

# INTERDOG



**GILES SCOTT-SMITH**

**EEN GEHEIM NETWERK IN DE  
KOUDE OORLOG**

**Boom**

**INTERDOC**  
EEN GEHEIM NETWERK IN DE  
**KOUDE OORLOG**

**GILES SCOTT-SMITH**

# **INTERDOC**

**EEN GEHEIM NETWERK IN DE  
KOUDE OORLOG**

**BOOM AMSTERDAM**

Afbeelding omslag: Dietmar Töppel en Andreas von Weiss aan het strand in Scheveningen, 17 november 1966. (Bron: Dietmar Töppel)  
Omslagontwerp: Bart van den Tooren, Amsterdam  
Vormgeving binnenwerk: Velotekst (B.L. van Popering), Zoetermeer  
Druk: A-D Druk, Zeist

© 2012 Giles Scott Smith

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

*No part of this book may be reproduced in any way whatsoever  
without the written permission of the publisher.*

ISBN 978 94 6105 208 7  
NUR 680

[www.uitgeverijboom.nl](http://www.uitgeverijboom.nl)

# Inhoud

Voorwoord 7

## Inleiding

De communistische uitdaging 9

### HOOFDSTUK 1

Anti-communisme en psychologische oorlogvoering in de jaren vijftig 23

### HOOFDSTUK 2

Het netwerk wordt gebouwd 57

### HOOFDSTUK 3

Een Nederlands-Duitse samenspanning 101

### HOOFDSTUK 4

Het Europese net 127

### HOOFDSTUK 5

De confrontatie tussen Oost en West en Interdoc Youth 155

### HOOFDSTUK 6

Het neveneffect van de Ostpolitik 191

HOOFDSTUK 7  
Bringing the Americans Back In 213

HOOFDSTUK 8  
Interdoc hervormt – de jaren zeventig en detente 235

Conclusie  
De erfenis in kaart gebracht 273

Noten 281

Afkortingen 353

Interviews 357

Archieven 359

Bibliografie 361

Appendix I: Interdoc colloques/congressen 373

Appendix II: Interdoc publicaties 377

Appendix III: Contacten in het Oostblok 385

Register 389

## Voorwoord

Dit boek is grotendeels gebaseerd op de documenten van C.C. van den Heuvel, die zich in het Nationaal Archief in Den Haag bevinden. De documenten zijn uitgebreid maar onvolledig – sommige dossiers zijn tijdens zijn leven om veiligheidsredenen vernietigd. Dossiers over Denemarken en Koninklijke Olie (Royal Dutch Shell) zijn bijvoorbeeld niet meer aanwezig, en verslagen van bestuursvergaderingen van Interdoc zijn schaars. Deze lacunes kunnen wellicht worden opgevuld door gebruik te maken van andere archiefbronnen in Europa en de Verenigde Staten. Het is waarschijnlijk onmogelijk om te komen tot een *integraal* overzicht van de geschiedenis van Interdoc, gezien de enorme diversiteit van de activiteiten en de semi-clandestiene aard van veel daarvan. Niettemin is het mogelijk gebleken om het verhaal van Interdoc te reconstrueren, en om inzicht te verkrijgen in de mensen en ideeën achter de organisatie en in de plaats die Interdoc innam in de geschiedenis van de Koude Oorlog.

Voor het schrijven van dit boek heb ik veel baat gehad bij de steun die velen aan dit project hebben verleend. Allereerst zou ik mijn dank willen uitspreken aan de familie Van den Heuvel, die alles heeft gedaan wat in haar vermogen lag om mij aan te moedigen tijdens het proces van het schrijven en mij te helpen bij mijn onderzoek: Christiaan, Elme en Marona. Mijn bijzondere dank gaat ook uit naar de archivaris van het Nationaal Archief, Robbert Jan Hageman, die mij steeds ter wille was tijdens de bezoeken die ik de afgelopen zeven jaar (met tussenpozen waar geen pijn op te trekken viel) aan Den Haag maakte. Het Roosevelt Study Center in Middelburg is de perfecte basis geweest voor dit project, vanwege de aanmoediging die ik kreeg, de financiële steun en de onderzoekstijd, zonder welke dit boek nooit tot stand zou zijn gekomen. Van de vele mensen die ik heb geïnterviewd wil ik in het bijzonder Peter Becker, Willem Couwenberg en Pieter Koerts bedanken voor hun bereidheid om hun herinneringen bij verschillende gelegenheden met mij te delen.

Ik ben degenen dankbaar die mij inzage hebben gegeven in persoonlijke documenten die van buitengewoon belang waren voor het uiteindelijke verhaal: Gunhild Bohm-Geyer, Willem Couwenberg, Edo Groenewald, Bertil Häggman en

Uwe Holl. Ik wil ook graag degenen bedanken die mij gedurende het gehele onderzoek hebben geholpen met nuttige adviezen en documenten: Bernard Ludwig, Adrian Hänni en Erich Schmidt-Eenboom. Paul Koedijk sneed het Interdoc-verhaal halverwege de jaren negentig aan, en maakte daarmee dit boek mogelijk – veel dank, Paul, ik hoop dat het resultaat voldoet aan je verwachtingen. Bram Boxhoorn was bijzonder behulpzaam door mij toegang te verschaffen tot het archief van de Atlantische Commissie, en derhalve tot essentiële documenten uit de jaren zeventig, waarvoor ik hem erkentelijk ben.

Veel andere collega's hebben mij vanaf het begin af aan hun tijd, advies, hulp en waardevolle informatie gegeven, waarvoor ik mijn dank wil uitspreken: Pierre Abramovici, Scott Anthony, Valerie Aubourg, Oliver Bange, Dennis Bos, Olivier Cabon, Robert Crommelin, Helge Danielsen, Luc van Dongen, J.C. Einthoven, Dick Engelen, Thomas Gijswijt, Johannes Grossman, Peer Henrik Hansen, Mike Kender, Stefan Kieninger, Joni Krekola, Rob Lawa, Denis Leroux, Kristian Marsch, Donald Marsh, Jeff Michaels, Holger Nehring, Idelle Nissila, Karen Paget, Ingeborg Philipsen, Nick Rutter, Thomas Scheuer, David Snyder, Han Verduin en Stephanie Waske. Ten slotte gaat mijn dank uit naar mijn uitgevers bij Palgrave en Boom, die bewonderenswaardig geduld betracht hebben, en twee anonieme referenten die zeer nuttige opmerkingen en adviezen hebben gegeven die de kwaliteit van het manuscript zeker ten goed zijn gekomen. Vanzelfsprekend ligt de verantwoordelijkheid voor de uiteindelijke versie geheel bij de auteur.



## Inleiding

### De communistische uitdaging

Waar aan herken je een communist? Welnu, dat is iemand die Marx en Lenin leest. En waar aan herken je een anticommunist? Dat is iemand die Marx en Lenin begrijpt.

President Ronald Reagan, Arlington, 1987

Karl Marx stelde dat theorieën en ideeën veranderen in een fysieke kracht zodra ze het bewustzijn van de massa veroverd hebben. Laten wij ervoor zorgen dat deze uitspraak bewaarheid wordt naar de betekenis die wij daaraan hechten en in overeenstemming met onze bedoelingen.

Rolf Geyer, 1968<sup>1</sup>

Tussen George Kennans beschrijving van de Sovjet-regering als een 'samenzwering binnen een samenzwering' uit 1946 en president Reagans verguizing van de Sovjet-Unie als 'Rijk van het Kwaad' in 1983 werden de verhoudingen tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie in de Koude Oorlog gekenmerkt door diepe afkeer en wantrouwen.<sup>2</sup> Het bleek lastig, of zelfs onmogelijk, om de relatie langs diplomatieke weg te normaliseren. Leaders in Oost en West erkenden bij gelegenheid dat de wedloop om de supermacht zinloos was, maar de overtuiging aan beide zijden dat zij stonden voor een 'superieure levenswijze' frustreerde werkelijke concessies.<sup>3</sup> Bij deze fundamentele botsing van belangen moesten beide zijden 'de wereld veranderen om de universele toepasbaarheid van hun ideologieën te bewijzen'.<sup>4</sup> Het bestaan van een vijand had ook zijn nut. De stalinistische propaganda richtte zijn pijlen op het onbetrouwbare Westen, dat de Sovjet-Unie insloot en bedreigde, en rechtvaardigde daarmee de uitbreiding van het Sovjetrijk buiten de grenzen en de onderdrukking van afwijkende ideeën erbinnen.<sup>5</sup> Deze 'oorlog tegen de geest' werd aangejaagd door angst – de angst om verslagen te worden, vernietigd te worden, minderwaardig te zijn en te moeten onderdoen voor een verachte tegenstander.<sup>6</sup> Deze angst kwam aan beide zijden tot uitdrukking, van de heksenjachten van senator McCarthy en de House Un-American Activities Committee in de jaren vijftig, tot het monddood maken van Sacharov en andere Sovjetdissi-

denten in de jaren zeventig en tachtig. 'Ga niet in gesprek met communisten', zo klonk het in het Westen, 'want als je dat doet, verlies je het debat en word je gehersenspoeld.' De enige manier om met deze angst om te gaan, was alles te ontkennen waar de tegenstander voor stond.

De Koude Oorlog was in de eerste plaats een oorlog tussen ideologieën. In de woorden van de Britse historicus Nigel Gould-Davis werd macht 'in steeds grotere mate gedefinieerd in ideologische termen, waarbij winst of verlies in de Koude Oorlog afgemeten werd aan de wereldwijde opkomst of neergang van regime-typen'.<sup>7</sup> Maar terwijl de strijd om de heerschappij voortduurde, waren er ook mensen die deze strijd beschouwden als een negatief en bijzonder gevaarlijk nulsomspel, en op zoek gingen naar manieren om hem te beëindigen.

Dit boek gaat over een netwerk van personen en instituten in West-Europa die probeerden de angst te overwinnen en het eind van de Koude Oorlog dichterbij te brengen. Het centrum van dit netwerk werd gevormd door Interdoc, het Internationaal Documentatie- en Informatie-Centrum dat van 1962 tot 1986 gevestigd was aan de deftige Van Stolkweg in Den Haag. Interdoc werd aan het eind van de jaren vijftig opgericht naar aanleiding van discussies tussen West-Europese inlichtingsofficieren, politieke filosofen en mensen uit het bedrijfsleven, die vastbesloten waren om het communisme tegemoet te treden als een intellectuele tegenstander en niet als een existentiële bedreiging. Interdoc was gestoeld op Frans-Nederlands-Duitse samenwerking, en faciliteerde een pan-Europees netwerk van verbonden instellingen, met Engelsen, Belgen, Denen, Italianen, Zwitsers, Zweden en natuurlijk Amerikanen. Deze opmerkelijke exercitie in Europese integratie had tot doel het verzet tegen de communistische infiltratie te verenigen en de Sovjets met gelijke munt terug te betalen door tegenover het Oosten met 'westerse waarden' te schermen. De CIA was een altijd aanwezige factor – 'present at the creation', zou men kunnen zeggen – maar toch was Interdoc voornamelijk een Europese operatie die getuigde van Europese zorgen over de Koude Oorlog.

Toen Interdoc werd opgericht, na het debacle van de Hongaarse opstand in 1956, leek de Koude Oorlog tussen Oost en West een permanent gegeven te worden, en ook de gevaren van nucleaire ontbranding – in Berlijn, Cuba of per ongeluk – leken overal aanwezig te zijn. Er moest een manier zijn om het conflict te vermijden. Maar welke? De Verenigde Staten waren de dominante mogendheid in het Westen waar het de bestrijding van de communistische invloed betrof, of dat nu op militair gebied was of met informatie en propaganda. Tegen het einde van de jaren vijftig begon dit contraproductief te werken, omdat het 'allesomvattende karakter van de macht van de vs' bepaalde dat 'de strategische waarden van Washington overheersten, en dat de opkomst van een specifiek Europese strategische cultuur verder beperkt werd'.<sup>8</sup> De West-Europeanen beschouwden de militaire betrokkenheid van de vs over het algemeen als een noodzaak – zelfs De Gaulle wilde niet dat de Verenigde Staten zich volledig zouden terugtrekken van het continent – maar het was daardoor lastig om tot een eendrachtig Europees beleid te komen met betrekking tot veiligheidsthema's. De CIA-activiteiten waren

van invloed op alle aspecten van de westerse samenleving, zodat iedere herkenbare sociale groep een doelwit werd in de ideologische oorlog.<sup>9</sup> Het reguleren van de publieke opinie en het voeren van de ideële oorlog tegen het communisme, zowel in de openbaarheid als in het geheim, hadden de hoogste prioriteit – of waren zelfs waar het in de Koude Oorlog eigenlijk om ging. ‘Aan het begin van de jaren vijftig’, schreef Richard Aldrich, ‘waren de operaties om de wereld met onzichtbare methoden – de verborgen hand – te beïnvloeden alomtegenwoordig, en schenen zelfs de gewoonste aspecten van de maatschappij onderdeel van dit strijdveld te worden.’<sup>10</sup>

Het verhaal van Interdoc bevestigt deze stelling niet alleen, het vergroot ook ons begrip van de wijze waarop de ideologische oorlog gestreden werd. De invloed van de CIA en haar vastbeslotenheid om er meer uit te halen dan ze hun westerse partners bereid was terug te geven, verhinderde een mogelijke gezamenlijke westerse inspanning. Nationale wedijver, gebrek aan vertrouwen en zorgen over veiligheidslekken verhinderden een gemeenschappelijk antwoord op de psychologische oorlogsvoering van het Sovjetblok. De westerse inlichtingen- en veiligheidsdiensten waren even druk bezig met elkaars activiteiten als met hun tegenstanders uit het Sovjetblok. Zoals het gezegde luidt: ‘Er bestaan geen bevriende inlichtingendiensten, alleen inlichtingendiensten van bevriende staten.’<sup>11</sup> Het punt van de strategische inlichtingsamenwerking blijft controversieel; ook in recente studies worden er vragen gesteld bij het vertrouwen dat de nationale inlichtingendienst van de VS vóór 9/11 in de gebrekkige (of het ontbreken van) inlichtingen van de bondgenoten stelde.<sup>12</sup> Samenwerking op het gebied van inlichtingen zegt veel over de verhoudingen tussen bondgenoten. Zo betoogde Wesley Wark dat ‘de geheime achterkant van geallieerde systemen bestudeerd zou moeten worden, omdat die ons veel zou vertellen over de algemene visie op bedreigingen, de mate van wederzijds geloof en vertrouwen, de ontwikkeling van mechanismen voor het uitwisselen van informatie, en de plaats van de inlichtingendiensten binnen de partnerlanden’.<sup>13</sup> Het Interdoc-project laat zien hoe moeilijk het was om consensus te bereiken over een anticommunistische strategie. De West-Europeanen vonden het moeilijk om een eigen reactie, een eigen ‘strategische cultuur’ te ontwikkelen in antwoord op de Sovjetdreiging. Pogingen om deze horden te nemen door middel van multilaterale samenwerking in NAVO-verband hadden slechts beperkt succes.<sup>14</sup> Hoe moest zo’n reactie vormgegeven worden?

### **De Sovjetuitdaging: vreedzame co-existentie**

Interdoc werd opgezet omdat het Westen in het defensief was gedrongen in de ideologische oorlog. Binnen het leninistische denken ontstond het idee van een politieke voorhoede die de rest van de maatschappij zou leiden en zou onderwijzen. Het gebruik van mantelorganisaties om steun te vergaren, de publieke opinie te mobiliseren en het morele overwicht te krijgen, was al in de jaren twintig geper-

fectioneerd door Willi Münzenberg. Een centraal onderdeel van Münzenbergs activiteiten voor de Comintern bestond er in de jaren twintig en dertig uit om te profiteren van het wijdverbreide verlangen naar vrede om zo de steun van het volk voor de Sovjets te vergroten – waarbij hij de marxistisch-leninistische principes en protagonisten in wezen presenteerde als onderdeel van een moreel aantrekkelijk ‘verenigd front’.<sup>15</sup> Deze aanpak werd na de Tweede Wereldoorlog geconsolideerd door de opleving van de internationale communistische beweging dankzij de Cominform van september 1947. De National Security Council van de Verenigde Staten (NSC) berichtte in december van datzelfde jaar dat Moskou van plan was ‘niet alleen het prestige van de vs en de doelmatigheid van haar nationale beleid te ondermijnen, maar ook om de wereldopinie te verzwakken en te verdelen zodat effectieve oppositie tegen Sovjet plannen niet langer haalbaar [zou zijn]’.<sup>16</sup>

Achteraf gezien is het opvallend dat een eenpartijstelsel dat op grote schaal gebruikmaakte van terreur en dat de rechten van individuen schond, ooit zo’n grote aantrekkingskracht heeft gekregen. De goelag die aan het licht kwam, de schijnprocessen en het gebrek aan individuele vrijheid zouden de aanspraken op ‘vooruitgang’ toch zeker teniet moeten doen? Toch leek het er enige tijd op alsof ‘het lot ons gunstig gezind was’, zoals de Italiaanse communist Fausto Gallo, het verwoordde.<sup>17</sup> De Sovjetpropaganda speelde slim in op de zorgen en verlangens van mensen – en op hun wantrouwen jegens de Amerikaanse motieven. Dankzij de angst voor nucleaire oorlogvoering slaagden de Sovjets er vanaf maart 1950 in een breed draagvlak te creëren voor hun Vredescampagne, en dat was mede te danken aan het prestige dat de campagne won doordat Pablo Picasso zich er aanvankelijk achter schaarde.<sup>18</sup> De communistische propaganda speelde handig in op de hoop en de wensen van de nerveuze bevolking en de ambitieuze intelligentsia. Amerika werd gehegeld als de aanvoerder van het zielloze, oorlogszuchtige kapitalisme, en dat vond weerklank in een groot deel van Europa.

Na de dood van Stalin in 1953 begon de Sovjet-Unie, eerst onder Malenkov, later onder Boelganin en Chroesjtsjov, met de strategie van ‘vreedzame co-existentie’. Stalins beleid had veel angst gezaaid in het Westen, en zijn opvolgers ‘wilden dit fundament ontmantelen, de anti-Sovjet angsten onder de West-Europese middenklassen verminderen, en de pacifistische elementen binnen de NAVO-lidstaten aanmoedigen’.<sup>19</sup> De plotselinge zucht naar stabiliteit in internationale zaken die het Kremlin vertoonde, met onder andere vredesvoorstellen voor een gedemilitariseerd, verenigd Duitsland, legde druk op westerse overheden die zich uit alle macht verzetten tegen deze avances.<sup>20</sup> De komst van het thermonucleaire tijdperk – dat tussen februari en mei 1954 werd ingeluid door de ontploffing van de waterstofbommen van de vs op het Bikini-atol, met codenaam Operation Castle – doordrong mensen van de dreiging van ‘de beëindiging van alle leven op aarde’.<sup>21</sup>

Het Kremlin nam de gelegenheid te baat om het accent van de wedloop tussen Oost en West te verleggen naar een wedstrijd tussen communisme en kapitalisme: ‘vreedzame co-existentie’ tussen rivaliserende systemen. Chroesjtsjov leunde op

Lenin en Boecharin toen hij zich op het beruchte Twintigste Partijcongres in 1956 en daarna uitsprak tegen de aanname dat oorlog met de kapitalistische krachten in een genadeloze wedloop om de economische overheersing onvermijdelijk zou zijn. Samenwerking en competitie met het Westen zouden noodzakelijkerwijs naast elkaar bestaan aangezien de klassenstrijd onverminderd zou worden voortgezet, en ieder gebaar van verzoening zou slechts een tactische manoeuvre zijn op weg naar de communistische overwinning. Intussen zou de revolutionaire oorlog gevoerd worden zoals dat hoorde in de dekoloniserende delen van de wereld.<sup>22</sup> De lancering van de eerste Spoetnik-satelliet op 4 oktober 1957 bewees de technologische kundigheid van de Sovjet-Unie. In oktober 1959 zette Chroesjtsjov zijn standpunt uiteen, nota bene in het tijdschrift van het Amerikaanse Council on Foreign Relations, *Foreign Affairs*:

Eenvoudig gezegd betekent het de verwerping van oorlog als middel om controverses op te lossen [...]. Wij zeggen tot de leiders van de kapitalistische landen: laten we in de praktijk zien welk systeem beter werkt, laten we strijden zonder oorlog [...]. Het belangrijkste is om vast te houden aan onze posities in de ideologische strijd, zonder onze toevlucht te nemen tot wapens om te bewijzen dat we gelijk hebben [...]. We geloven dat het systeem dat aan landen de beste kansen biedt om hun materiële en spirituele leven te verbeteren, uiteindelijk wereldwijd zal zegevieren.<sup>23</sup>

Het was een overtuigende boodschap, en deze nieuwe benadering riep veel vragen op over de anticommunistische strategie van het Westen. Het was veel gemakkelijker voor westerse leiders om zich tegen een overduidelijk oorlogszuchtige vijand te verzetten dan tegen een vijand die blijkbaar uit was op internationale verzoening. De Sovjetstrategie draaide de rollen om en liet het Amerikaanse anticommunisme de grootste bedreiging van de internationale vrede lijken. Het NSC-memorandum 5501 van de vs, uitgegeven in januari 1955, verklaarde dat de mogelijke gevolgen van de strategie van vreedzame co-existentie 'de vrije wereld de komende jaren waarschijnlijk voor de lastigste uitdaging en het grootste gevaar zullen stellen'. Angst, zo realiseerde John Foster Dulles, de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken, zich, zou niet langer voldoende zijn om de brede anticommunistische coalitie bij elkaar te houden.

President Eisenhower probeerde in de jaren vijftig de wereld te overtuigen van de vreedzame visie van de Verenigde Staten door met een aantal tegenvoorstellen te komen. De kring van vertrouwelingen van de president 'interpreteerde "vreedzame co-existentie" als een strategie van psychologische oorlogvoering die bedreigender was dan de confrontatiediplomatie van Stalin, omdat deze het prestige van de Sovjet-Unie vergrootte terwijl het de twijfels over de wijsheid van het Amerikaanse anticommunisme voedde'.<sup>24</sup> De United States Information Agency (USIA) gaf in 1957 toe dat 'het Sovjet-stijl "socialisme" overal ter wereld aan aantrekkingskracht won en dat het in staat geacht moest worden het kapitalisme te verslaan

in een vreedzame wedstrijd op het internationale marktplein van ideeën'.<sup>25</sup> Het ging er nu om welk socio-economisch systeem beter was, en niet alleen om welke bom destructiever was. Het leidende beeld voor de toekomst stond op het spel. Wat bood de beste kansen op vooruitgang, rechtvaardigheid en gelijkheid: communisme of kapitalisme? En welke zijde was in staat om de boodschap het effectiefst over te brengen en het er in ieder geval op te laten *lijken* dat men aan het winnen was?

De Amerikaanse reactie toont eens te meer aan waar het Westen tekortschoot in de psychologische wedloop. De pogingen om op alle fronten de superioriteit van de westerse vrijheden, goede bedoelingen en het verlangen naar vrede uit te dragen, ontcrachtten alleen maar dat de Sovjet-Unie de bron van alle tirannie, onbetrouwbaarheid en leugens was. Het streven om de Sovjet-Unie 'in te tomen' was te eendimensionaal en beperkt, omdat het de hele wereldpolitiek vanuit een enkel perspectief bezag. De mogelijkheid om politieke veranderingen in het Oosten te stimuleren door de contacten te intensiveren werd wel erkend, maar de gevaren werden ook gezien.<sup>26</sup>

Intussen liepen de pogingen om met contraretoriek te komen ook op niets uit. Het Information Research Department (IRD) van het Britse ministerie van Buitenlandse Zaken, dat verantwoordelijk was voor het ontwikkelen en verspreiden van de anticommunistische boodschap, onderzocht een heel scala aan mogelijkheden – Vreedzame Samenwerking, Constructieve Samenwerking, Samenwerking in Vrijheid, Samenwerking in Eén Wereld – voordat besloten werd tot Co-existentie Plus.<sup>27</sup> Het viel niet mee om met een 'superieur alternatief concept' op de proppen te komen op een terrein dat al afgebakend was door Moskou.<sup>28</sup> De Britten zaten vast: 'Ik weet zeker dat we ons verre zouden moeten houden van iedere poging om de westerse democratische systemen aan de man te brengen, maar we moeten wel vasthouden aan onze democratische principes.'<sup>29</sup> Er bestond nog een laatste hoop dat de 'intellectuelen van Harvard en Columbia' het dilemma zouden kunnen oplossen.<sup>30</sup> Maar de Amerikanen waren er niet veel beter aan toe. Dean Rusk, minister van Buitenlandse Zaken onder president Kennedy, overtuigde niet toen hij het had over de 'wereld van de vrije keuze en de vrije samenwerking' tegenover 'de wereld van dwang'.<sup>31</sup> Toen Lucius Battle in 1971 terugblikte, moest hij toegeven: 'Begin jaren zestig werden nog dezelfde toezpraken gehouden en dezelfde argumenten naar voren gebracht als eind jaren veertig.'<sup>32</sup>

Interdoc stond een andere benadering voor. In Europese veiligheids- en inlichtingenkringen maakte men zich zorgen over de langetermijneffecten van de ontspanning tussen Oost en West op de westerse moraal. Het was tijd voor een nieuwe aanpak. Zoals een Duitse functionaris zei: 'Je kunt het communisme niet aanpakken als je de ideologische grondslagen ontkent.'<sup>33</sup> Of zoals een ander opmerkte: als Moskou van zins was de Koude Oorlog uit te vechten als een ideologische strijd van vreedzame co-existentie en dialoog, 'dan zouden we dat gevecht aangaan'.<sup>34</sup>

## De Interdoc-kring

Verschillende personen speelden een belangrijke rol in het formeren van Interdoc. Zo was daar Louis Einthoven, de eerste naoorlogse directeur van de Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD), die in zijn autobiografie schreef: ‘Bovenal was internationale samenwerking noodzakelijk om te komen tot een uitwisseling van gegevens over een wereldomvattende beweging, die vanuit enkele centrale punten (Moskou en later Peking) gedirigeerd werd’.<sup>35</sup> Zijn West-Duitse tegenhanger, Reinhard Gehlen, had de Bundesnachrichtendienst (BND) onder leiding van de Amerikanen opgericht, maar concentreerde zich vooral op specifiek Duitse veiligheidsproblemen. Antoine Bonnemaison, de Franse expert op het gebied van psychologische oorlogvoering, zag dat het beste westerse antwoord op de vreedzame co-existentie gevonden kon worden door de leninistische principes om te draaien. Brian Crozier, ‘free agent’, werkte samen met (en niet voor) de Amerikaanse, Britse en Franse diensten om een effectief anticommunisme op poten te zetten. Allen Dulles, directeur van de CIA van 1953-1961, moedigde Einthoven aan om tot verdergaande samenwerking te komen op het gebied van de Europese inlichtingendiensten, maar wilde daar niet voor betalen. Verschillende andere exotische Koude Oorlogsvoerders kruisten het pad van Interdoc: graaf Carl Armfelt, de Fins-Amerikaanse zoon van een diplomaat wiens steun voor anti-Sovjet sabotage-operaties in nevelen gehuld is gebleven. Geoffrey Stewart-Smith, die door de Britse overheidsdiensten werd beschouwd als een ‘rare snuiter’, terwijl hij op zijn beurt op hen neerkeek. Georges Albertini, met zijn sympathieën voor het Vichy-regime, die zijn anticommunisme ook na de Tweede Wereldoorlog onverflauwd bleef uitdragen in *Est-Ouest*.

Centraal binnen deze groep stonden twee personen die in de eerste tien jaar van het bestaan van Interdoc duidelijk hun stempel op alle ideeën en operaties hebben gedrukt. De een was Rolf Geyer, die Gehlen in zijn functie als jongste officier in de generale staf van de Legergroep Oost van de Wehrmacht in de Tweede Wereldoorlog had leren kennen. Geyer had geen militaire achtergrond, maar hij voelde het als zijn plicht om zijn land te dienen. Hij tekende al in maart 1929 bij de artillerie, en zwaaide in 1938 af als officier van de *Kriegsakademie*. Aangezien hij zowel in Frankrijk als aan het oostfront had gediend, kon Geyer de Russen vermijden en kwam hij in een Brits krijgsgevangenekamp terecht, waaruit hij in 1947 werd vrijgelaten. Gebrek aan financiën en verlies van familie fnuikten zijn ambitie om carrière te maken als docent filosofie aan de universiteit. Uiteindelijk haalde Gehlen hem in 1959 naar de BND om de afdeling voor psychologische oorlogvoering op te zetten.<sup>36</sup> Geyer was een volger van Rudolph Steiner, en was een zeer belezen man. Hij deed zijn bijnaam ‘de professor’ eer aan door de toenadering tussen Oost en West met een belezen en erudiete subtiliteit te benaderen, waarbij sommigen hem wellicht *te* subtiel vonden. In zijn optiek speelde de anomalie van de twee Duitslanden een grote rol – die kunstmatige

tweedeling precies in het hart van de gespannen Europese Koude Oorlog, die ongedaan gemaakt moest worden, wilde men ooit duurzame vrede bereiken.

De belangrijkste medestander van Geyer in het Interdoc-avontuur was, paradoxaal genoeg, een voormalig verzetsstrijder uit de Tweede Wereldoorlog, de Nederlander Cees Cornelis (C.C.) van den Heuvel. De gemeenschappelijke strijd tegen het communistische totalitarisme overwon alle mogelijke obstakels in dit verband. Waar Geyer de denker was, was Van den Heuvel de perfecte doener. Wie hem gekend heeft, roemt zijn overtuigingskracht, zijn talent als tussenpersoon en netwerker, en zijn vermogen om ideeën tot uitvoering te brengen. De Nederlander was een 'ijzervreter', doorkneet in de theorie en de praktijk van de psychologische oorlogsvoering, en met een voorliefde voor Graham Greene en met een Engels gevoel voor humor, taal en optreden.<sup>37</sup> Toen de oorlog uitbrak, was Van den Heuvel, zoon van een invloedrijke protestantse politicus en lid van de kustartillerie, 21 jaar oud. Van maart 1943 tot mei 1945 was hij lid van het verzetsnetwerk dat bekendstond als de Albrechtgroep, waarbij hij ondergronds was en steeds op de vlucht bleef. Gedurende deze periode bracht de Albrechtgroep waardevolle informatie over de Duitse posities over aan de Nederlandse inlichtingendienst in Londen.<sup>38</sup> Zoals zovelen uit dit grotendeels protestantse netwerk voegde hij zich na de oorlog bij de Nederlandse veiligheidsdienst: in 1945 was dat het Bureau Nationale Veiligheid en in 1947 werd dat de Centrale Veiligheidsdienst, waar hij belast was met het controleren van de betrouwbaarheid van de nieuwe rekruten van de dienst.

Toen Eindhoven in 1949 directeur werd van de pas opgerichte BVD, benoemde hij Van den Heuvel onmiddellijk tot het hoofd van de opleiding. Met een rotsvast zelfvertrouwen dat gestoeld was op zijn ervaringen in het verzet en op zijn calvinistische geloof, leek hij voorbestemd te zijn voor een baan in de top van de dienst.<sup>39</sup> In plaats daarvan maakte hij samen met Eindhoven plannen voor Interdoc en ging hij uit dienst om een nieuw soort campagne op te zetten. Zijn BVD-verleden maakte dat hij in het Nederlandse openbare leven altijd een controversiële figuur zou blijven, omdat iedereen aannam dat hij voor *iemand* werkte: 'Ik onderhield heel goede contacten met de CIA [...] Maar in mijn relatie met hen was ik helemaal vrij. Ze vroegen me wel om dingen voor ze te doen, niet in hun dienst, maar gewoon binnen m'n eigen kring. Veel mensen speculeerden dat ik een CIA-agent was, maar dat was ik niet.' Van den Heuvels banden met de CIA waren zo hecht dat een woordje van hem in de jaren tachtig genoeg was om direct toegang te krijgen tot William Casey, directeur van de CIA.<sup>40</sup> De grap was dat terwijl half Den Haag dacht dat hij inderdaad voor de CIA werkte, de andere helft dacht dat hij voor de KGB werkte.<sup>41</sup>

Binnen de BVD verdiepte Van den Heuvel zich in de marxistische denkwijze en doordrong hij zijn studenten van de manier waarop de communisten dachten en de methoden die zij gebruikten om te infiltreren in organisaties in de westerse samenleving. De Koude Oorlog – de oorlog tussen ideologieën – vertegenwoordigde een nieuwe fase in de strijd tussen mensen. Voor het eerst in de geschiedenis



bracht het vernietigende vermogen van een militair conflict met zich mee dat ‘niet-gewelddadige wapens’ – de wapens van psychologische oorlogvoering en propaganda – van cruciaal belang waren, zelfs in die mate dat ze de doorslag konden geven.<sup>42</sup> Trainingen van de CIA en MI6 brachten hem en vele anderen uit de BVD naar Washington DC en Londen. Hij was direct betrokken bij de anti-communistische propaganda en de ‘dirty tricks’-operaties in de jaren vijftig, maar raakte er tegen het eind van dat decennium van overtuigd dat zulke praktijken niet toereikend zouden zijn om af te rekenen met de implicaties van de vreedzame co-existentie.<sup>43</sup> Chroesjtsjov wilde het Westen ervan overtuigen dat de Koude Oorlog voorbij was, maar de ‘vreedzame co-existentie’ betekende slechts dat de wedloop was verplaatst van het militaire naar het ideologische front. Zoals Isaiah Berlin het in 1957 zo welbespraakt verwoordde: ‘De Sovjet-samenleving is niet ingericht voor geluk, comfort, vrijheid, rechtvaardigheid of persoonlijke relaties, maar voor de strijd.’<sup>44</sup>

Wat de westerse veiligheidsdiensten betrof, bestond het gevaar dat de nieuwe boodschap uit Moskou velen in slaap zou wiegen, zodat de communisten heimelijk meer bekeerlingen zouden kunnen maken. Zoals Van den Heuvel in 1959 schreef, werd ‘de kloof tussen communisten en niet-communisten smaller, waardoor het gemakkelijker [werd] voor de communisten om niet-communisten te beïnvloeden’.<sup>45</sup> Zo kon ‘het inperkingsbeleid dat ten tijde van de Koude Oorlog de geschikte aanpak was, niet langer algemeen beleid zijn in een tijd waarin de communistische wereld – om welke redenen dan ook – betere betrekkingen met de westerse wereld probeert aan te knopen’.<sup>46</sup> Maar een veiligheidsdienst had maar beperkte mogelijkheden om achter de schermen in te grijpen. Er bestond behoefte aan een netwerk van openbare instellingen om de samenleving bij het debat te betrekken en de publieke opinie in de juiste richting te sturen. De mensen in het Westen moesten herinnerd worden aan de basiswaarden die hun maatschappij bijeenhielden, en de veiligheidsdiensten zouden hen daaraan herinneren – via Interdoc. Om geloofwaardig te zijn moest het project gebaseerd worden op een daadwerkelijke verbetering van de levensstandaard, waarmee de operatie een progressief tintje kreeg:

Interdoc is van mening dat voor een intellectueel debat met het internationale communisme, en voor de politieke en wetenschappelijke verdediging van het democratische systeem binnen regeringen, de samenleving en de economie tegen aanvallen van het totalitaire internationale communisme, ook de volledige verwezenlijking van onze eigen vrijheden noodzakelijk is. De bescherming, duurzaamheid, ontwikkeling en verdediging van onze levenswijze is het beste anticommunisme.<sup>47</sup>

Het begrijpen van de vijand was daarmee maar een deel van het verhaal. Tegen het einde van de jaren vijftig was de groep die zich in de Verenigde Staten bezighield met Sovjetstudies enorm uitgebreid, aangezien deze gefinancierd werd door een

overheid en een krijgsmacht die aasden op informatie over alle aspecten die de tegenstander betroffen. Juist door de grote schaal van het Amerikaanse 'militair-intellectuele complex', met alle expertise in de geesteswetenschappen en de sociale wetenschappen, kwam er echter geen consistente boodschap naar voren. Bovendien was het systeem niet geschikt voor het formuleren van een samenhangend beleidsantwoord.<sup>48</sup>

Interdoc opereerde daarentegen op veel kleinere schaal en was ingericht als coördinatiecentrum om het onderzoek naar de communistische wereld, de subversie methoden en het geschikte antwoord daarop te faciliteren en te verspreiden, en dat allemaal binnen één geïntegreerde organisatie. De analyse moest daarbij zo objectief en zo min mogelijk veroordelend zijn. Het communisme zou voorlopig niet verdwijnen, en de actualiteiten, motieven, mogelijkheden en verschuivingen binnen de communistische wereld moesten daarom voldoende gedetailleerd gevolgd en begrepen worden. Het communisme was een belangrijke aspect van de moderniteit en moest vanuit die perspectief word bestudeerd. In de hoogtijdagen verspreidde Interdoc 25 tijdschriften in vier talen (Engels, Duits, Frans en Spaans), variërend van het wekelijkse *Notes on Communist and Communist-Sponsored Activities as reported by Communist Sources* tot het maandelijks *Religion and Church in the Communist Orbit*, het tweemaandelijks *East-West Contacts* en de driemaandelijks tijdschriften *Activities of the International Communist Organisations* en *Beiträge zur psychopolitischen Lage der europäischen Ostblockländer*. Bepaalde publicaties, zoals *The Position of Top Ranking General Officers in the Leadership of the Soviet Union* (1969), werden ook uitgegeven in het Japans.

Een deel van de publicaties van Interdoc werd onder eigen naam uitgegeven, maar ander materiaal was 'niet toe te schrijven' (aangezien er geen bron genoemd werd). Het materiaal voor deze periodieke overzichten werd door inlichtingendiensten verzameld en kwam van onderzoekers die volledig losstonden van de betrokken diensten, maar ook van onderzoekers die eraan verbonden waren of er zelfs volledig voor werkten. De publicaties van de ene staat werden vertaald en in omloop gebracht via het netwerk van de andere staat. Er werden regelmatig conferenties georganiseerd om de inlichtingendiensten in contact te brengen met wetenschappers, journalisten en mensen uit regeringskringen, en vanuit een gedeelde belangstelling aspecten van de Koude Oorlog te bespreken: transatlantische relaties, uitwisselingen tussen Oost en West, politiek radicalisme, guerrilla oorlogvoering of de situatie in Afrika. Naast deze activiteiten introduceerde Interdoc ook een trainingselement – wat vooral te maken had met thema's zoals burgerschap, rechten en plichten, en hoe het 'vrije individu' in tijden van ideologische (of zelfs existentiële) crisis gevormd kon worden.

Interdoc was het Europese antwoord op Europese dilemma's, waarbij afhankelijkheid van de Verenigde Staten geschuwd werd en de visie bijzonder offensief was. Chroesjtsjov had op het Twintigste Partijcongres aangekondigd dat 'landen met andere sociale systemen meer kunnen doen dan naast elkaar voortleven. Het is noodzakelijk om verder te gaan, om de relaties te verbeteren, en het vertrouwen

tussen landen te vergroten'.<sup>49</sup> De Duitsers, Nederlanders en Fransen binnen Interdoc geloofden hem op zijn woord en probeerden de rollen met betrekking tot Moskou's roep om dialoog om te draaien. Vreedzame co-existentie moest niet ontmaskerd of verworpen worden als een oplichterstruc, en ook niet te licht aanvaard worden als zomaar een nieuwe vorm van samenwerking, maar moest juist worden aangegaan als de ideologische strijd die Lenin voor ogen had gestaan. Liberale democratische waarden zouden geëxporteerd worden, individu voor individu, met als doelstelling om uiteindelijk de scherpe randjes van het Sovjet-denken en -handelen af te vijlen, de revisionistische stromingen te versterken en het stereotype, negatieve beeld van het Westen onderuit te halen.<sup>50</sup> Zo zouden de tegenstellingen van de Koude Oorlog overwonnen kunnen worden, stap voor stap, zoals duidelijk blijkt uit deze verklaring uit 1965 van het Oost-West Instituut van Van den Heuvel:

Het Westen [...] heeft de kans om zijn imago in de communistische wereld te verbeteren. Het kan ook een gunstige invloed uitoefenen op de positieve ontwikkelingen daar, in zijn eigen belang. Hierdoor zullen ook de kansen op het verminderen van de spanning tussen Oost en West vergroot worden. Als westerse ideeën steeds verder kunnen doordringen in de communistische wereld, kan dit – in combinatie met de liberalisatie en een verzwakking van de ideologie – een matigend effect hebben op de agressieve en totalitaire motieven van dat systeem.<sup>51</sup>

Wat Geyer betreft was de belangrijkste missie het omgaan met het bestaan van de Duitse Democratische Republiek (DDR), door op te schuiven van ontkenning en verwerping in de richting van dialoog en betrokkenheid teneinde de tweedeling van de Koude Oorlog te slechten. Van den Heuvel aanvaardde dat de West-Duitse connectie – en financiering – ten grondslag lag aan het bestaan van Interdoc, maar weigerde zich te laten ringeloren door de eisen van andere machten. De Nederlandse pogingen om nationale belangen te overbruggen en een pan-Europees of zelfs transatlantische netwerk te vormen waren de bestaansgrond van Interdoc. Hij vatte het zo samen:

Onze inspanning moeten internationaal gericht zijn. Ten eerste omdat het communisme internationaal opereert. Daarom moet het internationaal tegemoet getreden worden. Ten tweede omdat westerse waarden een groter gebied bestrijken dan alleen het Westen. De Universele Verklaring van de Rechten van de Mens is grotendeels gebaseerd op westerse waarden.<sup>52</sup>

Waar moet Interdoc als organisatie worden ingedeeld? Het was in ieder geval meer dan alleen een dekmantel voor geheime belangen, al waren de strategieën en tactieken van Münzenberg zeker bekend en werden ze ook toegepast.<sup>53</sup> In bepaalde opzichten handelde Interdoc als een 'overheids-particulier netwerk': een particu-

liere organisatie in het leven geroepen door een overheidsapparaat om de samenleving een wereldbeeld te tonen dat de westerse belangen (vrijheid, democratie en anticommunisme) ondersteunt.<sup>54</sup> Een heel arsenaal van dergelijke semi-particuliere netwerken van de CIA was doorgedrongen in alle delen van de samenleving om ervoor te zorgen dat niet-communistische culturele ideeën actief en zichtbaar bleven. Het beruchtste voorbeeld uit deze campagne, het Congress for Cultural Freedom (CCF), deed dienst als raamwerk waardoor de intellectuele consensus over de Koude Oorlog verspreid kon worden via boeken, kranten en conferenties die de marxistisch-leninistische kijk op de wereld verwierpen.<sup>55</sup>

Maar Interdoc zat complexer in elkaar dan bovenstaande doet vermoeden. Ten eerste omdat het een grijs gebied besloeg, ergens tussen het publieke en private domein in. Hoewel Interdoc in het leven was geroepen door inlichtingen- en veiligheidsdiensten, hadden men dit gedaan om de grens tussen de 'geheime staat' en het publiek te laten vervagen. Sommige medewerkers verlieten zelfs de inlichtingendiensten om zich bij Interdoc te voegen, of bekleedden in ieder geval bewust posities aan de rand van de inlichtingenwereld, om zo te proberen publieke geloofwaardigheid op te bouwen. In tegenstelling tot het CCF, dat zich vooral inzette om de 'juiste' stemmen in de Koude Oorlog te financieren, te organiseren en te versterken, was Interdoc bedoeld als doorgeefluik tussen de geheime en niet-geheime werelden, waardoor ideeën beide kanten op konden stromen, en die dienst kon doen als een openbaar distributiepunt voor materiaal dat verzameld werd door de eigen onderzoekers van de inlichtingendiensten.

Ten tweede kan men Interdoc niet reduceren tot de plannen van één bepaalde nationale staat, want het probeerde de nationale verschillen juist te *overstijgen* ten bate van het westerse bondgenootschap. Dat was de enige manier waarop het Westen de Sovjetuitdaging van vreedzame co-existentie, zo gespist op het zaaien van verdeeldheid, effectief het hoofd zou kunnen bieden. In dit opzicht was het een transnationale organisatie die zijn diensten aanbood aan nationale cliënten in regering en samenleving. Dit onderscheid is van belang omdat 'transnationale politieke activiteiten [...] hun macht en gezag niet aan de staat ontlenen' – ze zijn flexibeler in doelstelling en opvatting (of pogen dat te zijn).<sup>56</sup>

Ten derde was het evenzeer een elitair 'beleidsnetwerk' als een poging om de publieke opinie te vormen. Beleidsnetwerken hebben 'vergelijkbare en verenigbare waarden en wereldvisies', 'zijn het in grote lijnen eens over de wenselijke beleidsontwikkelingen', en stellen zich tot doel 'hun bronnen te delen, coalities te vormen en media-rapportages en publieke communicatie binnen en buiten de nationale staten te beïnvloeden'.<sup>57</sup>

Ten vierde waren de inlichtingen- en veiligheidsorganisaties wel betrokken bij het ontstaan van Interdoc, maar was het nieuwe netwerk tegelijkertijd ook commerciële leest geschoeid: het leverde diensten aan anderen – hetzij informatie, training of organisatie – maar liet zich daarvoor wel betalen. Het was de bedoeling dat Interdoc *self-supporting* zou zijn, of zijn expertise ten minste zou gebruiken om in het eigen onderhoud te voorzien met zowel publieke als private middelen.

Ten vijfde geeft het trainingsaspect van Interdoc – dat letterlijk ‘kadervorming’ genoemd werd – al aan dat het verderging dan alleen het manipuleren van de publieke opinie. De ambitie was letterlijk om geselecteerde personen bewust te maken van hun eigen positie en die van hun samenleving in de ideologische wedloop van de Koude Oorlog, en dat in de rol van ‘vermenigvuldigers’ door te geven aan zo veel mogelijk anderen.

Ten slotte had Interdoc ook een verborgen kant: met ‘dirty tricks’ en soms met directe activiteiten om communistische mantelorganisaties te belemmeren. De oorsprong en de activiteiten van Interdoc sluiten daarom goed aan bij de stelling dat de Koude Oorlog vooral een ideologische strijd was – een krachtmeting van ideeën. Zoals Ken Osgood het verwoordde, was voor deze gemeenschap ‘psychologische oorlogvoering in feite een synoniem geworden voor koude oorlog’.<sup>58</sup> Maar dan wel psychologische oorlogvoering in de breedste zin van het woord: niet alleen door middel van propaganda, maar met een werkelijke strijd tussen rivaliserende levenswijzen.

Natuurlijk waren er tijdens de Koude Oorlog vele andere anticommunistische netwerken actief, maar elk had zijn beperkingen. Sommige, zoals Paix et Liberté, zijn opvolger het Comité International d’Information et d’Action Sociale (CIAS), en de World Anti-Communist League (WACL) hadden eenvoudigweg een te negatieve benadering gekozen. Andere, zoals Otto von Habsburgs Centre Européen de Documentation et d’Information (CEDI) en Paul van Zeelands Comité International de Défense de la Civilisation Chrétienne (CIDCC), hadden veel leden maar waren gegrondvest op katholieke waarden, waardoor ze te veel mensen buitensloten. Daarnaast waren er groepen zoals Le Cercle rondom Antoine Pinay, de Franse minister-president, die te zeer in het geheim en achter de schermen opereerden. De Bilderberg-bijeenkomsten, een transatlantisch netwerk van invloedrijke beleidsmakers en zakelijke elite, waren nuttig voor de informele contacten, het uitwisselen van ideeën en zelfs om subtiele druk uit te oefenen, maar dit betrof eerder de intrinsieke macht van een informeel transatlantisch netwerk op hoog niveau.<sup>59</sup> Om het belang van entiteiten zoals Bilderberg en Interdoc te kunnen begrijpen is een transnationale benadering vereist, aangezien ‘het onderscheid tussen privaat en officieel, samenleving en staat geheel lijkt in te storten, evenals het concept “nationaliteit”’.<sup>60</sup>

Interdoc onderhield contacten met al deze groepen, maar vaak op afstand, en soms alleen om gebruik te maken van wat deze netwerken te bieden hadden. Daarbij was het overigens niet altijd duidelijk wie precies gebruik maakte van wie. Zoals de directeur van Interdoc in 1968 schreef aan de secretaris-generaal van de WACL, verschilde het omgaan met vreedzame co-existentie van het omgaan met ‘directe communistische koude oorlogsstrategie [...] Dit is een van de redenen waarom we niet geoormerkt willen worden als een anticommunistische organisatie [of] op een lijst willen staan met bekende anticommunistische organisaties.’<sup>61</sup> Al deze particuliere groepen, met hun overlappende leden, agenda’s die soms samenvielen en dan weer uiteenliepen, en verschillende toegangen tot de traditionele

politieke wereld, droegen bij aan 'de diversificatie, privatisering en groeiende complexiteit van het besluitvormingsproces voor het buitenlandse beleid'.<sup>62</sup> Het spreekt voor zich dat Interdoc het middelpunt wilde worden waar alle anderen elkaar konden ontmoeten en, idealiter, hun boodschappen konden coördineren. Het was een ambitieuze doelstelling.

## **Anti-communisme en psychologische oorlogvoering in de jaren vijftig**

Het getuigt van gezond verstand om de kracht van de communistische tegenstander te respecteren en dan met name zijn buitengewone volharding, maar het is evenzeer verstandig om te bedenken dat hij de slaaf is van zijn eigen theorie.

Information Research Department, 1963<sup>1</sup>

Hoewel de inbreng voor Interdoc in de jaren vijftig van verschillende nationaliteiten en instellingen afkomstig was, kan de oorsprong van de instelling het best gezocht worden in West-Duitsland (het land in de frontlinie van de Koude Oorlog), en de Duitsers werden dan ook de stuwende kracht achter Interdoc in de jaren zestig. De redenen laten zich raden. De stichting van de Bondsrepubliek Duitsland in mei 1949 was al snel gevolgd door de stichting van de Duitse Democratische Republiek (DDR) in oktober van datzelfde jaar. De bezettingsmachten van de Amerikanen, Engelsen, Fransen en Russen waren in feite nog steeds aan de macht, maar vanaf dat moment vormden de relaties tussen de beide Duitslanden het centrum van de Oost-Westrelaties. De regimes in Bonn en Oost-Berlijn beschouwden elkaar als onrechtmatige nieuwkomers, en eisten beide de rol van het enige echte Duitsland op. Ze probeerden beide de ander te ondermijnen. Konrad Adenauer, de eerste kanselier van de Bondsrepubliek, haastte zich om de basis te leggen voor het westerse standpunt. Duitsland was alleen verdeeld vanwege de Sovjetideeën daarover, niet vanwege de wil van het volk, en tot de hereniging kon alleen de regering in Bonn de rechtmatige vertegenwoordiger van het volk zijn. In de tussentijd mocht de DDR – die aangeduid werd als ‘De Zone’ of ‘Pankov’ – niet erkend worden en moest deze diplomatiek geïsoleerd worden. Deze aanpak werd halverwege de jaren vijftig vastgelegd als de Hallsteindoctrine, zo genoemd naar Walter Hallstein, de staatssecretaris van Buitenlandse Zaken van de Bondsrepubliek. Volgens de doctrine zouden de relaties verbroken worden met iedere nationale staat die het zou wagen de DDR te erkennen.<sup>2</sup>

Natuurlijk werd de situatie gecompliceerder door de aanwezigheid van de bezettingsmachten in de beide Duitslanden. Adenauer had het geluk dat Londen,

Parijs en Washington het erover eens waren dat de DDR geen *de jure* erkenning zou krijgen, en geen *de facto* erkenning zou kunnen opeisen. Dit betekende dat er geen diplomatieke of consulaire contacten onderhouden werden en dat handelsrelaties alleen toegestaan waren langs niet-publieke kanalen. Door het uitbreken van de Korea-oorlog werd de noodzaak benadrukt om de bijdrage van de Bondsrepubliek aan de NAVO er snel door te sluisen. In september 1950 sanctioneerde Washington Adenauers claim dat hij voor alle Duitsers sprak (niet alleen voor die in het Westen), als onderdeel van de insluitingsstrategie. Hoewel de steun welkom was, toonde het ook aan waar de regels werkelijk opgesteld werden. De directe betrokkenheid van de geallieerden bij de wensen van West-Duitsland zou altijd overschaduwd worden door de grotere zorgen om de Oost-Westrelaties en de houding van Moskou. Zo werd in een VN-vergadering aan het eind van 1951 duidelijk dat: 'De taak om de toegang van Oost-Duitsland aan internationale conferenties te blokkeren was opgedragen aan de westerse bondgenoten; West-Duitse delegaties hadden de opdracht om maar een paar zinnetjes te spreken ter ondersteuning van de posities die de Amerikaanse, Engelse of Franse delegaties hadden ingenomen.'<sup>3</sup> De dreiging dat Moskou munt zou slaan uit de relaties met de recent onafhankelijk geworden landen in Azië en Afrika, ontlokte Londen en Parijs de uitspraak dat zij in de buitenlandse tegoeden zouden ingrijpen als dat nodig zou zijn. Maar de Bondsrepubliek zou haar eigen diplomatieke ruimte moeten creëren en eigen middelen moeten vinden om de aanwezigheid van het Oost-Berlijnse regime te bestrijden.

Adenauer was vastbesloten om een machtsbasis in het Westen op te bouwen die de DDR, in combinatie met haar isolatiebeleid, uiteindelijk zou dwingen tot een hereniging op de voorwaarden van het Westen. Maar deze benadering voorzag geen daadwerkelijk contact tussen de mensen uit de beide Duitslanden zelf. Vooral de Sozialdemokratische Partei Deutschlands (SPD) vonden dit moeilijk te verteren gezien de traumatische omstandigheden rondom de vorming van de DDR, toen de fusie van de partij met de communisten in 1946 ertoe had geleid dat andersdenkenden naar het Westen vluchtten of gevangen werden gezet in voormalige concentratiekampen uit de Tweede Wereldoorlog.

Toen de Sovjet-Unie in september 1955 in een verdrag formele soevereiniteit verleende aan de DDR, redeneerde Erich Ollenhauer van de SPD dat het Oost-Berlijnse regime een gegeven aan het worden was en dat Bonn er maar mee om moest leren gaan. Hoewel erkenning onacceptabel bleef, steunde Ollenhauer afspraken om economische en sociale contacten over de grens toe te staan.<sup>4</sup> Het rigide en dogmatische beleid dat Hallstein voorstond, zou uiteindelijk kunnen leiden tot de isolatie van West-Duitsland zelf. Een ander thema was het feit dat de Oost-Europese regio vóór de Tweede Wereldoorlog een belangrijke handelspartner van Duitsland was geweest. Vanuit het standpunt van het Oosten zou toenemende handel een nuttig middel zijn om de contacten met het Westen te normaliseren, industriële producten te krijgen waaraan tekorten waren, en mee te werken aan het Sovjetdoel om de uitwisselingen tussen Oost en West uit te breiden.



Vanaf het eind van de jaren vijftig vertoonde de handel tussen de Bondsrepubliek en Tsjecho-Slowakije, Hongarije, Polen en Roemenië een opgaande lijn. De handel met Oost-Europa bedroeg slechts 5 procent van het West-Duitse totaal, maar het was een markt met potentieel. Bovendien kon onderlinge afhankelijkheid door middel van de handel een manier zijn om het Oosten te ontsluiten voor politieke invloed.<sup>5</sup> Vanaf het eind van de jaren vijftig oefenden politieke, sociale en economische belangengroepen daarom druk uit om de beperking op contacten met het Oosten te versoepelen.

### Gehlen en de BND

De oprichting van de Bundesnachrichtendienst (BND), de buitenlandse inlichtingendienst, op 1 april 1956 gold als een nieuw blijk van de volledige soevereiniteit van West-Duitsland. De BND was natuurlijk niet uit de lucht komen vallen. De man die zo'n grote rol had gespeeld bij het ontstaan van de dienst was Reinhard Gehlen, een voormalig lid van de generale staf van de Wehrmacht, die voor 1956 leiding had gegeven aan de voorloper van de BND, de Gehlen-organisatie. Hij volgde de ontwikkelingen in het Oosten al meer dan vijftien jaar. Met de komst van de BND kreeg deze taak nieuwe dimensies.

Gehlen was eind 1940 benoemd tot hoofd van de Operationsabteilung van Groep Oost van de generale staf, waarmee hij midden in de voorbereidingen voor de invasie van de Sovjet-Unie beland was. In april 1942 werd hij benoemd tot leider van de Fremde Heere Ost (FHO), de inlichtingendienst van de generale staf aan het oostelijke front. In deze positie kreeg hij een reputatie als goede organisator en koelbloedige evaluator, die de FHO runde als een efficiënt team.<sup>6</sup> Tegen het eind van 1943 leek Gehlen ervan overtuigd dat Duitsland de oorlog onmogelijk nog zou kunnen winnen vanwege de deelname van de Verenigde Staten. Hij nam geen deel aan samenzweringen tegen Hitler, zoals de mislukte aanslag van 20 juli 1944, maar begon zelf plannen te maken. Dat Europa verdeeld zou worden tussen en bezet zou worden door de vs en de Sovjet-Unie leek hem een hoogstwaarschijnlijke uitkomst. Onder deze omstandigheden was de informatie die de FHO had over de Sovjettroepen mogelijk van groot belang. Gehlen, die zijn naaste medewerkers daarbij in vertrouwen nam, probeerde zowel materiaal als personeel uit zijn organisatie te behouden voor de periode na de oorlog waarin de vs zeker zouden waarderen wat zij te bieden hadden.<sup>7</sup>

Na zijn overgave aan de vs-troepen in Beieren eind mei 1945, hadden Gehlen en zijn collega's nog enkele zenuwslopende jaren voor de boeg waarin ze zichzelf probeerden te positioneren als aanwinsten voor de veiligheidsbelangen van de vs. Gelukkig zagen bepaalde sleutelfiguren de verdiensten van Gehlens plan al snel in. In de zomer van 1945 probeerde G-2 (vs Army Intelligence) officier John Boker en zijn meerdere, generaal Sibert, 'Operation x' op te zetten om Gehlens groep weer bij elkaar te halen en te laten zien wat ze te bieden hadden. Terwijl Gehlen

en zes anderen plotseling naar Washington gevlogen werden om op het hoofdkwartier van de inlichtingendienst van het leger van de vs ondervraagd te worden, was Sibert bezig andere medewerkers en personeelsleden van de voormalige Abwehr (de Duitse militaire inlichtingendienst) bijeen te brengen in het Amerikaanse Detentie- en Ondervragingscentrum in Oberursel. Operation x werd Operation Rusty. Na Siberts vertrek in 1946 hield het G-2 apparaat de grip op de Gehlen-organisatie door middel van verbindingsofficieren John Deane en Eric Waldman. Waldman, die het versnipperde en kwetsbare team een veiliger omgeving wilde bieden, hoorde als eerste over het voormalige nazi-terrein in Pullach, ten zuiden van München. In december 1947 begon de verhuizing naar het terrein dat gedurende de rest van de Koude Oorlog de basis van de West-Duitse inlichtingendiensten zou zijn.<sup>8</sup> Twee decennia later zou Waldman, in die tijd een politicoloog op een Canadese universiteit, een deelnemer zijn op verschillende Interdoc-congressen.

Het klinkt wellicht als een rechtlijnige ontwikkeling, maar in de rommelige periode na de oorlog was het allesbehalve dat. De inlichtingendienst van de vs werd hervormd, waarbij de opheffing van het Office of Strategic Services in september 1945 werd gevolgd door de oprichting van de Central Intelligence Group in januari 1946; dit was de eerste stap op weg naar de oprichting van de Central Intelligence Agency anderhalf jaar later. De veiligheidsdoelstellingen van de vs waren vlak na de oorlog nog niet vastgelegd, en er bestonden verschillende opvattingen over hoe streng de repercussies tegen voormalige leden van de Duitse generale staf zouden moeten zijn. Bovendien had generaal Sibert Operation Rusty min of meer als een apart team georganiseerd, dat losstond van de rest van de inlichtingeninfrastructuur van de vs in Duitsland in die tijd. Siberts opzet om Gehlens organisatie te zijner tijd op te laten gaan in de inlichtingeninfrastructuur van de vs kwam niet overeen met Gehlens ideeën daarover:

Hij had voor ogen om de FHO te ontwikkelen tot een nationale inlichtingendienst, met steun van de Amerikanen maar Duits van aard, die zou openstaan voor een toekomstige Duitse regering. Hij was van plan zijn organisatie zo snel mogelijk een zekere wettelijke status binnen een nieuwe Duitse overheid te geven. In de tussentijd wilde hij de toegang van de vs tot informatie over de organisatie, haar leden en haar activiteiten beperken.<sup>9</sup>

Met dit doel verzamelde Gehlen zo veel mogelijk leden van de voormalige generale staf en Abwehr als hij kon, om een personele kern te vormen voor het toekomstige veiligheidsapparaat van een onafhankelijk Duitsland. Toen de Bondsrepubliek Duitsland in juli 1949 gesticht werd, werd de verantwoordelijkheid voor de Gehlen-organisatie door de Amerikaanse krijgsmacht overgedragen aan de CIA, met James Critchfield aan het hoofd van de Pullach Operations Base van de CIA. Het netwerk van Gehlen werd beschouwd als een te waardevolle bron van informatie over de situatie in het Oosten om op te geven. Er werd een werkrelatie

geconstrueerd waarin Critchfield de voorwaarden voor de operaties zou stellen en zou toezien op de resultaten. De risico's waren aanzienlijk. Wat Gehlen betreft ging het slechts om een 'regeling van beheer', op weg naar een volledig onafhankelijke toekomst. Critchfield had vastgesteld dat de driehonderd personen die aan de organisatie verbonden waren 'met redelijke schone lei' uit de oorlog gekomen waren en niet op de arrestatielijsten van Neurenberg stonden.<sup>10</sup> Maar anderen, lager in de hiërarchie, hadden minder schone handen.

Gehlen wist dat en probeerde daarom niet alleen de CIA te verhinderen alle informatie over zijn personeel en zijn netwerk van agenten in handen te krijgen, maar werkte ook bewust aan de politieke richting van zijn dienst. Het gevolg was dat er binnen de CIA en de Amerikaanse krijgsmacht achterdocht en wantrouwen ontstonden over de werkelijke motieven van Gehlen. Donald Galloway van de CIA schreef in december 1948 dat 'we niet veel weten over de interne werking van de RUSTY-organisatie [de codenaam voor Gehlens organisatie] en hetzelfde geldt waarschijnlijk voor het [vs-]Leger'.<sup>11</sup> Halverwege de jaren vijftig leidde dit zelfs tot een breed opgezet onderzoek (met codenaam Operation Campus) door een G-2 eenheid van het Amerikaanse leger dat sterke vermoedens had dat Gehlens organisatie vergeven was van de voormalige nazi's en communistische spionnen. De ontmaskering van veel van Gehlens agenten door de Oost-Duitsers in Operation Hacke in 1953 bevestigde slechts de bange vermoedens van velen dat de Pullach-organisatie volledig besmet was. De conclusies van Campus klopten, maar het geklungel rondom dit onbevoegde onderzoek had tot gevolg dat het probleem de eerste jaren nog niet zou worden aangepakt.<sup>12</sup> Dit zou rechtstreeks van invloed zijn op de deelname van de vs aan Interdoc.

### Psychologische oorlogvoering tegen het Oosten

Terwijl Gehlen in Pullach probeerde de CIA te overtuigen van zijn goede trouw, werden er elders binnen de jonge West-Duitse regering discussies gevoerd over hoe er moest worden omgegaan met de dreiging uit het Oosten. Het anticommunisme was veel meer dan alleen een beleidskeuze, want: 'Voor de politieke elite uit Bonn was de *raison d'être* van de jonge West-Duitse staat zijn rol als bolwerk tegen het Sovjet-expansionisme', en in de officiële documenten uit die tijd wordt de Bondsrepubliek steeds opnieuw afgeschilderd als een westers verdedigingswerk van levensbelang.<sup>13</sup>

De aanzet tot deze eerste verschuivingen in 1951 lag in de zorgen die er binnen het Duitse bedrijfsleven heersten over de dreiging die uitging van de communistisch geïnspireerde agitprop onder de arbeiders.<sup>14</sup> Eind 1952, vlak na Stalins voorstel om de Duitse kwestie in maart van het jaar daarop op te lossen, werden de eerste stappen gezet op weg naar een uitgebreide psychologische oorlogvoeringsstrategie voor de Bondsrepubliek.<sup>15</sup> Het uitgangspunt van de Duitsers was de internationale missie van de Verenigde Staten om het bolsjewisme te bestrijden, omdat dat de

Bondsrepubliek mogelijkheden bood om deze strategie aan te wenden voor hun eigen nationale belangen. De belangrijkste West-Duitse missie was om de terugtrekking van de Sovjets uit 'De Zone' zeker te stellen en zich voor te bereiden op een 'gunstige beslissing' omtrent de eenwording en de oostelijke grenzen 'voorbij de Oder-Neisse'. Om daarin te slagen moest de Amerikaans-West-Duitse strategie 'abgestimmt' worden op de Sovjetmethoden: het gebruik van aanhangers van de 'vijfde colonne' in niet-communistische organisaties, het gecoördineerde manoeuvreren van communistische partijen, de ontwikkeling van een 'oorlogseconomie' en de voortdurende verspreiding van propaganda.

In antwoord hierop omvatten de specifieke doelstellingen van Bonn ten opzichte van de Sovjetzone het ondermijnen van de bestuurlijke en economische infrastructuur, het doorlichten van het verzetsniveau onder de bevolking, en het plegen van sabotage om de geloofwaardigheid van het regime te ondermijnen. Binnen de Bondsrepubliek zelf was het van cruciaal belang om de burgerij te onderwijzen over de situatie in het Oosten en de voortdurende noodzaak om te bepalen of er sprake was van communistische infiltratie en deze af te weren. Het allerbelangrijkst was de noodzaak om de vele, reeds bestaande particuliere organisaties te coördineren die actief waren in de anticommunistische actie, en de contrapropaganda om te buigen naar 'een algehele uitbanning van de communistische beweging' (*eine allgemeine Ächtung der kommunistischen Bewegung*) uit het publieke bewustzijn. De gedrukte media en de radio waren niet voldoende om dit doel te bereiken – dit vereiste organisatie op grote schaal.

In het rapport werd voorgesteld om een Duits-Amerikaanse commissie in het leven te roepen om de mobilisatie van het burgerverzet te coördineren, met daarin vertegenwoordigers van de High Commission van de VS, en vertegenwoordigers van het Duitse ministerie van Buitenlandse Zaken, het ministerie van Binnenlandse Zaken, het Bondsbureau ter Bescherming van de Constitutie (Bundesamt für Verfassungsschutz), en de Bondskanselarij onder leiding van het Bondsministerie voor Duitse Vraagstukken (Bundesministerium für gesamtdeutsche Fragen (BMG)). Deze commissie, die zorg moest dragen voor een volledige afscheiding van de bestaande militaire activiteiten op dit gebied, moest de algemene strategie bepalen, het potentieel van iedere organisatie binnen die strategie, en de financiële middelen die noodzakelijk zouden zijn om deze uit te voeren. Dit betekende ook dat ervoor gezorgd moest worden dat bepaalde particuliere organisaties 'noodzakelijkerwijs onderworpen zouden zijn aan officiële Duitse supervisie', hetgeen ook een verandering van leidinggevenden en taken met zich mee kon brengen. Er werd een lijst met 43 anticommunistische organisaties opgesteld, waarvan er 15 in Berlijn gevestigd waren. De verantwoordelijkheden werden verdeeld tussen de Duitsers en de Amerikanen, en er werden officiële verbindingskanalen geopend. Het BMG, dat als missie had om 'het nationaal bewustzijn te behouden' en democratische principes te propageren als essentieel onderdeel van het herenigingsproces, nam de leiding.<sup>16</sup>

Dit document had aanzienlijke consequenties voor de betrokkenheid van de Duitse regering bij de Koude Oorlog, niet in het minst omdat het de officiële verantwoordelijkheden uitbreidde en vastlegde wie die mobilisatie zou leiden en hoe deze uitgevoerd zou worden. Gedurende de daaropvolgende jaren werd er door het BMG, de Bondskanselarij (in het bijzonder door staatssecretaris Hans Globke) en het ministerie van Binnenlandse Zaken (in het bijzonder door dr. Toyka) gediscussieerd over de vraag hoe dit uitgebreide publiek-private netwerk het best geleid kon worden, waarbij organisaties verlengstukken werden van departementen of juist particulier bleven maar daarbij geheel of gedeeltelijk vanuit Bonn gefinancierd werden.<sup>17</sup> De benodigde expertise voor het leiden van een dergelijk netwerk ontbrak echter. De gevoeligheid van deze ontwikkelingen betekende dat het van het grootste belang was om het aantal betrokkenen zo laag mogelijk te houden, zelfs al was de deelname verspreid over meerdere departementen.

In oktober 1953 werd er een voorstel gedaan om een commissie van deskundigen op te richten om deze leemte te vullen. De auteur, Rudolf Grüner, merkte op dat de openheid van een democratische samenleving diezelfde samenleving kwetsbaar maakte voor de subversieve praktijken van communistische partijen en hun sympathisanten. Er bestond een grote behoefte aan een organisatie, 'op basis van massapsychologie', die in een eerder stadium in de Duitse samenleving zou kunnen ingrijpen dan de veiligheidsdienst en de rechtbanken. Grüner benadrukte dat de communistische dreiging aan het veranderen was van een simplistisch 'de barricaden op'-radicalisme dat geleid werd door de communistische partij, in een verfijnd netwerk van mantelorganisaties. Dit vereiste niets minder dan een brede 'vaccinatie' (*Schutzimpfungen*) van het volk om hen te helpen de dreiging te begrijpen en af te slaan. Er was een contra-netwerk nodig voor de supervisie, aangestuurd vanuit een centraal bureau. Want, zo merkte Grüner op, terwijl de communistische infiltratie van de westerse burgermaatschappij doordrong in allerlei sociale activiteiten ('van filmproductie tot duivenfokverenigingen'), was de reactie tot op dat moment simplistisch, ineffectief of verdacht vanwege een schandaal.<sup>18</sup>

Het schandaal waar Grüner naar verwees, betrof de Bund Deutscher Jugend (BDJ), een anticomunistische jeugdbeweging die in juni 1950 (net vóór de uitbraak van de Korea-oorlog) was opgericht door veteranen uit de Tweede Wereldoorlog. De BDJ, die financieel gesteund werd door het BMG en het ministerie van bondskanselier Adenauer, voerde acties uit om de activiteiten van de Oost-Duitse Freie Deutsche Jugend en aanverwante pro-communistische of neutrale mantelorganisaties te verstoren. Toch werden de activiteiten van de BDJ in oktober 1952 gestaakt, toen aan het licht kwam dat hij ook een paramilitaire vleugel had die bekendstond als de Technischer Dienst (TD), een netwerk achter de schermen dat verkenningsexpedities en guerrilla-acties zou uitvoeren in het geval van een Sovjetinvasie. Hoewel de BDJ een Duitse aangelegenheid was, was de TD grotendeels een creatie van de contra-inlichtingendienst van het Amerikaanse leger en van het Office of

Policy Coordination (de geheime actie-eenheid van de regering van de vs die in 1952 opging in de CIA), die geld, training en wapens aanleverden. Het werd een echt schandaal toen bleek dat de leden van de TD een 'Vogelvrijverklaring' hadden opgesteld met mogelijke vijanden van de natie, en er niet alleen verdachte communisten op de lijst bleken te staan, maar ook leden van de SPD. Hoewel de werkelijke bedoelingen van de TD met de lijst nooit zijn opgehelderd, konden de leden van de TD niet vervolgd worden onder het Duitse recht aangezien de TD onder gezag stond van de vs, een bezettingsmacht.

Om de anticommunistische krachten te versterken steunde de veiligheidsorganisatie van de vs dus een rommelig netwerk van voormalige nazi's en nationalistische die, ondanks hun betrokkenheid bij criminele activiteiten, niet vervolgd konden worden. Dit riep enorme verontwaardiging op van de SPD, en de consequenties voor de Duitse soevereiniteit en democratische stabiliteit waren natuurlijk groot. Het ondermijnde ook de geloofwaardigheid van de Amerikaanse voornemens om een democratisch Duitsland te bevorderen, en de arrogante manier waarop de autoriteiten van de vs reageerden op het Duitse onderzoek beschadigde de relatie nog verder.<sup>19</sup> Kortom, de affaire toonde nog eens aan dat de Duitse autoriteiten een eigen benadering moesten ontwikkelen ten opzichte van de communistische dreiging. Het was niet langer mogelijk om de CIA toe te staan de eigen programma's te leiden zonder controle van de Duitsers. Het toonde ook de noodzaak aan van een gecentraliseerde coördinatie die zou zorgen voor een heldere strategie, heldere doelen en betrouwbaar personeel. De Duitse wortels van wat later Interdoc zou worden, zijn ontstaan in reactie op het BDJ-TD fiasco.

In 1953-1954 stevende de Bondsrepubliek af op volledige soevereiniteit, en duurden de discussies met de Amerikaanse autoriteiten over het verdelen van de verantwoordelijkheden voor de psychologische oorlogvoering voort. Het standpunt van de vs werd verduidelijkt in een 'Verklaring van bedoelingen met betrekking tot de verzetsgroeperingen' ('Statement of Intentions vis-à-vis Resistance Groups') die in oktober 1954 werd verstrekt aan Staatssecretaris Ewert von Dellingshausen, de BMG-functionaris die nu verantwoordelijk was voor dit dossier.<sup>20</sup> Het document, een herziening van de eerdere Statement of Intent uit oktober 1952 (na de BDJ-TD-affaire), beschreef zes organisaties die steun van de vs ontvingen voor hun werk 'als instrumenten van psychologische oorlogvoering'. Twee van de zes, de Onderzoekscmissie van Vrije Juristen (Untersuchungsausschusses Freiheitlicher Juristen) en de Gevechtsgroep tegen Onmenselijkheid (Kampfgruppe gegen Unmenschlichkeit), waren wat financiën en leiding betreft min of meer een direct verlengstuk van de geheime acties van de vs gericht op het onthullen van onrecht en het ondermijnen van het functioneren van de Oost-Duitse autoriteiten. De andere vier – de Vereniging van Politieke Vluchtelingen uit het Oosten, de Marbach-groep van schrijvers (onder leiding van Karl Heinz Marbach), het satirische tijdschrift *Tarantel*, en de Volksbond voor Vrede en Vrijheid (Volksbund für Frieden und Freiheit) – ontvingen in verschillende mate geld en leiding uit de vs. In de 'Verklaring' werd benadrukt dat het de

bedoeling was ervoor te zorgen dat deze activiteiten 'een geldig en officieel Duits belang dienden', dat er voldoende samenwerking en uitwisseling van informatie zou plaatsvinden, en dat 'de coördinatie van beleidsbegeleiding voor dergelijke operaties' voortgezet zou worden, 'uitkijkend naar het tijdstip waarop de Bondsregering in een positie zal zijn om een meer directe rol te spelen in de leiding van de hier genoemde organisaties'. Maar er moest nog veel geregeld worden.<sup>21</sup> Wie zou verantwoordelijk zijn voor de coördinatie, zowel op nationaal als op internationaal niveau? En hoe zou alles uitgevoerd worden?

### **Internationale samenwerkingsverbanden: NAVO en Bilderberg**

De toetreding van West-Duitsland tot de NAVO in 1955 tilde deze discussies naar een hoger plan. De Sovjetverschuiving naar vreedzame co-existentie en de hernieuwing van de diplomatieke banden tijdens de Geneefse Conferentie van 1955 waren gevaarlijk voor een bondgenootschap dat niet in staat was daar eensgezind op te reageren. Zoals Lester Pearson, de Canadese minister van Buitenlandse Zaken, zei, hoopten de Sovjetleiders 'dat de NAVO uiteen zal vallen in detente'.<sup>22</sup> Von Dellingshausen zag de dreiging van de Sovjetpropaganda als een gemeenschappelijk probleem dat alleen opgelost kon worden met verdergaande coördinatie op het internationale vlak. Vooruitdenkend op de betrokkenheid van Duitsland schreef hij in oktober 1954 dat er behoefte was aan een 'generale staf' binnen de NAVO om de doelstellingen, methoden en middelen vast te leggen die nodig zouden zijn om een gezamenlijk psychologische oorlogvoeringscampagne te voeren.<sup>23</sup> De ontwikkeling van de diplomatieke relaties tussen de Bondsrepubliek en de Sovjet-Unie, geïllustreerd door bondskanselier Adenauers bezoek aan Moskou in 1955, benadrukte dit nog. Het nieuwe coördinatie-apparaat zou civiel moeten zijn, niet militair – een scheiding van taken was geboden. Een nieuw type oorlog vroeg om nieuwe typen organisatie. Door een en ander via de NAVO te laten lopen, zouden de bondgenoten gerustgesteld worden dat de Bondsrepubliek niet overenthousiast bezig was haar propagandistische vaardigheden op peil te brengen.

Propaganda en contrapropaganda waren al vanaf het begin van de NAVO een gevoelig onderwerp. Hoewel in artikel 2 van het Noord-Atlantisch Verdrag staat dat de ondertekenaars behoefte hadden 'hun vrije instellingen te versterken, door een beter begrip te kweken voor de grondslagen waarop deze instellingen berusten', was er onenigheid over de vraag of de activiteiten van de NAVO met betrekking tot openbare informatie zich ook moesten uitstrekken tot anticommunistische contrapropaganda.<sup>24</sup> Er waren twee controversiële onderwerpen. Het ene was de suggestie dat de NAVO haar anti-Sovjetactiviteiten op het Oosten zou richten. Generaal Kruls, die tot 1951 stafchef van de Nederlandse generale staf was geweest, schreef over de behoefte aan een gezamenlijke psychologische oorlogvoeringsstrategie om de westerse boodschap van steun voor de 'Bevrijding' over te brengen aan de onderdrukte volkeren van het Oostblok. Ondanks de steun van veldmaar-

schalk Montgomery, die in 1951 Deputy Supreme Allied Commander Europe was geworden, was dit een brug te ver omdat het niet paste bij de houding van het bondgenootschap als verdedigingsorganisatie.<sup>25</sup> Het tweede onderwerp was de mate waarin de NAVO feitelijk zou functioneren als centrum voor de coördinatie van de psychologische oorlogvoeringsactiviteiten. De Fransen, die begin 1951 hadden voorgesteld de mogelijkheden van 'ideologische oorlogvoering' op NAVO-niveau te onderzoeken, waren vóór.<sup>26</sup>

In november 1951 werd er een gematigder Amerikaans voorstel gedaan om een Information Advisory Committee op hoog niveau in te stellen dat de Noord-Atlantische Raad zou kunnen adviseren over het versterken van het moreel. Deze commissie, die samengesteld zou worden uit 'personen van de hoogste standing [...] uit de wetenschap, het onderwijs, het bedrijfsleven of arbeidersgroeperingen', zou moeten 'nadenken over de psychologische problemen met betrekking tot de publieke opinie in de vrije naties van het Westen'.<sup>27</sup> Dit initiatief was een uitbreiding van de pas gevormde Psychological Strategy Board (PSB) uit de VS, die bedoeld was om alle anticommunistische psychologische activiteiten in het buitenland te coördineren.<sup>28</sup> Maar zelfs dit initiatief werd niet algemeen geaccepteerd, juist omdat het dreigde nationale privileges terzijde te schuiven. Voorlopig zou iedere inspanning op dit gebied ofwel uit particulier initiatief moeten voortkomen, ofwel op het nationale niveau georganiseerd moeten worden, waarbij de NAVO alleen zou kunnen optreden als ondersteunende instelling.

In deze periode probeerde de Franse politicus Jean-Paul David, met steun van de Franse regering, het gat te dichten. Zijn organisatie, Paix et Liberté, zag in september 1950 het licht in Frankrijk. Premier René Pleven had een bijeenkomst uitgeroepen met gelijkgestemde politieke leiders om de oprichting van een nieuwe organisatie voor te stellen die de opmars van de infiltratie van de communistische 'vijfde colonne' in de Franse maatschappij een halt zou kunnen toeroepen. David, op zijn 37ste al de leider van de Rassemblement des Gauches Républicaines (RGR), gedeputeerde voor Seine-et-Oise, en burgemeester van Mantes-la-Jolie, 'was geen intellectueel, maar een organisatietalent, een dapper man met rechtlijnige ideeën, waaronder met name een grote drang om de marxistische invloed te bestrijden'. In het Franse bedrijfsleven en bij de banken werden bedragen van 2 à 3 miljoen Franse francs per jaar opgehaald, en er werd een opvallende campagne opgestart met posters, brochures die uitleg gaven over de communistische dreiging en de realiteit van concentratiekampen, radio-uitzendingen en zelfs een film, *Crève-Coeur*, over het Franse bataljon dat in de Korea oorlog vocht.<sup>29</sup> Er werd ook contact gelegd met gelijkgestemde groepen door heel West-Europa. Een centrale rol hierin werd gespeeld door Eberhard Taubert, de voormalige functionaris van het Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda van Joseph Goebbels en de inspirator van de AntiKomintern, die al in 1947 een blauwdruk voor de Volksbund für Frieden und Freiheit (VFF) had voorgelegd aan de Amerikaanse bezettingsmacht in Duitsland.<sup>30</sup>



In augustus 1951 was er een coördinerende Europese commissie gevormd met vertegenwoordigers uit Frankrijk, België, Italië, Nederland en West-Duitsland, die tweemaandelijks bijeenkomsten belegden in Parijs. Alle aangesloten personen waren gelijk en handelden zelfstandig, op een wijze die de plaatselijke omstandigheden toelieten, maar de bedoeling was in ieder geval om vanuit het Westen met één stem te reageren op de communistische propagandastrategie, en zo een stokje te steken voor de pogingen van het Sovjetblok om verdeeldheid te zaaien binnen de NAVO door de lidstaten tegen elkaar uit te spelen. In januari 1955 waren er al twintig leden, uit Europa en van daarbuiten.<sup>31</sup>

Internationaal gezien was Paix et Liberté dus gedecentraliseerd, waarbij het doel was regelmatig contact te onderhouden met de andere leden. Niettemin werd David, die al bekend was geworden als de woordvoerder van het netwerk, in 1952-1953 ook de voorman van een welbewuste poging om een en ander een stap verder te brengen door een afdeling psychologische oorlogvoering op te richten binnen de NAVO zelf. Met steun van Georges Bidault, de Franse minister van Buitenlandse Zaken, maakte David in deze periode een intensieve tocht langs de NAVO-landen om begrip en steun van de regeringen te krijgen voor de psychologische oorlogvoeringsactiviteiten.<sup>32</sup> David werd steeds op het hoogste niveau ontvangen, en zijn bezoek aan de Verenigde Staten in februari 1952, vastgelegd in de *New York Times*, was bedoeld om contact te leggen met gelijkgestemde Amerikaanse organisaties en om de boodschap over te brengen dat Europa zich niet alleen militair, maar ook psychologisch aan het herbewapenen was in de strijd tegen het communisme.<sup>33</sup>

De reacties waren verdeeld. Hoewel de Grieken en de Turken enthousiast waren, geeft een verslag van Davids bezoek aan Nederland halverwege 1953 de indruk dat hij tot doel had om de 'psychologische verdediging' (het moreel binnen de NAVO-landen hooghouden) en de 'psychologische oorlogvoering' (achter het IJzeren Gordijn) in een enkel gecentraliseerd, coördinerend lichaam te verenigen, en de Nederlanders waren niet bereid dat voorstel aan te nemen. Het verslag bevestigt ook dat David zijn inspanningen deed zonder contact te houden met de Information Service van de NAVO (NATIS), zelfs in die mate dat NATIS-functionarissen bang waren dat hij in feite meer kwaad deed dan goed. Bovendien kreeg hij geen officiële erkenning van de Noord-Atlantische Raad.<sup>34</sup>

Tijdens zijn tweede trip naar de VS in september 1953 ontmoette David Allen Dulles, Walter Bedell Smith en leden van de Operations Coordinating Board (OCB, de opvolger van de PSB), maar ook de Amerikanen waren niet genegen om Paix et Liberté te steunen als NAVO-project. De VS wilden vasthouden aan hun eigen strategie voor psychologische oorlogvoering en *primus inter pares* blijven; ze wilden de westerse strategie niet officieel democratiseren via de NAVO-bijeenkomsten, want dat zou alleen hun eigen vrijheid van handelen inperken.<sup>35</sup> Er hebben altijd wel sterke vermoedens bestaan over geheime Amerikaanse financiering, maar dit verband is nooit afdoende bewezen.<sup>36</sup> Het werkelijke verband tussen de commissies bleef duister. In Frankrijk functioneerde Paix et Liberté met behulp

van een ‘denktrank’ die bestond uit hooggeplaatste figuren uit de Franse staat, onder andere uit de Service de Documentation Extérieure et de Contre-Espionnage (SDECE), de externe inlichtingendienst van Frankrijk. David heeft altijd categorisch ontkend dat er ooit vertegenwoordigers van andere NAVO-landen betrokken zijn geweest bij de tweemaandelijks bijeenkomsten. Iedere nationale commissie ging zijn eigen weg.

De ambities van David zijn nooit helemaal vervuld. De boodschap van de organisatie bleef eenvoudig: het communisme was slecht, en via marionetten-organisaties in de politiek, de vakbonden en in de hele maatschappij verspreidde de Sovjet-Unie leugens om dit te verhullen door zich te presenteren als een staat die vrede en vrijheid voorstond. Hoewel Davids aanpak functioneel was in de gespannen jaren 1950-1951 tijdens het uitbreken van de Korea-oorlog, had de complexiteit van de vreedzame co-existentie het nut van Paix et Liberté halverwege de jaren vijftig wel ingehaald. In reactie op de Geneefse Conferentie van 1955 kon de internationale commissie slechts aankondigen dat de Sovjetleiders voortgingen met ‘hun lasterlijke aantijgingen, dienende om een sfeer van wantrouwen en haat tussen de mensen te scheppen, zijn wapenen in een politieke oorlog die tot doel heeft de heerschappij van de Sovjet-Unie over de gehele wereld uit te breiden’.<sup>37</sup>

De BVD kwam al veel sneller tot de conclusie dat een organisatie zoals Vrede en Vrijheid (vv) – de Nederlandse vleugel van Paix et Liberté – beperkt was in bereik en houdbaarheid. vv was opgericht in augustus 1951 om ‘de gevoelens van vrede en vrijheid te publiceren en te verdedigen’ door middel van verschillende media: een krant (*De Echte Waarheid*), pamfletten, posters, tentoonstellingen, televisie- en radiospotjes en lezingen.<sup>38</sup> De beweging werd oorspronkelijk volledig ondersteund door de BVD, omdat Einthoven de secretaris, E.W.P. van Dam van Isselt, nog kende uit zijn dagen als politiecommissaris in de jaren dertig in Rotterdam.<sup>39</sup> De samenwerking en financiële ondersteuning werden geleverd door grote Nederlandse bedrijven, de vakbondsleidingen en politici, maar de boodschap was te basaal. Een inlichtingenverslag uit juni 1953 van een persconferentie van vv in Eindhoven besloot dat het evenement ‘tamelijk hopeloos georganiseerd’ was en ‘een bijzonder slechte indruk’ had gemaakt. Het leverde ook negatieve belangstelling op van de media naar waar de financiering voor een dergelijk evenement in hemelsnaam vandaan kon komen.<sup>40</sup> Niettemin bleef *De Echte Waarheid* bestaan tot 1966, en Vrede en Vrijheid zelf sloot de deuren pas in 1986 – in ieder geval op papier.<sup>41</sup>

In 1956 hield de Franse regering op Paix et Liberté te steunen en kreeg de organisatie een nieuwe naam. Het kantoor in Parijs ging door als het Office National d’Information pour la Démocratie Française en de internationale commissie als het Comité International d’Information et d’Action Sociale (CIAS). De overblijfselen van dit netwerk zouden een paar jaar later een van de grondslagen vormen voor de ontwikkeling van Interdoc. De nationale commissies van Paix et Liberté hadden ‘een bepaalde waakzame, gewetensvolle rol’ in de oorlog van ideeën, maar het veranderende Oost-Westklimaat vroeg om een nieuwe benadering.<sup>42</sup> Dit

zou uiteindelijk resulteren in een netwerk dat niet alleen losstond van de NAVO en – interessant genoeg – de leiding van de VS, maar ook in een visie die verder ging dan de negatieve propaganda van David en zijn bondgenoten, die geen alternatief geboden had buiten de behoefte aan westerse, anticommunistische solidariteit.

De discussies binnen de NAVO voerden niet erg ver. Op verzoek van de Denen en de Grieken werd in juni 1952 een Special Committee on Information (AC/46) gevormd om 'informatie uit te wisselen' tussen de inlichtingen- en contra-inlichtingendiensten 'over de ervaringen bij hun inspanningen om subversieve activiteiten tegen te gaan'.<sup>43</sup> Om een doorbraak te forceren in de impasse over de rol van de NAVO deden de Britten in september van dat jaar een voorstel voor een nieuwe commissie die zich zou moeten concentreren op zowel een 'positieve benadering om manieren te vinden om de volkeren van de NAVO-landen te overtuigen van de waarde van de NAVO' (zoals radio- en televisie-interviews met regeringsfunctionarissen, items in nieuwsprogramma's, uitwisselingen voor journalisten en studenten, en jeugdkampen) als een direct gebruik van contra-propaganda. Hierbij zou men zich ook richten op de 'indirecte communistische propaganda' van mantelorganisaties zoals de World Peace Movement door hun communistische achtergrond te onthullen. Om effectief te zijn moesten degenen die dit wilden bereiken niet uit de regering komen, maar bestaan uit 'niet-officiële personen en organisaties'.<sup>44</sup>

Deze twee lijnen, positief-negatief en offensief-defensief, leidden in juni 1953 tot de vorming van het permanente Committee on Information and Cultural Relations (AC/52). Het was een keurig compromis, maar meningsverschillen zorgden ervoor dat het tot niet meer kwam dan dat. Het Committee on Non-Military Cooperation, dat in 1956 was samengesteld om te onderzoeken hoe de samenwerking en het gevoel van eenheid vergroot konden worden, zou al snel aanbevelen dat 'een gecoördineerd beleid [op het gebied van informatie] zich ook zou moeten bezighouden met reacties op anti-NAVO-propaganda en met de analyse van communistische acties en verklaringen die de NAVO aangaan'.<sup>45</sup> Maar de meningsverschillen tussen de lidstaten verhinderden iedere vooruitgang. Lord Ismay, de eerste secretaris-generaal van de NAVO, zei in 1955 het volgende over de zaak:

Aan de ene kant leeft er bij sommigen het idee dat lidstaten binnen de NAVO methoden zouden moeten onderzoeken waarmee de grootschalige anti-NAVO-propaganda van de communisten en anderen die vijandig staan tegenover het Bondgenootschap, bestreden kan worden. Aan de andere kant wordt er geredeneerd dat dit een zaak is die voorbehouden moet blijven aan de regeringen zelf. Tussen deze twee gezichtspunten is een compromis gevonden waarbij de NAVO kan dienen als forum voor overleg over psychologische oorlogvoering. Zulk overleg is echter beperkt tot zaken die de lidstaten aangaan: de NAVO heeft, als internationale organisatie, nooit voorzien propa-

ganda te bedrijven die gericht is tot de volkeren van de Sovjet-Unie of van de satellietstaten.<sup>46</sup>

Er werd ook gediscussieerd over internationale samenwerking op het gebied van anti-communisme en contra-propaganda tijdens de Bilderberg-conferenties, die in mei 1954 in Oosterbeek werden opgezet als ontmoetingsplaats voor de Europese en Amerikaanse politieke, zakelijke en media-elites om zaken van gedeeld belang te bespreken. Met name tijdens de tweede conferentie, die in maart 1955 in Barbizon werd gehouden, werd veel tijd besteed aan de communistische uitdaging. Sinds de dood van Stalin had de vreedzame co-existentie het imago van de communistische wereld verbeterd door de nadruk te leggen op de culturele bekwaamheid en klaarblijkelijke bereidheid om met het Westen te onderhandelen. Klinkende termen zoals 'vrede' en 'ontwapening' waren ingelijfd door de communistische informatieprogramma's en drongen de westerse naties in de verdediging. Er werden drie voorstellen gedaan om het initiatief terug te nemen: behandel het communisme als bedreiging van de staatsveiligheid; verbeter de coördinatie van de contra-propaganda; behandel het communisme als een politieke en economische uitdaging van het democratische kapitalisme.

Het eerste voorstel werd te repressief bevonden en bovendien (met McCarthy nog vers in het geheugen) te controversieel, en op het tweede kwamen gemengde reacties. Paul Rijkens, de voormalige directeur van Unilever, stelde voor om een gemeenschappelijk organisatie op te zetten, een soort 'democintern', maar de anderen voelden niet voor de implicaties ervan. De NAVO deed al genoeg om mantelorganisaties aan het licht te brengen, een gestandaardiseerde operatie zou niet passen binnen de nationale contexten, en volgens Denis Healey zou 'één enkele westerse organisatie beschouwd worden als een operatie van de Amerikanen, en dat zou de geloofwaardigheid in veel Europese landen schaden'. In plaats daarvan was het belangrijker om aandacht te besteden aan de boodschap die het Westen wilde overbrengen. De echte verschillen tussen communisme en democratie moesten uitgelegd worden. Zoals de Noorse minister van Justitie Jens Christian Hauge zei, zouden veel twijfelaars overtuigd kunnen worden als ze 'objectieve informatie [zouden krijgen] over de mate waarin het communistische systeem werkelijk de grondslag van hun bestaan ontkent, namelijk de vrije wetenschappen, vrije kunst en vrije literatuur'.<sup>47</sup> Dit was een belangrijke opmerking. De propagandaoorlog zou verlegd moeten worden naar terreinen waarop de zwakheden van het communistische blok bloot zouden komen te liggen. Dat moest gedaan worden op een manier die maximale geloofwaardigheid zou opleveren – niet gebaseerd op platte propaganda, maar op objectief, feitelijk onderzoek. Dit was de weg vooruit.

Na Barbizon stuurde prins Bernhard (voorzitter van de Bilderberg) de transcripten van de discussie ter overweging door aan Louis Einthoven, hoofd van de BVD: 'Wij zullen in ieder geval blij zijn met een reeks voorstellen die we aan de betrokken landen kunnen aanbevelen als werkelijk effectief antwoord op deze propaganda.'<sup>48</sup>

De Bilderberg-bijeenkomsten zouden verder geen rol spelen in dit verhaal, maar de prins beslist wel.

### De 'Colloques' en het Studienbüro

1956 was een bijzonder belangrijk jaar in de aanloop van Interdoc, zowel nationaal als internationaal. In West-Duitsland, na het verbieden van de Kommunistische Partei Deutschlands, werden voorstellen gedaan om een instituut op te richten voor de wetenschappelijke studie van de marxistische ideologie. Vragen werden gesteld over het nut van de VFF (de controversiële Taubert werd min of meer uit zijn leiderschapspositie gezet), en ook de Kampfgruppe werd onderzocht door het BMG en de CIA. Het was tijd om een nieuwe richting te kiezen. Terwijl instituten zoals het Osteuropa Institut in München en het Büro für heimatvertriebene Ausländer in Düsseldorf de geschiedenis, economie, cultuur en politieke ontwikkelingen in het Oostblok bestudeerden, was er behoefte aan een omgeving waar de praktijk van het dialectisch materialisme en zijn feitelijke effecten op de regio onderzocht konden worden.<sup>49</sup> Zoals een Duitse functionaris opmerkte, 'dit is de reden dat we een onderzoeksinstituut nodig hebben op het filosofische vlak'.<sup>50</sup> Interdepartementale discussies over het onderwerp waren eind 1955 al ingezet, en in mei 1956 werd een voorstel gezonden aan bondskanselier Adenauer voor 'de oprichting van een instituut voor wetenschappelijke discussie met het dialectisch materialisme', een westerse tegenhanger van het Marx-Engels Instituut in Moskou. Dit moest gecombineerd worden met de verhoogde mobilisatie van burgergroeperingen tegen communistische propaganda, en de oprichting van een 'elite-school' om centrale delen van de maatschappij ('*Multiplikatoren*') te onderwijzen over de theoretische en praktische werking van het communisme en 'de waarde van onze ideologie van vrijheid en het grote potentieel van de vrije wereld'.<sup>51</sup>

Het plan werd enthousiast ontvangen op de Bondskanselarij, vooral door dr. Hans Globke, staatssecretaris en vertrouwd adviseur van Adenauer op het gebied van regeringsorganisatie, die een belangrijke rol had gespeeld bij het introduceren van Gehlen aan de kanselier. Gehlen deed zijn best om een luisterend oor te vinden in Bonn, met name binnen de SPD.<sup>52</sup> In juni werd inderdaad een interdepartementale werkgroep (*Arbeitskreis*) opgezet om de volgende stappen door te nemen, maar dit wekte rivaliteit op tussen de ministeries van Defensie, Binnenlandse Zaken en het BMG over de vraag wie de leiding zou nemen met betrekking tot de jurisdictie, personeel en financiering. De BND was zijdelings bij de discussie betrokken. In oktober 1957 moest Von Dellingshausen wel toegeven dat de gehoopte 'Generale Staf voor de Koude Oorlog', die de particuliere anticommunistische groepen die actief waren in de Duitse maatschappij zou kunnen coördineren (hij gebruikte de Operations Coordinating Board als voorbeeld), nog zeer ver weg was: 'naar mijn mening zijn de coördinatie-inspanningen vastgelopen'.<sup>53</sup>

In plaats daarvan zorgden afzonderlijke initiatieven van verschillende regeringssectoren voor nog meer verwarring.<sup>54</sup>

In juli 1958 zette het ministerie van Buitenlandse Zaken, dat ongerust was over de gevaren van de vreedzame co-existentie, een interdepartementaal, publiek-priivaat Arbeitskreis für Ost-West Fragen op, een politieke adviesraad naar voorbeeld van de Policy Planning Staff van het Amerikaanse ministerie van Buitenlandse Zaken.<sup>55</sup> Intussen werd in januari 1959 onder leiding van het ministerie van Binnenlandse Zaken de geheime Arbeitsgruppe für geistig-politische Auseinandersetzung mit dem Kommunismus samengesteld. De BND, die door de andere departementen werd beschouwd als leverancier van informatie, maar nog niet als volwaardige partner, zou verdergaan met z'n eigen plannen.

In april 1956, minder dan een jaar nadat de bezetting van de Bondsrepubliek was beëindigd door het Duitslandverdrag, werd Gehlens BND officieel de inlichtingendienst van de bondsregering. Een van Gehlens belangrijkste partners bij het inrichten van de BND was Hermann Foertsch geweest, de vroegere stafchef van het Duitse leger in de Balkan. Foertsch, 'één van de meest intellectuele Duitse generaals', was (samen met Globke en anderen) nauw betrokken bij plannen voor de Duitse herbewapening, en hij was ook degene die een maandelijks uitgave, *Orientierung*, opzette om nieuws en analyses binnen de krijgsmacht en de Gehlens-organisatie te laten circuleren en om een esprit de corps en trouw aan de nieuwe Duitse staat te cultiveren.<sup>56</sup> Na 1956, toen de herbewapening geregeld was, verlegde Foertsch zijn aandacht naar de psychologische oorlogvoering en speelde hij een centrale rol bij de voorbereidingen voor Interdoc. In zijn sombere inschatting van oktober 1957 had Von Dellingshausen ook opgemerkt dat 'een nauwere band met militaire en civiele inlichtingendiensten' een breder begrip van de communistische strategieën en methoden zou opleveren. De BND werd een volwaardig partner in de politieke discussies, al werd hij pas in 1960 toegelaten tot de Arbeitsgruppe.

De eerste bijeenkomst op weg naar wat later Interdoc zou heten, vond plaats in Parijs in april 1956 – dezelfde maand waarin de BND officieel werd opgericht – met Fransen en Nederlanders. Een van de deelnemers was de journalist Jérôme Heldring, die door Louis Einthoven was gevraagd om aanwezig te zijn. 55 jaar later herinnerde Heldring zich dat het ging om een reeks van bijeenkomsten met de Fransen en een groep Tsjechische overlopers over het communisme en de situatie in het Sovjetblok.<sup>57</sup> In het jaar daarvoor had Einthoven kolonel Antoine Bonnemaïson ontmoet, het hoofd van de sectie Guerre/Action Psychologique van de Service de Documentation Extérieure et de Contre-Espionage. Bonnemaïson was een expert op het gebied van Sovjettactieken en was als zodanig nauw betrokken bij het ontwikkelen van de vaardigheden op het gebied van psychologische oorlogvoering van de Franse krijgsmacht in de Algerijnse oorlog.<sup>58</sup> Binnen de SDECE was hij de coördinator van een netwerk van organisaties die zich bezighielden met psychologische oorlogvoering – het Cinquième Bureau – achter de façade van een

publieke organisatie, het Centre de Recherche du Bien Politique, dat geleid werd vanuit de woning van Bonnemaison in Parijs aan de rue de la Pépinière 14.<sup>59</sup>

Een tegenbezoek van de Fransen aan Nederland werd belet door de Hongaarse opstand in november 1956 (en waarschijnlijk ook door de Suezcrisis).<sup>60</sup> Eindhoven bezocht daarop Nigel Clive, die toen hoofd was van de sectie Special Political Action van MI6, om zijn belangstelling te peilen voor de volgende vraag: 'In welke mate kan een inlichtingendienst bijdragen aan het voeren van een psychologische oorlog?' Van den Heuvel ging naar Parijs om dezelfde vraag aan de orde te stellen. In mei 1958, nadat De Gaulle aan de macht was gekomen, antwoordde Bonnemaison eindelijk dat er later dat jaar een bijeenkomst gehouden zou worden om de zaak te bespreken. Generaal Jean Olié, stafchef van De Gaulle, zou de Franse delegatie leiden, maar Bonnemaison was het brein erachter.<sup>61</sup>

De SDECE had regelingen getroffen om inlichtingen uit te wisselen met andere diensten (CIA, BND, MI6, Italië, België) in een aantal overeenkomsten die bekendstonden als TOTEM, maar deze bleven zoals Bonnemaisons chef later opmerkte, 'te informeel en te beperkt van opzet'.<sup>62</sup> Bonnemaisons plannen gingen verder. Hij had al contact gezocht met de Duitsers, door begin 1957 een reeks discussies of *colloques* op te zetten als forum voor de Frans-Duitse samenwerking op het gebied van inlichtingen. Dit was een belangrijke stap vooruit in de toenadering tussen de twee landen, geholpen door de processen van Europese integratie, de Duitse herbewapening binnen de NAVO en de Franse focus (na de Suezcrisis) op Europese oplossingen voor gemeenschappelijke strategische problemen. De Suezcrisis 'wekte de indruk dat de Verenigde Staten bereid waren de West-Europese belangen op te offeren' in de context van hun allesomvattende wedloop met de Sovjet-Unie in de Derde Wereld; de suggestie dat de militaire betrokkenheid van de vs bij West-Europa zwak was, zaaide ook bij de Duitsers de nodige twijfel.<sup>63</sup> Voor Reinhard Gehlen, die al jaren bezig was met het opbouwen van contacten binnen de Franse inlichtingenorganisaties, betekende de Frans-Duitse bijeenkomsten een nieuwe stap op weg naar legitimiteit en prestige voor de BND.<sup>64</sup> De Frans-Duitse relatie werd echter ernstig gecompliceerd door de Algerijnse oorlog en het feit dat de Franse geheime dienst vastbesloten was om de steun uit het Duitse bedrijfsleven voor de Algerijnse nationalisten te doen ophouden. Oude verdenkingen werden niet licht overwonnen.<sup>65</sup> Ondanks dit alles kwamen de Fransen, Duitsers en Nederlanders eind 1958 voor het eerst bijeen in Jouy-en-Josas, ten zuidwesten van Parijs.

In de zomer van 1958 namen de gebeurtenissen opnieuw een keer toen Franz-Josef Strauss, de minister van Defensie, zijn plannen aankondigde voor een 'departement voor psychologische defensie' onder leiding van luitenant-kolonel Mittelstaedt. Het zou een afdeling worden die, volgens de *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 'een sterk Amerikaans accent had', hoewel Strauss de afdeling openlijk vergeleek met het Franse Cinquième Bureau en 'vergelijkbare instellingen in Zwitserland en Zweden'.<sup>66</sup> Ondanks deze openheid voorspelde de krant een 'wervelwind aan bezwaren', en daarin hadden ze gelijk: de publiciteitsdienst van de SPD liet al snel

een artikel uitgaan waarin Strauss ervan werd beschuldigd dat zijn initiatief mogelijk het McCarthyisme naar Duitsland zou halen om de oppositie van de CDU-CSU-regering het zwijgen op te leggen.<sup>67</sup> De timing was van belang, aangezien de belangen in de wedloop tussen Oost- en West-Duitsland groter werden. In oktober 1957 was Tito's Joegoslavië het eerste land buiten het China-Sovjetblok dat Oost-Duitsland officieel erkende. In november 1958 stelde Nikita Chroesjtsjov zijn eerste ultimatum aan Berlijn, waarbij hij dreigde de Sovjetverantwoordelijkheden als bezettingsmacht af te stoten en terug te geven aan de Oost-Duitse autoriteiten, om daarmee de erkenning van het Westen af te dwingen. Aangevoerd door deze acties voerde de DDR in 1958-1959 een grote diplomatieke campagne in Azië en Afrika om meer erkenning te krijgen.<sup>68</sup> De Hallstein-doctrine stond daarmee onder druk.

Het was dan ook geen verrassing dat het initiatief van Strauss de discussies met de Bondsregering over de coördinatie van anticommunistische maatregelen opnieuw aanzwengelde. Tegen september 1958 was er een afdeling opgezet binnen de Bondskanselarij om toe te zien op de Arbeitsgruppe, en een maand later richtte het ministerie van Binnenlandse Zaken, via het Verband für Wirtschaftsförderer in Deutschland, een informatiecentrum op dat nauw zou samenwerken met het Duitse bedrijfsleven op het gebied van psychologische oorlogvoering, en met een jaarlijks budget van DM 300.000. Het nieuwe departement van Strauss werd ook het referentiepunt bij de planning van vergelijkbare nationale bureaus met dezelfde opdracht. In de jaren vijftig werd er veel gesproken over de noodzaak om de West-Duitse bevolking te 'immuniseren' tegen de communistische invloed, maar dat was gemakkelijker gezegd dan gedaan. Het verduidelijken van de organisatiestructuur van dit opkomende netwerk van anticommunistische activiteiten hield de deelnemers vergadering na vergadering druk bezig.<sup>69</sup> Intussen beschouwde de BND de *colloques* als een verhaal apart, en werd noch het doel, noch het bestaan ervan onthuld aan de 'partners' binnen de regering.

Er begon zich een netwerk – of beter gezegd: een aantal netwerken – af te tekenen. Naast het Franse initiatief – of 'er dwars doorheen', zoals Einthoven het enigszins verontwaardigd omschreef – ontstond het Studienbüro Berlin, eind 1956 opgericht door het BMG om de bureaucratische obstakels te omzeilen. Dit was onderdeel van het netwerk van 'naar buiten gerichte instellingen' van het ministerie die zich bezighielden met onderzoek, informatie- en verbindingsactiviteiten. Begin jaren zestig omvatte dit netwerk onder meer het Haus der Zukunft en het Europahaus in West-Berlijn, het Büro für Politische Studien en de Verein zur Förderung der Wiedervereinigung Deutschlands in Bonn, en het Gesellschaft für Wirtschaft und Sozialpolitik Haus Rissen in Hamburg. Von Dellingshausen beschreef het Studienbüro als een ontmoetingsplaats voor 'politiek geïnteresseerden in West-Duitsland en West-Berlijn' om het trans-Europese onderzoek naar communistische strategie en tactieken te faciliteren. Van den Heuvel was er voor het eerst aanwezig in de herfst van 1957, en andere genodigden kwamen uit Frankrijk, Denemarken, Zweden, Zwitserland, Luxemburg, Oostenrijk en de



Verenigde Staten.<sup>70</sup> Von Dellingshausen merkte op dat de speciale positie van de Bondsrepubliek binnen dit scenario met zich meebracht dat het Berlijnse Büro de leiding van de groep zou houden, hoewel er ook locaties buiten West-Duitsland werden gebruikt, zoals Denemarken begin 1963.<sup>71</sup>

Verder was 'samenwerking met Amerikaanse instituten gegarandeerd'. Hoewel de NAVO nog steeds het meest logische vertrekpunt bood voor het ontwikkelen van een antwoord op de communistische propaganda, was de gewenste weg juist die van het particuliere initiatief, zoals het Studienbüro, omdat dit een oplossing bood die niet alleen minder bureaucratisch was, maar die – en dat was cruciaal – open zou staan voor deelname van neutrale staten (waarbij Zwitserland en Zweden van speciaal belang waren in dit opzicht).<sup>72</sup>

Op de zesde bijeenkomst van het Büro, in september 1961, werden de activiteiten van de communistische partijen en de mogelijke reacties daarop besproken, en dit suggereert dat de deelnemers voornamelijk bestonden uit functionarissen van regerings- of semi-regeringsbureaus voor openbare informatie, waarmee deze bijeenkomst een meer politieke lading kreeg dan de *colloques* met hun algemenere thema's (al zou dit in de jaren zestig veranderen).<sup>73</sup> Vanaf het begin boden de *colloques* en het Studienbüro dus al een overlappende – of zelfs parallele – informele setting met vergelijkbare internationale doelen die rond dezelfde tijd waren geïnitieerd, de eerste door de Fransen en de tweede door de Duitsers. Ze waren allebei geïnitieerd vanwege een *gebrek* aan een dergelijke ontmoetingsplek binnen de NAVO. Beide stonden voor verschillende vleugels van de Duitse regering – het BMG en de BND – die dit gat probeerden te vullen. Het Büro was daarbij bedoeld als volledig Duits initiatief, met als centraal thema het in kaart brengen van Sovjet-initiatieven om de West-Duitse publieke opinie te beïnvloeden langs 'slinkse wegen' via andere westerse landen.<sup>74</sup> De *colloques* daarentegen waren opgezet als gemeenschappelijke Frans-Duitse operatie en waren uitdrukkelijk bedoeld als multinationale onderneming. Vanaf de eerste dag was dat ook de visie van de Nederlanders, hoewel ze later onder druk van de Duitsers een tussenoplossing kozen. Er was zonder twijfel sprake van enige competitie over de vraag wie deze trans-Europese zoektocht naar samenwerking op het gebied van inlichtingen en psychologische oorlogvoering zou leiden.

### Onderzoeksmisies 1958-1959

Natuurlijk was er al veel eerder sprake van Europese samenwerking. Het Information Research Department (IRD) van het Britse Foreign Office maakte gebruik van de internationale platforms die ontstaan waren door het Verdrag van Brussel en van de NAVO, om de leiding te nemen bij het verspreiden van informatie over communistische mantelorganisaties en over manipulatie in het openbare leven. Dit was echter grotendeels beperkt tot het uitwisselen van informatie en leidde beslist niet tot gecoördineerde reacties, aangezien dat de nationale controle over

gevoelige anticommunistische activiteiten zou ondermijnen.<sup>75</sup> In de jaren vijftig begonnen de Nederlanders daarentegen op zoek te gaan naar manieren waarop de coördinatie van anticommunistische activiteiten geregeld zou kunnen worden als een gemeenschappelijke onderneming. In februari 1953 had een delegatie van de BVD in Londen een seminar bijgewoond over het vergaren van inlichtingen over communistische partijen en over de manieren en middelen om hun populariteit te ondermijnen. Een van de methoden die besproken werden, was de mogelijkheid om verdeeldheid te zaaien binnen de partij door oppositie tegen de leiding te laten ontstaan.

In november 1953 besprak Eindhoven deze ideeën met zijn meerdere binnen de regering, minister Louiſ Beel van Binnenlandse Zaken, en slaagde hij erin Beel ervan te overtuigen dat de BVD toestemming zou moeten krijgen om op deze manier in de aanval te gaan, zelfs als dat officieel niet binnen het mandaat viel. Beel stemde er aarzelend mee in, en de Nederlandse psychologische oorlogvoering kreeg het groene licht. Van den Heuvel werd de coördinator van de inspanningen om de Communistische Partij Nederland (CPN) te ondermijnen. Naast zijn werk als BVD-contactpersoon bij Vrede en Vrijheid (de Nederlandse vleugel van Paix et Liberté) gaf hij regelmatig nuttige informatie door aan journalisten en was hij rechtstreeks betrokken bij 'Project Toekomst', een langdurig en clandestien plan om tussen 1956 en 1958 verdeeldheid te zaaien binnen de communistische beweging. Het succes van dit laatste project leverde meer belangstelling op voor de internationalisering van offensieve anticommunistische activiteiten. Omdat Van den Heuvel geïnteresseerd was in de bestaande activiteiten, was hij al in 1954 rechtstreeks gepolst door zijn contacten in het bedrijfsleven om een van de jaarlijkse bijeenkomsten van Morele Herbewapening bij te wonen, die in Caux (Zwitserland) gehouden werden. Hij keerde onder de indruk terug en was ervan overtuigd dat 'de enige effectieve reactie op het communisme is om het te bestrijden met een betere ideologie'.<sup>76</sup>

In april 1958, met zowel de *colloques* als het Studienbüro in gedachten, slaagde Eindhoven erin de steun te verwerven van Teun Struycen, minister van Binnenlandse Zaken, om deze inspanningen, voortaan 'Phoenix' genaamd, voort te zetten in Europees verband.<sup>77</sup> BVD-historicus Dick Engelen heeft gelijk wanneer hij deze ontwikkeling opmerkt, maar hij heeft zijn analyse volledig gebaseerd op BVD-dossiers, in het bijzonder dat van H.C. Neervoort, hoofd van de sectie Operaties van de BVD. Het is in ieder geval duidelijk uit andere bronnen dat Eindhoven en Van den Heuvel al in 1958 plannen aan het maken waren voor toekomstige operaties die buiten de officiële BVD-kanalen gehouden zouden worden. Al drie à vier jaar voordat ze de BVD zouden verlaten om zich full-time aan Interdoc te wijden, waren ze bezig met de voorbereidingen.

Zowel de *colloques* als de Studienbüro-bijeenkomsten werden tweemaal per jaar gehouden, en voor beide werden vergelijkbare gasten uitgenodigd: vertegenwoordigers van de krijgsmacht, de politiek, het bedrijfsleven, de universitaire wereld en de media, naast medewerkers van de inlichtingendiensten. Vanaf 1959 kwamen

er voor de *colloques*, net als naar het Büro, deelnemers uit Groot-Brittannië, België, Italië, Nederland en Zwitserland.<sup>78</sup> Het staat vast dat de *colloques* voor Eindhoven en Van den Heuvel hun primaire ontmoetingsplaats waren. De BND kwam niet naar de Büro-bijeenkomsten, en hoewel deze nuttig bleken te zijn om informatie uit te wisselen, waren ze geen vast gegeven – en het was ook niet de bedoeling dat ze dat zouden worden. Vanaf nu wordt hier verder over de *colloques* gesproken, tenzij anders aangegeven. De locaties van de bekende bijeenkomsten zijn:

- 1958 Jouey-en-Josas (Frankrijk)
- 1959 Wolfheze (Nederland) en Ettal (West-Duitsland)
- 1960 Aix-en-Provence (Frankrijk) en Heesum (Nederland)
- 1961 Bad Soden (West-Duitsland) en Barbizon (Frankrijk)
- 1962 Mont Saint Michel (Frankrijk) en Noordwijk (Nederland)
- 1963 Bad Godesberg (West-Duitsland)

In 1958 deed Foertsch een voorstel voor de *colloques* om de doelen, methoden en doelwitten te inventariseren van alle communistische groeperingen – formeel en informeel, open organisaties en mantelorganisaties, en niet-communistische organisaties ‘die bewust of onbewust de geest van het internationale communisme ondersteunen’ – die de deelnemende naties konden onderscheiden. Op basis daarvan konden de mogelijkheden om met een reactie te komen per geval worden verduidelijkt.<sup>79</sup> In een bijeenkomst tussen Eindhoven en Van den Heuvel halverwege december 1958 werden drie thema’s gekozen voor de *colloque* van april van het jaar daarop: het culturele offensief van de Sovjet-Unie onder de ‘vreedzame co-existentie’, het revisionisme ter linkerzijde, en – veelzeggend – de mogelijkheid van een ‘centraal documentatiebureau’ om de anticommunistische psychologische oorlogvoering in Europa te ondersteunen. Eindhoven vertrok een paar dagen later naar München om verdere contactmogelijkheden te bespreken met Gehlen, Foertsch en BND-verbindingsofficier Harald Mors.<sup>80</sup>

In zijn daaropvolgende rapport over vreedzame co-existentie benadrukte Van den Heuvel dat hoewel de Sovjetbenadering vreedzame relaties en economische competitie tussen de staten voorstelde, de Sovjets intussen vasthielden aan de onverzoenbare verschillen tussen de ideologieën. Hoewel de meeste mensen in het Westen zich in de luren lieten leggen door de positieve houding van het eerste, was de verborgen realiteit ‘de voortzetting van de Koude Oorlog met andere middelen’.<sup>81</sup> De dreiging was niet verminderd, maar had alleen nieuwe en subtielere vormen aangenomen, en was daardoor moeilijker te onderscheiden en te herkennen. Terwijl het verzet tegen het communisme in Nederland groot bleef, veranderden de toenemende politieke, economische en culturele contacten met de Sovjet-Unie en het Oostblok de percepties: ‘Naarmate de c.p. [CPN] in Nederland in betekenis afneemt als politieke factor, vermindert het gevoel dat het communisme een reëel gevaar is.’ Naarmate de Oost-Westcontacten talrijker werden, met name op niet-politieke gebieden, ‘ontstaat dan de situatie dat men niet meer

gelooft aan de agressieve bedoelingen van het communisme en niet meer bereid is weerstand te bieden. Wanneer dit moment bereikt is, heeft het communisme de koude oorlog gewonnen.<sup>82</sup>

De economische convergentie speelde ook een rol. De indrukwekkende resultaten van de Sovjetindustrie, gecombineerd met de introductie van de destalinisatie onder Chroesjtsjov, impliceerden dat de verschillen tussen de geleide economie van het Sovjetblok en de sociale democratie in het Westen geleidelijk aan zouden verminderen. Dit idee werd nog versterkt door het feit dat er in brede, sociale zin overeenkomstige tendensen waarneembaar waren in de Verenigde Staten, Europa en de Sovjet-Unie, die de twintigste eeuw markeerden als een eeuw van contact, communicatie en collectiviteit (tegenover het individualisme en het subjectivisme van de negentiende eeuw). Onder deze moderne omstandigheden konden de overeenkomsten tussen Oost en West niet ontkend worden.<sup>83</sup> Tijdens het *colloque* dat in 1960 in Aix-en-Provence gehouden werd, hield Raymond Aron een presentatie over de convergentie van de verschillende systemen als gevolg van de industrialisatie en technologische ontwikkelingen.<sup>84</sup>

Van den Heuvel, die meer en meer de leiding nam in dit internationaliseringsproces, wijdde 1958-1959 ook aan het organiseren van een reeks onderzoeksmissies. Het doel van deze missies was tweeledig: om een kerngroep van Nederlandse werkgevers en zakenlieden bijeen te brengen en hun steun te vergaren voor een nationaal instituut dat de anticommunistische ambities van de *colloques* zou ondersteunen, en om vervolgens bij de *colloques* verslag uit te brengen over het geleerde, voor toekomstig gebruik. De contacten met het Nederlandse bedrijfsleven werden al jaren onderhouden tijdens regelmatige conferenties die de BVD in Heelsum organiseerde over de communistische dreiging en veiligheidszaken. Het was een logische stap om het onderzoek uit te breiden naar de activiteiten van anderen. Het eerste bezoek werd in november-december 1958 gebracht aan West-Duitsland, waarbij Haus Rissen (Institut für Wirtschafts- und Sozialpolitik) in Hamburg werd aangedaan, evenals het Haus der Zukunft dat gesitueerd was in de Berlijnse voorsteden Zehlendorf en Grunewald. Bij de groep van negen man waren de voorzitter van Vrede en Vrijheid, R. van der Beek, en degenen die verantwoordelijk waren voor de binnenlandse veiligheid bij bedrijven als de post, de mijnbouw, Unilever, de olie-industrie en de werkgeversbond. Het hoofd van het Haus der Zukunft, Herbert Scheffler, was ook de voorzitter van het Studienbüro, en de directeur van Haus Rissen nam tevens deel aan het Büro. Beiden werkten samen met de Volksbund für Frieden und Freiheit, de Duitse vleugel van het netwerk van Paix et Liberté – CIAS.<sup>85</sup> Het Haus der Zukunft was in 1955 opgezet door het BMG als onderzoekscentrum voor de DDR en Oost-West vraagstukken in het algemeen, waarbij het deskundigen inhuurde om specifieke colleges te geven voor Duitsers en buitenlanders (tussen 1955 en 1958 was het aantal deelnemers ongeveer 15.000). Haus Rissen was een congrescentrum dat gewijd was aan het onderzoek naar sociaaleconomische thema's en dat de verantwoorde-

lijkheden van bepaalde beroeps- en andere groepen in de vrije samenleving propageerde.

Het bezoek van een week aan deze instituten, met een VFF-lezing in Hamburg en een cursus over communistische infiltratie in de Duitse industrie in Berlijn, maakte grote indruk op de Nederlandse groep. De kwaliteit en diepgang van de informatie die geleverd werd over de sociaaleconomische realiteit in de beide Duitslanden (waarbij de DDR natuurlijk werd aangeduid als 'De Zone') viel op, evenals de methoden die toegepast werden om in het Westen door te dringen. De Nederlanders werden getroffen door de schaal van de DDR-infiltratie en ontwrichting van de West-Duitse industrie, vooral omdat deze zorgvuldig georganiseerde campagne nog was geïntensiveerd nadat de Kommunistische Partei Deutschland in 1956 verboden was. Het bezoek aan Berlijn en de ontmoeting met enkelen van de meer dan zeventienhonderd vluchtelingen die iedere dag naar het Westen kwamen, hadden grote invloed op de groep. Chroesjtsjov had net drie weken eerder zijn eerste ultimatum gesteld, en dat maakte de sfeer extra gespannen. G. Diepenhorst van de Nederlandse Werkgeversbond (en daarvoor van de BVD) schreef erover: 'Hier werden wij van nabij geconfronteerd met *onvrijheid*. De aanschouwing van Oost-Berlijn achter het IJzeren Gordijn maakt een beklemmende indruk.' Van de Heuvel zelf merkte op hoe 'een verblijf aan het Oost-West front' hem in zijn besluit sterkte om de communistische activiteiten te weerstreven.<sup>86</sup> Het bezoek legde de grondslag voor wat later Interdoc Berlijn zou worden, en voor regelmatige studiereizen naar de belegerde stad over de realiteit en de consequenties van de Duitse tweedeling. Contacten met het Haus der Zukunft gingen door. In 1968 werd er ook een studiereis georganiseerd voor een groep Nederlandse scholieren uit Harlingen.<sup>87</sup>

De tweede reis voerde in februari 1959 naar de Verenigde Staten. Ditmaal was de groep deskundigen kleiner: Van den Heuvel, F.J.E. Hogewind, directeur van de Rijkspsychologische Dienst, J.H. van den Berg, hoogleraar in Leiden, J.M.M. Hornix, socioloog en onderzoeker op het gebied van psychologische oorlogvoering, en K.D. de Pous, hoofd Veiligheid van de Nederlandse Spoorwegen. Van den Berg was een belangrijk lid van de groep, aangezien hij het terrein van de historische psychologie – het onderzoek naar de invloed van levenswijzen op het menselijk denken en de zelfkennis door de eeuwen heen – had ontgonnen met zijn boek *Metabletica* uit 1956.<sup>88</sup> Einthovens goede vriend Frans den Hollander, directeur van de Nederlandse Spoorwegen, was de financier, en ook Shell beloofde bij te dragen, maar Den Hollander was niet in staat Frits Philips ervan te overtuigen hetzelfde te doen.<sup>89</sup> De reis werd enige tijd uitgesteld door problemen met het regelen van de financiering, maar de voorbereidende planning van Van den Heuvel was duidelijk: een diepgravend overzicht krijgen van de methoden om de communistische invloed tegen te gaan die toegepast werden door de onderzoeksinstituten in de vs, de media, het onderwijs, de krijgsmacht en het bedrijfsleven. Eigenlijk was de hele Amerikaanse samenleving van belang, vanwege het grote geloof in zelfredzaamheid, verzet tegen overheidsbemoedigen, 'vrijheid van gedach-

ten en handelen', en alles wat daarvan geleerd kon worden om elders toe te passen.<sup>90</sup> Het was duidelijk een onderzoeksmis­sie die verder reikte dan het belang van Nederland; het ging om het belang van de ideologische wedloop tussen Oost en West als geheel.<sup>91</sup> De Nederlanders traden op als verken­ners voor de Europese operatie.

Door navraag te doen bij de CIA kwam Van Einthoven in contact met dr. John Gittinger, een psycholoog in dienst van de CIA die een bezoek kon regelen aan de Society for the Investigation of Human Ecology (SIHE) in New York.<sup>92</sup> De Society was in 1955 opgezet aan Cornell University Medical College door professor Harold Wolff en zijn collega Lawrence Hinkle. Met Adolf A. Berle jr. in het bestuur werd de SIHE geleid als een legitiem onderzoekscentrum terwijl het onderzoek deed voor de CIA. De focus lag op 'menselijke ecologie', of op wat sindsdien negatiever bekendstaat als 'mind control': de studie van manieren waarop de interactie tussen mensen en hun directe omgeving beheerst kan worden, en de daarmee samenhangende mogelijkheden om hun gedrag te manipuleren.<sup>93</sup>

De belangstelling van de CIA voor dit onderwerp, dat varieerde van sensorische deprivatie tot experimentele drugsbrouwsels, werd serieus na het showproces van kardinaal Mindszenty in Hongarije en werd nog verder aangewakkerd door de schok dat Amerikaanse krijgsgevangenen in de Korea oorlog hun vaderland verloochenden na onderworpen te zijn geweest aan Chinese hersenspoeltechnieken – een schok die gedeeltelijk was gevoed door Edward Hunter, de propagandist-journalist in dienst van de CIA, die in 1950 de term 'hersenspoelen' introduceerde om het fenomeen te beschrijven.<sup>94</sup> Het rapport van de Society uit 1957 omschreef de bezorgdheid:

Bepaalde basale overtuigingen zijn blijkaar veranderd door de communistische indoctrinatiemethoden. We moeten rekening houden met de mogelijkheid dat de menselijke persoonlijkheid niet zo stabiel is als we vaak aannemen; dat deze in feite onder de juiste omgevingsvoorwaarden vatbaar is voor opvallende veranderingen.<sup>95</sup>

Tegen het einde van de jaren vijftig was de angst voor het 'hersenspoelen' – de angst dat 'de "Rooien" het raadsel van het beheersen van het menselijk gedrag hadden opgelost' – verschoven naar een meer sociaal-wetenschappelijke belangstelling voor 'immunisering'.<sup>96</sup> In het Grüner-rapport van oktober 1953 van de Bondsrepubliek werd nog gesproken van 'vaccinatie', maar Von Dellingshausen refereerde vanaf 1957 aan de 'noodzakelijke immunisering' van de Duitse maatschappij.<sup>97</sup> Deze term werd niet altijd gebruikt in openbare documenten – Einthoven schreef aan James Monroe (SIHE) dat hij een 'Programma voor Volwassenonderwijs over het Communisme' wilde ontwikkelen –, maar het idee was hetzelfde. Toen hij Monroe voor zijn vertrek schreef, legde Van de Heuvel hem de volgende vragen voor:

Welk effect heeft het Sovjet-offensief op het gebied van vrede, wetenschap, cultuur en sport op de verschillende lagen van de bevolking, en dan met name op de arbeidersklasse, de intellectuelen, de jeugd en de krijgsmacht?

Op welke manier zouden deze groepen geïmmuniseerd kunnen worden tegen dit psychologische offensief?

Welke voorwaarden moeten vervuld worden om een instituut – en bovenal de medewerkers – succes te laten hebben bij de contra-beïnvloeding?<sup>98</sup>

Het resulterende reisplan, met SIHE-medewerkers James Monroe en Walter Pasternak als gidsen van de groep, was indrukwekkend. Het centrale doel van de reis was meer te leren over hersenspoeltechnieken.<sup>99</sup> In het SIHE-kantoor aan Connecticut Avenue in Washington DC werd een 'speciaal congres' gehouden over het onderwerp, waarbij verscheidene wetenschappers betrokken waren die voor de Amerikaanse luchtmacht werkten aan onderzoeksprogramma's over krijgsgevangenen. De reden voor hun belangstelling was duidelijk:

In de enge betekenis van het woord heeft hersenspoeling (zoals toegepast door Chinese en Russische communisten op hun gevangenen) op de een of andere manier te maken met hersenspoeling in de bredere zin van het woord (zoals de politieke indoctrinatie van het Chinese volk) en met hersenspoeling in de breedste zin van het woord (zoals de communistische propaganda gericht tot de niet-communistische wereld).<sup>100</sup>

Hersenspoelen bood zeker mogelijkheden als het een blauwdruk zou opleveren voor het uitoefenen van invloed op de gehele maatschappij. Het ging erom de micro- en macroniveaus van de analyse te verbinden – om de krachten te bestuderen die gebruikt werden om de cohesie van communistische samenlevingen in stand te houden (en hun inspanningen om buitenstaanders te beïnvloeden) vanuit het perspectief van het individu in een gecontroleerde omgeving.

In het Westen worden deze technieken betwist, vooral vanuit het perspectief van de vrijheid en de ethiek. Ze zijn inderdaad in strijd met de Mensenrechten.

Niettemin moet de westerse wereld serieus rekening houden met deze methoden, zowel in koude als in warme oorlogen.

De microscopische beschouwing van de hele niet-communistische wereld als één groot krijgsgevangenenkamp – met communistische kampleiders die 'hersenspoeltechnieken' toepassen in de zin van psychologische oorlogvoering en propagandatechnieken – kan de tactische en strategische methoden van de communisten verduidelijken.<sup>101</sup>

Hoewel het gevaar onderkend werd, was het micro-macroverband moeilijk vast te leggen, en er waren eerst verdere ontwikkelingen in het sociaal-psychologische onderzoek nodig voordat er definitieve conclusies getrokken konden worden. In

het rapport werd opgemerkt dat mensen al eeuwenlang een breed scala aan beïnvloedingstechnieken toepasten, en dat dat wellicht hun gevoeligheid vergroot had: 'Zijn wij, Westerlingen, daarom – als niet al om andere redenen – gevoeliger voor het systeem dat door de communisten in micro- en in macrosituaties wordt toegepast?'<sup>102</sup>

De Nederlandse groep woonde nog verschillende andere bijeenkomsten bij. Een bijeenkomst met genodigde wetenschappers en journalisten verviel tot een ongemakkelijke discussie over de betekenis van het begrip 'Amerikaans', maar een andere, de All-American Conference to Combat Communism, had meer succes. Hoewel er niet unaniem stelling genomen werd, liet de All-American Conference de Nederlanders zien wat de toegevoegde waarde was van het verbinden van gelijkgestemde organisaties tot één beweging, waardoor de verworven informatie en het onderzoek dat gedaan werd eerst verspreid konden worden onder een brede groep aanhangers, en verder naar buiten gebracht konden worden via de pers. Niettemin bleek 'het vreselijk moeilijk te zijn om mensen te werven voor een positieve zaak'.<sup>103</sup> Managers van General Electric en Du Pont gaven lezingen over de ins en outs van het Amerikaanse bedrijfsleven en hun bijdragen aan het vestigen van een positief klimaat onder hun werknemers en daarbuiten, in de gemeenschap.<sup>104</sup> Vervolgens brachten de gasten een bezoek aan MIT en het Russian Research Center van Harvard, waar ze met Daniel Lerner, Adam Ulam, Max Millikan en anderen de reikwijdte van het Amerikaanse onderzoek naar de Sovjetsamenleving bespraken, waarna ze vertegenwoordigers van de FBI (William C. Sullivan en zijn stafleden) ontmoetten om te bespreken welke bijdrage een veiligheidsdienst in de samenleving kon leveren aan de 'psychologische verdediging'. Het Amerikaanse ministerie van Buitenlandse Zaken verzorgde een samenvatting van hun cursus voor regeringspersoneel over communistische theorie, buitenlands en binnenlands beleid van China en het Sovjetblok, hun invloed in verschillende regio's, en tegenmaatregelen.

Vervolgens had de Nederlandse groep een ontmoeting met kolonel John Broger, hoofd van het Armed Forces Information and Education van het Pentagon. Broger was de initiatiefnemer van het Militant Liberty-programma: een plan om 'vrijheidskaders' te trainen om de waarden van de democratische, kapitalistische, zelfstandige, godvrezende levenswijze overal ter wereld te prediken.<sup>105</sup> Met zijn rechtlijnige logica beredeneerde Broger dat, aangezien 'het communisme een dynamische ideologie is', het 'alleen verslagen kan worden door een sterkere dynamische ideologie'.<sup>106</sup> Hoewel Militant Liberty na een of twee testprogramma's niet verder werd uitgevoerd, kreeg Broger in 1956 de taak om het legerpersoneel te onderwijzen over het communisme. Er werd positief naar deze aanpak verwezen in de pogingen van de Nederlandse groep om de 'westerse waarden' en de manier waarop ze verspreid konden worden, vast te leggen, maar Broger riep ook vragen op over de hoeveelheid informatie die gegeven moest worden en door wie (had het zin om een legerofficier college te laten geven aan universiteiten over anti-communisme?).



Het verslag van de reis, dat door de groepsleden gezamenlijk werd opgesteld tijdens een bijeenkomst in hotel Wolfheze in Heelsum, sloot af met enkele geleerde lessen. Tegenmaatregelen tegen de communistische invloed moesten zowel defensief als offensief van aard zijn, maar de nadruk lag op de defensieve kant – er moest geen actie ondernomen worden alvorens er een diepgravende studie van de theorie en de praktijk van de tegenstander gemaakt was. Er was behoefte aan een zorgvuldige beoordeling van de sterke en zwakke punten van de communistische ideologie: ‘ethisch gezien kun je geen doel aanvallen dat als belangrijkste pijler heeft dat “ieder krijgt wat hij nodig heeft”’. Op ieder segment van de maatschappij moest een eigen vorm van ‘politiek onderwijs’ worden toegepast, maar aangezien de communistische strategie gericht was op het desintegreren van het kapitalisme door de contrasten en tegenstellingen uit te lichten, lag de nadruk allereerst op het ‘immuniseren’ van de arbeidersklasse, omdat dat de meest kwetsbare groep was. Om deze plannen uit te voeren moest er een nationaal instituut opgezet worden, grotendeels gefinancierd door de grote bedrijven, om onderzoek te doen, contacten te leggen, advies en trainingen te geven, en netwerken aan te leggen in de media, de vakbonden, de universiteiten, de kerken en de krijgsmacht. Als de westerse naties dit zouden doorzetten, ‘zullen deze centra hun activiteiten zodanig coördineren dat het internationale communisme daadwerkelijke internationale tegenstand zal ondervinden’.<sup>107</sup>

Na de reis werden de contacten tussen James Monroe, de directiesecretaris van de Society, en de Nederlanders in stand gehouden. Het Nederlandse verslag werd doorgestuurd aan veel van de mensen die hadden bijgedragen aan het bezoek, en het riep verschillende reacties op: Lewis Galantière (Free Europe Committee) was onaangenaam getroffen door de wijze waarop ‘het Team z’n blik op Amerika had laten bepalen door de zakenlieden met wie ze hadden gesproken’, terwijl Glen Perry van Du Pont vond dat ze zich meer moesten richten op ‘een proces van verlichting dan op de “immunisering” tegen ongewenste invloeden’. Arthur Barron van het Russian Institute van Columbia merkte op dat een toekomstig Nederlands instituut ‘effectief [zou] moeten samenwerken met niet-communistisch Links’, en dat dit gecompliceerd zou kunnen worden als de inkomsten voornamelijk uit het bedrijfsleven zouden komen. Hij vond ook dat ‘immunization’ helemaal gericht was op de arbeiders, terwijl ‘de cruciale groep’ was de intellectuelen. Het sterkste antwoord kwam van de FBI, die weigerde te zeggen dat het invloed van de Communistische Partij van de Verenigde Staten aan het afnemen was. Een addendum was toegevoegd aan het Amerikaanse versie van het rapport waarin stond dat de partij ‘een ernstige bedreiging voor de interne veiligheid’ van de vs bleef.<sup>108</sup>

In oktober 1959 bezocht Monroe Nederland zelf, samen met Gittinger en Samuel Lyster van SIHE. Ze brachten ook een bezoek aan ‘ons vluchtelingenproject in Nijmegen’, en keerden terug naar de Verenigde Staten met plannen voor samenwerking met een aantal instituten in Scandinavië en elders.<sup>109</sup> Monroe werd ook het kanaal voor het zoeken van steun in bedrijfs- en legerkringen in de vs voor

het Nederlandse initiatief – een handige zet, aangezien SIHE in Nederland al een voet aan de grond had. In november 1959 berichtte Monroe dat er op het seminar over nationale strategie van het National War College (in nauwe samenwerking met het Foreign Policy Institute van de University of Pennsylvania) een vereniging was opgericht die, naar hij hoopte, een ‘kant en klaar “us Committee” [zou] opleveren en een voortdurende bron van financiële steun’ voor het voorgestelde Nederlandse instituut.<sup>110</sup> Van den Heuvel merkte op dat de Europese activiteiten op het gebied van psychologische oorlogvoering versnipperd bleven, en dat de na-oorlogse bedenkingen over het centraliseren van dergelijke activiteiten bureaucratische obstakels hadden opgeworpen in de Bondsrepubliek, maar dat ‘als de Amerikaanse en Europese krachten in zo’n project samen [zouden] werken, veel bereikt zou kunnen worden’. In mei 1960 kon Van den Heuvel berichten dat het ledental van de *colloques* uitgebreid werd door mensen van ‘Free Europe’ uit te nodigen, zodat ‘de tijd zal komen dat erop wordt aangedrongen dat er een Amerikaanse observator wordt uitgenodigd voor een algemene conferentie’. Om de zaak in beweging te krijgen werd er een ‘werkgroep’ gevormd met twee Duitsers, twee Fransen en twee Nederlanders (Van den Heuvel en Hornix) onder leiding van Einthoven, om de plannen voor een internationaal instituut door te zetten.<sup>111</sup>

De zaken verliepen echter niet gladjes. Monroe wees erop dat er ‘reële mogelijkheden voor samenwerking’ waren met het Institute for American Strategy, onderdeel van het netwerk van de American Security Council, maar Monroe werkte inmiddels zowel voor de African Research Foundation als voor de SIHE, en hij had weinig tijd om dit op te zetten.<sup>112</sup> Einthoven vertrok eind 1960 naar de vs om fondsen te werven, maar de Nederlanders liepen aan tegen het probleem dat ze de Amerikanen concrete details moesten geven over de geplande doelstellingen en activiteiten van het internationale instituut, terwijl het gevoelige onderwerp van de inter-Europese samenwerking dit verhinderde. Er zijn sterke aanwijzingen dat Einthoven, die van plan was geweest om zijn baan als hoofd van de BVD neer te leggen en zijn activiteiten in april 1961 te verleggen naar het nieuwe instituut, dit vervolgens uitstelde vanwege het gebrek aan Amerikaanse steun. Einthoven bracht daarom een aantal maanden door met het vergaren van steun in Frankrijk, Italië en de Bondsrepubliek, voordat hij in november terugkeerde naar de vs. Eind 1961 waren er financiële toezeggingen van Franse, Duitse en Nederlandse bedrijven, maar de geplande startdatum in januari 1962 werd niet gehaald.<sup>113</sup> Inmiddels was Monroe weg bij SIHE (dat herdoopt was tot het Human Ecology Fund) om adviseur te worden bij de Amerikaanse luchtmacht en het Bureau of Social Science Research.<sup>114</sup> Niettemin leidden de ontwikkelingen waarop Monroe gewezen had inderdaad tot de oprichting van het National Strategy Information Center (NSIC) – dat later Interdocs belangrijkste partner in de vs zou worden.

Op de vs volgde Groot-Brittannië, waar Van den Heuvel in november 1959 een bezoek bracht aan de Economic League met een delegatie van elf man, vergelijkbaar met de groep die naar Hamburg en Berlijn geweest was. De League was in 1919

opgezet als particuliere organisatie door een groep industriëlen (en het voormalige hoofd van de inlichtingendienst van de marine) die bezorgd waren dat de combinatie van de demobilisatie na de Eerste Wereldoorlog en de Russische Revolutie, in Groot-Brittannië tot sociaaleconomische onrust zou leiden. Het doel van de League was om ontwrichtende activiteiten van de linker- (of rechter)zijde van de arbeidersklasse tegen te gaan met 'opbouwend economisch onderwijs', gericht op het weerleggen van radicale beweringen met feiten, op het scheppen van positieve werkgever-werknemerrelaties, en op het creëren van 'een sfeer waarin het lastig zou zijn voor extremisten om succes te boeken'. Dit werd gerealiseerd door het uitbrengen van allerlei feitelijke uitgaven en met het aanbieden van trainingprogramma's voor het lagere leidinggevende personeel.<sup>115</sup>

Het tweedaagse bezoek werd op prijs gesteld door de Nederlanders, die de kans kregen te zien hoe de League te werk ging toen Helen Bailey, een van hun sprekers, Londense dokwerkers toesprak die de haven verlieten voor hun lunch.<sup>116</sup> Vooral de trainingsprogramma's trokken de aandacht van Van den Heuvel, en in november 1960 legden de algemeen directeur van de League, John Dettmer, en de directeur Publiciteit, John Baker White, een tegenbezoek af om sessies bij te wonen over anticommunistische tactieken in het Nederlandse bedrijfsleven bij De Baak, het congres- en trainingscentrum van de Werkgeversbond in Noordwijk. Kort daarna bracht Van den Heuvel Dettmer in contact met Günter Triesch van het Deutsches Industrie Institut om informatie uit te wisselen over hun beider campagnes, en in het daaropvolgende jaar werden Dettmer en Baker White beiden uitgenodigd voor het *colloque* in Barbizon.<sup>117</sup> Het Britse voorbeeld doordrong de Nederlanders van het punt dat de historicus Scott Anthony aldus beschreef: voor iedere anticommunistische campagne, 'ongeacht de ideologische motivatie, kon je aan het begin van de Koude Oorlog alleen een breed publiek bereiken door je in te zetten voor hun materiële zorgen tegen abstracte belangen'.<sup>118</sup>

Met deze onderzoeksreizen als basis begon men tijdens de *colloques* van 1959 vooruit te plannen om de Frans-Nederlands-Duitse bijeenkomsten naar een hoger plan te brengen. Van den Heuvel nam het voortouw door bepaalde conclusies te trekken uit zijn pas verworven kennis over de Engelsen en Amerikaanse 'psychologische verdediging'. De Engelsen waren over het algemeen wat nonchalant over de Sovjetdreiging, maar hun informatiediensten – met name de BBC – waren het toonbeeld van onpartijdigheid en waarheidslievendheid in hun reportages, en wonnen daarmee aan geloofwaardigheid. De Amerikanen interpreteerden de Koude Oorlog als een wereldwijde confrontatie met het communisme, maar waren zo nu en dan extreem in hun reacties. Beide landen leverden inspiratie, maar ook voorbeelden van hoe het niet moest. Van den Heuvel benadrukte vooral hun opvatting van anticommunistische activiteiten als *verdedigend*, en die mentaliteit moest juist omgedraaid worden om de westerse wereld en alles waar die voor stond uit te lichten als een sterk alternatief.<sup>119</sup>

In oktober werden twee voorstellen gedaan: het ene voor een documentatie- en informatiecentrum door Hermann Foertsch, en het andere door de Nederlanders.

Beide voorstellen voorzagen een netwerk van nationale instituten langs de lijnen van het Nederlandse voorstel na de reis naar de vs. Een nieuw internationaal instituut zou de nationale resultaten integreren en verspreiden, met name in landen buiten West-Europa die in steeds grotere mate het doelwit waren van communistische propaganda. Er was behoefte aan een publiek apparaat, los van de inlichtingendiensten én van de bestaande organisaties, als verzamelpunt en verdeelpunt voor het onderzoek dat verscheen over het communisme. Het zou ook dienst moeten doen als een link met de professionele elites uit de private sector en de krijgsmacht, om de kwetsbaarheden in hun werkomgeving te achterhalen, om ze in te zetten als distributiekanaalen voor de verspreiding van materiaal, en om financiering te krijgen van buiten de regering. Van de Heuvel probeerde de onderneming weg te houden bij de regering en richtte zijn blik daarom op de (Nederlandse en Amerikaanse) multinationals, in de hoop dat 'het internationale instituut gefinancierd zou kunnen worden uit gelden die ter beschikking gesteld zouden worden door private ondernemingen met een wereldwijde omvang (Koninklijke Olie, Unilever, Standard Oil, Philips, etc.) en bekende stichtingen (Carnegie, Ford, etc.)'.<sup>120</sup>

Foertsch zag een rol voor het centrum weggelegd op het gebied van onderzoek, planning en implementatie, netwerken en distributie, waarbij de *colloques* een concrete vorm van samenwerking zouden zijn.<sup>121</sup> Voor deze organisatie schetste hij ook een defensief-offensieve strategie, waarbinnen het beperken van de communistische invloed in 'kwetsbare' gebieden van de westerse samenleving (hij noemde de religie, de economie en de kunsten) idealiter gecombineerd zou worden met een breed opgezette offensieve tegencampagne, die zou strekken van het publiceren van de ervaringen van vluchtelingen uit het Oostblok tot het bewust verstoren van bijeenkomsten van vredes- en jeugdcongressen door 'de overdracht van westerse meningen, het beïnvloeden van ontvankelijke deelnemers, en het beïnvloeden van de afsluitende resoluties'.<sup>122</sup> Er werd ook speciale aandacht geschonken aan mensen die voor zaken naar communistische landen reisden. Zowel Einthoven als Van den Heuvel zag kansen om de rollen met betrekking tot de vreedzame co-existentie om te draaien:

Dit betekent niet, dat het contact met de Sovjet-Unie zo beperkt mogelijk moet worden gehouden. Zij, die deze mening zijn toegedaan, wijzen vooral op de nadelige invloed, die bezoeken van westerse delegaties aan landen achter het IJzeren Gordijn hebben. Men meent, dat deze contacten meer in het voordeel van het communisme werken. Wanneer deze mening niet geheel ongegrond is, dan komt dat, doordat westerse delegaties vaak te weinig voorbereid werden op de ontmoeting met de communistische wereld, terwijl onvoldoende aandacht wordt besteed aan de wijze, waarop communistische delegaties, die het Westen bezoeken, het best opgevangen kunnen worden.<sup>123</sup>

Zo'n offensief vergde zorgvuldige training van degenen die de maatregelen zouden moeten uitvoeren, en men was het erover eens dat dat nog een paar jaar zou duren. In zijn reactie op het plan van Foertsch was Van den Heuvel ambitieuzer. Het nieuwe instituut zou de vleugels moeten uitstrekken voorbij Europa, en zou ernaar moeten streven alle bestaande anticommunistische organisaties te coördineren, want het gebrek aan zo'n organisatie was nu juist het probleem. De Fransen opeerden voor een proactief instituut met een assisterende in plaats van een centraliserende of regulerende rol: 'Het is belangrijker om te verbeteren wat er al is, om dat uit te breiden en de doelmatigheid ervan te verbeteren, dan om een extra organisatie toe te voegen die in zekere zin zou proberen de activiteiten van de bestaande organisaties naar zich toe te trekken.'<sup>124</sup> De Duitsers waren het daarmee eens:

Interdoc komt *niet* in de plaats van reeds bestaande instituten en organisaties die gewijd zijn aan vergelijkbare missies. Het zal juist gaan om verdergaande bemiddeling en verbinding tussen de bestaande instituten en organisaties om een verstrekkend, gezamenlijk resultaat te bereiken voor de strijd op de breedst mogelijke basis door heel Europa.<sup>125</sup>

De NAVO werd nog steeds beschouwd als de meest logische locatie voor zo'n initiatief. Het ultimatum dat Chroesjtsjov op 10 november 1958 aan Berlijn stelde, stelde de westerse eenheid op de proef, en Adenauer ontdekte dat zowel de Amerikanen als de Britten bereid leken te zijn om hun onderhandelingen met Moskou prioriteit te geven boven hun steun voor de harde lijn van de Bondsrepubliek bij de niet-erkenning van de DDR.<sup>126</sup> In 1959 speelde de Sovjet propaganda in op de onenigheid binnen het bondgenootschap door Adenauer af te schilderen als een 'gefrustreerde en verbitterde aanhanger van de voortdurende spanning tussen Oost en West en van revanchistisch beleid'. Alleen De Gaulle steunde de opstelling van de bondskanselier.<sup>127</sup>

In maart 1960, op instigatie van Strauss, liet de West-Duitse delegatie een officieel voorstel circuleren in de Noord-Atlantische Raad, getiteld 'NAVO-brede samenwerking en coördinatie op het gebied van psychologische oorlogvoering'.<sup>128</sup> In het voorstel werd beweerd dat de 'politieke en ideologische aanvallen' van de Sovjet-Unie gericht waren op het ondermijnen van het geloof in de gezamenlijke verdediging, solidariteit en het wederzijds vertrouwen waarop de NAVO gestoeld was, door wantrouwen te wekken omtrent de Duitse ambities. Bovendien leefde de angst dat een gedeeltelijke verzoening met het Oosten de eigen identiteit en cohesie van de Bondsrepubliek zou aantasten. Met een verwijzing naar het veranderende karakter van de Sovjetdreiging, van mogelijke militaire aanval naar reële ideologische subversie, haalde het Duitse voorstel zelfs artikel 5 van het Noord-Atlantisch Verdrag aan, omdat 'in deze psychologische oorlog, een aanval tegen één NAVO-bondgenoot ook een aanval is tegen *allen* en tegen de NAVO als geheel'. Het had geen zin, zoals Strauss aan zijn NAVO-collega's uitlegde, om de

westerse legers met de nieuwste wapens uit te rusten als er niet werd geprobeerd om tegelijkertijd 'morele solidariteit' te creëren.<sup>129</sup>

Het West-Duitse initiatief resulteerde in oktober 1960 in een Werkgroep psychologische oorlogvoering (met onder meer kolonel Mittelstaedt, Strauss' eigen deskundige op het gebied van psychologische oorlogvoering), maar het verzet van andere NAVO-landen (waaronder Groot-Brittannië en Nederland) verhinderde het opzetten van een nieuw lichaam om de westerse 'tegenmaatregelen' te coördineren. Er leefde te veel bezorgdheid dat een dergelijke centralisatie effectieve veiligheid onmogelijk zou maken en de regie weg zou halen bij de nationale overheden. De roep om een offensieve psychologische strategie tegen het Oosten van de Duitse delegatie maakte de anderen ook nerveus over de mogelijke consequenties. Von Dellingshausen merkte begin 1961 op dat de Amerikaanse voorstellen voor een gemeenschappelijk NAVO-programma geen van de centrale zorgen met betrekking tot Bondsrepubliek zelf behandelden.<sup>130</sup> Het enige resultaat dat de Duitsers boekten was een onderzoeksgroep van deskundigen die van tijd tot tijd bijeen zouden komen om over psychologische oorlogvoering en de jeugd te spreken, maar deze werd in april 1963 ontbonden.<sup>131</sup> In dat stadium was het volkomen duidelijk dat er andere regelingen getroffen zouden moeten worden om de gewenste permanente contactpunten op te zetten. Nederland had zich binnen de NAVO dan wel verzet tegen de Duitse plannen, maar de BVD was intussen bezig deze plannen elders te realiseren. Niettemin bleef de NAVO altijd in beeld als de ideale 'basis' voor een gemeenschappelijk westers anticommunistisch initiatief, hoe terughoudend en onwillig de organisatie zelf ook bleek te zijn.

### Een Amerikaanse rol?

Hoewel de Gehlen-organisatie deel uitmaakte van de Europese operaties van de CIA, veranderde deze relatie na 1956. Met de in 1955 bijna volledig herwonnen soevereiniteit van de Bondsrepubliek was de CIA bijvoorbeeld bereid om Bonn een grotere rol te laten spelen in de anticommunistische psychologische oorlogvoering in Duitsland zelf, terwijl de Duitsers de volledige verantwoordelijkheid op zich namen voor alle activiteiten die er ondernomen zouden worden.<sup>132</sup> Bovendien speelde de CIA volgens Gehlen een doorslaggevende rol door te regelen dat de BND, als onderdeel van de politieke rehabilitatie van de Bondsrepubliek, een geaccepteerde partner werd binnen de kringen van de westerse inlichtingendiensten.<sup>133</sup> De CIA droeg daaraan in ieder geval bij door MI6 met de BND te verbinden en zo het oude wantrouwen van de Britten jegens Gehlen te verminderen. Anderen hebben echter gesuggereerd dat de waarde van de Duitse dienst in feite afnam voor de Amerikanen, zowel wat betreft de kwaliteit van de inlichtingen als wat betreft het risico op veiligheidslekken.<sup>134</sup> Terwijl er een zekere vertrouwensband werd opgebouwd tussen de Amerikanen en een aantal andere diensten van bondgenoten (waaronder de Britten en de Nederlanders), 'bestond

er nog geen vergelijkbaar vertrouwen in de BND, behalve tussen een paar personen op het Pullach-niveau'.<sup>135</sup> Vanaf 1950 was er een geleidelijke toenadering ontstaan tussen Engelse en Duitse elites uit de politiek en het bedrijfsleven, dankzij de belangrijke informele Königswinter-conferenties, maar die strekte zich niet uit tot de Gehlen-groep.<sup>136</sup> De bodem was niet vruchtbaar genoeg voor wezenlijke samenwerking, en dit verklaart gedeeltelijk waarom de BND zo graag bereid was om alle mogelijke informatie uit te wisselen met de Amerikaanse bondgenoot om zijn positie te behouden.<sup>137</sup>

Maar de twijfels bestonden aan beide kanten. Terwijl het Studienbüro, volgens Von Dellingshausen, de Amerikaanse deelname 'garandeerde' (hoewel dat niet altijd klopte) waren de *colloques* anders. De invloed van het gaullisme was duidelijk merkbaar, net als het diepe wantrouwen van de SDECE jegens de CIA vanwege de geheime betrokkenheid van de Amerikanen bij het verschepen van wapens naar de Algerijnse rebellen aan het eind van de jaren vijftig.<sup>138</sup> De Duitsers stelden zich misschien minder strijdlustig op, maar de negatieve sentimenten waren vergelijkbaar. Foertsch' voorstel uit oktober 1959 om een informatiecentrum op te zetten, bevatte ook een belangrijk terzijde. Het document spreekt van de noodzakelijkheid om financiering en ervaren personeel aan te trekken, en merkt daarbij op dat dit idealiter geregeld zou kunnen worden met behulp van 'het gezag van een of meer "belangrijke voorstanders" (een persoonlijkheid uit de katholieke kerk, een prominente Joodse persoonlijkheid, geen Amerikaan)'.<sup>139</sup> Dat had gedeeltelijk praktische redenen, aangezien het doel was ervoor te zorgen dat de nieuwe organisatie niet onmiddellijk bestempeld zou worden als een CIA-operatie. Maar het laat ook zien hoezeer Interdoc bedoeld was om zich af te wenden van de Amerikaanse visie op de ideologie van de Koude Oorlog. De belangstelling van de BND voor Interdoc kwam dan ook voort uit de behoefte om het eigen perspectief op de tweedeling van Duitsland in het bijzonder en de ideologische strijd van de Koude Oorlog in het algemeen uit te gaan dragen. Het antwoord van Van den Heuvel aan Foertsch was veelzeggend:

Het lijkt me bepaald *incorrect* om de Amerikanen buiten te sluiten. In de eerste plaats vanwege hun positie als leiders van de westerse wereld. In de tweede plaats omdat we daar nu juist grote bereidheid zullen aantreffen om dit project te steunen. In de derde plaats omdat de mogelijkheid voor materiële hulp vooral dáár aanwezig is. Ik ben niet zo bang dat het bestempeld zal worden als 'Amerikaanse hulp', en de communisten zullen het zo toch wel noemen.<sup>140</sup>

De vs speelden een rol in deze overwegingen, zij het op afstand. Volgens een brief van Einthoven aan prins Bernhard van begin 1962 had de Nederlander de taak op zich genomen om Interdoc op te zetten op verzoeken van 'Franse, Duitse en Amerikaanse vrienden (Allen Dulles)' om gebruik te maken van zijn indrukwekkende scala aan contacten, zowel binnen de NAVO als met de neutralen (Zweden en Zwitserland).<sup>141</sup> Er viel daarom te verwachten dat de CIA ten minste op de

hoogte gehouden zou worden van de ontwikkelingen, als ze al geen partner waren. De Nederlanders hadden ook nog een troef achter de hand. Tijdens een discussie over mogelijke locaties voor het instituut meende Foertsch: 'een zo neutraal mogelijke locatie is gewenst, om nationale twijfels voor te zijn'. Er werden twee mogelijkheden genoemd: Den Haag en Genève. Wat dit zo interessant maakt, is dat Nederland in officiële, diplomatieke termen volstrekt geen neutraal land was. Foertsch refereerde duidelijk aan neutraliteit in algemenere zin, gezien de directe sociale en politieke omgeving en de lokale reacties die zo'n instituut zou kunnen oproepen. In dit opzicht was Den Haag ideaal. De vaardigheden van de Nederlanders in het netwerken en leggen van informele contacten (denk aan Bilderberg) kwamen goed van pas, en de BVD kreeg erkenning voor de bijdrage aan de ontwikkeling van het hele project. Het deed recht aan de langlopende bemoeienis van Einthoven en Van de Heuvel bij het smeden van grotere samenhang in het westerse anticommunisme, en het feit dat ze nooit aanspraak hadden gemaakt op persoonlijke macht. De andere landen (inclusief de Amerikanen) zagen de Nederlanders als nuttige 'middle-men' en niet als concurrenten. Wat Foertsch betreft tekende het bovendien de bereidheid van de Nederlanders om dienst te doen als façade voor Duitse belangen.

Maar ook de Nederlanders hadden een eigen agenda. De nauwe betrekkingen tussen de Nederlandse en Amerikaanse inlichtingendiensten suggereerden dat een grotere betrokkenheid van de Amerikanen bij de nieuwe organisatie onvermijdelijk zou zijn. Zoals voormalig BVD-officier Fritz Hoekstra het verwoordde: 'In de jaren vijftig begonnen de Amerikanen hun banden met de Nederlanders aan te halen door hulp te geven. Ze kochten in zekere zin een "meester/dienaar-relatie" voor een aanzienlijk bedrag aan dollars.'<sup>142</sup> In de jaren vijftig en zestig bedroeg de technische en financiële CIA-steun tot 10 procent van het totale BVD-budget, BVD-personeel nam deel aan trainingsprogramma's van de CIA, en de Nederlanders leverden vrijwillig inlichtingen aan de Amerikanen zonder dat er sprake was van een wederkerige regeling (en, wat dat aangaat, zonder formele regeringstoestemming voor een dergelijke uitwisseling).<sup>143</sup> Het is daarom te begrijpen dat de Nederlanders in de jaren daarna steeds hun best bleven doen om de Amerikanen binnen te halen.



## Het netwerk wordt gebouwd

Zodat ik me kan wijden aan de immense taak om mensen te beïnvloeden: om ze te informeren over de gevaren, en ze de duisternis te tonen waardoor ze het licht zullen gaan waarderen.

Louis Einthoven, 1961<sup>1</sup>

### Het definiëren van westerse waarden

De communistische strategie was erop gericht de desintegratie van het kapitalistische Westen te versnellen door het gevoel van dreiging in de samenleving te laten afnemen – dat was de gedachte achter de vreedzame co-existentie. Onder deze omstandigheden moest de militaire achtergrond van de psychologische oorlogvoering terzijde geschoven worden om te benadrukken dat dit een dagelijkse zorg was in ieder segment van het gewone leven. Westerse waarden, die ooit vanzelf spraken, moesten nu uitgespeld worden, versterkt en letterlijk ingeprent bij dat gedeelte van de bevolking dat de grootste kans liepen om met de predikers van het communisme in contact te komen: zakenmensen, vakbondsleiders, studenten, religieuze leiders en de krijgsmacht. Het probleem was alleen: hoe definieer je westerse waarden en hoe propageer je ze?

Dit was al een lastige kwestie in het West-Duitsland van na de oorlog, maar vanaf de vroege jaren vijftig hield het ook de BVD en zijn partners bezig.<sup>2</sup> Einthoven had de hulp van deskundigen ingeroepen om er achter te komen waarom mensen, in een welvarend en stabiel land als Nederland, toch op de communisten stemden en sympathie hadden voor hun standpunten: ‘Welke diagnose viel er voor deze kwaal te stellen? En de daaruit volgende vraag: welke psychopolitieke therapie is er om het extremisme om te buigen?’<sup>3</sup> In 1954-1955 organiseerde Einthoven (met Van den Heuvel en H.C. Neervoort, hoofd van de sectie operaties van de BVD) regelmatig bijeenkomsten in het huis van de Duitse emigrant professor Kurt Baschwitz (onderzoek in massapsychologie en naar de publieke opinie), samen met Jan Barents (politieke wetenschappen) en Evert Hofstee (sociologie), om het

probleem te bespreken. Barents had bijgedragen aan Van den Heuvels boek *De Grondslagen van het Communisme*, dat hij gebruikte bij het trainen van BVD-personeel.<sup>4</sup> Helaas stond de slechte gezondheid van Barents en Hofstee de voortgang in de weg, maar Einthoven bezag deze eerste poging tot samenwerking met deskundigen van buiten positief, zelfs al 'was het wel eens pijnlijk te constateren hoe weinig de wetenschap van de praktijk afwist'.<sup>5</sup>

De volgende gelegenheid deed zich voor via het Defensie Studie Centrum (DSC), dat in 1951 was opgericht door generaal Michaël Calmeyer om onderzoek naar en training in de strategie van de moderne oorlogvoering en naar de rol van Nederland in het westerse verdedigingsapparaat te bevorderen. In 1953-1954 werd Van den Heuvel door Einthoven binnengehaald met steun en onder leiding van DSC-directeur vice-admiraal F.J. Kist om een cursus te geven over de communistische ideologische dreiging en de noodzaak om de 'morele kracht' van de Nederlandse bevolking op te wekken als beste antwoord. 'Een even concreet gemeenschappelijk doel', gebaseerd op de verwezenlijking van democratisch potentieel en materieel welzijn, was van essentieel belang, want hoewel 'het scheppen van een gunstig klimaat voor de geestelijke ontplooiing van ieder individu' de gewenste uitkomst was, maakte de individualisering van de westerse samenleving deze ook kwetsbaar (het Westen wordt 'van binnenuit bedreigd').

In 1954-1955 werd er gediscussieerd over een mogelijke 'aparte Dienst' die de burgerorganisaties zou kunnen inzetten om de psychologische weerbaarheid te verhogen in het geval van een naderende oorlog, maar de nadruk bleef liggen op de oorlogssituaties, terwijl Einthoven en Van den Heuvel de benadering juist wilden verbreden naar een fundamenteel aspect van het dagelijks leven in de Koude Oorlog. De vervanging van Kist (die coördinator werd van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten bij het bureau van de minister-president) door generaal Mathon in april 1956 duidde ook op een koerswijziging, aangezien Mathon minder gecharmeerd was van de invloed van de BVD-mensen. Van den Heuvel raakte zijn positie als instructeur kwijt en het contact met het DSC werd verbroken, totdat Mathon aan het begin van de jaren zestig in eerste instantie vervangen werd door admiraal Bos (die het *Interdoc-colloque* in september 1963 in Oxford bijwoonde) en vervolgens door Max Broekmeijer.<sup>6</sup>

De komst van de *colloques* gaven de inspanningen nieuwe vaart. De onderzoeksreizen naar Duitsland en Groot-Brittannië hadden een groep van zo'n twaalf vertegenwoordigers van de grote bedrijven in Nederland (Shell, KLM, Unilever, Nederlandse Staatsmijnen, Philips, de Nederlandse Spoorwegen, de PTT en de Werkgeversbond) bij elkaar gebracht. Frans den Hollander was de spil die 'met dit denkbeeld moest leuren in zijn vijftien commissariaten' om belangstelling te genereren voor een nieuw instituut. Zoals Einthoven het stelde: 'Laten wij a.u.b. niet aansluiten op Vrede en Vrijheid.'<sup>7</sup>

De eerste Nederlandse delegatie die in 1958 een *colloque* bijwoonde, bestond onder meer uit Hornix, H.J. Rijks van de Batavische Petroleum Maatschappij (Shell), theoloog Zacharias Anthonisse, en *Vrije Volk*-redacteur Van Hulst. Antho-

nisse was in de jaren dertig opgeleid tot katholiek missionaris met de bedoeling om een missie op te zetten in Rusland (tegen 1940 had hij het tot Estland gebracht), en had na de oorlog met Oost-Europese vluchtelingen gewerkt in München voordat hij benoemd werd tot hoogleraar in Nijmegen. Tijdens het volgende decennium zou hij een vast onderdeel vormen van de wijdere BVD-kring. De reis naar de vs van begin 1959 voegde daaraan nog de intellectuele talenten van Hogewind en Van den Berg toe, en verstevigde de praktische band met de spoorwegen via De Pous.<sup>8</sup> Tegen 1960 was zo het netwerk ontstaan ter verantwoording en bevordering van een Nederlands nationaal instituut, en de zaak kreeg nog een extra impuls door de reis naar de vs. De volgende zet was het vastleggen van de boodschap. Toen Eindhoven meer dan een decennium later in zijn biografie terugkeek, opperde hij het volgende:

De noodzaak om een volk waakzaam en weerbaar te maken tegen een naar de wereldheerschappij strevend regime, zo dit volk tenminste prijs stelt op het behoud van zijn democratische vrijheden, van de 'waarden van het Westen'. Vage begrippen, ook al omdat ze zich moeilijk in eenvoudige termen laten omschrijven [...]. Velen menen de westerse waarden te kunnen samenvatting in een slogan: democratie. Maar naar mijn overtuiging is de democratie nooit een doel op zichzelf. Het is slechts een middel om te komen tot gewetensvrijheid, de *liberté de conscience*. Dit is het hoogste goed.<sup>9</sup>

In september 1959 stelden Hornix en Van den Heuvel een opiniërend rapport op voor een *colloque* over westerse waarden en hoe deze binnen de samenleving konden worden bevorderd. Hornix begon met het benadrukken van de algehele ontevredenheid over de meeste definities, omdat ze ofwel te simplistisch ofwel te vaag waren. Dan was er nog het probleem van de ambiguïteit. De Sovjet-Unie gebruikte de marxistisch-leninistische ideologie om begrippen als 'vrijheid', 'respect voor het individu' en 'rechtvaardigheid' te claimen, hetgeen misverstanden opleverde bij het onderscheid maken tussen Oost en West (wat ook precies een van de Sovjetdoelen was). Maar er waren wel degelijk manieren om dat onderscheid te maken, en om het publiek bewust te maken van het verschil. Van den Heuvel benadrukte: 'De doctrine geeft op alle problemen – uitgaande van haar levens- en wereldbeschouwing – een logisch antwoord [...]. Het gevoel van "uitverkoren" de avant-garde te zijn [...], het absolutisme in de leer, geeft het verlangen alles te willen leiden en regelen.'<sup>10</sup> Hornix haalde het werk van André Philip aan in zijn antwoord, en schreef lyrisch: de Europese cultuur is *nu juist* incompleet, is onmogelijk te realiseren, staat open voor twijfel en is tegenstrijdig zonder hoop op synthese. Dit gevoel van *doorlopende* ontwikkeling, nimmer voltooid, gaf de vrije individu de ruimte om zijn potentieel in alle facetten van het leven te vervullen:

Elke westerse waarde is een paradoxale waarde, een open waarde. Geen ernstiger ernst dan de ernst van een nobel spel. Het leven is, uiteindelijk, een spel. Wie

geen glimlach kent, leeft niet. Dit alles is, ten aanzien van een gestroomlijnd, geordend gaaf levenspatroon, een wezenlijk tekort. Een tekort evenwel, zo zal het Westen volhouden, dat het leven leefbaar maakt. Het Westen zet achter alle waarden, dus zowel achter de zogenaamde waarden van het Westen, alsook achter de waarden van de Sovjet-Unie een komma. Deze komma is de waarde van het Westen, die waarlijk westers is, mits men de zin achter de komma wenst te voltooien.<sup>11</sup>

Westerse waarden werden in essentie gedefinieerd als het recht van vrije keuze voor ieder individu, afgewogen tegen de verantwoordelijkheid om rekening te houden met de rechten, meningen en overtuigingen van anderen. Vanuit een democratisch standpunt zou dit ook staan voor het 'recht op onderwijs, sociale politieke en economische ontplooiing onder gelijke bescherming van de wet'. Door burgers ervan bewust te maken dat deze waarden bedreigd werden – vooral daar de dreiging grotendeels onopgemerkt bleef – zou het mogelijk zijn om een 'veerkrachtige vrijheid' te ontwikkelen, een vrijheid die gegrond was in het zedelijk bewustzijn van ieder individu en die niet voor vanzelfsprekend werd aangenomen. De kern van dit waardensysteem werd gevormd door de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens van de VN (UVRM). Het redactioneel commentaar in de eerste uitgave van *Oost-West*, het tijdschrift dat vanaf het begin in 1962 door Willem Couwenberg geleid werd, verklaarde dat de publicatie de communistische standpunten wilde bestrijden door steun te verlenen aan 'objectieve wetenschapsbeoefening, democratie, rechtsstaat, gelijkheid (in de zin van afwijzing van iedere vorm van discriminatie) en sociale gerechtigheid'. Couwenberg zag het tijdschrift als representant van de 'onderliggende interrelatie' tussen deze waarden zoals die in de UVRM waren neergelegd. Het communistische verlangen naar een ideale samenleving 'trad deze waarden met voeten'.<sup>12</sup> Naarmate de Oost-Westrelaties verder ontspanden en het tijdperk van de detente in de vroege jaren zeventig vorm kreeg, werd de UVRM steeds vaker gebruikt door Van den Heuvel en Couwenberg – ieder op zijn eigen wijze – als het leidende thema waarmee 'het Westen' afgezet kon worden tegen 'het Oosten'.

Van den Heuvel richtte zich op de praktische kant van het overbrengen van deze boodschap. 'Voorlichting' heeft vele betekenissen: instrueren, adviseren, informeren, pleiten voor, bevorderen of propageren. Al die activiteiten waren van toepassing op de klus van dat moment, namelijk ervoor te zorgen dat de essentiële waarden van de westerse samenleving bewust werden gewaardeerd als een gids voor overtuigingen en gedrag. Dit moest subtiel aangepakt worden, waarbij men de informatie moest afstemmen op de bestaande psychologische en emotionele motivatie van degenen die geïnformeerd werden ('Hoe meer hij het verband ziet (of nog beter: voelt) met de dingen waarmee hij dagelijks te maken heeft, hoe beter de voorlichting zal inslaan').<sup>13</sup>

Het communisme speelde niet zozeer in op het bestaan van armoede, als wel op een gevoel van ontevredenheid of uitsluiting van individuen. Het probeerde

de niet-communistische wereld te verdelen langs lijnen van wantrouwen en woede – arbeiders tegen kapitalisten, Europa tegen de Verenigde Staten, de ontwikkelingslanden tegen het Westen. In de reactie moest dus een hoger doel aangereikt worden, een perspectief op de toekomst waarmee een persoon zich kon identificeren en waar hij zich op kon oriënteren. De beste manier om dit te bereiken was door allereerst aan te tonen dat de communistische theorie en praktijk fundamenteel tegenstrijdig waren, aangezien er nooit een ‘perfecte samenleving’ gecreëerd kon worden door middel van geweld en de onderdrukking door een dictator en klassenstrijd. Met deze basis was het doel om ‘de opleiding en vorming van personen’ in gang te zetten die dit ‘waardenbewustzijn’ in de samenleving zouden kunnen verspreiden. Dit was de enige manier waarop het onderscheid tussen Oost en West, dat onder invloed van de ‘vreedzame co-existentie’ van de Sovjets uit elkaar dreigde te vallen, hersteld kon worden. Daarom merkte Van den Heuvel op, waarbij zijn protestantse achtergrond even tevoorschijn kwam: ‘Licht waardeert men eerst werkelijk als licht, indien men ook het donker kent.’<sup>14</sup>

Het prediken van de westerse waarden op een betekenisvolle manier markeerde de noodzakelijke overgang van een negatief naar een positief anticommunisme. In het Westen speelde dit probleem al sinds de late jaren veertig. C.D. Jackson, Eisenhowers speciale adviseur inzake psychologische oorlogvoering, had het feit al betreurd dat het blijkbaar zo lastig was voor het Westen om ‘een positieve in plaats van een negatieve benadering’ te richten tot de volkeren van het Sovjetblok, ondanks het gegeven van de communistische overheersing.<sup>15</sup> De Europese ontwikkelingen boden een uitweg. Von Dellingshausen schreef in 1957 over het belang van ‘de Europese idee en de noodzaak van Europese integratie en het ontwerp van toekomstige Europese territoria in het Oosten’ om de westerse boodschap ‘van de negatieve stand van het anti-communisme [...] naar de positieve stand van het democratische onderwijs’ te transformeren.<sup>16</sup> De *colloques*, en later Interdoc, zouden hun hele aanpak baseren op deze verschuiving van negatief naar positief. De communistische uitdaging in de vorm van de vreedzame co-existentie vereiste de nodige zelfreflectie aan de westerse kant. Het Westen moest zich niet ‘in het keurslijf laten persen’ van een eenzijdige, zwart-witte ideologie of afglijden ‘naar een ongcensureerde verheerlijking van ons eigen systeem’, maar ‘moet ook wijzen op de tekortkomingen van de democratie, en niet ontkennen dat iedere beweging – ook het communisme – waarheden kent’.<sup>17</sup>

In 1967 benadrukte Van den Heuvel dat vreedzame co-existentie een ‘tweesnijdend zwaard’ kon zijn, maar dat het Westen voorzichtig moest zijn:

Het Westen kan deze situatie uitbuiten, maar dat moet op intelligente wijze gebeuren. Als wij, in onze contacten met de communistische wereld, pochen over onze superieure waarden en prestaties, en als we de zonden, de zwakten en de tekortkomingen van het communisme laatlundkend aan de kaak stellen, zullen we alleen maar bijdragen aan frustratie en agressie, en zullen we daar

niets bij winnen. We zouden meer bescheiden manieren moeten ontwikkelen om de grondslagen en instituties van onze maatschappij uit te leggen.<sup>18</sup>

Zoals Couwenberg het decennia later zei: 'We stelden ons het communisme voor als een uitdaging aan onze maatschappij, om de structuur en de ontwikkeling van onze maatschappij te verbeteren.'<sup>19</sup>

### De oprichting van een nationaal Nederlands instituut

Inlichtingendiensten zoals de BVD beschikten over enorme hoeveelheden informatie en analytische expertise over de communistische methoden, maar het probleem was dat dit materiaal in het publieke domein gebracht moest worden om de gewenste invloed en het gewenste effect op de publieke opinie te krijgen. Er bestond geen zekere manier om dit voor elkaar te krijgen. Er bestond weerstand tegen de gedachte dat de BVD een dergelijke directe rol zou spelen bij het beïnvloeden van de opinie van de bevolking, aangezien dat de angst voor een politiestaat voedde. Maar de BVD was wel het best geïnformeerd over de strategie, de tactieken en de methoden die door de communisten werden toegepast om de westerse maatschappij te infiltreren en te ondermijnen. Wat kon hieraan gedaan worden?<sup>20</sup> Vrede en Vrijheid was een eerste poging, maar de methoden waren nogal simplistisch. Op zoek naar andere mogelijkheden verklaarde Van den Heuvel in 1954 het volgende:

Wat de BVD doet is het verzamelen van gegevens over het communisme, de staatsgevaarlijke activiteiten door zijn aanhangers bedreven en het bevorderen van de beveiliging daartegen. Deze niet veel meer dan indirecte bestrijding van het communisme – hoe belangrijk zij overigens ook moge zijn – is slechts een zijde van de totale bestrijding van het communisme. Zonder een doeltreffende offensieve psychologische oorlogvoering zal het Westen altijd in het defensief en in het nadeel blijven.<sup>21</sup>

Van alle mogelijke manieren om het communisme te bestrijden – politiek, economisch, met wapens – was de ideologisch-psychologische variant veruit de belangrijkste 'omdat zij positief is. Zij stelt tegenover de communistische ideologie een andere ideologie en zij bergt de mogelijkheid in zich dat tegenstanders tot medestanders worden.' Zijn conclusie wees de weg vooruit: 'Al is dan de ideologische bestrijding van het communisme geen taak van de BVD, ik geloof dat er alleszins reden is zich hiervan wat meer op de hoogte te stellen.'<sup>22</sup> Tegen het eind van de jaren vijftig kreeg hij een groeiend aantal verzoeken om hulp bij het samenstellen van anticommunistische informatie, uit de krijgsmacht, uit het bedrijfsleven en van de politie.<sup>23</sup> Het probleem was dat de inlichtingen- en veiligheidsdiensten natuurlijk in het geheim moesten werken. Ze konden informatie doorsluizen naar

de pers, maar alleen indirect. Het zou veel beter zijn om een instituut in het publieke domein te hebben dat zich rechtstreeks kon bezighouden met onderzoek naar het communisme en manieren om het te bestrijden. Officiële regeringssteun voor dit initiatief was al eerder uitgesloten. Einthovens contacten met minister-president Drees en zijn opvolger De Quay leverden alleen de boodschap op dat rechtstreekse regeringsinmenging onmogelijk was. De BVD wilde zich er ook niet aan branden, omdat het buiten zijn officiële verantwoordelijkheid viel. De enige weg vooruit was de private weg, aangezien, zoals Einthoven opmerkte, 'een psychologische aanval of verdediging' soms 'beter door een particulier instituut geregeld [kon] worden dan door overheidsdiensten', bijvoorbeeld 'wanneer deze actie gebaseerd zou zijn op geheime informatie'.<sup>24</sup> Het klonk logisch, maar het was onbekend terrein.

Het resultaat was de Stichting voor Onderzoek van Ecologische Vraagstukken (SOEV), die in april 1960 werd opgericht. Van den Heuvel werkte in die tijd nog voor de BVD, en hij leidde de Stichting aanvankelijk vanuit zijn voorkamer aan de Mechelsestraat in Den Haag, om een zekere afstand te houden van officiële regeringssystemen – en het in zekere zin te kunnen ontkennen. De naam van de SOEV verraadde duidelijk de invloed van de door de CIA gefinancierde Society for the Investigation of Human Ecology in New York, en de Nederlanders volgden het Amerikaanse voorbeeld, 'zij het met een ander accent'.<sup>25</sup> De naam leverde wel wat problemen op, omdat de term 'menselijke ecologie' in die tijd nog niet zo bekend was in het Nederlandse (of Europese) openbare leven. Met Van den Heuvel als directeur was het oorspronkelijke plan om te beginnen met een groep onderzoekers, maar de financiële beperkingen bracht dit terug tot één stafmedewerker, de psycholoog J. Ibelings, terwijl verdere deskundigheid werd ingehuurd waar nodig (in 1962 vertrok Ibelings naar de afdeling Sociaal Onderzoek van Unilever).<sup>26</sup>

De SOEV presenteerde zichzelf als een centrum dat gewijd was aan het onderzoeken van de 'menselijke ecologie' van het communisme – hoe die de sociaal-politieke en economische omgeving van personen bepaalde, en hoe mensen daar psychologisch gezien op reagerden. Dit ging samen met aandacht voor de methoden die gebruikt werden om de communistische invloed uit te breiden door middel van psychologische oorlogvoering (het 'zeer misleidende' thema van vreedzame co-existentie), en de beste methoden om deze te 'neutraliseren'.<sup>27</sup> In 1961 verlegde de SOEV de aandacht naar de 'kadervorming' – het trainen van anderen als bewakers van de westerse waarden in de samenleving. De grondslagen moesten duidelijk zijn om met de verwickelingen van de moderne wereld (met als spil de veranderende Oost-West tweedeling) om te kunnen gaan.

Tijdens de reis naar de VS van 1959 waren de Nederlandse gasten onder de indruk van de Amerikaanse bedrijfsethiek en het maatschappelijk verantwoord ondernemen, en van de sociaaleconomische verbeteringsprojecten die Amerikaanse bedrijven organiseerden voor hun werknemers en, in samenwerking met de lokale bevolking, voor hun directe omgeving. Het Amerikaanse model, dat gebaseerd was op sterke anti-overheidsgevoelens en zelfredzaamheid, kon niet één op één

overgenomen worden buiten de sociale context, maar de bezoekers vertrokken met de overtuiging dat 'er nog veel mogelijkheden zijn voor de Nederlandse manager'.<sup>28</sup> Het doel was om een programma te ontwikkelen dat de psychologische oorlogvoeringsaspecten van het anticommunisme ('de immunisering') en de bevordering van westerse waarden in een breder spectrum van 'burgeronderwijs' en actief burgerschap zou plaatsen.<sup>29</sup> Op deze manier zou het gevoel dat het allemaal propaganda was, weggenomen worden, aangezien de boodschap volledig zou worden gegrond op democratie, democratische vrijheden en de rol en verantwoordelijkheden van het individu. Voor velen in het Westen was het politieke klimaat behoorlijk verwarrend geworden. De vreedzame co-existentie deed het begrip 'vrijheid' en het verschil tussen Oost en West vervagen, en de bereidheid om de kernwaarden en belangen van de vrije samenleving te beschermen slinken. Ibelings onderzoek onder Nederlandse studenten had aangetoond dat niet goed werd begrepen waar 'het Westen' nog voor stond: 'Op politiek terrein volgt hieruit tolerantie, als houding van onzekerheid.'<sup>30</sup> Onder deze omstandigheden stond het bepaald niet vast dat individuen voldoende begeleiding kregen of de juiste keuzes maakten:

Wil men nu bereiken, dat de westerse mens, in het bijzonder de Nederlander, het communisme juist beoordeelt en in de huidige pluriforme en polyvalente samenleving zijn politieke keuze met onderscheiding kan maken ten bate van de westerse democratische verhoudingen, dan dient hij kennis omtrent een en ander te hebben. Deze nu kan hij op verschillende manieren verwerven. De ervaring echter wijst uit, dat het eigen initiatief in het algemeen tekortschiet.<sup>31</sup>

De SOEV was een volledig particuliere organisatie met particuliere financiële ondersteuning, waarvan een groot gedeelte van de Nederlandse Spoorwegen en van Shell kwam. Shell leverde financiën, medewerkers, onroerend goed en zelfs een van zijn beste vertalers, Willem de Boer, om aan het Interdoc-materiaal te werken. Twee medewerkers van Shell, H.J. Rijks (tot 1960 hoofd van het Laboratorium van de Koninklijke Nederlandse Shell in Amsterdam) en Cees de Niet (tot 1964 hoofd van de afdeling Centrale Bestuursdiensten), waren de opeenvolgende SOEV-penningmeesters, hetgeen aantoonde hoe sterk wederzijdse belang was om de banden tussen de SOEV en de multinational te verstevigen. Voordat de Niet in dienst trad bij Shell, had hij bij de BVD gewerkt als functionaris in Sectie D, verantwoordelijk voor preventieve maatregelen tegen spionage, infiltratie, sabotage en andere ontwrichtende tactieken, en hij kende Van den Heuvel uit de oorlogsjaren.<sup>32</sup>

In 1961-1962 verhuisde de SOEV van de voorkamer van Van den Heuvel naar een gehuurde kantoorruimte aan Plaats 11a in het centrum van Den Haag, eind 1962, begin 1963 gevolgd door een tijdelijke locatie in de Shell-kantoren in Les Galeries, een indrukwekkend voormalig hotelcomplex aan het Gevers Deynootplein aan de Scheveningse kust. Een van de vijf Shell-afdelingen die daar gevestigd



waren, was de personeelsafdeling waar De Niet werkte.<sup>33</sup> Zoals SOEV-secretaresse Lyda de Bree veel later zou zeggen, was Shell 'ontzettend belangrijk' voor de hele operatie, en de multinational bleef tot in de jaren zeventig de belangrijkste Nederlandse sponsor van de hele operatie. In 1963 kon Van den Heuvel alle activiteiten verhuizen naar de ruime (gehuurde) villa aan de Van Stolkweg 10, waarbij hij al het meubilair uit Les Galeries meenam. Dit was een groot voordeel, aangezien, zoals De Bree opmerkte, 'we nu de ruimte hadden om vergaderingen te houden'. Van den Heuvel zou daar aan het werk blijven tot 1 september 1986.<sup>34</sup> Op alle drie de locaties had Louis Einthoven zijn eigen kantoor; aan de Van Stolkweg kreeg hij zelfs een slaapkamer op de bovenste verdieping, zodat hij 's avonds niet altijd naar zijn huis in Lunteren hoefde terug te rijden.

Hoewel het oorspronkelijke bestuur van de SOEV (Hornix, Van den Heuvel, Rijks en Hogewind) en de adviseurs (Van den Berg, Zacharias en majoor F.C. Spits van de Luchtmacht Informatiedienst) grotendeels bestond uit de bekende namen, werden er ook nieuwe contacten gelegd. K.J. Hahn, internationaal secretaris van de Katholieke Volkspartij (KVP), indertijd de grootste partij van Nederland, was een vast contact. Er werd ook een Belgisch kanaal geopend toen professor Max Lamberty van de universiteit van Leuven (schrijver van het boek *Wat is westerse cultuur?* uit 1961) in 1962 zitting nam in het bestuur. Toen de SOEV werd opgericht, bracht Van den Heuvel verschillende leden van zijn opleidingsteam mee uit de BVD: S.W. (Willem) Couwenberg en Herman Mennes (die beiden in 1962 bij de SOEV kwamen) en C. Ottolini. Daarbij voegden zich onder anderen nog de journalisten Max Nord (*Het Parool*) en J.R.G. Verreijdt (*Het Vaderland*), G. Diepenhorst, een BVD-officier die veiligheidsdeskundige voor de Werkgeversbond was geworden, Cees de Niet, een BVD-officier die personeelsmanager bij Shell was geworden, en verzetsheld luitenant-kolonel J.J.F. Borghouts ('Peter Zuid'), die gezamenlijk een studiegroep vormden om te onderzoeken hoe het onderzoek van de SOEV praktisch aangewend kon worden. In 1960-1961 organiseerde deze groep allereerst een reeks van twintig discussiewerkgroepen voor media- en overheids personeel, waarin de theorie en de praktijk, en de sterke en zwakke punten van de communistische ideologie en de vreedzame co-existentie behandeld werden, gevolgd door een reeks over de westerse waarden.

De ideeën en de benadering werden scherper aangezet. Mennes, die bij de BVD was gekomen om agenten aan te sturen, maar die al spoedig door Van den Heuvel naar de opleidingssectie was gehaald, concentreerde zich op het Militant Liberty-programma als voorbeeld van een poging om de samenleving te mobiliseren, waarbij hij het vertaalde als 'Weerbare Vrijheid'.<sup>35</sup> Couwenberg, journalist en directeur van het opleidingscentrum van de katholieke vakbeweging, was in 1956 bekend geworden met *De vereenzaming van de moderne mens*, een sociaal-filosofische verhandeling over de effecten van de groeiende individualisering, de politieke consequenties en mogelijke oplossingen om de sociale relaties opnieuw op te bouwen, met een gedeelte over 'kadervorming' op het werk.<sup>36</sup> Zoals Couwenberg zich later herinnerde, had Van den Heuvel 'contact met me opgenomen en hij

kwam bij mij thuis en vroeg me of ik bereid was om met hem samen te werken bij het opzetten van cursussen over allerlei onderwerpen. Zo begon onze relatie dus met het ontwikkelen van cursussen over sociologische en politieke thema's voor leden van de BVD.<sup>37</sup> De gedachte dat twee mensen met sterke katholieke en protestantse wortels samen zouden kunnen werken aan zo'n project was hoogst ongewoon in de verzuilde samenleving van het Nederland van de jaren vijftig. Maar ze waren allebei vrijdenkers en weigerden zich te laten inperken door zulke kleinzielige, door religie ingegeven hindernissen.

In het project over de westerse waarden droeg Couwenberg een historisch beter onderbouwde visie bij dan het elegische proza van Hornix voor hem. Couwenberg richtte zich op het wezenlijke van de 'zelfstandige vrije persoonlijkheid' in het westerse denken, en benadrukte dat 'het individu een doel op zichzelf is', dat niet ondergraven hoort te worden door een groots plan voor sociale vooruitgang.<sup>38</sup> Maar hoe moesten deze waarden verdedigd worden? Ten eerste werden de persoonlijke rechten halverwege de twintigste eeuw op de proef gesteld door de sociale rechten van gelijkheid en de welvaartsstaat, hetgeen velen de uitspraak ontlokte dat de communistische en staatskapitalistische systemen geleidelijk aan samen zouden komen. Alsof dit niet problemen genoeg opleverde, leed de westerse wereld ook nog aan een onmiskenbare politieke apathie. In de woorden van historicus Robert Service:

Was indertijd voor Roosevelt de grootste vijand de vrees, die zich van het Amerikaanse volk had meester gemaakt in de dertiger jaren, voor Kennedy is het de geest van zelfgenoegzaamheid en de inertie die hiervan het gevolg is en die in de strijd tegen het wereldcommunisme levensgevaarlijk is.<sup>39</sup>

Hornix werkte dit uit door te benadrukken dat de moderne samenleving continu aan het veranderen was, waarbij de traditionele waarden niet langer voldoende richting gaven in de maalstroom van informatie die mensen voorgeschoteld kregen. Binnen deze context kan een samenhangend waardensysteem – zoals het communisme – aantrekkelijk zijn als alomvattend antwoord. Op dit punt kwam Van den Heuvel met de tegenstrategie, en dan niet voor een alternatieve, eendimensionale westerse ideologie, maar een die als doel had het bewustzijn te vergroten dat de westerse samenleving noodzakelijkerwijs open van aard was en zich ontwikkelde, en dat alle groepen daarbinnen bij konden dragen aan een beter bestaan.<sup>40</sup>

De evaluatie van het leninisme en zijn doelstellingen lag aan de basis van deze aanpak. Lenin had een politieke strategie ontworpen om tegemoet te komen aan de kritiek op het kapitalisme van Marx en Engels. Naast een analyse en uitvergroting van de tegenstellingen in de samenleving van de vijand, hield dat vooral ook in dat de kaderleden op de werkvloer en in de samenleving als geheel opgeleid werden om hen in staat te stellen het 'ware bewustzijn' en hun eigen rol in de politieke activiteiten (of, in zekere zin, in de geschiedenis) te begrijpen. Zoals het in een studie beschreven wordt, was de leninistische propaganda 'maar één aspect van

een alomvattend actieprogramma dat al begon op de lagere school en de hele industriële en landbouwproductie besloeg, en alle literatuur, kunsten en vrije tijd omvatte. Het hele leven van de burger was het doelwit van propaganda'.<sup>41</sup> De Comintern had dit systeem van 1926 tot 1938 in de praktijk gebracht aan de Lenin School in Moskou, waar de leiders van buitenlandse communistische partijen door 'systematische studie en afgestemd politiek onderwijs' getransformeerd werden in 'een gestaalde elite van gedisciplineerde leninistische kaderleden'.<sup>42</sup> De groep rond Van den Heuvel had tot taak de leninistische principes te gebruiken en om te draaien – letterlijk, door ze tegen de marxistisch-leninistische staat in te zetten. De opleiding van de kaderleden maakte de kern uit van deze visie:

De belangrijke politieke veranderingen, zo stelde [Lenin], manifesteren zich niet alleen omdat grote sociale groeperingen dat willen; de leiders moeten de beslissingen nemen en de richting bepalen. Leiderschap is geen aangeboren gave. Opleiding en ervaring zijn essentieel, en iedere effectieve partij – en, in het verlengde, iedere grotere moderne organisatie – moet zuinig omspringen met zijn personeel. De stabiliteit van het kader was ook noodzakelijk. [...] [Lenin] verklaarde herhaaldelijk dat de serieuze denkers en de vertolkers van hun gedachtegoed een doorslaggevende rol zouden moeten spelen in het voorbereiden van de mening van de massa. Doorredenerend konden leiders met de juiste doctrine de balans van de geschiedenis doen doorslaan.<sup>43</sup>

Bonnemaison speelde een cruciale rol in dit denkproces. Zoals hij aan Brian Crozier uitlegde: 'Marxisme is een filosofie. Het heeft bestaansrecht. Leninisme is activisme en is een gevaar voor de staat.'<sup>44</sup> De beste manier om het leninisme te verslaan was door dezelfde methoden te gebruiken, maar dan vanuit een andere richting. De defensief-offensieve psychologische oorlogvoeringsstrategie van de SOEV – enerzijds het bewustzijn over de communistische dreiging verhogen en anderzijds de waarden die ertegen ingezet konden worden uitleggen en uitdragen – zou later het leitmotiv zijn bij Interdoc. Van den Heuvel schreef in die tijd dat 'psychologische oorlogvoering twee kanten heeft: het opbouwen van de morele kracht aan de eigen kant en het ondermijnen van het moreel aan de andere kant'.<sup>45</sup>

De SOEV was nog maar de eerste stap. Het opleidingsprogramma was bedoeld om de benodigde fondsen binnen te halen om in de eigen behoeften te kunnen voorzien, maar daarnaast wilde men er ook hét centrum van alle anticommunistische activiteiten in Nederland van maken. Dit lag gevoelig, aangezien ook andere instellingen daar aanspraak op maakten. In het jaarverslag over 1962 van de SOEV werd het instituut voorgesteld als de spil van een nationaal netwerk (Defensie Studie Centrum, Nationale Raad van het Voormalig Verzet, Volk en Verdediging, Vrede en Vrijheid, Werkcomité voor Opvoeding tot Democratie) en van een internationaal netwerk (in West-Duitsland, Frankrijk, Groot-Brittannië, Italië, Zwitserland en de Verenigde Staten van Amerika). Maar de oorspronkelijk plannen om het bestuur van de SOEV uit te breiden met de leden van andere instellingen

moesten in 1962-1963 ingeruild worden voor regelmatige maar informele bijeenkomsten om informatie over activiteiten uit te wisselen.<sup>46</sup> Het was duidelijk dat sommige bestaande instellingen niet van zins waren zich achter de nieuwkomer te scharen, zelfs al bestond er overeenstemming over het grotere goed. Er werden wel enkele partnerschappen ontwikkeld, zoals met de NFR, de Nationale Federatieve Raad van het Voormalige Verzet Nederland.

De NFR was in 1947 gevormd om de belangen te behartigen van degenen die tijdens de Tweede Wereldoorlog in het verzet hadden gezeten. Van den Heuvel, prominent lid van de Albrechtgroep, was actief in de NFR. Hij vond een bondgenoot in Borghouts, die aan het hoofd stond van een beweging voor verandering binnen de NFR, hetgeen in 1958 tijdens het jaarlijkse congres leidde tot een resolutie om de invloed in de Nederlandse samenleving uit te breiden en meer bekendheid te geven aan hun bijdrage tijdens de oorlog. Er werd een commissie gevormd onder Borghouts om een programma vast te stellen, geïnspireerd door Morele Herbewapening (de invloed van Van den Heuvel is duidelijk zichtbaar). Prins Bernhard werd gevraagd de campagne te leiden, maar hij sloeg het aanbod af.<sup>47</sup> Niettemin werd Borghouts in mei 1959 voorzitter van de NFR en werd de nieuwe campagne, die nu Geestelijke Weerbaarheid heette, de spil van de NFR-activiteiten. Na zijn benoeming benadrukte Borghouts dat, hoewel de leden van de NFR zouden uitsterven, hun idealen en hun geest zouden moeten voortleven, want anders zou men 'Nederland als verloren moeten beschouwen'. Borghouts liep voor de troepen uit, en gaf door het hele land lezingen om de waarden te doen herleven waar ze in de Tweede Wereldoorlog voor gevochten hadden.<sup>48</sup> De reacties waren positief, vooral van de NFR-leden 'uit leidende kringen welke te maken hebben met opvoedkundige aspecten, waar het de jeugd betreft'.<sup>49</sup> De NFR-leden wisten wat het betekende om geconfronteerd te worden met een bedreiging van hun levenswijze, en ze begrepen hoe belangrijk het was dit begrip door te geven aan volgende generaties – en de relevantie in de context van de Koude Oorlog. Zoals Borghouts in 1958 zei: 'Die strijd woedt ook thans nog, wellicht in heviger mate dan destijds het geval was.'<sup>50</sup>

In maart 1961 organiseerde Van den Heuvel (communisme), samen met Hornix (geestelijke verdediging van de westerse wereld), Spits (de Oost-Westsituatie) en legerpredikant C.M. Graafstal (westerse waarden), in Hilversum een conferentie over dit onderwerp voor NFR-leden, en de NFR stemde ermee in om nauw samen te gaan werken met de SOEV om de boodschap verder te verspreiden.<sup>51</sup> De NFR verbond zijn leden aan lokale besturen en middelbare scholen, precies de terreinen die de SOEV van belang vond om een brede dwarsdoorsnede van de Nederlandse jeugd en samenleving te bereiken. Er werd een lijst opgesteld met mogelijke sprekers om de boodschap van Geestelijke Weerbaarheid te verspreiden, waarop ook Europees Landbouwcommissaris Sicco Mansholt (Europese eenheid) en de jonge academicus Frans Alting von Geusau (de VN) stonden. Van den Heuvel stond oorspronkelijk op de lijst als expert op het gebied van psychologische oorlogvoering, maar zijn naam werd doorgestreept. De bedenkingen om hem te

laten spreken waren waarschijnlijk ingegeven door het idee dat dit te openbaar was voor iemand die nog steeds in dienst was bij de BVD. Nadat hij de dienst op 1 januari 1962 verlaten had, nam hij echter direct zitting in het bestuur van de NFR en coördineerde vanuit die positie, met de volledige steun van Borghouts, de koppeling tussen de NFR en de SOEV. Al snel daarna werd de naam van de uitgave van de NFR veranderd van *VVN* in *GW-VVN* en vervolgens in *Geestelijke Weerbaarheid*, waarbij Van den Heuvel de inhoud aanpaste om ook lezers te trekken buiten de NFR-leden.<sup>52</sup>

Er werden ook contacten gelegd met de Nederlandse Spoorwegen. In augustus 1950 was al besloten dat de BVD gebruik zou kunnen maken van 'personen werkzaam bij vitale en kwetsbare overheids- en particuliere instellingen en bedrijven' om zijn missie, het beschermen van de nationale veiligheid, te kunnen vervullen. Als gevolg daarvan was Van den Heuvel al vanaf het begin van de jaren vijftig betrokken geraakt bij het trainen van spoorwegpolitiepersoneel in inlichtingen- en observatiewerk en bij het leiden van agenten die de activiteiten van communistische vakbondsleiders in de gaten zouden houden.<sup>53</sup> Het hoofd van de spoorwegpolitie, De Pous, hoorde bij de 'club' van veiligheidsofficieren van de belangrijkste bedrijven (PTT, Philips, Nederlandse Staatsmijnen, Unilever, BPM-Shell, KLM en Fokker) die zo eens in de twee maanden bij elkaar kwamen om gemeenschappelijke problemen te bespreken. In dit verband was De Pous al in mei 1956 naar de VS gereisd om de Amerikaanse methoden van spoorwegbeveiliging te onderzoeken met het oog op mogelijke West-Europese samenwerking op dit gebied.<sup>54</sup>

De Pous zelf was zich terdege bewust van wat de Koude Oorlog in de praktijk behelsde. Hij haalde Von Clausewitz' uitspraak over de politieke dimensies van het oorlog voeren aan in het jaarverslag van 1956 van zijn dienst, en hij was het ermee eens dat 'aandacht moet worden besteed aan de punten en terreinen waar een vijand goede aanvalsmogelijkheden heeft, zowel in materiële zin, als in politieke, ideologische, en psychologische zin'.<sup>55</sup> Met NS-directeur Den Hollander achter zich, hield De Pous vanaf 1957 toezicht op de wijze waarop Van den Heuvel en zijn collega's geleidelijk aan hun toegang tot het NS-personeel uitbreidden met kadertrainingen en voorlichtingslezingen over het communisme. Rond september 1960 kreeg het hogere personeel binnen de NS een cursus van zes maanden aangeboden die Couwenberg (nog steeds bij de BVD) zou leiden, en in 1962, toen de SOEV financieel gesteund werd door NS, leverde het instituut in ruil een reeks cursussen voor het hogere, midden- en lagere management in de aangename omgeving van het dorpje Laage Vuursche bij Utrecht.<sup>56</sup>

Naast de NFR en de NS ging de SOEV door met het vergroten van de aanwezigheid in het Nederlandse openbare leven. Een positief artikel in *Trouw* in februari 1962 kondigde de totstandkoming van SOEV als publieke instelling aan. Van den Heuvel werd aangehaald over de noodzaak van een 'offensieve co-existentie' met de communistische wereld, waartoe zijn instituut de nodige informatie en duidelijkheid zou verschaffen over hoe men met het Sovjetblok moest omgaan: 'We willen een soort richtingaanwijzer voor anderen zijn. Het communisme is evenzeer een

uitdaging als een bedreiging voor ons.<sup>57</sup> In datzelfde jaar publiceerde Van den Heuvel een reeks van drie artikelen over psychologische oorlogvoering in het belangrijkste tijdschrift voor Nederlands personeel bij de krijgsmacht.<sup>58</sup>

Civiel-militaire relaties vormden het hart van het SOEV-netwerk. In april 1962 sloot de Stichting Volk en Verdediging zich bij de SOEV aan. Onder de symbolische leiding van prins Bernhard en met Hornix als secretaris wilde Volk en Verdediging nauwe banden onderhouden tussen het Nederlandse volk en de krijgsmacht, en waardering wekken voor hun voortdurende belang voor het welzijn van Nederland. Met de koninklijke bescherming en indrukwekkende lijst van politieke aanhangers die niet aan één partij gebonden waren, leverde Volk en Verdediging de perfecte grootschalige achtergrond voor de meer gerichte activiteiten van de SOEV en haar bondgenoten.<sup>59</sup> De band met de krijgsmacht werd nog nauwer aangehaald toen Borghouts, die sinds 1951 betrokken was bij de trainingsprogramma's van de Luchtmacht, in 1961 hoofd Personeelswelzijn werd van die dienst, vervolgens in 1964 algeheel hoofd van het Luchtmachtpersoneel, en van juli 1965 tot zijn vroegtijdige dood in februari 1966, staatssecretaris van Defensie. Van den Heuvel had machtige bondgenoten – vaak veteranen uit het verzet – waardoor hij de anticommunistische missie van de SOEV verder kon uitbouwen.

### Vorbereidende plannen voor Interdoc 1960-1961

De SOEV liet zien wat er mogelijk was, en het moedigde de Nederlanders aan om ook op het internationale veld naar succes te streven. Tijdens het zesde *colloque*, op 25 en 26 maart 1960 in Aix-en-Provence, een paar weken voordat de SOEV officieel van start ging, was er al een werkgroep opgezet om de weg te plaveien voor een internationaal instituut. Eindhoven was voorzitter, en verder bestond deze werkgroep uit Theodor Krause (BND) en Günter Triesch (Deutsches Industrie-Institut) uit de Bondsrepubliek, Guy Lemmonier (een lid van Georges Albertini's *Est-Ouest* groepering) en L. Préchac uit Frankrijk, plus de Nederlanders Van den Heuvel en Hornix. De bijeenkomsten waren in mei in Den Haag en in juli in Keulen. De groep kwam eerst met de opzet voor een documentatiecentrum, met gebruikmaking van een kaartindexsysteem om een overzicht te maken van alle bekende organisaties en publicaties die verband hielden met de studie van het communisme, en een regelmatig verschijnend bulletin met de laatste ontwikkelingen in het internationale communisme en up-to-date bibliografische details van boeken en artikelen over het onderwerp.<sup>60</sup> Iedere groep en ieder individu actief op het gebied van communistische studies en anticommunisme in West-Europa, de Verenigde Staten en (geleidelijk aan) de rest van de wereld zou opgenomen moeten worden in dit uitgebreide overzicht.

Toen het volgende *colloque* werd gehouden op 30 september 1960 in Heelsum, was er al een opzet gemaakt voor de statuten – al had de groep nog geen naam en werd de doelstelling omschreven als 'de bevordering van het onderzoek en de

bestudering van omgevingsinvloeden op de mens, zowel van de niet-menselijke omgeving als van de menselijke omgeving'.<sup>61</sup> De werkgroep had een voorkeur voor een geleidelijke opbouw van het instituut in plaats van 'met een forse opzet'. Er werd een ontwikkeling in vier fasen uitgewerkt, waarbij iedere fase een jaar zou beslaan en een geleidelijke groei van de staf zou laten zien tot een totaal van 22 medewerkers: documentatie en indexatie, evaluatie, 'actie' en uitbreiding.<sup>62</sup> 'Alle activiteiten van het centrum en van de nationale centra moeten uiteindelijk uitmonden in actie. Die actie moet direct of indirect worden ontwikkeld door het internationale centrum [...] [en] kan verschillende vormen aannemen, zoals informatie, training of speciale campagnes.'<sup>63</sup> Hoewel de verwachting was dat de adviserings- en opleidingsactiviteiten van het instituut (deel van de 'actie') inkomsten zouden genereren, 'zal men echter niet te optimistisch moeten zijn, zij zullen niet veel meer zijn dan 10 tot 15 procent van het bedrag van de jaarlijkse kosten'.<sup>64</sup> Het jaarlijkse budget varieerde in deze voorbereidende plannen tussen de 150.000 en 500.000 gulden. Alles was nog voorlopig – 'de politieke situatie, de samenwerking, de beschikbare middelen, de keuze van de locatie, etc. etc'. – maar het begon vorm aan te nemen:

Over de zetel van het te stichten documentatiecentrum heerste aanvankelijk in het comité geen eenstemmigheid. Verschillende suggesties werden gedaan. Zo werd gedacht aan een plaats die min of meer centraal gelegen is tussen de 3 thans meewerkende landen. In dit verband werd Brussel overwogen. Er is gedacht aan een neutraal land zoals Zwitserland, waar Genève in aanmerking zou kunnen komen. Aanvankelijk zal een voortdurend toezicht op het centrum noodzakelijk blijken. In verband hiermee leek het gewenst de werkzaamheden in de onmiddellijke omgeving van de voorzitter van het comité aan te vangen, d.w.z. in Den Haag. Deze plaats heeft bovendien het voordeel dat door plaatselijke bekendheid bepaalde faciliteiten mogelijk zijn.<sup>65</sup>

Eindhoven leek zijn zin te krijgen, maar er waren nog heel wat hobbels te nemen in de maanden die voor hen lagen. Op aandringen van Foertsch moest de juridische status van het instituut geregeld worden, evenals de rechten van de toekomstige werknemers.<sup>66</sup> Dit was onbekend terrein voor de betrokkenen, en er moest zorgvuldig gehandeld worden. Allereerst had de voorgestelde Nederlandse rechtsvorm, de stichting, in Frankrijk en in Duitsland een andere lading, hetgeen de nodige verwarring opleverde. Uiteindelijk stemden de Duitsers ermee in, aangezien ze een equivalent hadden in de vorm van de *eingetragener Verein*. De Fransen waren niet overtuigd vanwege hun andere juridische vereisten, maar de doorslaggevende factor was dat het instituut op deze manier onder gunstige belastingtarieven zou vallen in de Bondsrepubliek en vooral ook in Nederland.

Het volgende thema betrof de relaties met de nationale instituten – hoe zouden die vertegenwoordigd worden? Om niet te veel autonomie uit handen te geven benadrukten de Fransen dat het internationale instituut altijd gezien zou moeten

worden als aanvulling op de nationale instituten. Om deze unieke samenwerking te laten werken moest er strakke supervisie gevoerd worden – en in de inlichtingenwereld betekende dat dat iedereen elkaar in de gaten zou houden. Het gevaar was dat het internationale instituut te veel macht zou krijgen, waardoor de nationale belangen overschaduwde zouden worden. In december 1960 werd de knoop doorgehakt dat het nieuwe instituut in Nederland zou staan, maar alleen op voorwaarde dat een Franse en een Duitse vertegenwoordiger met de Nederlandse directeur zouden samenwerken.<sup>67</sup>

1960 werd 1961 en de vaart kwam erin. In de Bondsrepubliek lanceerde de BND een actieplan dat de overgang benadrukte van een strategische defensieve naar een tactische offensieve houding. Hiervoor waren geïntegreerde contacten nodig op nationaal niveau (rond de Bondskanselarij) en op internationaal niveau met de andere westerse landen en de NAVO. Van de thema's die behandeld moesten worden was het 'neo-imperialisme en neo-kolonialisme van de Sovjet-Unie' (een onderwerp dat hoog op het eerste lijstje met 'contra-activiteiten' van Interdoc zou komen te staan) het belangrijkste voor het internationale publiek. Het belangrijkste doel van het voorstel was om het initiatief op het gebied van propaganda weg te halen bij de DDR. Iedere contradictie in iedere boodschap die uit 'De Zone' kwam, moest uit elkaar geplozen worden, en daarna kritisch hergeformuleerd teruggevoerd worden over het IJzeren Gordijn. Dit zou niet via de media geregeld worden, maar letterlijk door gebruik te maken van 'andere geschikte kanalen':

Deze zijn voorhanden als vastgehouden wordt aan het principe dat het doel hogere uitgaven rechtvaardigt. Wanneer de gewenste discussie van onderaf op gang gebracht wordt, zullen de massamedia zich niet kunnen onttrekken aan deelname.<sup>68</sup>

Deze ideeën waren op de *colloques* gepresenteerd en werden hier voor het eerst geopperd in de Duitse discussies. Het doel was om niet terug te vallen op de media, maar om de vraag aan de orde te stellen hoe invloed uitgeoefend kon worden op de manier waarop belangrijke delen van de samenleving dachten over het communisme, de Sovjet-Unie, China, de Koude Oorlog – en westerse waarden. Daaruit zou de rest – defensief en offensief – volgen. Het BND-document gaf wel toe dat de dienst 'geen leidende maar alleen een ondersteunende rol kan spelen (levering van documenten en *Wirkungskontrolle*)'. Omvatte deze ondersteunende rol alles wat in de *colloques* werd voorgesteld? De BND dacht duidelijk van wel, en was nu een volwaardige deelnemer aan de Duitse discussies (die in 1961 gevoerd werden tussen vijf ministeries, de Bondskanselarij, de Bundesverfassungsschutz en de BND). Anderen zouden al spoedig vraagtekens zetten bij het mandaat van de BND op dit gebied.

Tijdens de *colloques* in Aix-en-Provence en Heelsum had het voorgestelde instituut al een naam gekregen: Interdoc, waaruit de hoofdtaak van het verzamelen van internationale documentatie naar voren kwam. Maar ze waren er nog niet.



Van den Heuvel zond de plannen uit de *colloques* voor commentaar door naar collega's bij de CIA, en kreeg te horen dat het nog onduidelijk was 'in welke mate het Instituut geacht wordt een ondersteunend of een handelend mechanisme te zijn, of het een onafhankelijke Europese organisatie wordt of een coördinerend lichaam van nationale organisaties, en zo voort'. De Amerikanen waren ook niet onder de indruk van het voorgestelde bibliografische bulletin dat voornamelijk Nederlandse, Franse en Duitse publicaties zou bevatten (en maar enkele Engelse en Amerikaanse): 'Hoe kan iemand zich bezighouden met het internationale communisme zonder kennis van Russische uitgaven?'<sup>69</sup> Niettemin vorderde de vorming van Interdoc gestaag.

Om geen over-ambitieuze agenda op te stellen werd de aandacht in eerste instantie gericht op het geven van trainingen, waarna verwezen werd als de 'eerste taak' om westerse 'kaders' te vormen. De nationale instituten moesten zich richten op die groepen die het gevoeligst waren voor en aangedaan door communistische infiltratie, waarbij Interdoc deze activiteiten coördineerde en een centraal punt vormde voor de trainers van de kaderleden in de verschillende landen. Terwijl de focus een paar jaar eerder op de arbeidersklasse had gelegen, was de indruk in 1961 eerder: 'De communistische invloed is vandaag de dag proportioneel groter in bepaalde wetenschappelijke, religieuze en culturele kringen.'

Maar de nadruk lag op het bedrijfsleven en de industrie, en de noodzaak om de managers ervan te overtuigen dat er meer gedaan moest worden om het politiek bewuste burgerschap te bevorderen. Onder de managers zelf waren degenen die op internationale congressen in aanraking kwamen met communisten zowel uit defensief als uit offensief oogpunt van belang om 'westerse ideeën over te brengen naar het communistische kamp'. De training omvatte de ideologie en de praktijk van het communisme, communistische psychologische oorlogvoering, westerse waarden en de mogelijkheden voor een defensief en offensief anticommunisme.<sup>70</sup> Aangezien de kadervorming het belangrijkste doel was, werd er besloten om de *colloques* van 1962 te wijden aan het vergelijken van opleidingspraktijken in de deelnemende landen, en om belangstelling en steun te vergaren onder internationale zakenlieden. Nu training de prioriteit had, had Van den Heuvel dankzij zijn tien jaar ervaring op dit gebied bij de BVD de beste uitgangspositie om directeur van Interdoc te worden.<sup>71</sup>

Eindhoven verliet de BVD eind maart 1961. Idealiter zou hij meteen het Interdoc-werk ingeschoven zijn, maar dat bestond nog steeds niet. De streefdatum was uitgesteld tot 1 januari 1962.<sup>72</sup> Om ervoor te zorgen dat deze datum gehaald zou worden, en inmiddels wat ongeduldig geworden met zijn Europese collega's, besteedde Eindhoven de volgende zes maanden aan reizen naar Frankrijk, Duitsland, Italië, Groot-Brittannië en Zwitserland om de nodige financiële en logistieke steun te genereren voor een definitieve positieve beslissing. Na de eerste ronde van gesprekken tussen april en juni berichtte hij als volgt: de Duitsers deden zeker mee, dankzij de inspanningen van Foertsch; de Fransen waren ondersteunend maar enigszins chaotisch en er waren 'vele problemen te overwinnen'; en contacten

met het bedrijfsleven en de katholieke kerk leken ervoor te zorgen dat Italië het vierde deelnemende land zou worden.<sup>73</sup>

In de Bondsrepubliek nam Foertsch inmiddels deel aan de interdepartementale debatten, waarin hij een leidende rol had gekregen. De westerse waarden moesten sterker gepropageerd worden om het hoofd te bieden aan 'een van de sterkste communistische wapens, de theatrale viering van de overwinning die "subliminaal" steeds meer invloed krijgt op de bevolking van de Bondsrepubliek. Als deze invloed niet lamgelegd wordt, zijn alle voorgaande inspanningen tevergeefs'.<sup>74</sup> Maar de westerlingen moesten allereerst begrijpen wat hun politieke identiteit was. Zoals Gerhard von Mende (nauw verbonden met de Duitse gemeenschap van emigranten via het door de overheid geïnitieerde contactorgaan Forschungsdienst Osteuropa) opmerkte, droeg het verduidelijken van de communistische theorie en praktijk op plaatsen zoals het Ost-Kolleg ook het gevaar in zich dat mensen het des te meer zouden waarderen.<sup>75</sup>

De Fransen, die de *colloques* hadden opgezet, bleken nu lastige partners te zijn. Einthoven merkte op: 'De mensen en groepen, die zich in Frankrijk met het anti-communisme intensief bezig houden, behoren of tot de uiterst rechtse katholieken of tot gewezen collaborateurs [...] en dan zijn er nog lieden die hoofdzakelijk om der wille van den broode van het anti-communisme een beroep maken.' In deze laatste categorie vielen de Russische emigrant Boris Souvarine en Pierre Rostini, Davids opvolger als hoofd van de voormalige Paix et Liberté-organisatie. Tijdens zijn bezoek met Bonnemaison zag Einthoven zelf hoe Rostini een tamelijk gammele maar goed gefinancierde organisatie leidde als 'anoniem informatie-centrum', gesteund door de SDECE en later door De Gaulles minister-president Michel Debré, om anticommunistische en regeringspropaganda te verspreiden, met name met betrekking tot het Franse beleid in Afrika. Ondanks Rostini's beperkingen (Einthoven omschreef hem als 'een hoogst middelmatig mannetje [...] zonder prestige en stuwkracht') was het model van 'onafhankelijke organisatie, die van alles en nog wat uitgeeft ter verdediging van de democratie' een 'uitstekende dekmantel' waar niet te laatdunkend over gedaan moest worden.<sup>76</sup>

De contacten met de katholieken (De Fabrègues, Jean Madiran) stelden teleur. Voor deze activisten bestond er niet zoiets als een betrouwbare 'linksdenker', zodat ze geen contact konden leggen met de katholieke vakbonden. Einthoven zag hoe progressieve elementen binnen de katholieke hiërarchie overwogen om concessies te doen aan de communisten om de dialoog weer op gang te brengen, waarmee ze anderen zoals Madiran (die dit beschouwde als een verval van waarden) van zich vervreemdden. Dit leidde echter slechts tot een verharding van de oppositie in plaats van tot een bewustzijn van wat er gedaan moest worden. Einthoven wist maar al te goed dat het mobiliseren van de katholieke kerk in Frankrijk en Italië een onmisbaar element van het internationale project zou zijn.

De Nederlander zocht ook contact met Georges Albertini, die samen met Guy Lemonnier, diens medecollaborateur uit de oorlog, en André de Wavrin, het voormalige hoofd inlichtingen in Londen van De Gaulle, een anticommunistisch

hoofdkwartier leidde dat door het bedrijf Worms gefinancierd werd.<sup>77</sup> Albertini schreef kwalitatief sterke artikelen in *Est-Ouest*, het pamflet dat hij zelf uitbracht, maar zijn oorlogsverleden bracht met zich mee dat hij nooit buiten zijn bestaande kring van aanhangers zou komen. Einthoven beschreef hem als 'een gevaarlijke wroeter' met sterk fascistische trekken – niet een voor de hand liggende kandidaat om de krachten mee te bundelen ter verdediging van de democratie.

Een ontmoeting met voormalig socialistisch premier Guy Mollet riep eveneens gemengde gevoelens op, hetzij van andere aard. Dankzij de invloed van prins Bernhard gunde Mollet Einthoven 45 minuten tussen zijn andere verplichtingen door, en hoewel hij de inspanningen van de Nederlander waardeerde, zag hij het als lapwerk. Alleen een totale economische democratie, met een eerlijke verdeling van rijkdom en arbeidersparticipatie bij de planning, kon een toekomstperspectief opleveren dat het tegen het communisme kon opnemen. Mollet deed erg gering-schattend over de Amerikanen, met hun 'onbeschrijfelijke gebrek aan psychologisch inzicht'. Bovendien beweerde hij dat de Socialistische Partij zelf genoeg deed aan kadertraining en dat er niet meer nodig was dan dat.<sup>78</sup>

Aan de positieve kant boekte Einthoven wel enige vooruitgang binnen het Franse bedrijfsleven. Herman van Karnebeek van Esso Nederland legde contact met De Scheer van de Franse tak van het bedrijf, en Frits Philips deed hetzelfde met zijn Franse dochterbedrijf via Haver Droeze, de president, en technisch directeur Tal Larsen. Onder leiding van Shell-directeur F.A.C. (Felix) Guépin opende het Franse Shell de deuren voor Bonnemaïson om een reeks lezingen te geven over kader-vorming, en dit was een opening om elders vergelijkbare diensten aan te bieden. Einthoven zag kans om zo een hele groep kaderleden uit het middenkader van het Franse bedrijfsleven te bereiken, zodat na tien jaar 'men bovendien overal in de bedrijven jonge mensen zal hebben die het gesprek met de Communisten aan kunnen en daarom ook aan durven, terwijl er nu op dit punt een onoverbrugbare kloof is'. Hij voelde zich ook bemoedigd door een ontmoeting met Georges de Lagarde, een katholieke advocaat die als bedrijfsadviseur werkte voor de Franse werkgeversbond. Tot verrukking van Einthoven voegde De Lagarde zich bij de Interdoc-werkgroep en maakte hij plannen om later dat jaar met Einthoven mee te gaan naar Italië om daar de werkgeversbond, de Christelijke Unie van Directeuren (UCID), toe te spreken.<sup>79</sup>

Maar de overheersende indruk van de Franse situatie was somber. De Fransen waren 'meer verdeeld en meer verward dan ooit'. De tweedeling uit de oorlogstijd tussen de gaullisten en de aanhangers van het Vichy-regime bleef kritiek: 'In *dit* Frankrijk kan van alles en nog wat gebeuren, o.a. omdat niemand meer intensief bezig is met de *enige* werkelijke vijand: het Communisme.' De meerderheid zag de Franse communistische partij als een min of meer geaccepteerd deel van het politieke toneel en niet als verlengstuk van de Sovjet-Unie:

De Franse inlichtingen- en veiligheidsdienst, die toch al niet zo best op de hoogte was van de subversieve activiteiten van de communisten, heeft thans

de handen zo vol met de illegale Algerijnse beweging en met de eveneens ongeoorloofde uiterst rechtse Franse groepen, dat het communisme min of meer vrij spel heeft.

De Gaulle zelf ziet nog steeds te eenzijdig het Russische imperialisme [...].<sup>80</sup>

Bonnemaison was een goede bondgenoot, maar hij stond duidelijk alleen. Einthovens negatieve kijk op de Franse situatie zou een jaar later blijken te kloppen.

Het Nederlandse hoofd van de spionnen begon in september aan een tweede ronde van zijn reizen. Vergezeld door Horst Wendland, de vice-president van de BND, en Theodor Krause, had hij ontmoetingen met Von Dellingshausen, dr. Toyka, het hoofd veiligheid van het ministerie van Binnenlandse Zaken, Heinrich Köppler van de Centraal Katholieke Commissie, dr. Merker en dr. Küffner van de Bondskanselarij, Triesch van het Industrie Instituut, en de deskundigen op het gebied van psychologische oorlogvoering van het ministerie van Defensie. Einthovens verhaal, waarin hij de noodzaak van de samenwerking met bestaande instituten zoals het Ostkolleg en het Studienbüro benadrukte, viel goed: 'Het is bijna zeker dat de Duitsers voor een groot deel zullen bijdragen aan de financiering van Interdoc', verklaarde hij, maar het zou nog enige tijd onduidelijk blijven welk deel van de staat welk bedrag zou geven.<sup>81</sup>

Ten tijde van het Barbizon *colloque*, begin oktober 1961, waar vertegenwoordigers uit Nederland, Frankrijk, West-Duitsland, Italië, Groot-Brittannië en België (professor Lamberty uit Leuven) bij aanwezig waren, had Einthoven een volledig overzicht van de situatie. In Frankrijk en Italië werd het anticommunisme te zeer geassocieerd met extreem rechts. De contacten in Italië liepen via de UCID, het katholieke werkgeversverbond, 'aangezien de speciale diensten (en de overheid in het algemeen) bang zijn als fascisten te worden beschouwd als ze samenwerken met Interdoc'. In West-Duitsland was de anticommunistische stemming zo sterk, dat niemand alle organisaties kende die op dit gebied actief waren, maar dit land had ook het meest te lijden van communistische infiltratie. Zwitserland was een openbaring, vanwege het hoge niveau van de openbare informatie en de trainingen die al gegeven werden, met name door de Schweizerischer Aufklärungsdienst en het particuliere Ost-Instituut van Peter Sager in Bern. Sager had de wetenschap opgegeven om al zijn tijd te wijden aan het leiden van de informatiedienst van het Instituut over alles wat er in het Sovjetblok gebeurde, aan het publiceren van *Der Klare Blick* (een anticommunistisch weekblad) en aan het voorzien van driehonderd Engelstalige kranten in Azië en Afrika van recente informatie.<sup>82</sup>

In zijn verslag van zijn reizen naar het Barbizon-*colloque* concludeerde Einthoven dat het niet noodzakelijk was om een grootschalig internationaal instituut op te zetten zoals ze dat oorspronkelijk voor ogen hadden gehad, aangezien er al zo veel gebeurde op het gebied van documentatie en evaluatie. In plaats daarvan zag hij wel wat in een 'kleine braintrust in Den Haag', 'een makelaarskantoor, een clearinghouse', met vertegenwoordigers uit de deelnemende landen, die via hun rechtstreekse contacten met de nationale instituten toezicht zouden houden op

en richting zouden geven aan het brede terrein van de anticommunistische psychologische oorlogvoering in Europa en elders.<sup>83</sup> Het punt was vooral dat 'er overal een volkomen gebrek is aan goede centra om "onbesmette" acties op te zetten op het gebied van psychologische oorlogvoering, publiciteitscampagnes, vakbondsresoluties, verklaringen van politieke partijen en zelfs regeringsactiviteiten'.<sup>84</sup> Het anticommunisme moest een nieuwe start maken, en dat was de missie van Interdoc.

Van den Heuvel, die inmiddels tot directeur gekozen was (de positie was eerder aan Eindhoven aangeboden, maar die had het aanbod afgeslagen: 'naar mijn opvatting vroeg het opzetten van een geheel nieuwe organisatie een jongere kracht'), stond op het punt de BVD te verlaten en per 1 januari 1962 in zijn nieuwe baan te beginnen. Dit betekende allereerst dat de opleiding van kaderleden gefaciliteerd moest worden; zij waren 'het skelet van onze westerse maatschappij'. West-Duitsland beschikte al over uitstekende faciliteiten, zoals het Ost-Kolleg in Keulen, maar die moesten toegankelijk gemaakt worden voor Fransen, Engelsen en Italianen om het hele Westen te kunnen bedienen, en niet alleen dat ene land. Hetzelfde gold voor het Studienbüro, met zijn perfecte locatie in West-Berlijn: 'Men kan in Duitsland, aan de hand van een onbegrensd aantal voorbeelden uit de praktijk, aan hen die denken dat het anti-communisme een tijdverdrijf is voor enkele fanatici, aantonen hoe de werkelijkheid is.' Het Ost-Instituut van Peter Sager bracht bijzonder waardevol materiaal uit, maar een groot deel daarvan bleef steken bij de relatief kleine Duitssprekende gemeenschap in Zwitserland. Het zou daarom veel beter zijn om het werk van zijn instituut via Interdoc te steunen en te verspreiden dan om iets volledig nieuws op te zetten: 'Bovendien zal *alles* wat uit het neutrale Zwitserland komt eerder geloofd worden dan de Nato-Propaganda, als hoedanig ongetwijfeld onze activiteit zou worden bestempeld'.

Naast het coördineren en vermenigvuldigen van de boodschap moest Interdoc ook nog steeds verduidelijken wat die westerse boodschap nu precies inhield, niet door een westerse ideologie in elkaar te zetten, maar door 'het formuleren van een aantal principes die men stellen kan tegenover het communisme'. De westerse jeugd zou niet geïnspireerd raken door onzekere gevoelens en een vaag relativisme.<sup>85</sup> Maar Eindhoven's laatste punt was het meest opmerkelijk. Aanhakend bij Mollets roep om grotere economische democratie, pleitte de Nederlander voor werkelijke sociale democratie als een geloofwaardige ondergrond voor de westerse waarden van gelijkheid en rechtvaardigheid. Iedereen zou moeten kunnen studeren aan de universiteit. Getalenteerde personen uit iedere klasse of van ieder ras zouden gelijke kansen moeten krijgen om de top te bereiken, vooral binnen het zakenleven. Zonder dat was iedere training in westerse waarden een lege huls, zou de communistische propaganda altijd raak zijn, en zouden degenen die de westerse zaak hadden kunnen steunen gedesilluseerd raken en zich bij de tegenstanders voegen:

Het is van het grootste belang om met behoud van onze maatschappijvorm, dus binnen onze bestaande maatschappelijke orde, daar waar zulks nodig is, wijzigingen aan te brengen waardoor de aantrekkingskracht van het communisme verloren gaat.

Deze veranderingen horen dan niet te geschieden op grond van Marxistische theorieën, maar op de basis van het Christendom en van de Democratie in de hoogste betekenis van dit woord.<sup>86</sup>

Het laatste wat Eindhoven wilde was een hernieuwde nadruk op de westerse superioriteit. Interdoc en de aangesloten nationale instituten moesten ook kijken naar de manier waarop de westerse samenleving zelf verbeterd kon worden en de eigen edele waarden van vrijheid, gelijkheid en rechtvaardigheid ten volle kon realiseren. Zo'n zelf-kritisch uitgangspunt zou het gevaar wegnemen van de herhaling van eenzijdige simplistische propaganda, zo kenmerkend voor de jaren vijftig. Deze tweezijdige aanpak werd volledig gedeeld door Rolf Geyer van de BND en tot op zekere hoogte ook door Van den Heuvel, hoewel Willem Couwenberg, zijn collega bij de SOEV, het vervolgens met meer overtuiging zou uitdragen op de pagina's van zijn *Oost-West*. Eindhovens preek sloot af met een oproep:

Ik ben ervan overtuigd, dat straks Van den Heuvel en zijn medewerkers uit alle aangesloten landen, aan de westerse wereld een weldaad zullen bewijzen, wanneer zij er in slagen om dit programma in werking te stellen. En alle voortekenen wijzen er op, dat zij zullen slagen. Zij zullen echter ons aller medewerking en steun behoeven. Laten wij beloven hun die te geven.<sup>87</sup>

Barbizon liep goed, ondanks de ongelukkig oproep van Claus Kernig (die weldra vice-president van Interdoc zou worden) om Interdoc 'een soort particuliere MI5' of een 'politieke Interpol' te laten worden, hetgeen tactvol door de aanwezigen werd genegeerd.<sup>88</sup> Maar ondanks Eindhovens optimisme was de structuur nog fragiel. 'De twee embryonische nationale groeperingen in Duitsland en Frankrijk zijn afhankelijk van Gehlen en [Paul] Grossin [directeur van de SDECE]', hetgeen betekende dat voortdurende geheime steun noodzakelijk was. De focus lag nog steeds op Europa, maar de Amerikanen werden door de Nederlander volledig op de hoogte gehouden, en Eindhoven vertrok op 8 november naar Washington met de verwachting om 'een bijdrage van de Verenigde Staten speciaal voor Interdoc [te krijgen] aangezien deze organisatie een betere uitgangspositie zal hebben dan welke andere groepering ook om in Europa speciale anticommunistische acties met een algemeen karakter op te starten'.<sup>89</sup> Of de CIA steun zou verlenen – en of alle partijen bij Interdoc deze steun eigenlijk wel wilden – bleef open.

## Groot-Brittannië

Volgens Brian Croziers eigen verslag ontmoette hij Bonnemaison in februari 1958 tijdens een vlucht van Algiers naar Parijs. Crozier, een journalist voor *The Economist* die vloeiend Frans sprak, raakte in gesprek met zijn buurman aan boord van het vliegtuig en kreeg een grondige analyse van de opkomst van militaristisch rechts in de Franse politiek. De toevallige ontmoeting, die door Crozier werd gekoesterd als een nieuwe bron, zorgde ervoor dat hij het jaar daarop werd uitgenodigd voor het *colloque* in Frankfurt als lid van de *Franse* delegatie. Hij beschreef een ‘mysterieuze en intrigerende’ bijeenkomst van ongeveer 35 mensen die ‘bijzonder veel opleverde aan feiten, achtergronden, analyses en intelligente discussie’.<sup>90</sup> Crozier werd een vaste bezoeker van deze bijeenkomsten. Hij kreeg al snel een informele verbindingsrol met het Britse ministerie van Buitenlandse Zaken en MI6, en trof regelingen voor Britse deelnemers. Dankzij hem bestond de Britse delegatie in Barbizon onder meer uit Christopher Layton, zijn collega bij *The Economist* en zoon van lord Layton (aanhanger van de Europese Beweging), F.W. Hazeldine, een functionaris van de Federation of British Industry, en voormalig parlementslid Aidan Crawley.<sup>91</sup> Maar Crozier hield altijd zijn eigen belangen voor ogen, en hij was niet bereid de rol te vervullen van Interdoc-verbindingsman.

In 1959 was er al een formeler contact gelegd tijdens het bezoek aan de Economic League, hetgeen uiteindelijk leidde tot een uitnodiging aan de topfunctionarissen van de League om de *colloques* van 1961 bij te wonen. De League was een mogelijk nuttige partner met specifieke deskundigheid, vooral in de persoon van Hugh Welton, de auteur van *Subversion in Industry* (1958) en *The Agitators: Extremist Activities in British Industry* (1963). Het was geen geschikte plek voor een Interdoc-kantoor in het VK.

Op zoek naar goede raad werd Eindhoven door MI6 doorverwezen naar Charles Howard (Dick) Ellis. Ellis, Australiër van geboorte, was in 1924 bij de SIS (Secret Intelligence Service, beter bekend als MI6) gekomen, en werkte in de jaren dertig undercover als journalist in Parijs waar hij de belangrijkste liaison werd van de dienst met de anticommunistische emigranten. In de jaren veertig kreeg hij een post in New York als waarnemer van William Stephenson (‘Intrepid’) bij de British Security Coordination (BSC), de afdeling van MI6 die ermee belast was om Amerika uit zijn isolement te ‘manoeuvreren’, zodat de Amerikanen de Engelsen zouden steunen in de oorlog tegen Duitsland. Tegen de tijd dat Ellis in 1944 terugkeerde naar Londen, had hij bijgedragen aan de oprichting van het American Office of Strategic Services en werd hij al snel het hoofd van MI6’s Western Hemisphere and Far East Operations.<sup>92</sup>

Maar Ellis had vijanden, en er rezen verdenkingen dat hij door zijn werk met emigranten (hij trouwde met een Wit-Russische) inlichtingen was gaan lekken naar de Duitse Abwehr. MI6 wimpelde de beschuldigen van MI5 af, die gebaseerd waren op beweringen van Walter Krivitsky en Igor Gouzenko, twee Sovjetoverlopers, maar in 1953 trok Ellis zich terug in Australië om adviseur te worden van

de Security Intelligence Organisation van zijn vaderland, en verliet hij MI6 met stille trom (hij werd dat jaar 58). Binnen het jaar was hij terug in Groot-Brittannië, ogenschijnlijk vanwege zijn relatie, en kreeg hij opnieuw een (parttime) positie bij MI6.

In 1963 – in hetzelfde jaar waarin Kim Philby overliep naar de Sovjet-Unie – kreeg Ellis de opdracht om de documenten van de BSC voor toekomstig geschiedkundig gebruik te reorganiseren. Door deze opdracht kreeg hij toegang tot de archieven van de dienst, en dat mocht opmerkelijk heten voor iemand die nog steeds onder verdenking stond.<sup>93</sup> Na Philby's vertrek greep MI5 zijn kans om het onderzoek naar Ellis te heropenen. Toen Ellis in 1965 werd ondervraagd, gaf hij uiteindelijk toe dat hij via Alexander Zilenski, zijn zwager, overgehaald was om informatie te verhandelen met de Duitsers en dat die activiteit zeer welkome extra inkomsten had gegenereerd om zijn schamele MI6-salaris aan te vullen. Maar Zilenski had ook informatie verkocht aan de Russen, en MI5 was ervan overtuigd dat Ellis daarnaast een Sovjetspion was, met een hogere rang dan Philby. Hij ontkende dit gedeelte, en uiteindelijk kon er geen afdoende bewijs voor gevonden worden, en al helemaal niet in de MI6-documenten die Ellis zelf kort daarvoor 'gesteriliseerd' had. Omdat MI6 niet nóg een Sovjet spionnenverhaal de wereld in wilde helpen dat de dienst zou kunnen schaden, hield de dienst de details van de zaak achter. Misnoegde MI5-officieren, en Peter Wright in het bijzonder, zorgden ervoor dat de informatie uiteindelijk naar buiten kwam, eerst via Chapman Pincher en later via *Spycatcher* van Wright zelf.<sup>94</sup>

De controverse rond Ellis lijkt zijn betrokkenheid bij Interdoc niet aangetast te hebben. Eind 1967 schreef Ellis het volgende openhartige briefje aan Van den Heuvel: 'Ik heb Johnson [MI6] gezegd dat ik geen onzinverhalen over mezelf meer tolereer, en heb geëist dat ze hun kaarten op de tafel leggen of verder hun mond houden. Er is me verteld dat "er geen actie wordt overwogen"; ze betreuren het dat ze mij (en anderen) in verlegenheid hebben gebracht, maar gezien de ernst van de Philby- en Blake-gevallen (en er volgen er meer!) moeten ze iedere mogelijkheid onderzoeken, hoe vergezocht ook.'<sup>95</sup> In zijn reactie op de publicatie van *Spycatcher* in 1987 verdedigde Van den Heuvel zijn vroegere collega: 'Hij is misschien alleen wat te ver gegaan met zijn pogingen om informatie uit te wisselen en heeft daardoor wellicht een verkeerde indruk gewekt. Hij was een buitengewoon ijverige man. Ik heb persoonlijk nooit aan zijn loyaliteit getwijfeld'.<sup>96</sup>

Ellis kwam binnen bij de Interdoc-kring via Dick White, hoofd van MI6, die Eindhoven in juni 1961 had benaderd om 'wat deelnemers van MI6' te krijgen voor het Barbizon-*colloque* van oktober. White koos Ellis als de meest geschikte contactpersoon vanwege zijn ervaringen in de jaren dertig, en die keuze was van belang, maar had ook negatieve gevolgen.<sup>97</sup> De beslissing van White lijkt te duiden op een gebrek aan belangstelling voor Interdoc, alsof het niet meer was dan een handige manier om Ellis bezig te houden en hem te gebruiken als kanaal voor de informatie over wat er speelde. Eindhoven had gehoopt dat MI6 zou functioneren als het 'centrale punt' in Groot-Brittannië, in een vergelijkbare rol als de BND en



de SDECE, maar dat was te veel gevraagd.<sup>98</sup> Zoals hij rapporteerde in Barbizon ‘stemde de observator van MI6 [Ellis] [...] ermee in om als Engelse liaison te fungeren voor de andere afgevaardigden’.<sup>99</sup> Ellis zou de relevante materialen verzamelen en distribueren en optreden als ‘een soort van “talent spotter”’, maar hij kon weinig meer doen dan dat:<sup>100</sup>

De belangrijkste beperking is dat ik nog steeds verbonden ben aan mijn oude dienst [MI6] en dat ik aan de *colloques* deelneem als vertegenwoordiger van deze dienst. Daarom moet ik me aan hun beleid houden, en dat is: plaats jezelf niet te veel op de voorgrond en zorg ervoor dat er geen verband wordt gelegd tussen de activiteiten die je voor de *colloques* hebt uitgevoerd en de oude dienst. Anders zou de indruk gewekt kunnen worden dat je oude dienst de werkelijke motor achter deze activiteiten is.<sup>101</sup>

Ellis’ verdachte reputatie bij het Britse ministerie van Buitenlandse Zaken compliceerde de zaken ook. In zijn brief aan ‘een gepensioneerd hoofd van de inlichtingen’ [Stewart Menzies, hoofd van MI6 gedurende de oorlog] uit 1963, schreef Ellis: ‘Ik word beziggehouden met deze INTERDOC organisatie [...] een aantal van ons doet nu privé waar [het ministerie van Buitenlandse Zaken] nooit in is geslaagd – een “actiegroep” opzetten.’<sup>102</sup> In een brief aan Van den Heuvel uit datzelfde jaar benadrukte Ellis: ‘Het is essentieel dat mijn naam niet genoemd wordt’ in verband met de inspanningen van het Britse ministerie van Buitenlandse Zaken om de SOEV in contact te brengen met ‘contacten op hoog niveau in de bedrijfs- en bestuurswereld’.<sup>103</sup>

Naast MI6 was er nog een andere speler bij de onderhandelingen betrokken: het Information Research Department (IRD) van het Britse ministerie van Buitenlandse Zaken. Dit was in 1947 opgezet om ‘de Sino-Sovjet propaganda te bestrijden en om de communistische ideologie en tactieken te onthullen’. Daarbij weerspiegelde het IRD de benadering van de VS in zijn ‘behoefte aan een feitelijke, ware en krachtige presentatie’, zodat de IRD beweerde: ‘Onze principes staan garant voor de beste en meest effectieve levenswijze; we hebben een ideologie die het communisme naar de kroon kan steken’ en die gebaseerd is op burgerlijke vrijheden, mensenrechten, en democratische en christelijke waarden.<sup>104</sup>

Vanaf het begin onderhield de IRD al nauwe banden met de Amerikanen.<sup>105</sup> De productie mocht echter absoluut niet verbonden worden aan de Britse regering, om een en ander te kunnen ontkennen, en vanwege ‘het feit dat de regering verantwoordelijk is voor het samenstellen en uitgeven van materiaal waarin bevriende overheden worden aangevallen, geheim is’. Deze ontkende status (‘een toegevoegde waarde’) leverde ‘een redelijk vertrouwelijke relatie [op] met de ontvanger’. De communicatie met deze moest geheim blijven.<sup>106</sup> Gedrukt materiaal werd verspreid via de Britse ambassades en tijdens de bijeenkomsten van de NAVO Informatiecommissie.<sup>107</sup> Het IRD was ook bereid om advies te geven over maatregelen om de communistische ontwijching tegen te gaan ‘buiten het beperkte terrein van

de contra-propaganda'. Hoewel de onderzoeksafdelingen informatie zouden leveren aan andere afdelingen van het ministerie van Buitenlandse Zaken 'wanneer er een inschatting werd gemaakt van een bepaald aspect van de communistische dreiging, lokaal of internationaal', was het duidelijk dat de contacten tussen de IRD en andere eenheden van het ministerie van Buitenlandse Zaken niet optimaal was.<sup>108</sup>

Nederland, dat niet te kampen had met een grote binnenlandse communistische dreiging, stond vrij laag op de lijst van IRD-doelen. Niettemin volgde er op een officieel verzoek van de Nederlanders in 1957 dit antwoord van de IRD aan de Britse ambassade in Den Haag:

In principe worden kopieën van documenten zonder colofon alleen overhandigd aan persoonlijke contacten waarbij men ervan op aan kan dat zij de bron niet zullen onthullen [...]. Als het ministerie van Buitenlandse Zaken u namen en adressen geeft, en u rechtstreeks contact kunt leggen, is dat in orde. Als zij, aan de andere kant, suggereren dat zijzelf als tussenpersoon op zouden moeten treden en het materiaal door zouden kunnen geven, hebben we daar geen bezwaar tegen zolang onze en uw veiligheid niet in het geding is. Het heeft natuurlijk de voorkeur om een plaatselijke Nederlandse organisatie te vinden, officieel of onofficieel, die bereid zou zijn ons materiaal uit te brengen – bij voorkeur geredigeerd en in het Nederlands – onder hun eigen naam, maar dit is wellicht niet gemakkelijk te regelen en de behoefte eraan is in Nederland niet zo groot als in vele andere landen.<sup>109</sup>

De uitwisseling leverde meer perscontacten op en hernieuwd contact met het Coordinating Secretariat (COSEC) van de International Student Conference (ISC) in Leiden.<sup>110</sup> Maar de werkelijke veranderingen kwamen pas toen Van den Heuvel in april 1961 contact legde met het hoofdkantoor van de IRD in Londen en hun verbindingsofficier bij de Engelse ambassade in Den Haag. Hieruit kwam de overeenkomst voort dat de publicaties van de IRD voortaan in het Nederlands vertaald zouden worden voor gebruik in de trainingsprogramma's van de SOEV.<sup>111</sup> Van den Heuvel gaf een overzicht van zijn netwerk in Nederland: hoofd opleidingen van de BVD, directeur van de SOEV, docent aan het Defensie Studie Centrum, leverancier van materiaal voor Vrede en Vrijheid en het Studiecentrum voor Militair Leiderschap, en contacten met 'veiligheidsfunctionarissen van de grootste bedrijven'. Naar de *colloques* werd verhuld verwezen als 'de internationale groep' die zich bezighield met 'de psychologische verdediging tegen het communisme'.<sup>112</sup>

Het kantoor in Londen had de indruk dat 'het contact met Van de Heuvel veelbelovend lijkt', en er werden afspraken gemaakt.<sup>113</sup> Uitgever Nijgh & Van Ditmar stemde in met het opzetten van een reeks Nederlandstalige IRD-boeken, en ondanks de verwachting dat het verlies zou opleveren, werd de reeks geopend met uitgaven van *The Writer and the Commissar* en met Hugh Seton-Watson's *The New Imperialism*.<sup>114</sup> De uitgeverspoot van de IRD, Ampersand, zou in ruil

beschikbaar zijn voor Engelstalige versies van Interdoc-publicaties. Ondanks deze tekenen van groeiende samenwerking waren de grondslagen van het latere Interdoc-VK, dat afhankelijk was van de samenwerking met MI6-IRD, van meet af aan wankel.

## Zwitserland

In de jaren vijftig had het Zwitserse ministerie van Binnenlandse Zaken al een aantal particuliere organisaties aangemoedigd om hun activiteiten tot het 'behoud van het nationale spirituele erfgoed' te coördineren, waarvan het anticommunisme een essentieel onderdeel zou zijn. De zogenaamde Gurten-groep (genoemd naar hotel Auf den Gurten in de buurt van Bern) omvatte ook de civiele informatiedienst van de regering (Aufklärungsdienst), de organisatie voor militaire informatie en 'politische Bildung' Heer und Haus, Pro Liberta (dat reizende fototentoonstellingen organiseerde met titels als *Berlin, Prüfstein der freien Welt*), Action Civique (Franstalig) en Aktion freier Staatsbürger (Duitstalig), twee openbare informatie-operaties die beide via de Liga für Freiheit verbonden waren met het CIAS-netwerk, en ten slotte het Ost-Institut in Bern, 'ongetwijfeld het belangrijkste lid'. Heer und Haus was al in 1940 opgericht om tegenwicht te bieden tegen nazi-propaganda, maar de anderen waren in de na-oorlogse periode gevestigd. De financiële steun en de supervisie – om ervoor te zorgen dat organisaties elkaar niet onnodig overlappen of beconcurrerden – kwam van het ministerie van Binnenlandse Zaken en de Société pour le Développement de l'Economie Suisse (SDES), die in Genève gezeteld was.<sup>15</sup> Tegen de tijd dat Eindhoven in juli-augustus 1961 zijn eerste onderzoeksreizen naar Zwitserland maakte, was het Zwitserse anticommunisme al bijzonder goed georganiseerd. Pro Liberta had al goede contacten in Duitsland (met name met de toekomstige leider van Interdoc Berlin Rolf Buchow), maar de neutraliteit van Zwitserland maakte internationale samenwerking zeer gevoelig.

Eindhoven ging in eerste instantie op reis om de stand van zaken te bespreken met Olivier Reverdin, een oude vriend van de familie die redacteur was bij de *Journal de Genève*. Samen stelden ze een lijst op van geschikte deelnemers voor de anticommunistische onderneming: Raymond Déonna, directeur van de SDES; dr. Albert Müntz van de Liga für Freiheit; Hans Huber van Heer und Haus (en, heel handig, van uitgeverij Huber & Co); professor Josef Bochenski van de universiteit van Fribourg; en Peter Sager, directeur van het Ost-Institut. Bochenski, een Poolse Dominicaan, was een belangrijke figuur op het gebied van Sovjetologie en het studie van de communistische doctrine. Naast hoogleraar geschiedenis aan de Universiteit van Fribourg was Bochenski ook directeur (vanaf 1957) van het Institute of East European Research, auteur (met Gerhart Niemeyer) van het *Handbuch des Weltkommunismus* (1958), en stichter-uitgever van het tijdschrift *Studies in Soviet Thought* (vanaf 1961) en de reeks *Soviética* (vanaf 1959).

Bochenski stond al vanaf het begin op de radar van Interdoc; Eindhoven kende hem persoonlijk en refereerde in een memo aan prins Bernhard aan hem als 'een van de belangrijkste deskundigen op het gebied van de communistische doctrine'.<sup>116</sup> Omdat Bochenski actief was in het OstKolleg, werd hij ook beschouwd als mogelijke Bilderberg-deelnemer. Maar Reverdin had duidelijk geen hoge pet op van de academische benadering van Bochenski, en prees Sager de hemel in, die het Ost-Instituut had gebruikt om een indrukwekkend netwerk op te bouwen van activiteiten en invloed in het openbare leven: 'niet erg wetenschappelijk, maar een eerste-klas propagandist'. Bochenski was ook onder de indruk van Sager, maar was teleurgesteld dat Sager meer als een journalist optrad. Toch merkte Eindhoven dat Bochenski begrip had voor het belang van de internationale coördinatie van het anticommunisme vanwege het ernstige gebrek aan goede Sovjetdeskundigen. De Pool deed bijzonder laetdunkend over de Amerikaanse bijdragen op dit gebied:

De studie van de hedendaagse communistische ideologie en het ontwikkelingsproces ervan moeten op wetenschappelijk niveau als ontoereikend beschouwd worden, vanwege een tekort aan middelen en deskundigen. Buiten het netwerk in West-Duitsland, in Rome (professor [Gustav] Wetter) en het Ost-Instituut onder leiding van professor Bochenski in Fribourg, waar zo ongeveer de helft van de westerse onderzoekers van hedendaagse Sovjet filosofie actief is, is er in het Westen – en dat geldt ook voor Frankrijk en de vs – nauwelijks iemand die zich op wetenschappelijke wijze bezighoudt met dit centrale probleem.<sup>117</sup>

Bochenski was ook een spil in het debat over westerse waarden, aangezien hij vijf systemen had ontwikkeld die gebruikt konden worden in antwoord op de communistische ideologie: de wetenschappelijke methode (de menselijke autoriteit in het vastleggen van de realiteit); het humanisme (de autonome ontwikkeling van het individu); de sociaaldemocratie (de fundamentele gelijkheid in rechten); de democratische politiek (om te zorgen voor rechtvaardigheid); en het economisch pluralisme (als tegenhanger van de 'onderwerping' door het staatsmonopolie).

Sager was in andere opzichten uniek. Hij hield zich al sinds 1949 bezig met onderzoek naar het internationale communisme, had van 1952 tot 1954 aan het Russian Research Center van de Universiteit van Harvard gestudeerd, en had in 1959 de Osteuropa-Bibliotheek en het Ost-Instituut opgericht. Hij leidde het instituut als een *Aktiengesellschaft* (een organisatie met aandeelhouders) met vertegenwoordigers van krantenredacties, uit de wetenschap en uit politieke partijen. De productiviteit was indrukwekkend: wekelijkse en tweewekelijkse compendia van de pers in het Sovjetblok over politieke en economische ontwikkelingen, het anticommunistische bulletin *Der Klare Blick. Schweizer Kommentare für Freiheit, Gerechtigkeit und ein stärkeres Europa*, een boekenserie, en zo'n 120 bijeenkomsten per jaar door het hele land. Twee derde van de jaarinkomsten van 300.000 Zwitserse

frank van het instituut kwam van abonnementen, en er werd geen geld uit het buitenland aangenomen.

Sager besteedde steeds meer aandacht aan het beïnvloeden van de publieke opinie in Azië, Afrika en Zuid-Amerika, waarbij hij gebruikmaakte van de Zwitserse geloofwaardigheid als een neutraal land zonder koloniaal verleden. Hij had een groot debat uitgelokt binnen de regering met zijn plan om meer buitenlandse (voornamelijk Afrikaanse) studenten aan te trekken als alternatief voor de Lumumba Universiteit in Moskou – en zelfs als alternatief voor Frankrijk, waar studenten vaak beïnvloed werden door communistische agitators. Hij had zelfs geopperd dat hij zitting wilde nemen in het parlement, al betwijfelde Einthoven of dat voordelen had, aangezien het de ‘neutraliteit’ van het instituut zou ondermijnen. Na zijn ontmoetingen met Sager had de Nederlander sterk de indruk dat samenwerking met Interdoc ideaal zou zijn, vooral om het internationale bereik van Sagers instituut te vergroten. Verdere mogelijkheden waren nog onduidelijk, want Sager leidde al een volkomen onafhankelijke operatie die in de eigen behoeften kon voorzien, en hij kon een ongeleid projectiel zijn: ‘zeer bekwaam, maar ook zeer wild’.<sup>118</sup>

Niettemin is het duidelijk dat Einthoven enige tijd dacht dat hij de anticommunistische graal ontdekt had. Eind 1961 werkte Einthoven aan een plan om Déonna’s organisatie te koppelen aan Amerikaanse zakelijke belangen in Zwitserland (‘Caltex, Esso, etc’) om zo ‘discreet’ extra fondsen binnen te halen om Sagers activiteiten uit te breiden. Het was de bedoeling het aantal onderzoekers en vertalers aan het Ost-Instituut te verveelvoudigen, ook in Zuid-Amerika, Azië en Afrika vestigingen op te zetten, en ‘dit neutrale Zwitserse instituut geleidelijk te veranderen in een wereldwijd centrum voor informatie over democratie en communisme’. Met Déonna en Georges Fischer, president van de SDES, als lokale krachten en met de financiële steun van de CIA, leek alles klaar te staan voor de start. Brazilië zou het eerste doelwit zijn, terwijl Philips en Unilever ook geïnteresseerd waren in informatie uit Afrika. Op een gegeven moment zal Sager bezwaar hebben gemaakt tegen het verlies van controle over zijn eigen instituut, want de verbinding werd verbroken.

Einthoven gaf de moed niet op, want de voordelen van een Zwitserse organisatie zoals die van Sager waren te groot. Begin 1962 probeerde de Nederlander Sager aan te haken bij James Monroe en SIHE. Later dat jaar probeerde hij het nog eens, dit keer via het Latin American Information Committee uit New York, dat vertegenwoordigers had ‘van zeer belangrijke bedrijven met grote financiële belangen in Zuid-Amerika’ (waaronder Esso prominent aanwezig was). Einthoven probeerde een plan uit te voeren om ‘zorgvuldig geselecteerde, universitair geschoolde Zuid-Amerikaanse jongens’ naar Fribourg te halen, waar ze door Bochenski in de westerse waarden onderwezen zouden worden, waarna ze teruggezonden zouden worden ‘om wetenschappelijke anticommunistische kernen op te zetten, onafhankelijk van de Verenigde Staten of van Europa’. Het was een mooi, zij het duur plan, en Einthoven hoopte dat het nieuwe vergezichten zou openen

voor zijn contacten met Sager. De Zwitser was echter niet gelukkig met zijn plotselinge 'ontdekking' door Einthoven, noch, in 1961-1962, met het idee dat zijn activiteiten door samenzwerende Amerikaanse bedrijven geïkaapt zouden worden. Einthoven, die zich had laten meeslepen door de kans op het opzetten van een transatlantisch apparaat, had de Zwitser volkomen verkeerd ingeschat.<sup>119</sup>

Zoals Einthoven opmerkte, waren er mogelijkheden te over 'in der kleine Schweiz'. Niettemin moesten daarvoor wel de nodige hindernissen genomen worden. Het was eenvoudig genoeg om het eens te zijn over internationale samenwerking, maar de implementatie was een stuk lastiger. Het bestaande anticommunistische organisatieniveau in Zwitserland was in deze zin juist een belemmering. Sager wilde liever geen financiering van buiten Zwitserland ontvangen. De verhoudingen tussen Sager, Huber en Müntst verlieden ook moeizaam, en dat verkleinde de kansen op een verenigd front. 'Na vijftien jaar verzet tegen contact met de communistische wereld is het niet eenvoudig om vandaag de dag om te schakelen naar de positieve psychologische oorlogvoering in de Oost-West contacten,' gaf Huber toe.<sup>120</sup> Daar kwam nog bij dat de Zwitsers, volgens Einthoven, 'zeer wantrouwend' waren, zodat hij zijn tegenhangers in de nationale veiligheidsdienst zorgvuldig uit moest leggen wat hij precies deed tijdens zijn bezoeken aan Bern en Zürich.<sup>121</sup> Zwitserse terughoudendheid in relatie tot internationale samenwerking bleef sterk. Het gevolg was dat het maximaal haalbare ten tijde van de oprichting van Interdoc een ad-hoc werkrelatie was met Müntst, die ermee instemde als belangrijkste contactpersoon te fungeren.<sup>122</sup> Opnieuw bewees het oude netwerk van Paix et Liberté en CIAS zijn diensten toen het erop aankwam.<sup>123</sup>

## Italië

Vanaf het begin bleek het moeilijk om betrouwbare partners te vinden in Italië. In tegenstelling tot de overgeorganiseerde Zwitsers hadden de Italianen verrassend weinig te bieden. De vroege jaren zestig waren de periode van de 'Opening naar Links', waarin de socialistische partij van Pietro Nenni, die zich langzaam afwendde van zijn bondgenootschap met de communisten, geleidelijk aan een productieve dialoog met de christendemocraten aanging.<sup>124</sup> Dit verwarde de politieke stemming en velen besloten eerst maar eens af te wachten. In september 1959 woonden Italiaanse vertegenwoordigers waarschijnlijk voor het eerst de *colloques* bij, die toen gehouden werden in het kleine Beierse dorpje Ettal. Ten tijde van de bijeenkomst in Aix-en-Provence het jaar daarop hoopte men dat mevrouw A.M. Battista, een onderzoeker die Bonnemaison in Parijs had ontmoet, aan de basis zou staan van een Italiaanse groep, maar ze deed weinig meer dan flirten met Einthoven ('u heeft de bezieling van een dictator [...] het is bijzonder plezierig om geleid te worden door "een dictator" die zo intelligent en vriendelijk is als u'), en het contact vervaagde.<sup>125</sup>

Bonnemaison begon het net wijder uit te spreiden, en concentreerde zich op de krijgsmacht, de grote bedrijven (Fiat) en de netwerken rond de katholieke kerk.<sup>126</sup> Het bleek lastig te zijn om mensen te vinden die niet alleen betrouwbaar waren maar zich ook voor de samenwerking wilden inzetten. Geld was geen probleem – er was genoeg – maar het was moeilijk ‘een man [te vinden] die vanuit Den Haag op voet van gelijkheid zou kunnen praten met de voornaamste instanties in Italië en met de vertegenwoordigers van de andere landen in Den Haag’.<sup>127</sup> Aangezien Van den Heuvel al vanaf het begin verantwoordelijkheid had genomen voor Groot-Brittannië en België, nam Einthoven, aangemoedigd door de CIA, de taak op zich om de Italiaanse connectie te ontwikkelen. De invloed van de CIA is hier goed te zien. Na Barbizon meldde Einthoven: ‘Tijdens mijn bezoek aan Washington in november-december 1960 kreeg ik de indruk dat de CIA zeer geïnteresseerd was in de stand van zaken in Italië.’<sup>128</sup> Voor de CIA waren de Nederlanders de perfecte ‘middle-men’ om iets nieuws op te richten in Italië.

De Nederlander maakte zijn eerste echte doorbraak via Diego Guicciardi, het hoofd van de activiteiten van Shell in Genua, die toegang gaf tot Vittorio Vaccari, hoofd van de Christelijke Unie van Directeuren (UCID). Vaccari had goede connecties met het Vaticaan en was internationaal zeer actief, vooral in Zuid-Amerika, maar Guicciardi bracht hem uiteindelijk in oktober 1960 in contact met Einthoven tijdens een bijeenkomst met z’n drieën in Nice.<sup>129</sup> Blijkbaar had Vaccari in die tijd ook rechtstreeks contact met Allen Dulles.<sup>130</sup> Eind januari 1961 introduceerde Einthoven Vaccari in Parijs aan Bonnemaison. De Italiaan had in ieder geval de juiste instelling, en hij schreef: ‘De situatie in Italië baart ons grote zorgen; ik denk dat de communisten hier gebruik maken van de “misverstanden” en de onzekerheden van de andere politieke partijen en economische klassen.’<sup>131</sup> Vaccari leek de perfecte partner voor de andere vertegenwoordigers van het nationale bedrijfsleven die de *colloques* bijwoonden, zoals Delagarde uit Frankrijk en Triesch uit de Bondsrepubliek. Maar de UCID was niet de officiële Italiaanse werkgeversbond, en aangezien de UCID afhankelijk was van individuele (in plaats van bedrijfs)lidmaatschappen, hadden ze ook een tekort aan fondsen.

Intussen probeerde Einthoven rechtstreekse contacten te leggen binnen de katholieke kerk, en daarom bezocht hij kardinaal Alfrink en de organisatie Pax Christi voordat hij naar Rome vertrok. Einthoven wilde voorkomen dat er alleen jezuïeten op zijn lijst zouden staan – ze waren de zaak misschien toegewijd, maar ze zouden ook de moderne katholieken van Interdoc vervreemden.<sup>132</sup> Einthoven bracht ook een voorbereidend bezoek aan Gehlen in München, die daarop wat telefoongesprekken voerde en aanzienlijke achtergrondinformatie kon geven om het pad te effenen.<sup>133</sup> Sinds 1948 was de broer van de directeur van de BND, Hans ‘Giovanni’ Gehlen, al de directe liaison van de dienst met het Vaticaan en de Maltezer Orde in Rome, en hij was ook een nuttig contact om introducties te krijgen. Later werd ‘Giovanni’ door de CIA beschreven als ‘een briljant man’ in de wetenschappen die helaas een ongedisciplineerde ‘Romeinse salonheld’ was geworden.<sup>134</sup>

De Nederlander reisde in juni 1961 af naar Rome voor bezoeken aan de belangrijkste sociale organisaties van de kerk, Azione Cattolica (Gioventu Italiana di Azione Cattolica) en Comitato Civico. Einthoven legde zijn bezoeken af met pater Van Gestel en pater Martegani als ideologische en theologische gidsen. Zijn eerste ontmoeting was met de president van Azione Cattolica, professor Maltarello, die onmiddellijk inging op de angst die er leefde voor compromissen met de socialisten en Nenni. Hoewel sommigen in de kerk meenden dat dit ‘een afglijden naar links betekent, waarvan geen terugkeer meer mogelijk is’, waren de christendemocraten bereid het risico te nemen, hetgeen tot grote tweedelingen in de rangen leidde. Het beeld was somber – de overheid durfde niet op te treden tegen de sterke communistische beweging, en de ‘leidende klasse’ en de werkgevers waren niet genegen om de hervormingen te omarmen die nodig waren voor een open democratische samenleving. In plaats van Azione Cattolica, dat zich meer bezighield met ethische dilemma’s, adviseerde Maltarello Einthoven om contact op te nemen met professor Luigi Gedda van Comitato Civico, een politieke beweging die leek te passen bij Einthovens ideeën over anticommunistische trainingen.

Gedda, een geneticus, was berucht vanwege het feit dat hij directeur was van het Gregor Mendel Instituut in Rome en nauw betrokken was bij *Mankind Quarterly*, een tijdschrift dat beschuldigd werd van wetenschappelijk racisme. Als hoofd van Comitato Civico leidde Gedda een organisatie met 1700 ‘ideologisch getrainde stoottroepen’ door heel Italië, en zijn toekomstideaal was een ‘Verenigd Europa’. ‘Deze man is zeer bepaald geen democraat’, zoals Einthoven het tactvol uitdrukte.<sup>135</sup> Maar het echte probleem was dat vele geestelijken het communisme accepteerden als ‘slechts een economisch systeem en zich er dus niet druk over maakten’. Het was dus mogelijk om tegelijkertijd een goed katholiek en een communist te zijn.<sup>136</sup>

De hoop van de Nederlander werd weer gesterkt door een bezoek aan een katholiek opleidingscentrum in Frascati, buiten Rome, dat zich alleen richtte op het uitleggen van de realiteit en de doelstellingen van het communisme aan parochiepriesters. Maar het dilemma werd duidelijk: aangezien de Italiaanse werkgevers zo weinig deden tegen de communistische invloed, zouden de inspanningen van de kerk stuklopen op de grote economische belangen.<sup>137</sup> Herhaalde inspanningen van Einthoven om erachter te komen of er Sovjetdeskundigen in Italië waren, leverde maar één naam op: professor Gustav Wetter van het Pauselijk Instituut voor Oriëntaalse Wetenschappen in Rome, iemand die hij al in 1951 had ontmoet.

Nadat Vaccari door Einthoven onder druk was gezet, regelde hij in augustus 1961 uiteindelijk een ontmoeting voor Einthoven met kardinaal Siri in Rome. Siri stond binnen de kerk bekend om zijn conservatieve denkbeelden, maar hij had goede connecties met de top van het Italiaanse bedrijfsleven (Fiat, Olivetti) en hij was in die tijd een van de weinigen die geïnteresseerd waren in het herstellen van de contacten van het Vaticaan binnen het Sovjetblok.<sup>138</sup> Einthoven, die geïn-



teresseerd was geraakt in de zaak van de 'economische democratie', koerste aan op de mogelijkheid dat de kerk meer gebruik zou kunnen maken van edicten zoals *Rerum Novarum* uit 1891 en *Mater et Magistra* uit mei 1961.<sup>139</sup> Einthoven probeerde de kardinaal bij zijn ideeën te betrekken:

Wanneer men zich in een revolutionair klimaat bevindt, kan men ter vermijding van het uitbreken van een vijandelijke revolutie, beter zelf een omwenteling provoceren, waarvan men dan de leiding in handen kan houden. Deze beweging zou, hoezeer zij ook een revolutionair accent zou hebben, toch gebaseerd moeten zijn op principes die volledig tegengesteld zijn aan die van de vijand. Wanneer het communisme beweert dat alleen langs de weg van Marx en Lenin een voor de arbeidersklasse bevredigende toestand kan ontstaan, stelt *Mater et Magistra* daartegenover dat het langs de toepassing van het Evangelie ook kan.<sup>140</sup>

Wat Siri van dit pareltje vond is niet opgetekend, maar de bijeenkomst resulteerde in de afspraak dat Alfrink de Italiaan op de hoogte zou houden van de ontwikkelingen, zodat 'de twee eminenties [kunnen] overleggen wanneer zij elkaar in Rome treffen'.<sup>141</sup> Einthoven probeerde ook het 'Frascati-systeem' te kopiëren voor de katholieke priesters in Nederland (via Alfrink) en Frankrijk (via pater Calvez, een jezuïet uit Straatsburg).<sup>142</sup>

Einthoven keerde in september terug naar Rome voor vervolggesprekken met Vaccari, de UCID en de 'rode jezuïeten' van pater Castelli in Milaan, die het idee hadden dat de kerk veel meer zou kunnen doen om het *Mater et Magistra* te volgen en de steun aan de communisten te ondermijnen.<sup>143</sup> Deze inspanningen leidden uiteindelijk tot een Italiaans contingent bij de Barbizon-bijeenkomst in oktober van dat jaar. Hoewel Vaccari, Wetter en Gedda de kern van de groep vormden, lukte het hun geen van drieën aanwezig te zijn. In hun plaats bestond de delegatie uit dr. Giorgio Filippi (Comitato Civico), dr. L. d'Amato (redacteur van het weekblad *Vita*), professor Mariano Gabriele, R. Pavetto (Edison Volta Bureau van Economische Wetenschappen, Milaan) en I. Papa en A. Zappi van Azione Cattolica. Vaccari, die moeilijk bereikbaar bleek toen Einthoven in september in Rome was, maakte het goed door eind november 1961 naar Den Haag te komen, en monseigneur Leopoldo Teofili, de vertegenwoordiger van de paus in Nederland, met zich mee te brengen. Het resultaat was dat Vaccari, ondanks het feit dat hij achter de oprichting van Interdoc stond, wel voorbereidingen zou treffen voor een Italiaans nationaal instituut, maar niet van zins was dat zelf te gaan leiden gezien al zijn andere verplichtingen.<sup>144</sup>

In maart 1962 keerde Einthoven nog een keer terug naar Rome om 'de oprichting van een Italiaans nationaal centrum' met Vaccari te bespreken, dat voort zou komen uit een kern van vertegenwoordigers van de UCID, Comitato Civico en Azione Cattolica. Maar Vaccari was opnieuw afwezig, ondanks de voorafgaande afspraken, en Einthoven begreep van verschillende bronnen dat het onmogelijk

zou zijn om een Italiaanse SOEV op te richten in de daaropvolgende jaren. Het Vaticaan richtte zich eerder op een verzoening met de regeringen van Polen en Hongarije, en dat vereiste dat men zich gematigd zou opstellen tegenover links in Italië zelf. De teleurstelling werd nog groter toen Guicciardi vond dat hij Einthovens verzoek om Vaccari te vervangen als 'brandpunt' in Italië moest afwijzen, omdat hij zich zorgen maakte dat dat zou botsen met zijn officiële werk voor Shell (zelfs al gaf Shell-directeur Lijkle Schepers vanuit Den Haag het groene licht). Zoals Einthoven heeft gemerkt na Barbizon: 'Ik moest een beetje druk [op de Italianen] uitoefenen zodat wij in dezelfde richting kunnen gaan.'<sup>145</sup> De Italiaanse onderneming miste daarmee nog steeds iemand om de kar te trekken.

### De oprichting van Interdoc 1962-1963

Eind 1961 was het duidelijk dat het West-Duitse offensief om een nieuwe psychologische oorlogvoeringsinfrastructuur op te zetten binnen de NAVO mislukt was. Dit was geen verrassing, en bovendien stond het feit dat een organisatie vanuit de NAVO geleid werd, de oprichting van een onafhankelijke particuliere instantie niet in de weg. Het had bijzonder veel voordelen om onafhankelijk te zijn van de officiële bureaucratie.<sup>146</sup> In zijn discussie met professor Bassani, het hoofd van het Italiaanse Atlantische Instituut in Milaan, vroeg Einthoven

[...] of hij gelooft dat de NATO psychologische oorlogvoering kan bedrijven vanuit het grote ambtelijke secretariaat, geleid door diplomaten, die zelf weer van diplomaten afhankelijk zijn, de permanente raad, die zijn instructies krijgt van nationale politici, die bij elke verkiezing kunnen wisselen.<sup>147</sup>

De onenigheid over het doel van Interdoc duurde voort. Voorbereidingen aan de Duitse zijde werden opgeschort doordat de nationale verkiezingen van 1961 alle beslissingen over het budget vertraagden tot ver in 1962. Daarnaast waren er bureaucratische problemen. Binnen de Bondsrepubliek werden de taken van het nationale *Informationszentrum* van de Bondskanselarij pas halverwege 1961 duidelijk. De BND stond erop dat het een openbaar instituut zou worden in overeenstemming met de wens van de regering om openlijk te reageren op de communistische dreiging. Na jaren van overleg betwistte het ministerie van Binnenlandse Zaken opeens de noodzaak van het instituut, in een schoolvoorbeeld van het verdedigen van het ministeriële grondgebied, hetgeen een nieuwe overlegronde inluidde.<sup>148</sup> De BND trok zijn conclusies en besloot dat het beter was om alleen verder te gaan, maar natuurlijk deelde de organisatie dat niet met de andere betrokken partijen. Internationaal was er strijd over of Bonn of München de hoofdlocatie voor het contact met Den Haag zou moeten zijn. De BND en de SDECE stonden op München, waarbij de Fransen verklaarden dat het beter zou zijn om het helemaal binnen de diensten te houden om te voorkomen dat 'de

verkeerde elementen zouden kunnen binnendringen', maar dit werd pas in 1962 helemaal opgelost.<sup>149</sup>

Foertsch stierf eind 1961 plotseling op 66-jarige leeftijd. Zijn plaats werd grotendeels ingenomen door kolonel Rolf Geyer, die in 1959 door Gehlen gerekruteerd was voor de BND om mee te doen met de discussies in Bonn over psychologische oorlogvoering. Geyer zou voortbouwen op de erfenis van Foertsch en het psychologische oorlogvoeringsapparaat naar zijn ideeën opzetten. Een terzijde tijdens een bijeenkomst tussen Gehlen en twee CIA-verbindingsofficieren uit september 1966 geeft een kijkje in de mening van de BND over de overwegingen van de regering over dit onderwerp:

[Gehlen] denkt dat het Sovjetblok bezig is met culturele penetratie van Duitsland. [...] Eerder heeft hij al gezegd dat hij in hoge regeringskringen heeft voorgesteld dat er inspanningen geleverd zouden moeten worden om deze Oostblok-actie te bestrijden. Hij zei dat er meerdere bijeenkomsten geweest zijn, en dat ze zijn overeengekomen dat de ministeries en de overheidslichamen die met dit gevaar zouden afrekenen, plannen moesten inleveren. De commissie is bijeen gekomen. CATUSK [BND] was de enige die een plan had voorbereid [de *Aktionsplane* van december 1960]. Dit leverde nieuwe discussies op die nooit tot iets hebben geleid. UTILITY [Gehlen] zei, 'uiteindelijk verliet ik de commissie en liet ik me vervangen door Holm [Horst Wendland]'. Hierop bloosde Holm lachend en zei, 'O, het spijt me, ik ben vergeten te rapporteren dat ik de commissie verlaten heb en de taak overgedragen heb aan (alias) Goslar [Geyer]'. Goslar is de psychologische situatie-man die voor alias Degehardt [Dethleffsen] werkt.<sup>150</sup>

De BND bleef betrokken en schermde het Interdoc-project af tegen onnodige bemoeienis van de ministeries in Bonn, maar verzwaarde ook zijn voorwaarden. Interdoc mocht geen activiteiten organiseren of directe contacten onderhouden op het grondgebied van de andere deelnemende landen, en mocht evenmin zelfstandige kadertraining organiseren. Er mochten geen contacten gelegd worden binnen de Bondsrepubliek zonder toestemming van de BND, hetgeen Van den Heuvel, die overal zijn best deed om contacten te leggen voor de SOEV, oorspronkelijk betwistte (maar hij mocht toch doorgaan). Interdoc zou voldoen aan de documentatiebehoeften en planningsverzoeken van de nationale instituten, en 'zich zo veel mogelijk op de achtergrond houden'. Als de Nederlanders zouden instemmen met deze versmalling van de Interdoc-missie, zouden de Fransen ook bereid zijn regelmatig contact te onderhouden met Den Haag via hun nog op te richten nationale instituut. De Nederlanders hadden het zware werk gedaan, maar de grootmachten trokken nu aan de touwtjes. Om Einthovens frustratie te ondervangen dat hij nu de budgettaire beslissingen uit Bonn moest afwachten (hetgeen zelfs als consequentie had dat er geen 'geschikte locatie' kon worden gekozen voor de internationale onderneming), stemden generaal Dethleffsen

(Geyers directe meerdere) en Horst Wendland (de vice-president van de BND) erme in om BND-onderzoeker Andreas von Weiss (codenaam Weber) naar Den Haag te sturen om de meest nijpende Nederlandse noden af te handelen.<sup>151</sup>

Intussen was de Franse bijdrage erg onzeker. Grossin, hoofd van de SDECE sinds 1957, ging in 1962 met pensioen. Als verzetsleider die een speciale relatie had met De Gaulle, had Grossin de transformatie van de SDECE meegemaakt van een organisatie die mensen wierf op grond van klasse en privileges naar een die geïnteresseerd was in hogere opleiding en verdienste. Alleen onder Grossin had iemand als Bonnemaïson de *colloques* kunnen organiseren en ontwikkelen, dus het vertrek van Grossin betekende onvermijdelijk het eind van een productieve internationale relatie. Al in januari 1962 hoorde Eindhoven van zijn BND-partners dat de Franse samenwerking niet langer gegarandeerd kon worden, en ‘dat Frankrijk alleen nog “symbolisch” aan Interdoc kon bijdragen’.<sup>152</sup> Bovendien was er sprake van sterk wantrouwen tussen de SDECE en de gaullisten. De duistere groep De Rode Hand, die tussen 1959 en 1961 een serie bomaanslagen en moord-aanslagen pleegde op Duitse en Arabische doelen om de verkoop van wapens aan de Algerijnse rebellen te doen stoppen, had nauwe banden met bepaalde figuren binnen de SDECE, en de SDECE was ervan overtuigd dat Algerije deel van Frankrijk moest blijven uitmaken. De Gaulles ommezwaai met betrekking tot de onafhankelijkheid van Algerije zorgde ervoor dat sommigen in de dienst de Organisation de l’Armée Secrète (OAS) steunden, en deze gezichtspunten drongen ook door in het Cinquième Bureau, waarmee dit de toorn van De Gaulle over zich afriep. Niet alleen werd de Franse staat bedreigd, De Gaulle had ook überhaupt weinig oog voor de SDECE-operaties, waaraan hij geringschattend refereerde als ‘ces affaires de basse police’.<sup>153</sup> Tussen De Gaulles herschrijving van de Atlantische zaken en een mogelijke rapprochement met Moskou konden de activiteiten van de SDECE, vooral de rechtstreekse betrokkenheid bij een internationale coalitie die anticommunistische psychologische oorlogvoering ontwikkelde, beslist gemist worden.

Van 29 maart tot 1 april 1962 werd het laatste internationale *colloque* op Franse bodem gehouden in de pittoreske omgeving van Mont St.-Michel. Gesteund door de Conseil National du Patronat Français (Nationale Raad van Franse Werkgevers) was het in vele opzichten Bonnemaïsons intellectuele zwanenzang voor de *colloques*, en vanwege de politieke situatie in Frankrijk was de bijeenkomst in haast samengesteld. Het programma, getiteld ‘De houding van het bedrijfsleven tegenover de marxistisch-leninistische propaganda onder het kader’, was een ideologische en strategische oproep tot positief anticommunisme – en een poging om vertegenwoordigers van de Franse, Nederlandse en Duitse grote bedrijven samen te brengen om dit plan te steunen. Op grond van acht jaar Franse ervaring in het trainen van militair kader tegen subversieve oorlogvoering, werd in het programma benadrukt dat, hoewel de focus tot dan toe had gelegen op het beschermen van ‘de massa’ tegen de communistische ontwrichting, ze nu moesten reageren op de veranderende communistische tactieken en in plaats daarvan het bewustzijn moesten

vergroten en de 'leiders' (*les dirigeants*) uit alle sectoren van de maatschappij moesten organiseren.

Het marxisme baseerde zijn kritiek niet alleen op de kapitalistische uitbuiting, maar ook op een aanspraak op de toekomst, vooral met betrekking tot de schijnbare samenloop van Oost en West als twee industriële beschavingen. Dit had overtuigingskracht voor een steeds verder gedesoriënteerd (en onverschillig) westers publiek. Maar het was Lenin, niet Marx, die 'de genie van de actie en de schepper van een apparaat was', en die dit tot bloei moest brengen. De leninistische benadering moest omgedraaid worden om de ethiek, economie en politiek van het Westen in alle sociale structuren te verstevigen en te verspreiden, om de politieke krachten te herstellen, en om 'een verleidende kracht gelijk aan de aantrekkingskracht van de Sovjet-Unie' te bieden. De maatschappij was aan het veranderen: de middenklassen groeiden, werden materialistischer en raakten verder geïsoleerd in hun (technische) beroepen. Terwijl de westerse samenleving verder versplinterde en kwetsbaarder werd, was het marxisme 'beter in staat alle schakels van de menselijke persoonlijkheid te herstellen, en het menselijk bewustzijn weg te leiden van de vervreemding waaraan hij lijdt in onze maatschappij, en hem te leiden naar de beslissende ethisch-politieke selecties'. In antwoord op deze uitdaging moesten de leiders uit het bedrijfsleven – de sleutel tot het succes – hun rol als 'herders van het zijn' (Bochenski) goed begrijpen. De input van een hele reeks denkers – van De Tocqueville en Toynbee tot Aron, Teilhard de Chardin, en zelfs Proust – werd gebruikt om een opmerkelijk compact antwoord te construeren op de marxistisch-leninistische uitdaging. Interdoc zou het proces van de kadervorming faciliteren door hen in staat te stellen 'in zichzelf de zekerheden te vinden om hun vertrouwen in de wereld waarin ze leven, terug te krijgen, in materieel, intellectueel en moreel opzicht'.<sup>154</sup> Het is de moeite waard om de gedachtegang erachter uitvoerig te bestuderen:

Het zou een grote fout zijn om het antwoord van het Westen op de communistische druk te laten inspireren door dezelfde principes van 'rechtstreekse actie' waardoor de tegenstander zich laat inspireren. Het westerse antwoord zal alleen effect sorteren als het werkelijk 'westers' is, dat wil zeggen in overeenstemming met de waarden van onze burgerlijke traditie. De ervaring leert dat van alle varianten die we beproefd hebben bij het opleiden van ons kader, de meest efficiënte variant die is welke, volgens de leer van de Socratische 'maeutica' (Socratische maatregelen) de mens helpt de 'waarheid' te bereiken (dat wil zeggen: om absoluut bewust te zijn van de werkelijke grondslag van de eigen overtuigingen en argumenten, van de werkelijke aard en van de realistische dimensies van de problemen); de waarheid die door persoonlijke inspanning uit onderzoek en ontwikkeling is verkregen en niet door het passieve absorberen van buitenaf en deze waarheid onbewust te aanvaarden als die van zichzelf.<sup>155</sup>

De details van de praktische toepassing van de kadervorming door middel van regelmatige, zelflerende groepsdiscussies werden zowel door een anonieme Franse onderneming (waarbij het feit dat 'de toekomst van aardolie' een van de onderwerpen was, erop lijkt te duiden dat het hierbij om Shell of een van zijn bondgenoten ging),<sup>156</sup> als door de Italiaanse christendemocratische en communistische partijen gepresenteerd. De modellen waren er. Het was nu de hoogste tijd om ze op brede schaal toe te passen.

Hoewel de Franse deelname twijfelachtig geworden was, werkten de Nederlanders en de Duitsers onverstoort door, maar er waren nog wat complicaties uit de weg te ruimen binnen de Bondsrepubliek zelf. De reden was dat Von Dellingshausen plotseling ontdekt had wat de BND van plan was. Samen met Herbert Scheffler, directeur van het Europahaus, reisde hij in mei 1962 af naar Den Haag om de situatie met Einthoven en Van den Heuvel zelf op te helderen. Von Dellingshausen benadrukte dat Interdoc 'een zeer nauwkeurige en zorgvuldige constructie' behoefde en alleen zou moeten dienen als informatiecentrum om ervoor te zorgen dat de bestaande regelingen op documentatiegebied elkaar niet zouden overlappen. Voor de Duitsers waren juist de precieze details omtrent welk instituut welke informatie aan welke cliënt zou leveren, van het grootste belang. Interdoc zou bovendien zelf geen kaderopleiding mogen verzorgen – tenzij het gebruik zou maken van het BMG-netwerk, dat geleid werd door het Büro für politische Studien in Bonn.<sup>157</sup>

De discussie maakt duidelijk dat Von Dellingshausen bezorgd was dat de zaken uit de hand zouden gaan lopen. Uit het bezoek bleek dat de vraag wie er precies verantwoordelijk zou zijn voor de samenwerking met de Nederlanders en met Interdoc binnen de Bondsrepubliek niet was beantwoord. Einthoven en Von Dellingshausen zouden in juni naar München reizen om dit eens en voor altijd te regelen. De verhouding tussen Von Dellingshausen en Geyer, die regelmatig bijeenkomsten organiseerde voor de liaisons, was blijkbaar erg goed, hetgeen dit een opvallende periode maakte.<sup>158</sup> Er leefde wel een duidelijke opvatting over de waarde van deze nieuwe, openbare, wetenschappelijk onderbouwde onderneming. Zelfs een Interdoc met beperkt gezag kon de weg wijzen naar een verbeterde westerse samenwerking.<sup>159</sup>

De bijeenkomsten in juni frustrerden niet een officiële overeenkomst tussen de SOEV en haar tegenhanger bij de BND, de pas opgerichte Verein zur Erforschung sozialpolitischer Verhältnisse im Ausland e.V. in juni 1962. Deze Verein, een creatie van Geyer, was een instituut dat ten doel had om een brede anticommunistische coalitie te vormen in de maatschappij, waarbinnen verschillende visies samengevoegd zouden kunnen worden voor de goede zaak.<sup>160</sup> Ten tijde van zijn bezoek aan Den Haag wist Von Dellingshausen nog niets over de Verein, en pas door in deze periode 'enige documenten te krijgen' kwam hij achter de overeenkomst die in oktober 1960 tijdens de Heelsum-*colloque* gesloten was om Interdoc op te richten. Het was dan ook geen verrassing dat hij vond dat de BND zijn mandaat te buiten was gegaan, de zorgvuldige interdepartementale planning van

de voorafgaande jaren had genegeerd en letterlijk 'de uitvoering vooral in twijfel had getrokken'. De internationale samenwerking die Von Dellingshausen had nagestreefd – het Studienbüro – was tenslotte politiek effectiever dan deze andere Foertsch-Eindhoven-regeling.<sup>161</sup>

De BND had doorgezet zonder acht te slaan op de overeenkomsten – of liever gezegd, meningsverschillen – met Bonn, maar nu haalde Von Dellingshausen de teugels aan. Eind juni 1962 sloot hij een overeenkomst met Geyer waardoor het BMG als enige de verantwoordelijkheid kreeg voor kaderopleidingen in samenwerking met de SOEV. De Verein en Interdoc was zo de toegang versperd tot het terrein dat opgeëist werd door het ministerie en de daaraan verbonden instellingen, maar Geyer was bereid dit te laten wijken om de documentatie- en disseminatierol van Interdoc te garanderen. Von Dellingshausen wilde ook als buitengewoon lid zitting nemen in het bestuur van de Verein, en aangezien de BND financieel volledig verantwoordelijk zou zijn voor de Verein, stelde hij zelfs voor dat het ministerie tot DM 10.000 per maand via de Verein door zou sluizen naar Interdoc. Dit was een overhaaste poging om het hele Interdoc in te lijven, en hij zou niet in staat blijken om de financiering rond te krijgen. Vooralsnog kreeg de BMG-man zijn zin. Zelfs de aanpak van de BND om de twee instituten in het geheim aan te sturen, en tegelijkertijd te presenteren als onafhankelijke entiteiten die los stonden van de regering, werd in twijfel getrokken. De neiging van de inlichtingendiensten 'om een mist van geheimzinnigheid' over hun activiteiten te verspreiden viel niet te rijmen, volgens Von Dellingshausen, met de poging om tot internationale samenwerking te komen in een publiciteitscampagne.<sup>162</sup>

De overeenkomst tussen Von Dellingshausen en Geyer opende de mogelijkheid voor München om praktische regelingen met Den Haag te treffen. Aangezien de Duitsers zouden betalen voor personeel en huisvesting, werd er van de Nederlanders verwacht dat zij de financiële bijdrage van de Bondsrepubliek nagenoeg zouden evenaren om Interdoc als gezamenlijk onderneming te leiden. Het 'voorlopige bureau' zou op 1 september 1962 geopend worden, en de wettelijke status als stichting zou op 31 december geregeld zijn. Van den Heuvel zou vanaf dat moment 25 procent van zijn tijd aan Interdoc besteden, en hij zou in de toekomst zelf besluiten of hij tegelijkertijd zou kunnen functioneren als directeur van de SOEV en van Interdoc.

Officiële vertegenwoordigers van de Verein waren professor Hans Lades (in die tijd van de universiteit van Erlangen), Claus Kernig (een onderzoeker in dienst van uitgeverij Herder) en Nicholas von Grote. In de loop van de zes jaar daarvoor had Lades, die eerder voor het ministerie van Binnenlandse Zaken en later voor het ministerie voor Familie en Jeugd had gewerkt, deelgenomen aan internationale discussies over een psychologische reactie op het communisme, en daarvan was zijn overstap naar het voorzitterschap van het bestuur van de Verein een logisch vervolg. Kernig was een belangrijke voorstander van Interdoc geworden, en verleende het academisch aanzien. Von Grote was een van de veteranen van Groep Oost (verbindingsofficier op het gebied van propaganda van het Oberkommando

der Wehrmacht) die zich na de oorlog bij Trietsch gevoegd had in het Deutsche Industrie Institut in Keulen voordat hij zich had teruggetrokken om de Verein te leiden.

Aan de andere kant stonden Einthoven en 'i vertegenwoordiger van Royal Dutch [Shell]'. Oorspronkelijk werd voorgesteld dat dit Guépin zou zijn (zelfs als voorzitter), maar uit voorzichtigheid maakte hij plaats voor H.J. Rijks, hoofd van de Shell-laboratoria in Amsterdam. Hornix maakte het Nederlandse contingent compleet. De overeenkomst sloot af met de opmerking dat 'Dr Einthoven en de heer Geyer zich verder zouden oriënteren op de Franse delegatie', en was ondertekend door Van den Heuvel en Geyer.<sup>163</sup> Nederland was gekozen 'omdat de verwachting is dat dit land het meest onopvallend en daarom succesvol zal zijn'.<sup>164</sup>

Het viel niet te vermijden dat het geld nog een laatste obstakel zou vormen. Ondanks de steun van Shell en belangstelling van andere Nederlandse multinationals bleven de Nederlandse fondsen zeer beperkt. Om een oplossing te forceren riep Einthoven de hulp in van prins Bernhard. Het voormalige BVD-hoofd refereerde aan zijn rol in de militaire opleidingen in 1939-1940, waarbij hij aan de troepen had uitgelegd wat de waarden waren die zij moesten verdedigen tegen het nazisme. Deze les moest herhaald worden, maar ditmaal moest 'de hele bevolking' geïndoctrineerd worden tegen de communistische propaganda. 'Bijzonder grote steun' van Shell, samen met Philips, AKU (AkzoNobel) en Unilever, lag ten grondslag aan de SOEV. Felix Guépin, commissaris bij Shell, en directeur Lijkle Schepers deden het voorstel om ook andere grootindustriëlen bijeen te roepen voor een sessie met 'inside information' over de nationale en internationale communistische dreiging.<sup>165</sup> Bernhard deed wat hem gevraagd was, en op 10 februari 1962 volgde er op Paleis Soestdijk een bijeenkomst die werd bijgewoond door het hoogste echelon van Shell, AKU, de Nederlandse Spoorwegen, Philips, de belangrijkste staal- en kolenbedrijven, de scheepswerven en de werkgeversbonden. De stemming was goed: 'Iedereen was het erover eens dat we zo snel mogelijk zouden moeten beginnen met onze pogingen om de westerse wereld te beschermen tegen de psychologische invloeden uit Moskou.'<sup>166</sup> Het directe resultaat was een reeks van cursussen voor de Spoorwegen, Unilever en Shell vanaf september dat jaar, en het opzetten van twee onderzoeksprojecten om te bestuderen waarom bepaalde Nederlanders op de communisten bleven stemmen terwijl Nederland een niveau had bereikt van naoorlogse welvaart.<sup>167</sup>

Ondanks deze koninklijke bijdrage liet Van den Heuvel in augustus 1962 weten dat de Nederlandse contributie aanvankelijke niet meer zou kunnen bedragen dan 20.000 gulden per jaar, waarop Geyer reageerde dat dit 'onacceptabel' was. Dit kwam neer op een bedrag van slecht 1666 gulden per maand, een 'symbolisch' bedrag en bij lange na niet de 50.000 à 60.000 gulden per jaar waar Einthoven mee had geschermd tijdens het *colloque* in Mont Saint-Michel. Om werkelijk internationaal te kunnen samenwerken, moest er wel een gelijkwaardige basis zijn, anders zou Geyer vasthouden aan een Duitse in plaats van een Nederlandse directeur en zou de operatie verhuisd worden naar München, waar beter toezicht



gehouden zou kunnen worden op het gebruik van de fondsen in overeenstemming met de Duitse belastingwetgeving. Dit zou ook het beeld van Interdoc als 'Duits instituut onder Nederlandse vlag' wegnemen, of het idee dat de Duitse belastingbetaler een Nederlands instituut in de lucht hield. Bovendien bestond er een aanzienlijk risico dat de SOEV en Interdoc bestuurlijk, wettelijk en financieel verward zouden worden, aangezien beide dezelfde directeur hadden en op dezelfde locatie opereerden.<sup>168</sup> Maar er stond te veel op het spel voor beiden partijen om zich nu terug te trekken, en het dispuut werd eind september opgelost: Interdoc zou pas van start gaan als de Nederlanders garant konden staan voor een bedrag van 20.000 gulden voor 1963. Een Duitse vice-directeur in Den Haag zou zorgen dat de Duitsers rechtstreeks betrokken zouden zijn bij het runnen van Interdoc. De SOEV en Interdoc zouden beiden hun eigen personeel hebben, hetgeen enige mate van creatief boekhouden vereiste aan de Nederlandse kant.<sup>169</sup>

Financiële steun van de Amerikanen had dit probleem in één klap kunnen oplossen, maar deze bleef uit. Einthovens nauwe banden met Allen Dulles vertaalden zich niet in rechtstreekse steun van de CIA of de private sector in Amerika – ondanks het feit dat Dulles het Interdoc-plan oorspronkelijk had toegejuicht.<sup>170</sup> De primaire reden lag in de Bondsrepubliek, waar de BND op zijn grondvesten schudde na twee grote schandalen in 1961-1962. Heinz Felfe, een voormalig SS-officier en lid van Walter Schellenbergs Reichssicherheitshauptamt (RSHA), was in 1951 geworven door de KGB. Spoedig daarna sloot hij zich aan bij de contra-inlichtingenvleugel van Gehlens BND, en in de loop van de daaropvolgende tien jaar manoeuvreerde hij zichzelf in een zeer vertrouwelijke positie naast Gehlen. Ondanks het feit dat de verdenkingen tegen hem in dat decennium groeiden, raakte de CIA er pas in 1961 van overtuigd dat Felfe een verrader was dankzij de onthullingen van Michael Goleniewski, de Poolse overloper – en overtuigde de CIA op haar beurt Gehlen. Felfes arrestatie en ondervragingen in 1962 vielen samen met een ernstige aanvaring tussen de BND en het Duitse ministerie van Defensie, waarna Gehlen in november van dat jaar naar de Bondskanselarij van Adenauer geroepen werd vanwege zijn vermeende betrokkenheid bij het doorspelen van informatie aan *Der Spiegel* om Franz Joseph Strauss te beschadigen.<sup>171</sup> De combinatie van deze twee factoren deed ernstig afbreuk aan de reputatie van de BND, en het is dan ook niet verwonderlijk dat de CIA enige aarzeling vertoonde om een nieuw samenwerkingsverband aan te gaan.

Einthoven hield niettemin vol. Hij benaderde de Ford Foundation en de Carnegie Foundation – deze laatste dankzij de contacten van prins Bernhard met J. Johnson, vertegenwoordiger van Carnegie en 'honorair secretaris' van de Amerikaanse vleugel van Bilderberg – maar kreeg geen financiële steun los: 'we zijn niet "neutraal" genoeg'.<sup>172</sup> Een eerdere poging van Einthoven om 10.000 dollar los te krijgen van het Free Europe Committee – waarschijnlijk in samenhang met een uitgebreider voorstel voor geheime operaties in Europa – werd ook afgewezen.<sup>173</sup> Hij gaf niet op. In januari 1963 bespraken Einthoven en Dulles een memo van drie pagina's, getiteld 'De dialoog tussen West en Oost', waarin de 'onver-

mijdelijke' intensivering van de verhoudingen met het Sovjetblok en de noodzaak om niet alleen 'naïeve technici of nog naïevere jonge enthousiasten' voor een dergelijke dialoog in te schakelen, besproken werden. Het integreren van onderwijs in de communistische ideologie en westerse waarden in de curricula van de universiteiten was van het grootste belang; 'het instituut daarvoor bestaat, de deskundigen zijn aanwezig, doch het nodige geld om deze arbeid aan te vangen ontbreekt'. Einthoven benadrukte ook de speciale rol die Nederland zou kunnen spelen:

Wanneer ik hier in de eerste plaats spreek over Nederland dan doe ik dat niet alleen omdat ik zelf Nederlander ben, doch ook omdat ik overtuigd ben dat een gesprek tussen een communist van achter het ijzeren gordijn met een vertegenwoordiger van een klein land, een veel groter kans zal hebben om indruk te maken dan wanneer dit onderhoud plaats zou vinden met een Amerikaan, Engelsman, Fransman of Duitser, dus met vertegenwoordigers van 'imperialistische' mogendheden.<sup>174</sup>

Na de bijeenkomst in Washington schaaft Einthoven zijn memo bij. De benodigde financiën zouden uit de private sector moeten komen om de onvermijdelijke politieke discussies over openbare gelden te voorkomen. De SOEV wilde een netwerk aan de Nederlandse universiteiten ontwikkelen met vertegenwoordigers uit de studentenpopulaties om de cursussen, het studiemateriaal en de contacten in Duitsland van het instituut (waaronder studiereizen naar West-Berlijn en contacten met studenten uit Oostbloklanden) te promoten. Einthoven was overtuigd van de mogelijkheden om zo de westerse standvastigheid te vergroten en onzekerheid en verdeeldheid te zaaien achter het IJzeren Gordijn. De SOEV, met haar staf van vier fulltimers en vijf parttimers, kon deze opdracht niet aannemen zonder forse uitbreiding, en de groepen die om de diensten verzochten – vooral studenten – hadden het geld niet om ervoor te betalen.<sup>175</sup> Hij vroeg Dulles prompt om een jaarlijkse bijdrage van 350.000 gulden (indertijd ongeveer 80.000 dollar), met een aanloopbedrag van 150.000 gulden om de zaak in gang te zetten. De reactie was negatief: 'Hij liet me ten slotte weten dat voor deze doeleinden geen geld beschikbaar was.'<sup>176</sup> Einthoven rapporteerde verder aan Bernhard dat hij, via Dulles, had 'geprobeerd een ingang te vinden bij de kleinere fondsen, maar te horen had gekregen dat Europa nu zijn eigen boontjes maar moest doppen'.<sup>177</sup> Daarmee leek de Amerikaanse benadering uitgeput. Van den Heuvel zou er nog op doorborden, maar het zou nooit zo uitpakken als ze gehoopt hadden.

Na zes jaar van wikken en wegen werden op 7 februari 1963 eindelijk de officiële statuten van Interdoc getekend in het kantoor van een Haagse advocaat. Einthoven zou voorzitter zijn, met Kernig als vice-voorzitter, Von Grote werd secretaris en Rijks werd penningmeester.<sup>178</sup> Het echte werk kon beginnen en de nadruk lag nu op het inslaan van een nieuwe richting: 'Het inzetten van een positieve anticommunistische tactiek die de bestaande, overwegend negatieve benadering zal ver-

vangen [...]. [Een] Aanvallende houding, in verband waarmee de mogelijkheden gepresenteerd worden die ingezet kunnen worden om de westerse kennis van de communistische wereld uit te breiden door landen achter het Gordijn te bezoeken, en door contact te leggen met bezoekers uit communistische landen (professoren, wetenschappers, studenten etc.)'.<sup>179</sup> De oorspronkelijke Frans-Duits-Nederlandse driehoek was echter verbroken en de verhouding met de Britten, Zwitsers, Italianen en Belgen bleef enigszins ad hoc. Bonnemaïson was betrokken geweest bij het opstellen van de statuten, maar het document noemde geen officiële Franse vertegenwoordiger of deelname.

De statuten werden zestien dagen na de afkondiging van het Frans-Duitse Vriendschapsverdrag ondertekend, een verdrag dat Gehlen zelf beschouwde als 'een historische gebeurtenis [die] een formalisering inhield van onze oude en vriendschappelijke relaties met de Franse buitenlandse inlichtingendienst, de SDECE'.<sup>180</sup> Crozier heeft opgetekend hoe generaal Olié een gebaar maakte door met een kleine Franse delegatie het eerste *colloque* van Interdoc in maart 1963 in Bad Godesberg bij te wonen, alsof het het eind van een periode betrof. In zekere zin was dat ook zo. Begin 1963, toen Grossin niet meer in beeld was, sloot De Gaulle het Cinquième Bureau. Crozier verwees naar deze terugtrekking als 'de eerste breuk in het verenigde front van de Bondgenoten tegen de Actieve Maatregelen van de Sovjets', hetgeen een goedbedoelde maar bepaald opmerkelijke overdrijving was van het niveau van de westerse samenwerking in die tijd. Bonnemaïson trok zich terug uit overheidsdienst; hij ging college geven aan de Ecole Supérieure de Commerce in Parijs en zette het Centre d'Observation du Mouvement des Idées op om 'clubs de pensées' te organiseren over het vrijemarktdenken en de toekomst van Frankrijk na De Gaulle.<sup>181</sup> De SDECE-kanalen – discreet, maar actief – werden in ieder geval opgehouden, zelfs al werd hun belang tegenover de buitenwereld gebagatelliseerd ('beperkt tot liaison en enige coördinatie van inspanningen op het gebied van informatie').<sup>182</sup>

De Nederlanders hielden de contacten met de Fransen in ieder geval in stand, en Einthoven, die de verantwoordelijkheid daarvoor op zich had genomen vanwege zijn persoonlijke contacten, reisde in mei 1963 naar Parijs om 'nadere afspraken in verband met Interdoc' te maken.<sup>183</sup> Er werd contact gelegd met Lemonnier, door tussenkomst van Bonnemaïson, waarbij het Institut de l'Histoire Sociale et de Soviétologie als basis gebruikt werd 'om de leemte te vullen die was ontstaan door het vertrek van Mr Bonnemaïson' (Ellis zou eens opmerken, nadat hij een lunch met Bonnemaïson en Crozier had bijgewoond, dat het de Fransman 'bijzonder speet niet bij de bijeenkomsten aanwezig te kunnen zijn').<sup>184</sup> Maar Lemmonier was vooral een stroman van Albertini, en gedurende de jaren zestig zou Albertini's rechterhand, Nicolas Lang, contactpersoon zijn.<sup>185</sup>

Aan het eind van het decennium kreeg hij gezelschap van Jean Violet, een internationale jurist uit de kringen van Antoine Pinay, die onder Grossin een soort politieke 'fixer' werd voor de SDECE en ambassadeur achter de schermen voor het Conseil National du Patronat, de Franse bedrijfsvereniging.<sup>186</sup> Terwijl

Bonnemaison zich, in de woorden van Brian Crozier, richtte op het 'persoonlijk bijpraten van leiders', was Violet 'bezorgder dat de juiste houding werd aangenomen in bepaalde publicaties'. Violet (en Le Cercle van Pinay) boden hun financiële en organisatorische steun dan ook aan Crozier aan.<sup>187</sup>

Begin 1966 berichtte Van den Heuvel aan Geyer dat Eindhoven een 'buitengewoon vriendelijke brief had ontvangen van Paul Jacquier, Grossins opvolger, waarin deze de Nederlander bedankte voor zijn begrip voor het lastige parket waarin de SDECE zich in het gaullistische Frankrijk bevond, en waarin hij verklaarde dat de informele band met Interdoc onder zijn opvolger (Eugène Guibaud) ongetwijfeld zou blijven bestaan. Ondanks de ongemakkelijke omstandigheden zorgden de Fransen er in de jaren zestig voor dat ze deel bleven uitmaken van de kringen rond Interdoc, waarbij ze de *colloques* van Interdoc individueel en onofficieel bijwoonden. De Franse kring was behoorlijk klein, en Eindhoven berichtte tijdens een vergadering van het bestuur van Interdoc in april 1967: 'De enige groep die zich met het communisme bezighoudt zijn de extreem-rechtse katholieken.'<sup>188</sup> Hun officiële afwezigheid had gevolgen: vanaf 1964 zou het Frans niet langer een van de officiële talen van de *colloques* zijn, aangezien de onregelmatige Franse deelname de extra kosten voor simultane vertaling niet langer rechtvaardigde.<sup>189</sup>

## Een Nederlands-Duitse samenspanning

Die Felder sind reif für die Ernte, aber die Arbeiter sind wenige.

Cees van den Heuvel, 1966<sup>1</sup>

**Interdoc treedt naar buiten: *Aufgaben der Freien Welt – heute, The Challenge of Coexistence*, en *Oost-West***

In 1964 werd *Aufgaben der Freien Welt – heute* in het Engels (*Tasks for the Free World Today*) en in het Duits uitgegeven onder de vlag van Interdoc.<sup>2</sup> *Aufgaben* was bedoeld om de ideeën van Interdoc onder een breder publiek te verspreiden. Het was niet bedoeld als alweer een nieuwe analyse van de communistische ideologie, maar als discussiestuk over ‘de noodzaak om de respons van de Vrije Wereld op de wereld van het communisme te ontwikkelen en vast te leggen’. Het motief daarbij was niet dat de westerse waarden minderwaardig werden geacht, stelde Van den Heuvel in de inleiding, want ‘er bestaat een schat aan levende intellectuele, sociale en politieke waarden die het dialectisch materialisme ver overstijgen’. Het doel was juist om de grote behoefte aan een dergelijke discussie te benadrukken, nu de verhoudingen tussen Oost en West een periode van relatief ontspannen detente ingingen. Velen in het Westen waren verlamd door de assertieve communistische propaganda en hun vredeswens – vooral de jeugd (zoals Alfred Müntz schreef: ‘We geven onze jeugd idealen noch doelen’) – en zagen steeds minder de noodzaak in van het benadrukken van de verschillen of het verklaren van de inherente superioriteit ‘van onze concepten van menselijke waardigheid, vrijheid, rechtvaardigheid en andere waarden’.

Net nu het marxistisch-leninisme een kritische fase inging (de Sovjet-Chinese breuk, de uitdagingen in de Derde Wereld, economische tegenvallers), viel de westerse vastberadenheid om de winst binnen te halen weg. Het feit dat dit een discussie was en geen verklaring was essentieel, aangezien zowel de sterke als de zwakke punten van de westerse positie naar voren gebracht zouden worden, en het was de bedoeling dat het westerse publiek opnieuw betrokken zou raken bij de belangrijke vraagstukken van hun tijd. Kortom, *Aufgaben* was bedoeld om het

westerse publiek dat vergeten was dat de Koude Oorlog nog steeds gaande was, wakker te schudden en erbij te betrekken.<sup>3</sup>

*Aufgaben* was vooral een politiek filosofisch werk, al sloot de altijd praktische Van den Heuvel af met een hoofdstuk over wat dat allemaal betekende in de praktijk. De rode draad was de noodzaak om van een negatief naar een positief anticommunisme over te gaan, zoals in de inleiding uiteengezet werd:

Negatief anticommunisme schildert alles wat betrekking heeft op het communisme in zwart-witte tinten af. Het is alleen gericht op het bekritisieren van het communisme, en dat gebeurt vaak op een negatieve en emotionele manier. Het is over het algemeen niet geneigd om verbeteringen te zien in de verhoudingen met de Communistische Wereld of landen binnen die invloedssfeer.

Positief anticommunisme streeft ernaar het communisme zo objectief mogelijk te bestuderen, zodat de kritiek gebaseerd kan worden op wetenschappelijk onderzoek. Het kijkt onbevooroordeeld naar de mogelijkheid van gunstige ontwikkelingen binnen het communisme en in de verhoudingen tussen Oost en West. In de confrontatie met het communisme wil het de fundamentele waarden van het Westen benadrukken.<sup>4</sup>

Het boek was ambitieus van opzet en zou oorspronkelijk teksten bevatten van schrijvers als Adlai Stevenson, Reinhold Niebuhr en Barbara Ward van *The Economist*.<sup>5</sup> De uiteindelijke versie bevatte bijdragen van twee Duitsers, drie Nederlanders, een Belg en een Zwitser, en was opzettelijk tegenstrijdig om de diversiteit van meningen in vrije samenlevingen te weerspiegelen. Zo begon Lamberty zijn hoofdstuk door simpelweg te stellen dat zowel positief als negatief anticommunisme gestoeld waren op 'volkomen begrijpelijke redenen', en vond Albert Münst dat 'niemand zich voor een dilemma gesteld hoefde te voelen door de grens tussen positief en negatief anticommunisme'.<sup>6</sup>

Maar het boek behandelde meer thema's. Allereerst de waarde van de documenten waarin de westerse positie wordt samengevat, met name de preambule bij het Noord-Atlantisch Verdrag en de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens. Dit waren geen doctrines, maar deze documenten gaven uitdrukking aan de best mogelijke voorwaarden voor de bloei van het menselijk leven in alle opzichten. Ten tweede was daar het christendom en zijn fundamentele bijdrage aan de westerse houding tegenover het communisme, zelfs in een periode van toenemende secularisatie. Ten derde ging het over de verwachtingen met betrekking tot de toenemende contacten tussen Oost en West. Enerzijds werd erkend dat de noodzakelijke hervormingen binnen het westerse liberale kapitalisme doorgezet moesten worden om de communistische kritiek te ondermijnen (Münst: 'het wegnemen van de vervreemding', Couwenberg: 'de uitbreiding van democratie in de sociaal-economische sfeer'), terwijl er anderzijds gelegenheid was om aan te

sluiten bij ontwikkelingen in de communistische wereld en werkelijke veranderingen te bewerkstelligen.

Zo sprak Von Grote over de noodzaak om nieuwe vormen van internationale samenwerking te bevorderen die het initiatief weg zouden halen bij de beperkte ideologische plannen van vreedzame co-existentie, eiste Münst werkelijke bewegingsvrijheid over de grenzen heen, en distantieerde Couwenberg zich van de negatieve uitbarstingen van degenen die de vijand wilden vernietigen: 'Positief en constructief anticommunisme heeft een realistischer doel, namelijk de transformatie van het communisme.' Hierop voortbordurend kwam Van den Heuvel tot de slotsom dat er een noodzaak bestond om 'goed toegeruste vertegenwoordigers van het Westen' op te leiden om het westerse concept van menselijke waardigheid zowel in eigen land als in het buitenland uit te dragen.<sup>7</sup> Het boek sloot af met enkele korte teksten van Arnold Bucholz, Nicolas Berdyaev en Teilhard de Chardin ter inspiratie.

Het jaar daarop werd *The Challenge of Coexistence* gepubliceerd als 'spirituele voortzetting' (Von Hahn) van de *Aufgaben*.<sup>8</sup> In zekere zin was dit een opvolger van *The God That Failed*, de beruchte collectie uit 1950 van gewetensvolle overwegingen van voormalige communisten over de redenen waarom zij zich van hun politieke geloof hadden afgekeerd. *Challenge* had een minder indrukwekkende lijst van voormalige communistische intellectuelen, maar de betrokkenheid bij de realiteit van het communisme ging dieper. Als 1950 de hoogtijdagen van het stalinisme markeerde en *The God That Failed* stond voor alle redenen om het communisme te verwerpen, dan was 1965 de tijd van een voorzichtig rapprochement tussen Oost en West, en stond *Challenge* voor de erkenning dat de westerse invloed geleidelijk aan zou kunnen leiden tot 'de erosie van de communistische ideologie'.

Dit was een uitbreiding van wat Couwenberg en Von Grote in *Aufgaben* hadden geschreven: door de kloof tussen theorie en praktijk in de communistische wereld voortdurend en feitelijk te blijven belichten, kon de rigide leer in de richting van het zelfbeschouwende compromis opgeschoven worden. Van den Heuvel vatte het aldus samen: 'Als dit zou helpen om een eind te maken aan de meer agressieve en totalitaire trekken van het communisme, zou de inspanning alleszins gerechtvaardigd zijn, en zou de hoop op een vreedzamer wereld groeien'.<sup>9</sup> De roep om burgerrechten en het verlangen van wetenschappers en kunstenaars om te ontsnappen aan de onnodige beperkingen van het dialectisch materialisme legden de onvrede binnen de Sovjetsamenleving bloot en creëerden, hoe kwetsbaar en kortstondig ook, vruchtbare grond voor westerse ideeën. Zoals Abdurahman Avtorkhanov, voormalig Sovjetcommunist, schreef in een passage die zich laat lezen als een advertentie voor Interdoc, moest het Westen zich organiseren:

Er wordt vaak gezegd dat de communisten een positief programma hebben, terwijl we in het Westen alleen maar anticommunisme kennen; dat we niets in handen hebben om de communisten mee te bestrijden. Dat is niet alleen

een ongeldig argument, het is ook een schadelijk vooroordeel. Het Westen heeft bepaalde waarden die als enorme magneten werken op mensen, en als vergif op allerlei dictators; het heeft politieke en spirituele vrijheid, gegarandeerde rechten voor burgers, en een rechtstaat [...]. Het Westen moet de handschoenen oppakken en ophouden met zijn amateuristische operaties, zijn diletantisme en zijn gebrek aan coördinatie, en in plaats daarvan zijn kostbaarste goed op georganiseerde en systematische wijze naar het oosten exporteren, dat goed dat de vrije mens tot z'n beschikking heeft – *de idee van vrijheid*. De voorlopige voorwaarden voor de populariteit en het succes van dit goed zijn niet afhankelijk van de organisatie door overheidsorganen van de westerse staten, maar van de organisatie door de sociale instellingen van onafhankelijke westerse intellectuelen.<sup>10</sup>

Boeken zijn van belang om ideeën te verspreiden, maar ze bouwen geen intellectuele gemeenschap: dat wordt bereikt door congressen te organiseren en, nog belangrijker, door een tijdschrift uit te brengen waar mensen aan kunnen bijdragen, mee in debat kunnen gaan, en zich aan kunnen verbinden. Eind 1960 ontstond binnen de redactieraad van Vrede en Vrijheid een plan voor 'de oprichting van een studieus maandblad, bestemd voor de intelligentsia en gewijd aan de bestudering van het internationale communisme'. De zwaar aangezette anticommunistische toon van *De Echte Waarheid* en het zakelijker *Feiten* voldeden niet langer in het veranderende politieke landschap, dat vroeg om een objectievere analyse en commentaar. Aangezien Van den Heuvel de activiteiten van Vrede en Vrijheid voor de BVD in de gaten hield, had hij zeker de hand in het stimuleren van deze stap. Het oorspronkelijke plan was om een *Digest* samen te stellen met kwalitatief goede analyses uit buitenlandse bronnen over de Sovjet-Unie en het communisme: *Orientierung* en *Ost-Probleme* uit München, het *Foreign Report* van de *Economist*, de *Interpreter* van de IRD, *Est et Ouest*, en *Problems of Communism* uit de vs. Couwenberg, die verantwoordelijk was geweest voor *Feiten*, zou op de loonlijst van Vrede en Vrijheid blijven staan, maar zijn aandacht verleggen naar het selecteren van artikelen die in het Nederlands vertaald zouden worden, zodat die op maandelijkse basis heruitgegeven zouden kunnen worden.

Het idee dat de pas opgerichte SOEV de anticommunistische missie aan het overnemen was, riep aanvankelijk verzet op binnen het bestuur van Vrede en Vrijheid, maar Van den Heuvels boodschap dat er binnen de overheid en het bedrijfsleven groeiende belangstelling bestond voor een dieper inzicht in de communistische wereld, gepaard aan de veranderende aard van de communistische invloed door middel van de vreedzame co-existentie, gaf de doorslag.<sup>11</sup>

Eind 1961, vertraagd door de twijfels van de kant van Vrede en Vrijheid, besloten Einthoven en Van den Heuvel om de *Digest* te vervangen door een tijdschrift in het Nederlands, *Oost-West*, met artikelen in opdracht geschreven door Nederlandse en buitenlandse schrijvers. Zoals Van den Heuvel indertijd schreef, 'vraag ik me af of de tijd niet is gekomen dat wij, die ten slotte het idee gelanceerd hebben en



de redacteur aangebracht hebben, domweg de hele zaak terugnemen en zelf beginnen'. Het nieuwe platform om dit mogelijk te maken zou de Stichting ter Voorlichting over de Oost-West Verhouding worden, op papier gescheiden van de SOEV en met Van den Heuvels oude bekende P.J. Koets, voormalig redacteur van *Het Parool*, als voorzitter.<sup>12</sup> *Oost-West* was het perfecte vehikel om Couwenberg af te schilderen als een onafhankelijke stem, zonder dienstverband bij de BVD of Vrede en Vrijheid, en het begon 'objectieve informatie te geven over Oost-West-problemen, gebaseerd op de waarden van het Westen zoals deze geformuleerd zijn in de "Universele Verklaring voor de Rechten van de Mens"'.<sup>13</sup> Het tijdschrift verbreedde het bereik van het SOEV-netwerk, en verstevigde zo de claim dat het een echt onderzoeksinstituut was met wetenschappelijke legitimiteit. Waar de groep NFR-Geestelijke Weerbaarheid zich richtte tot het 'lagere kader', was *Oost-West* beslist bedoeld voor intellectuelen.

Toen het eerste nummer in maart 1962 uitkwam, was de nieuwe management-structuur nog niet definitief. Couwenberg werd genoemd als redacteur, maar het postadres van het tijdschrift was zijn huisadres, en de identiteit van de uitgave leek enigszins duister.<sup>14</sup> Zoals Willem Banning aan Couwenberg schreef: 'In ons volk met een diep wantrouwen tegen clericalisme wil men precies weten: welk geld zit erachter, welke mensen?'<sup>15</sup> De eerste druk van 7000 exemplaren van het tijdschrift had direct grote impact, en kranten zoals de *Volkskrant*, *NRC*, *Het Vrije Volk* en *Algemeen Handelsblad* gingen in op de oprichting, maar het was een dure onderneming. Met slechts 1563 abonnees in het eerste jaar moest de SOEV het tijdschrift nog met 19.803 gulden subsidiëren.<sup>16</sup>

Was *Oost-West* de Nederlandse versie van *Encounter*, dat opvallende tweemaandelijks tijdschrift over Britse cultuur en politiek dat ernstig beschadigd werd toen eind jaren zestig naar buiten kwam dat het onderdeel was van het anticommunistische intellectuele wereldrijk van de CIA, net als het Congress for Cultural Freedom (CCF)? Er zijn beslist parallellen. *Encounter*, *Preuves*, *Tempo Presente* en de andere tijdschriften uit de stal van CCF-CIA dienden ter inspiratie, en er bestond indertijd geen Nederlands equivalent.<sup>17</sup> *Oost-West* probeerde zich, net als de CCF-tijdschriften, boven de nationale partijpolitiek te plaatsen om een bredere en objectievere blik te bieden op de nationale en internationale ontwikkelingen. Hoewel de meerderheid van de mensen rond Interdoc conservatief rechts waren, probeerde het tijdschrift oprecht om bruggen te slaan met centrumlinks, en dat was eerder het terrein van het CCF.

Het eerste redactionele commentaar van *Oost-West* maakte duidelijk dat het tijdschrift zich zou verzetten tegen het neutralisme, aangezien dat werd beschouwd als 'weigering om betrokken te raken bij de hedendaagse geschiedenis' en als 'bijzonder gevaarlijk' in verband met het communisme.<sup>18</sup> Sommige Nederlandse journalisten dachten lont te ruiken. *De Brug* meldde in juni 1962 dat de financiële achtergrond van *Oost-West* duister was, en dat de bedoeling van het blad om 'menselijke waardigheid, de rechtstaat, gelijkheid (in de vorm van afwijzing van iedere vorm van discriminatie)' verdacht was als het werd afgezet tegen het feit

dat hoofdredacteur Couwenberg 'zijn sporen al ruimschoots verdiend heeft als ijverig communisme-deskundige van [...] de Binnenlandse Veiligheids Dienst'.<sup>19</sup> Maar er bestonden ook grote verschillen. Couwenberg heeft bevestigd dat hij op de hoogte was van de publicaties van het CCF, maar hij verklaarde dat er geen banden bestonden met het CCF-apparaat, en het CCF heeft in feite ook nooit enige positie van betekenis gekregen in Nederland.<sup>20</sup> *Oost-West* werd gesubsidieerd via de SOEV, en de SOEV ontving haar middelen uit het bedrijfsleven en *niet* van de BVD. Het antwoord van Nico van Rest, Van den Heuvels opvolger als hoofd opleidingen (en daarmee verantwoordelijk voor de liaison) bij de BVD, was on-dubbelzinnig in een intern memo aan BVD-directeur Sinninghe Damsté:

Niet uitgesloten kan worden [...] dat er vragen gesteld zullen worden in de Kamer. De kwestie [met betrekking tot steun van de BVD] kan categorisch ontkend worden. Tenzij u anders besluit, stel ik voor dat indien de *bona-fide* pers zich tot mij wendt voor verdere informatie over deze zaak, ik hen in lijn met het bovenstaande zal informeren.<sup>21</sup>

Hoewel de banden met de inlichtingen- en veiligheidswereld erg nauw waren, werd het tijdschrift in elkaar gezet door een groep die invloed wilde verwerven zonder op die wereld te leunen. *Encounter* en de CCF-tijdschriften werden gemaakt door intellectuelen die in het netwerk van het CCF (en zo, in zekere zin, ook de CIA) terechtgekomen waren vanwege het overkoepelende belang van het anticommunisme (en natuurlijk vanwege de bescherming), terwijl *Oost-West* werd gemaakt door intellectuelen zoals Couwenberg die het BVD-circuit letterlijk wilden verlaten. Dit was geen gemakkelijke opgave. Tijdens een bestuursvergadering van de SOEV in september 1962 merkte Van den Heuvel op:

In de eerste plaats doet het gerucht de ronde dat 'Oost-West' een verlengstuk is van de BVD. Daarnaast wordt beweerd dat het een instrument is in de psychologische oorlogvoering van de Amerikanen. Beide geruchten zijn volledig ongegrond. Wat de BVD betreft: de enige steun van die kant is dat zij enkele abonnementen hebben afgesloten.<sup>22</sup>

Het belangrijkste gevolg van deze reputatie, die altijd aan het tijdschrift zou blijven kleven, was dat, hoewel het een erkentelijk publiek vond, het niet in staat zou blijken de markt zo ver uit te breiden als men gehoopt had. Het eerste nummer bevatte artikelen van Hugh Seton-Watson ('Communisme en de intellectuelen') en Barbara Ward ('In plaats van een negatief anticommunisme') naast uiteenzettingen van Van den Heuvel en Couwenberg over vreedzame co-existentie en psychologische oorlogvoering, waardoor het sterk begon te lijken op een 'anti-communistisch manifest'. De blik werd al snel verbreed, en uit een enquête na het eerste jaar bleek dat het tijdschrift geprezen werd vanwege het brede scala aan onderwerpen, met name 'Het Westen en het communisme' en speciale nummers

over China, religie en communisme, en de handel tussen Oost en West. Hoewel er kritiek was op de stijl (de artikelen waren te lang, te academisch of te journalistiek), bestond er geen twijfel over dat het tijdschrift een actief lezerspubliek had, hoewel het de vraag is of de controversiële reputatie van het tijdschrift ervoor zorgde dat het bleef bij het 'preken voor eigen parochie'.

Niettemin was de aanpak vernieuwend voor de tijd. Waar Nederland nog steeds sociaal verdeeld was langs religieuze en politieke lijnen, werd *Oost-West* geprezen vanwege het feit dat het daarboven stond en verschillende perspectieven bood. Onder leiding van Couwenberg was dit een bewust onderdeel van het verzuilingsproces, waarbij de sociale zuilen werden hervormd tot een modernere, sociaal-mobiele meritocratie. Dit was geen eenvoudige zaak of, zoals Couwenberg het uitdrukte, 'mijn pech is dat ik mijn ideeën altijd op het verkeerde moment bepleit heb, altijd te vroeg'.<sup>23</sup> Net als in *Aufgaben* werd de visie bepaald door het propageren van de westerse waarden zoals die vervat waren in de UVRM, maar het streven, zoals in het eerste redactionele commentaar al gesuggereerd was, was het maken van antipropaganda door middel van oprechte en kritische zelfbeschouwing van zowel West als Oost. De westerse samenleving en de waarden die daar richting aan gaven, waren dynamisch en dienden voortdurend bijgesteld te worden. Zwart-witdenken stond voor de negatieve benadering die het tijdschrift wilde vervangen.

Eindhoven legde zijn gewicht in de schaal om meer abonnementen te krijgen, en ondanks de stijgende kosten kon het tijdschrift vanaf maart 1964 tijdelijk maandelijks verschijnen.<sup>24</sup> Eind 1964 werd afgesproken dat de SOEV jaarlijks tussen de 30.000 en 35.000 gulden zou moeten bijdragen om het tijdschrift in stand te houden.<sup>25</sup> Het was een waardevol tijdschrift dat een niche-markt bediende, waarbij de incidentele succesnummers (zoals de brochure 'Problemen met democratie' uit 1965) niet konden verhullen dat het nooit het grote publiek voor zich zou winnen.<sup>26</sup> Een en ander werd nog verergerd door het feit dat Eindhoven, Van den Heuvel en Couwenberg allemaal vonden dat zij taken vervulden die de overheid hoorde uit te voeren in het belang van het land. Noch het ministerie van Buitenlandse Zaken, noch het ministerie van Onderwijs had voldoende personeel om dergelijke openbare informatie te verzorgen over internationale zaken, burgertraining en de voorbereiding voor contacten met het oosten van studenten en zakenmensen, terwijl dat allemaal steeds noodzakelijker werd. De SOEV probeerde het allemaal op commerciële basis te regelen, dus daar kon toch ten minste een of andere vorm van subsidie tegenovergesteld worden. Bovendien, zoals Couwenberg schreef, 'moest je in de jaren zestig voor een goede reputatie financieel gesteund worden door de overheid, niet door het bedrijfsleven'.

Het nieuwe tijdschrift was ook 'een inbreuk op gevestigde belangen': gevestigde instellingen zoals het Koninklijke Instituut voor Internationale Betrekkingen, hun tijdschrift *Internationale Spectator* en het Oost-Europa Instituut aan de Universiteit van Amsterdam beschouwden *Oost-West* als een verdachte nieuwkomer en niet als aanwinst op hun terrein. Pogingen om financiering te krijgen van het Prins

Bernhard Fonds, het ministerie van Onderwijs en de Nederlandse Organisatie voor Zuiver Wetenschappelijk Onderzoek (zwo) liepen allemaal op niets uit. Zelfs Einthovens directe beroep op de hoogste regeringsniveaus leidde tot niets.<sup>27</sup>

In een poging om het imago van het tijdschrift te verbeteren en 'het vervelende vooroordeel tegen ons, dat het ons te doen zou zijn om indoctrinatie en niet om wetenschappelijk verantwoorde studie en informatie' weg te nemen, stelde Couwenberg voor om de naam van de SOEV te veranderen en daarmee de nadruk duidelijker te leggen op de relatie tussen Oost en West, aangezien dat onderwerp steeds meer aandacht kreeg in het openbare leven. In 1965 had dit tot gevolg dat de SOEV samenging met het management van *Oost-West* in het nieuwe Oost-West Instituut (OWI), waarbij de opleidings- en adviesfuncties van de SOEV werden gekoppeld aan de wetenschappelijk-intellectuele prestaties van het tijdschrift. In praktisch opzicht kwam het erop neer dat het bestuur van de SOEV het tijdschrift overnam, en dat het bestuur van het tijdschrift een adviesraad werd. Maar de verandering bracht meer met zich mee dan dat, want het luidde het eind in van de beginfase van de Nederlandse operatie en de koerswijziging naar meer aandacht voor de sociale, politieke en economische consequenties van de snel veranderende relaties tussen Oost en West. Ecologie en 'hersenspoeling' waren uit, detente was in. De 'dochter van de SOEV', zoals Van den Heuvel het verwoordde, verving de ouder.

Terwijl Van den Heuvel zijn activiteiten in het decennium dat daarop volgde steeds meer zou richten op detente, was het voor Couwenberg, die zijn tijdschrift in een lastige markt probeerde te zetten, pas het begin van de veranderingen die zouden volgen.<sup>28</sup>

### Nederland – de BVD

Nu de SOEV en het OWI probeerden hun positie in het Nederlandse intellectuele landschap te consolideren, moest de relatie met de BVD verduidelijkt worden. Tenslotte was Einthoven de eerste directeur van de BVD geweest, met Van den Heuvel als een van zijn prominentste luitenanten. Hoewel beiden de dienst hadden verlaten in respectievelijk in 1961 en 1962, viel te verwachten dat ze hun contacten – zelfs belangrijke contacten – nog in stand hadden gehouden. Was de SOEV, en ook Interdoc zelf, niet gewoon een uitbreiding van de activiteiten van de BVD?

Een document uit Einthovens geheime memoires kan licht werpen op de zaak. Op 18 december 1961 vond een bijeenkomst plaats waarin de taken verdeeld werden. De contacten tussen de SOEV en de BVD zouden persoonlijk onderhouden worden door Van den Heuvel en zijn opvolger als hoofd opleidingen bij de dienst. Van den Heuvel kon zijn contacten meenemen naar de SOEV, zolang ze 'puur' waren. Zodra er onduidelijkheid zou optreden, kon de BVD voorrang eisen op onderwerpen die betrekking hadden op de communistische subversie en contra-inlichtingen in Nederland; de psychologische oorlogvoering zou aan de stichting

worden overgelaten. Het maandelijksse rapport van de BVD zou nog steeds aan Van den Heuvel worden toegezonden als 'achtergrondinformatie'.<sup>29</sup> Verder was er verrassend weinig contact.

Eindhoven was vastbesloten om zich op de achtergrond te houden en de zaken na zijn ontslag niet verder te beïnvloeden, en bovendien had zijn opvolger, Sinninghe Damsté, een andere stijl en was hij niet geïnteresseerd in psychologische oorlogvoering. Het personeel van de BVD nam geen deel aan trainingen die door de SOEV verzorgd werden, ondanks het feit dat Van den Heuvel hoofd opleidingen van de dienst was geweest.<sup>30</sup> Joop van der Wilden, een oude vriend van Van den Heuvel die directeur was geworden van Sectie C (Contra-inlichtingen) van de BVD, vertelde later dat het doorsluizen van geld van de BVD naar de nieuwe operatie 'ten strengste verboden was [...] ze wilden voorkomen dat er een centraal kantoor voor psychologische oorlogvoering zou komen'.<sup>31</sup> Peter Keller, die in de jaren tachtig verantwoordelijk was voor het contact met Van de Heuvel, benadrukte dat de activiteiten van Van den Heuvel in verband met 'geheime propaganda' betekenden dat de BVD niet wilde dat er 'ongecontroleerde informatiestromen' zouden zijn of dat personeel van de BVD beïnvloed zou worden op wijzen waarop de BVD geen controle had.<sup>32</sup> Er moest afgerekend worden met gevoelige onderwerpen. Van den Heuvel en Eindhoven hadden tenslotte directe banden met CIA-personeel in Den Haag en in Washington DC, en de BVD was, ondanks de nauwe banden met de Amerikanen, bijzonder huiverig voor activiteiten van de VS op zijn grondgebied. In 1965 was Gordon Mason, *Chief of Station* van de CIA, door Sinninghe Damsté verzocht te vertrekken, juist omdat hij zich niet hield aan de regel dat hij in Nederland via de BVD moest werken.<sup>33</sup>

Van den Heuvel voelde zich niet te goed om zo nu en dan te proberen gebruik te maken van zijn vroegere collega's. Van der Wilden herinnerde zich een voorval uit het eind van de jaren zestig toen Van den Heuvel hem gevraagd had desinformatie door te geven aan de Russische ambassade in Den Haag, en hij er pas later achterkwam dat Hans 'Hassan' Neervoort, plaatsvervangend directeur van de BVD, het verzoek al had geweigerd. Zulke opzetjes sterkten de dienst in het besluit om afstand te houden.

Het concurrentie-element in deze situatie moet niet onderschat worden. Nu Einthovens afscheid dichterbij kwam, was Van den Heuvel beslist een concurrent van zowel Neervoort als Andries Kuipers, directeur van Sectie B (Operaties), voor de hoogste banen binnen de dienst. In 1961 werd Kuipers Sinninghe Damsté's tweede man, met de verwachting hem later op te volgen als directeur van de BVD, en toen hij dat in 1967 inderdaad deed, volgde Neervoort hem op in de vacante positie van onderdirecteur. Neervoort hield de informele contacten in stand vanwege hun geschiedenis, maar Kuipers was anders. Vanaf 1959 behandelde hij de CPN met zijden handschoentjes en dat botste tot op zekere hoogte met de richting die Van den Heuvel was ingeslagen.<sup>34</sup>

Uit een memo uit 1967 blijkt dat Kuipers bereid was om op te treden indien de opvolger van de SOEV, het Oost-West Instituut, ongewenste negatieve publiciteit

zou genereren. Waarnemers, bijvoorbeeld van de KGB, beschouwden het OWI vrijwel zeker als een afdeling van de BVD. Het opvallende aan dit memo is het commentaar dat 'onze informatie over wat Oost-West feitelijk doet, bijzonder beperkt is', en dat duidt op vrije grote afstand tussen de twee.<sup>35</sup> Koos Van den Heuvel zijn eigen koers met de SOEV en Interdoc omdat hij op een gegeven moment begreep dat zijn carrière binnen de BVD geblokkeerd werd? Het is mogelijk, maar onwaarschijnlijk. Hij was geen conventionele carrière-maker, en was ook niet bereid zijn eigen overtuigingen mee te laten buigen met de wensen van een instituut – zelfs niet als dat de BVD was – als dat niet de weg insloeg die hij wilde nemen. Door zijn eigen plan te trekken ontgon hij nieuw terrein, en ging hij de bemoeienis uit de weg van degenen (zoals Kuipers) die zijn methoden niet goedkeurden.

### Nederland – de grote bedrijven

Ook op zakelijk gebied probeerde de SOEV een positie te veroveren. Tot op dat moment was een dergelijke particuliere organisatie uniek, en de potentiële financiers moesten nog overtuigd worden. De samenwerking met Shell was veruit het meest omvattend. Wolfgang Buchow, die eind jaren zestig actief was in Interdoc Youth, herinnerde zich: 'Van den Heuvel wás Shell, hij kreeg veel geld van Shell voor Interdoc.'<sup>36</sup> Hoe dit geregeld werd, blijkt uit een brief van Einthoven aan prins Bernhard uit juli 1963, waarin staat: 'We zijn druk bezig het hogere kader van alle afdelingen van Shell in Nederland op te leiden, van de laboratoria tot de olievelden en raffinaderijen, en van marketing tot de tankers.' De Nederlandse Spoorwegen, Unilever en de Luchtmacht Stafschool waren ook trouwe klanten, maar er gebeurde weinig met Hoogovens (staal), de kolenmijnen of de vakbonden.<sup>37</sup>

Informatie over de financiële situatie in die tijd komt van documenten uit de bedrijfsarchieven van Philips. De eerste contacten tussen het bedrijf en de SOEV dateren van 1961, op initiatief van Einthoven.<sup>38</sup> Een aantekening uit een bijeenkomst van de grootste Nederlandse bedrijven in januari 1964 levert details op: Shell was de grootste sponsor, met 35.000 gulden per jaar, gevolgd door Philips, Unilever en de AKU (de voorgang van het chemische concern AkzoNobel) met 25.000 elk. Kleinere bijdragen kwamen van Hoogovens en de mijnen. 'Cursussen en andere diensten' leverden nog eens 49.000 gulden op. De meest onthullende post is een subsidie van 98.911,66 gulden – waarschijnlijk het equivalent van 25.000 Amerikaanse dollar in die tijd – van een niet nader genoemde 'Amerikaanse stichting'. Dit is tot nu toe het enige bewijs dat de Haagse operatie in dit vroege stadium daadwerkelijk Amerikaanse steun kreeg.<sup>39</sup> Ondanks het feit dat Philips de SOEV al vanaf het begin financieel gesteund had, had het bedrijf nooit belangstelling getoond voor de opleidingen, hetgeen het vermoeden wekt dat ze bijdroegen omdat ze deel uitmaakten van de Nederlandse club van grote bedrijven. Om dit te verhelpen riep bestuurslid J.R. Schaafsma op 26 februari 1964 een bijeenkomst bijeen voor het management van Philips in het Chalêt Royal in Den Bosch, met

lezingen door Van den Heuvel (over de relaties tussen Oost en West) en door Couwenberg (over westerse waarden). De evaluatie was niet eenduidig: geen van beide sprekers was in staat het Philips-publiek te overtuigen van het belang van de SOEV voor het bedrijf, maar 'de algemene mening' was dat '[de stichting] zich bezighoudt met belangrijke vraagstukken' die aandacht verdienen. Een vervolgdiscussie binnen 'De Grote Vier' (Shell, Unilever, Philips en AKU) moest uitsluitsel geven over het toekomstperspectief van de SOEV.

Een bezoek aan de Van Stolkweg van de politieke adviseur van Philips leidde tot de conclusie dat het moeilijk was 'het werk van de stichting *au sérieux* te nemen'.<sup>40</sup> Philips nam de tijd, maar halverwege 1965 besloten ze toch de jaarlijkse bijdrage in een periode van drie jaar te verminderen tot 10.000 gulden per jaar. Een volgende bijeenkomst aan de Van Stolkweg bracht aan het licht dat de SOEV nog steeds worstelde om een voet aan de grond te krijgen in het bedrijfsleven. De cursussen voor de stafleden van de luchtmacht liepen al drie jaar, maar er was geen vergelijkbare ingang gevonden bij de landmacht of bij de marine, ondanks de invloed van Borghouts. De algemene conclusie van de betrokkenen was dat de nadruk meer gelegd moest worden op het stimuleren van westerse waarden. De vertegenwoordigers van Philips waren bijzonder tweeslachtig over de contacten tussen Oost en West, omdat de ontwikkelingen zo snel gingen dat het moeilijk was een onderbouwde mening te vormen – en ze voegden er het vernietigende commentaar aan toe dat 'de werknemers van de stichting maar nauwelijks meer over communistisch China weten dan wat er in de *NRC* staat'.<sup>41</sup>

Een en ander resulteerde in een vervolgbijeenkomst op 3 november 1965 over het oprichten van een landelijk instituut voor burgerschapsvorming, met vertegenwoordigers uit de krijgsmacht, onderwijs, de vakbonden en het bedrijfsleven, gefinancierd door de overheid en met Couwenberg als directeur. Het voorwerk was al gedaan. In 1961 had Van den Heuvel contact gelegd met het Werkcomité voor Opvoeding tot Democratie (wCOD), een onafhankelijke pedagogische stichting die was opgericht om 'in de ruimste zin de waarden der Democratie naar Westerse opvattingen dieper in het volksleven te verankeren, zowel nationaal als internationaal'.<sup>42</sup> Couwenberg was al tien jaar actief op dit gebied, en in de beginperiode van de SOEV was de ambitie geweest om kadertrainingen te geven aan drie kerngroepen: het bedrijfsleven, de krijgsmacht en het onderwijs, waarbij het er bij de laatste om ging een veerkrachtige vorm van democratisch burgerschap te ontwikkelen die afgestemd zou zijn op de ideologische Oost-West-wedloop. De leden werden uitgenodigd voor de *colloques* aan het begin van de jaren zestig, en de voorzitter van de wCOD, J.J. Schokking, werd gevraagd voor het bestuur van het owi.

Er werden twee *colloques* besteed om zowel nationaal (rond het owi) als internationaal (rond Interdoc) een consensus te bereiken over de noodzaak van coördinatie en aandacht voor opleidingen tot democratisch burgerschap: in september 1962 in Noordwijk, over onderwijs en industrie (waarmee twee kerngroepen verenigd werden), en in mei 1964 in Lunteren, over jeugd en communisme.<sup>43</sup> Het

speciale nummer van *Oost-West* over problemen met democratie (met een artikel van de minister van Onderwijs) werd door Eindhoven gebruikt om de belangstelling van minister-president Cals te wekken voor de plannen voor een nationaal instituut. Maar wederom riep de wens om het centrale punt te worden waaromheen de anderen gegroepeerd zouden worden, verzet op. De bijeenkomst in november 1965 bracht dit duidelijk aan het licht, aangezien de poging van de SOEV om de agenda mede vast te stellen rechtstreeks ingreep op de belangen van bestaande instellingen zoals de WCOD. Deze negatieve reacties 'werden niet bijzonder tactvol afgehandeld door de heer Van den Heuvel', die zijn frustratie over het gebrek aan voortgang duidelijk liet blijken, en het plan werd doorgeschoven naar een 'studie-comité'.<sup>44</sup>

Couwenberg hield het voorstel in de lucht en slaagde er in juli 1967 tezamen met de WCOD in om het Nederlands Centrum voor Democratische Burgerschapsvorming op te zetten. Het Centrum slaagde erin om subsidie aan te trekken van het ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk en was een nuttige katalysator bij het uitbreiden van de activiteiten van het OWI in deze richting.<sup>45</sup> Tegelijkertijd markeerde de bijeenkomst van november 1965 het eindpunt van enige serieuze belangstelling van Philips, behalve als verplichting om een bepaalde bijdrage te leveren als een van de 'Grote Vier'. Van den Heuvel bracht weldra een stafid in voor China, voormalig luitenant-kolonel H.A. (Henry) van Oort, maar in feite was hij specialist op het gebied van Chinees porselein en gaf hij na een bezoek aan het Ostkolleg in 1966 toe dat hij slechts een 'geringe kennis van het communisme' had.<sup>46</sup> Hij bleek een snelle leerling te zijn, maar of dit voldoende geweest zou zijn voor de waarnemers van Philips is zeer de vraag.

Een volgende tijdelijke tegenvaller kwam in 1964 van de NS. Hoewel De Pous een belangrijke medestander was geweest, moest hij toch reageren op de specifieke behoeften van zijn politiemacht – en de evaluaties van de cursussen van 1962 waren gemengd. De Pous liet zijn teleurstelling blijken over het feit dat de inhoud van de cursussen niet erg goed aansloot bij de feitelijke werkzaamheden van de spoorwegpolitie. Van den Heuvel moest opnieuw uitleggen wat de principes van 'menselijke ecologie' waren die ten grondslag lagen aan de cursushandboeken, maar hij slaagde er duidelijk niet in het doel aan zijn publiek over te brengen.<sup>47</sup> De relatie was derhalve al verzwakt toen De Pous op 14 juni 1963 met pensioen ging. Hoewel zijn opvolger, B.F.A. de Mikx, benadrukte dat het doel van de spoorwegpolitie was om 'op te treden voor rechtvaardigheid, staatsveiligheid en het bedrijf zelf', werd niet duidelijk hoe de cursussen in deze visie pasten.

Op 17 maart 1964 kwam De Mikx bijeen met zijn topfunctionarissen om de toekomstige relatie met de SOEV te bespreken. Vreemd genoeg ontbreekt in de notulen in het archief van het NS juist de pagina waarin de uitkomst van deze bespreking is vastgelegd.<sup>48</sup> In het jaarverslag over 1964 van de SOEV staat veelzeggend dat de cursussen minder goed zijn aangeslagen dan gehoopt. In 1965 betreunde Rijks het feit dat het instituut er niet in was geslaagd steun voor de lange termijn uit het bedrijfsleven te krijgen, en dat Shell de enige financiële steunpilaar was.



Nadat de SOEV zich in 1965 had omgevormd tot het OWI, werd de nadruk verlegd van het onderricht in het communistische denken (te abstract voor het Nederlandse publiek) naar praktischer onderwerpen van zakelijk belang, zoals het cultiveren van democratisch burgerschap en, vanaf 1965, cursussen voor leidinggevenden die 'daadwerkelijk in het Oost-West verkeer betrokken' waren.<sup>49</sup> Op deze manier was het mogelijk een diverse klantenkring te behouden voor de cursussen en trainings-sessies, met onder meer de AKU, de PTT en de KLM.

De hoop was gericht op prins Bernhard. In zijn rol als inspecteur-generaal van de Nederlandse krijgsmacht pleitte Bernhard voor het opnemen van het onderwerp van de Oost-West relaties in het opleidingsprogramma van de Koninklijke Militaire Academie. Er werden ook pogingen gedaan om het Bilderberg-netwerk van de prins te gebruiken voor een grote conferentie in Den Haag over het Duitse Vraagstuk.<sup>50</sup> Maar Bernhard bleek niet in staat – of bereid – te zijn om de zaak erdoor te krijgen. In juli 1963 diende Van den Heuvel een officieel verzoek in voor financiering van het tijdschrift *Oost-West* bij het Prins Bernhard Fonds, dat in 1940 oorspronkelijk was opgezet met startkapitaal van de Shell om een bijdrage te leveren aan de productie van de *Spitfire*. Hoewel de naoorlogse doelstelling 'de bevordering van geestelijke veerkracht door culturele zelfredzaamheid' was, zorgden bezwaren van leden van het bestuur van het Fonds ervoor dat de SOEV-*Oost-West* operatie 'een duidelijk controversiële aard had', waardoor het verzoek werd afgewezen. Toen Van den Heuvel een pleidooi hield voor de academische kwalificatie van *Oost-West*, ontdekte hij dat een negatief artikel in het progressieve weekblad *Vrij Nederland* tot de beslissing had geleid. Ook latere aanvragen hadden geen succes.<sup>51</sup> Over het algemeen vond Van den Heuvel dat de prins niet betrokken genoeg was; persoonlijk vond hij niet dat Bernhard hem de erkenning gaf die hij verdiende. Het feit dat Van den Heuvel nooit de Willemsorde kreeg, de hoogste onderscheiding van verdienste voor het land, voor zijn rol in de Albrechtgroep tijdens de oorlog, bleef een gevoelig punt.<sup>52</sup>

Langzamerhand openden zich andere wegen – onder andere binnen de overheid. Eindhoven slaagde erin het ministerie van Buitenlandse Zaken ervan te overtuigen dat de diplomaten in opleiding een cursus nodig hadden over communisme en westerse waarden, hetgeen de SOEV zowel financiën als prestige opleverde. De cursussen begonnen in 1964 en werden door het OWI tot in de jaren zeventig voortgezet. Het ministerie van Defensie bleek een betrouwbaarder partner te zijn. Het personeel van de Luchtmacht was vanaf het begin een belangrijke klant, aangezien deze sectie van de krijgsmacht het meest gevaar liep om in handen van de vijand te vallen bij een conflict (de landmacht en de marine waren in ieder geval veel minder geïnteresseerd). Via Spits en Borghouts ontwikkelde de SOEV-OWI een nauwe werkrelatie met de Interne Voorlichting Luchtmacht (InVoLu) die in 1962 was opgericht. Onder leiding van de vrijzinnige luitenant-kolonel Rob van Hoof wekte de semi-autonome status van de InVoLu 'veel verdenking' op, aangezien het in zekere zin een concurrent was van het hiërarchischer Defensie Studie Centrum. Niettemin bleef de eenheid verbonden met de Van Stolkweg

totdat deze in 1974 door bezuinigingen gesloten moest worden. Er waren meerdere drijfveren voor de InVoLu: de zorgen over de hersenspoelingen uit de Korea-oorlog, de vorming van de Bundeswehr, de Duitse methoden om de nieuwe krijgsmacht op te zetten onder democratische, civiele leiding, en Borghouts' persoonlijke overtuiging dat de officieren nationale en internationale politieke ontwikkelingen behoorden te begrijpen en hun publieke en professionele rol in een bredere context moesten kunnen plaatsen.

De eerste cursussen leunden nog zwaar op het onderzoek naar het communisme, maar eind jaren zestig huurde het OWI vooraanstaande sprekers in (onder wie Jérôme Heldring, Karel van het Reve, Jan Willem Schulte Nordholt en Ernst van der Beugel) om voor 100 gulden per keer zeven- à achtmaal per jaar lezingen te geven aan InVoLu-officieren, die dit materiaal daarna zelf konden gebruiken in hun lezingen aan de luchtmachtbases.

De InVoLu-cursussen vormden ongetwijfeld een waardevolle, regelmatige bron van inkomsten voor het OWI (36.000 gulden in 1967), en er is wel gesuggereerd dat de relatie zo lang in stand werd gehouden omdat het een manier was om de Van Stolkweg financieel te ondersteunen buiten de officiële kanalen om.<sup>53</sup> Aangezien de subsidies uit het bedrijfsleven opdroogden, benaderde Van den Heuvel in 1967-1968 eerst de minister van Defensie en vervolgens minister-president Piet de Jong om de diensten van het OWI naar de andere strijdmachten te kunnen uitbreiden. Hij stelde dat het OWI niet alleen het werk van de overheid deed tegen lagere kosten, maar dat het bovendien 'beschikt over goede buitenlandse relaties en een daarvan heeft een renteloze lening ter hoogte van het nadelig saldo van 1967 verstrekt en aangeboden hetzelfde te doen voor 1967'. Door een gebrek aan belangstelling van de landmacht en van de marine kwamen er geen nieuwe cursussen, maar de minister-president was duidelijk tot actie bereid bij de gedachte dat buitenlanders zo'n unieke Nederlandse onderneming wilden financieren. Er werd snel een eenmalig contract opgesteld (ter waarde van 25.000 gulden – het tekort van het OWI voor 1968) voor een onderzoek in opdracht van het ministerie van Defensie naar de detente en Oost-Westrelaties.<sup>54</sup> Van den Heuvel zou ook in de jaren zeventig doorgaan met het aandringen op subsidies bij het ministerie, met wisselend succes.

Ook de veteranenorganisaties bleken een nuttig netwerk op te leveren. In 1965 volgde Van den Heuvel Borghouts na zijn dood op als voorzitter van de NFR, en gedurende zijn hele termijn, tot 1978, bleef hij de nadruk leggen op psychologische weerbaarheid. Hoewel de campagne op dit gebied nieuwe energie genereerde in bepaalde sectoren van het NFR-netwerk, was het nog niet zo eenvoudig om contact te leggen met de Nederlandse jeugd en hun de lessen van de Tweede Wereldoorlog bij te brengen, zoals werd toegegeven in verschillende jaarverslagen.<sup>55</sup> Toen het bestuur van de NFR tekenen van onzekerheid begon te vertonen, splitste Van den Heuvel in 1969 activiteiten af om de Stichting Geestelijke Weerbaarheid op te richten om het momentum te behouden en verdere afname van de belangstelling te voorkomen. De nieuwe stichting, met zijn publicatie *Basis*, was gewijd aan Van

den Heuvels voortdurende belangstelling voor programma's voor burgerschapsvorming. In de statuten staat: 'De stichting verstaat onder geestelijke weerbaarheid de bereidheid om de waarden en verworvenheid zoals die onder meer verankerd zijn in de Nederlandse constitutionele monarchie en parlementaire democratie te handhaven, te ontwikkelen en zo nodig te verdedigen.'<sup>56</sup> De tijden veranderden en er was een nieuwe impuls nodig om de samenleving te beschermen tegen de dreigingen van links en van rechts:

We leven in een tijd van toenemende onduidelijkheid. Een verbijsterend aantal verschijnselen dringt zich aan ons op en een stroom van informatie komt op ons af om deze verschijnselen nader te verklaren. Het gevoel van frustratie neemt toe, we kunnen het geheel niet meer overzien, we hebben het gevoel steeds minder van steeds meer te weten. Men wordt moedeloos, gelooft het wel en zwijgt. De zwijgende meerderheid is geschapen. [...] De Stichting Geestelijke Weerbaarheid wil zich tot spreektrampet van de werkelijke meerderheid maken en wil deze meerderheid activeren tot een meer bewuste beleving van de democratie.<sup>57</sup>

Geestelijke Weerbaarheid werd direct het nieuwe platform voor Van den Heuvel om zich met andere nationale veteranenorganisaties, zoals Veteranen Legioen Nederland en Expogé (Nederlandse Vereniging van Ex-Politieke Gevangenen), te verenigen, waar dat eerder moeilijk was gebleken.<sup>58</sup> Met steun van F.J. (Frits) Philips en Willem Drees, werd het Instituut het middelpunt (samen met het Centrum voor Democratisch Burgerschap en, in 1978, het Centrum voor Actieve Democratie) van de inspanningen om een sociaal bewustzijn te creëren met betrekking tot de democratische waarden. Deze nieuwe ontwikkeling werd opgemerkt door de Nederlandse media, die vermoedden dat er een rechtse club achter stak, vooral aangezien Van den Heuvel soms enigszins loslippig kon zijn over het gebruik van geweld tegen jeugdige demonstranten. In 1972 werd beweerd dat de Stichting 15.000 leden had.<sup>59</sup> In 1967 werd Van den Heuvel, die de campagne internationaal wilde maken, ook vice-president van de Internationale Union de la Résistance et de la Déportation (UIRD). In de jaren zeventig gebruikte hij dit platform, geïnspireerd door vergelijkbare initiatieven in Zwitserland en Zweden, om het psychologische weerbaarheidsprogramma te internationaliseren.<sup>60</sup>

### Een Nederlands-Duitse klik

Om te zorgen dat de Nederlands-Duitse contacten soepel zouden blijven lopen, werd Geyers Vereï in Den Haag vertegenwoordigd door de adjunct-directeur. De officiële lijnen werden door deze regeling doorkruist, want sinds 1964 was er ook een lokale directeur van de BND in Den Haag: Hans Büchler (codenaam Brock). De eerst aangewezen persoon om adjunct-directeur te zijn was Oberstleut-

nant Hiltmann, lid van de militaire inlichtingendienst, die in Ems gevestigd was, maar ondanks het feit dat er al afspraken waren gemaakt over zijn salaris en over zijn betrokkenheid bij de voorbereidingen, kwam hij uiteindelijk niet naar Den Haag.<sup>61</sup> In plaats van hem werd iemand van buiten de inlichtingenwereld gekozen, baron Wilhelm von Hahn.

Von Hahn, geboren in een Duitse familie in Rusland, was het land in 1917 op 22-jarige leeftijd ontvlucht om journalist te worden. Tijdens de oorlog stond hij aan het hoofd van het Duitse nieuwsbureau in Rome van het Ministerium für Volksaufklärung und Propaganda. Na anderhalf jaar in een krijgsgevangenkamp trad hij in dienst bij de Bundeszentrale für den Heimatdienst in Bonn (in 1963 omgedoopt tot de Bundeszentrale für Politische Bildung) van het ministerie van Binnenlandse Zaken, en vervolgens bij de culturele uitwisselingsdienst Inter Nationes van de Duitse regering. Zijn benoeming, begin 1963, tot adjunct-directeur van Interdoc (aanvankelijk voor een proefperiode van vijf maanden) dankte hij aan 'zijn kennis van internationale aangelegenheden, communistische zaken en talen (waaronder het Russisch)' en het feit dat hij de weg kende binnen de Duitse regering. Zowel Von Grote als Von Dellingshausen was goed met hem bevriend.<sup>62</sup>

Von Hahn was al 67 toen hij in Den Haag aankwam, en dat toonde al direct aan dat hij tijdelijk naar voren was geschoven om de afspraken uit te voeren. Zijn rol, die tevens inhield dat hij onderzoeks- en openbare informatie uitwisselde met organisaties zoals het Institut zur Erforschung der UdSSR in Munich, het Institut für Sowjetologie (Bundesinstitut für Erforschung des Marxismus-Leninismus) in Keulen en het Otto Suhr Institut in Berlijn, bestond er ook uit om via Interdoc van het bereik van de Duitse analyses en meningen over de Koude Oorlog in de Engelssprekende landen wereld te vergroten.<sup>63</sup> Dit werd zo belangrijk dat hij al snel zijn andere verplichtingen opgaf voor een fulltimebaan bij Interdoc.<sup>64</sup>

Gedurende zijn drie jaar in Den Haag volgde Von Hahn vooral twee onderzoeklijnen. De ene, 'Konfrontation' geheten, borduurde voort op de *Strategie des Friedens* van Geyer, en onderzocht de actualiteit van de contacten met het Oosten. De ander was een grootschalig onderzoek naar het effect van Sovjetpropaganda op het imago van de Bondsrepubliek in de andere West-Europese landen, ook met het oog op de toekomst, waarin een inschatting werd gemaakt van de impact in de media en op de publieke opinie, en hoe daarmee omgegaan kon worden.<sup>65</sup>

De kern van Interdoc was natuurlijk klein, en de basis en het functioneren berustten volledig op de geslaagde combinatie van de persoonlijkheden van de hoofdrolspelers. Eindhovenens mengeling van gepassioneerd geloof en joviale harte-lijkheid was een positieve factor in het ontwikkelen van een vertrouwensrelatie met de Duitsers en de Fransen gedurende de cruciale voorbereidingsfase. Rolf Geyer van de BND had de leiding aan de Münchense kant van de operatie, en hij was het brein achter de hele Interdoc-aanpak. Geyer was de jongste kolonel geweest in de generale staf van Groep Oost van de Wehrmacht, en dus gingen zijn connecties met Gehlen terug tot de oorlog. Na enige tijd in een Amerikaans krijgsgevangenkamp te hebben doorgebracht, had Geyer verschillende banen (bij

een verzekeringsmaatschappij in Marburg en als hoofd van een Steiner-school) voordat hij in 1959 specifiek voor de psychologische oorlogvoering werd gerekruteerd door Gehlen.

Gunhild Bohm-Geyer, die Geyer voor het eerst ontmoette toen hij in 1966 haar studentengroep aan het Institut für Gesellschaft und Wissenschaft (Hans Lades' instituut in Erlangen) kwam toespreken, beschreef hem als een natuurlijke leider die 'altijd respect toonde voor de andere kant – respect, niet noodzakelijk acceptatie. Als je jezelf en de andere kant kent, heb je de situatie onder controle.'<sup>66</sup> Eindhoven was het daarmee eens: 'Een filosofisch type. Ooit een carrière-officier, nu met haar tot z'n schouders als een kunstenaar. Heeft verstand van boeddhisme, hindoeïsme en is een volgeling van Rudolf Steiner. Ondanks al die filosofie geeft hij niet de indruk dat hij "rondfladdert".'<sup>67</sup> Geyer was een belezen autodidact, een interessante combinatie van een autoritaire Pruisische officier en een antroposofische goeroe, die zijn bijnaam 'de professor' eer aandeed. Zoals zijn collega's zich herinnerden, was Geyer een 'exotisch figuur' die zijn haar gebruikte als 'antennes'.<sup>68</sup>

Geyer was directeur van sectie III F, de subdivisie van tak III (analyse en evaluatie) van de BND die zich met psychologische oorlogvoering bezighield. Geyers directe meerdere, generaal Erich Dethleffsen, was hoofd van tak III, maar Geyer kreeg de volledige vrijheid van Gehlen om III F te leiden zoals hij dat wilde, en hij rapporteerde direct aan de directeur van de BND.<sup>69</sup> Hoewel Foertsch de basis had gelegd voor de betrokkenheid van de BND bij de psychologische oorlogvoering, had Geyer het apparaat opgebouwd en de filosofie erachter bedacht. Geyer tutoyeerde Allen Dulles en was duidelijk bekend met de Amerikaanse benadering op dit gebied, maar III F vertoonde alle kenmerken van zijn persoonlijke visie op de wereld. Het was Geyers idee (met goedkeuring van Gehlen) om III F te leiden als een *Aussenstelle*, een eenheid die buiten het eigen terrein van de BND gesitueerd was – het enige onderdeel van tak III dat deze status had.

III F was als onafhankelijke operatie gevestigd aan Pössenbacherstrasse 21, een ruime locatie niet ver van het hoofdkwartier van de dienst in Pullach, een voorstad van München. Voor het publiek heette III F de Studienstelle für Auslandsfragen, zoals het bord bij de ingang van de villa luidde, maar dit was maar een schuilnaam en er werd niets onder deze naam uitgebracht. III F had een staf van ongeveer vijftig man, en was verdeeld in subsecties met groepen deskundigen die zich richtten op specifieke gebieden: de Sovjet-Unie, de DDR, Polen, religie en het internationale communisme. De nadruk lag op de analyse en evaluatie van openbaar en geheim materiaal over de houding van de Sovjet- en communistische media tegenover West-Duitsland. De resultaten werden vervolgens geuit in artikelen die anoniem (of onder pseudoniem) gepubliceerd werden in het maandblad *Orientierung* en andere tijdschriften die via het Interdoc-netwerk verspreid werden. Aangezien het communistische gezag altijd van bovenaf opgelegd werd op het grootste deel van de bevolking – altijd leninisme, nooit marxisme – kon de psychologische analyse van de volksopinie inzicht verschaffen in de mate van loyaliteit aan het regime.

Er werd speciaal aandacht besteed aan specifieke conferenties en andere bijeenkomsten die van belang konden zijn om het kennisnetwerk uit te breiden en informatie te verzamelen over mogelijke nieuwe rekruten; dit werd ook wel ‘operationeel onderzoek’ genoemd.

Vanuit de villa werd contact onderhouden met de ‘operationele groepen’, waaronder Von Grotes Verein (later de Arbeitsgruppe) en de Ilmgau Verlag in Pfaffenhofen die de productie van IIF-Verein uitgaf. Dit verband was semi-clandestien: Von Grote was de enige van de Verein die de villa bezocht, en Geyer was de enige van IIF die naar het BND-hoofdkwartier ging. Er werden codenamen gebruikt – Geyer heette ‘Goslar’ naar de stad in Hesse, en in *Orientierung* schreef hij onder de naam ‘Michael’ – maar binnen de villa was de atmosfeer collegiaal. Adellijke titels (daar waren er vrij veel van) en academische graden werden vrijelijk gebruikt, hetgeen in contrast stond met de anonimiteit van het BND-terrein. De opzet was om de hele club – de Verein, de uitgeverij, de internationale contacten via Interdoc – te presenteren als een openbare eenheid die bezig was met wetenschappelijk onderzoek (hetgeen natuurlijk ook zo was). Op deze manier kon de inlichtingengemeenschap deze kanalen gebruiken om de publieke opinie en de burgermaatschappij langs een neutrale weg te beïnvloeden.

Geyer hield de teugels strak, door aan de ene kant strikt de hand te houden aan de regels van het inlichtingenvak door de villa te leiden als een van de buitenwereld afgesloten eenheid om infiltratie door de DDR te voorkomen, en aan de andere kant te zorgen voor kameraadschap onder de medewerkers. Het was een gemêleerd gezelschap, waarin de ‘bannelingen’ uit Oost-Pruisen en de Baltische staten, veteranen uit Gehlens Groep Oost van de Wehrmacht en uit het anti-Sovjet Vlasov-leger zich mengden met jongere analisten van de naoorlogse generatie, onder wie de zoon van Herman Foertsch, Volker.<sup>70</sup>

De speech die Geyer ter gelegenheid van Kerstmis 1968 gaf voor het personeel van de villa geeft een kijkje in zijn wereldbeeld. Met verwijzingen die heen en weer schoten tussen Laozi, een veertiende-eeuwse Japanse keizer, Johannes de Prediker, Oswald Spengler en het veldhandboek voor de Duitse artillerie uit 1907, schudde Geyer zijn team wakker met iets tussen een preek en statistiek in. In het voorafgaande jaar hadden ze 19 publicaties in 33 verschillende uitgaven geproduceerd (‘geregeld of ten minste beïnvloed’). Ze hadden het Spaans aan hun taalkundige lexicon toegevoegd en zo de toegang tot Zuid-Amerika gewaarborgd. Theodor Krauses ideeën over de Sovjetpers en de Sovjetstrategie werden inmiddels opgepikt door West-Duitse persattachés. Andreas von Weiss was door de bondsoverheid uitgenodigd om een studie over het Nieuwe Links te schrijven. Daarmee kwam het totale budget voor het hele netwerk tot het respectabele bedrag van DM 2,2 miljoen, een bedrag dat binnen de context van het federale budget van meer dan DM 80 miljard, maar klein was. Maar het geld was afkomstig van de belastingbetaler, en Geyer wilde dat iedereen kritisch bleef bij elke stap. Het doel was niet alleen het streven naar kennis of de zoektocht naar de waarheid, maar ook de wens om te handelen. Met Marx als inspiratie (*Thesen über Feuerbach*: ‘De

filosofen hebben de wereld slechts geïnterpreteerd, op verschillende manieren; het gaat erom haar te veranderen') verbond Geyer beide zijden:

En u ziet, vrienden en vriendinnen, dat we een huis zijn waarin kennis gecultiveerd wordt, waarin kennis gecultiveerd moet worden als basis voor de andere kant van onze missie, waarbij we ons werk in de praktijk brengen. We zijn een plaats waar gedachten in daden omgezet zullen worden en al omgezet zijn; en zolang ik leider van deze eenheid blijf, zal ik me uit alle macht inzetten dit verband tussen gedachten en daden te waarborgen, en ik zal u steeds opnieuw vragen met mij aan dit doel te werken.<sup>71</sup>

Ondanks de Nederlands-Duitse overeenkomst om Interdoc op te zetten moesten de specifieke budgettaire details nog steeds uitgewerkt worden. Von Hahn, die Von Grote gesproken had, liet Van den Heuvel in mei 1963 weten dat de financiën van Interdoc niet vanzelfsprekend geregeld waren. De Duitsers waren oorspronkelijk van plan om een operatie van voldoende kwaliteit af te wachten alvorens zich voor de lange termijn vast te leggen.<sup>72</sup> Geyer was aanvankelijk alleen gemachtigd om fondsen uit te reiken voor feitelijke uitgaven of specifiek vastgelegde doelen, en Interdocs budget reikte niet verder dan dat.<sup>73</sup> Von Dellingshausens voorstel van halverwege 1962 voor DM 10.000 per maand kon dan ook niet gerealiseerd worden, en dat had een verwarde financiële situatie tot gevolg. Geyers bevoegdheid om grotere bedragen van te voren uit te keren ('quasi als Vorschluss') bood een uitweg. Het doel was om eind 1963 te berekenen wat de totale kosten van februari tot december waren geweest, en dit bedrag te vergelijken met het door het bestuur goedgekeurde bedrag voor dat jaar: 90.000 gulden. Von Grote was van plan om in die eerste periode voorzichtig en efficiënt te opereren, om Geyer de ruimte te bieden om positief te reageren en een verhoging van 10 procent of meer toe te zeggen voor 1964. Dit zou Geyers positie bij Interdoc versterken en de omstandigheden scheppen die een aanzienlijke jaarlijkse verhoging van het Interdoc-budget zouden rechtvaardigen.<sup>74</sup>

Deze benadering, die Von Hahn kwalificeerde als 'handig' en 'noodzakelijk', bleek een succes. Zoals in zijn aantekeningen voor een lezing halverwege 1965 in Bonn staat: 'Financiën: geen regeringsbemoeyenis', waaruit blijkt dat het BMG niet langer deel uitmaakte van de plannen en dat Interdoc nu alleen nog met de BND te maken had.<sup>75</sup> Dit betekende niet dat iedereen maar kon doen wat hij wilde, vooral niet aan de Nederlandse kant. Dat blijkt wel uit een uitwisseling uit 1966, waarin Rijks zowel Eindhoven als Van de Heuvel berispte omdat ze de kosten van hun buitenlandse reizen niet afdoende hadden verantwoord.<sup>76</sup> De in 1963 overeengekomen verdeling van de financiering tussen Duitse en Nederlandse bronnen was 4:1 (hetgeen bij een totaal budget voor 1963 van 90.000 gulden inhield dat de Nederlanders ongeveer 18.000 gulden bijdroegen en de Duitsers 72.000 gulden). Deze 4:1-verdeling hield in de daaropvolgende jaren geen stand. De Nederlandse bijdrage werd verhoogd tot 45.000 gulden, maar dat was het maximaal haalbare.

De Duitse bijdrage zou daarentegen oplopen tot meer dan 500.000 gulden in 1969.<sup>77</sup>

Toen Interdoc eenmaal in bedrijf was, had Van den Heuvel een grote mate van vrijheid. Er moest steeds een evenwicht gezocht worden tussen bepaalde Duitse belangen en de grote ambities van de Nederlanders, en Van den Heuvel verwierp soms voorstellen die hij te bekrompen vond. Zoals Von Hahn halverwege 1964 aan Van den Heuvel schreef:

Ik realiseer me steeds meer dat wij in Den Haag de volledige verantwoordelijkheid voor ons werk dragen, uit eigen initiatief, waarbij we onze vrienden in München alleen iets vragen wanneer onze loyaliteit aan hen in het geding is. Naarmate de opzet van Interdoc internationaal gezien breder wordt, moeten we doen wat we noodzakelijk achten zonder hulp of wijsheid van anderen te vragen zo lang we die niet nodig hebben.<sup>78</sup>

De correspondentie tussen Geyer en Van den Heuvel levert een iets ander gezichtspunt op. Zowel Geyer als Von Grote was zich volkomen bewust van de mogelijke 'psychologische belasting' die de grote afhankelijkheid van de Duitse financiële steun zou kunnen betekenen voor een zogenaamd gelijkwaardige Nederlands-Duitse onderneming. De vrijheid van handelen in Den Haag was een poging om dit te compenseren. Geyer maakte zich grote zorgen toen hij niettemin 'atmosferische storingen' oppikte van zijn Nederlandse collega's in Den Haag. Hij kon niet begrijpen hoe er halverwege 1965 nog zulke sterke anti-Duitse sentimenten konden bestaan tussen partners die al jaren samenwerkten aan de gemeenschappelijke zaak. Geyer begreep dat het overwicht van de Duitse financiering gevoeld kon worden als 'psychologische belasting', maar zowel hij als Von Grote was vastbesloten dat niet te gebruiken als middel om altijd hun zin door te drijven. De 'Interdoc-familie' was een succes aan het worden en nationaliteit zou niet langer een thema moeten zijn.<sup>79</sup> Van den Heuvel wuifde Geysers zorgen weg, en stelde dat de incidentele irritaties niet veroorzaakt werden door anti-Duitse sentimenten, maar vergelijkbaar waren met die in ieder ander instituut in de aanvangsfase. Hij benadrukte ook dat de inner circle van 'Geyer-Grote-Hahn-Heuvel' een uitzondering was, aangezien ze samen opereerden als de eenheid die Geyer zich had voorgesteld. De Nederlander benadrukte dit nogmaals aan het eind van het jaar; dat was hartelijk, maar laat ook zien dat de Duitse weldoener gerustgesteld moest worden.<sup>80</sup>

Anderen herinnerden het zich anders. Dietmar Töppel, die regelmatig met Geyer meereisde over de snelweg naar Den Haag (vaak om geld af te leveren), herinnerde zich van Geyer een houding die neerkwam op 'ik betaal jou en jij doet wat ik zeg'. Hoewel het contact met de Fransen 'op werkniveau' bleef bestaan, betekende de officiële terugtrekking van de SDECE uit Interdoc dat de organisatie geleid kon worden 'op Duits gezag'. Van den Heuvels losse autonomie kreeg onder deze regeling de nodige kritiek te verduren, en hij maakte een machiavel-



listisch gebruik van iedere invloed die hij kon doen gelden. Töppel heeft gesugereerd dat de Nederlander met de lokale directeur van de BND in Den Haag, Hans Büchler, tegen Geyer 'intrigeerde', omdat Büchler geen bemoeienis op 'zijn' terrein geduld zou hebben van een BND-eenheid uit München.<sup>81</sup>

Deze thema's waren echter niet belangrijk genoeg om het partnerschap te laten ontsporen, aangezien de voordelen voor de Duitsers aanzienlijk waren; de correspondentie tussen Van den Heuvel en Gevers is dan ook doorspekt met uitingen van vriendschap en eendracht tegen de gemeenschappelijke vijand. Nederland was een ideaal 'façade-land' dat geen verdenking op zich laadde, zoals West-Duitsland dat zou doen. De doorzurende wrok van veel Nederlanders tegen de Duitsers na de Tweede Wereldoorlog was ook een perfecte dekmantel, vooral gezien Van den Heuvels eigen activiteiten binnen de veteranennetwerken. De West-Duitse analyse (van BND-Verein) van de relaties tussen Oost en West werd via het wereldwijde Interdoc-netwerk verspreid met weinig of geen verwijzing naar de oorsprong. En gedurende tien jaar werden studenten, journalisten en diplomaten in opleiding uit Nederland en van elders onderwezen in die zienswijze door Duitse deskundigen aan het Ostkolleg in Keulen en tijdens studiereizen naar West-Berlijn.

### Het opleidingsnetwerk

Het eerste jaarverslag van de SOEV dat rechtstreeks verwees naar het belang van de studentengemeenschap stamt uit 1963. Deze leiders van morgen trokken in steeds groteren getale naar het Oosten op studiereizen, en ontvingen op hun beurt gasten uit het Sovjetblok. Er moesten voorbereidingen getroffen worden.<sup>82</sup> De oorspronkelijke plannen om een nieuw opleidingscentrum op te zetten in Nederland vielen af omdat ze te kostbaar waren, hetgeen leidde tot een zoektocht naar stabiele partners in de Bondsrepubliek. Al snel werden de blikken gericht op het Ostkolleg, gelegen aan de Stadtwaldgürtel in Keulen.

Het Ostkolleg, opgericht in 1957, werkte nauw samen met de Bundeszentrale für den Heimatdienst (later de Bundeszentrale für politische Bildung) van het ministerie van Binnenlandse Zaken, om de studie en het begrip van het Sovjet-communisme en de relaties tussen Oost en West in de Bondsrepubliek te stimuleren. Onder de klanten bevonden zich leden van de BND en de Bundesamt für Verfassungsschutz ('Bescherming van de Constitutie'). Van den Heuvel had al in 1960, toen hij nog opleidingsdirecteur van de BVD was, van Duitse collega's over het bestaan van het Ostkolleg gehoord, en in 1961 ontmoette hij dr. Karl Heinz Ruffman van het Ostkolleg in Keulen om meer over de organisatie te weten te komen.<sup>83</sup>

In januari 1962 sloot Eindhoven tijdens een bijeenkomst in München een overeenkomst tussen de BVD en de BND, zodat kleine groepen van geselecteerde Nederlandse 'vertegenwoordigers' bepaalde Duitse instituten zouden kunnen bezoeken en de kwaliteit van verschillende Duitse uitgaven zouden kunnen

beoordelen met het oog op toekomstige samenwerking. Van den Heuvel keerde diezelfde maand terug naar Keulen om om zestien congresplaatsen te vragen (twee plaatsen per keer voor acht congressen van een week) voor dat jaar als proefronde, waarbij deelnemers geselecteerd werden uit regerings-informatie-personeel, politieke functionarissen ('kaderleden') en – merkwaardig in relatie tot de overeenkomst van december 1961 – de BVD. Het antwoord was dat zolang degenen die de congressen wilden bijwonen betrokken waren bij de Oost-Westvraagstukken, ze welkom zouden zijn.<sup>84</sup> In januari 1963 werd de regeling uitgebreid tot twintig deelnemers, met de toevoeging van Engelse en Franse deelnemers als dat geregeld kon worden.<sup>85</sup>

Dat was nog niet alles: via Von Dellingshausen, die financiële steun kon regelen voor activiteiten binnen de Bondsrepubliek, zorgde Van den Heuvel dat er door de SOEV georganiseerde studiereizen naar West-Berlijn en twee congressen kwamen, een voor studenten en een voor vakbondsleden. Via Günter Triesch plande hij ook een bijeenkomst van Nederlandse en Duitse zakenlieden om de stand van zaken met betrekking tot de burgerschapsvorming in hun bedrijven door te nemen. Van den Heuvel, die wist dat Geyer eiste dat alle contacten binnen de Bondsrepubliek bekend bij en goedgekeurd door de BND moesten zijn, hield zijn Duitse collega op de hoogte.<sup>86</sup>

Er bestonden meningsverschillen binnen het Duitse kamp. Von Dellingshausen wilde de connectie met het Ostkolleg niet ondersteunen, omdat hij de 'wetenschappelijke educatie' als 'onnodige ballast' beschouwde, zonder enige waarde, en zijn kansen om rechtstreeks bij Interdoc betrokken te raken werden ingeschat als 'gering'.<sup>87</sup> Hij uitte ook zijn twijfels over de waarde van het 'Konfrontation' onderzoek van Von Hahn over de beste manier om studenten, toeristen en zakenlieden zo goed mogelijk voor te bereiden op hun toenemende contacten met Oostblok-verenigingen, hetgeen opnieuw verdeeldheid over dit thema suggereerde tussen de BND-kringen en de civiele ministeries.<sup>88</sup> Maar de Keulse connectie, gestimuleerd door Von Hahns persoonlijke contacten met Boris Meissner van het Institut für Sowjetologie, Arnold Buchholz, en (vanaf 1964) directeur dr. Berner, zou in de jaren zestig een centrale rol spelen in het Nederlands-Duitse netwerk. Vooral Meissner was ervan overtuigd dat de ideeën over de wereldwijde revolutie binnen de communistische ideologie inhielden dat vreedzame co-existentie niet meer kon zijn dan een gevaarlijke illusie, en die visie kwam overeen met de ideeën van de BND-BVD-kringen achter Interdoc.<sup>89</sup> Buchholz was op zijn beurt gevoelig voor veranderingen in de communistische wereld en de noodzaak om verder te kijken dan de eenvoudige 'twee kampen'-benadering.<sup>90</sup>

Om een basis voor de samenwerking te leggen besloot Van den Heuvel dat iedereen die bij de SOEV werkte trainingen aan het Ostkolleg zou moeten volgen om het bewustzijnsniveau te verhogen voor de operatie in Nederland.<sup>91</sup> Hij droeg de verantwoordelijkheid voor het regelen daarvan over aan zijn medewerkers aan de Van Stolkweg, Herman Mennes en Bart van der Laan (een docent aan de militaire academie in Den Helder). De eerste SOEV-delegatie, bestaande uit Frank

Spits en Van der Laan, keerde in mei 1962 terug met een zeer positief verslag. De kwaliteit van de sprekers was hoog, de focus was breder en nuttiger, en op meer gericht dan 'het Duitse vraagstuk', en dit alles nodigde uit tot nadenken over de noodzaak om in Nederland even hooggekwalificeerde deskundigen te hebben en over het kennisniveau van het communisme binnen de SOEV zelf.<sup>92</sup>

Mennes, Couwenberg en Van den Heuvels neef Pieter Koerts volgden snel, en vanaf dat moment werd de kring wijder. Van der Laan nam contact op met Einthovens intellectuele muze, Willem Banning, om in de kringen rondom de Partij van de Arbeid en in het protestantse studie- en opleidingscentrum Kerk en Wereld kond te doen van het Ostkolleg.<sup>93</sup> Luitenant-kolonel Van der Pol van de Luchtmacht Stafschool was ook zo'n tevreden cliënt die in oktober 1962 het 'behoorlijke niveau' van de cursus prees.<sup>94</sup> Ook opinieleiders bij twee invloedrijke liberaal-seculiere kranten, het *Algemene Handelsblad* en de *Nieuwe Rotterdamse Courant* (Dries Steketeer, Henk Hofland, Jérôme Heldring en Karel van der Poll) en Dries Ekker van *Vrij Nederland* werden erbij gehaald. Heldring woonde in december met de nodige reserves een seminar van een week bij, waar hij een 'door en door anticommunistische indoctrinatie of, op z'n best, propaganda voor de teruggave van de verloren Duitse gebieden in het Oosten' van verwachtte. Na terugkeer was hij echter bijzonder te spreken over de kwaliteit en onpartijdigheid van de geboden informatie, zelfs zozeer dat hij de cursus aanbeval bij Fritz Dekker, de redacteur buitenland van zijn krant.<sup>95</sup>

Niet alle deelnemers waren overtuigd. Kapitein Benist van de Nederlandse Marine berichtte aan de Marinestaf dat alle aspecten van de communistische ideologie werden bestudeerd in relatie tot 'de Sovjet-zone' en de Berlijnse kwestie. Deze thema's verdeelden het publiek tussen de oudere generaties die gericht waren op het Duitse nationalisme en de jongere generaties met hun democratischer blik. Benist sloot zijn observaties af met de opmerking dat West-Duitsland vanwege deze nationalistische tendensen een bedreiging bleef voor de wereldvrede, en zelfs in die mate dat hij adviseerde om in verzet te gaan 'tegen de levering van nucleaire wapenen aan de Bundeswehr onder nationale controles, ongeacht of ze tactisch of strategisch zijn'.<sup>96</sup> Niettemin namen er begin 1964 kleine groepen studenten uit Leiden en Utrecht, vooral van de rechtenfaculteiten (waar de Nederlandse elite studeerde), regelmatig deel aan de seminars.<sup>97</sup> De SOEV en haar opvolger, het Oost-West Instituut, bleven deze studiereizen via de relevante studentenorganisaties in Leiden en Utrecht tot 1972 aanprijzen. De laatste groep, in november 1972, kwam van de Leidse Studentenbeweging voor Internationale Betrekkingen.

De SOEV/Interdoc droeg bij aan de internationalisering van het Ostkolleg, en de Duitsers zochten daarvoor ook een meer coördinerende rol. In december 1964 werd er een internationale conferentie gehouden onder de titel Ostforschung und politische Bildung (Oosterse studies en politieke educatie), met het doel om beroepskrachten in politieke opvoeding van de NAVO en de neutrale landen bijeen te laten komen om onderzoek en ervaringen uit te wisselen.<sup>98</sup> Met tweëntwintig deelnemers uit elf landen werd de bijeenkomst een mooi voorbeeld van de

inspanningen van de Duitsers en de SOEV (Van den Heuvel gaf een lezing over de Nederlandse situatie) om het publieke bewustzijn van de dreiging te verhogen.<sup>99</sup> Zoals in de openingsspeeches gezegd werd, was het onmogelijk om de westerse bevolking te 'immuniseren' zonder haar eerst een goed begrip te geven van het Sovjetsysteem. Dit zou niet de vorm moeten krijgen van 'staatsonderwijs' (*staatlicher Schulung*), maar de ontwikkelde burger zou rationele beslissingen moeten kunnen nemen. Hierbij werd natuurlijk aangenomen dat de *correcte* benadering ervoor zou zorgen dat de rationele burger uiteindelijk *altijd* de gewenste (anti-communistische) richting in zou slaan.

Niet iedereen was hiervan gediend. Hoewel de Deense en Franse sprekers (Noemi Eskul-Jensen respectievelijk F. de Liencourt) het erover eens waren dat er iets gedaan diende te worden om de bezorgde elites te verbinden met de onverschillige massa's, waren de Britten sceptisch.<sup>100</sup> Ook de tamelijk ongrijpbare discussies van de Zwitserse professor Joseph Bochenski over 'een spiritueel treffen met de communistische ideologie' vielen niet bij alle aanwezigen in de smaak. Peter Foster van de Britse ambassade in Bonn berichtte na afloop aan de IRD dat hij 'het verloop nogal saai en onwonderlijk' vond, met te veel aandacht voor een overzicht van het bestaande anticommunistische onderzoek en te weinig voor 'de effectiviteit van de pers, radio en televisie als de enige media die in staat zijn een breed publiek te bereiken'. Van den Heuvel was het met hem eens dat de organisatie beneden peil was en de discussie onder de maat, en dat – nog belangrijker – 'het heterogene karakter van de groep duidelijk was'.

Niet iedereen zag dat het SOEV/Interdoc-model, waarbij instituten als noodzakelijke intermediairs optraden tussen wetenschappelijk onderzoek en algemener politiek onderwijs, een noodzaak was. De mening van de Britse vertegenwoordigers (met onder meer Edward McCabe, Jane Degras van Chatham House en Walter Laqueur) dat er in Groot-Brittannië geen behoefte was aan onderricht over het communisme, 'werd door sommige van de aanwezige Duitsers opgevat als teken van een gebrek aan onverzettelikheden en vastberadenheid, en misschien ook van een troebele geest'. Foster voegde er nog aan toe dat de Duitse 'houding ten opzichte van het communisme meer op een lijn lijkt te liggen met de ideeën van wijlen Mr Foster Dulles dan met het huidige denken in Londen en Washington'.<sup>101</sup> Het antwoord uit Londen loog er niet om:

Als we Britse afgevaardigden zouden opleiden die zich uitten zoals deze Duitsers het graag zouden horen, ben ik bang dat ze volstrekt niet representatief zouden zijn en op de lange duur waarschijnlijk aanzienlijke schade zouden toebrengen door ongefundeerde beweringen te doen [...] Het communisme wordt het meest effectief bestreden door mensen die zich links van het midden bevinden, aangezien degenen aan de rechterkant gewoonlijk slechts voor eigen parochie preken.<sup>102</sup>

Het zal dan ook geen verbazing wekken dat de plannen voor een volgende conferentie stukliepen op de verdeeldheid tussen degenen die zich wilden con-

centreren op onderwijskundige methoden en anderen die juist in de aanval wilden gaan tegen de communistische invloed. Ondanks de zichtbare voordelen van dergelijke bijeenkomsten voor Interdoc had Van den Heuvel geen tijd (en geld) om er zelf mee verder te gaan.

Al in 1965 was Geyer op zoek naar een vervanger van Von Hahn, 'een jonge, afgestudeerde academicus die het Engels zo perfect mogelijk beheerst', maar er diende zich geen geschikte kandidaat aan.<sup>103</sup> Von Hahn, die liaison van Interdoc in Bonn werd, werd uiteindelijk op 1 november 1966 vervangen door Raimute von Hassell-von Caprivi, de nicht van Ulrich von Hassell, de Duitse diplomaat en deelnemer aan de samenzwering van 20 juli 1944 tegen Hitler, en de kleindochter van Leo Caprivi, Von Bismarcks opvolger als kanselier.<sup>104</sup> In de jaren vijftig was Von Hassell betrokken bij de Abendländischen Akademie, een katholiek-evangelische groep uit München die geleid werd door notabelen en die zich bezighield met federale en nationale politiek.<sup>105</sup> Ze had een behoorlijk takenpakket: de coördinatie met Von Grotes Verein (die in datzelfde jaar hernoemd werd tot de Deutsche Arbeitsgruppe für West-Ost Beziehungen) en Geyers Studienstelle für Auslandsfragen in München, de planning van toekomstige activiteiten met Van den Heuvel, organisatie en onderhoud van al het onderzoeksmateriaal en uitgaven voor gebruik door Interdoc en alle gelieerde instituten in de Bondsrepubliek, en het onderhouden van contacten binnen het internationale netwerk van Interdoc.<sup>106</sup> Ze was dan wellicht niet de eerste keus, maar Von Hassell was in Den Haag bijzonder geliefd als vaste bron van opbouwende kritiek.<sup>107</sup>



## Het Europese net

Wil de psychologische oorlog tegen het communisme werkelijk gewonnen worden, dan is het defensief niet voldoende, maar zal tot het offensief overgegaan moeten worden. Dat wil zeggen tot een psychologische oorlogvoering welke zich uitstrekt tot het communistische machtsgebied. Aan een doeltreffende en gecoördineerde activiteit op dit gebied is men echter in de vrije wereld nog niet toe.

C.C. van den Heuvel, oktober 1959<sup>1</sup>

### Interdoc-vk

Begin 1962 was de verhouding met de IRD verduidelijkt: de Britten zouden de benodigde informatie leveren over communistische bijeenkomsten en organisaties, met name over jeugdfestivals.<sup>2</sup> De werkrelatie werd al snel op de proef gesteld. Bezuinigingen bij het Britse ministerie van Buitenlandse Zaken in dat jaar brachten met zich mee dat de ambassade in Den Haag zijn IRD-post kwijtraakte. Als gevolg daarvan stelde de ambassadeur, sir Andrew Noble, voor dat al het IRD-materiaal rechtstreeks naar Van den Heuvel gestuurd zou worden, 'zodat Interdoc en de Nederlanders zelf hun anticommunistische strijd konden voeren'.<sup>3</sup> De reactie uit Londen was unaniem negatief. De mening uit 1957 werd teruggedraaid door het nieuwe hoofd van de IRD, C.F.R. (Kit) Barclay, die betoogde dat alle rechtstreekse contacten met 'beïnvloeders' in de Nederlandse samenleving gehandhaafd moesten worden.<sup>4</sup> Door de controle over de lijst van ontvangers aan Interdoc over te dragen, zou de geloofwaardigheid van het materiaal minder worden voor de ontvanger. Bovendien: 'In geen enkel land ter wereld zijn we volledig afhankelijk van een lokale anticommunistische organisatie om de distributie te verzorgen.'<sup>5</sup> De meningen waren duidelijk verdeeld:

We hebben geen erg hoge pet op van Interdoc [...] bovendien neemt Interdoc duidelijk aanstoot aan de Franse en Duitse neiging om hen voornamelijk of

in de eerste plaats te beschouwen als een handig coördinatiecentrum, een vertaalbureau en een distributiecentrum voor onderzoeksmateriaal en informatie [...] Hier blijkt niet uit dat ze bovenmatig geïnteresseerd zouden zijn in het verspreiden van ons materiaal.<sup>6</sup>

Volgens Josephine O'Connor Howe, van 1953 tot aan de sluiting van de IRD in 1978 lid van de redactie, hadden het wantrouwen ten opzichte van Interdoc meer te maken met de praktijken dan met de motieven. Daarbij kwam nog dat de IRD een andere focus had op niet-communistisch links dan de bredere blik die Interdoc voorstond. Om al deze redenen werd de oprichting van een VK-kantoor van Interdoc niet gezien als bedreiging voor de IRD-operaties, alleen al omdat men niet geloofde dat er iets van terecht zou komen.<sup>7</sup> Niettemin konden beide zijden profiteren van een overeenkomst. Pakketten met IRD-publicaties konden zonder verdere aanduiding aan de Britse ambassade in Den Haag gestuurd worden, waarna Van den Heuvel de distributie overnam. Zolang de IRD maar wist waar hun materiaal naartoe ging, voldeed deze regeling prima.<sup>8</sup> De mensen in Londen beschouwden Interdoc echter als cliënt in plaats van als partner. Aangezien de IRD gefinancierd werd door de Secret Vote, hadden ze financiële steun kunnen verlenen als ze ervan overtuigd waren geweest dat dat de moeite waard was. In dit geval is het nooit overwogen.<sup>9</sup>

De inspanningen om in Groot-Brittannië een equivalent van de SOEV en de Verein op te zetten werden desondanks voortgezet, met de Economic League (EL) en de IRD aan de basis en Dick Ellis als 'middelpunt' waaromheen de plannen zich zouden ontwikkelen.<sup>10</sup> Samen met Crozier werd deze groepen uitgenodigd voor het *colloque* in Noordwijk van september 1962, dat als thema de samenwerking tussen onderwijs en industrie had om de politieke opleiding van kaderleden te bevorderen. Niemand van de League was in staat dit colloque bij te wonen, maar Baker-White diende wel een lezing in.<sup>11</sup> Hetzelfde gold voor het *colloque* in Bad Godesberg van begin 1963: Dettmer en Baker-White van de EL, Crozier, Ellis en Barclay van de IRD.

Intussen was de League samen met de SOEV begonnen met het opzetten van cursussen voor de industrie, zoals het programma over communistische subversie in de industrie dat datzelfde jaar gegeven werd bij IBM in Amsterdam.<sup>12</sup> Barclay begon in het parlement, in de werkgeversorganisaties en bij het Institute for Strategic Studies (ISS) mogelijke bondgenoten te zoeken voor Interdoc. Er liepen al contacten met het ISS via R. Gould-Adams en deze zouden nog verder aangehaald worden toen de Zwitser Curt Gasteyger, een vriend van Kernig, in 1965 programmadirecteur werd. Lijkle Schepers van de Koninklijke zette de deur open naar Brian Trench, directeur bij Shell UK, die positief reageerde.<sup>13</sup> Begin 1963 hoopte Eindhoven nog op 'de nauwst mogelijke Engelse samenwerking' bij Interdocs management en financiering.<sup>14</sup> De Engelse betrokkenheid was van cruciaal belang om een wereldwijd bereik te realiseren. Maar Van den Heuvel kon alleen maar zeggen: 'Het is buitengewoon moeilijk om de Engelsen in beweging te krijgen



[...] ze hebben er de pest aan om te coördineren en ze hebben er nog meer de pest aan om gecoördineerd te worden.<sup>15</sup>

Het blikveld werd verruimd naar de universiteiten, en er werden contacten gelegd met St Anthony's College in Oxford, dat gerespecteerd werd vanwege de deskundigen op het gebied van buitenlandse zaken en berucht was vanwege de banden met MI6. De eerste reacties waren behoedzaam.<sup>16</sup> Om de belangstelling te prikkelen werden er voorbereidingen getroffen voor een *colloque* waarin de Economic League en de IRD samengebracht zouden worden met andere geïnteresseerde partijen, zoals het Multilateral Disarmament Information Centre (MDIC) en Common Cause (CC); deze laatste was gelieerd aan het Paix et Liberté-CIAS-netwerk. Dit *colloque* werd in april 1963 gehouden in Christ Church College in Oxford (dankzij de contacten van Neil Elles van Common Cause), onder de titel 'Groot-Brittannië en het Oost-West Conflict'.<sup>17</sup>

Common Cause had een indrukwekkend bestuur met toppers uit de krijgsmacht en andere notabelen, maar werd in Interdoc-kringen nooit als een serieuze partner beschouwd. In januari 1952 was Common Cause opgezet door een Amerikaanse, Natalie Paine, als tak van een Amerikaanse organisatie met dezelfde naam en met als doelstelling 'de nederlaag van de communistische partij in Groot-Brittannië'.<sup>18</sup> Alle pogingen om CC om te vormen tot een nationale koepelorganisatie voor anticommunistische activiteiten in Groot-Brittannië liepen op niets uit, en na een bittere strijd om het leiderschap aan het eind van de jaren vijftig was de organisatie op sterven na dood. De beperkte waarde van CC als partner blijkt uit Van den Heuvels commentaar dat het 'een zeer kleine [...] uitgesproken anticommunistische organisatie' was, die 'gebaseerd [was] op een ouderwetse koude oorlogsmentaliteit'.<sup>19</sup> Niettemin leverde het nuttige contacten op. Toen Elles eind 1963 gevraagd werd zitting te nemen in een nieuw internationaal bestuur van het CIAS, had Van den Heuvel daar geen bezwaar tegen. In mei van het jaar daarop liet Elles Van den Heuvel een lezing houden over het communisme in West-Europa voor de Britse European Movement in het House of Commons.<sup>20</sup>

Shell UK speelde een belangrijke rol in de plannen die in Christ Church gesmeed werden om via Brian Trench fondsen te werven, al was het dan 'in het diepste geheim'. De conferentie was een grote stimulans en gaf Van de Heuvel de indruk dat alle partijen, waaronder het ministerie van Buitenlandse Zaken, eindelijk 'werkelijk geïnteresseerd' waren.<sup>21</sup> De Italianen, Zwitsers en Nederlanders deden mee, naast sterke delegaties uit Frankrijk (met onder meer De Lagarde, Guy Lemonnier, Préchac en generaal Olié), Groot-Brittannië (met onder meer Crozier, parlamentslid Aidan Crawley en Hugh Seton-Watson) en Duitsland (met onder meer Geyer, Von Grote, Dethleffsen, Von Dellingshausen, Kernig, Lades en Triesch). De reacties uit Oxford waren 'over het algemeen zeer gunstig', al verbaasden sommigen zich over het grote aantal Franse en Duitse deelnemers in militair uniform. Labour-parlamentslid G.W. Reynolds deed de aanbeveling dat de vakbonden een soortgelijke bijeenkomst zouden moeten organiseren, en er werd gehoopt op het binnenhalen van de invloedrijke Federation of British

Industries. Het opzetten van een Britse stichting stond nu bovenaan de agenda, net als de noodzaak een Engelse woordvoerder aan te stellen naast Ellis.

Leslie Sheridan was de eerste kandidaat: een Special Operations Executive-veteraan uit de Tweede Wereldoorlog, die daarna voor de IRD was gaan werken, leiding gaf aan de uitgeverij Ampersand Books en daarnaast ook actief was als 'public relations consultant'.<sup>22</sup> De voordelen waren duidelijk, en in augustus 1963, na ontmoetingen met Geyer, Von Grote, Von Hahn en Einthoven in Scheveningen, aanvaardde Sheridan een dienstverband voor een jaar voor £ 720 (plus £ 300 onkosten) om één dag per week te besteden aan het ontwikkelen van contacten, het verstevigen van 'een financiële basis', en het functioneren als het verbindingskanaal tussen Interdoc in Den Haag en gelieerde instituten in Groot-Brittannië.<sup>23</sup> De basis om actie te ondernemen was nog steeds wat wankel, want geen enkel bestaand instituut wilde door de nieuweling beperkt worden in zijn vrijheid van handelen, en dit lastige parket betekende ook dat men huiverig was om er geld in te stoppen.<sup>24</sup> Deze interdepartementale onenigheid stak opnieuw de kop op toen Ellis liet weten dat MI6 niet wilde dat 'operationele' rapporten die voor hen bedoeld waren via Sheridan ook bij de IRD terecht zouden komen, vanwege het veiligheidsrisico.<sup>25</sup> Van den Heuvel loste dit op tijdens een trip naar Londen in november, en vanaf dat moment werd in alle correspondentie aan de IRD gerefereerd als 'Power'. MI6 werd 'Johnson' genoemd.

De pogingen om Interdoc-vk op te zetten liepen vertraging op toen Sheridan naliet om het succes van de Christ Church-bijeenkomst op te volgen. Zijn onverwachte dood in januari 1964 compliceerde de zaak verder. Er werd gediscussieerd over mogelijke opvolgers, maar toen deed Van den Heuvel een logisch voorstel: wilde Ellis niet de nieuwe vertegenwoordiger worden? Hij kende de juiste mensen en hij kende de missie.<sup>26</sup> Ellis was zeventig en keek niet uit naar een fulltime dienstverband. Zijn baan bij MI6, waar hij verslagen van de BSC (British Security Coordination) categoriseerde, eindigde echter per 1 maart 1964, dus nam hij het aanbod aan, tegen dezelfde financiële vergoeding als Sheridan. Met een hernieuwd elan schreven de twee een specifiek voorstel voor Interdoc-vk. Ellis regelde het gebruik van kantoorruimte aan 2-3 Norfolk Street in centraal Londen (interessant genoeg hetzelfde adres als Common Cause). Nu dit geregeld was, riepen ze een vergadering uit voor 20 juli 1964 om de afspraken vast te leggen.

Alle genodigden waren aanwezig: Dettmer van de EL, drie vertegenwoordigers van Common Cause, een van MDIC, Crozier en W. Bertram Hesmondhalgh van de pr-afdeling van Shell in Londen. Men had voor ogen dat het bestaande niveau van samenwerking op het gebied van publicaties en *colloques* opgevijseld kon worden door een bestuur aan te stellen, door zichtbaar aanwezig te zijn in het Engelse intellectuele en politieke leven, en uiteindelijk een gelijkwaardige positie in te nemen naast de Nederlanders en de Duitsers 'om het Interdoc-beleid te bepalen'.<sup>27</sup> Iedereen was het eens over de toegevoegde waarde van een Interdoc-vk, en het bestuur zou bestaan uit James Duffy (MDIC), John Dettmer (EL), Neil Elles (CC) en Brian Crozier, met Ellis als secretaris. De financiën zouden via Hesmond-

halgh van Shell komen, op basis van een proeftijd van een jaar, ervan uitgaand dat de waarde van de nieuwe organisatie voor het bedrijfsleven nog bewezen moest worden; omwille van de discretie werd het ook verstandig geacht hem geen bestuurslid te maken.

Shell had echter wel bedenkingen, aangezien de EL bekritiseerd werd door Labour-parlementsleden die vonden dat ze te zeer gericht waren op het bedrijfsleven, en daarmee was de EL een mogelijk risico als partner.<sup>28</sup> Er werden vanaf het begin beperkingen opgelegd; zoals Ellis uiteenzette, zou Interdoc-vk noch proberen de bestaande organisaties te coördineren, noch 'zich bezighouden met activiteiten van nationale aard'.<sup>29</sup> De IRD werd niet vertegenwoordigd om ervoor te zorgen dat het ministerie van Buitenlandse Zaken iedere betrokkenheid kon ontkennen, maar bleef wel op de achtergrond 'als het meest waardevolle contact in het Verenigd Koninkrijk'. De belangstelling en invloed van de IRD bleken op twee punten: de blijvende focus op vredes- en jeugdbijeenkomsten die onder communistische invloed stonden, en de nog grotere aandacht voor de communistische infiltratie in Afrika ten zuiden van de Sahara.<sup>30</sup> Dit interesseerde Shell ook, hetgeen geen verbazing zal wekken gezien de opening en snelle uitbreiding van zijn olieproducerende activiteiten na 1958 in Nigeria.<sup>31</sup>

In deze periode kwamen er ook nieuwe contactpersonen op het pad van Interdoc. Een daarvan was Geoffrey Stewart-Smith, een rijke zelfbenoemde anticommunistische activist en secretaris van de Foreign Affairs Circle, die in 1962 was opgericht om de aandacht te richten op oppositiebewegingen in communistische landen. Stewart-Smiths persoonlijk ambitie had hem al buiten de Interdoc-plannen gehouden, aangezien hij in 1964 zijn eigen tijdschrift had opgericht, *East West Digest*, en binnen de Britse politiek werkte als eenmans-lobbygroep. In zijn kritische studie van het Britse anticommunisme uit 1966, *No Vision Here*, kwam zelfs geen enkele verwijzing naar Interdoc voor.<sup>32</sup> De IRD beschouwde hem als een 'excentriekeling', en Ellis dacht dat hij was blijven hangen 'in de slogans en wapens van 1927'. Zijn contacten met Suzanne Labins beruchte maar grotendeels inactieve Conference Internationale sur la Guerre Politique des Soviets, de extreem-rechtse John Birch Society en de ultra-nationalistische Nationale Alliantie van Russische Solidaristen (NRS), deden zijn reputatie ook geen goed.<sup>33</sup> Ze kwamen eind 1966 het dichtst bij samenwerking toen Van den Heuvel en Geyer speelden met het idee om een paar honderd abonnementen op de *Digest* te nemen, op voorwaarde dat hij met zijn kritiek op de Engelse regering zou ophouden, aangezien 'hij niet het flauwste idee heeft van wat ze allemaal doen', maar het ging nooit verder dan dat.<sup>34</sup>

Een ander was de Tsjechische emigrant Josef Josten, die het invloedrijke Free Central European News Agency leidde en een periodiek bulletin uitbracht vanuit een kantoor in Kensington. Josten was een gerespecteerde bron, was nuttig bij het controleren van de betrouwbaarheid van mensen in het Oosten, en was direct geïnteresseerd in samenwerking met Interdoc. Maar zijn reputatie verhinderde een officiële connectie: 'Hij wordt in Fleet Street en door Power beschouwd als

iemand die soms te veel praat en een beetje te opdringerig is.' Voor de Britten was Josten niet 'één van ons'. De Tsjech nam geen deel aan de Christ Church-conferentie, en hoewel zijn plan om reisgidsen te maken voor mensen die naar het Oosten gingen even Van den Heuvels aandacht trok, doofde het contact toch tamelijk snel weer uit.<sup>35</sup>

Het was de bedoeling dat Interdoc-vk snel zijn eigen kosten zou betalen en zelfs nog geld zou verdienen voor Den Haag – de sleutel tot een volwaardige Britse zetel in het Interdoc-bestuur. In augustus 1964 reisde Einthoven opnieuw naar Londen om Dick White te bewegen de financiële steun van MI6 goed te keuren. Ellis was vastbesloten de nodige fondsen los te krijgen, maar een van de redenen voor het gebrek aan succes werd nu duidelijk: vooral de IRD vond dat het materiaal uit de Bondsrepubliek allesbehalve objectief was, en dat de constante focus op het Duitse Vraagstuk te eng was. Het Duitse overwicht in materiaal en *colloques* riep ook binnen Common Cause vragen op over het nut van Interdoc voor andere partijen. Het *colloque* in Eschwege in oktober 1964, dat beheerst werd door West-Duitse zorgen over de verhouding met de DDR en Geyers 'Vredesstrategie', lag voor een groot deel ten grondslag aan de onvrede. Zowel de Economic League als Common Cause hadden het gevoel dat hieruit bleek dat 'the German tail is wagging the Interdoc dog' en dat 'onze Duitse vrienden [Interdoc] gebruiken als kanaal voor hun eigen politieke probleem en niet als instrument tegen het communisme an sich'.<sup>36</sup> Dit klopte wel, maar ze begrepen niet dat de Duitsers wilden dat *iedereen* zich gezamenlijk aan hun doel zou committeren. Van den Heuvel maakte bezwaar tegen de suggestie dat hij maar een Duitse stroman zou zijn, en Einthoven ging in de tegenaanval door te stellen dat volwaardige Britse deelname grotere invloed op de missie van Interdoc zou opleveren, terwijl gezanik vanaf de zijlijn helemaal niets zou brengen.<sup>37</sup>

De plannen werden doorgezet. Ampersand bleek een ideaal kanaal: het publiceerde zowel Interdocs mission statement, *Tasks for the Free World Today*, in 1964, en de opvolger daarvan, *The Challenge of Coexistence*, in 1965, als de Engelstalige versie van het Helsinki-dossier van het Büro für politische Studien, *Frieden und Freundschaft?* Maar het geduld raakte op. Ellis kreeg de boodschap dat Den Haag (dat wil zeggen de Duitsers) met ingang van 1 augustus 1965 zouden stoppen met de financiële steun voor Interdoc-vk. Interdoc-vk had nog steeds geen overtuigende missie. 'Ik moet zeggen', verzuchtte Van den Heuvel, 'dat ik de opstelling van Power-Johnson (met name Power) niet goed begrijp. Nauwe samenwerking met Interdoc heeft toch duidelijke voordelen voor hen'.<sup>38</sup> Van den Heuvel adviseerde de IRD stellig om voor de distributie van hun materiaal gebruik te maken van de Interdoc-kanalen: Von Grote, Triesch, Herbert Scheffler en het Büro für politische Studien, en de pers- en informatiedienst van de bondsregering.<sup>39</sup> Maar de Britse samenwerking met de West-Duitsers op het informatievlak was al vrij goed.

Vanaf 1960 werden er, naar aanleiding van wederzijdse zorgen over de NAVO en West-Berlijn, Engels-Duitse informatiebesprekingen gevoerd, waaraan de IRD, de Bundespresseamt en beide ministeries van Buitenlandse Zaken deelnamen, en

waarin het hele gamma aan Sovjetactiviteiten in West-Europa, in mantelorganisaties en in de Derde Wereld besproken werd.<sup>40</sup> Deze gesprekken raakten ook aan wederzijdse belangstelling voor oude netwerken zoals het CIAS en recentere aanwinsten zoals het Comité International de Défense de la Civilisation Chrétienne (CIDCC).<sup>41</sup> Vanaf juli 1963 verspreidde de Britse ambassade in Bonn ook IRD-materiaal naar zo'n tweehonderd 'outlets' in de West-Duitse regering en samenleving, en bepaalde items reisden zelfs nog verder via de West-Duitse ambassades in het buitenland. Ondanks het feit dat de grootte van de staf de Britse ambassade in Bonn belemmerde bij het uitbreiden van taken in deze richting (vooral aangezien de voornaamste zorg niet zozeer 'de dreiging van het communisme', als wel 'de verraderlijke Franse propaganda over onze geschiktheid als lid van de Europese club' was), slaagde Van den Heuvel er niet in de IRD te overtuigen van de toegevoegde waarde die hij kon bieden. Niettemin stemde hij ermee in om 'bepaalde achtergrondmaterialen' van de IRD door te geven aan Nederlandse journalisten wanneer dat nodig zou zijn.<sup>42</sup>

Het klopt ook dat het doel van de IRD voortdurend werd heroverwogen in de jaren zestig. In augustus 1960 had een beleidsstuk getiteld 'Huidige trends in Sovjet-beleid' het departement opgeroepen om 'positiever te zijn in het benadrukken van de verdiensten van de westerse systemen', de nadruk op 'de gevaren van de Russische en Chinese imperialistische expansie' te leggen, en de noodzaak om de vreedzame coëxistentie af te zetten tegen 'westerse constructieve samenwerking'.<sup>43</sup> Nadat lord William Strang, een gepensioneerde diplomaat, om advies was gevraagd, berichtte hij in juli 1963 dat de IRD naliet om optimaal gebruik te maken van de verdeeldheid in de communistische wereld.<sup>44</sup> Hoewel men trachtte dit te herstellen door de aandacht te richten op de 'strijd om de macht in de ontwikkelingslanden' tussen China en de Sovjet-Unie, kon dit de kritiek niet stuiten.<sup>45</sup> Eind 1966 werd de IRD in een intern document, getiteld 'Current Trends in the Policies of Communist Powers and Implications for our Propaganda', nog beschouwd als 'een ervaren en efficiënte machine voor niet toe te schrijven activiteiten tegen verzwegen "vijanden van de Koningin"', terwijl voormalig directeur John Peck reageerde dat het feit dat het 'polycentrisme' zich in de communistische wereld ontwikkelde, betekende dat het departement druk doende was met het trekken aan een dood paard.<sup>46</sup>

1964-1965 was een frustrerende periode. In sommige opzichten boekte Interdoc-vk vooruitgang. De Economic League was gemobiliseerd om een vijftiendaagse reis te organiseren voor Engelse vakbondsleden naar Nederland, Denemarken en West-Duitsland, en Ellis legde contact met de directeur van de informatie-afdeling van het Trade Union Congress, Edward Pierce, die ermee instemde om Interdoc-materiaal te verspreiden. Via Nicholas Scott werden ook banden aangeknoopt met de Young Conservatives.<sup>47</sup> De EL was er happig op om zijn connecties met Confindustria (die tien jaar stil hadden gelegen) nieuw leven in te blazen in de vorm van een training voor een groep uit het Italiaanse middenkader.<sup>48</sup> Maar de League wilde geen afstand doen van zo'n groot deel van het jaarlijkse budget van

£ 250.000, aangezien dat gereserveerd was voor nationale, en niet voor *internationale* activiteiten. En opnieuw was 'Shell [...] de enige die bereid is financiële steun te verlenen', al stelde zelfs Hesmondhalgh vragen bij de constante rol van Shell UK zolang er geen serieuze pogingen werden gedaan om vooraanstaande mensen te vinden die zich achter het plan wilden scharen.<sup>49</sup> MI6 had aanvankelijk al duidelijk gemaakt dat ze alleen zouden betalen voor 'specifieke taken met wederzijds belang, als deze zich voordoen', hetgeen betekende dat MI6 samen met de IRD 'een klein voorschot' voor Ellis zou betalen, maar geen heel kantoor. In plaats daarvan oefenden ze via Hesmondhalgh druk uit op Shell, dat er met tegenzin mee instemde om de steun nog een jaar te verlengen.<sup>50</sup>

Eindhoven had met Shell-directeur Gerrit Wagner al de mogelijkheid besproken dat de Koninklijke Nederlandse Shell zijn Britse partner en andere internationale bedrijven zou kunnen mobiliseren voor een onderzoekende en fondsenwervende bijeenkomst, vergelijkbaar met wat prins Bernhard twee jaar eerder in Nederland had gedaan.<sup>51</sup> Als deze bijeenkomst verbonden kon worden aan een terrein waar niemand anders zich mee bezighield, zoals de advisering over de groeiende mogelijkheden voor contacten tussen Oost en West, zouden de kansen kunnen toenemen, vooral van de kant van het ministerie van Buitenlandse Zaken en de Federation of British Industries. Het bestaan van de Great Britain-USSR Association, die door de regering gefinancierd werd om civiele contacten te leggen, vormde geen belemmering, aangezien de Association erg formeel van aard was en zich zo neutraal mogelijk wilde opstellen. Een particuliere organisatie zou meer ruimte hebben om te manoeuvreren.<sup>52</sup> Het kostte Van den Heuvel allemaal erg veel tijd, tijd die ook aan andere projecten besteed had kunnen worden, maar vanwege zijn productieve relatie met Ellis vroeg hij Geyer geduldig te zijn:

Onze connecties en onze samenwerking met deze instituten zijn goed, maar het niveau van hun financiële hulp is zeer beperkt. Niettemin ben ik ervan overtuigd dat het bijzonder belangrijk is om Interdoc-vk te handhaven, ook als dat betekent dat we het kantoor in Londen volledig zouden moeten financieren en de heer Ellis ook een vergoeding voor zijn werk daar zouden moeten betalen. Ik zou desnoods zelfs bereid zijn hiervoor andere projecten te laten schieten.<sup>53</sup>

De Nederlander kreeg zijn zin. Er werd in zekere zin een doorbraak bereikt toen de IRD er eindelijk mee instemde de huur van het kantoor aan Norfolk Street vanaf 1 april 1966 voor z'n rekening te nemen, waardoor Den Haag de maandelijkse bijdrage kon verlagen van £ 50 tot £ 20.<sup>54</sup> Maar zelfs deze stap in de goede richting bleek misleidend te zijn. Shell liet zich niet overtuigen, en IRD en MI6 waren teleurgesteld dat Interdoc er niet in slaagde meer 'speciale acties' op touw te zetten tegen mantelorganisaties voor jongeren en studenten. De samenwerking bij het plannen en publiceren werd voortgezet, maar in deze vorm zou Interdoc-vk nog geen drie jaar blijven bestaan.

## Interdoc Zwitserland

Het meest voor de hand liggende aanspreekpunt voor een Interdoc *Arbeitskreis* in Zwitserland was Sager met zijn Ost-Instituut, maar Sager had het vreselijk druk met zijn eigen besognes, en hij was verwickeld geraakt in allerlei controverses.<sup>55</sup> In 1964 deed zich plotseling een opening voor toen Sager aan Claus Kernig berichtte dat hij grote financiële problemen had en hij Interdoc de gelegenheid bood om het Ost-Instituut over te nemen door voor 50.000 Zwitserse frank alle aandelen op te kopen. Sager 'gaf het stoppen van de atoombestanden de schuld' (het Beperkt Kernstopverdrag van oktober 1963) van zijn problemen, aangezien 'mensen dachten dat het communistische gevaar geweken was' en het aantal abonnementen op de *Klare Blick* met 25 procent was afgenomen. Maar wat een prachtige kans leek, liep op niets uit. Einthoven antwoordde in mei van dat jaar dat Interdoc voornamelijk geïnteresseerd was in de weekbladen *Swiss Press Review* en *News Report*, die in het Engels, Frans en Spaans verspreid werden in Azië, Afrika en Zuid-Amerika. Déonna stemde ermee in om als tussenpersoon op te treden om de financiën door te spelen naar Sager, zodat de betrokkenheid van Interdoc geheim kon blijven. Maar de deal werd nooit gesloten. Sager betoogde dat zijn activiteiten niet opgesplitst konden worden, en zo werd het een kwestie van alles of niets. Daarbij kwam nog Sagers reputatie: hoe zou deze koppige man functioneren als 'werknemer' van Interdoc? Einthoven moest Sager in juli van dat jaar vertellen dat het bestuur van Interdoc het plan om een aandeel in het Ost-Instituut te nemen had afgewezen, omdat 'dat een zekere verantwoordelijkheid voor uw interne zaken met zich mee zou brengen' en ze niet bereid waren dat risico te lopen. Het verhinderde deze op het oog geweldige kans te grijpen.<sup>56</sup>

Het Lucarno *colloque* van april 1965 bood de gelegenheid om iets nieuws op te stellen. Terwijl Müntz belast was met de leiding van de organisatie, werd Ernst Kux, de Sovjetspecialist van de *Neue Zürcher Zeitung*, uitgenodigd om het thema van het *colloque*, 'Gedachten, ideeën en waarden die op het Oosten gericht kunnen worden', te introduceren.<sup>57</sup> Maar overal dreigden spanningen te ontstaan: Müntz had een hekel aan de ontspannen houding van Gasteyger en Herbert Lüthy (de academicus-journalist die verbonden was aan het netwerk van het Congress for Cultural Freedom) ten aanzien van de Oost-Westcontacten en weigerde hen op het programma te laten zetten, Gasteyger was niet ingenomen met Kux als woordvoerder, en iedereen had zo zijn bedenkingen over Sager. Müntz had zijn eigen problemen, want hij had jaren volgehouden dat alle contacten met het Oosten taboe waren, en nu moest hij hierop terugkomen en toch zijn geloofwaardigheid behouden.<sup>58</sup> De 21 Zwitserse deelnemers aan het Lucarno-*colloque* gaven de positie van Interdoc in Zwitserland een enorme oppepper, maar het liet ook zien hoe fragiel de bodem onder de Interdoc-activiteiten in dat land nog was. Er lekte wat ongewenste publiciteit uit over de conferentie in de vorm van artikelen in *De Bund*, *National Zeitung* en *Schweiz*, en er werd gespeculeerd dat de telefoongesprekken van Einthoven en Theodor Krause (IIF) door de veiligheidsdien-

sten waren afgeluisterd en waren doorgegeven aan de pers. Ondanks Einthovens contacten was het lastig om de lokale verdenkingen weg te nemen.<sup>59</sup>

De gebeurtenis legde de basis voor een nieuwe poging om een *Arbeitskreis* op te zetten. Eerdere pogingen – door onder anderen Curt Gasteyger, een vriend van Kernig en indertijd programmadirecteur van het in Londen gevestigde International Institute for Strategic Studies – waren blijven steken doordat de Zwitsers onderling sterk van mening verschilden over contacten met het Sovjetblok.<sup>60</sup> Er had al een nationaal debat plaatsgevonden over de voors en tegens van handelsbetrekkingen met het Oosten. In welke mate, vroegen de critici zich af, zou dat botsen met de Zwitserse neutraliteit? De Schweizerischer Aufklärungsdienst had tot 1961 actief campagne gevoerd tegen handel tussen Oost en West, maar was bereid om het over een andere boeg te gooien als de nieuwe aanpak ingezet kon worden om het Sovjetblok kwetsbaar te maken. Van den Heuvel moest ook de nodige scepsis overwinnen om de zaak in beweging te krijgen, want de hiërarchisch ingestelde Zwitsers hadden tot dan toe vooral met Einthoven te maken gehad en ze begrepen niet waarom hij nu naar de achtergrond geschoven was.

Niettemin werd Hans-Peter Ming van het Aktionskomitee Wahret die Freiheit tot *Mittelpunkt* gekozen, met de administratieve ondersteuning (in plaats van leiding) van Sager, en met goedkeuring achter de schermen van het Zwitserse ministerie van Buitenlandse Zaken en de Aufklärungsdienst. Het Aktionskomitee, een uitloper van het studentenactivisme na de Hongaarse Opstand van 1956, was in 1959 in Zürich opgezet om tijdens grote internationale jeugdfestivals de Zwitserse opvatting van vrijheid en democratie te propageren onder studenten uit de Derde Wereld, en in 1965 had het een solide reputatie opgebouwd.<sup>61</sup>

De meningen verschilden ook over de vraag of Münst binnengehaald moest worden, vanwege 'zijn negatieve anticommunisme' en het feit dat hij 'heel moeilijk' had gedaan tegen de andere Zwitserse deelnemers, hetgeen Van den Heuvel verleidde tot de meesmuilende uitspraak dat 'hij duidelijk teleurgesteld is dat hij niet onze enige man in Zwitserland is'. Niettemin was hij onmisbaar vanwege zijn contacten en zijn energie. Sager, daarentegen, was in de achting van de Nederlander gestegen, ondanks zijn verlangen om alles voor eigen doeleinden aan te wenden.<sup>62</sup>

In juni probeerde Van den Heuvel het voordeel uit te buiten in een bijeenkomst met Ming en anderen van het Aktionskomitee en het Ost-Institut. De stemming was goed en er was een algemeen gedeeld gevoel dat de tijd rijp was voor directe Zwitserse betrokkenheid bij Interdocs *Konfrontation* met het Oosten, ondanks 'de ziekelijke angst van de Zwitserse autoriteiten' om de Zwitserse neutraliteit in gevaar te brengen. Maar opnieuw viel het plan in duigen, dit keer omdat Ming zich terugtrok als 'middelpunt' en er maar weinig kandidaten waren die voldeden aan Van den Heuvels wens dat 'een jong, dynamisch persoon' de leiding zou nemen van een betrokken team 'zonder grote namen'.<sup>63</sup>

De enige oplossing was om het Aktionkomitee Wahret die Freiheit, en dan met name de 25-jarige voorzitter Hans Graf, ervan te overtuigen de Interdoc-basis in



Zwitserland te worden. Dit bracht problemen met zich mee, aangezien Wahret die Freiheit meer een fluctuerende commissie dan een geestelde organisatie was, maar het dilemma werd verlicht door een veranderde aanpak vanuit Den Haag en München. Het doel was niet langer om een *Arbeitskreis* op te zetten, maar alleen nog maar een intensivering en uitbreiding van Interdocs distributienetwerk. Het Zwitserse anticommunistische apparaat werd opgeschrikt doordat de afname van de Oost-Westspanningen de vraag naar zulke activiteiten liet slinken. Een van de slachtoffers was de Aktion Freie Staatsbürger van Müntst, dat met ingang van 1 januari 1966 haar subsidie kwijtraakte, hoewel veel van de leden zich snel hervormden tot de Aktion für freie Demokratie, die zich richtte op het gevaar van spionage en subversie in de Zwitserse samenleving. Wahret die Freiheit kreeg onder de nieuwe omstandigheden juist meer invloed door de positieve houding ten opzichte van de Oost-Westuitwisselingen, en Sagers fortuin met het Ost-Instituut verbeterde ook toen het bedrijfsleven zich eenmaal realiseerde dat hij juist vóór handel tussen Oost en West was.

Zowel Graf als Sager nam deel aan het *colloque* in Zandvoort in september 1965 met het thema 'Voorbereiding op de contacten tussen Oost en West'. Van den Heuvel bezocht het Ost-Instituut in november 1965 en was bijzonder onder de indruk van de wijze waarop Sager zo'n efficiënte organisatie met 21 personeelsleden leidde, ondanks de ingrijpende bezuinigingen van het jaar daarvoor. Er werden plannen gemaakt voor een vervolg op Lucarno in de vorm van een tweedaags evenement voor reisbureaus, getiteld 'Inleiding op de problemen bij contacten met het Oosten', met onder meer Geyer en Ellis.<sup>64</sup> Toen Graf en Ming aarzelden, kwam Sager opnieuw in beeld als serieuze partner, en in december 1965 kwamen ze overeen dat hij het grootste deel van de Zwitserse distributie van Interdoc zou overnemen. Het doel was om een bestand van honderd à tweehonderd adressen op te bouwen (net als in Nederland) met een dwarsdoorsnede van mensen uit politieke partijen, het bedrijfsleven, de regering, de media en de kerken.<sup>65</sup>

In 1966 moest Van den Heuvel dan ook toegeven dat, hoewel de oorspronkelijke droom van een Zwitserse *Arbeitskreis* nooit was uitgekomen, de samenwerking met Zwitserse personen en instituten uitstekend verliep. Interdoc had zichzelf eindelijk op de kaart gezet als een belangrijk 'informatiecentrum' in de Zwitserse context.<sup>66</sup> De contacten met Graf op het gebied van jongeren en studenten zouden in de jaren daarna steeds verder geïntensiveerd worden.

### Interdoc Italië

Als gevolg van uitgebreide discussies binnen Interdoc werd in de zomer van 1963 besloten de focus te verleggen van de UCID, Comitato Civico en Azione Cattolica naar de Italiaanse industrie. Von Hahn en Van de Heuvel zouden in oktober op reis gaan en bezoeken afleggen in Milaan en Rome. De voorbereiding was zorgvuldig – het doel van de reis was 'praktische, concrete en blijvende samen-

werking' in plaats van geld. De boodschap was: 'Interdoc is tegenwoordig het enige instituut op internationaal niveau dat ernaar streeft alle krachten te verenigen die een actieve, intellectuele oorlog willen voeren tegen het communisme.' Von Hahn's persoonlijke connecties speelden een grote rol bij de voorbereidingen.<sup>67</sup> In Milaan werden ze ontvangen door de directeur van Pirelli, Emanuele Dubini, en onder de aanwezigen waren leden van de Associazione Industriale Lombarda, Confindustria, het chemische en metaalverwerkende concern Societa Edison Volta en Ideal-Standard. Na een lange discussie waren de Italianen ervan overtuigd dat Interdoc hun nuttige inzichten in het communistische gevaar zou kunnen opleveren, vooral met betrekking tot het uitwisselen van 'best practices' op het gebied van kadervorming in Groot-Brittannië, Frankrijk en West-Duitsland.

Met de volledige steun van Confindustria belastte de directeur van de Societa Edison, De Biasi, zijn onderzoeksdirecteur Renato Pavetti met de taak een Italiaanse organisatie op te zetten. Pavetto was een goede keus – hij had het *colloque* in Barbizon bijgewoond en was op de hoogte van de methoden en doelstellingen van Interdoc.<sup>68</sup> Het deel van de reis dat naar Rome voerde, was bedoeld om de contacten aan te halen die Eindhoven tijdens zijn bezoeken in 1961 gelegd had, maar ook hier had Von Hahn rechtstreekse contacten: monsigneur Mosconi, 'tot nu toe nummer 2 van de nunciatuur', aartsbisschop Heim, de Zwitserse apostolische delegaat voor Scandinavië, en nota bene professor Ratzinger, de latere paus Benedictus XVI, aan wie in die tijd 'een beslissende invloed toegedicht werd' als adviseur van de invloedrijke kardinaal Frings.<sup>69</sup> De resultaten van de bijeenkomsten in Rome zijn niet opgetekend. Het Tweede Vaticaans Concilie, uitgeroepen door paus Johannes XXIII, was al in oktober 1962 begonnen met de beraadslagingen over de relaties tussen de rooms-katholieke kerk en de moderne wereld, en het zou drie jaar duren, hetgeen alle aandacht van de kerkelijke hiërarchie opslokte. In Milaan daarentegen zou een grote doorbraak gerealiseerd worden.

In december 1963 kondigde Pavetto aan dat er in Milaan een onderzoekscentrum opgezet zou worden als eerste stap in de oprichting van een Italiaanse organisatie. Van den Heuvel was positief en stelde: 'Het is verbazingwekkend hoe weinig er tot nu toe is gebeurd in het land waar het communistische gevaar groter is dan in welk ander westers land dan ook.'<sup>70</sup> De missie van Van den Heuvel en Von Hahn had de zaak meteen in beweging gebracht. Al in de tweede week van januari 1964 vond er een reeks bijeenkomsten plaats in Den Haag met Pavetto en met de man die het centrum op zou zetten, Renato Mieli. Mieli was een bijzonder interessante keuze voor deze rol. Als vurig antifascist was Mieli in 1945 (of wellicht eerder) lid geworden van de communistische partij (PCI), nadat hij gewerkt had als journalist en, tijdens het laatste jaar van de oorlog, voor de afdeling Psychologische Oorlogvoering van het US Office of War Information. Hij was duidelijk getalenteerd, want rond 1947 leidde hij de Milanese tak van *L'Unita* en in 1949 nam hij het propagandakantoor van de partij in Rome over. Toen Mieli in 1958 brak met de communistische partij was hij adjunct-directeur van de Sectie Buitenland van de partij, waarbij hij direct rapporteerde aan Palmiro Togliatti, de

leider. Zijn ontzuivering lijkt veroorzaakt te zijn door Chroesjtsjovs speech tegen het stalinisme tijdens het Twintigste Partijcongres en de inval in Hongarije in 1956, hoewel de CIA aan Van den Heuvel berichtte: 'de ideologische factoren en motieven achter Mieli's beslissing de PCI te verlaten, zijn ons volstrekt niet duidelijk'.<sup>71</sup> In 1964 betwistte Mieli openlijk Togliatti's standpunt over het revisionisme door vragen te stellen bij het gedrag van de partijleider tijdens de zuiveringsacties eind jaren dertig, en nam hij zitting in een commissie van ex-communisten onder leiding van Ignazio Silone om de stalinistische misdaden te onderzoeken. Als je iemand zocht die begreep hoe het communisme in Italië werkte, was er geen betere keus dan Mieli.

Het bezoek van Pavetto en Mieli aan Den Haag omvatte briefings van Einthoven, Van den Heuvel, Geyer en Von Grote over de hele SOEV-Verein-Interdoc organisatie die vijf dagen duurden. Op hun beurt legden de Italianen hun eigen plannen voor. Met een gegarandeerd bedrag van DM 800.000 van Confindustria en andere bronnen in de industrie als startkapitaal voor 1964 zou het Centro di studi e ricerche su problemi economico-sociali (CESES) beginnen met de bouw van een documentatiecentrum over Sovjetideologie en -strategie, en daarna, met een staf van ongeveer twintig man, de aandacht verleggen naar kadertraining. Pavetto en Mieli benadrukten dat de anticommunistische strijd zich ook moest bezighouden met 'het verder versterken van de Italiaanse democratie, een gezonde en bewuste aanvaarding van democratische verantwoordelijkheid, en het uitvoeren van onmisbare hervormingen in eigen land'. Voor deze taak werd samenwerking met Interdoc onontbeerlijk geacht, maar een volledig lidmaatschap werd voorlopig uitgesloten.

Als volgende stap werd met Geyer en Von Grote een reisplan opgezet om de Italianen langs het West-Duitse institutionele netwerk in München, Bonn, Keulen en Freiburg te voeren.<sup>72</sup> Groot-Brittannië, Nederland en Frankrijk stonden ook op de agenda, hoewel Bonnemaison, die speciaal voor dit doel naar Den Haag kwam, de Italianen in hotel Terminus ontmoette en niet aan de Van Stolkweg om de officiële afstand te bewaren die de SDECE moest houden.<sup>73</sup> Het CESES had nu de UCID vervangen als de Italiaanse basis van Interdoc, en het vergde nog de nodige tactvolle correspondentie van Van den Heuvel om ongewenste conflicten te vermijden.<sup>74</sup> Eind maart reisde Van den Heuvel af naar Milaan om de voortgang te volgen. Mieli gaf toe dat het CESES naar de SOEV gemodelleerd werd, en dat ze zelfs een Italiaanse versie van *Oost-West* wilden opzetten. In dit stadium waren Pavetto en hij erop gebrand om de *colloques* regelmatig bij te blijven wonen.<sup>75</sup>

De enige zorg was dat Confindustria snel resultaat wilde zien, en dit legde de nodige druk op het nog onderbemande instituut. Dit werd begin 1965 duidelijk. Den Haag probeerde Mieli meer en meer bij hun operaties te betrekken: ze lieten hem Interdoc-bestuursvergaderingen bijwonen, contacten leggen met de Economic League, de Italiaanse afvaardiging naar het *colloque* in Lucarno over de Oost-Westrelaties opzetten, een hoofdstuk aanleveren voor *The Challenge of Coexistence* en deelnemen aan de 'Luxemburg-groep' over jeugd- en studentenbewegingen.

Eindhoven probeerde herhaaldelijk om Mieli in contact te brengen met Guicciardi om de Italiaanse link te versterken.<sup>76</sup> Maar Mieli had van het CESES-bestuur te horen gekregen dat hij dat alleen op persoonlijke basis mocht doen, en dat er geen sprake kon zijn van een officiële alliantie met Interdoc.<sup>77</sup> Niettemin woonde hij in november 1964 een Interdoc-bijeenkomst in Den Haag bij, ondanks het feit dat hij die maand ook het eerste seminar van het CESES, over de economische planning van de Sovjet Unie, had geregeld dat in Rome plaatsvond. Von Grote (een van de sprekers) berichtte dat het seminar, met 29 deelnemers uit Groot-Brittannië, België, Frankrijk, Italië, West-Duitsland en de VS, een groot succes was dankzij de kwaliteit en het niveau van de deelnemers, het hoge budget en het 'heerlijke weer'.<sup>78</sup> Zonder gekheid: men werd zich er steeds scherper van bewust dat Interdoc Mieli harder nodig had dan Mieli Interdoc (na de eerste opstartfase van het CESES). De benadering van de twee was identiek: Mieli beschreef tijdens het seminar de noodzaak om de Sovjetervaring te onderzoeken 'met een wetenschappelijke accuratesse en een systematische trouw aan de werkelijkheid' en niet vanuit 'gepassioneerde oordelen' of 'persoonlijke ideologische neigingen'.<sup>79</sup> Maar de belangen liepen uiteen omdat Mieli door zijn geldschieters bij Confindustria werd gedwongen zich op hun directe belangen in Italië te richten. Den Haag had geen andere keus dan om op zoek te gaan naar een alternatief 'middelpunt' naast het CESES.<sup>80</sup> Intussen waren er misverstanden gerezen tussen de 'Vaccari-groep' en de 'Mieli-groep', en Vaccari vond, niettegenstaande zijn eigen onbetrouwbaarheid, dat hij aan de kant geschoven was ondanks zijn inspanningen om vooruitgang te boeken. Er was iemand nodig om de zaak weer bij elkaar te halen.

Het *colloque* in Lucarno was belangrijk – met 65 deelnemers was het een van de grootste Interdoc-conferenties, en het was bedoeld om de banden met de Zwitsers en de Italianen te verstevigen. Dat lukte goed met de Zwitsers, maar met de Italianen, zoals Van den Heuvel meesmuilend tegen Lamberty zei, 'weet je het nooit zeker'.<sup>81</sup> Al sinds de eerste bezoeken van Eindhoven aan Zwitserland had hij mogelijkheden gezien om de Zwitsers (en Sager in het bijzonder) te gebruiken om de Italianen te bereiken, zowel om informatie te leveren als om contacten te leggen, maar in Lucarno bleek weer hoe moeilijk het was om deze verbinding tot stand te brengen. Mieli kwam opdagen en gaf een slecht voorbereide voordracht, maar de andere Italianen verschenen niet. Bertram Hesmondhalgh leverde nog meer bewijs van de warboel in Italië, toen hij Van den Heuvel versteld deed staan door vrolijk op te merken dat hij had gehoord dat Interdoc Italië werd gefinancierd door de plaatselijke afdeling van Shell. Toen de Nederlander antwoordde dat Interdoc Italië niet bestond, bracht nader onderzoek aan het licht dat er een groep was die die naam gebruikte, met als contactpersoon een zekere miss M. Rocchiero, en dat deze groep inderdaad geld ontving van Shell. Rocchiero bleek de secretaresse van Vaccari te zijn.<sup>82</sup> De toestemming voor de financiering was verleend door de directeur van Shell Italië, graaf Guido Zucchini, in overleg met Shell UK. Zelfs al liet Zucchini (die het Interdoc-dossier had overgenomen van Guicciardi) nog eens zien hoe betrokken Shell bij de hele onderneming was, het toonde ook eens temeer

aan welke problemen er waren met Italiaanse partners die niet communiceerden en zich niet aan afspraken hielden.<sup>83</sup>

Desalniettemin richtte Van den Heuvel na Lucarno opnieuw zijn aandacht op Vaccari en de UCID-groep. Naast het contact met Vaccari was de vruchtbare samenwerking met de directeur van de Bolognese afdeling van de UCID, Gianfranco Galletti, ook een goed teken. Galletti was redacteur van het politieke maandblad *Cronaca Politica*, en in de loop van 1964-1965 publiceerde hij een reeks artikelen die Van den Heuvel had aangeleverd met korte analyses van de West-Europese communistische partijen.<sup>84</sup> Intussen sloop de ergernis in de correspondentie met Mieli, zodat Von Hahn er in september 1965 uitflapte dat 'we ons hier werkelijk steeds weer afvragen waarom het zo ongelooflijk moeilijk voor u is om onze brieven te beantwoorden'.<sup>85</sup> Mieli bleef oprechte belangstelling tonen voor Interdoc, maar vanaf halverwege 1965 werd het standaardverloop dat er uitnodigingen naar Milaan gestuurd werden die ofwel onbeantwoord bleven, ofwel afgezegd werden (met spijtbetuigingen). Hoewel hij in 1967 (samen met Vaccari) was gevraagd voor de adviesraad van Interdoc, lijken alle verslagen erop te duiden dat hij na Lucarno geen andere *colloques* meer bijwoonde. Tijdens zijn bezoek aan Mieli in maart 1967 merkte Van den Heuvel op dat de wegen van het CESES en Interdoc gescheiden waren omdat 'zijn instituut zich steeds meer ontwikkelt tot een wetenschappelijk programma', met postuniversitaire trainingen en theoretische seminars over economie, wetgeving en geschiedenis voor deelnemers uit Oost en West. De Nederlander schreef over de resultaten:

Propaganda maakt geen openlijk deel uit van de discussies, maar Mieli is nog steeds van mening dat door precies vast te leggen wat de vertegenwoordigers van de Oost-Europese landen gezegd of geschreven hebben, je vanzelf propaganda voor het Westen maakt, aangezien gewoonlijk alles wat de communisten te bieden hebben inferieur is aan wat het Westen kan bieden [...]. Mieli is erg tevreden over zijn bijzonder geraffineerde psychologische actie die mogelijk is gemaakt door zijn wetenschappelijke programma.<sup>86</sup>

De activiteiten van het CESES moeten gezien worden in het licht van een periode waarin de rol van de staat in de Italiaanse economie zich steeds verder uitbreidde, zowel op het gebied van eigendom als op het gebied van planning. Hoewel dit in naam van de efficiency gedaan werd, vreesden critici dat de heersende christendemocraten (met het Vaticaan op de achtergrond) in de praktijk de PCI rechtvaardigden en daarmee de vrije samenleving ondermijnden. 'Uiteindelijk', concludeerde Van den Heuvel, was Mieli's doel om 'een wezenlijk bijdrage te leveren aan de opleiding van een nieuwe, jonge democratische elite in Italië'.<sup>87</sup>

De centrale positie van de Vaccari-groep herleefde door een bezoek van Van den Heuvel aan Milaan in juni 1965. Op een of andere manier werd de exercitie van oktober 1963 herhaald (die rechtstreeks geleid had tot de oprichting van het CESES), en kwam een groep Italiaanse industriëlen bij elkaar om de oprichting van

een nationale commissie te bespreken. Uit hun midden kwam een uitstekende kandidaat naar voren: Giorgio Barbieri, directeur van de Bologna Industrial Association en iemand die getipt werd als volgende directeur van Confindustria. Barbieri deed geen beloften, maar na lange discussies in Von Hahns huis in Bad Gastein in augustus van dat jaar wilde hij wel beloven dat hij Interdoc rechtstreeks in contact zou brengen met het secretariaat van Confindustria en met Melotti, de algemeen secretaris. Het CESES zou daarbij gepasseerd moeten worden. Barbieri bewaarde zijn grootste kritiek voor Vaccari, 'een bijzonder gevaarlijk man' die bij de invloedrijke kring rond kardinaal Siri in de top van het Vaticaan hoorde, waar men bereid was compromissen te sluiten met de PCI en haar aanwezigheid in de regering te accepteren in ruil voor de ongehinderde verbreiding van het katholieke geloof.<sup>88</sup> Dit wierp een nieuw licht op Einthovens discussies met Siri uit 1961. Maar opnieuw bleek er verschil te zijn tussen de Italiaan die Interdoc vis-à-vis sprak en de Italiaan die de plannen moest gaan uitvoeren. Een geplande reis van Von Hahn en Van den Heuvel naar Milaan en Bologna in november 1965 om verder te praten met Barbieri ging niet door, en het contact met de Italiaan, zoals met het grootse deel van zijn landgenoten, vervaagde. Einthoven schreef diezelfde maand aan Van Gestel dat de kans dat hij naar Italië zou terugkeren om de draad voor het eerst sinds 1962 weer op te pakken, nihil was: 'Samenwerken met de Italianen is zo lastig dat het niet de moeite waard is om er zo'n lange en dure reis voor te maken.'<sup>89</sup> Von Hahn vermoedde duisterder motieven: 'Blijkbaar zijn er machten die niet geneigd zijn met Interdoc samen te werken.'<sup>90</sup>

In deze teleurstellende fase bleef Vaccari iedere gelegenheid aangrijpen om Interdoc naar voren te schuiven. Hij kwam met nuttige contacten binnen de International Christian Leadership in Washington DC, de Federation des Jeunes Chefs d'Enterprises d'Europe in Brussel, en in juni 1966 schreef hij Van den Heuvel over een opmerkelijke groep van geïnteresseerde partijen die publicaties van Interdoc wilden ontvangen.<sup>91</sup> Op de lijst met rechtse katholieken stonden aartshertog Otto von Habsburg van de Paneuropese Unie, Jean Violet (die genoemd werd als lid van Synthèses-Avenir) en de controversiële theoloog Jean Madiran.<sup>92</sup> Vaccari was vooral vastbesloten om Van den Heuvel Violet te laten ontmoeten, de beruchte 'regelaar' van de SDECE. De Italiaanse ervaring was over de hele linie een teleurstelling geworden. Het was onmogelijk gebleken om blijvende contacten aan te knopen. Het CESES – dat door Van den Heuvel en Von Hahn teweeg was gebracht – bezette in feite de plaats die Interdoc had willen innemen, en het was duidelijk dat belanghebbenden bij Confindustria, om welke reden dan ook, geen zin hadden om die te delen. Vaccari was de enige die zo nu en dan assistentie bleef verlenen, en hoewel hij van nut bleek te zijn in de Verenigde Staten, opereerde hij in de rechtse kringen waar Interdoc, met hun positieve anticommunisme, liever niets mee te maken wilde hebben. Een vergelijkbaar scenario zou zich in België afspelen.

## Interdoc België

Op papier leken de Belgen een logische partner voor de Nederlands-Frans-Duitse onderneming die Interdoc was, aangezien ze tussen de drie landen ingeklemd zaten. Er werd al vroeg afgesproken dat de contacten in België, net als in Frankrijk, onder de verantwoordelijkheid van Eindhoven zouden vallen. De Nederlander meende aanvankelijk dat een Belgisch hoofd van Interdoc een logische stap zou zijn.<sup>93</sup> Maar het liep niet vanzelf. Uit een brief van kolonel Margot van de Belgische Staatsveiligheid (sv) aan Eindhoven uit 1962 blijkt wat de problemen waren. Margot, die door sv-directeur Ludovicus Caeymaex was gekozen om in deze zaak te assisteren, had gepolst of het mogelijk zou zijn regeringssteun te vinden voor Interdoc, maar had als antwoord gekregen dat alleen een operatie onder leiding van de NAVO aanvaardbaar zou zijn.

Intussen maakte de Belgische politiek een draai naar links, en een groot deel van het Belgische bedrijfsleven was druk bezig met operaties in Oost-Europa, waardoor het steeds lastiger manoeuvreren werd. Daarbij kwam nog de taalscheiding, die de mogelijkheden voor een *nationaal* instituut nog verder inperkten. Zo bleven er alleen de extremere elementen aan de rechterzijde over die wel financiële macht bezaten (hij refereerde aan een Belgische bankier die het netwerk van Suzanne Labin financierde)<sup>94</sup> maar die niettemin onbetrouwbaar waren. Margot sloot zelfs af met een kritische noot: waarom was dit verzoek niet in 1957 gedaan? Was dit niet een nieuw voorbeeld van uitsluiting door 'les spheres anglo-saxonnes spécialement', die sowieso vaak weinig bereikten ondanks de grote bedragen waarmee gesmeten werd?<sup>95</sup>

Toch werd de zoektocht voortgezet. De eerste contactpersoon was professor Nabor (Urbain August) Devolder van de Katholieke Universiteit Leuven, die deel uitmaakte van het Vrede en Vrijheid-netwerk en die Van den Heuvel al kende van zijn boek uit 1957, *De communistische propaganda. Theorie, strategie, en methode*.<sup>96</sup> Devolder werd uitgenodigd om zich bij de *colloque*-groep te voegen, maar de meer gerespecteerde Max Lamberty, professor in de sociale wetenschappen aan de Koninklijke Militaire Academie, werd in november 1962 gevraagd voor het bestuur van de SOEV en een jaar later voor *Oost-West*. Van 1963 tot 1965 was Lamberty, een bekende humanistische 'bruggenbouwer' tussen de Belgische socialisten en katholieken en Vlaamse nationalisten, een belangrijk contactpersoon voor de planning van Interdoc.<sup>97</sup> Zijn plaats in de adviesraad van uitgeverij Elsevier bracht hem regelmatig naar Nederland, en op zijn beurt deed Van den Heuvel zijn best om Engelse (vertaald door een werknemer van Shell) en Duitse versies van zijn boek *Wat is westerse cultuur?* te verzorgen, die dan via de IRD- en Interdoc-netwerken verspreid zouden kunnen worden, met name in Azië en Afrika.<sup>98</sup> Halverwege de jaren zestig werd het thema van Lamberty's boek door de geleidelijke ontspanning van de tweedeling tussen Oost en West nog relevanter dan het bij de eerste uitgave in 1961 was geweest. Lamberty droeg ook bij aan *Aufgaben der Freien Welt-heute* en Couwenbergs tijdschrift *Oost-West*, waarin hij

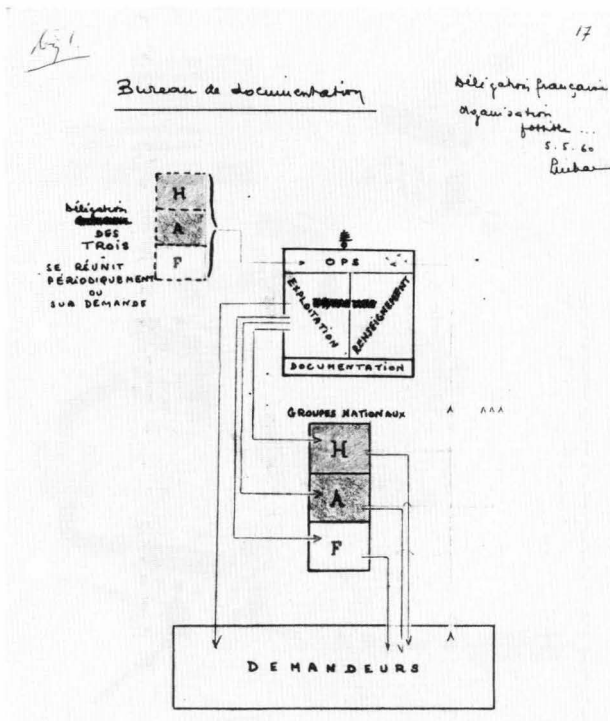
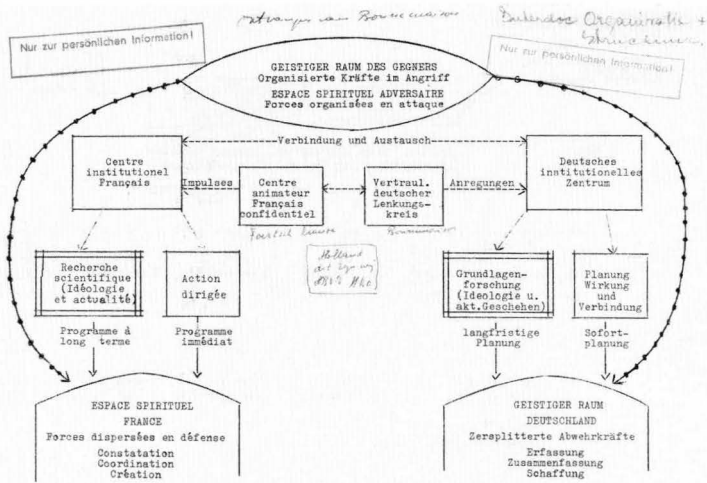
(nogal vaag) schreef over de noodzaak van een dialoog met de Sovjets om de antagonistische leugens van de communistische ideologie te ondermijnen.<sup>99</sup> Hij sprak zich stellig uit in zijn schrijven aan Van den Heuvel halverwege 1964:

Maar 'wij', de dragers van een bepaalde overtuiging, die niet verbonden zijn aan een regering, hebben toch, meen ik, iets anders te doen, dan alleen maar een balans op te maken van de evolutie in de verhouding tussen Moskou, Peking en New York. 'Wij', Interdoc, moeten een wenk geven, beginselen vooruit zetten, een boodschap opstellen die naderhand te verspreiden is [...] Midden de grondige verwarring en de onzekerheid die in het Westen evenals in het Oosten vast te stellen is, blijft er toch een taak over, een beslissende taak: *de principes formuleren die de onze zijn.*<sup>100</sup>

Lamberty was al snel nieuwsgierig naar de 'Duitse relaties' waar Van den Heuvel aan refereerde en begin 1964 regelde de Nederlander dat Lamberty in München een lezing mocht geven over zijn versie van positief anticommunisme. Rond mei zat Lamberty er helemaal in, en sprak hij met duidelijk enthousiasme over 'onze vrienden in München' en 'onze vrienden in Den Haag'.<sup>101</sup> Maar ondanks zijn onmiskenbare betrokkenheid en waardevolle prestige wilde Lamberty niet hét aanspreekpunt voor Interdoc België worden: hij was in 1963 zeventig jaar geworden en had eenvoudigweg te veel andere verplichtingen.

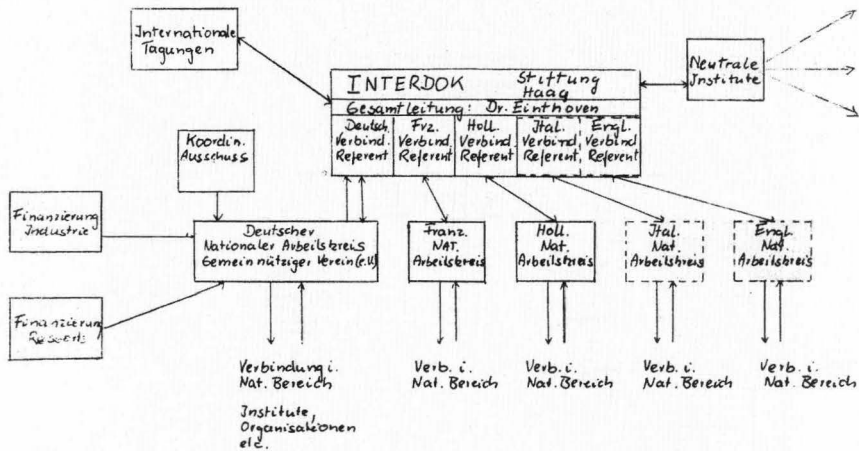
Van den Heuvel bleef op zoek naar een kritische massa aan Belgische partners. Dankzij een bezoek van Stewart-Smith aan Den Haag in 1964 kwam hij in contact met dr. F.J. Thomson uit Antwerpen, een onderzoeker op het gebied van communistische infiltratie in religieuze kringen. Pater van Gestel, die Eindhoven eerder had bijgestaan tijdens zijn reizen in Rome, deed hem professor Florent Peeters van de universiteit van Gent en het Institut de Recherches de l'Europe Centrale in Leuven aan de hand. Lamberty kwam met professor Emmanuel Coppetiers, directeur-generaal van het Koninklijk Instituut voor Internationale Zaken, dat nauw samenwerkte met de Nederlandse tegenhanger, het Nederlandse Genootschap voor Internationale Zaken (samen gaven ze het tijdschrift *Internationale Spectator* uit). Coppetiers was bereid zitting te nemen in een nationale commissie, maar suggereerde een andere naam als mogelijk 'middelpunt': Jacques-Henri Pirenne, eind veertig, hoofd van zowel het op de NAVO georiënteerde Centre d'Information et Documentation Atlantique (CIDA) en de Société Coopérative d'Etude et de Promotion des Echanges Economiques et Culturels (SORELS), en beschikkend over een benijdenswaardig netwerk. Met Lamberty, Devolder, Coppetiers en Pirenne leek de basis voor een Belgische commissie met een redelijke Vlaams-Waalse balans in zicht, vooral aangezien Pirenne, lid van een aanzienlijke familie en 'één van de meest bekende namen' in het land, bereid was het voorzitterschap op zich te nemen. Eind maart 1965 stemde het Interdoc-bestuur ermee in de onderneming te steunen met een bedrag van 10.000 gulden om daarmee binnen een jaar een Interdoc-België op te zetten dat zichzelf zou kunnen



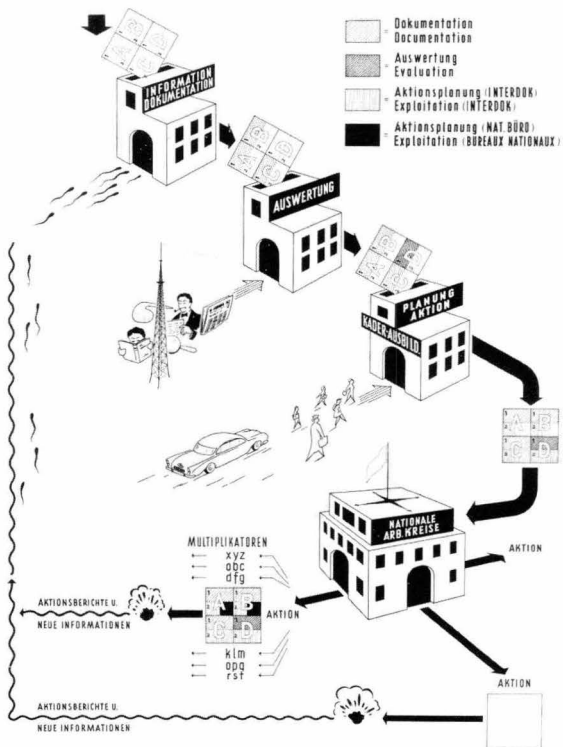


Boven: Antoine Bonnemaisons oorspronkelijke plan voor Frans-Duitse anticommunistische samenwerking, 1958. Eindhoven heeft in het midden van de foto met inkt erbij geschreven: 'Holland dit zijn wij HBVD HKO'. (Bron: Archief 'Voorgeschiedenis Interdoc')

Onder: De Interdoc-organisatie zoals voorgesteld door de Franse delegatie voor de planningsbijeenkomst in Den Haag in mei 1960: Hollande, Allemagne, France. (Bron: Archief 'Voorgeschiedenis Interdoc')



Art. 1 ... 20 Teil Nr. 3A 1428/10-1-1960



Boven: Het Duitse voorstel uit 1960. De Italiaanse en Britse deelname is merkwaardig. (Bron: Archief 'Voorgeschiedenis Interdoc')

Onder: Een meer gedetailleerde uitwerking van het Duitse voorstel. (Bron: Archief 'Voorgeschiedenis Interdoc')



*Boven:* Laan Copes van Cattenburch 38, de locatie van de kaderopleiding (KO) van de BVD in de jaren vijftig en zestig. Cees van den Heuvel had de leiding over deze divisie van 1949 tot aan zijn vertrek uit de dienst in januari 1962. (Bron: auteur)

*Onder:* De kaderopleiding van de BVD, omstreeks 1959. Achterste rij, v.l.n.r.: C.C. van den Heuvel, Ottolini, Boske, Boomsluiters, Bolten, Huber, Couwenberg. Voorste rij: Van der Lee, secretaresse, Cea Slager, secretaresse, Mennes. (Bron: Christiaan van den Heuvel)



*Boven:* De Economic League in actie: Helen Bailey spreekt Londense dokwerkers toe tijdens hun lunchpauze, 1959. (Bron: Planet News Ltd)

*Onder:* Plaats 11a (het witte gebouw), tegenover het Binnenhof in het centrum van Den Haag, de eerste officiële locatie van de SOEV in 1961-1962. (Bron: auteur)



*Boven:* 'Les Galeries' aan het Gevers Deynootplein in Scheveningen, de locatie van het kantoor van de SOEV in 1962-1963. (Bron: Haags Gemeentearchief)

*Linksonder:* Van Stolkweg 10 (het 'konijnenhol'), het zenuwcentrum voor Van den Heuvels vele operaties van 1962 tot 1986. (Bron: auteur)

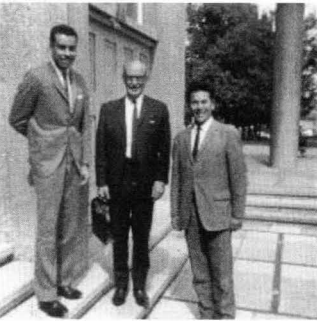
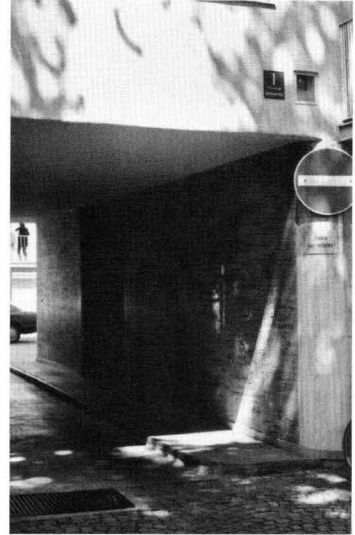
*Rechtsonder:* Felix A.C. Guépin, een van de directeuren (1950-1959) en leden van de raad van bestuur (1959-1966) van Koninklijke Olie, en een waardevolle pleitbezorger van SOEV-OWI-Interdoc. (Bron: Shell-archief, foto door Walter Bird)



*Boven:* K.Chr. de Pous (donker pak, armen over elkaar), hoofd veiligheid bij de Nederlandse Spoorwegen, bij een diner ter gelegenheid van zijn pensionering halverwege 1963, in gesprek met zijn opvolger B.F.A. Milkx (rechts naast De Pous). De ns was begin jaren zestig een waardevolle klant van soev en owi. (Bron: Utrechts Archief)

*Linksonder:* Rue de la Pépinière 14, vlakbij Gare St-Lazare in Parijs, het adres dat Antoine Bonnemaison tijdens de oprichtingsfase van Interdoc gebruikte. (Bron: auteur)

*Rechtsonder:* Het Haus der Zukunft aan de Goethestraße in Zehlendorf, Berlijn. Deze locatie werd in de jaren zestig gebruikt voor het geven van trainingen voor deelnemers uit Nederland en andere landen. (Bron: auteur)



*Linksboven:* Rolf Geyer eind jaren zestig. (Bron: Gunhild Bohm-Geyer)

*Rechtsboven:* Habsburgerplatz 1/1, München 1966, het kantoor van Nicolas von Grote's Verein zur Erforschung Sozialpolitischer Verhältnisse, de façade voor Geyers IIIIF, die later de Deutsche Arbeitsgruppe für West-Ost Beziehungen e.V. zou gaan heten. (Bron: auteur)

*Linksonder:* Nicolas von Grote (midden), het hoofd van de Verein/Arbeitsgruppe in München. (Bron: Dietmar Töppel)

*Rechtsonder:* Pöссенbacherstraße 21, Pullach (de 'villa'), het kantoor van Rolf Geyer's IIIIF in de jaren zestig. (Bron: auteur)



*Boven:* Hans Beuker (met geheven vuist) in West-Berlijn, ca. 1961. (Bron: Hans Beuker)

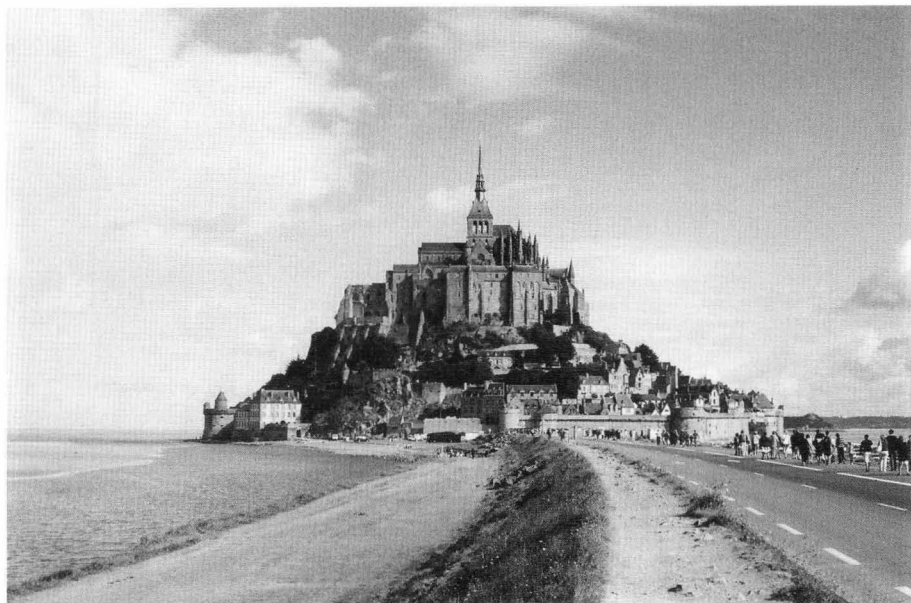
*Onder:* De opening van het achtste World Youth Festival in Helsinki in augustus 1962, waar de eerste 'tegenactie' van Interdoc plaatsvond: Hans Beukers anti-Sovjettoespraak. (Bron: Pieter Koerts)





*Boven:* Pieter Koerts (midden) op de Kurfürstendamm in West-Berlijn tijdens een training in de zomer van 1962. (Bron: Pieter Koerts)

*Onder:* Pieter Koerts (achter de microfoon) confronteert het bestuur van de door de WFDY-geponsorde Conference of Youth and Students for Disarmament, Peace and National Independence in Florence in februari 1964. (Bron: Pieter Koerts)



*Boven:* Mont-St-Michel, de locatie van het laatste Interdoc-colloque waarbij de Fransen als officiële deelnemers aanwezig waren. (Bron: auteur)

*Linksonder:* D. Guicciardi, vertegenwoordiger van Shell in Genua, die een sleutelrol speelde in het leggen van contacten in Italië. (Bron: Shell archief)

*Rechtsonder:* Antoine Bonnemaïson eind jaren vijftig. (Bron: Marie H el ene Bonnemaïson)



*Boven:* Een Interdoc-conferentie midden jaren zestig. Louis Einthoven zit links vooraan. Vooraan van rechts naar links: Herman Mennes, F.C. Spits, J.M.M. Hornix, onbekend. Raimute von Hassell zit twee rijen achter Mennes. Naast het gangpad direct achter de voorste rij zit Claus Kernig, twee rijen achter hem zit Uwe Holl, en achter Holl zit Cees de Niet. (Bron: Christiaan van den Heuvel)

*Onder:* Louis Einthoven in 1965. Einthoven wijdde zich na zijn vertrek bij de BVD in 1961 volledig aan het opzetten van het Interdoc-netwerk. (Bron: J.C. Einthoven)



*Linksboven:* Raimute von Hassell, Dietmar Töppel en Andreas von Weiss voor het kantoor aan de Van Stolkweg 10, 17 november 1966. (Bron: Dietmar Töppel)

*Rechtsboven:* Dietmar Töppel en Andreas von Weiss aan het strand in Scheveningen, 17 november 1966. (Bron: Dietmar Töppel)

*Linksonder:* Rolf Buchow, de anti-Sovjetactivist die Interdoc Berlin leidde. (Bron: Wolfgang Buchow)

*Rechtsonder:* Charles Howard (Dick) Ellis, de Australische MI6-medewerker die in de jaren zestig aan het hoofd stond van de Britse afdeling van Interdoc. (Bron: C.H. Ellis, *The Transcaspien Episode 1918-1919*, Londen: Hutchinson, 1963)





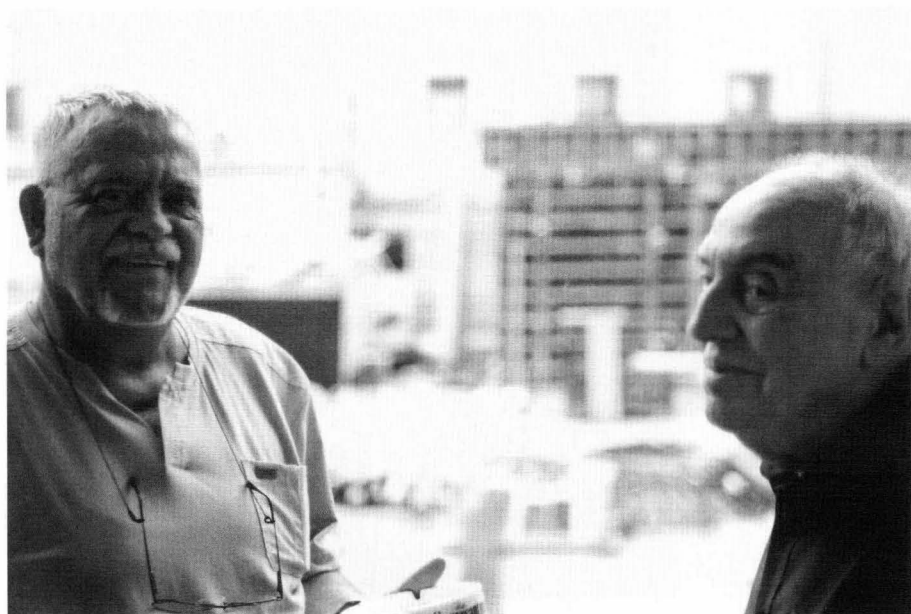
*Boven:* Frans A.M. Alting von Geusau, die het John F. Kennedy Institute aan Tilburg University opzette en dat van 1967 tot 1985 leidde. (Bron: JASON papers)

*Onder:* H.G. (Dik) Groenewald op een receptie voor oss-veteranen op Huis ten Bosch, 16 september 1974, georganiseerd door de Nederland-Amerika Stichting. Prins Bernhard staat achter hem. Samen met Cees van den Heuvel leidde Groenewald halverwege de jaren zeventig de poging om de Federation of European-American Organizations te mobiliseren en tot een actievere organisatie om te vormen. (Bron: Groenewald familie-archief)



*Boven:* Rio Praaning op een JASON-receptie. Praaning was een protégé van Cees van den Heuvel en speelde een essentiële rol in het hervormen van de Atlantische Commissie in de jaren tachtig. (Bron: JASON)

*Onder:* Cees van den Heuvel op de receptie ter gelegenheid van zijn vertrek bij de Atlantische Commissie in 1986. Rechts achter hem staat zijn zoon Christiaan. (Bron: Doos 238, archief Atlantische Commissie)



*Boven:* Leden van MIF herenigd: Peter Becker (links) en Dietmar Töppel, München, juni 2008. (Bron: auteur)

*Onder:* Leden van SOEV-OWI herenigd: Willem Couwenberg (links), Lyda van der Bree en Christiaan van den Heuvel voor het kantoor aan de Van Stolkweg 10, januari 2006. (Bron: auteur)



bedruipen.<sup>102</sup> De voortekenen waren dus goed, maar net als in Groot-Brittannië viel de realiteit tegen. Pirenne aanvankelijke wens om Interdoc te gebruiken om 'les relations humaines' en een algemeen rapprochement tussen Oost en West te stimuleren, baarde Van den Heuvel zorgen: Inderdoc was bedoeld om de valse voorwendselen van de vreedzame co-existentie aan de kaak te stellen, niet om toezicht te houden op het uiteindelijke succes ervan.<sup>103</sup>

Tijdens een planningvergadering tussen Pirenne, Lamberty en Van den Heuvel op 1 april in Den Haag werd een schema opgesteld: Pirenne zou zowel het CIDA als de SORELS als basis gebruiken om binnen een jaar een nationale commissie op te zetten. Er werd al snel een herzien mandaat uitgegeven waarin de noodzaak werd benadrukt om 'individuele personen voor te bereiden om tijdens internationale jeugdbijeenkomsten of in de onderontwikkelde landen naar voren te treden om de zwakheden van de Sovjetpropaganda aan het licht te brengen' en om 'gespecialiseerde individuen voor te bereiden op contacten tussen Oost en West'. Er konden nuttige publicaties verkregen worden via zowel *Oost-West* (Couwenberg) als *Est-Ouest* (Albertini, met behulp van Duitse bronnen als dat naar tevredenheid zou verlopen).<sup>104</sup> Lamberty had zo zijn twijfels over zijn collega, wiens uitstraling van verarmde aristocraat suggereerde dat hij hoofdzakelijk voor het geld bij de zaak betrokken was. Maar Van den Heuvel was bereid om door te zetten, aangezien Pirenne zich tot dan toe 'zakelijk en to "the point"' had opgesteld.<sup>105</sup> Einthoven voerde een aantal telefoongesprekken met de secretaris van de directie van Shell, Willem Snouck Hurgronje, om een ingang te regelen voor Pirenne bij de Belgische kantoren van Shell, en hij bracht Caeymaex op de hoogte.<sup>106</sup>

Pirenne organiseerde prompt de eerste voorbereidende vergadering op 7 mei, samen met Robert Nieuwenhuys, voorzitter van de Association Atlantique Belge en het Association Belgo-Européenne pour la Communauté Atlantique. De resultaten waren bemoedigend: achttien deelnemers (onder wie Peeters, maar zonder Lamberty) uit de krijgsmacht, de universitaire wereld, de pers en het ministerie van Buitenlandse Zaken bespraken de noodzaak van 'gepast psychologisch vertoon' van het Westen. Maar Van den Heuvel merkte zaken op die hem niet bevielen. De nadruk lag al te zeer op de handel tussen Oost en West als middel van positieve verandering, en Pirenne had het belang besproken van 'het in stand houden van de tweedeling van Duitsland' om een nieuw pan-germanisme te voorkomen.<sup>107</sup> Dit zou niet goed vallen in München. Pirenne moest zijn punt verduidelijken: een verdeeld Duitsland vormde inderdaad een minder grote bedreiging voor de machtsbalans binnen Europa dan een verenigd Duitsland, maar daarvoor was ook nodig dat de DDR voorzichtig losgemaakt zou worden uit de greep van Moskou. Bovendien had het succes van de communistische partij in de Belgische verkiezingen van begin 1963 de aandacht van het bedrijfsleven op het voortdurende gevaar gevestigd, zodat de omstandigheden geschikt waren om actie te ondernemen.<sup>108</sup> Niettemin reisde Einthoven af naar Brussel om Pirenne ernstig te waarschuwen:

Ik heb Pirenne uitgelegd dat wij in onze Interdoc kring ons tot principe gesteld hadden om datgene wat een ander land bijzonder na aan het hart lag niet te critiseren doch integendeel tezamen een front te vormen tegenover het communisme. Toen ik hem vroeg hoe *hij* het zou vinden als een belangrijk deel van België onder de heerschappij van een staat zou worden gebracht met een ideologie die volkomen vijandig was aan de onze, antwoordde hij dat zijn opmerkingen slechts bedoeld waren als een poging om uit de impasse te geraken [...].<sup>109</sup>

Pirenne hield vol, en zijn vermogen om toegang te krijgen tot de hoogste kringen van de Belgische politiek en society waren onmiskenbaar een voordeel. Tijdens een lunch die op 25 juni gehouden werd door de directeur van Shell België kwam een dwarsdoorsnede van industriëlen en politici (onder wie Marcel de Roover, via zijn baan bij Brufina) bijeen om het over het onderwerp te hebben. Eindhoven stelde voor een reeks lezingen te organiseren om ruchtbaarheid te geven aan de doelstellingen van Interdoc, met medewerking van Bonnemaïson, ex-communist Douglas Hyde en Mieli. Het momentum zou daarna worden vastgehouden door middel van een groot *colloque* in 1966 bij het Collège de l'Europe in Brugge. De tijd leek er rijp voor. De verwarring over het belang van de breuk tussen Moskou en Beijing was groot, en het zag ernaar uit dat een Interdoc-België een breed publiek zou kunnen bereiken dat op zoek was naar uitleg.

Toch vielen de plannen in de zomer van 1965 in duigen. Lamberty had zich nooit laten overtuigen, en had opgemerkt dat Pirennes 'mondaine Franstalige Brusselse wereld' wel goed zou kunnen zijn voor het geld, maar dat het een wereld was waarin hij, Peeters en 'de overige intellectuelen die belang stellen in de Oost-West verhouding [...] zich niet thuis voelden'. Deze francofone elite negeerde bovendien alles wat er uit Nederland kwam, en daarmee werd het voor Lamberty een optie om 'te doen wat de Jezuïetenorde al sedert vele jaren doet' door eenvoudigweg aparte Waalse en Vlaamse organisaties op te zetten.<sup>110</sup> Van den Heuvel deelde zijn twijfels. Hoewel Geyer bereid was om gedurende twee jaar fondsen beschikbaar te stellen om een Belgische commissie in de gelegenheid te stellen de zaak op poten te krijgen en Eindhoven van deze bijeenkomst in juni terugkwam met de indruk dat Pirenne de goede kant op schoof, deelden Van den Heuvel en Lamberty hun zorgen in de zomer van 1965. Pirenne nam het geld aan zonder concrete stappen te zetten voor een nationale commissie of een distributienetwerk voor materiaal van Interdoc. Begin oktober werd de beslissing genomen om de financiële relatie met ingang van 1 januari 1966 te beëindigen, en daarmee eindigde 'Operatie Pirenne', zoals Lamberty het noemde. In de woorden van Von Hahn had Pirenne 'tot dusver de structuur, methoden en missie van Interdoc niet werkelijk begrepen'.<sup>111</sup> Daarnaast was Pirenne, die alleen Frans sprak, überhaupt niet geschikt om de culturele kloven in België te overbruggen of deel uit te maken van het internationale netwerk van Interdoc.<sup>112</sup>

Pirenne protesteerde tegen de beslissing en bracht te berde dat hij druk doende was om nog een voorbereidende bijeenkomst te organiseren die op 5 november gehouden zou worden onder de jaren-vijftigtitel 'La Défense psychologique de l'Ouest contre la contagion de l'idéologie communiste'. Van den Heuvel, die van mening was dat 'psychologische defensie' zo 'oud was als de NAVO zelf', greep zijn kans. Samen met Von Hahn kaapte hij de Brusselse agenda door er een discussie van te maken over de rol van Interdoc bij het streven naar een nieuwe vorm van anticommunisme. Er volgde een levendige discussie, waaruit een rudimentair comité ontstond onder leiding van de 'dynamische, hardwerkende' en onlangs gepensioneerde G.A. Kestelin van de Brabantse Provincieraad. De bezorgdheid dat het comité vol oude mannen zat – gezien Van den Heuvels expliciete roep om in West en Oost met de jeugd in gesprek te raken – werd slechts gedeeltelijk weggewogen door de deelname van Lamberty's zoon, die advocaat was in Brussel.<sup>113</sup> De mislukking met Pirenne riep duidelijk de nodige twijfels op in Den Haag en in München. Alles leek te kloppen, maar er gebeurde niets. Geyer schreef Van den Heuvel in oktober dat er behoefte was aan meer leiderschap en aandacht om te zorgen dat het een succes zou worden: 'Verder zouden wij – ook met het oog op Italië en Zwitserland – nog eens grondig moeten nadenken over het probleem van de groepsvorming.'<sup>114</sup>

Interdoc België worstelde door. Kestelin bezocht Den Haag voor een uitgebreide briefing in december, maar zijn aanstelling werd afgebroken door een ongeluk tijdens het beklimmen van de Mont Blanc in de maand daarop. Zijn plaatsvervanger was Robert Nieuwenhuys, een bankier bij de Brufina holding company, voorzitter van de Belgische Atlantische Vereniging, en een prominent lid van de society. Maar tegen het eind van het jaar had Nieuwenhuys bewezen even onbetrouwbaar te zijn als Pirenne. Lamberty bleef in beeld – hij was een speciale gast tijdens de Interdoc-bijeenkomst die in april 1966 in Freiburg im Breisgau gehouden werd om Kernigs project, een encyclopedie over het communisme, te bespreken – maar zijn bijdrage werd steeds beperkter. Pogingen om Jean Fosty, verzetsleider uit de Tweede Wereldoorlog en senator voor de *Fédéralistes Démocrates Francophones*, binnen te halen mislukten. Eindhoven deed nog een poging om Caeymaex te interesseren in het vermogen van Interdoc om de Chinese communistische propaganda onder Afrikaanse studenten in Brussel en Leuven een halt toe te roepen. Zelfs al zou dit de activiteiten van de vs op dit gebied vervangen door een lokaal antwoord dat door Den Haag gesteund werd, toch kwam er weinig van terecht.<sup>115</sup>

Er werd pas weer leven in het Belgische avontuur geblazen door de terugkomst van Florent Peeters. Hoewel hij oorspronkelijk niet in overweging was genomen als aanspreekpunt omdat hij geen status had in België, bleef Peeters oprechte belangstelling tonen voor Interdoc. Peeters zag de hand van de 'cryptocommunisten' en het internationale communisme, met name de Internationale Studentenunie, in de rellen in Leuven die uiteindelijk tot gevolg hadden dat de universiteit werd opgesplitst in een Franstalig en een Vlaamstalig deel, en vond begin 1967

nog steeds dat 'een doelgerichte werkgroep van Vlamingen en Nederlanders over het bestrijden van het communisme absoluut noodzakelijk' is.<sup>116</sup> Van den Heuvel was voldoende overtuigd, na alle teleurstellingen, om Peeters uit te nodigen voor de Interdoc-conferentie in september in Bad Tönisstein over 'De communistische hertaxatie van het kapitalisme en het antwoord van het Westen'. Het jaar daarop functioneerde de Belg als de langgezochte contactpersoon, die regelde dat groepen studenten uit Gent de seminars van Interdoc in Berlijn bijwoonden, en die mogelijke nieuwe partners introduceerde in Den Haag. Een daarvan was de rijke Ligue Internationale de la Liberté van Paul Vankerkhoven en Suzanne Labin, met alleen al in België circa 2000 leden. Tijdens een bijeenkomst met Mennes in Gent werd afgesproken dat Vankerkhoven de publicaties van Interdoc zou verspreiden.<sup>117</sup>

In zekere zin betekende het contact met de Ligue een stap terug, aangezien de Ligue zich bezighield met het simplistische, rechtse anticommunisme dat Van den Heuvel en Einthoven hadden willen vermijden. Na een bezoek aan Brussel in januari 1970 berichtte Van den Heuvel aan Geyer dat, hoewel de Ligue en zijn hele netwerk (het antisubversieve Centre de Défence Nationale en partnergroeperingen in Frankrijk en Italië) nuttig waren vanwege de contacten, bijdragen aan conferenties en speciale acties 'die officieel beter niet door Interdoc uitgevoerd kunnen worden', de officiële banden met een dergelijke organisatie die overall communistische samenzweringen zag, toch beter beperkt konden blijven. Hij bedankte daarom 'in zeer beleefde, maar voorzichtige termen' voor het aanbod om zitting te nemen in de adviesraad van de Ligue.<sup>118</sup>

Aan de andere kant stonden deze groepen voor de nieuwe richting die Interdoc in de jaren zeventig verder zou inslaan: het bevorderen van de mensenrechten. Andere rechtse anticommunistische groeperingen die in België gevestigd waren, en die allemaal met elkaar verbonden waren, zouden het pad van Interdoc op dit gebied blijven kruisen, zoals Vankerkhovens Cercle des Nations, Marcel de Roovers Brusselse afdeling van het Centre Européen de Documentation et d'Information (CEDI) en Florimond Damman's Académie Européenne de Sciences Politiques. Volgens David Teacher, 'vertegenwoordigde Damman, samen met een paar goede vrienden, de Belgische kant van bijna alle internationale rechtse netwerken, zoals de PEU [Pan-European Union], het CEDI en de WACL [World Anti-Communist League]'.<sup>119</sup> Het CEDI was het internationale katholieke netwerk met aartshertog Otto von Habsburg aan het hoofd; het had nauwe banden met de BND. De WACL was vooral actief in Azië en zou daar nog enkele nuttige contacten opleveren; Peeters bracht de zomer van 1968 door met het doen van onderzoek in Taipei, en dat werd gedeeltelijk betaald door Interdoc. Voor een instituut zoals Interdoc, dat zichzelf bovenal wilde manifesteren als een betrouwbare stem, was dit gevaarlijk terrein. Eind jaren zestig moest je gematigde anticommunisten met een lantaarntje zoeken.

## Scandinavië

Het lijkt erop dat de eerste contacten die Interdoc in Scandinavië legde vanaf 1958 via de Zweden tot stand kwamen, hoewel het ook mogelijk is dat er op dat moment al banden met de Denen waren. De eerste Zweedse contactpersoon was kolonel Ivar Göthberg, het voormalig hoofd van de Zweedse Nationale Garde die tussen 1947 en 1957 leiding had gegeven aan het Centraalförbundet Folk och Försvar, het Zweedse equivalent van de Duitse Arbeitskreise für Volk und Verteidigung en de Nederlandse Volk en Verdediging, organisaties die de banden tussen de burgerij en de krijgsmacht wilden aantrekken. Göthberg werd al snel uitgenodigd om deel te nemen aan de bijeenkomsten van het Studienbüro in West-Berlijn.<sup>120</sup> Begin jaren zestig had Van den Heuvel al contact gelegd met een vastberaden groep studenten die zich in 1963 aan de universiteit van Lund verenigd hadden tot het Comité ter Bestrijding van het Communisme.<sup>121</sup> Die groep, die zich uitsprak tegen communistische infiltratie, marteling en ‘de onderwerping van landen’ via hun kanaal *Inform*, was erop gebrand verzet te bieden aan de sterke linkse sentimenten die in Lund de overhand hadden. Lund was ook de plaats waar de belangrijke jaarlijkse Internationale Studentencursus gehouden werd, die deelnemers uit Oost-Europa en de Derde Wereld trok. Mennes bezocht de cursus in september van dat jaar en kwam tot de conclusie dat het evenement geen tekenen vertoonde van opzettelijke linkse propaganda of indoctrinatie, maar dat het wel ‘kwetsbaar’ was voor communistische infiltratie. De *Inform*-groep was van plan om een ‘tegenconferentie’ te organiseren voor ‘vastberaden anticommunisten’, maar dat leek de Nederlanders wat overdreven, gezien hun indruk dat de groep eerder stond voor het anticommunisme door directe actie, iets waaraan Interdoc juist wilde ontsnappen.<sup>122</sup>

Eind 1964 besprak Einthoven de mogelijkheden voor een Zweedse SOEV met Birger Hagård, de leider van de conservatieve jongerenbeweging. Hagård had door heel Scandinavië zijn connecties, en op 1 mei (!) 1964 werd er via de Conservatieve en Christen-Democratische Jeugdgemeenschap een Europese beweging opgericht onder leiding van het latere conservatieve parlamentslid John MacGregor. Zijn navorsingen zorgden ervoor dat Hagård aanvankelijk de *Inform*-groep als beste optie voor Interdoc aanbeval, die tegen die tijd ‘tussen de 5 en 10 verschillende groepen door het hele land’ hadden en ‘nauwe banden met Denemarken’. Volgens Hagård was Bertil Häggman, ‘een van de prominente jonge conservatieven in Zuid-Zweden’, de meest geschikte contactpersoon. Van den Heuvel was niet onder de indruk – *Inform* was ‘een puur negatieve anticommunistische organisatie’ en een ongeschikte partner.<sup>123</sup> Häggman was advocaat van beroep en bewonderaar van Barry Goldwater, James Burnham en de *National Review*, en in januari 1965 bracht hij een bezoek aan de Van Stolkweg in Den Haag om de mogelijkheden met Einthoven te bespreken. Häggman had contacten in de studentenwereld in Denemarken, Noorwegen en Finland, en zou een echte aanwinst kunnen zijn.<sup>124</sup>

Het zal geen verbazing wekken dat Van den Heuvel van gedachten veranderde, en Häggman zou tot in de jaren zeventig deel blijven uitmaken van het Interdoc-netwerk. Toch kwam de gang er niet in, voor een Zweedse afdeling van Interdoc. De ervaringen in België, Italië en Zwitserland hadden Van den Heuvel en Geyer geleerd dat het handiger was om alle beschikbare contacten te gebruiken om de distributie van Interdoc-materiaal op te schroeven en ad-hocallianties te vormen voor specifieke projecten.

Een van die contacten was Åke Sparring, een gerespecteerd onderzoeker aan het Zweedse Instituut voor Internationale Zaken, die ook met serieuze bedoelingen een bezoek bracht aan de Van Stolkweg nadat hij Van den Heuvel eind 1964 in het Ostkolleg had ontmoet. Sparring, die door Van de Heuvel beschreven werd als 'het eerste Zweedse contact "van niveau"', kwam met een voorstel voor een nieuw Engelstalig tijdschrift over de communistische aanwezigheid in de kleinere Europese landen om daarmee het bewustzijn op het hele continent te verhogen. Ondanks vruchtbare contacten met enkelen van Sparrings collega's, liep het plan op niets uit, evenmin als zijn ideeën om de krachten met Interdoc te bundelen.<sup>125</sup>

De Zweedse contacten van begin 1965 beperkten zich dus tot *Inform*, Göthberg, Hagård, Sparring, Gunnar Dahlander (het voormalige hoofd van het perskantoor van de Zweedse vakbond en hoogleraar psychologische oorlogvoering aan het College van Defensie), J. Rydström van Jernkontoret (de Vereniging van Zweedse Staalproducenten) en Arvo Horm, secretaris van de Scandinavische Jeugddienst. Horm en Häggman kenden elkaar van het Baltische Comité, dat opgezet was om de protesten tegen het bezoek van Nikita Chroesjtsjov van 1964 te coördineren.<sup>126</sup> Het was al lastig om anticommunistische activiteiten te organiseren vanwege de politiek linkse atmosfeer in de Zweedse politiek en samenleving, die onder achtereenvolgende sociaaldemocratische regeringen bleef bestaan, en vanaf 1965 zouden de Zweedse politici, onder leiding van de jonge Olof Palme, de neutraliteit van hun land bewijzen door zich uit te spreken tegen de Vietnam-oorlog.<sup>127</sup> Zoals Häggman veel later zou zeggen: 'In die tijd was het in Zweden behoorlijk controversieel om anticommunist te zijn', aangezien zelfs binnen de Conservatieve partij 'anticommunisten met enige achterdocht bekeken werden'. De politie-inlichtingendienst in Zweden (voornamelijk sociaaldemocratisch gericht) was 'een bijzonder krachtige macht', en de mate van toezicht op en het treiteren van de anticommunisten is pas de laatste jaren aan het licht gekomen.<sup>128</sup>

Een van de bijzondere figuren die het pad van Interdoc zou kruisen was Carl Armfelt. Armfelt was de telg van een trots Zweeds adellijk geslacht wiens voorvaders in het leger van Gustaaf Adolf II tijdens de Dertigjarige Oorlog gevochten hadden. In de eeuwen die daarop volgden, bezette de familie hoge posities in Zweden en in Finland, en toen Armfelt in 1918 in New York werd geboren, was zijn vader, een Finse diplomaat, op een missie naar de Verenigde Staten om bij Henry Ford en anderen steun te zoeken voor de Finse onafhankelijkheidsstrijd. Aangezien hij zowel de Amerikaanse als de Finse nationaliteit had, tekende Armfelt zich in 1938 in bij het US Army Air Corps, maar na Pearl Harbour werd hij op-

gesloten op verdenking van nazisympathieën.<sup>129</sup> Na de Tweede Wereldoorlog deden allerlei geruchten de ronde over Armfelts leven, pro en contra. Hij zou gerekruteerd zijn door het Office of Policy Coordination van Frank Wisner, de oorspronkelijke vleugel van de CIA die zich met geheime acties bezighield, en in 1951 in Zweden samenwerken met William Colby om anticommunistische cellen op te zetten – het netwerk achter de linies, beter bekend als Gladio.<sup>130</sup> Armfelts betrokkenheid bij de anti-Sovjetcampagnes betrof ook het leiden van guerrilla- en sabotage-operaties in de tijd van de Hongaarse Opstand van 1956.<sup>131</sup> Naar eigen zeggen ontmoette hij Van den Heuvel eind jaren vijftig voor het eerst in Scheveningen, maar het bleef bij een persoonlijk contact, aangezien de flamboyante aristocraat een te groot risico zou vormen voor de geloofwaardigheid van Interdoc.

Zowel Eindhoven als Van den Heuvel stond erop dat Hagård en Häggman geen details van hun discussies zouden doorspelen naar de aristocraat, en Hagård zelf merkte op dat er een aanzienlijk wantrouwen tegen Armfelt bestond in de kringen van Zweedse en Duitse vluchtelingen.<sup>132</sup> Zijn banden met de controversiële NTS (Narodno-Trudovoy Soyuz Rossiyskikh Solidarstov, de Nationale Alliantie van Russische Solidaristen), de groep van emigranten die in 1930 was opgericht om te werken aan een postcommunistisch Rusland, en waarvan de leden door de KGB werden lastiggevallen en vermoord, hielp de zaak niet. Tussen 1934 en 1956 had MI6 veel geïnvesteerd in een aantal ‘verzetsgroepen’ in de Oekraïne en de Baltische staten, voordat ze erachter kwamen dat de leden allemaal opgepakt en ‘omgeturnd’ of geëxecuteerd waren door de KGB.

Het contact tussen MI6 en de NTS werd in 1956 verbroken, maar Armfelt zou tot in de jaren negentig met de organisatie verbonden blijven.<sup>133</sup> Toch heeft Häggman het gehad over een bijeenkomst met Armfelt en Wedin waarin werd gesproken over manieren en middelen om de Sovjetoverheersing van de Baltische staten tegen te gaan, maar het is onduidelijk wat daarvan terechtgekomen is. Toen er na een Interdoc-bijeenkomst in Den Haag begin 1969 problemen ontstonden over de uitgaven van Häggman en zijn collega Bertil Wedin, bemoeide Armfelt zich ermee en eiste hij een verklaring.<sup>134</sup>

In 1968 verhuisde Armfelt, met behulp van Van den Heuvel, naar Knokke aan de Belgische kust, handig dicht bij de Nederlands-Belgische grens. Armfelt en Van den Heuvel waren bevriend, maar dat betekende niet dat ze elkaars activiteiten altijd steunden. Ellis was halverwege 1965 door MI6 gevraagd om Armfelt in de gaten te houden, en hij hield Van den Heuvel op de hoogte van alle contacten met de Fin: ‘Ik ben niet al te enthousiast over dat contact tenzij ik uw fiat krijg.’<sup>135</sup> In de jaren die daarop volgden, gebruikte Armfelt het huis in Knokke als zijn uitvalsbasis om infiltratie-operaties te leiden tegen radicale studentengroeperingen, voor anti-Sovjetpropagandastunts en voor zijn contacten met verschillende groepen emigranten. Zijn tamelijk roekeloze aanpak zorgde er waarschijnlijk voor dat de CIA zich distantieerde van Armfelt, die het idee had dat de CIA hem op de zwarte lijst probeerde te plaatsen om zijn bewegingsvrijheid in de Verenigde Staten te beperken.

Armfelt was betrokken bij het Freedom Studies Center van het Institute for American Strategy in Virginia, dat op 1 oktober 1966 in Boston geopend was, waarbij Virginia onder de leiding van de Oekraïens-Amerikaanse professor Lev Dobrianski stond. Daarnaast steunde hij de World Anti-Communist League (WACL) in West-Europa, waarbij hij in aanraking kwam met mensen zoals Otto von Habsburg van het CEDI en de Belgische hoekstenen van rechts, Marcel de Roover en Paul Vankerhoven. Een actie uit die periode die typisch was voor Armfelt betrof Vik van Branteghem, een student aan de universiteit van Gent en oprichter van het Vlaamse Actie-Comité voor Oost-Europa, die in januari 1970 op het Rode Plein gearresteerd werd omdat hij dissidente literatuur uitdeelde (hij werd na een jaar vrijgelaten; in de jaren tachtig kreeg hij een baan bij het persbureau van het Vaticaan). Een ander geval, dat Armfelt zelf 'Operatie Pepperdine' noemde, had te maken met het programma van het Pepperdine College uit Los Angeles waarmee studenten een jaar in Europa konden gaan studeren, en dat toen aan de nieuwe campus van Heidelberg liep. Armfelt meldde zich begin 1969 bij Ellis en Common Cause en beschreef het plan: 'Dit college was verbonden met de "Church of Christ" en die financiële steun was vertrouwelijk! A. zei dat de Amerikaanse studenten aan het "college" in Heidelberg zouden meewerken aan een onderzoek naar studentenzaken in Europa. [...] Toen we vroegen wie de uitkomsten van het onderzoek zouden ontvangen, hield A. zich op de vlakte.'

Ellis, die vervolgens hoorde hoe Armfelt openlijk beschreef dat hij contacten wilde leggen met rechtse conservatieven om de socialistische regering te 'veranderen', gaf toe dat hij zich 'niet op zijn gemak' voelde met hem: 'Het scheen me allemaal nogal amateuristisch en Midwest-achtig toe.'<sup>136</sup>

Armfelts secretaris, Hans Cornelder, deed onderzoek naar de groep Amerikaanse Vietnam-deserteurs in Amsterdam en andere Europese steden. Met de Amerikaanse journalist William J. Gill zette Armfelt een media-operatie op, News Perspective International.<sup>137</sup> Van den Heuvel, die in 1996 over Armfelt geïnterviewd werd, gaf toe dat de Zweed actief bezig was geweest om 'cellen' op te zetten om een 'sterk anticommunistisch front' te vormen, waarschijnlijk in het verlengde van zijn WACL-activiteiten, maar de WACL was in de jaren zeventig ernstig verdeeld tussen extreem-rechtsen en gematigden. Er werden ook onbeschaamde pogingen gedaan om linkse politici te ondermijnen door ze in verband te brengen met de KGB.<sup>138</sup> Vanaf 1973 organiseerde hij ook activiteiten tegen de Zweedse minister-president Olof Palme, die hij ervan beschuldigde een Sovjetagent te zijn die een Cubaans internationaal terroristisch netwerk steunde.<sup>139</sup> In 1985 keerde hij terug naar Canada, maar zijn band met Van den Heuvel bleef in stand tot de gezamenlijke viering van hun tachtigste verjaardag in 1998 in Den Haag.<sup>140</sup> Armfelt is altijd een eenling gebleven die onafhankelijk zijn gang ging, en hij had vele contacten, maar werd door weinigen vertrouwd. Hoewel hij steeds weer nieuwe projecten presenteerde, is het nog steeds onduidelijk hoeveel daarvan werkelijk zijn doorgegaan.<sup>141</sup>

Denemarken maakte al vanaf het begin deel uit van het Interdoc-netwerk. De Denen boden onderdak aan de bijeenkomsten van het Studienbüro, en aantekte-



ningen over de verspreiding van de documenten duiden erop dat Arne Nielsen, begin jaren zestig hoofd van de Deense politie-inlichtingendienst, volledig op de hoogte werd gehouden van de plannen van Interdoc. In 1963 zou Leslie Sheridan verklaren: 'Interdoc onderhoudt nauwe relaties met sommige Deense organisaties waarvan ze veel informatie (kunnen) krijgen.'<sup>142</sup> Het ging om twee specifieke organisaties. De een was het netwerk van de voormalige verzetsstrijder en anti-communistische activist Arne Sejr, die in 1953 de Vereniging voor Vrijheid en Cultuur had opgericht als uitvalsbasis voor zijn activiteiten.<sup>143</sup> Sejr onderhield nauwe contacten met het Congress for Cultural Freedom in Parijs, maar stond erop een zelfstandige positie te behouden, en stelde zich op dezelfde manier op tegenover Interdoc.<sup>144</sup>

Naast Sejr was daar Frihed og Folkestyr (Vrijheid en Democratie), dat in de jaren zestig het enige Deense contact genoemd werd.<sup>145</sup> Vanaf 1960 gaf Frihed og Folkestyr *International Analyse* uit, een periodiek met anoniem materiaal over het internationale communisme; vanaf 1964 kreeg het een overdadiger lay-out. Dit tijdschrift werd ongetwijfeld gebruikt als kanaal voor het Interdoc-onderzoek in Denemarken. De jeugdorganisatie Demokratisk Alliance (Democratische Alliantie) onder leiding van Sören Steen werd eind jaren zestig ongeschikt bevonden als Interdoc-connectie, vanwege de extreem-rechtse visie – hoewel Häggman korte tijd hoopte het te kunnen gebruiken als basis voor een Scandinavisch netwerk. Geen van deze laatste twee organisaties had veel geld of aanhangers.<sup>146</sup> Openlijke contacten werden onderhouden met de schrijver Noemi Eskul-Jensen (auteur van *Is a Soviet Revolution Imaginable?* uit 1952), die aanwezig was bij de Ostkolleg-conferentie van december 1964, en P.A. Heegård-Poulsen, lid van Frihed og Folkestyr en adviseur van de elitaire Hjemmeværnet (Nationale Garde), die eind jaren zestig een centrale rol speelde als de Deense contactpersoon voor Interdoc Youth. Heegård-Poulsen schreef in ieder geval vanaf 1967 voor *International Analyse* en had de hand in het speciale nummer van het tijdschrift over jeugdradicalisme van januari 1970 waarin Interdoc als bron genoemd werd.<sup>147</sup> De Denen maakten deel uit van het netwerk maar wilden daar niet voor uitkomen, en ze spanden zich in om deze afstand te bewaren.

Noorwegen kwam voornamelijk in contact met Interdoc via Interdoc Youth (IY). De contacten met het West-Duitse ministerie van Defensie hadden ervoor gezorgd dat de Krigsskolen (Militaire Academie) in Oslo gebruikt kon worden als locatie voor de civiel-militaire IY-seminars, zolang Volk und Verteidigung van Ernst Riggert gratis vervoer kon regelen met de vliegtuigen van de Luftwaffe. Per Paust, die later bij de diplomatieke dienst zou gaan, werd een enthousiaste vertegenwoordiger van IY en een mogelijke woordvoerder om het werk van Interdoc in Noorwegen uit te breiden. Een andere contactpersoon, de historicus en veiligheidsanalist dr. Nils Ørvik van de universiteit van Oslo, werd gevraagd voor de adviesraad van Interdoc. In de Noorse IY-club bevonden zich meerdere mensen die later posities zouden bekleden op internationale posten, zoals Sverre Lodgaard, die directeur zou worden van het Noors Instituut voor Buitenlandse Zaken (NUPI).

Op wat projectmatige contacten in de jaren zeventig na, was Interdoc Youth het hoogtepunt van de betrokkenheid van dit Scandinavische land.<sup>148</sup>

### Portugal en Griekenland

Een van de meest rechtstreekse linken tussen Interdoc en anticommunistisch extreem rechts werd gevormd door Aginter Press, een dekmantel die in 1966 door de voormalige Franse kapitein Ralf Guérin-Sérac (Yves Guillou) in Lissabon was opgezet om neofascisten en gedesillusioneerd legerpersoneel uit de Organisation de l'Armée Secrète (OAS) te verenigen. Tot de Anjerrevolutie van april 1974, waarbij het regime van Salazar werd afgezet, functioneerde Aginter als dekmantel voor een netwerk voor de geheime activiteiten van extreemrechts (vooral voor Ordine Nuovo), en was het direct betrokken bij de terroristische campagne van de 'spanningsstrategie' in de jaren zeventig in Italië.<sup>149</sup> De eerste contacten in Portugal waren gelegd via het UCID-netwerk van Vittorio Vaccari, maar vanaf eind 1967 werden de publicaties van Interdoc (*Religion and Church in the Communist Orbit, Red China*) rechtstreeks aan Guérin-Sérac toegezonden. Via de Italiaan Matteo Lombardo (lid van de WACL) werden de contacten in 1969 uitgebreid, onder meer met de Salazaristische organisatie Convergência Occidental.<sup>150</sup>

Interdocs pragmatische benadering van de contacten met Portugal blijkt wel uit de manier waarop ze na de revolutie doorgingen. Van den Heuvel bezocht het land in maart 1975 als onderdeel van 'een internationale onderzoek naar revolutionaire ontwikkelingen' en schreef Max van der Stoep, minister van Buitenlandse Zaken, zelfs over zijn bezorgdheid over de toenemende invloed van de communistische partij. De plannen werden concreter met behulp van de Nederlandse katholieke priester en parttime journalist Jan Habets, die in Portugal woonde en het OWI in 1976 benaderde met het verzoek te helpen met het opzetten van een informatiecentrum in Lissabon als tegenwicht voor de communistische propaganda in het land. Toen het niet lukte om hier subsidie voor te krijgen, gebruikte Habets zijn eigen inkomen om zijn plan zelfstandig door te zetten.<sup>151</sup>

Net als in Portugal probeerde Interdoc ook in Griekenland contacten te leggen onder het rechtse bewind dat volgde op de coup van 21 april 1967. Opnieuw bleek Lombardo een nuttige bron van contacten te zijn. Via het internationale netwerk van veteranen benaderde Van den Heuvel generaal Pierre Nicolopoulos voor zijn bezoek aan Athene in april 1969 om banden aan te knopen, maar de contacten met Griekenland bleven onzeker en waren in Nederland bovendien zeer controversieel na de militaire coup van april 1967.<sup>152</sup>

Maar de aanwijzingen van zowel België, Italië, Griekenland, Portugal en Spanje zijn duidelijk: eind jaren zestig schuift Interdoc, welwillend of niet, naar rechts om nieuwe partners te vinden.

## De confrontatie tussen Oost en West en Interdoc Youth

Een mentaliteitsverandering is een zaak van de lange adem  
Louis Einthoven, 1962<sup>1</sup>

Het belang van de jeugd voor de internationale politiek tijdens de Koude Oorlog, en dan met name de impact van het groeiende internationale radicalisme in de jaren zestig, heeft de laatste jaren steeds meer aandacht gekregen. Jeremy Suri schreef over de groeiende ‘internationale taal van het oneens zijn’, en stelde dat de algehele ontevredenheid met de statische realiteit van de kloof tussen Oost en West de wereldleiders dwong tot de aanpassingen van de detente. Onlangs nog heeft Martin Klimke uitgebreider aangetoond hoe de radicale ‘internationale subculturen’ van dat decennium zichzelf beschouwden als onderdeel van een doel dat nationale verdeeldheden oversteeg. Regeringen die op zoek waren naar invloeden van buitenaf voor de binnenlandse onrust, probeerden deze internationale netwerken op te sporen en erop te reageren.

Dit hoofdstuk gaat over de betrokkenheid van Interdoc bij jongerenpolitiek, vanaf de pogingen die Interdoc deed om studenten te gebruiken in de wedloop tussen Oost en West tot hun analyse van het nieuwe links en hun inspanningen om terug te slaan. Hoewel Suri stelt dat de visie achter de detente zeer conservatief was, betekende iedere toenadering tot het Oosten voor Interdoc juist een nieuwe gelegenheid voor grensoverschrijdende betrokkenheid en de mogelijkheid om sociale verandering in gang te zetten. De West-Duitsers moesten zich neerleggen bij het feit dat de Duitse Democratische Republiek een gegeven was, en dat paste bij de wens van de Nederlanders om de communistische ideologie te ontmantelen en af te breken. De jeugd was een belangrijk aspect in deze strategie.<sup>2</sup>

Vanaf het begin waren de activiteiten van Interdoc niet bedoeld om alleen maar informatie over te dragen. In een document dat geschreven is in de periode van de oprichting van Interdoc staat dat het de bedoeling was om ‘achtergrondinformatie te verstrekken, advies te geven, en in bepaalde gevallen operaties op te starten om communistische infiltratie en subversietactieken tegen te gaan’.<sup>3</sup> Hoewel de behoedzaamheid van de BND verhinderde dat dit laatste terrein volledig ontwikkeld

kon worden, waren Interdoc (en Van den Heuvel in het bijzonder) heel actief in jeugd- en studentenzaken. De katalysator hiervoor was de ontwikkeling van de grootschalige internationale jeugdfestivals, georganiseerd onder de vlag van de World Federation of Democratic Youth (WFDY) en de International Union of Students (IUS) en betaald door de Sovjets. De Sovjetleiding werd nauwelijks verborgen gehouden, aangezien de gemiddelde leeftijd van het topmanagement van deze organisaties verrassend hoog was, en de vice-president van de WFDY eind jaren vijftig niemand anders was dan A.N. Shelepin, die spoedig daarna hoofd van de Sovjetveiligheidspolitiek zou worden.

Na het eerste jeugdfestival in 1947 in Praag werden iedere twee jaar soortgelijke evenementen gehouden die steeds meer deelnemers van over de hele wereld trokken.<sup>4</sup> Het momentum na het succes van het Moskou-festival van 1957 inspireerde de beslissing om in de aanval te gaan en de volgende evenementen buiten het communistische blok te houden, zodat de 'vreedzame co-existentie locaties in Wenen en Helsinki openlegde voor de culturele ontmoetingen binnen de Koude Oorlog op festivals'.<sup>5</sup> Het Helsinki-festival werd door vele Finnen, die ervoor zorgden hun machtige buurland niet tegen zich in het harnas te jagen, beschouwd 'als een symbool van hoe de Sovjet-Unie ongestoord zijn ideologische impact kon uitbreiden over de Finse grens'.<sup>6</sup> Zowel de Oostenrijkse als de Finse regeringen stelden zich neutraal op en behandelden de festivals als privé-aangelegenheden.

In een onderzoek uit 1962 van de Noorse International Youth Service stond dat, terwijl de eerste festivals zich vooral hadden gericht op de jeugd van het communistische blok, de latere evenementen zich hadden gericht tot de 'politiek volwassen jeugd uit gekoloniseerde of voormalige gekoloniseerde gebieden' en dat er 'inspanningen zijn gedaan om niet-communistische jongeren te beïnvloeden die verantwoordelijke posities hebben binnen jeugd- en studentenorganisaties in niet-communistische landen'.<sup>7</sup> Noch het festival in Wenen, noch het festival in Helsinki werd ondersteund door de respectievelijke nationale studentenbonden. Het Coordinating Secretariat (COSEC) van de International Student Conference (ISC), dat door de CIA werd gesteund en in Leiden was gevestigd, probeerde de WFDY en de IUS buiten Helsinki te houden door contact te leggen met Pennti Mahlamaki, de voorzitter van de Finse studentenvereniging SYL, kort nadat de beslissing voor Finland in 1960 genomen was. Mahlamaki wilde zijn bezoek aan Leiden 'zo vertrouwelijk mogelijk' houden, maar stemde ermee in om een protestverklaring uit te geven (geschreven door het COSEC) tegen het festival; uiteindelijk kon de SYL weinig uitrichten uit angst om zelf gezien te worden als partijdig en daarmee de uitwisselingsovereenkomsten met het Sovjetblok in gevaar te brengen.<sup>8</sup>

Vanaf het eind van de jaren vijftig was de CIA actief bezig om deze festivals te verstoren, met behulp van de mantelorganisatie Independent Research Service, die naast de National Student Association was opgezet om in 1959 deel te nemen aan Wenen, en in 1962 aan Helsinki.<sup>9</sup> Maar net als in het geval van Interdoc kwamen ook andere Europese initiatieven buiten de CIA om tot stand. Voor het

festival in Wenen werd een studiegroep van ‘ongeveer zestig jonge mensen uit Duitsland en andere Europese landen’ onder Duitse leiding bij elkaar gebracht om deel te nemen aan het festival en er te observeren. Dit werd beschouwd als een nuttige exercitie, zodat er een soortgelijke operatie werd gepland toen het Achtste Wereld-Jeugdfestival in Helsinki werd aangekondigd voor augustus 1962, al zou de focus dit keer meer liggen op het ‘praktisch politieke’ dan op het ‘wetenschappelijk psychologische’. De les van Wenen was geweest dat er een grondiger voorbereiding nodig was om optimaal te profiteren van de mogelijkheden om de festivals te dwarsbomen in hun pogingen een verenigd front van internationale jeugd te creëren.

De Duitsers, die in Wenen het voortouw hadden genomen, vroegen Van den Heuvel dat deze keer te doen.<sup>10</sup> Het verzoek werd hem op strikt persoonlijke titel gedaan; Von Dellingshausen had benadrukt dat het essentieel was om dit soort activiteiten niet met Interdoc in verband te laten brengen. Van den Heuvel zou de rol van *Generalkoordinator* daarna nog vaker spelen, waarbij per gelegenheid beoordeeld werd of het noodzakelijk was en hoeveel waarde een speciale actie zou hebben.<sup>11</sup> Hoewel er discrete betrekkingen onderhouden werden met het COSEC, is het duidelijk dat het Interdoc-netwerk een eigen plaats zocht in de internationale studentenwereld. Er stond een onbesproken ‘firewall’ tussen de beide organisaties, zodat informatie en logistieke steun alleen discreet uitgewisseld werden om een veilige afstand te houden.

In 1961 begon Van den Heuvel dus ‘op te treden als een soort teamleider van de Europese groep’ van ongeveer dertig Nederlandse, Engelse, Franse, Duitse en Belgische studenten. De Duitse veteranen van het Weense festival zouden de ‘richtlijnen’ voor Helsinki leveren, en iedere nationale groep moest een studentenleider hebben die de leden zou instrueren over de grondbeginselen van hun taak.<sup>12</sup> De Engelse betrokkenheid was al vanaf het begin onzeker. Ellis noch de Economic League was in staat om een geschikte groepsleider te vinden, ondanks serieuze belangstelling van MI6 en de IRD, die Eindhoven vertelden dat ze het zouden waarderen als de Nederlanders ‘wat kleurlingen naar Helsinki zouden kunnen krijgen (bijvoorbeeld Surinamers of Papoea’s)’.<sup>13</sup> Via Comitato Civico probeerde Eindhoven een groep van tien Italiaanse studenten te laten komen, met onder hen ‘wat kleurlingen’ om de contacten met de Afrikaanse deelnemers op gang te helpen (en hen na afloop uit te nodigen voor een bezoek aan Italië).<sup>14</sup> De Zwitsers, die vertegenwoordigd werden door Aktionskomitee Wahrheit die Freiheit en hun tentoonstelling *Frontstellung Kommunismus – Free West*, boden ook hun hulp aan.<sup>15</sup> Er zijn nadien rapporten verschenen over het ‘tegen-festival’ (met jazz-bandjes) en andere versturende activiteiten die door de CIA georganiseerd en betaald werden via de mantelorganisatie International Research Service (met onder anderen schrijfster Gloria Steinem).<sup>16</sup> De groep van Van den Heuvel probeerde juist het denken van de festivalgangers aan te pakken.<sup>17</sup>

Het hart van de Europese groep bestond uit drie Nederlandse studenten die Van den Heuvel zelf geselecteerd had via familie en goede vrienden. Een van hen

– Hans Beuker – had al een aantal jaren contact met Van den Heuvel, en was al met het studentenschermtteam naar Warschau (1957) en Sofia (1961) geweest. Volgens Beuker probeerde Van den Heuvel iets voor Helsinki te regelen via de niet-communistische studentenorganisaties, maar kreeg hij nul op het rekest, waarna hij een onafhankelijke ‘Gideonsbende’ vormde. De groep nam deel aan een trainingsprogramma in de SOEV-kantoren aan de Plaats in het centrum van Den Haag, dat al zo’n zeven of acht maanden voor het Helsinki-evenement in augustus van start ging. Dit hield in dat er om de zaterdag bijeenkomsten gehouden werden waarin de studenten door Van den Heuvel, Mennes en anderen uit de kringen van de SOEV werden onderricht in de werking van de communistische ideologie, de organisatie- en propagandamethoden die door communistische mantelorganisaties gebruikt werden, en de realiteit van het leven achter het IJzeren Gordijn.

Op de literatuurlijst stonden Willem Banning, Arthur Koestler, Robert Carew-Hunt (*The Theory and Practice of Communism*), Wolfgang Leonard (*Die Revolution entläßt ihre Kinder*) en Van den Heuvels eigen BVD trainingshandboek.<sup>18</sup> Het was vooral praktische informatie, zodat de studenten de argumenten die ze van de pro-Sovjetafgevaardigden te horen zouden krijgen, konden begrijpen, weerstaan en ontmantelen om ‘een zeker tegenwicht te bieden aan de invloed van dit Jeugdfestival’. Zo’n onofficiële reactie werd veel geschikter geacht dan het sturen van officiële nationale delegaties, omdat het zo des te spontaner en echter zou lijken.<sup>19</sup> Van den Heuvel wist dat de studenten de juiste anticommunistische geloofsbrieven hadden, maar de training hielp hen nog een paar stappen verder in de westerse ‘indoctrinatie’. Helsinki moest ‘een case study’ worden voor het nog in de kinderschoenen staande Interdoc over de manier waarop zulke door de communisten gestuurde evenementen liepen (manipulatietechnieken, gebruik van verschillende media, manieren om bijeenkomsten te organiseren, enzovoort) en hoe deze het best konden worden bestreden.<sup>20</sup>

Het groepje van drie – Hans Beuker, Pieter Koerts en George van der Pluim – schreven zich aan het begin van de zomer van 1962 in voor het festival. Het grootste deel van de circa tweehonderd Nederlandse deelnemers kwam van het linkse Algemeen Nederlands Jeugd Verbond (ANJV), de Organisatie Progressiever Studerende Jeugd (OPSJ) en de Amsterdamse *Pericles*-groep. In deze wantrouwende omgeving moesten de drie koste wat het kost het beeld vermijden dat ze samenwerkten. Zowel de Nederlandse Jeugd Gemeenschap (NJG) als de Nederlandse Studenten Raad (NSR), de belangrijkste studentenlichamen, wezen officiële deelname af maar ‘erkenden de waarde van individuele deelname door jonge mensen en studenten uit Nederland, die bereid zijn hun visie op dit festival te verdedigen’. Zo hadden ook de Nederlandse en Duitse regeringen discreet getekend om een studiegroep te laten deelnemen ‘op voorwaarde dat ze niet officieel deelnemen en het feit dat ze daar naartoe gaan niet openbaar maken’.<sup>21</sup>

Van den Heuvel hield op 6 juni in Heverlee (België) een bijeenkomst met de verschillende nationale teamleiders om ervoor te zorgen dat de voorbereidingen

volledig waren.<sup>22</sup> Naast de kerngroep waren er anderen uit de gelederen van de NSR die ook betrokken waren bij een poging om Afrikaanse studenten na het festival mee terug te nemen naar Nederland.<sup>23</sup> De studenten namen de trein naar Finland, met stops in Oost-Berlijn (als gasten van de Freie Deutsche Jugend), een bezoek aan het voormalige concentratiekamp Sachsenhausen, en Brest-Litovsk. Van den Heuvel ging met de auto naar Helsinki en reisde via Denemarken en Zweden met andere SOEV-stafleden (en zijn zoon Christiaan), terwijl Mennes nog een andere route nam. Eenmaal in Helsinki communiceerden ze met de groep via 'tussenpersonen' van de SOEV, en nooit rechtstreeks. Voor Beuker, die economie studeerde in Rotterdam en bij de militaire inlichtingendienst wilde gaan, was het een hele ervaring:

Het was een ongelooflijke ervaring om in dat Olympische stadion in Helsinki te zitten, naast Amerikaanse studenten, en toen Cuba binnenkwam: 'Yankee, No!' Het was onvoorstelbaar! We moesten daar op straat natuurlijk met allemaal communistische groepen lopen, met van die rode ballonnen, op de mijne stond: 'Geen kernwapens in Nederland', en dat als tweede luitenant in het Nederlandse leger!<sup>24</sup>

De communicatie werd geregeld via een 'spontaan' contact op de dansvloer met twee SOEV-secretarissen die met de coördinatoren naar Helsinki meegereisd waren. Op een gegeven moment werd de beslissing genomen om 'een punt te maken' en niet alleen te observeren, en zo meldde Hans Beuker van de Nederlandse groep zich aan om te spreken tijdens een festivalseminar over de rol van studenten bij het oplossen van problemen die verband hielden met de Derde Wereld. Dit was een vergissing van de organisatoren van het festival, want Beuker was geen officieel lid van de Nederlandse delegatie. De speech was voorbereid door Van den Heuvel ('Ik weet zeker dat hij hulp heeft gehad van de Duitse delegatie') en voor de sessie stiekem aan Beuker gegeven.<sup>25</sup> Beuker vroeg iemand van de NSR-groep die Russisch sprak, Chel Mertens, of hij wilde meedoen aan een gezamenlijke Engels-Russische presentatie, maar Mertens kende de risico's ('het was een bijzonder vijandige omgeving') en sloeg het aanbod af.<sup>26</sup>

Toen Beuker aan de beurt was, beklom hij het podium voor een publiek van ongeveer driehonderd man en stelde de eenzijdige focus van de bijeenkomst op het westerse imperialisme aan de kaak en bekritiseerde in plaats daarvan de uitbreiding van de Sovjetoverheersing in Centraal-Azië, de Baltische Staten en Oost-Europa, en hij sloot af met de inval in Hongarije van 1956. Interessant genoeg protesteerde hij ook tegen de communistische campagnes tegen de islam in de Sovjetrepublieken. Vergeleken met de dekolonisering van de westerse wereldrijken verdienden de almaar voortdurende vormen van Sovjet-onderdrukking meer aandacht.<sup>27</sup> Het Sovjetimperialisme was, in de Duitse overwegingen over een anticommunistische 'actieplan', gekozen als het centrale thema om uit te buiten, en de speech was helemaal in overeenstemming met de publicaties uit die periode

waarin geprobeerd werd de kritiek van Moskou op het Westen om te draaien: Arthur Bottomleys *The Two Roads of Colonialism* (1959), Hugh Seton-Watson's *The New Colonialism* (1963), Brian Crozier's *Neocolonialism* (1964) en Ellis' eigen brochure *The Expansion of Russia* (1965).<sup>28</sup> Maar Beukers actie bracht dit argument in feite tot in het hol van de leeuw, en hij had moeite om zijn verhaal af te maken onder de luide verwensingen, beschuldigingen zoals 'fascist!' en boegeroep uit de hal.

Dit geregisseerde evenement, dat bedoeld was om een verenigd anti-westers, anti-kapitalistisch geluid te laten horen, was opeens in de verdediging gedrongen, en er kwam een hele reeks sprekers uit de Sovjet-Unie en het Oostblok naar voren om te reageren. Beuker keerde de volgende dag terug om tijdens het vervolg van de sessie te horen hoe de een na de andere spreker hem kapittelde; hij werd zelfs niet gesteund door de niet-communistische studenten van de Nederlandse delegatie omdat hij zonder toestemming van de groepsleiders had gehandeld! Om te vermijden dat hij als agent-provocateur gezien zou worden, besloot Beuker, na overleg met zijn collega's, volgens afspraak met de trein naar Nederland terug te keren in plaats van snel te vertrekken met het vliegtuig. Omringd door achterdochtige en vijandige studenten maakte Beuker nerveus de driedaagse reis terug naar Amsterdam, erop vertrouwend dat de publiciteit die zijn verklaring had gekregen, hem zou beschermen. Dat was ook zo, maar naar het schijnt hadden anderen minder geluk.<sup>29</sup>

Beukers speech haalde de *Komsomolskaja Pravda* en de *New York Herald Tribune*, en er werd veel over geschreven in de Nederlandse pers (*Het Vaderland*, *Het Parool*, Jacques Verreijdt in *Het Binnenhof*, *Panorama*). Hij kwam zelfs in een uitzending van de CBS-televisieserie *20<sup>th</sup> Century* die in februari 1963 uitgezonden werd, omdat Van den Heuvel een Amerikaanse filmploeg had geregeld via zijn 'vrienden'. Er werd veel gesproken over de ophef die Beuker in de sessie veroorzaakt had, en zijn woorden 'Als dit een democratisch forum is, waarom kan ik dan mijn speech niet afmaken?' werden vaak aangehaald.<sup>30</sup> Friso Endts artikel in *Het Parool*, dat ook een interview met Beuker bevatte, werd door Van den Heuvel zelf aan de CIA toegezonden 'als bewijs dat het gewerkt had'.<sup>31</sup>

Natuurlijk leefden er wel verdenkingen, en de *Pravda* was niet de enige die een opmerking maakte over de 'toevallige' aanwezigheid van de Amerikaanse cameraploeg. Friso Endt vroeg zich af wat Beuker sowieso in Helsinki deed, maar in het artikel werd genoeg genomen met Beukers verklaring dat hij zich als student tot actie genoodzaakt had gevoeld. Het Nederlandse communistische dagblad *De Waarheid* vermoedde daarentegen een 'stunt' en 'het antwoord van de NAVO op het festival' dat de voorpagina's had gevuld ten koste van de 'echte' boodschap van het evenement.<sup>32</sup> Maar de grootste kritiek kwam van de Nederlandse niet-communistische christelijke studenten (ongeveer veertig van de tweehonderd die het festival hadden bijgewoond), van wie Beuker vond dat ze naïef waren en de communisten precies in de kaart hadden gespeeld door te veronderstellen dat er een gelijkwaardige een-op-een dialoog mogelijk was. De reactie van de hoofdre-



dacteur (L. Frijda) van *Pharetra*, het studentenblad van de Vrije Universiteit in Amsterdam, is veelzeggend:

Erger is dat deze toespraak Beuker overhandigd is en werd opgesteld door het ecologisch instituut – de wetenschappelijke pendant van de BVD, zodat deze anti-communistische pijlen in feite door de nederlandse regering zijn afgeschoten. Een van de andere Nederlandse studenten weigerde deze hoogst eenzijdige toespraak eventueel in russische vertaling voor te lezen, maar Beuker had blijkbaar geen bezwaren, want het was een ‘stunt’ die hem een ‘heldenrol’ verleende.<sup>33</sup>

Beuker kreeg de gelegenheid om op deze opmerkelijk goed geïnformeerde kritiek in te gaan, en stelde: ‘Mijn relatie met de “Stichting voor Onderzoek van Ecologische Vraagstukken” beperkt zich tot het lezen van het tweemaandelijks blad “Oost-West”.’ Maar de Nederlandse christenen waren vooral ongelukkig over Beukers eenzijdige speech. Frijda, die verwees naar George Kennans *Russia and the West during Lenin and Stalin* (1961), wierp tegen dat je op een dergelijk festival de communisten van replek moest dienen én de fouten van het Westen moest erkennen, omdat ‘de communisten soms ook gelijk hebben en de wensen van de ontwikkelingslanden meestal reëel zijn’.<sup>34</sup> Beukers speech was een goede anti-Sovjetboodschap, maar hij sloeg niet erg aan bij mensen uit de Derde Wereld. Deze belangrijke conclusie moest Interdoc ter harte nemen.<sup>35</sup> Hoewel de berichtgeving in de nationale media werd beheerst door positieve meningen in *Het Parool*, *Panorama* en *Het Vaderland*, begon de linkse pers zich te verdiepen in de identiteit van de SOEV. *Vrij Nederland* berichtte in mei 1963 dat Van den Heuvel om 21 veranderingen in zijn interview met *Pharetra* had verzocht om de banden met de BVD wat te af te zwakken. Hij verklaarde:

Uit een oogpunt van ‘public relations’ heb ik liever niet dat mijn oude functie vermeld wordt (dit geldt vanzelfsprekend ook voor de heer Mennes). Op zich zelf is dit helemaal niet erg, maar er loopt nog steeds het gerucht dat de stichting Ecologie een instrument van de BVD zou zijn.<sup>36</sup>

Dit gerucht zou nog jarenlang de ronde doen.

Eenmaal terug in Nederland namen Beuker en de anderen deel aan een evaluatie van de Helsinki-operatie. De succesrijke tegenactie ter plaatse had veel aandacht gekregen in de media en er was alle reden om tevreden te zijn. Van den Heuvels rapport maakte duidelijk dat de gevoeligheid van de Fins-Russische betrekkingen oorspronkelijk alle ‘tegen-activiteiten’ had uitgesloten, maar dat ‘het gedurende het festival mogelijk leek om toch iets in die richting te doen’, hetgeen suggereert dat het een spontane actie was geweest waartoe ter plaatse was besloten. Het rapport schetste het ‘toezicht’ op het evenement door de ‘ordedienst van het festival’ (Finse communisten) en de zorgvuldige choreografie van het programma,

van het VIP-bezoek van Joeri Gagarin tot kluchtige voorstellingen waarin ‘rijke kapitalisten, hypocriete geestelijken en nozems uit Helsinki’ de wind van voren kregen. Op grond van deze beschrijving moet het vreselijk lastig zijn geweest wat dan ook te proberen, hetgeen natuurlijk nog meer glans verleende aan de bijdragen van mensen zoals Beuker die tegen de doelstellingen van het festival ingingen.

Het rapport sloot af met de melding van het heuglijke feit dat, na Wenen en Helsinki, ‘het negende [jeugdfestival] in een land buiten de communistische invloedssfeer wel eens het eind van de communistische wereldjeugdfestivals oude stijl zou kunnen betekenen’.<sup>37</sup> Het Büro für politische Studien in Bonn gaf voor publiek gebruik een uitgebreid onderzoek uit over het evenement, getiteld *Freiheit und Freundschaft?* waarin ook de tekst van Beukers speech opgenomen was.<sup>38</sup>

Beuker zelf verdween langzaam uit het SOEV-Interdoc-milieu. In 1963 bezocht hij het Ostkolleg nog, maar verder nam Beuker geen deel meer aan de activiteiten; hij rondde zijn studie af en emigreerde in 1968 naar Zuid-Afrika. Hij had nu een bekend gezicht, dat gemakkelijk ongewenste aandacht zou kunnen trekken.

Van den Heuvel hield zijn coördinerende rol uit Helsinki binnen het West-Europese studentennetwerk, dat eerst de Straatsburg-groep genoemd werd, en later de Luxemburg-groep. Dick Ellis woonde de bijeenkomsten bij en zorgde voor de contacten met de IRD en MI6, die allebei geïnteresseerd waren in deze onderneming. Hoewel de Free Europe Committee’s Summer School (het vroegere Collège de l’Europe Libre), die door de CIA gefinancierd werd, altijd aan de universiteit van Straatsburg gehouden werd, lijkt daar geen verband tussen te hebben bestaan. De naamsverandering heeft mogelijk betrekking gehad op het einde van de officiële Franse betrokkenheid, net als bij Interdoc zelf, hoewel sommige bijeenkomsten nog steeds plaatsvonden in Straatsburg.

Hoewel het Straatsburg-Luxemburg-verhaal op het eerste gezicht een operatie van de CIA of MI6 lijkt, leidt het bewijs in een andere richting: een speciale operatie die in opdracht van de Duitsers georganiseerd werd als een activiteit buiten Interdoc om, met goedkeuring en input van verschillende andere zijden. In een brief aan Van den Heuvel uit mei 1965 merkte Ellis tussen neus en lippen door op dat de IRD niet blij was met ‘Pålssons organisatie’ (de *Inform*-groep van Sten Pålsson en Bertil Häggman die in Lund zat) en ‘hun financiële afhankelijkheid van Bonn’, en dat was een opmerkelijke en veelzeggende bewering – des te meer omdat Van den Heuvel begin 1965 had verklaard dat de Zweden het actiefste onderdeel van de Straatsburg-groep vormden.<sup>39</sup> Carl Armfelt was een deel van dit verhaal, aangezien hij had gezorgd dat Birger Hargård, de Zweedse deelnemer, betrokken raakte bij de eerste voorbereidingsbijeenkomst voor Luxemburg op 14 november 1964. Maar de briefwisseling met Hargård wekt de indruk dat Armfelt niet op de hoogte gesteld mocht worden van wat daar gebeurde. Eindhoven noch Van den Heuvel wilde dat Armfelt iets zou weten over de Luxemburg-groep. Betrokkenheid bij deze tegenacties voor de festivals kon mensen in gevaar brengen, en Armfelt werd duidelijk beschouwd als een risicofactor.<sup>40</sup>

In de daaropvolgende vijf of zes jaar functioneerde de Luxemburg-groep als een ad-hocactiecomité, dat in actie kwam als dat noodzakelijk of gewenst was. De Helsinki-operatie had meerdere nuttige contacten opgeleverd voor toekomstige samenwerking met gelijkgestemde groepen, zoals het Aktionskomitee Wahret die Freiheit (AWF) van Hans Graf, de World Alliance for Student Cooperation (WASC, een 'dekmantel' voor de internationale federatie van katholieke intellectuelen uit Freiburg, Pax Romana, die ook nauwe banden onderhield met het Free Europe Committee), de ISC en de Scandinavian Youth Service (SYS), die speciaal was opgericht met het oog op de jeugdfestivals en om 'te trainen op de techniek om internationale thema's te bediscussiëren met vijandige of neutrale afgevaardigden'.

Een ander contact was Bertil Häggman, die werd beschreven als 'een van de leiders van het laatste avontuur in H[elsinki]', en die in het centrum van de Zweedse anticommunistische activistengemeenschap rond Armfelt, Bertil Wedin, het Baltische Comité en de SYS zat.<sup>41</sup> Häggman stuurde zijn *Inform*-collega Sten Pålsson naar de tweede Luxemburg-bijeenkomst op 20 januari 1965, en via het Straatsburg-Luxemburg-netwerk zouden alle vertegenwoordigers van de bovenstaande organisaties elkaar ontmoeten. De WASC had al veel publiciteit gekregen door een populair café uit te baten aan boord van het Nederlandse schip de *Mathilde* in de haven van Helsinki. Het schip trok veel studenten uit Oostbloklanden en zou uiteindelijk vertrekken voor een rondreis door West-Europa met een groep Afrikaanse en Aziatische studenten. De WASC zou de jaren daarna rondreizen door West-Europa organiseren voor Afrikaanse en Aziatische studenten die in het Sovjetblok studeerden, als manier om de communistische propaganda te ondermijnen. Deze ad-hocbijeenkomsten bleken alle betrokkenen het beste uit te komen. Het Helsinki-verslag sloot af met een belangrijke mededeling: 'De verschillende doelen, en de verschillende samenstelling van de groepen, maakt zeer nauwe samenwerking onmogelijk, en in feite ook onwenselijk.'<sup>42</sup>

Binnen Nederland probeerde Van den Heuvel banden aan te knopen met de Nederlandse Studenten Raad (NSR), het losse coördinerende lichaam voor de verschillende universiteitsverenigingen, en hij zou een aantal jaar blijven proberen de studentengroepen die actief waren in internationale zaken en uitwisselingen tussen Oost en West te coördineren en te beïnvloeden. Tussen 1962 en 1965 werd hierin een centrale rol gespeeld door Gert van Maanen, die in deze periode eerst internationaal secretaris en later voorzitter van de NSR was. Van Maanen was in 1960 voor het eerst in aanraking gekomen met het Oosten op een internationale bijeenkomst van christelijke studenten in Berlijn die was georganiseerd door de Wereldraad van Kerken (een familielid van zijn moeder zat in de organisatie), maar tijdens een bezoek aan Warschau in 1963 voor een bijeenkomst van Europese studentenraden kreeg hij voor het eerst oog voor de intriges van de Sovjet-mantelorganisaties, die werden geleid door 'studenten' van boven de veertig die iedere gelegenheid te baat namen om het 'fascistische' Westen te belasteren. Hij was in augustus 1961 in West-Berlijn geweest toen de Muur opgetrokken werd en

hoe dat 'een vingerafdruk achterlaat op je leven', en als 'een amateur, jong en vol hoop' wilde Van Maanen meer weten.

Van den Heuvel nam al snel daarna contact met hem op. Opnieuw speelden familiebanden een rol, aangezien H.J. Rijks een neef was van Van Maanens vader. Het was de bedoeling dat deze band ervoor zou zorgen dat de betrekkingen tussen de SOEV en de NSR verder 'geïstitutioniseerd' zouden worden, maar ook hier lagen obstakels op de weg. Voor veel studenten had Van den Heuvel toch een te hoog spionnagehalte om er een ontspannen contact van te maken.<sup>43</sup> Aan de andere kant stond een voorzichtige regering. Aan het begin van de jaren zestig manoeuvreerde Van den Heuvel zich in de ad hoc-adviesgroep over internationale studentenzaken van het ministerie van Buitenlandse Zaken, dat toezicht hield op de internationale contacten van Nederlandse studentenorganisaties. Deze groep werd geleid door secretaris-generaal Van Tuyll van Serooskerken van het ministerie, en er zaten mensen uit het establishment in, zoals Ernst van der Beugel en B.H.M. Vlekke van de Nederlandse Vereniging voor Internationale Zaken. Van Maanen was getuige van de negatieve reactie tijdens een bijeenkomst, waar Van de Heuvel bij was, op het voorstel dat de voormalige BVD'er zich bij hen zou voegen, en Van der Beugel zich sterk verzette tegen Van den Heuvels aanmoediging om studentengroepen een actieve rol te laten spelen in de internationale politiek. Toch bleef Van de Heuvel een aantal jaar een actief lid van de groep.<sup>44</sup> Deze activiteiten werden door de BVD opgepikt, en de dienst rapporteerde eind 1964 dat de SOEV, ondanks 'goede contacten binnen de studentenwereld' en de beschikbaarheid van financiële middelen, niet erg gewaardeerd werd binnen de NSR. Sinninghe Damsté ('H.BVD') voegde daar veelzeggend aan toe dat, hoewel het de SOEV vrijstond om zich deze informatietaak toe te eigenen, 'dit niet betekent dat ze een monopolie hebben'.<sup>45</sup>

Zijdelings betrokken bij de Helsinki-operatie en op de hoogte van het bestaan van de Straatsburg-Luxemburg-groep, was Van Maanen vooral waardevol dankzij zijn betrokkenheid bij de officiële internationale studentenbeweging. Nadat hij had meegemaakt hoe de Sovjetsympathisanten te werk gingen tijdens de IUS-bijeenkomsten, was hij overtuigd geraakt van de noodzaak om de ISC met een antwoord te laten komen, en halverwege de jaren zestig was hij zelfs kandidaat voor het voorzitterschap van de ISC. Van Maanen houdt vol dat hij niet fungeerde als contact tussen de Van Stolkweg en de ISC, en het is hoogstwaarschijnlijk inderdaad zo dat hij eerder fungeerde als een individueel contact van Van den Heuvel, die wilde dat hij 'een ambassadeur voor de filosofie van Interdoc' zou zijn. Dat was hij ook enige tijd. Op ISC-conferenties reageerde hij op antiwesterse sentimenten uit de Derde Wereld en hij reisde veel (Tunesië, Irak, India, Cambodja en Zuid-Vietnam).

Maar hun visies liepen uiteen. Van den Heuvel zag de betrekkingen tussen Oost en West als 'een strijdtoneel'; 'hij was het Koude Oorlogstype, dus alles wat er gebeurde zou langs die meetlat afgemeten worden'. Studenten waren 'gemakkelijke slachtoffers' voor de communistische ideologische propaganda, en uitwisselingen

met het Oosten zouden alleen door kunnen gaan na de noodzakelijke training (die natuurlijk verzorgd werd door de SOEV/OWI). Vanuit zijn ervaring bij de christelijke studentennetwerken vond Van Maanen zo'n 'waarschuwend' benadering onnodig. Westerse studenten die Moskou bezochten keerden niet per definitie terug als communisten, en Van den Heuvel 'overschatte de vaardigheden van de andere kant om jonge mensen te overtuigen'.

De NSR, die studenten van iedere politieke kleur wilde vertegenwoordigen, huldigde het principe dat iedereen voor zichzelf moest uitmaken hoe het er aan de andere kant aan toeging. Vanuit dit meer ontspannen perspectief woonde Van Maanen zijn enige *colloque* bij, in 1965 in Lucarno, om een voordracht over uitwisselingen tussen Oost en West te houden. De tekst van Van Maanens bijdrage in Lucarno sloot precies aan bij de stokpaardjes van Interdoc, benadrukte tot in detail welke voorbereidingen er getroffen moesten worden voordat er contact met het Oosten gelegd kon worden, en herhaalde verschillende keren hoe essentieel de coördinatie van de westerse inspanningen op dit gebied in feite was. Maar in de samenvatting schemerde de generatiekloof door; er stond dat, hoewel sommige deelnemers het gevaar van zulke contacten als tactiek van de vreedzame co-existentie opvatten 'om onze bereidheid het communisme te weerstaan, te ondermijnen', 'vooral de jongere deelnemers vonden dat er veel meer gedaan kon worden', en 'op een veel grotere schaal'.<sup>46</sup>

Nog problematischer was een uitgebreide versie van Van Maanens voordracht in Lucarno die hij in de *Internationale Spectator* publiceerde. De langere introductie van deze versie is laconieker in opstelling dan de strakke conferentie-voordracht. Het doel 'om jezelf te presenteren als een menselijk wezen dat over de ander wil leren, en niet als een tegenstander die de ander wil overtuigen', verzweg de onvermijdelijke risico's, en Van den Heuvel en Mennes probeerden de versie voor publicatie te laten veranderen.<sup>47</sup> Van Maanen weigerde. Dit verschil van opvatting, gekoppeld aan Van Maanens wens om de studentenpolitiek te verlaten, maakte dat hun wegen zich scheidden, hoewel hij nog een aantal jaar zijdelings betrokken zou blijven.<sup>48</sup> De laatste keer was in 1965-1966 toen hij acht maanden besteedde aan het onderzoeken en schrijven van een uitvoerige Engelstalige geschiedenis van de ISC en de strijd met de IUS.<sup>49</sup> Het werk kwam net uit voordat de ISC 'ontmaskerd' werd door *Ramparts* en de *New York Times*, en Van den Heuvel kondigde aan: 'Via onze internationale studentencontacten zullen we het over de hele wereld verspreiden.'

Het was een belangrijke riposte aan de critici van het CIA-geïntregeer. Sommigen vonden het een te lange riposte: de IRD vond de 350 pagina's vol details 'te lang en te historisch', en MI6 hield het manuscript maanden onder zich voordat ze aankondigde dat ze de plannen voor de uitgave van een verkorte versie niet zou doorzetten. Ellis wilde MI6 onder druk zetten om ter compensatie een paar honderd exemplaren aan te schaffen toen het boek uiteindelijk door een Nederlandse uitgever gepubliceerd werd.<sup>50</sup> Natuurlijk werd Van Maanen er vanwege zijn moeite van beschuldigd een knechtje van de CIA te zijn door het linkse weekblad *Radicaal*

in maart 1967, waarin Interdoc beschreven werd als ‘onderdeel van de geheime dienst van het Nederlandse ministerie van Buitenlandse Zaken’.<sup>51</sup> Zijn werk zou echter de volgende 35 jaar de meest gedetailleerde studie blijven van de missie van de ISC.<sup>52</sup>

In februari 1964 werd in Florence een kleinere, door de WFDY gesponsorde Conference of Youth and Students for Disarmament, Peace and National Independence gehouden. Dit werd de eerste actie na Helsinki, dit keer onder leiding van Herman Mennes, die de operatie ter plaatse aanstuurde. Ook dit keer deden er andere partners mee: Comitato Civico was gevraagd voor de lokale logistieke ondersteuning, en Renato Mieli werd verzocht om wat contacten bij de pers te regelen voor de publiciteit. Uit Zwitserland kwam een ‘ervaren’ lid van de Schweizerischer Studentenverein, en Münsts trouwe luitenant van de Helsinki-operatie, Peter Hess, was back-up.<sup>53</sup> De IRD en M16 waren bijzonder geïnteresseerd in de actie in Florence en leverden informatiemateriaal aan dat door de studentengroep ter plaatse uitgedeeld kon worden. De voorman van de Nederlandse studenten was ditmaal Pieter Koerts, die niet alleen een voorbereide verklaring aflegde die vergelijkbaar was met wat Beuker in Helsinki had gedaan, maar die nog een stap verderging door de drukpers van de lokale universiteit op te sporen en te saboteren, zodat er geen conferentiemateriaal vermenigvuldigd kon worden tijdens het evenement.<sup>54</sup>

De actie in Florence kreeg minder aandacht dan die in Helsinki, maar het hield het momentum voor internationale samenwerking gaande. Van den Heuvel merkte tegen Ellis op dat Florence ‘erg succesrijk is geweest voor onze groep’, aangezien ze opnieuw aan partners als de CIA en M16 bewezen hadden wat bereikt kon worden door ‘een gemotiveerde en goed voorbereide groep (hoe klein ook)’, en met een beperkt budget.<sup>55</sup> Hij was ook zeer onder de indruk van de organisatiegraad van de Zwitsers en besloot om in de toekomst, als de gelegenheid zich zou voordoen, zeker samen te werken met Ming, Graf en het Aktionskomitee. De komst van Hess was een bonus, aangezien hij goed kon samenwerken met Mennes en een artikel over het evenement schreef voor de *Neue Zürcher Zeitung*. Hess, die in mei het *colloque* in Lunteren had bijgewoond, werkte voor uitgeverij Aare, een kanaal dat opgericht was door ‘jonge intellectuelen’ die een ‘progressieve, positieve, dynamische neutraliteit’ nastreefden voor Zwitserland. In de praktijk betekende dit dat ze titels uitbrachten over communistische mantelorganisaties. Van den Heuvel was geïnteresseerd in Aare als mogelijk kanaal voor Interdoc-publicaties (waaronder *Aufgabe*), maar Hess’ vertrek naar India in december 1964 lijkt een eind aan de discussie te hebben gemaakt.<sup>56</sup>

Ook Koerts werd via zijn familie betrokken bij Interdoc: hij was een neef van Van den Heuvel die ten tijde van de Helsinki-operatie economie studeerde aan de Vrije Universiteit in Amsterdam. Hij stond enige tijd in het centrum van het studentenactivisme dat vanuit de Van Stolkweg opgekweekt werd.<sup>57</sup> Behalve de conferenties in Helsinki en Florence woonde Koerts in de periode van 1962 tot 1964 ook seminars bij aan het Ostkolleg (Keulen), het Haus der Zukunft (West-

Berlijn) en bij de Fight Communism/*Inform* groep in Lund. Ondanks het feit dat hij internationaal secretaris was van het Politieke Gezelschap van de Vrije Universiteit, had Koerts in feite 'geen drang om iets politieks te doen' en was hij 'al die stomme communisten al snel zat – kom op, jongens, wees reëel!' De opstelling van de Duitsers bij Interdoc, wier ideeën hij betitelde als 'antiek', stootten hem ook af. Koerts besloot in plaats daarvan zich voor zijn doctoraal te verdiepen in de economie en het monetaire beleid van de Sovjet-Unie, en hieruit kwam het Interdoc-tijdschrift *East-West Contacts* voort, en een handelspublicatie voor het owl. Koerts dacht dat zakendoen nog wel eens de meest effectieve manier zou kunnen zijn om het Sovjetblok open te leggen voor westerse invloed, en Van den Heuvel ging daar serieus naar kijken met de Amerikanen. Na zijn afstuderen in 1968 ging hij zelf het bedrijfsleven in.<sup>58</sup>

Na Florence heerste het gevoel dat de tijd rijp was om het bestaande voordeel uit te buiten. Ming en het AWF waren al enige tijd bezig met een plan voor een groot Oost-West jeugdfestival 'onder neutrale leiding'.<sup>59</sup> Het idee kwam weer boven tijdens een bijeenkomst in september 1964 in Zürich tussen Van den Heuvel, Müntz en een aantal Zwitserse vertegenwoordigers van studentenorganisaties (onder wie Hess), waar de Zwitsers de UNESCO opperden als mogelijke sponsor. De breuk tussen de Chinezen en de Sovjets maakte het lastig voor Moskou en zijn bondgenoten om de mantelorganisaties goed aan te sturen, en het voorstel was om het 'lastige parket' waar Moskou in zat, uit te buiten.<sup>60</sup> Maar waar Helsinki een hoogtepunt was geweest voor het jonge Interdoc, had Florence al iets weg van een afscheid. De inspanningen om een Nederlandse waarnemer naar de Christian Peace Conference te sturen, die in de zomer van 1964 in Praag gehouden werd, liepen op niets uit (Interdoc-adviseur Zacharias Anthonisse werd door de organisatoren afgewezen en ze hadden geen reserve).<sup>61</sup> De aansporing van de IRD om iets te doen tijdens de European Disarmament Conference in november 1964 in Salzburg liep ook op niets uit toen die bijeenkomst geannuleerd werd. Alle aandacht ging toen uit naar een nieuw grootschalig festival van de WFDY om de Helsinki-operatie over te kunnen doen, maar binnen deze beweging was het zelf een chaos vanwege de breuk tussen de Chinezen en de Sovjets. Begin 1963 berichtte de IRD al dat het waarschijnlijk was dat 'de gigantische jamborees in de geest van het jeugdfestival in Helsinki van vorige zomer en het vredescongres in Moskou tot de verleden tijd behoren, en dat de Russen in de toekomst zullen proberen kleinere regionale bijeenkomsten te organiseren waarin ze de gang van zaken gemakkelijker onder controle kunnen houden en waar de Chinezen buiten de deur gehouden kunnen worden'.<sup>62</sup> De eerste poging om de beweging te vernieuwen richtte zich in de zomer van 1965 op Algiers, waar het Festival Mondial de la Jeunesse et des Etudiants pour la Solidarité, la Paix et l'Amitié gepland stond om gebruik te maken van het Algerijnse elan als pas onafhankelijk geworden land.

Het vooruitzicht van een actie in Algiers was een goede aanleiding om de doelstelling van de Luxemburg-groep officieel vast te leggen.<sup>63</sup> Van den Heuvel berichtte Mieli begin 1965 dat de groep, die bestond uit afgevaardigden uit de vs,

Groot-Brittannië, West-Duitsland, Zwitserland, Zweden, Nederland en 'een internationale studentenorganisatie' (de ISC, de WASC of de World Assembly of Youth), voorbereidingen trof om kleine groepjes studenten te sturen om de westerse visie naar voren te brengen en 'de tegenstellingen en spanningen tijdens de bijeenkomst te vergroten'.<sup>64</sup> Denemarken was via de Democratische Alliantie ook actief, maar ze werden buiten de Luxemburgse koepel gehouden. De westerse regeringen gaven geen enkele officiële steun, maar Van den Heuvel dacht dat 'er een manier gevonden zou kunnen worden om een actie die niet toeschrijfbaar is, oogluikend toe te staan'.<sup>65</sup> Er werden plannen gemaakt om Herman Mennes voorafgaand aan het festival naar Algiers te sturen op een verkenningsmissie, en de Nederlandse Studentenraad begon voorbereidingen te treffen voor een onofficiële delegatie.<sup>66</sup> Het AWF bezette in dit proces een cruciale positie, aangezien het Aktionskomitee ook de spil was van de Zwitserse groep die verbonden was met het Internationaal Preparatory Committee (IPC) van het festival. De Zwitserse neutraliteit zorgde ervoor dat het AWF in deze situatie meer bewegingsruimte had. Net als bij de plannen voor Helsinki '62 was Graf's organisatie ook dit keer van plan een groep van twintig Afrikaanse studenten van het festival in Algiers mee te nemen op een rondreis van drie weken door Zwitserland, West-Duitsland, Nederland en Groot-Brittannië om alle anti-westerse propaganda die ze opgepikt zouden kunnen hebben, teniet te doen.<sup>67</sup> Van den Heuvels 'Amerikaanse vrienden bij de ambassade' (CIA) deden de aanbeveling om de Independent Research Service, de anti-festivaltak van de US National Student Association, bij de groep te betrekken, hetgeen de Nederlander, die er altijd op gebrand was om de Amerikanen erbij te halen, 'een geweldig idee' vond.<sup>68</sup> Maar deze troepenverzameling werd afgebroken vanwege de val van de Algerijnse leider Ben Bella in juni en de daaropvolgende annulering van het evenement.

Na deze teleurstelling, terwijl de organisatoren van het festival hun zaakjes nog niet op orde hadden, probeerden Ming en AWF-voorzitter Hans Graf het initiatief te nemen door hun plannen voor een gezamenlijk Oost-Westfestival (zonder de UNESCO, die volgens de Luxemburg-groep 'geïnfiltreerd was door communisten') bij het IPC te presenteren. Het doel was om de Sovjetorganisaties, die te maken hadden met een groeiende belangstelling voor Beijing bij de ontwikkelingslanden, tot een compromis te dwingen dat een werkelijke 50/50-organisatie zou opleveren, met de WFDY en IUS aan de ene kant, en de ISC en de World Assembly of Youth (waarmee Wahret die Freiheit prima contacten onderhield) aan de andere. De vreedzame co-existentie kon zo volop getest worden onder de jeugd. Oppositie van de Luxemburg-groep en de ISC dwong Graf en Ming het voorstel te laten vallen, maar niet voordat het tot ernstige verdeeldheid binnen het IPC had geleid.<sup>69</sup> In januari 1966 werd er in Wenen een overijld compromis gesloten door het IPC, waarbij Accra (Ghana) werd aangewezen als locatie om in september van dat jaar een kleiner festival te houden. Dat zou een enorme logistieke klus worden, en Van den Heuvel verzamelde 'het hervormde Interdoc-comité', dat dit keer bestond uit vertegenwoordigers van studentenorganisaties uit Groot-Brittannië, Neder-



land, West-Duitsland, Zwitserland en de ISC ('op persoonlijke titel'), voor een bijeenkomst aan de Van Stolkweg in februari 1966. Dat het nu een Interdoc-comité heette en er niet langer aan gerefereerd werd als de Luxemburg-groep is interessant in het context van de eerdere Duitse eis om afstand tussen de twee te bewaren. De afwezigheid van de Zweden is ook opmerkelijk gezien de eerdere bijdragen van Häggman en Wedin. Maar de val van Nkrumah in dezelfde maand bracht van de plannen opnieuw tot stilstand.<sup>70</sup>

Het IPC, dat steeds meer verdeeld raakte tussen communisten en niet-communisten, en ontwikkelde en ontwikkelingslanden, besloot uiteindelijk om een volwaardig festival te organiseren in 1968 in Sofia. Graf en Van den Heuvel waren er beiden 'van overtuigd dat de kansen hier erg klein waren', aangezien Bulgarije heel wat anders was dan Helsinki of zelfs Algiers. Ook Ellis liet het aan zich voorbijgaan, op advies van Londen dat alle deelnemers 'op hun hoede moeten zijn wanneer ze van plan zijn om zelf een verstorende activiteit uit te voeren, en dat ze niet de indruk moeten wekken nadrukkelijk anticommunistisch te zijn'.<sup>71</sup> Het idee om een westers festival te houden werd nieuw leven ingeblazen, maar opnieuw hadden ze daarvoor de steun van de ISC nodig. In maart 1967, precies de maand waarin Van den Heuvel de mogelijkheid bespraken, werd de status van de ISC onherstelbaar beschadigd door een artikel in *Ramparts* dat banden tussen de CIA enezijds en de US National Student Association en de ISC zelf anderzijds aan het licht bracht.<sup>72</sup> Een festival in een communistisch land was een te grote opdracht voor de Luxemburg-groep, maar Van den Heuvel regelde wel twee studenten rechten en politieke wetenschappen uit Leiden, Antoinette Gosses en Michiel Verschoor van Nisse, om deel te nemen als waarnemers. Het idee was om hen een rapport te laten schrijven met foto's, dat verwerkt zou kunnen worden tot een volwaardig onderzoek voor het publiek, vergelijkbaar met Van Maanens boek of *Frieden und Freundschaft* over het Helsinki-festival.

In de aantekeningen over hun achtergrond worden beide studenten als 'erg enthousiast' betiteld, en ze werden 'grondig geïnstrueerd' voor hun vertrek, met de speciale instructie dat alle documenten van de Van Stolkweg vernietigd moesten worden om te voorkomen dat ze belastend bewijs bij zich zouden dragen. Een voorbereidend bezoek van de studenten aan de World Federalists-conferentie in juli 1968 in Wenen diende als oefenronde. Graf, die het evenement in Sofia bijwoonde als toerist, bood ter plaatse zijn diensten aan. Maar toen ze eenmaal in Bulgarije waren, kwam het plan enorm onder druk te staan. Het Sofia-festival was chaotisch, en werd verstoord door ruzies binnen de socialistische gelederen aangezien de Tsjecho-Slowaken, Roemenen en Joegoslaven zelf een tegenfestival organiseerden. Bovendien zorgde de aanwezigheid van niet-communistische en nieuw linkse groepen uit West-Duitsland ervoor dat ze steeds weer in botsing kwamen met hun tegenhangers uit het Oosten. De twee studenten werden verdacht door de rest van de Nederlandse groep, die alert was op een herhaling van de situatie in Helsinki. Ondanks alle voorbereidingen had Gosses later het idee dat ze 'er gewoon in gerold was' en er niet op voorbereid was dat ze als 'verdachte'

behandeld zou worden door de leiders van de Nederlandse studentengroepen Socialistische Jeugd en Politeia. Daarop sluisde Verschoor van Nisse een verslag door aan *De Telegraaf* waarin hij 'de psychotische angst voor de BVD' beschreef die er in de groep heerste, en de tweedeling die dit had veroorzaakt. De sfeer was onaangenaam, en na deze onverwacht harde beproeving kwam geen van beide deelnemers nog met het geplande vuistdikke rapport.<sup>73</sup>

De laatste poging op dit gebied speelde zich af tijdens het Tiende Festival in 1973 in Oost-Berlijn. Behoedzaam manoeuvrerend om de verbeterende betrekkingen met de DDR niet te verstoren, kreeg Van den Heuvel goedkeuring en financiële steun van het Bundesministerium für Innerdeutsche Beziehungen voor een 'tegen-actie' op voorwaarde dat de deelnemers van tevoren getraind zouden worden door deskundigen die door het ministerie waren aangewezen (onder wie Hans Lades).<sup>74</sup> Zo kon het Interdoc Youth netwerk voor een laatste keer bijeenkomen. Henri Starckx kwam ervoor uit België en Rolf Buchows collega van Interdoc Berlin, Klaus Riedel, bood ondersteuning ter plaatse. Bertil Häggman stemde ermee in zijn Foundation for Conflict Analysis te gebruiken als façade voor de publicatie van twee Interdoc-brochures die op het festival zouden worden uitgedeeld. Toen Van den Heuvel er niet in slaagde de vijfhonderd exemplaren Oost-Berlijn in te brengen, deelde hij ze bij Checkpoint Charlie zelf uit.<sup>75</sup>

Van den Heuvels zoon Christiaan, die toen politieke wetenschappen studeerde aan de Vrije Universiteit in Amsterdam, was dit keer verkozen om de voorbereide speech te geven nadat deze was afgeleverd door een 'koerier' uit West-Berlijn. Hij herinnerde zich later dat het publiek op zijn tien minuten durende roep om vrije verplaatsing van mensen en ideeën tijdens een van de sessies van het festival in de Humboldt Universiteit 'doodstil' bleef.<sup>76</sup> Zoals Van den Heuvel senior naderhand opmerkte: 'In tegenstelling tot de drie voorafgaande festivals, was hier geen oppositie van betekenis, en dat maakte het tot een tamelijk saai evenement.'<sup>77</sup> Opnieuw werd de publiciteit geregeld via een artikel dat werd aangeboden aan journalist Philip Mok van *Elsevier* en waarin de verstorende aard van een festival in een tijd van detente tussen Oost en West werd benadrukt.<sup>78</sup> De kruistocht van Interdoc tegen de wereldjeugdfestivals was tot een tamelijk onopvallend einde gekomen, hoewel deze later in de jaren zeventig nog op kleine schaal zou herleven.

### Konfrontation: ontmoetingen met het Oosten

Om te bereiken wat ze voor ogen hadden moest Interdoc op het gebied van de betrekkingen tussen Oost en West een positie voor zichzelf creëren, die algemeen geaccepteerd zou zijn en die niet vanzelf zou spreken. In de bijeenkomst van het Studienbüro van september 1961 werden twee fundamenteel verschillende benaderingen uiteengezet: het Zwitserse model, dat alle contact uit de weg ging om misbruik te voorkomen, en het Nederlandse model, 'de systematische zoektocht naar contacten en het offensieve gebruik van deze contacten'.<sup>79</sup> De Nederlanders kregen hun zin. Al in 1963 verwees het jaarverslag van de SOEV naar de gelegenheid

om westerse ideeën te introduceren in de communistische wereld door de uitdaging aan te gaan en de 'openheid' van de vreedzame co-existentie binnenstebuiten te keren.<sup>80</sup> De zes jaar daarvoor waren de *colloques* gericht geweest op de methoden en vereisten voor een defensieve strategie: de langetermijndoelen, de ideologische basis en het tactische gemanoeuvreren van de communistische activiteiten in het Westen, en de verschillende methoden die gebruikt konden worden om deze gevaren het hoofd te bieden (zoals de ontwikkeling van burgerlijke verantwoordelijkheid en kadervorming binnen belangrijke sectoren van de industrie). Vanaf 1963, gevoed door het bestaan van Interdoc als institutionele basis, veranderde de visie in een offensieve. De Luxemburg-groep maakte duidelijk dat het tijd was niet langer te denken in termen als 'tegen-actie' maar in *actie*. In Nederland had het gebrek aan financiën de soëv belet alle ambities in deze richting te vervullen, zodat Eindhoven bij prins Bernhard had gepleit voor meer ondersteuning om 'het "toekomstige skelet" van onze samenleving' te beïnvloeden.<sup>81</sup> Maar in 1964 en 1965 organiseerde Interdoc, met steeds meer zelfvertrouwen, een reeks conferenties over de strategische ontwikkeling van de betrekkingen tussen Oost en West en over hun eigen positie binnen dit scenario.

In mei 1964 werd er in Lunteren nabij Utrecht (Einhovens woonplaats) een seminar gehouden over de verhouding tussen jeugd en communisme in het Westen, later datzelfde jaar gevolgd door een seminar in Eschwege (West-Duitsland) over 'Overwegingen voor een actief vredesbeleid'. Eschwege markeerde een kritisch punt in de overwegingen van Interdoc. Ten eerste kwam er een reactie op de zware West-Duitse stempel die er op deze discussies gedrukt werd. De IRD en Ellis (met steun van Van den Heuvel) wilden het *colloque* weghalen uit Eschwege, dat vlakbij de Oost-Westgrens lag, en het verplaatsen naar West-Berlijn, 'het belangrijkste zenuwknoppunt in de wereldpolitiek'.<sup>82</sup> Ten tweede kreeg Geyers achtergrondtekst voor de discussies in Eschwege – 'De vredesstrategie' – gemengde reacties. Geyer benadrukte hoe 'vreedzame co-existentie' en tekenen van liberalisering onder de communistische regimes de westerse angst voor het 'internationale communisme' ondermijnden en West-Duitsland isoleerden als een land dat nog steeds niet bereid was stappen te nemen om het Sovjetblok te erkennen. Geyer baseerde zijn opstelling op Walt Rostows verklaring van een 'Grote Verleidingsact' om de Sovjetaandacht te verleggen van de ideologisch gemotiveerde wereldoverheersing naar Russische nationale belangen bij samenwerking en wapenbeheersing, en hield vol dat tot op dat moment geen enkele reactie een goed antwoord was geweest op de 'strategische uitdaging' die Moskou had gesteld aan het westerse politieke bewustzijn.<sup>83</sup> De enige weg vooruit leek te zijn om geloof te hechten aan Moskous vreedzame avances, en daarmee naar zijn pijpen te dansen. Op zoek naar een manier om de opstelling van het Westen te veranderen van negatief in positief, en 'van reactie in actie', deed Geyer voorstellen voor 'dynamische intellectuele actie in persoonlijke ontmoetingen' die zou aansluiten bij de nationale sentimenten van de volkeren in het Oosten, en hen voorzichtig zou helpen zich te realiseren dat 'materiële zekerheid' en het marxisme-leninisme niet

verenigbaar waren. Om dit voor elkaar te krijgen moest er een flexibele maar begeleide benadering gekozen worden 'om de mensen in het Sovjetblok te confronteren met de rijkdom van het westerse intellectuele en politieke leven', met behulp van alle noodzakelijke publieke en particuliere middelen.<sup>84</sup>

Geyers tekst was een 25 pagina lange verhandeling waarin geprobeerd werd de meest effectieve ingangen in de communistische geest te identificeren, maar dit was niet naar ieders smaak – de Britse deelnemers waren niet gecharmeerd van gepraat over 'de onuitroeibare "onderlinge afhankelijkheid" tussen bewustzijnsvergroting en de politieke praktijk'. Van den Heuvel vond de tekst ook 'veel te lang'. Zoals hij tegen Mieli opmerkte: 'De Duitsers vinden het nog erg moeilijk om het conflict tussen Oost en West in het juiste perspectief te zien, ze zijn er veel te veel bij betrokken, ook emotioneel.'<sup>85</sup> Eschwege ging door na twee voorbereidende bijeenkomsten in München (juni) en Den Haag (juli) om de geschilpunten weg te werken. Zelfs toen had Geyers hardnekkige eis over het belichten van 'de speciale problemen van de Bondsrepubliek Duitsland' tijdens het *colloque* negatieve impact op de andere deelnemers.<sup>86</sup>

Van den Heuvel nam de leiding over de conferenties over en probeerde met de bijeenkomsten in 1965 – in het Grand Hotel in Lucarno (Zwitserland) en in Zandvoort – grip te krijgen op wat zo'n strategie van vrijheid in de praktijk betekende, vooral vanuit verschillende nationale perspectieven. De inspiratie kwam uit de Verenigde Staten via de Poolse emigré professor Zbigniew Brzezinski van Columbia University, auteur van *Alternative to Partition* (1965) en een van de belangrijkste stemmen voor een dialoog of in ieder geval een ontmoeting met het Oosten. *Oost-West* had al in 1963 een stuk van Brzezinski gepubliceerd.<sup>87</sup> Brzezinski betoogde dat de deling van Europa in niemands belang was, maar dat het evenwicht van de nucleaire wapens en de gebiedsverdelingen van de supermachten deze deling permanent lieten lijken. Op zoek naar een weg vooruit om de patstelling te doorbreken schetste hij de mogelijkheid om 'de interne liberalisering van de Oost-Europese samenlevingen' te bevorderen en er gebruik van te maken om zo de kunstmatige verdeling in Oost en West op vreedzame wijze te laten eroderen.<sup>88</sup> Een speciale rol was hierbij weggelegd voor de uitbreiding van de handel tussen Oost en West:

Bij het uitbreiden van de handel tussen Oost en West zou het Westen moeten proberen de enge ideologische perspectieven van de heersende communistische elites te laten eroderen en hen tegen te houden wanneer ze de nauwere betrekkingen willen beperken tot de economische sfeer om zo hun economische problemen op te lossen en tegelijkertijd hun macht in stand te houden en de huidige verdeling van Europa in stand te houden. De communistische leiders, met hun publieke pleidooien voor commerciële betrekkingen (en westerse kredieten) hebben zichzelf met succes afgeschilderd als de apostelen van de internationale samenwerking. Westerse politici zouden even duidelijk moeten zijn wanneer ze benadrukken dat concrete verbeteringen van de

culturele relaties, meer intellectuele dialogen en vrijheid van expressie even belangrijk zijn als handel om werkelijke internationale samenwerking tot stand te brengen. Deze twee aspecten zouden in iedere westerse verklaring, commentaar of onderhandeling met het Oosten aan elkaar gekoppeld moeten worden.<sup>89</sup>

Het *colloque* in Lucarno was gebaseerd op Geyers visie en op Brezezinski's praktische voorstellen. Welke ideeën en waarden waren het meest geschikt om naar het Oosten gebracht te worden? Hoe konden de mensen achter het IJzeren Gordijn het best benaderd worden? Het uitgangspunt voor Interdoc was allereerst dat 'we deze contacten *bevestigen* in plaats van ze te bestrijden, *mits* aan bepaalde voorwaarden is voldaan'.<sup>90</sup> Het uiteindelijke conferentieboekje – het eerste dat uitgegeven werd als openbaar document, een teken van groeiend vertrouwen – bevatte onder meer het perspectief van de Britten, de Nederlanders, de Fransen, de Duitsers, de Italianen en de Zwitsers. Er komt uit naar voren dat men zich bewust was van de prachtige gelegenheid om contact te leggen met een communistische wereld die in verwarring was door de breuk tussen China en de Sovjet-Unie, en samenlevingen die hongerig waren naar kennis over het Westen, maar zeker ook behoedzaam was met betrekking tot de voortdurende gevaren. Het probleem was tweeledig: organisatie en mentaliteit. De onderwijskundige en wetenschappelijke contacten, sportreizen en toeristenreizen werden gecontroleerd door het Sovjet staatsapparaat om politieke en economische winst op te leveren, terwijl ze in het Westen plaats konden vinden in de particuliere sfeer, zonder centrale leiding, vaak uitgaand van het idee van 'hoe meer, hoe beter'. Als gevolg hiervan was de communistische wereld nog steeds in het voordeel, zelfs al brokkelde hij van binnenuit af. De oplossing was, natuurlijk, om Interdoc de noodzakelijke diensten te laten verlenen:

Iedereen die deelneemt aan congressen en bijeenkomsten binnen het communistische blok moet zichzelf daarop voorbereiden door ideologische training, niet alleen om zijn meningen te kunnen verdedigen in discussies, maar ook om de communistische tactieken en het werkelijke communistische leven van alledag te kunnen begrijpen.<sup>91</sup>

Het potentieel was er, maar de middelen waren beperkt. Westerse landen reageerden op de avances van de 'vreedzame co-existentie' door culturele uitwisselingen en handelsovereenkomsten te ondertekenen, en zelfs de Zwitsers, voor wie vóór 1962 alle contacten met het Oosten taboe waren, ontspannen. Maar het algemene beeld was er een van lukrake acties en onduidelijke motieven. De Franse afgevaardigde beschreef de mogelijkheid om het Sovjetsysteem door middel van uitwisselingen te veranderen als 'een druppel water in de zee', maar toch was dat 'lang niet te verwaarlozen'. Zelfs Renato Mieli, een scepticus die zich wilde concentreren op het nationale niveau en geen door het gehele Westen gedragen hoogdravende

reacties wilde formuleren, zag de waarde van zulke uitwisselingen om de 'culturele diplomatie' van de communistische partij tegen te gaan: 'Al deze bewegingen voor vrede en zo voort zouden geen monopolie van het communisme moeten zijn, en zouden geïnfilterd moeten worden [...] en mogelijk stukje bij beetje veranderd, zodat de discussie, bijvoorbeeld over ontwapening of over vrede, niet aan hen overgelaten wordt maar wordt gevoerd met onze bijdrage'.<sup>92</sup>

Het was nu Interdocs rol om aan de ene kant te waarschuwen voor de gevaren en aan de andere kant de oplossingen aan te reiken, inclusief feitelijke informatie en de vorming van een nieuwe groep kaders (reisleiders, zakenlieden) om 'goed voorbereide betrekkingen tussen Oost en West' aan te gaan.<sup>93</sup> Door de middelen die binnen het Interdoc-netwerk – het Ostkolleg, het Oost-West Instituut, de IRD – beschikbaar waren, samen te voegen, kon de functie van 'clearing house' vervuld worden. Maar de politici moesten nog overtuigd worden. Het Lucarno-rapport circuleerde onder mensen in de top van de Britse regering (waaronder ook de British Council, het Trades Union Congress, zelfs Michael Stewart, minister van Buitenlandse Zaken, en minister-president Harold Wilson), aangezien het onderwerp in de belangstelling stond vanwege de ondertekening rond die tijd van een nieuw driejarig contract over culturele uitwisselingen met de Sovjet-Unie.<sup>94</sup> Maar regeringssteun bleef ongrijpbaar.

In een lezing in juni 1965 in Bonn zette Von Hahn uiteen hoe hij de 'Konfrontation' met het Oosten interpreteerde, namelijk als 'een nieuwe doelgerichte aanpak voor contacten met het Oosten, die tot nu toe verwaarloosd zijn door de bange en onzekere ministeries in Bonn'.<sup>95</sup> Hij betoogde dat, terwijl de betrekkingen tussen Oost en West op alle niveaus toenamen als gevolg van een 'onomkeerbaar proces', er in het Westen weinig aandacht werd besteed aan hun reikwijdte, doel of belang, ondanks het feit dat de communisten al zulke activiteiten zagen als een logische uitbreiding van de politieke strijd. Maar 'alle contacten hebben een bewustzijnsverhogend effect in beide richtingen', en de groeiende ontevredenheid in de samenlevingen achter het IJzeren Gordijn die veroorzaakt werd door de kloof tussen de communistische ideologie en de dagelijkse politieke en economische realiteit betekende dat de mogelijkheden om westerse invloed uit te oefenen ook zouden toenemen. De beste manier om met deze ontevredenheid om te gaan en alternatieve 'modellen en denkprocessen' (*Leitbilder, Denkprozesse*) aan te bieden was via *das persönliche Gespräch*.

De Sovjet-Unie en de satellietstaten, die gebrand waren op buitenlandse valuta, werden gedwongen 'langzaam de deur te openen' voor investeringen en toeristen. Von Hahn schatte dat er in 1964 circa 1,6 miljoen westerlingen naar Tsjecho-Slowakije gereisd waren, zodat 'de "massatoerist" steeds vaker de situatie beheerst'. Dankzij de massamedia hadden de mensen in het Oosten voorgekauwde negatieve ideeën over het Westen – en met name over het kapitalisme – maar ze waren 'hongerig naar kennis' ('erkenntnishungrig') over alle aspecten van het leven in het Westen.<sup>96</sup> Von Hahn had suggesties voor de manier waarop zulke contacten zouden moeten verlopen:

Discussies over ideologische verschillen zijn ook niet erg populair bij de communisten. Van hun kant vervallen ze vaak in een herhaling van de Sovjet-politieke argumenten.

(Verder is de discussie gewoonlijk onvruchtbaar, aangezien

- a. deze aan communistische zijde gevoerd wordt door ervaren dialectici
- b. de Duitse zijde maar al te vaak de communistische definitie van hun gewone woorden niet kent – zoals zelfbeschikking, vrijheid, co-existentie)

Het is daarom meestal zinniger om zich te concentreren op het communisme 'in de praktijk' om aan de hand daarvan de theorie te onderzoeken.

Discussiepartners uit de landen achter het IJzeren Gordijn zijn bijzonder gevoelig voor kritiek. [...] In een langer gesprek – vooral met intellectuelen of wetenschappers – zullen vroeg of laat het 'ongemak', het 'bewustzijn van de lege velden' (Buchholz), de 'culturele malaise' en het verlangen van een evolutie van het sociale leven naar grotere individuele vrijheid en economische en culturele ontwikkeling (die alleen bereikt kan worden ten koste van de Partij) blijken.<sup>97</sup>

Gewone burgers moesten kanalen voor informatie worden – en voor invloed. Sinds de grens in Berlijn in 1961 gesloten was, had de BND West-Duitse burgers die naar het Oosten gingen ondervraagd om informatie te krijgen over de situatie in de DDR. Interdoc was nu van plan dit middel gecoördineerd in te zetten op Europese schaal.

De bijeenkomst in Zandvoort van september 1965 borduurde voort op de Lucarno-conferentie met als richtsnoer 'Lenins beroemde vraag: Wat moeten we doen?' Het verslag van de conferentie benadrukte de 'psychologische voorbereiding' die nodig was om naar het Oosten te gaan: 'Wat kan ik verwachten als ik daar naartoe ga', én, van cruciaal belang, 'Wat heb ik mijn opponent in een confrontatie te bieden?' Aangezien het communisme altijd zou proberen zijn invloed uit te breiden, 'is het de taak van alle vrijheidslievende krachten om hun eigen orde te bewaren' door 'een beter beeld te geven van ons westerse leven en onze westerse waarden'. Het doel was om de spanningen te verminderen en – mogelijk – attitudes te veranderen:

We zullen de Sovjet-communistische partij en andere communistische partijen niet kunnen overtuigen hun machtsmonopolie op te geven door middel van een ideologische discussie. Wat we wel kunnen en moeten doen, is twijfel zaaien in zoveel mogelijk hoofden. Als een voldoende groot aantal mensen in de Sovjet-Unie ervan overtuigd is dat het systeem niet langer werkt en als deze twijfel zich verspreidt, bijvoorbeeld naar de gewapende troepen, dan is het mogelijk dat er zich een verandering zal voltrekking, maar het is moeilijk voorstelbaar dat deze verandering zich eenvoudigweg zal voordoen als gevolg van een discussie.<sup>98</sup>

De bewoordingen zijn zorgvuldig gekozen maar kunnen de bedoeling niet verhullen, en achter de schermen groeide het optimisme. Zowel de IRD als M16 was positief over de richting die Interdoc ingeslagen was. Geyer verklaarde eind 1965 tegenover Van den Heuvel dat hij op het afgelopen jaar kon terugkijken met enige tevredenheid. Interdocs beleid om geduldig af te wachten tot de algehele benadering uitgedacht en opgebouwd was, betaalde zich uit. De Britten, Italianen en Zwitsers droegen bij aan de debatten, zelfs al waren ze geen volwaardige leden. Geyer zette een plan uiteen voor een jeugduitwisselingsprogramma voor 1966 tussen de Bondsrepubliek en de Sovjet-Unie, waarbij het ambitieuze streven was om 40 groepen van 25 deelnemers per jaar naar het Westen te halen. Dankzij de 'vermenigvuldigingsfactor' waarmee mensen hun ervaringen aan elkaar doorgeven, zo schreef Geyer opgewekt, zouden direct en indirect zo'n 200.000 Russen worden beïnvloed.<sup>99</sup>

Van den Heuvel, die inging op Geyers meer filosofische benadering, was het er van harte mee eens:

Het is een dappere onderneming om nu van het defensief naar het offensief om te schakelen. Onderweg hebben we de nodige tegenstand ondervonden en we hebben gestreden tegen conservatieve gedachten. We liepen vaak voor de 'muziek' uit; met 'muziek' bedoel ik het officiële regeringsbeleid. We zijn niet meegegaan in de kronkels en draaiingen, maar hoopten dat de 'muziek' ons weer in zou halen. Ons grootste voordeel is dat de jeugd over het geheel genomen aan onze kant staat. Aan de andere kant legt dit een grote verantwoordelijkheid op ons met betrekking tot het onderwijs en de opleiding [*Heranbildung*] van deze jeugd.<sup>100</sup>

Er verschenen andere partners op dit terrein. Waar het Free Europe Committee (FEC) eerder niet bereid was geweest Interdoc financieel te ondersteunen, had het nu belangstelling om de krachten te bundelen. Van den Heuvel was Eugene Metz van het Parijse kantoor van het FEC tegengekomen bij de Ostkolleg-conferentie van december 1964, en hij berichtte kort daarna aan Geyer dat het Committee zijn operaties wilde uitbreiden om Oost-Europeanen meer te beïnvloeden dan alleen door middel van de inspanningen van Radio Free Europe. De meest geschikte locatie voor zoiets was de universiteit van Straatsburg, waar het FEC al sinds 1960 zomercursussen organiseerde voor deelnemers uit het Sovjetblok en, steeds meer, uit de ontwikkelingslanden. In juli 1965 gaf Van den Heuvel daar een lezing over de betrekkingen tussen Oost en West aan 150 deelnemers, grotendeels Afrikanen die studeerden aan universiteiten in het Sovjetblok en die uitgenodigd waren voor een 'vakantie' in het Westen waar ook de cursus bij hoorde. Hij kwam enthousiast terug: 'Ik heb lange debatten met ze gevoerd over de situatie in Vietnam, de Congo, de vreedzame co-existentie [...].'<sup>101</sup>

Toch bleven de contacten discreet: toen Metz en zijn FEC-collega's het Lucarno-*colloque* in 1965 bijwoonden, deden ze dat als 'geïnteresseerde Amerikanen' en



niet als vertegenwoordigers van het FEC.<sup>102</sup> Van den Heuvel kwam ook op de sprekerslijst van een NAVO-zomercursus over Oost-West co-existentie die in juli 1965 in Oxford gehouden werd. De Nederlander gaf een voordracht over 'Subversion and Counter-Subversion' waarin de afzonderlijke taken van veiligheidsdiensten (het voorkomen van sabotage, spionage en infiltratie) en particuliere organisaties (contrapropaganda) geschetst werden, waarbij hij nogmaals de noodzaak benadrukte van een nieuwe fase in de strijd:

Het woord 'contra' wordt steeds minder populair. Men realiseert zich dat het Sovjet-communisme in zijn huidige vorm niet op de oude manier tegemoet getreden kan worden. Er is behoefte aan nieuwe opstellingen en nieuwe benaderingen. [...] Deze organisaties willen niet alleen de gevaren van het communisme laten zien, maar ze hebben ook oog voor bepaalde gunstige ontwikkelingen die binnen het communisme plaatsvinden. Ontwikkelingen die uiteindelijk zouden kunnen leiden tot de verandering van het communisme, zelfs in die mate dat het communisme niet langer communisme is, dat wil zeggen dat het dan zijn agressieve en totalitaire trekken zal zijn kwijtgeraakt.<sup>103</sup>

Van den Heuvels voordracht viel bijzonder goed bij iemand uit het publiek: brigade-generaal Wilson, het toenmalige hoofd van de informatiedivisie van de NAVO bij SHAPE, die later datzelfde jaar met twee stafofficieren een bezoek zou brengen aan de Van Stolkweg om te bespreken hoe de ideeën van Interdoc toegepast konden worden om het imago van de NAVO onder de westerse jeugd te verbeteren. Na de bijeenkomst ontvingen Van den Heuvel en Von Hahn een tegengestelde uitnodiging om naar Fontainebleau te komen om met zijn team te praten en de 'speciale internationale collegiale sfeer van SHAPE' te proeven.<sup>104</sup> Deze toevallige ontmoeting legde de basis voor contacten met de NAVO, die Van de Heuvel in het volgende decennium sterk zou uitbreiden.

Niet alle partijen waren even enthousiast. Met name de IRD vond dat de westerse instituten hun wensen om de contacten met het Oosten te benutten veel te duidelijk lieten blijken, waardoor Moskou beperkingen kon introduceren. Het geval van Gerald Brooke was daar een voorbeeld van. Brooke, een docent uit Londen, werd in april 1965 met zijn vrouw in de Sovjet-Unie gearresteerd omdat hij anti-Sovjetpropaganda het land had binnengesmokkeld. Hij werd veroordeeld tot een verblijf van vijf jaar in een Sovjetdetentiecentrum en werd uiteindelijk in 1969 vrijgelaten bij een spionnenruil. Brooke gaf in de rechtszaal toe dat hij koerier was geweest voor de anticommunistische Nationale Alliantie van Russische Solidairen (NTS), en zijn zaak werd een cause célèbre doordat Moskou hem gebruikte om de verborgen agenda van het Westen bij het bevorderen van burgercontacten aan te tonen.<sup>105</sup> Maar Van de Heuvel bleef erin geloven: 'De Russen proberen ons bang te maken omdat ze de controle dreigen te verliezen over deze culturele uitwisselingen.'<sup>106</sup>

## Het nieuwe links en Interdoc Youth

Eind jaren zestig werd de visie van Interdoc op de betrekkingen tussen Oost en West plotseling op de proef gesteld door ontwrichtende ontwikkelingen in het Westen. De zorgvuldig beraamde plannen om de detente te gebruiken ten voordele van het Westen werden nu beproefd door de opkomst van het jeugdradicalisme, aangewakkerd door de Amerikaanse burgerrechtenbeweging en het verzet tegen de Vietnam-oorlog, hetgeen de hele aanpak om studenten te gebruiken om het Oosten open te breken compliceerde. De komst van het nieuwe links vroeg om nieuwe analyses, aangezien het de oorspronkelijke hypothese uit de vroege jaren zestig compliceerde dat de westerse jeugd gevoelig was voor communistische invloeden. Er ontstond nu een uitgesproken, actieve en radicaal-linkse ideologie waarin de oosterse en westerse regimes als even onderdrukkend werden beschouwd. De verstoringen van het Sofia-festival in 1968 door nieuw-linkse activisten liet zien dat ze vastbesloten waren zich onafhankelijk op te stellen tegenover beide zijden van de ideologische Koude Oorlog.

In een zoektocht naar de mening van deskundigen over deze ontwikkelingen, werd in september 1968 in Zandvoort een conferentie over het nieuwe links gehouden (na een voorbereidende bijeenkomst van 'experts' in maart in Murnau) met een reeks lezingen waarin theoretische en landgebonden onderzoeken naar jeugd, radicale politiek en geweld gepresenteerd werden. Er waren zeventig deelnemers uit elf landen, en 'voor het eerst in de geschiedenis van Interdoc kon er gezegd worden dat er werkelijk werd deelgenomen door de Amerikanen', onder wie Cleveland Cram, tussen 1965-1969 CIA station chief in Den Haag.<sup>107</sup> Een aantal van de lezingen van de Zandvoort-conferentie werd gepubliceerd, begin 1969 al snel gevolgd door een tweede, dunner deel over het fenomeen van het nieuwe links in Groot-Brittannië, West-Duitsland en de Verenigde Staten, en in 1970 door een derde deel over Frankrijk.<sup>108</sup> Een vervolgconferentie in april 1970, over radicalisme en veiligheid, evalueerde het gevaar van rechts- en links-extremisme voor de westerse samenlevingen en hun gewapende troepen. Deze conferenties en publicaties leverden geen eensgezindheid op over de mate of de aard van het gevaar. De stellingnamen liepen uiteen van Brian Croziers aandacht voor de 'nieuwe inspiratoren van geweld' als 'een groot gevaar voor het beschaafde leven in moderne industriële samenlevingen', en de angst van de Zweedse politieke wetenschapper Niels-Eric Brodin dat de Verenigde Staten te maken zouden krijgen met 'reële bedreigingen van hun grondslagen van veiligheid en orde', tot Stephen Kreppels commentaar dat 'het gevaar [...] van politiek extremisme voor het Britse defensiebeleid niet erg reëel is', en de inschatting van Hans-Joachim Woehl, medewerker bij het Duitse ministerie van Defensie die meende: 'Met betrekking tot de verdediging van de Bondsrepubliek [...] is het linkse radicalisme een gevaar dat niet overschat moet worden.'<sup>109</sup>

Interdoc diende dus daadwerkelijk als ontmoetingsplaats waar degenen die zich bezighielden met westerse veiligheid meningen konden uitwisselen over de ver-

schillende gevaren van het nieuwe links (en natuurlijk ook het nieuwe rechts) in het Westen. Dat gezegd hebbende was er één onderwerp dat deze groep wel degelijk verenigde, en dat was het altijd aanwezige gevaar dat de Sovjet-communistische krachten gebruik zouden kunnen maken van de verstoringen door het nieuwe links. In Zandvoort, nog maar een maand nadat de troepen van het Warschaupact een eind hadden gemaakt aan de Praagse Lente, vond Andreas von Weiss, de expert van de Arbeitsgruppe op het gebied van jeugdpolitiek, ook dat de motieven, argumenten en doelen van de studentenonrusten in het Westen en in het Oosten erg verschillend waren, maar toch beschouwde hij het nieuwe links als een gevaarlijk 'reservoir voor de activiteiten van het internationale revolutionaire gedachtegoed in het Westen'. Kernig zag een algemene drang naar sociale hervorming in reactie op de tradities en structuren van de universiteiten, maar geen bepaalde organisatie of 'uniforme autoriteit' achter deze internationale fenomenen, 'laat staan een communistische'.<sup>110</sup> Ook Van den Heuvel verwierp het rechtse idee dat er 'een internationale communistische samenzwering' achter zou zitten, en legde juist de nadruk op de verschuivende verbindingen en tegenstellingen tussen het orthodoxe communisme en de radicale jeugdige varianten die in de gaten gehouden moesten worden om te zien welk effect ze op de betrekkingen tussen Oost en West zouden hebben.

Maar het gevaar van gezamenlijke actie bleef bestaan, niet in de laatste plaats tegen de NAVO, en toen de conferentie over radicalisme en veiligheid gehouden werd en Interdoc naar rechts opschoof, kon Ivan Matteo Lombardo het over het nieuwe links hebben als de 'stoottroepen' voor een linkse agenda: 'Het werkelijke gevaar komt van het hele linkse verbond, waarvan het nieuwe links alleen een actief onderdeel is.'<sup>111</sup> Von Grote, Interdocs onbuigzame huis-conservatief, sloot de Zandvoort-publicatie af met de woorden:

Het nieuwe links heeft een complicerend effect op de confrontatie tussen Oost en West, en op de dialoog tussen de twee, daar het enerzijds verwarring kan stichten in het oosterse kamp, en anderzijds een potentiële reserve is voor het polycentrische communisme in zijn competitieve, subversieve beleid.<sup>112</sup>

Deze verschillende opvattingen worden bevestigd door een jonge journalist die zich rond deze tijd bij Interdoc voegde: Karel van Wolferen. Diens vader, een veteraan uit de Tweede Wereldoorlog, was begin jaren zestig lid geweest van Van den Heuvels Geestelijke Weerbaarheid-commissie in de veteranenorganisatie NFR, en in 1969 werd Van Wolferen junior binnengehaald om de stapels informatie over studentenbewegingen en jeugd radicalisme uit te zoeken die aan de Van Stolkweg waren binnengekomen. Het liep uit op een volledig onderzoek naar studentenradicalisme in het Westen: *Student Revolutionaries of the 1960s*, dat in 1970 uitgebracht werd.<sup>113</sup> Met een sociologische benadering van sociale veranderingen en de oorzaken van rebellie (technologische vooruitgang en ontmenselijking, culturele malaise, het geleidelijk verdwijnen van waarden, anti-autoritaire

systemen, de generatiekloof), was de belangrijkste conclusie van dit goed ontvangen onderzoek dat er geen sprake was van een wereldwijd radicaal complot, maar alleen van plaatselijke verstoringen met een groot aantal vergelijkbare kenmerken: 'Degenen die de strijd leidden, hadden niet het geringste voornemen om concrete doelen te bereiken. Het bereiken van het doel had immers een eind gemaakt aan die allerbelangrijkste strijd.'<sup>114</sup>

Van Wolferen woonde de Interdoc-conferentie over radicalisme en veiligheid in april 1970 in Noordwijk bij, en herinnerde zich later dat er duidelijk twee kampen waren: degenen zoals hijzelf, met een optimistische houding, en degenen, vooral onder de oudere Duitse afgevaardigden, die benadrukten dat het noodzakelijk was om continu alert te zijn op het alomtegenwoordige, allesomvattende subversieve gevaar uit het Oosten. Volgens Van Wolferen was er een 'druk om de zaken gevaarlijker te laten lijken dan gerechtvaardigd was'. De BND en hun partners 'zagen spoken' en legden verbanden die er niet waren om hun anticommunistische wereldbeeld te rechtvaardigen.<sup>115</sup>

Toch werden er na deze bijeenkomsten plannen in gang gezet om met een krachtiger reactie te komen op het nieuwe links en het jeugdactivisme. De impuls kwam uit West-Duitsland en dan vooral van Geyer en Lades, die een nieuw apparaat wilden oprichten om de westerse jeugd op creatieve wijze te mobiliseren in een tijd van uiteenvallende waardensystemen en studentenacties. Het nieuwe links, een 'anti-beweging' (Van den Heuvel) met 'diffuse elementen' die 'vijandig stonden tegenover organisatie' (Geyer), was een lastig doelwit. De beste reactie leek de vorming van een tegenorganisatie te zijn, om die studenten bij elkaar te halen die bereid waren pal te staan voor de democratische waarden die het nieuwe links kleineerde. Een belangrijk onderdeel daarvan was vernieuwen van de band tussen de westerse jeugd en de krijgsmacht als verdedigers van de westerse samenleving. De communistische 'psychopolitiek' probeerde de sociale teleurstelling in en wrok tegen de krijgsmacht in het westen uit te lokken en ervan te profiteren, en Interdoc wijdde in september 1968 een conferentie aan het onderzoek naar de aard van dit gevaar in Europa: 'De militaire diensten in de psychopolitieke confrontatie tussen Oost en West.'<sup>116</sup>

In 1967 benaderde Lades Rob van Hoof, hoofd van de InVoLu-eenheid van de Nederlandse Luchtmacht, met een plan voor 'een internationaal seminar voor studenten en officieren' als eerste stap om door de steeds kritischer houding van jongeren en studenten jegens de militaire diensten heen te breken. Tijdens de bestuursvergadering van Interdoc in december dat jaar werd opnieuw met genoegen opgemerkt dat 'Holland, als neutrale grond, dienst kon doen als bemiddelaar'.<sup>117</sup> Het eerste resultaat was een symposium getiteld 'Perspectieven op de Europese en Atlantische integratie vanuit verschillende nationale belangen' voor circa vijftig Belgische, Britse, Nederlandse, Duitse, Zweedse en Scandinavische studenten en officieren in april 1968 in Apeldoorn. Met steun van Van Hoof en speciaal bedoeld voor 'studenten en hoog opgeleide jonge officieren' uit heel Europa werd er in augustus van dat jaar een volgende bijeenkomst gehouden in Oslo. Van den

Heuvel merkte op dat 'Interdok der Jugend' eraan kwam.<sup>118</sup> Er moest alleen nog iemand gevonden te worden om de zaak te leiden.

In juni 1968 werd Von Hassell officieel vervangen door de 27-jarige Uwe Holl, die al sinds augustus 1967 aan de Van Stolkweg werkte. Het was in deze fase duidelijk dat er een nieuwe generatie binnengehaald moest worden, aangezien een groot deel van de hoofdrolspelers al voorbij de pensioengerechtigde leeftijd was (Eindhoven, Von Grote, Von Hahn en Ellis) of ergens in de veertig of vijftig (Van den Heuvel, Couwenberg en Geyer).<sup>119</sup> Net als vele anderen bij de Duitse kant van Interdoc (Von Hahn, Von Grote) kwam Holl uit een Duitse familie uit het Oosten (Danzig), en het feit dat hij als kind voor de Sovjets had moeten vluchten en na de oorlog als vluchteling in Denemarken had geleefd, had een enorme impact op hem gehad. Omdat Holl dezelfde school bezocht als de zoon van Raimute von Hassell, was hij al bekend in München toen de zoektocht naar een nieuwe tweede man voor Den Haag begon. Het eerste project dat hij op zich nam, voorspelde niet veel goeds voor de toekomst. Hem werd gevraagd om een uitgebreid onderzoek te doen naar de kosten en de infrastructuur van de organisatie aan de Van Stolkweg, dat eind 1967 gepresenteerd zou worden tijdens de bestuursvergadering van Interdoc. Hij schreef keurig een rapport waarin een aantal besparende maatregelen stonden waar Van de Heuvel achter stond, maar Von Hassell om een of andere reden niet. Holl kwam terecht tussen twee vuren over het stijgende budget, en als gevolg daarvan ondermijnde Von Hassell zijn prestige bij Geyer en Von Grote. Vanaf dat moment was de weg naar het vice-directeurschap afgesloten voor Holl, en in plaats daarvan kreeg hij een volle portefeuille met administratieve taken (alle correspondentie, en het verzamelen en controleren van onderzoeksmaterialen). Vanuit dit perspectief kreeg hij sterk de indruk dat Van den Heuvel er goed in was om tussen de botsende Duitse ideeën door te manoeuvreren om ruimte en tijd voor zichzelf te maken. Tegelijkertijd was het ook in het belang van München om de Nederlander de vrijheid te geven om dit 'Duitse werk met een Nederlandse pet op' te doen. Geyer kwam nog steeds zo'n vier keer per jaar naar Den Haag in de periode dat Holl aan de Van Stolkweg zat, zowel voor bestuursvergaderingen als voor particuliere contacten. Holl herinnert zich ook dat Eindhoven eind jaren zestig nog steeds in beeld was bij Interdoc: 'Als hij iets zei, werd er altijd naar hem geluisterd.'<sup>120</sup>

Na het vertrek van Von Hassell in 1968 werd Holl assistent-directeur (en niet vice-directeur, zoals oorspronkelijk de bedoeling was geweest). München zou pas in 1969 met de komst van Johannes Hoheisel weer volledig vertegenwoordigd zijn in Den Haag, nadat Von Hassell nog was teruggekeerd om een deel van de extra werkzaamheden tussen april en juli 1969 voor haar rekening te nemen. Hoheisel kwam ook al uit het Oosten (uit Tuckum in Litouwen) en was een collega van Gehlen uit de Legergroep Oost, die in 1956 bij de BND was gekomen en in 1963 hoofd van de sectie politieke evaluatie in afdeling III werd. Het was duidelijk dat er iemand nodig was om de administratie aan de Van Stolkweg te regelen, want eind 1968 had Holl een nieuwe taak gekregen, boven op zijn al uitpuilende

portefeuille: het opzetten van Interdocs jeugdproject. Het werd Holl's missie om de generatiekloof tussen de veteranen uit de Tweede Wereldoorlog en de westerse jeugd te dichten, en daarmee het gebrek aan communicatie, het wantrouwen en het gebrek aan consensus over sociale en politieke waarden. Van den Heuvel probeerde dit in de jaren zestig en zeventig ook steeds meer te doen via de veteranengroepen en Geestelijke Weerbaarheid, maar Holl moest de opdracht uitvoeren met een ander mandaat op internationaal niveau.

De eerste belangrijke stap werd gezet door in januari 1969 een voorbereidende bijeenkomst te organiseren in Erlangen met Noorse, Zweedse, Duitse, Nederlandse en Zwitserse afgevaardigden, en daar werden de ontwerpstatuten opgesteld onder leiding van Hans Graf. Het Collegia Politica in Erlangen, een groep activistische studenten rondom Hans Lades en zijn Institut für Gesellschaft und Wissenschaft in Mitteldeutschland, was een belangrijke katalysator voor Interdoc Youth. Von Dellingshausen had al tijdens de interdepartementale coördinatiebijeenkomsten van 1960-1961 gerefereerd aan het belang van het stimuleren van dergelijke groepen aan de universiteiten, en onder Lades – die had deelgenomen aan die bijeenkomsten – werd Erlangen een centrale locatie.<sup>121</sup> Gunhild Bohm-Geyer kwam in 1966 bij Lades' groep nadat ze in Hamburg betrokken was geweest bij een soortgelijk project. Ze was daar ogenschijnlijk geweest om de literatuur en de politiek van de DDR te bestuderen, maar Bohm-Geyer nam deel aan de actie van het Collegia om de studentenvereniging over te nemen door leninistische tactieken in te zetten tegen het nieuwe links.<sup>122</sup> Voor het Collegia kwam de drijfveer opnieuw van de uitdaging van de DDR:

In Oost-Duitsland moeten studenten een groot deel van hun tijd besteden aan sociaal-wetenschappelijke studie gericht op het scheppen van een militant politiek bewustzijn zoals dat gedefinieerd wordt in de internationale revolutionaire communistische doelen. Hierdoor aangemoedigd en vanuit onze verantwoordelijkheid tegenover de studenten in het Collegia Politica voelen wij ons verplicht om een open houding te cultiveren ten aanzien van internationale kwesties en een positief besef van vrijheid, Duitse eenheid en Europese solidariteit, naast het verkrijgen van gespecialiseerde kennis over hun inwoners. Het besef dat zij in het betere systeem leven is op zichzelf niet voldoende.<sup>123</sup>

Een van de leden, Wolfgang Buchow, herinnert zich dat er nog een andere drijfveer achter zat dan alleen 'confrontatie': 'Ik denk dat de geest [van Interdoc] veranderde. [...] Waar we mensen eerst vertelden hoe verschrikkelijk het communisme is, waren we later bezig te bedenken wat we konden doen om de situatie te veranderen.' Hierin klonken de ideeën door van Lades, die Buchow zag als een *ausgleichend* persoon (gelijkmaker, verzoener) die 'de kloof wilde dichten' tussen Oost en West.<sup>124</sup> De Erlangen-groep stelde zich drie niveaus van deelname voor, waarbij iemand kon 'promoveren' van het bijwonen van studiegroepen naar het uitvoeren van gespecialiseerde onderzoeken om Oost en West te vergelijken, naar het zelf

lezingen kunnen geven. Op basis van tolerantie, onderling intellectueel begrip en onderlinge afhankelijkheid, en gesteund door de 'democratische waarden in overeenstemming met het Handvest van de Verenigde Naties', wilde Interdoc Youth 'bronnen van wrijving in de politieke discussie [over Oost en West] uitschakelen om de internationale betrekkingen te stabiliseren'. Men was zich wel bewust van de immensiteit van de taak: 'Het feit dat Interdoc Youth zich niet laat ontmoedigen door de omvang van deze onderneming is niet een bewijs van vervreemding van de realiteit, maar eerder van een hoge achting voor het individu en zijn persoonlijke inspanning.'<sup>125</sup>

Een vervolgbijeenkomst na Erlangen vond plaats in Den Haag op 29 en 30 maart om de organisatie te consolideren. Holl schreef kort daarna aan Ellis: 'We vragen ons nog steeds af wat de beste naam is: Interdoc Youth, Interdoc of Youth, Interdoc Junior, Interdoc of the younger generation? Aangezien we er ook mensen tot 40 jaar bij betrekken, ben ik bang dat geen van beide [sic] namen echt toepasselijk is en toch kort en aantrekkelijk. [...] Voorlopig houden we het op "Interdoc Youth".'<sup>126</sup> Achttien deelnemers uit acht landen in West-Europa woonde het evenement in hotel Op Gouden Wieken in Den Haag bij waar Holl tot algemeen secretaris werd benoemd en waar Mennes de rol van voorzitter op zich nam namens 'Interdoc Senior'. De nieuwe organisatie zou 'werken als bron van informatie en niet voor indoctrinatie', en streefde ernaar 'om te informeren en samen te werken met diegenen uit de jongere generatie die de visie delen dat de westerse democratische waarden beschermd moeten worden tegen de gevaren van buitenaf én van binnenuit'.

Het bestuur van Interdoc Youth (IY), dat een sterke Scandinavische component had, bestond uit de volgende personen: Mennes (voorzitter), Holl (algemeen secretaris), Wolfgang Buchow (de zoon van Rolf Buchow van Interdoc Berlin), Per Paust (Noorwegen), Bertil Wedin (Zweden, afwisselend met Bertil Häggman) en Hans Graf (Zwitserland). De adviseurs van het bestuur waren Jim Daly (VK, voormalig assistent algemeen secretaris van de National Union of Students en het ISC) en officier Peter von Geyso van de Bundeswehr, met daarnaast afgevaardigden van studenten uit België (Henri Starckx en Raoul Syts van de universiteit van Gent) en Frankrijk (Gisèle Loc'h, lid van het Collegia in Erlangen).

Al tijdens de bijeenkomst in Amersfoort in april 1968 was het bij elkaar brengen van studenten en jonge legerofficieren een van de ideeën voor IY om de steeds kritischer opstelling van de westerse jeugd eind jaren zestig tegenover de militaire diensten bij te stellen. Luitenant Geyso was de contactpersoon voor de steun van het Duitse leger, en Volk und Verteidigung (het Duitse equivalent van Volk en Verdediging van Hornix) zag toe op de afspraken voor de seminars voor studenten en militairen. Er werden vliegtuigen van de Bundeswehr gebruikt om de deelnemers naar locaties als de Militaire Academie in Oslo te vliegen, en ook de verbindings-officier van de Academie, kapitein Saebøe, woonde de IY-conferenties bij. IY was bedoeld als zelfstandige eenheid binnen Interdoc, zolang men volledig verantwoordelijk en aansprakelijk bleef voor de eigen activiteiten. Er werd een ambitieus

programma opgesteld met allerlei activiteiten, waaronder regelmatige seminars, het uitbrengen van een tijdschrift (*Youth Forum*), de vorming van nationale werkgroepen gebaseerd op het model uit Erlangen, en uitwisselingen met het Oostblok.

Holl nam een kantoor over op de bovenste verdieping van Van Stolkweg 10 en begon op 1 april 1969 met zijn werkzaamheden. Hoewel IV het algemene doel van Interdoc als 'clearing house' voor het verbeteren van internationale samenwerking en informatie deelde, omvatte Holls missie ook 'om de jongere generatie van de Derde Wereld te interesseren in, en te betrekken bij de activiteiten van Interdoc Youth'. De onvermijdelijke volledige erkenning van de DDR als natiestaat zorgde eind jaren zestig voor veel onrust binnen de BND, en de expansie van Interdoc was hiervan een teken. Voor het eerste jaar werd een budget overeengekomen van 30.000 gulden.<sup>127</sup> Er bleven twijfels bestaan over Holls vaardigheden om deze rol te vervullen, vooral bij Geyer, die het idee had dat Holl niet de capaciteiten had om zich op de belangrijkste taken te concentreren. De BND-man was bang dat de veel jongere Holl niet in staat zou zijn de taken te vervullen die de 72-jarige Von Grote met zoveel energie uitvoerde. Nadat hij tot de slotsom was gekomen dat Holl langs 'het pad van de deugd' geleid diende te worden, besloot Geyer geduld uit te oefenen en de hele operatie twee à drie jaar te geven om zich te bewijzen.<sup>128</sup>

In 1968-1969 werd Holl bijgestaan door diplomaat-in-opleiding Alexander Heldring. Heldring had de eenweekse cursus voor jonge diplomaten gevolgd die door het Oost-West Instituut georganiseerd werd, met daarin een studietrip naar Interdoc Berlin, maar zijn ingang bij Interdoc had hij te danken aan zijn tante, die lid was van de BVD. Van den Heuvel, die rond die tijd zijn bemoeienis met de organisaties voor veteranen uit de Tweede Wereldoorlog aan het uitbreiden was, gaf Heldring als project om onderzoek te doen naar de *Fédération Internationale des Résistants* (FIR), een organisatie voor veteranen uit de Tweede Wereldoorlog die in 1951 was opgericht, en om deze te 'ontmaskeren' als communistisch front.<sup>129</sup> Naast zijn onderzoek was Heldring actief in de opstartfase van IV door te assisteren bij het seminar van april 1968 in Amersfoort en de verantwoordelijkheid te nemen voor de studiereizen voor Nijenrode-studenten naar Interdoc Berlin. Hij was dan ook Van den Heuvels eerste keuze om Interdoc-waarnemer te zijn bij het Wereldjeugdfestival in Sofia, maar omdat hij bezorgd was dat het zijn toekomstige diplomatieke carrière zou kunnen schaden, sloeg hij dit af.<sup>130</sup> Met gebruik van de uitgebreide bibliotheek aan de Van Stolkweg kon Heldring zijn boek over de FIR in 1969 afronden (het werd vervolgens in het Engels, Nederlands en Frans uitgegeven) en vertrok hij om in diplomatieke dienst te gaan, waar hij posten in Polen, Washington DC en Tsjecho-Slowakije zou krijgen.

Bij zijn start wilde Holl proberen te bewerkstelligen dat er in ieder van de deelnemende landen, vooral België, Groot-Brittannië, Nederland, Noorwegen, Zweden, Zwitserland en West-Duitsland, een *Collegia Politica* opgericht zou worden. Denemarken en Frankrijk bleven afzijdig (net als bij Interdoc als geheel), terwijl Italië nooit betrokken raakte bij IV.<sup>131</sup> IV zou geen leden hebben, maar



fungeren als coördinatiecentrum en facilitator om de anderen samen te brengen onder de paraplu van Interdoc. Toen Bertil Wedin het voorstel deed om officiële banden aan te knopen met de rechtse Democratische Alliantie, waarvan hij lid was, liet Holl hem weten dat Interdoc contacten onderhield met 'verschillende politieke schakeringen in allerlei landen', maar dat de directe contacten met de Alliantie opzettelijk verbroken waren in 1965.<sup>132</sup> IY wilde geen rechtse club worden, maar de noodzaak om 'gelegenheidsallianties' aan te gaan, maakte dit soms lastig. Zo werd Gerald Howarth, een belangrijk vroeg studentencontact in Groot-Brittannië, uitgesloten van officiële vertegenwoordiging vanwege zijn extreme politieke denkbeelden, maar werd wel samenwerking gezocht met de Oostenrijkse studentenorganisatie FOEST, ondanks haar banden met de nationalistische Österreichische Volkspartei (ÖVP).<sup>133</sup> Tegelijkertijd werd Per Paust ontmoedigd om 'revolutionaire deelnemers' binnen te brengen – IY was niet bedoeld als ideologische oorlogszone maar als activistische gemeenschap die gewijd was aan het *realiseren, nicht theoriseren* en aan de verdediging van democratische waarden. Paust begreep dat: 'We zijn allemaal lid van een vereniging waar we voor willen opkomen.'<sup>134</sup> Er werd ook een poging gedaan om de onafhankelijkheid van IY te verzekeren. Tijdens de IY bestuursvergadering in juni 1969 in Hamburg (gehouden in de officiersschool van de Bundeswehr) werd besloten: 'om psychologische redenen zal niemand van de oudere generatie de bestuursvergadering bijwonen', zelfs al waren Geyer en Van den Heuvel allebei in de stad.<sup>135</sup>

Sommigen, zoals de Zwitsers, waren al goed georganiseerd. Hans Ulmer van de Aufklärungsdienst, aanwezig bij de bijeenkomst in Erlangen, gaf het stokje al gauw door aan filosofiestudent Kurt Bütikofer.<sup>136</sup> In Nederland bestond het contact met de Nationale Studenten Raad als sinds het begin van de jaren zestig, en de banden met de Studentenvereniging voor Internationale Betrekkingen (SIB), die ooit tijdens de Ostkolleg-seminars waren aangeknoopt, werden weer aangehaald. Er werden studieseminars opgezet voor studenten bij Interdoc Berlin, en IY subsidieerde een bezoek van een SIB-groep van 25 man aan de Sovjet-Unie in mei 1970 (op voorwaarde dat iedere deelnemer een verslag zou schrijven over de houding van de Russen tegenover het Westen). Er werd een vergelijkbare regeling getroffen met de Vrije Universiteit in Amsterdam om haar uitwisseling met de Poolse studentenvereniging aan de Jagiellonian Universiteit in Krakau te subsidiëren.<sup>137</sup> De SIB was ook betrokken bij het verzet tegen de invloed van radicale studenten via internationale organisaties, zoals de International Christian Democratic and Conservative Student Union (ICCS).<sup>138</sup> Over het geheel genomen had IY echter geen hoge pet op van de SIB en zijn leden, en zag men hen niet als betrouwbare partners. Andere contacten in Nederland waren vruchtbaarder. Een reeks lezingen over de betrekkingen tussen Oost en West voor studenten aan de prestigieuze internationale economische hogeschool Nijenrode, nabij Utrecht, werd een regelmatig terugkerend nummer, waarbij IY als extra attractie regelde dat groepen Amerikaanse studenten seminars bij Interdoc Berlin konden bijwonen. Er werd contact gelegd met de Nederlandse Jeugd Gemeenschap, de Nederlandse

vleugel van de World Assembly of Youth (WAY), door de uitwisseling van tijdschriften en deelname aan IV-evenementen.<sup>139</sup>

Groot-Brittannië was, net als altijd, een ander verhaal. Tijdens een bijeenkomst begin juni 1969 in Londen bespraken Holl, Ellis, Jim Daly en Gerald Howarth (rechtenstudent uit Southampton) de mogelijkheden in Groot-Brittannië. De studenten waren er jonger dan hun Europese tegenhangers, waren partijgebonden voor zover ze politiek actief waren, en het was 'lastig om de Engelse jeugd te overtuigen met diepgravende theoretische analyses van algemene thema's'. Een beweging zou geleidelijk aan opgebouwd moeten worden door individuen uit te nodigen voor specifieke seminars en hen te koppelen aan hun continentale tegenhangers. De vrijheidsgezindheid van de jaren zestig, de linkse verdenkingen en de nawerking van de ontmaskering van de ISC betekende dat 'studenten niet langer bereid waren de autoriteit van een regerend lichaam te aanvaarden', maar er zat een verandering in de lucht toen een aantal van de belangrijkste activisten van de National Union of Students posities aanvaardden bij de internationale afdeling van Transport House, in die tijd de thuishaven van de Labour Party en de Transport and General Workers Union. Daly, die in 1963 enthousiast terugkwam van een seminar in West-Berlijn over 'een instituut dat jonge politieke, onderwijskundige, leidinggevende en militaire personen bij elkaar zou brengen', was vastbesloten om in de maanden daarna een Britse delegatie te mobiliseren voor IV. De neergang van de ISC had aangetoond dat een 'professioneel institutioneel studentenvakbondssysteem' geen 'onverdeeld genoeg' was, noch voor de VS, noch voor de Sovjet-Unie, en dat flexibeler, beperktere maar meer gefocuste regelingen de toekomst hadden. Daly woonde ook de conferentie van de International Association of Cultural Freedom (de opvolger van het CCF) bij over 'Studentenrebellie en de toekomst van de westerse geïndustrialiseerde samenleving', die in april 1969 op Sardinië gehouden werd.<sup>140</sup>

Holl begon over de Europese grenzen te kijken. Hij introduceerde IV bij degenen die de tijdschriften van Interdoc al ontvingen (in Azië, en met name in India) en legde nieuwe contacten met de International Student Movement for the UN (ISMUN) in Genève, de Maleisische Jeugdraad, het Kojimachi Instituut in Tokyo, de Asian Peoples Anti-Communist League en het Nehru Institute of Youth Affairs in New Delhi, en de Association of Latin American Christian Democrats in Europe. Voor de achterban van IV waren de Noord-Zuidbetrekkingen net zo belangrijk als die tussen Oost en West. Een bezoek van Aziatische jeugdleiders, georganiseerd door de Duitse tak van de WAY, bood een nieuwe gelegenheid. Hoewel het bezoek aan West-Berlijn als altijd 'diepe indruk' maakte, kregen ze een interessante boodschap van het hoofd van de Indiase National Council of University Students (die de Interdoc-publicaties al ontvingen): 'Sommige vertalingen van de communistische pers geven de indruk dat Interdoc het werk van de communisten voor hen doet door Engelse vertalingen van communistische propaganda te verspreiden.' Wat vanzelfsprekend was voor een Europees publiek, dat gewend was aan communistische contradicties, was dat niet voor een Aziatisch

publiek dat de directe context miste.<sup>141</sup> Holl, die altijd op zoek was naar antagonistische ontwikkelingen, nam contact op met Bjørn Iversen in Kopenhagen over het Scandinavische Instituut voor Vergelijkend Vandalisme van kunstenaar Asger Jorn, waarschijnlijk met de gedachte dat dit project, dat de volkskunst van de Vikingen te boek stelde, op een of andere manier verbonden was met de verstorende elementen van het nieuwe links.<sup>142</sup>

De bijeenkomst van vertegenwoordigers die in oktober 1969 in het Richmond Hill hotel in West-Londen gehouden werd en die was aangekondigd als de eerste internationale conferentie van IX, was bedoeld om de 'sociale eisen van de jonge generatie in Oost en West' te behandelen.<sup>143</sup> Geyer gaf een inleidende presentatie in de vorm van een 'oproep de wapenen op te nemen', met als titel 'De situatie van de jeugd in het Westen en Oosten'. Door de destructieve motivatie die ten grondslag lag aan de jongerenprotesten te analyseren, bracht Geyer de noodzaak voor het voetlicht van 'nieuwe, algemeen toepasbare doelstellingen die het politieke enthousiasme dat potentieel aanwezig is in elk van ons op een positieve manier kunnen aanboren'. 'Zelfrealisatie' was het streven in zowel het Oosten als het Westen, maar de intentie verschilde: 'Hier in het Westen een ver utopia dat bereikt moet worden door middel van de vernietiging [...] van vroegere waarden en manieren waarop de maatschappij ingericht is; daar in het Oosten de wens om het keurslijf dat als ontoereikend wordt beschouwd minder strak te laten zitten.' Terwijl 'tegenkrachten van het radicale "nieuwe links"' dus van wezenlijk belang waren, moest het belangrijkste doel wel zijn het creëren van bewustzijn onder de 'stiltziggende meerderheid' over de noodzaak om de maatschappij in het Oosten en het Westen te hervormen. Geyer onthield zich van commentaar over de wijze waarop dat zou moeten gebeuren: 'Als oudere geef ik daar geen antwoord op – dat verwacht ik van jullie, van de conferentie.'<sup>144</sup>

Na Geyer volgden onderzoekers uit de deelnemende landen (voor Frankrijk Loc'h, voor Zweden Wedin, en voor Nederland Cees Spaan, een journalist uit Utrecht), die het brede scala aan zorgen van de moderne jeugd en de behoefte aan 'democratisering' behandelden, en voor wie de gemene deler was 'dat radicale, gewelddadige oplossingen [...] afgewezen zouden moeten worden'. De jongere generaties waren niet langer geïnteresseerd in de Koude Oorlog, en het was nodig om te benadrukken dat 'de politieke confrontatie tussen Oost en West' nog steeds in het centrum van de wereldproblematiek lag.<sup>145</sup> Onder de circa vijftig deelnemers bevonden zich ook vertegenwoordigers van de Duitse ministeries van Defensie en van Familie en Jeugd, en verder Roy Godson van het National Strategy Information Center (NSIC), als enige afgevaardigde uit de Verenigde Staten. Von Geyso regelde het transport met vliegtuigen van de Bundeswehr binnen Europa voor alle deelnemers, behalve voor de Zwitsers, voor wie dit te ver ging (de Nederlanders vertrokken vanaf vliegveld Valkenburg, vlakbij Den Haag), en gebruikten RAF Northolt als dichtstbijzijnde vliegveld.

De bijeenkomst in het Richmond Hill hotel was geen gemakkelijke. Journalisten van de KRO hadden van de bijeenkomst gehoord en begonnen vragen te stellen

die Holl zo goed mogelijk pareerde, maar de pers was niet uitgenodigd en het was moeilijk om de gissingen tegen te gaan.<sup>146</sup> Tijdens de conferentie 'raakte het bestuur van Interdoc Youth verzeild in een situatie waarin ze de doelstellingen en voornemens [van de nieuwe organisatie] moesten uitleggen, bespreken en zelfs verdedigen'. De twee journalisten van de KRO bestookten Holl en Mennes na de conferentie voor een interview.<sup>147</sup> Het was duidelijk dat basale vragen zoals 'Wie is Interdoc Youth?' en 'Wat wil Interdoc Youth?' nog beantwoord moesten worden, en niet alleen voor de buitenwereld, maar ook voor de leden zelf. Er werd een buitengewone bestuursvergadering gepland voor het eind van november in Sint Niklaas Waas, net buiten Brussel, om deze fundamentele aspecten uit te werken, en dat gaf een nieuw gevoel van richting. Het zou draaien om *Youth Forum*, het faciliteren van de Berlijnse seminars en het houden van een jaarlijkse internationale conferentie. De oorsprong van IY zou worden vastgehouden door bredere dialogen tussen studenten en jonge officieren te organiseren via seminars aan de militaire colleges, waarvan de details geregeld werden tijdens een bijeenkomst met functionarissen van het Duitse ministerie van Defensie begin februari in Den Haag.<sup>148</sup> Daarbij kwam de blijvende ambitie om gericht te zijn op ontwikkelingen buiten Europa, met een conferentie over 'Communistische strategie en tactieken ten aanzien van de Derde Wereld' (over de wedijver tussen de Chinezen en de Sovjets op het subcontinent en de Indische Oceaan) die voor de herfst van 1970 gepland stond in Oslo.<sup>149</sup> Aangezien Zhou Enlai in diezelfde periode een rondreis door Afrika maakte, was de timing heel geschikt. Holl voerde prompt zijn publiciteitscampagne voor IY op, met speciale belangstelling voor Sri Lanka en Japan.

Er waren andere zaken die de groep verdeelden. Wolfgang Buchow herinnerde zich een 'stevige discussie' binnen Interdoc over de voors en tegens van directe contacten met het Oosten, een discussie die Van den Heuvel, Lades en degenen 'die het probleem wilden oplossen' uiteindelijk wonnen van de 'koude oorlogstrijders'.<sup>150</sup> Er leefden ook ambities om IY uit te breiden naar de Verenigde Staten. Frank Barnett suggereerde Roy Godson, die toen actief was bij het NSIC en wetenschappelijk hoofdmedewerker staatsbestuur aan Georgetown University, als de meest geschikte contactpersoon.<sup>151</sup> Godson bleek een gewillige contactpersoon te zijn. Hij bracht Holl in contact met Irving Brown, het beruchte vakbondshoofd van de divisie Internationale Zaken van de American Federation of Labor-Congress of Industrial Organizations, en probeerde een bezoek te regelen van Amerikanen aan Zweden als tegenwicht voor een linkse conferentie over de Vietnam-oorlog.<sup>152</sup> Vervolgens ontwikkelde hij een filmproject, waarvoor hij vluchtelingen uit de DDR wilde interviewen tegen de achtergrond van de Muur. Dit werd een gezamenlijk NSIC-IY-project dat bedoeld was om het Amerikaanse publiek te laten begrijpen waarom de voortdurende Amerikaanse militaire aanwezigheid in West-Europa gewenst was, aangezien die positie bedreigd werd door senator Mike Mansfield, die het niveau van de Amerikaanse strijdkrachten aldaar wilde terugdringen. Dit was gepland om in september 1970 uitgevoerd te worden in samenwerking met Airlie Productions. Holl deed een groot deel van het voorbereidende

werk om officiële toestemming te krijgen en een groep studenten uit Erlangen voor te bereiden om te helpen. Toen alles klaar was om te beginnen, moest Godson in augustus berichten dat het project uitgesteld zou worden; het zou er nooit meer van komen.

Holl was begrijpelijk van slag – hij had ondersteuning gevraagd aan zo'n twintig man en alle beschikbare contacten gemobiliseerd om politieke toestemming te regelen, zowel op het federale als op het regionale niveau.<sup>153</sup> Hoewel Godson enige tijd lid was van de Interdoc-kringen – hij woonde begin 1970 de conferentie in Noordwijk over 'Radicalisme en veiligheid' bij – was het een vergelijkbare knip-perlicht-betrokkenheid als die van de Amerikanen in het hele bestaan van Interdoc. Godson bevestigde wat voor Wolfgang Buchow een hopeloze poging was geweest om de vs binnen te halen als partner: 'Het is te ver weg in gedachten en in filosofie. Ik denk niet dat de Amerikanen erg geïnteresseerd waren, ze gaan altijd hun eigen gang.'<sup>154</sup>

IV boekte geleidelijk aan vooruitgang. Om publiciteit te genereren stuurden Mennes en Holl een 'Declaration of Interdoc Youth' naar de Haagse top van de EEG in december 1969 waarin werd verkondigd: 'De consolidatie van de EEG vereist democratische leiding door gekozen politieke vertegenwoordigers, en dienovereenkomstig zouden instellingen zoals het Europese Parlement en de Raad van Ministers moeten werken met een toepasselijke grondwet'. Ook zou het Verdrag van Rome aangepast moeten worden.<sup>155</sup> De eerste nationale IV-conferentie werd eind januari door de Belgen georganiseerd aan de universiteit van Leuven. Met de bedoeling deze als voorbeeld voor anderen te laten dienen, was Holl er naderhand tevreden over dat 'we door de linkse studenten geaccepteerd zijn als discussiepartners'.<sup>156</sup>

In maart kwam het IV-bestuur speciaal in Straatsburg bijeen om contact te leggen met de Raad van Europa, met presentaties van de mensenrechten- en jeugdcommissies van de Raad en een voordracht van Ian Tickle van het Ost-Instituut van Sager over botsende Sovjet- en Chinese benaderingen van de Derde Wereld (Tickle was ook een hoofdspreker voor de geplande herfstconferentie). Holl was bijzonder te spreken over de gastvrijheid van de Raad, een positief teken dat 'ons imago geen kwaad zal doen'.<sup>157</sup> De uitnodiging aan Holl en Mennes om die zomer in Wenen als waarnemers een bijeenkomst van het dagelijks bestuur van de ICCS bij te wonen was een extra teken van internationale erkenning.<sup>158</sup>

Er waren al aanwijzingen dat er veranderingen op til waren. Met de komst van de SPD-regering in 1969 was het niet langer mogelijk om automatisch medewerking te verwachten van Bonn. De herfstconferentie kwam in gevaar omdat de officieren van de Bundeswehr steeds drukker bezig waren met informatiecampagnes op scholen, en er konden ook niet langer vliegtuigen gegarandeerd worden om deelnemers te vervoeren. Aangezien de Noorse Militaire Academie niet uit de voeten kon met het voorgestelde thema van de conferentie, werd Oslo als locatie afgeschreven en begon de zoektocht naar een alternatief (met het Gutenfels-kasteel

langs de Rijn, dat gebruikt werd door de Duits-Franse Jeugdvereniging die gesteund werd door de Willi Maurer Foundation, als eerste keus).<sup>159</sup>

Toch werd er eind mei 1970 in West-Berlijn een iv-seminar van een week gehouden waar Buchow, Mennes en Holl besloten niet alleen de politieke identiteit van de stad te bespreken, zoals gewoonlijk, maar ook plannen te maken op het gebied van *Kaderformung* en de rekrutering van capabele afgevaardigden uit te breiden.<sup>160</sup> De rellen die begin mei in West-Berlijn uitbraken in protest tegen president Nixons beslissing om Cambodja te bombarderen, veranderden de verdeelde stad in een prachtig terrein waar zowel het nieuw-linkse radicalisme als het communisme oude stijl geobserveerd konden worden, aangezien er ook een 'bezoek aan Oost-Berlijn voor degenen die daar naartoe willen gaan' georganiseerd was.<sup>161</sup> In juni was *Youth Forum*, dat vertraagd was doordat de productiekosten hoger waren uitgevallen dan verwacht, klaar om gedrukt te worden in een oplage van zesduizend stuks (in het Engels, Duits en Frans) die verspreid zouden worden op scholen, universiteiten, in openbare bibliotheken, bij jeugd- en studentenorganisaties, vakbonden en de media in West-Europa en daarbuiten. Maar *Youth Forum* zou pas volledig in productie gaan zodra de iv-bestuursleden de benodigde adressen uit hun respectieve landen zouden hebben aangeleverd, en dat kostte tijd. Uiteindelijk kon Holl eind augustus aankondigen dat het doel van zesduizend adressen bereikt was, en dat het eerste nummer gepland was voor oktober.<sup>162</sup>

Vanaf het begin had Interdoc Youth een lastige taak gekregen. Hoewel de belangstelling voor de doelstellingen en activiteiten begon te groeien dankzij het promotiewerk van Holl, brachten de constant wisselende locaties en betrokkenheid van de leden, en de variabele eisen van het studenten- en werkende leven met zich mee dat het bijna onmogelijk was om een consistente, coherente organisatie op te zetten met een stabiele basis. Voor bestuursleden vormden hun examens een sta in de weg voor het regelmatig bijwonen van vergaderingen.<sup>163</sup> De taak om dit allemaal bij elkaar te houden was te groot voor één persoon (Herman Mennes onderhield de iv-contacten in Nederland, maar Holl onderhield 90 procent van het netwerk), en de administratie slokte de tijd op die gebruikt had moeten worden om te reizen en te organiseren. En net toen het optimisme groeide dat er iets waardevols gecreëerd werd, klapte de hele constellatie in elkaar.

## Het neveneffect van de Ostpolitik

Was Deutschland betrifft, so kann ich mich des Eindrucks nicht erwehren, dass es einem recht schwierigen Jahr entgegengeht. Übrigens möchte ich noch die Hoffnung aussprechen, dass die neue Regierungskoalition sich günstig auf die Entfaltung Deiner Arbeit auswirkt.

Cees van den Heuvel, 1966<sup>1</sup>

Tussen 1963 en 1971 werd het grootste deel van het budget van Interdoc verschaft door de Duitsers. In 1970 was de Duitse bijdrage 605.300 gulden, meer dan 90 procent van het totaal.<sup>2</sup> Ondanks deze zesvoudige verhoging ten opzichte van het budget voor 1963 was Geyer zich ervan bewust dat dit niet voldoende was om de noodzakelijke ondersteunende staf in Den Haag te betalen, en dat belemmerde Interdoc in zijn functioneren. Geyer had al vanaf het begin moeite om de stijgende kosten te verantwoorden.<sup>3</sup> De uitbreiding van Interdoc Youth legde extra druk op de begroting. Maar aan het eind van het decennium, op het hoogtepunt van alle activiteiten, werden de operaties van Interdoc plotseling ernstig bedreigd. Deze beslissing kwam onverwacht, en dat had alles te maken met een verschuiving binnen het West-Duitse buitenlandbeleid naar een rapprochement met het Oosten.

De Ostpolitik was het gevolg van de behoefte van de Duitsers om het Duitse Vraagstuk zelf aan te pakken. De versteviging van de grens tussen Oost en West, geïllustreerd door de bouw van de Berlijnse Muur in 1961, gaf een indruk van bestendigheid aan een situatie die op de lange duur onhoudbaar zou zijn. De ontwikkeling van de Europese Economische Gemeenschap riep vragen op over handel met het Sovjetblok. De verschuiving in de nucleaire strategie van de vs van 'grootscheepse vergelding' naar 'flexibele reactie' onder president Kennedy had twijfels opgeroepen over de betrokkenheid van Washington bij de onvoorwaardelijke verdediging van West-Europa. Niemand begreep dit beter dan De Gaulle, die het vertrouwen van Bonn in Washington wilde temperen met het Frans-Duitse Vriendschapsverdrag van januari 1963, en zelf op zoek ging naar detente door in juni 1966 een bezoek te brengen aan Moskou.<sup>4</sup>

Om Bonn te bewegen tot flexibiliteit moedigde president Lyndon Johnson de West-Duitsers in het openbaar aan om de detente te omarmen. Vervolgens gaf hij nog twee ‘bruggen-bouwende’ speeches in mei 1964 en in oktober 1966 over het verbeteren van de betrekkingen tussen Oost en West, waarbij hij in de eerste refereerde aan het bouwen van ‘bruggen van toegenomen handel, van ideeën, van bezoekers, en van humanitaire hulp’, en de tweede erover ging om ‘Europa weer tot een geheel te maken’ door een ‘verzoening met het Oosten [te bewerkstelligen] – een verschuiving van het beperkte concept van co-existentie naar de bredere visie van vreedzame betrokkenheid’.<sup>5</sup> De vs hadden echter niet noodzakelijkerwijs de beste uitgangspositie om dit proces aan te sturen. In hun antwoord op Johnsons opening erkende de CIA dat bepaalde West-Europese bondgenoten ‘vanwege historische en economische factoren’ wellicht ‘beter toegerust waren om sommige aspecten van het “bruggen bouwen” op zich te nemen en aangemoedigd konden worden om hun huidige rol uit te breiden’.<sup>6</sup>

Zbigniew Brzezinski was een belangrijke bron voor deze manier van denken. Hij had de zinsnede ‘vreedzame betrokkenheid’ al in 1961 gebruikt in een artikel dat hij met William Griffith, voormalig adviseur van Radio Free Europe, had geschreven voor *Foreign Affairs*. Volgens Brzezinski was het actief stimuleren van sociale verandering in het Oosten de enige manier om afstand te nemen van zowel de agressieve ‘Bevrijding’ als de rigide status quo, en als lid van de Policy Planning Staff van het Amerikaanse ministerie van Buitenlandse Zaken in 1967 zette hij deze lijn door.<sup>7</sup> Brzezinski was beslist een hardliner, en met zijn Poolse achtergrond bezag hij de detente als een manier om de Sovjet-Unie te ondermijnen en zo nodig de tweedeling van Duitsland in stand te houden.<sup>8</sup> Er waren duidelijk middelpuntzoekende trends te zien in het Oosten. Onder Nicolae Ceaucescu zocht Roemenië een meer onafhankelijke weg binnen het Warschau-pact, Joegoslavië bleef zijn eigen weg uitstippelen en Albanië koos de kant van het China van Mao. De bondgenootschappen werden lossen, en de Europeanen begonnen manieren te zoeken om hun eigen problemen op te lossen. Prominente leden van de Duitse SPD stonden vooraan bij deze ontwikkeling.

In juli 1963 – vijf maanden na de oprichting van Interdoc – gaven de burgemeester van Berlijn, Willy Brandt, en zijn adviseur Egon Bahr lezingen tijdens een conferentie aan de Evangelische Akademie Tutzing ten zuiden van München. Ze namen de gelegenheid te baat om hun visie uiteen te zetten op wat zes jaar later onder leiding van Brandt de Neue Ostpolitik zou heten. Sinds 1949 had Bonn vastgehouden aan een negatieve en defensieve benadering van het Oosten, waarbij geen concessies mogelijk waren en waarmee ze op de drie westerse bezettingsmachten leunden om zich krachtig te kunnen opstellen tegenover de Sovjet-Unie. Deze krachtige positie was behoorlijk onder druk komen te staan tijdens de Berlijnse crisis van 1958 tot 1961, toen bleek dat de belangen van Bonn altijd wegonderhandeld konden worden in het belang van de Europese veiligheid. Brandt, die in oktober 1957 burgemeester werd van West-Berlijn, gebruikte de term ‘Ostpolitik’ al in januari 1958, en in een speech in Chatham House in maart



van dat jaar riep hij op tot een vorm van 'actieve co-existentie' die inhield dat afstand genomen werd van de defensieve houding van het Westen en de angst voor het communisme.<sup>9</sup> In Tutzing wilde Brandt het initiatief nemen en 'het bevroren front tussen Oost en West doorbreken' door de sociale en economische contacten met de DDR en de rest van Centraal Europa uit te breiden. Bahr benadrukte op zijn beurt dat Oost en West oog moesten hebben voor elkaars belangen, en opende daarmee nieuwe wegen om de diplomatieke en militaire patstelling te doorbreken. Hij had het nog steeds over 'De Zone' om binnen de grenzen van het officiële beleid van niet-erkenning te blijven, maar hij zag een mogelijkheid tot 'verandering door rapprochement' (*Wandel durch Annäherung*) en een transformatie van het Oosten met vreedzame middelen. Ze zouden de status quo kunnen doorbreken door betrokkenheid die tegemoet zou komen aan de behoeften van het volk aan beide zijden van de kloof. Deze transformatiestrategie zou tegelijkertijd nagestreefd zou worden in de diplomatieke vertrekken en in de Duitse huishoudens.<sup>10</sup>

De *colloques* leken dus meteen van meet af aan een pad te volgen dat parallel liep aan het denken van Brandt en Bahr. Anderen vonden ook dat het tijd was voor verandering, in het Oosten én in het Westen. Een Europese regeling vereiste dat Bonn de Hallstein-doctrine en de isolatie van de DDR zou laten vallen. In oktober 1965 gaf de protestantse kerk een memorandum uit dat opriep tot het accepteren van de naoorlogse grenzen (die van de Oder-Neisse in het bijzonder) om de bezorgdheid te verminderen die in het Oosten (en, niet toevallig, in het Westen) leefde over een hernieuwd Duits nationalisme. In de jaren daarna probeerde de katholieke kerk – in de vorm van het intellectuele Bensberger Kreisforum met Josef Ratzinger – tot een soortgelijke verzoening met hun Poolse tegenhanger te komen. In 1966 steunde de liberale partij (FDP) de SPD in de afwijzing van het Duitse bezit van nucleaire wapens en in de roep om uitbreiding van de handel tussen Oost en West.<sup>11</sup>

Handel was de belangrijkste weg waarlangs de regerende christendemocraten van de CDU in de Bondsrepubliek zich verandering voorstelden. Aangezien hun coalitiepartner, de christensocialisten van de CSU, vastbesloten waren om het 'verloren land' in het Oosten op te eisen, had de CDU weinig ruimte om te onderhandelen. De omvang van de buitenlandse handel tussen West-Duitsland en Tsjecho-Slowakije, Hongarije, Polen en Roemenië steeg van 371 miljoen dollar in 1958 tot 603 miljoen dollar in 1964. In Warschau, Boedapest, Boekarest en Sofia werden in 1963-1964 handelsposten opgezet, weliswaar nog binnen de grenzen van de Hallstein-doctrine, maar met uitzicht op volwaardige diplomatieke betrekkingen. Tussen 1963 en 1966 gaf CDU-kanselier Ludwig Erhard, die nog niet bereid was om Adenauers compromisloze beleid te laten varen, wisselende signalen af over de doelstellingen van deze nieuwe banden. Er waren verschillende politieke en zakelijke belangen bij betrokken: het verbinden van Oost en West, de uitbreiding van de West-Duitse invloed, het vergroten van de afhankelijkheid van het Oosten, en pure economische winst. Minister van Buitenlandse Zaken Gerhard Schröder

verdedigde de vooruitgang van de regering maar benadrukte voorzichtig dat het grootste gevaar 'er niet zozeer in ligt dat we de veranderingen in Oost-Europa en hun belang over het hoofd zouden zien, maar eerder dat we deze zouden overschatten'.<sup>12</sup>

Intussen riep de toenemende afhankelijkheid van West-Duits krediet en investeringen in het Sovjetblok zelf ingewikkelde argumentaties op over de redenen waarom zulke kapitalistische neigingen toch heilzaam waren.<sup>13</sup> De CIA had eind 1964 opgemerkt dat Schröders 'beleid van beweging' een nieuwe ontwikkeling was, maar dat er in Bonn nog steeds geen duidelijke visie was op de beste manier om gebruik te maken van 'het gisten en stromen in Oost-Europa'.<sup>14</sup> Juist aan deze dynamiek van liberalisering – hoe verwarrend het ook voor de communistische ideologen was – wilde Interdoc zich verbinden ten gunste van het Westen. Het informatieboekje *Ost-West-Begegnung in Frage und Antwort* uit 1966, dat door Von Grotes Arbeitsgruppe was gemaakt, werd in deze tijd een populair document in de Bondsrepubliek. De West-Duitse regering kon zich niet vinden in de opstelling van het grootste deel van haar westerse bondgenoten en liep het risico geïsoleerd te raken. De BND en Interdoc, die voorliepen op de politici, waren druk bezig de weg uit te stippelen – maar om hun plannen door te voeren hadden ze de steun van Bonn nodig.

In de Grote Coalitie van CDU en SPD, die van december 1966 tot september 1969 de regering vormde met Willie Brandt als minister van Buitenlandse Zaken, realiseerde men zich dat Bonn zich niet langer kon opstellen alsof het de enige vertegenwoordiger van het Duitse volk was, en dat was een belangrijke stap, die het officiële einde van de Hallstein-doctrine inluidde. De doctrine was tegen die tijd sowieso volledig uitgehold geraakt, en in kringen van West-Duitse intellectuelen vond men in 1965-1966 dat de tijd rijp was voor een 'geistiges Auseinandersetzung':

Bonn zou zijn sociale en politieke model assertief moeten verdedigen in een open uitwisseling van gedachten met Oost-Duitse vertegenwoordigers. Vrij verkeer over de grenzen van theatergezelschappen, films, boeken en kranten zou de sluipende vervreemding onder de verdeelde Duitse bevolking kunnen verminderen.<sup>15</sup>

De gevoeligheden van de coalitiepolitiek, de tegenstrategie van de DDR om de eigen relaties met de Oost-Europese hoofdsteden te verstevigen en de onverzettelijkheid van het Brezjnev-regime hielden grote doorbraken tegen. Brandt slaagde er in januari 1967 wel in om diplomatieke banden met Roemenië aan te knopen, maar het verhoopte vervolg met de Tsjechen werd afgebroken door de inval van de troepen van het Warschaupact in augustus 1968.<sup>16</sup> De deelname van de SPD aan de regering bracht vraagtekens over de rol en de doelstelling van de BND met zich mee, zoals Gehlen in zijn memoires schrijft.<sup>17</sup> De onzekerheid over het budget voor Geyers IIIIF en Von Grotes Arbeitsgruppe maakte begin 1967 tijdelijk een

einde aan de geldstroom van München naar Den Haag.<sup>18</sup> Deze onzekerheid was snel voorbij en in Pullach kwam het vertrouwen terug. In Interdoc-kringen verwachtte men niet dat de SPD zelfstandig aan de macht zou komen of, als dat wel zou gebeuren, dat het een drastische herwaardering van de activiteiten met zich mee zou brengen.

Interdoc kon nuttige diensten leveren in de context van de nieuwe Ostpolitik: feitelijke informatie over het Oosten, voorbereiding op de toename van het aantal sociale contacten, en enquêtes over de effecten van Sovjetpropaganda.<sup>19</sup> Was dit tenslotte niet het doel van Interdoc? Hadden ze het voorafgaande decennium niet besteed aan het bijschaven van hun zienswijze, juist met dit doel?<sup>20</sup> Vanaf 1966 hing het optimisme in de lucht, en de verwachting was dat de benadering van Interdoc zou gaan samenvallen met de officiële West-Duitse stellingname. In augustus 1966 schreef Von Hahn juichend aan Zanchi dat het Duitse ministerie van Buitenlandse Zaken onder Schröder tekenen begon te vertonen van 'nieuw oostelijk beleid'.<sup>21</sup> Later dat jaar verliet Von Hahn Den Haag om naar Bonn te gaan, waar hij als vertegenwoordiger van de Deutsche Arbeitsgruppe het beleid van de Grote Coalitie van nabij volgde. Er werd een internationale Interdoc adviesraad opgezet om het netwerk een officiële aanblik te geven. Deze adviesraad kwam voor het eerst bijeen in september 1968 tijdens de Zandvoort-conferentie en bestond onder meer uit Crozier, Neil Elles van Common Cause, Nicolas Lang, Renato Mieli, Vittorio Vaccari en Richard V. Allen van de Hoover Institution (Allen zou eind 1969 toetreden tot de staf van Henry Kissingers National Security Council).

Het *colloque* van september 1967 in Bad Tönisstein, met als titel 'Communistische herwaardering van het kapitalisme, de strategie die eruit voortvloeit en het antwoord van het Westen', schetste de zwakke plekken van de tegenstander. Het Sovjetbeleid werd nu beschouwd als door en door tegenstrijdig. De vreedzame co-existentie uitte zich aan de ene kant in een poging tot samenwerking van westerse communistische partijen en internationale mantelorganisaties met hun niet-communistische tegenhangers, maar aan de andere kant door een verharding van de onverdraagzaamheid ten opzichte van dissidente tendensen binnen het blok zelf. Er konden pogingen worden gedaan om ervoor te zorgen dat de communistische groepen in het Westen geïsoleerd bleven, maar de situatie in Oosten bood paradoxaal genoeg steeds meer kansen om invloed uit te oefenen. Zoals Geyer schreef:

Deze 'ontmoeting met het Westen' vindt plaats op het moment waarop de ideologische coördinatie van de bevolking binnen de sfeer van de satellietstaten stagneert, ondanks de consolidatie van de politieke systemen, en waarop, in het geval van de Sovjet-Unie, de frustratie onder de intelligentsia, of nog relevanter: een zekere ideologische matheid, zichtbaar wordt. Er is voldoende bewijs voor deze stelling [...].<sup>22</sup>

Toch was de inner circle van Interdoc niet eensgezind op dit punt. Een interessant inkijkje komt uit een Stasi-rapport (van het Oost-Duitse ministerie voor Staatsveiligheid) over de vergadering van het bestuur in Zandvoort voorafgaand aan de conferentie over het nieuwe links. Dit geeft aan dat, hoewel sommigen vonden dat Interdoc 'uitgebreidere analyses en voorstellen voor de politici over het omgaan met de socialistische landen' zou moeten bieden, de meerderheid toch wilde vasthouden aan de onafhankelijke rol als informatie- en coördinatiecentrum. Günter Triesch benadrukte (vooral tegen Lades in) dat de contacten met het Oosten onderhouden moesten worden 'vanuit een idee van "confrontatie" en niet vanuit de pathologische zoektocht naar de laatste restjes van een gedeeld gevoel', maar het merendeel van de aanwezigen aanvaardde dat zulke contacten onderhouden moesten worden vanuit een positieve, offensieve houding en niet vanuit de verdediging.<sup>23</sup>

Toch was de DDR nog steeds een dictatuur met snode plannen om het Westen te ondermijnen. Terwijl Brandt Bonn een nieuwe richting in liet slaan in de richting van rapprochement, werd Interdoc Berlin in 1967 officieel opgericht. De komende vijf jaar zou het kantoor in Berlijn eigen rondleidingen en trainingssessies organiseren voor buitenlandse bezoekers, juist om de voortdurende negatieve consequenties van het DDR-regime te benadrukken en af te zetten tegen de verzoenende officiële lijn uit Bonn. Vanaf 1968 werd Interdoc meer en meer in de gaten gehouden door het nationale veiligheidsapparaat van de DDR. Na afgifte van Befehl 40/68 van de ministeriële raad ('de implementatie van politiek functionele maatregelen om het element van verrassing uit te schakelen en een acute oorlogsdreiging op tijd te ontdekken'), werden de Van Stolkweg en alle activiteiten die daarvandaan ondernomen werden, stelselmatig geobserveerd. Vanuit het perspectief van de DDR-veiligheidsdienst stond Interdoc precies voor 'de versterkte coördinatie tussen de inlichtingen-, militaire en staatsagentschappen van de vijand alsmede de centra en instituten van politiek-ideologisch verschillende richtingen, en de groeiende invloed van hun opruiende en lasterlijke activiteiten tegen de DDR en andere socialistische staten'.<sup>24</sup>

De hoop dat Interdoc een centrale rol zou kunnen spelen in de nieuwe aanpak van de Bondsrepubliek werd al snel de grond ingeslagen. Gehlens dienst stond op afstand van het centrum van de West-Duitse beleidsmakers. De CDU-CSU regering van Adenauer en Erhard weigerden beide om nauw samen te werken met de BND, omdat ze die noch belangrijk, noch betrouwbaar achtten. Erhard had het verbindingskantoor van de BND opzettelijk uit de Bondskanselarij weg laten halen om de afstand te benadrukken. In 1968 werd de eerste volledige beoordeling van de activiteiten van de BND aangezwengeld door Karl Carstens, stafchef van het bureau van bondskanselier Kurt Kiesinger, die vond dat Gehlen weg moest om een nieuwe start te kunnen maken. De Grote Coalitie liet zien, zoals Kissinger het verwoordde, dat de sociaaldemocraten 'klaar waren om te regeren', en na 1969 zaten ze aan het roer.<sup>25</sup>

Door de voortijdige dood van Fritz Erler in februari 1967 verdween een van de belangrijkste contactpersonen van de BND uit de top van de SPD. Erlers collega's waren veel minder genegen om nauw met de BND samen te werken, en het oude wantrouwen dat Bonn en München jegens elkaar koesterden – net als de socialisten jegens de veiligheidsdiensten – werd vergroot. De BND werd niet voor niets de *Bayern Nachrichtendienst* genoemd, vooral omdat de belangrijkste politieke contacten van de dienst in de CSU zaten. Het parlementaire toezicht via het *Vertrauensmännnergremium* (toezichtscomit ) werd enorm uitgebreid gedurende de eerste jaren van de SPD-regering. In een poging om de barrières te slechten nam Gehlen in 1968 ontslag, en zijn vervanger, zijn assistent Gerhard Wessel, zette zelf een reorganisatie van de BND in gang (uitgevoerd door Eberhard Blum, hoofd van sectie IV Bestuur) en vroeg de SPD om een vice-president te benoemen. Dit zou Dieter Bl tz worden, de invloedrijke SPD-politicus uit Hamburg.

Onder Blum en Wessel was Geyers organisatie voorlopig veiliggesteld. Zodra de SPD eind 1969 echter aan de macht kwam, zouden Bl tz en Horst Ehmke, de invloedrijke opvolger van Carstens bij de Bondskanselarij en bondsminister van Speciale Zaken, toezien op een radicale herstructurering van de dienst.<sup>26</sup>

### De ineenstorting en wedergeboorte van Interdoc-vk

Vanaf eind 1965 werd bij Interdoc-vk de status quo gehandhaafd, met Ellis als 'middenpunt', die minimale steun ontving van de IRD en Common Cause om te voorkomen dat het kantoor om zou vallen. Het Engelse bedrijfsleven was gewoon niet voldoende geïnteresseerd in het *internationale* communisme om van Interdoc een succes te maken. In een poging om de contacten met de Engelse regering, het bedrijfsleven en de universitaire wereld aan te halen werd in september 1966 in het University Arms hotel in Cambridge een conferentie georganiseerd. Het onderwerp, 'De confrontatie tussen Oost en West in Afrika', liet de blijvende belangstelling zien die zowel de IRD als de grote bedrijven hadden voor het gevaar dat de communistische strategie van de Sovjets en de Chinezen vormde voor dat continent, en er werden overzichten gegeven van deze subversieve activiteiten, en van de Engelse, Franse en Duitse reacties erop. Het resultaat was een grondige evaluatie van zowel het Russische en Chinese onvermogen om van de dekoloniseringprocessen te profiteren, als van de gevaren van de westerse zelfgenoegzaamheid in reactie daarop.<sup>27</sup>

Met financiële steun van de IRD, Shell, Unilever, CC en EL was Cambridge een succes. Brian Biggin, die namens de IRD deelnam aan het evenement, merkte op dat de Duitsers 'onnodig geobsedeerd leken door de Sovjet-prestaties' en dat 'de Fransen en de Nederlanders nog steeds last hebben van het verlies van hun koloniale wereldrijken', maar hij was onder de indruk van het scala aan academische, zakelijke en militaire contacten van Interdoc binnen het Verenigd Koninkrijk. Hij concludeerde: 'Het was nuttig voor ons om ons gezicht hier voor het eerst te laten zien'

– tot dan toe had geen enkele vertegenwoordiger van de IRD ooit een Interdoc-conferentie bijgewoond.<sup>28</sup> Toch was het niet voldoende om de positie van Interdoc-vk te consolideren. Het eerste probleem was van personele aard. Ellis werd gedwongen begin 1967 zijn werk voor Interdoc neer te leggen. Hij was van plan aan te blijven als bestuurslid en door te werken vanuit het kantoor aan Norfolk Street, maar het bleek lastig te zijn om een geschikte vervanger te vinden.

Er werd gezegd dat Ellis zich om gezondheidsredenen had teruggetrokken, maar de documenten suggereren dat zowel MI6 als de IRD zich plotseling wilde terugtrekken uit de constellatie die in 1964 was overeengekomen. Zonder een bepaalde reden te geven speculeerde Van den Heuvel dat 'ze bang waren geworden na wat er met hun Amerikaanse collega's was gebeurd, en dat ze zich een tijdje gedeisd wilden houden', waarmee hij refereerde aan de neveneffecten van de onthullingen in *Ramparts* en de *New York Times* over de banden tussen de CIA en de National Student Association, het Congress for Cultural Freedom en andere openbare organisaties.<sup>29</sup> Maar er waren ook andere redenen, die Ellis openlijk besprak met Van den Heuvel: de twijfels over het verleden van Ellis waren blijven hangen, en gedurende de overgang van de leiding van MI6 van Dick White naar John Rennie in 1967 werd Ellis opnieuw het doelwit van een onderzoek 'waarin navraag naar mij werd gedaan bij jullie mensen, in de vs en bij andere oud-collega's, die me enorm hadden kunnen beschadigen'.<sup>30</sup>

Interdoc deelde het adres aan Norfolk Street met Common Cause, en deze laatste stemde ermee in om het kantoor aan te houden, en tijdens een CC-bestuursvergadering in mei (waarbij Van den Heuvel en Von Grote allebei aanwezig waren) werd afgesproken dat Common Cause de Londense vertegenwoordiger van Interdoc zou worden. Hoewel het een logische zet was, loste het niet het belangrijkste probleem van het verlies van het persoonlijke contact met de IRD en MI6 op, noch werd het feit erkend dan geen van de twee erg gebrand was op direct contact met Common Cause. De contacten met de National Union of Students, de Labour Party en de vakbonden zouden niet onder deze regeling vallen. Na onderhandelingen met Dennis Ambler van MI6 werd er een verbindingskanaal geopend via de Britse ambassade in Den Haag, maar Van den Heuvel was bijzonder ontevreden.<sup>31</sup> De Britse operatie gleed af van ad hoc naar gewoon gemodder.

Nu Interdoc als geheel eind jaren zestig juist begon uit te breiden, bleef Van den Heuvel vastbesloten dat Groot-Brittannië mee moest in deze groei. Steeds weer klaagde hij over het gebrek aan lokale steun en het feit dat de IRD, MI6 en de Economic League de waarde van het Nederlandse OWI of de Duitse *Verein* niet wilden inzien. Het duurde bijna een jaar voordat er een vervanger voor Ellis was gevonden als contactpersoon in Londen, en het is veelzeggend dat Shell uiteindelijk iemand aanleverde. Brian Trench werd eerst gepolst, maar Bertram Hesmondhalgh stemde ermee in om de taak voor een jaar op zich te nemen voor een honorarium van £ 1000 plus onkostenvergoeding. Als voormalig werknemer van het ministerie van Buitenlandse Zaken en met al zijn zakelijke contacten via Shell leek Hesmondhalgh de ideale man om steun te vergaren. Het bleek opnieuw valse hoop te zijn.

De IRD, geconfronteerd met steeds verdergaand onderzoek van het budget en 'min of meer onder rechtstreekse controle van Johnson [M16]' wilde zijn salaris niet garanderen, zodat dat door Den Haag overgenomen zou moeten worden.<sup>32</sup> Interdoc-vk was er nog niet in geslaagd te aarden in het Engelse wereldje, ondanks de dappere pogingen van Ellis. De IRD vond dat Interdoc weinig aan hun zaak toevoegde, en M16 wilde er niet te nauw bij betrokken zijn.

De Engelse distributielijst voor Interdoc-publicaties uit 1968 toont een beperkte aantal namen, maar wel van invloedrijke mensen: brigadegeneraal W.F.K. Thompson en David Floyd van de *Daily Telegraph*, parlamentsleden John Biggs-Davison en Geoffrey Rippon, Walter Laqueur, Edward Shils van *Minerva*, Edward Crankshaw van de *Observer* en Robert Conquest. Daarnaast werd het Griffin Press Bureau (ook gesitueerd aan 2-3 Norfolk Street) gebruikt om materiaal te sturen naar de internationale afdelingen van de Labour Party (Gwyn Morgan), de Liberal Party en de Conservative Party, het Trades Union Congress (TUC) en de National Union of Students (Geoff Martin).<sup>33</sup> De distributie van materiaal aan de universiteiten in het vk nam ook toe, met name via het groeiende netwerk van Oost-Europese en Sovjetstudies aan de nieuwere universiteiten (Warwick, Essex, Sussex, Reading, Southampton, Leeds). Hesmondhalgh had een voorlopig comité in gedachten met onder anderen Crozier, Conquest, Leonard Shapiro en vertegenwoordigers van het Institute for Strategic Studies (ISS), de TUC en de Conservative Party, en ging aan de slag om te peilen of er belangstelling was voor een dergelijke Oost-Westwerkgroep. Het effect van de communistische propaganda op de handel en op investeringen was nu van cruciaal belang, legde hij uit: 'Bedrijven, en vooral internationale bedrijven, zullen geïnteresseerd zijn in een organisatie die helpt hun investeringen overzee te beschermen door de negatieve consequenties van de marxistische economische theorie en praktijk te onthullen, en die een halt toeroept aan de gevaarlijk groeiende semi-marxistische houding ten aanzien van economische en commerciële zaken van een aantal westerse regeringen.' Maar het tegenovergestelde gebeurde: bedrijven en de regering maakten bezwaar tegen een 'anticommunistisch offensief' dat 'zou kunnen indruisen tegen de handelsbelangen met het Oosten'. Hij kreeg het voorspelbare antwoord van het Britse ministerie van Buitenlandse Zaken: ze deden al genoeg op dit terrein, hetzij via de IRD, hetzij via de Groot-Brittannië-USSR en de Groot-Brittannië-Oost Europa Verenigingen. Hesmondhalghs verzoek om £ 10.000 was uitgesloten, aangezien er maar £ 500 per jaar kon worden vrijgemaakt voor specifieke projecten. Vervolgens benaderde Hesmondhalgh de British United Industrialists, een discreet financieel kanaal voor zowel de Economic League als de Conservative Party, maar hij instrueerde Van den Heuvel: 'Heb het alsjeblieft niet met anderen over de BUI-organisatie'.<sup>34</sup> Opnieuw werd Interdoc naar rechts geduwd in de zoektocht naar partners.

In augustus 1968 werd al ingeschat dat de situatie hopeloos was. Hesmondhalghs baan zou aan het eind van het jaar ten einde lopen, drie maanden eerder dan gepland, met weinig resultaat, en Ellis bleef achter om op de winkel te passen.<sup>35</sup> In diezelfde maand verslechterde de relatie van Van den Heuvel met de IRD. De

Nederlander had zonder toestemming IRD-materiaal toegezonden aan contacten in het buitenland: Bertil Häggman in Zweden, Knut Rosdahl in Denemarken, Hans Graf in Zürich en Liu Yuan-tao in Taiwan. De verspreiding van IRD-materiaal werd nauwlettend in de gaten gehouden, en de mensen die dat in het buitenland deden waren vaak van MI6 of, in de Gemenebest, van MI5. Interdoc stemde ermee in om ermee op te houden als de IRD het materiaal rechtstreeks zou toesturen, maar daarmee zouden ze onthullen dat Den Haag in feite anonieme documenten van het Britse ministerie van Buitenlandse Zaken verspreid had, en dat was een ernstige faux pas.<sup>36</sup>

Door het incident was Nigel Clive, sinds 1966 directeur van de IRD, nog vastbeslotener om de relatie te verbreken. Eind 1968 maakte Colin Maclaren van het Britse ministerie van Buitenlandse Zaken een reis langs de West-Europese operaties van de IRD om te beoordelen of ze nog waardevol waren en om hun distributielijst op te schonen, in opdracht van Nigel Clive.<sup>37</sup> Daarop volgde in januari 1969 een open gesprek met Van den Heuvel, waarna Maclaren het eind van de werkrelatie in gang zette, 'hoewel er geen reden was om Interdoc of de leiding ervan te wantrouwen', en hij zelfs rapporteerde dat hij 'zeer onder de indruk' was van de Interdoc-operatie.<sup>38</sup> Tegen oktober had de Britse ambassade weer de volledige verantwoordelijkheid voor het verzenden van IRD-materiaal naar Nederlandse ontvangers. Hoewel Nederland nog steeds gezien werd als 'een sterk bruggenhoofd in onze campagne om onze Europese rol uit te breiden', maakte Interdoc niet langer deel uit van deze ambitie.<sup>39</sup>

De situatie verbeterde enigzins toen Clive eind 1969 met pensioen ging. Aangemoedigd door James Welser en Colin Maclaren bracht Geyer in oktober een bezoek aan Londen met Van de Heuvel voor een afspraak met de IRD en Common Cause om de lucht te klaren.<sup>40</sup> Het bezoek viel samen met de benoeming per 1 oktober van een betrouwbare opvolger van Ellis als vertegenwoordiger van Interdoc: Walter Bell. Bell en Ellis kenden elkaar van hun tijd bij de British Security Coordination in 1941 in New York toen Bell verbindingsofficier was van MI6 met Bill Donovans Office of Strategic Services. Bell was daarna van 1946 tot 1949 privésecretaris van lord Inverchapel in Washington, waarna hij nog verschillende andere posten vervulde in Afrika, India en het Caraïbisch gebied. Hij was al gepensioneerd, maar begin 1969 ging hij weer aan het werk voor een 'proefperiode' bij Ellis.<sup>41</sup> Holl beschreef hem als de ideale woordvoerder die 'z'n geld verdiende door z'n mond te houden', maar Bell ontwikkelde ook sterke overtuigingen, waardoor hij al snel meer afstand nam van Common Cause en thuis ging werken in plaats van in het kantoor aan Norfolk Street. Ellis bleef op de achtergrond als onderdeel van het netwerk; hij ging door met zijn vertaalwerk en het verzamelen van informatie wanneer zijn gezondheid dat toestond, en werd zelfs door de CIA gevraagd om 'een vertrouwelijke geschiedenis te schrijven van de eerste periode van de OSS'.<sup>42</sup>

Geyer had reden om optimistisch te zijn. Een zorgvuldig geformuleerde brief aan Von Grote van begin 1968 toont niet alleen Geyers ongenoegen over Clives leiderschap van de IRD, maar ook zijn voornemen 'om hem te passeren om de



gebeurtenissen te beïnvloeden'. Begin 1970, toen Clive weg was, merkte Geyer op: 'Het lijkt alsof we nu een doorbraak hebben bereikt in Engeland.'<sup>43</sup> Maar er zou binnen drie jaar 60 procent op het budget van de IRD bezuinigd worden, waarmee de organisatie niet langer effectief zou zijn.<sup>44</sup> En binnen twee maanden was Geyer zelf weg bij de BND.

### Het eind van de betrokkenheid van de BND

De aanstaande verkiezingszege van de SPD zorgde voor een duidelijk verandering in de opstelling van de Duitse poot van Interdoc. Crozier merkte al tijdens de Deidesheim-conferentie in september 1969 dat men zich voorzichtiger opstelde tegenover de Sovjet-Unie.<sup>45</sup> Interdoc ging met de tijd mee, en hield in maart 1970 een conferentie in West-Berlijn ('Anerkennung der DDR?') waarin verschillende perspectieven uit heel Europa samengebracht werden over de implicaties van diplomatieke erkenning van de DDR.<sup>46</sup>

Maar het eerste slachtoffer van de SPD, na Gehlen, zou Geyer zelf zijn. De ideeën van IHF over de *Konfrontation* tussen Oost en West pasten niet bij de visie van de SPD op 'verandering door rapprochement'. Bovendien paste Geyers opstelling dat er op grote schaal contact met het Oosten gelegd moest worden, niet bij het beperktere politieke gemanoeuvreren van de leiding van de SPD, en het is duidelijk dat de sociaaldemocraten in Bonn niet toestonden dat een deel van het inlichtingenapparaat gezichtspunten naar voren zou brengen die de regeringslijn niet precies ondersteunden. De late jaren zestig gonsden van de verhalen over hoe de CIA de publieke opinie manipuleerde, en de SPD was vastbesloten om dergelijke activiteiten in de Bondsrepubliek onder controle te houden. Goede contacten tussen Geyer, oud-kanselier Kurt Kiesinger, en SPD-partijvoorzitter Herbert Wehner waren niet genoeg, en het einde kwam heel snel. In februari 1970 was Geyer nog optimistisch, maar in april – nadat hij die maand nog had bijgedragen aan de Interdoc-conferentie over 'Radicalisme en Veiligheid', nam hij ontslag. Hij was diep teleurgesteld over de veranderde politieke opstelling en vertrok zogenaamd vanwege gezondheidsproblemen om de professionele en institutionele ophef die te verwachten was, te vermijden.

Voor Geyer viel het verlies van Interdoc extra zwaar omdat hij zag hoe de Ostpolitiek werd voortgezet en hoe de relaties tussen de Bondsrepubliek en de DDR verbeterden zonder dat iemand zich bewust leek te zijn van de gevaren. Hij bleef op freelancebasis schrijven en lezingen geven op het gebied van veiligheid voor het Munzinger Archief en de Ost-Akademie in München. Hoewel hij op vriendschappelijk voet contact hield met Kernig en Lades, had hij verder geen zakelijke relatie meer met hen en waren zijn contacten met de BND voorgoed verbroken.<sup>47</sup> Uit respect handhaafden zijn voormalige BND-collega's de naam 'Goslar' om de werkgroep voor internationaal communisme van het hoofdkwartier aan te duiden. Geyer volgde Van den Heuvels pogingen om Interdoc in leven te houden, maar

de twee dreven uit elkaar. In de laatste brief die tussen Van den Heuvels papieren gevonden is, citeerde hij heel toepasselijk Bonnemaïson: 'Survivre, c'est vaincre.'<sup>48</sup>

In april 1970 had Van den Heuvel samen met Von Hassell en Von Grote een bijeenkomst met 'K' (BND) om te bespreken hoe de toekomst er zonder Geyer uit zou zien. Een discussiestuk voor de bijeenkomst benadrukte de noodzaak van 'een instrument voor het psychopolitieke debat' in een situatie waarin het Westen streefde naar 'de uitbreiding van vrijheid' in het Oosten, terwijl het Oosten zijn 'ideologische subversie' van het Westen intensiverde. Van den Heuvel stelde dat Interdoc de belangen van Bonn goed had gediend door 'Duitse informatie en documentatie – zonder dat het dit stempel heeft – over de gehele wereld' te verspreiden. 'K' was het daar wel mee eens, maar de grootste twijfels betroffen de rol van de BND in deze constellatie. Geyers sectie III F zou opgesplitst worden, en de verantwoordelijkheden en stafleden zouden ofwel naar het hoofdkwartier van de BND gaan, ofwel naar particuliere lichamen zoals Kernigs organisatie in Freiburg en de Stiftung Wissenschaft und Politik, in 1962 opgericht door Klaus Ritter, Gehlens voormalige hoofd analyses.<sup>49</sup> Toen hem werd gevraagd naar mogelijke opvolgers, kon de Nederlander alleen maar zeggen dat het vertrek van Geyer 'niet alleen een persoonlijke tragedie, maar ook een ernstig zakelijk verlies' was en dat niemand hem zou kunnen vervangen.

De bijeenkomst had 'een zeer openhartige sfeer' en na afloop had Van den Heuvel het vertrouwen dat de toekomst was veiliggesteld.<sup>50</sup> Blötz bevestigde in mei dat Interdoc 'uitbesteed' (*ausgegliedert*) zou worden, maar het was onduidelijk aan wie.<sup>51</sup> Geyer was er kapot van. Uit een brief die hij een maand later aan Van den Heuvel schreef, komt een diep teleurgestelde en gedisillusioneerde man naar voren, verslagen door de politieke spelletjes die in Bonn en München gespeeld werden, en bedreefd dat hij zijn vriend bij Interdoc 'in een kritieke situatie in de steek gelaten had'.<sup>52</sup>

In juni 1970 kondigde Geyers opvolger, Wiggers, aan dat het geplande budget van 600.000 gulden voor 1970 gegarandeerd zou worden (net als de inkomsten van 1.000.000 gulden voor de Arbeitsgruppe), maar binnen een week na deze bijeenkomst werd het bedrag naar beneden bijgesteld tot 540.000 gulden en werd alles afhankelijk van een maandelijkse evaluatie van de lopende projecten.<sup>53</sup> Wiggers voegde er het volgende aan toe:

De salarissen worden idealiter niet in contanten maar door bankoverschrijvingen betaald, en vanwege de toenemende onzekerheid dient de heer Spruijt [boekhouder van het OWI] bij het opnemen van grotere bedragen van de bank door een tweede persoon begeleid te worden (bij voorkeur in een auto).<sup>54</sup>

Dietmar Töppels ritjes over de snelweg met tassen vol geld voor Den Haag behoorden definitief tot het verleden.

De situatie zag er in september al heel wat ernstiger uit, aangezien de hele Duitse financiering nu twijfelachtig geworden was. In een reactie verklaarde Johannes

Hoheisel dat 'Interdocs werk commerciëler gemaakt moet worden', en dat 'er gestreefd moet worden naar een financiële bijdrage van Amerikaanse zijde'. Zelfs de Duitsers moesten nu accepteren dat deze hoofdzakelijk Europese operatie aan de andere kant van de Atlantische Oceaan op zoek moest gaan naar manieren om zichzelf in stand te houden. Onderzoek, publicaties en conferenties zouden met 'bevriende instituten' gedeeld moeten worden: Croziers Institute for the Study of Conflict (ISOC), Sagers Ost-Institut (OI), Albertini's *Est – Ouest* en Barnettts NSIC.<sup>55</sup> De situatie werd pas aan het grotere Interdoc-publiek bekendgemaakt tijdens de Rimini-conferentie over 'Sovjet-activiteiten in het Middellandse Zeegebied' van oktober 1970.

De achtergrond van deze conferentie in Rimini is het waard opgetekend te worden. Het was het eerste *colloque* in Italië – al bestond het voornemen om in dat land bijeen te komen al sinds 1963<sup>56</sup> – en het zou het laatste zijn dat de organisatie in de oorspronkelijke vorm organiseerde. Maar de eerste aanzet om de blik te richten op het Middellandse Zeegebied kwam van Spaanse zijde. Hoewel Vaccari al voor wat contacten had gezorgd, bracht Van den Heuvel pas in februari 1969 een bezoek aan het land. De contacten werden toen gelegd door het Centre Européen de Documentation et d'Information (CEDI), de internationale pan-Europese katholieke organisatie rond Otto von Habsburg. De relatie tussen de BND en het CEDI ging al ver terug, tot een afspraak uit 1956 om Radio Nacional de España te gebruiken voor Duitstalige uitzendingen voor Oost-Europa.<sup>57</sup>

In 1969 was Van den Heuvels voornaamste gastheer Manuel Thomas de Carranza van het CEDI, directeur van de Servicio Exterior del Movimiento van het ministerie van Buitenlandse Zaken, wiens doelstelling was een gemeenschapsprogramma ter bevordering van een ordelijke politiek in Spanje. Carranza, die ook verbonden was aan de WACL, deed een voorstel voor een conferentie waarin de perspectieven van verschillende landen naast elkaar gezet zouden worden met betrekking tot het Middellandse Zeegebied als betwist gebied in de Oost-West verhoudingen.<sup>58</sup> Uiteindelijk zorgde het onopgeloste probleem van Gibraltar ervoor dat de Spanjaarden zich terugtrokken als gastheren voor de conferentie, en schoof De Carranza de verantwoordelijkheid door naar Matteo Lombardo, voorzitter van de Italiaanse Atlantische Commissie en woordvoerder van de Ligue Internationale de la Liberté – European Freedom Council.<sup>59</sup> De sprekers waren een mix van Interdoc-getrouwen, zoals Rostini's partner Nicolas Lang en Brian Crozier, en nieuwe partners, zoals de Israëlische diplomaat Katriel Katz en de Libanese uitgever/schrijver Jebran Chamieh. Ook Eric Waldman was aanwezig, de man die in 1946 contact had gelegd met de Gehlen-organisatie en met het Amerikaanse leger.

Waldman, Oostenrijker van geboorte, had de inlichtingendienst van het Amerikaanse leger in 1949 verlaten en was academicus geworden. Eind jaren zestig was hij een deskundige op het gebied van Duitse zaken na de Tweede Wereldoorlog aan de universiteit van Calgary, en in 1969 en 1970 sprak hij regelmatig op de conferenties van Interdoc.<sup>60</sup> Onder de andere sprekers waren brigadegeneraal W.F.K. Thompson, Carlo Alberto Straneo, de vroegere Italiaanse ambassadeur in

de Sovjet-Unie, en de Duitse journalist dr. Wolfgang Höpker. Höpker was sinds 1958 buitenlandcorrespondent voor *Christ und Welt*, en het decennium daarvoor had hij zich geconcentreerd op de uitbreiding van de Sovjet-invloed in Afrika en het Middellandse Zeegebied.<sup>61</sup> Over de hele linie werd in de conferentie benadrukt dat de NAVO meer aandacht zou moeten besteden aan de zuidflank, en realiseerde men zich de verspreiding van de Sovjetstrategie door heel Europa (voor de Generale Staf van de Sovjets waren Noord- en Zuid-Europa 'de poten van de notenkraker om West-Europa heen'). Westerse onenigheid en zwakte baarden evenveel zorgen als de kracht van de Sovjet-Unie zelf, en de werkelijke boodschap van de conferentie was de poging die gedaan werd om een eenheid te smeden van de vertegenwoordigers van de Middellandse Zeelanden – waaronder het Spanje van Franco – en om de kloof tussen de Arabische wereld en Israël te overbruggen: de noodzaak om de Sovjet-manoeuvres het hoofd te bieden zou alle andere problemen terzijde moeten schuiven.<sup>62</sup>

Rimini had een opstapje kunnen zijn voor Interdoc om nieuwe richtingen in te slaan, maar het evenement werd overschaduwd door een crisisvergadering van het bestuur onder leiding van Eindhoven. De boodschap was dat de Deutsche Arbeitsgruppe geen fondsen kon garanderen voor 1971, zodat Interdoc nieuwe financiële bronnen moest aanboren – '(USA!)' staat in de notulen. Het aantal tijdschriften zou worden teruggebracht tot één (*East-West Contacts*), speciale publicaties zouden voor het grootste deel alleen nog in het Engels worden uitgebracht, er zou gesneden worden in de cursussen in Berlijn, en Interdoc Youth moest gereorganiseerd worden. De aanwezigen waren overtuigd van de blijvende waarde van hun project in de context van de Ostpolitik en de detente, en kwamen overeen om Interdoc te hervormen en vast te houden aan de coördinerende rol tussen de verschillende nationale instituten. Van den Heuvel ging ervan uit dat het directe publiek voor de informatiediensten via het internationale netwerk zo'n 30.000 mensen telde. Walter Bell hield de moed erin met het voornemen om in 1971 een conferentie te organiseren in Brighton, en er was belangstelling vanuit Spanje.<sup>63</sup> Toch was het echt crisis, zoals Van den Heuvel aan Hans Ulmer van de Schweizerischer Aufklärungsdienst moest toegeven: 'We hebben er nog geen idee van hoe de zaken zich zullen ontwikkelen en wat de uitkomst zal zijn.'<sup>64</sup>

Voorafgaand aan zijn reis naar de VS in november 1970 schreef Van den Heuvel aan Ehmke (Bondskanselarij) over de doelstelling van Interdoc en over zijn overtuiging dat 'het doel van Interdoc goed paste bij de denkwijze achter de Duitse Ostpolitik, door enerzijds een realistische analyse te maken van de Oost-West problematiek en anderzijds de contacten tussen Oost en West te bevorderen'. Het plan was om het verlies aan Duitse fondsen te laten compenseren door Amerikaanse bronnen – en als de Duitse bijdrage in stand gehouden kon worden, bestond er zelfs een kans om de operaties uit te breiden. Het antwoord was hoopgevend: er werden binnen de regering discussies gevoerd om tot een oplossing te komen.<sup>65</sup>

Op 3 december 1970 vond in Den Haag een bijeenkomst plaats met Eindhoven, Van den Heuvel, Hoheisel en Gerhard Wessel, Gehlens opvolger als directeur van

de BND, waarbij ook dr. Meier (hoofd van de sectie Acquisitie van de BND) en Hans Büchler (hoofd van de BND in Den Haag en contactpersoon met de BVD) aanwezig waren. Wessel verklaarde dat Interdoc tot stand was gekomen door een persoonlijke overeenkomst tussen Einthoven, Gehlen en een 'vooraanstaand lid van de Franse Dienst', maar dat de tijden inmiddels veranderd waren. Ehmke en hij waren overtuigd van de waarde van het werk van Interdoc, maar het contact met de BND zou nu verbroken moeten worden en ze zouden een ander apparaat ('*Aufhänger*') moeten zoeken. Toekomstige samenwerking door informatie aan te leveren voor de tijdschriften van Interdoc werd niet uitgesloten, maar zou per geval moeten worden bekeken. Ten slotte zou de BND 300.000 gulden verstrekken voor 1971, maar dat zou meteen de laatste betaling zijn. De BND regelde niet alleen het geld, maar was ook de belangrijkste bron van informatie en analyse van de communistische wereld. Van den Heuvel probeerde de deur naar de expertise van de Duitse dienst open te houden, maar de boodschap was duidelijk: jullie zijn voortaan op jezelf aangewezen. Uiteindelijk nodigde Wessel Einthoven en Van den Heuvel nog uit voor een lunch op 1 maart 1972 – bijna precies negen jaar na de officiële ondertekening van de Interdoc-statuten – om hun vroegere samenwerking te vieren. Vanzelfsprekend bood hij daarbij aan hun reiskosten te vergoeden.<sup>66</sup>

Hierop volgden discussies met Ehmke, de Bondskanselarij en het ministerie van Wetenschappen over een nieuwe institutionele en financiële constructie. Het resultaat was dat Claus Kernigs nieuwe centrum in Freiburg, het Institut für Sozialgeschichte und Systemvergleich (Instituut voor Sociale Geschiedenis en Systeemanalyse), bepaalde taken van IIF zou overnemen en de nieuwe tussenpersoon met Interdoc zou worden. Kernig genoot veel prestige door zijn publicaties bij Herder Verlag, en dat werd nog versterkt door de uitgave van zijn epische, zesdelige boek *Sovjetsystem und demokratische Gesellschaft: eine vergleichende Enzyklopaedie* dat tussen 1968 en 1972 verscheen. De financiering, die van het Deutsche Forschungsgesellschaft via het ministerie doorgesluist zou worden, zou een jaarlijks bedrag van ongeveer 300.000 gulden bevatten om Interdoc te laten functioneren als de internationale tak van het instituut in Freiburg.

Vooruitlopend op deze ontwikkeling opende Van den Heuvel in West-Berlijn een bankrekening voor de toekomstige transacties. De Arbeitsgruppe zou blijven bestaan, maar van de Habsburgerplatz verhuizen naar een nieuwe locatie aan de Schleissheimerstrasse in München. Het bestuur van Interdoc werd gereorganiseerd in overeenstemming met de nieuwe, afgeslankte status (Crozier en Neil Elles trokken zich terug), en de leden van het Interdoc-OWI-team zochten ander werk: Holl keerde terug naar Duitsland naar het Deutsches Industrie-Institut van Triesch (dat spoedig daarna het Institut des Deutsches Wirtschaft werd), Couwenberg bezette een leerstoel in de filosofie van de politiek, cultuur en religie aan de Erasmus Universiteit in Rotterdam, Mennes vertrok naar het Nederlandse Defensie Studie Centrum en Van Oort kwam in dienst bij de Universiteit van Amsterdam.<sup>67</sup> Het zag ernaar uit dat de Duitse basis van Interdoc was veiliggesteld, met de nieuwe

ambitie als de internationale vleugel van het Institut für Sozialgeschichte en een voortzetting van spilfunctie tussen de nationale instituten (met plannen voor een Europees tijdschrift). Een rapport van de Stasi over deze overwegingen – waarschijnlijk verkregen via een *Inoffizielle Mitarbeiter* die voor Kernig werkte – bevatte een veelzeggende observatie:

Als er geen bevredigende oplossing wordt gevonden met betrekking tot de West-Duitse financiële steun voor het werk van Interdoc, zijn de betrokken West-Duitse politieke wetenschappers [Kernig en Lades] van mening dat Interdoc afhankelijker zal worden van financiering door de Amerikaanse geheime diensten, hetgeen de samenwerking tussen Interdoc en de West-Duitse instituten zou compliceren.<sup>68</sup>

In december 1971 kondigde Kernig aan dat er weliswaar geen ernstig probleem was, maar dat zijn instituut niet in staat zou zijn de financiën meteen in januari 1972 over te maken. Van den Heuvel dacht dat het budget van 300.000 gulden vertraagd zou binnenkomen, en ging op de oude voet verder met de Interdoc-zaken, maar vroeg Kernig wel om een verduidelijking van de werkrelatie tussen Freiburg en Den Haag.<sup>69</sup> Die zou nooit komen. In plaats daarvan maakte Kernig, die in april 1972 nog gezegd had dat alles volgens plan verliep, in juni bekend dat het Deutsche Forschungsgesellschaft er bij nader inzien toch niet mee instemde dat een gedeelte van de fondsen die voor Freiburg bestemd waren, naar Interdoc doorgesluisd zou worden. Kernig zag ook zijn eigen budget voor Freiburg van DM 1,3 miljoen tot DM 300.000 instorten. In de eerste zes maanden van 1972 hadden Interdoc en het OWI gefunctioneerd op een verondersteld budget van 437.000 gulden, terwijl ze uiteindelijk maar 137.000 gulden zouden krijgen. Aangezien het OWI Interdoc al een lening van 60.000 gulden had verstrekt om deze periode te overleven, waren beide instituten eind september een bankroet en sluiting nabij.<sup>70</sup>

Van den Heuvel kon zijn frustratie om Kernigs nonchalance niet verbergen en voelde zich duidelijk in de steek gelaten door zijn oude Duitse partners. Er moesten noodmaatregelen getroffen worden. De ondersteunende staf aan de Van Stolkweg werd ontslagen en de publicaties werden gestopt. Eindhoven probeerde nog één keer om prins Bernhard bij de zaak te betrekken, en herinnerde hem aan zijn steun van tien jaar eerder om de zaak in Nederland op gang te krijgen. Van den Heuvel deed een beroep op brigadegeneraal Thompson om minister-president Edward Heath ervan te overtuigen een Britse bijdrage goed te keuren (Thompson probeerde het, maar had geen succes), en schreef rechtstreeks aan Ehmke om de lastige positie uit te leggen waarin hij verzeild was geraakt door de Duitse financiële belofte. Hij vroeg om een rechtmatige schadevergoeding van 60.000 gulden van de minister om de instituten te redden.<sup>71</sup> Ehmke was de held van de dag toen hij eind september in een brief stelde dat de problemen kwamen door ‘ontwikkelingen buiten mijn invloedssfeer’. De eenmalige bijdrage van 60.000 gulden zou er

komen.<sup>72</sup> Het was echter wel het minste wat Ehmke kon doen, want hij bood verder geen enkele hulp, hoewel hij later dat jaar bondsminister voor Onderzoek en Technologie werd. Niettemin was het genoeg om Interdoc erdoorheen te slepen.

De boeken over 1972 tonen ontvangsten ter waarde van £ 31.000 en kosten van £ 36.000, maar het tekort van £ 5000 nam het owi voor zijn rekening. Op papier bestond Interdoc in 1973 alleen nog uit Van den Heuvel, twee secretariële medewerkers en Bell. Het doel was nu om de zaak weer op te bouwen door ieder jaar gelijke bedragen binnen te halen uit de vs, het vk, West-Duitsland en Nederland.<sup>73</sup> Toen Van den Heuvel in 1972 vooruitkeek, schreef hij, optimistisch als altijd:

In de verantwoordelijke kringen realiseert men zich meer en meer dat het werk van Interdoc nuttig is en zelfs noodzakelijk in deze tijd van veranderende Oost-West betrekkingen. De uitdaging voor Interdoc is nu om deze gevoelens om te zetten in materiële ondersteuning.<sup>74</sup>

### **Interdoc Berlin**

Het feit dat de strijd om Berlijn steeds meer westerse, Aziatische en Afrikaanse bezoekers naar de stad trok, maakte de stad tot een extreem belangrijke plaats op het gebied van informatie in de Koude Oorlog. West-Berlijn kreeg een speciale rol toebedeeld in de psychologische operaties die eind jaren vijftig tussen de Duitse departementen besproken werden. In 1957 schreef Von Dellingshausen over de noodzaak om niet alleen nauw samen te werken met de particuliere sector op dit vlak, maar dat 'een verbinding met de aan inlichtingen gerelateerde missies vermeden zou worden'. Het Studienbüro, dat via het Büro für politische Studien in Keulen door het BMG geleid werd, was oorspronkelijk bedoeld om Berlijn zo goed mogelijk in te zetten als voorbeeld van de confrontatie tussen Oost en West.<sup>75</sup> De Bondsrepubliek investeerde jaarlijks DM 9 miljoen om buitenlandse bezoekers aan West-Berlijn op te vangen om het duidelijke verschil tussen Oost en West aan de buitenwereld te laten zien – en die benadering werd natuurlijk ondersteunt door de bouw van de Berlijnse Muur in augustus 1961.<sup>76</sup> De SOEV organiseerde al in 1962-1963 de eerste studiereis naar West-Berlijn, voor elf Nederlandse studenten, onder wie Pieter Koerts.<sup>77</sup>

In januari 1967 werd verdere uitbreiding verzekerd door de opening van Interdoc Berlin, een congrescentrum onder supervisie van Rolf Buchow en speciaal opgericht door de Verein voor de bezoeken van internationale groepen. Buchow, een freelance journalist die zich concentreerde op de DDR en zelf afkomstig was uit Berlijn, had nauwe banden met de BND. In de Tweede Wereldoorlog had hij als Russisch sprekende ambtenaar dienstgedaan in de informatiedienst, en nadat hij in 1946 vrijgelaten was uit een Russisch krijgsgevangenkamp, verhuisde hij naar het Amerikaanse gedeelte van de stad. Buchow werkte samen met de afdeling

West-Berlijn van de BBC en schreef vaak voor de pers, maar een groot deel van zijn werk verscheen anoniem om onwelkome publiciteit te voorkomen. Officieel werkte hij vanuit zijn *Büro* aan de Possweg in Zehlendorf, maar hij was zeer betrokken bij de gemeenschap van vluchtelingen uit het Oosten en werkte ook mee om mensen over de Muur te krijgen. Het was een zeer stressvol bestaan – zijn zoon Wolfgang herinnert zich hoe de West-Berlijnse politie hun huis onder observatie hield om ontvoering te voorkomen – en het betekende dat hij ‘te maken had met mensen die altijd in gevaar waren [...] hij leefde op het scherp van de snede’.<sup>78</sup> Toen Einthoven het in januari 1962 had over de personeelsleden die zich bij Geyer en Von Grote in III F en de Verein zouden voegen, merkte hij op: ‘Het is onzeker of Buchow zich bij ons zal voegen.’<sup>79</sup> Buchows lokale kennis en contacten waren enorm waardevol, en hij wilde niet overstappen naar het BND-apparaat in München.

Hoe gespannen Buchows bestaan was, kunnen we opmaken uit de documenten uit het archief van de Stasi in Berlijn. Buchow werd vanaf de vroege jaren vijftig geobserveerd door DDR-agenten vanwege zijn contact met Werner Bader en zijn zogeheten *Publikationsgruppe B*, een goed georganiseerde, semi-clandestiene groep die anticommunistische brochures verspreidde. Baders groep werd royaal gefinancierd door de CIA en ontwikkelde als snel nauwe banden met het BMG.<sup>80</sup> Buchow en Bader waren al actief tijdens het WEDY-festival dat in de zomer van 1951 in Berlijn gehouden werd, en zij vormden de redactiecommissie van de groep. Een reeks rapporten van *Gesellschaftlicher Mitarbeiter* ‘Heinz’ (Heinz Gellner) van de Stasi, die zich bij de groep aansloot, duidt erop dat er herhaaldelijk pogingen werden gedaan om uit te zoeken hoe de groep functioneerde en hoe hun materiaal de DDR ingesmokkeld werd.<sup>81</sup>

In 1954 richtte Buchow, samen met Bader en vijf anderen, de *Arbeitsgemeinschaft für Ostfragen* (Afo) op, een officiële, non-gouvernementele organisatie die bedoeld was om de impact van hun werk langs officiële kanalen uit te breiden. De drijfveer was helder: ‘Het feit dat de meerderheid van de leden van deze groep ontheemden zijn, verklaart het thema van hun discussies: de Ostpolitik.’ De Stasi zat er vanaf het begin bovenop, aangezien de secretaris bij wie de vergaderingen werden gehouden – Heinz Gellner – een informant was. De Afo, die zich bezighield met thema’s als de Oder-Neisse grens, ‘Agenten-Saboteurs-Samenzweerders’, ‘De taken voor een burgerbeweging ten behoeve van de hereniging van Duitsland in Berlijn en de door de Sovjets bezette zone’ en ‘Is verzet nog mogelijk?’, onderhield nauwe relaties met de grote gemeenschap van Duitsers die aan het eind van de Tweede Wereldoorlog Centraal- en Oost-Europa uitgezet waren, en met de West-Berlijnse vleugel van de SPD en de BMG. Politiek gezien was het een zeer versplinterde groep, en geschillen over het niet-aflatende recidivisme van sommigen (zoals het Berliner Landesverband der Heimatvertriebenen) zorgde ervoor dat de Afo in oktober 1955 vroegtijdig uiteenviel.

Buchow maakt de indruk zeer zorzuldig geopereerd te hebben, met de nodige kennis van het inlichtingenvak. Gellner beschreef hem als ‘een van nature zeer



gesloten persoon, meer een wetenschappelijk analist, die niet meer zegt dan noodzakelijk is voor het werk dat er ligt'.<sup>82</sup> In 1959 werd hij gevolgd in het kader van het 'Reichkanzler'-programma voor staatsvijanden van de Stasi, waarbij beweerd werd dat hij de voorafgaande tien jaar een 'Agent des englischen Geheimdienstes' was geweest, of toch in ieder geval voor een van de 'imperialistische Geheimdienstes'. Na de AFO sloot Buchow zich aan bij de Volksbund für Frieden und Freiheit en het Studienbüro, waarbij hij zijn anti-DDR inlichtingenwerk bleef doen met zijn journalistieke werk als dekmantel. Vanwege onophoudelijke toezicht en de gevaren van West-Berlijn bracht hij veel tijd op de weg door in West-Duitsland – een bestaan dat hem een lastig doelwit maakte voor de diensten van de DDR.<sup>83</sup>

Door zijn basis in West-Berlijn aan te houden werd Buchow een aanspreekpunt voor Interdoc en de BND, zodat Lades, Kernig en hij een soort 'brain trust' vormden aan de Duitse kant van het netwerk, met Von Grote als titulair hoofd van de groep en Geyer en Van den Heuvel als organisatoren. Zoals Wolfgang Buchow jaren later zou zeggen:

Ze gebruikten zijn kennis van de DDR, de politiek, het communisme, leninisme, alles. In Berlijn kregen ze het echt te zien, en spraken ze er niet alleen over [...] ze konden de seminars houden en dan de Muur laten zien om aan te tonen wat de gevolgen van een communistische politiek konden zijn.<sup>84</sup>

De Berlijnse buitenpost werd de spil in het werk van Interdoc, zoals blijkt uit het commentaar van Uwe Holl van maart 1970:

Er wordt benadrukt dat een bezoek aan Berlijn, vooral voor jonge mensen, in zekere zin een 'praktisch onderzoek van het object' kan zijn, namelijk wat het voor iedereen betekent wanneer twee verschillende ideologieën elkaar in een krappe ruimte raken. [...] In Berlijn geven wij praktisch en aanschouwelijk onderwijs over de Oost-West problematiek.<sup>85</sup>

Door een beroep te doen op de deskundigheid van Berlijners uit de lokale overheid, het zakenleven, de universitaire wereld en de media slaagden ze erin de theoretische discussies over de 'Konfrontation' van de Koude Oorlog in de seminars te verbinden met de dagelijkse realiteit. Interdoc Berlin bestond in feite uit Buchow en één ander staf lid (Klaus Riedel), en ze gebruikten zowel het Europa Haus aan de Bismarckallee als het Haus der Zukunft in Zehlendorf voor seminars voor groepen. In 1967 begon Interdoc Berlin met zes seminars voor Nederlandse, Amerikaanse, Britse, Belgische en Deense deelnemers, en dat aantal was in 1969 al gegroeid tot negen (met 250 deelnemers uit 13 landen).<sup>86</sup> Rolf Buchow onderhield ook nauwe betrekkingen met de Schweizerischer Aufklärungsdienst (Hans Ulmer), die alles wilden leren over communistische infiltratiemethoden en de realiteit van het gevaar.

Er werd regelmatig gereisd tussen West-Berlijn en Zürich. In 1968, 1969 en 1970 organiseerde het OWI trainingen voor de nieuwe lichten van diplomaten-opleiding van het Nederlandse ministerie van Buitenlandse Zaken, en daar hoorde ook deelname aan de seminars van Interdoc Berlin bij.<sup>87</sup> De Nederlandse SIB organiseerde groepsreizen en vanaf 1967 organiseerde Buchow jaarlijkse trips voor Amerikaanse studenten aan de elitaire Nijenrode Business School (die in die tijd nog bekendstond als het Nederlands Opleidings Instituut voor het Buitenland), die dan ontvangen werden in het Europa Haus in Berlijn.<sup>88</sup> De bezoeken van de Nijenrode-studenten ('het hoogtepunt van hun jaar in Europa') werden in ieder geval tot 1977 voortgezet, met de European Academy (het voormalige Europa Haus) als gastheer.<sup>89</sup> De unieke locatie van West-Berlijn maakte deze studiereizen populair, en Interdoc Youth beschouwde het Interdoc-kantoor onder Buchow als 'belangrijke link' tussen de junior- en de seniororganisatie.<sup>90</sup> In een evaluatie van eind 1969 werd echter opgemerkt dat sommige deelnemers te weinig Duits spraken of weinig belangstelling toonden voor de politieke dimensie, hetgeen Uwe Holl deed opmerken: 'We moeten manieren vinden om het niveau van de deelnemers te verhogen.'<sup>91</sup>

### Het eind van Interdoc Berlin en Interdoc Youth

Halverwege oktober 1970, toen de locatie vaststond (het Europahaus in Bad Marienberg) en de promotiecampagne in volle gang was (Holl had professor Richard Löwenthal uitgenodigd als belangrijkste spreker), hoorde Holl dat de IY-conferentie uitgesteld zou moeten worden tot 1971.<sup>92</sup> De boodschap was dat er geen verdere ontwikkelingen plaats konden vinden vóór de grote Interdoc-conferentie in Rimini van eind oktober. Holl, die zich al had moeten terugtrekken uit het NSIC-filmproject, moest nu op een of andere manier zijn gezicht redden en alle IY-deelnemers een maand voor het langverwachte evenement laten weten dat het uitgesteld zou worden. Maar Rimini bracht nog veel slechter nieuws. Interdoc Berlin werd geprezen voor alle diensten die het de afgelopen vier jaar had verleend, met Buchow die 32 seminars had gegeven aan 740 deelnemers (studenten, politici, legerofficieren en academici) uit Groot-Brittannië, Noorwegen, Denemarken, Zwitserland, België en Nederland. Men vond echter dat Interdoc Youth gemist kon worden, en na 31 december 1970 zou er verder geen geld voor beschikbaar gesteld worden. *Youth Forum*, dat klaarlag om gedrukt te worden, moest afvallen, de conferentie zou niet doorgaan en Holl zou zijn baan verliezen. De toekomst van het bedrag van de 35.000 gulden dat nog beschikbaar was van het IY-budget was 'onduidelijk', en Holl merkte bitter op dat 'de kwestie van de relatie tussen Interdoc en Interdoc Youth irrelevant is geworden'.<sup>93</sup>

Holl herinnerde zich later dat hij volledig overvallen was; het was een grote slag.<sup>94</sup> IY was een schepping van de BND geweest, en nu was het de BND die IY weer neerhaalde, na minder dan twee jaar en net nu IY werkelijk vooruitgang

begon te boeken. Anderen hadden er minder last van. Al voor Rimini gaf Van den Heuvel toe dat hij vanaf het begin sceptisch was geweest over IY. Het doel van IY was oorspronkelijk geweest om Interdoc Senior bij dezelfde activiteiten te ondersteunen, maar de verschuiving naar de Derde Wereld-onderwerpen was 'veel te breed, veel te vaag en het leidde af van het echte doel: de betrekkingen tussen Oost en West'. Dit was al gebleken tijdens de Richmond-conferentie, en bovendien konden de leidende figuren van een apart IY geen volwaardige rol in het echte Interdoc spelen (ook Jim Daly had daar bezwaren tegen). Van de Heuvel vond duidelijk dat Holl te veel vrijheid had gekregen om zijn eigen gang te gaan. Als IY op een of andere wijze door zou gaan, zou dat volledig onder zijn leiding zijn.<sup>95</sup>

De bestuursleden van IY die in Rimini aanwezig waren, waren vastbesloten om niet te verliezen wat ze hadden opgebouwd en bespraken noodplannen om hun Kreise in een nieuwe constellatie rondom C.E. Riggert (Volk und Verteidigung, de zusterorganisatie van de Nederlandse club van Hornix) en Hans Lades te laten voortbestaan, en 'indien er een financiële basis gevonden wordt, is het plan om IY als een aparte organisatie op te zetten onder een andere naam'.<sup>96</sup> Holl, die ervan uitging dat er ongeveer 100.000 gulden per jaar nodig zou zijn om IY 'op het huidige activiteitsniveau' te handhaven, zag de noodplannen als enige optie. Lades stelde al snel voor om in 1971 drie seminars te houden in Erlangen om de groep bij elkaar te houden, en Holl besloot dat alle inspanningen erop gericht moesten worden om *Youth Forum* alsnog uit te brengen als de enige manier om 'de continuïteit tussen de conferenties door te garanderen zonder het permanente kantoor dat we nu hebben'.<sup>97</sup> Holl stelde een noodplan op. IY zou voortaan Den Haager Kreis (Haagse Studiekring) heten, en de focus was afgeleid van de EEG-top die in 1969 in Den Haag gehouden was en waarvoor Holl en Mennes een resolutie hadden ingezonden:

De 'Den Haager Kreis' bestaat uit een groep wetenschappers, studenten, jonge managers (oorspronkelijk het bestuur van IY) die zich richten op het verzamelen, analyseren en verspreiden van nieuws over de toekomstige positie van Europa tussen/met Oost en West [...]. Het is het doel van de groep:

- om de Europese gedachte te cultiveren
- om de mogelijkheden en de gevaren van de Europese eenheid te analyseren
- om bewustzijn te creëren voor Europese referenties
- om begrip te creëren voor de problemen van alle Europese landen die door dit proces geraakt worden.<sup>98</sup>

Holl bleef positief: 'Er is geen reden om aan te nemen dat "alles verloren is", zoals we na de eerste schok dachten', schreef hij Per Paust half november, 'ik denk dat we voldoende kracht ontleen aan de vette jaren om ons door de magere jaren heen te helpen'.<sup>99</sup> Tijdens een bijeenkomst in Erlangen met Wolfgang Buchow, Gläsker, Von Grote, Lades, zijn collega's in Erlangen baron von und zu Aufseß en Dietrich Grille, Mennes, Holl en Jim Daly (de enige die niet bij de Duits-Ne-

derlandse kring hoorde), half december, besloot men dat Mennes de documentatie- en Benelux-activiteiten van iv aan de Van Stolkweg zou voortzetten, en dat de operaties naar Erlangen verplaatst zouden worden en door Grille, Gläsker en Buchow geleid zouden worden. Dr. Grille, een vluchteling uit de DDR en een vriend van Rolf Buchow, had het werk over politiek burgerschap en het jeugdwerk in Erlangen sinds 1965 gecoördineerd en werd later hoogleraar politieke wetenschappen en filosofie in Neurenberg. Ze zouden op zoek gaan naar steun via de Friedrich Ebert Foundation en het Deutsche Gesellschaft für auswärtige Politik. Het is echter waarschijnlijk dat het de groep ontbrak aan een duidelijke richting. De gesprekken over 'een uitwisselingskantoor voor politieke wetenschappers' gebaseerd op 'Bevordering van Vrede' en 'Intergouvernementele Studies' waren vaag en het was onwaarschijnlijk dat eventuele financiële weldoeners er iets in zouden zien.<sup>100</sup> De prioriteiten verschoven en mensen begonnen verder te kijken. Holl keerde terug naar het instituut van Triesch in Keulen en werkte met Hans Lades aan zijn proefschrift, samen met zijn collega's bij Collegia, Wolfgang Buchow en Gunhild Bohm. Zelfs in Erlangen haalde de normalisering van de betrekkingen tussen Oost- en West-Duitsland de vaart uit het Collegia Politica, maar Lades, wiens broer Heinrich csu-burgemeester van Erlangen was tussen 1959 en 1972, had 'een brede basis', waarvandaan hij zijn Institut für Gesellschaft und Wissenschaft in andere richtingen kon voortzetten. Interdoc Youth zou een onafgedane kwestie blijven.<sup>101</sup>

Iedereen wilde dat Interdoc Berlin zou blijven functioneren. Hoewel men daar in 1971 in slaagde, werd Van den Heuvel onder financiële druk gedwongen tot de 'droeve taak' het kantoor in juli 1972 te sluiten.<sup>102</sup> Terugkijkend merkte Wolfgang Buchow op dat de SPD in de context van de Ostpolitik had besloten dat 'het niet erg slim zou zijn de koude oorlogsverhalen te laten voortleven die de discussies tussen Oost en West zouden kunnen verstoren'. Hoe dan ook, 'de politici wilden het zelf doen, ze dachten dat ze beter officieel te werk konden gaan en niet ondergronds. [Interdoc] was gewoon een beetje subversief.'<sup>103</sup> Rolf Buchow had het er vreselijk moeilijk mee. Nadat hij het grootste deel van zijn leven had geprobeerd de waarheid over het leven in het Oosten naar boven te krijgen, werd hem zijn werk ontnomen. Opnieuw probeerde Geyer Buchow naar München te halen om zijn toekomst veilig te stellen, maar de Berlijner sloeg zijn aanbod af. Toen Van den Heuvel in juli van dat jaar naar Berlijn ging, werd het kantoor bestierd door Klaus Riedel. Buchow had in 1971 zelfmoord gepleegd, op 61-jarige leeftijd.

## Bringing the Americans Back In

Maar om nu de waarheid te zeggen over de CIA: zoals ik je al verteld heb, was ik niet in dienst van de CIA [...] mensen dachten dat ik in dienst was van de CIA, maar dat was niet zo. Ik had het recht om te zeggen dat ik niet bij projecten betrokken wilde worden. Aan de andere kant hebben ze me een aantal keren geholpen, ook met financiën, wanneer het strookte met hun eigen ideeën. Ik had mijn eigen instituut, en als ze het met bepaalde dingen eens waren en financieel wilden bijdragen, zei ik nooit nee. [En] de Mellon Foundation! Zij hebben me geholpen.

Cees van den Heuvel, 2002<sup>1</sup>

Ook al waren de inkomsten vanaf de andere kant van de Atlantische Oceaan niet regelmatig in de periode van de oprichting van Interdoc, toch bleef men steeds proberen de Amerikanen binnenboord te halen. Vooral de Nederlanders waren hiermee bezig, omdat ze zo graag de tussenpersoon speelden en een pan-westers front wilden creëren met de diverse activiteiten die zich op de verschillende nationale niveaus afspeelden. De Fransen waren nooit zo geïnteresseerd geweest in Amerikaanse bijdragen, en de Duitsers waren al even weinig enthousiast. Het waren steeds de Nederlanders die van Interdoc een transatlantisch verhaal wilden maken, uit ideologische redenen (het ingebakken atlanticisme en anticommunisme van veel Nederlanders) en vanwege de doelmatigheid (de wens om tot een gecombineerde westerse inspanning te komen, de hoop op middelen vanuit de vs, en de mogelijkheid om een bemiddelende rol te spelen zoals geen ander land dat kon). Het had ook te maken met het feit dat Allen Dulles Einthoven en de Nederlanders had aangemoedigd om deze rol op zich te nemen als coördinatoren van een pan-Europees anticommunistisch netwerk naast (maar onafhankelijk van) CIA-activiteiten. Voor de Fransen en de Duitsers gold precies het tegenovergestelde: de Amerikaanse ideeën over de Koude Oorlog en de betrekkingen met het Oosten gingen nergens heen en belemmerden Europa bij het vinden van oplossingen die de Europese verdeeldheid zouden kunnen verhelpen. Niettemin lijkt de Neder-

lands-Duitse band binnen Interdoc in de jaren zestig niet geleden te hebben onder de pogingen van Den Haag om bruggen te bouwen over de Atlantische Oceaan.

Na de eerste contacten met Allen Dulles in 1961-1962, verschoof de aandacht al snel naar het National Strategy Information Center (NSIC). Het was in 1962 opgericht 'om onderwijskundige programma's over de nationale defensie uit te voeren', en dit was een voortvloeiende van het door James Monroe genoemde seminar over nationale strategie, dat in samenwerking met een aantal neoconservatieve instituten gehouden was, zoals het Institute for American Strategy en de American Strategy Council, waarbij deze laatste oorspronkelijk was voortgekomen uit informele contacten tussen mensen zoals Henry Luce, Clair Booth Luce en Jay Lovestone. Het NSIC stond onder leiding van Frank Barnett, die eerder onderzoeksdirecteur was geweest bij de Smith Richardson Foundation, en onder de vroege directieleden en adviseurs van het Center waren Joseph Coors van het brouwerijconcern, Frank Shakespeare (die later naar de USIA en de Heritage Foundation zou gaan) en William J. Casey. Vanaf het begin van de jaren zeventig (en mogelijk eerder) ontving het NSIC op grote schaal financiën via verschillende filantropische kanalen van Richard Scaife, en werkte het nauw samen met het Committee on the Present Danger in het kader van de rechtse anti-detentebeweging die tijdens dat decennium actief was in de VS. Het NSIC staat tegenwoordig onder leiding van Roy Godson, emeritus hoogleraar staatsbestuur aan Georgetown University en een bekend bemiddelaar in de Iran-Contra-affaire, wiens contacten met het NSIC (en met een hele reeks vergelijkbare instituten ter rechterzijde) teruggaan tot het eind van de jaren zestig.<sup>2</sup>

Kortom, Interdocs eerste contacten met de VS bevonden zich voornamelijk in het rechtse denktankmilieu, en dat was meteen het probleem. De basis voor de Nederlands-Duitse ideeën over de betrekkingen met het Oosten, zoals die zich binnen de Interdoc-kringen ontwikkeld hadden, was sterk verbonden met het transformerende vermogen van een verlichte Ostpolitiek. Dit vereiste (zodra de noodzakelijke voorbereidingen getroffen waren) dat er actief werd gestreefd naar het aangaan van nieuwe betrekkingen met het Oosten, op alle niveaus en op alle terreinen, om de 'westerse waarden' letterlijk te verspreiden en de communistische heerschappij te verzwakken. Voor conservatief rechts (en dat gold natuurlijk niet alleen voor de Amerikanen) waren zulke contacten taboe, en golden ze als verraad aan de noodzaak om de communistische wereld in te sluiten en alles ervan te verwerpen. De Nederlandse ondernemende aanpak om de Amerikanen erbij te betrekken, zou Interdoc dus intern kunnen verscheuren. In 1961 zette Barnett zijn standpunt uiteen in de *Military Review*:

Politieke oorlog is dus oorlog – en niet public relations. [...] Het doel van politieke oorlog is *niet* om 'wederzijds begrip' te kweken tussen verschillende opvattingen, maar om de tegenstander in diskrediet te brengen, te verdringen en te neutraliseren, om de concurrerende ideologie te vernietigen, en om de aanhangers politiek impotent te maken.<sup>3</sup>

De aanpak die Barnett in dit artikel schetste, sloot wel aan bij de overwegingen die in West-Europa speelden over de beste manier om het publiek op de hoogte te brengen en het bewust te maken van de voortdurende bedreiging uit het Oosten. Barnett had het over het Institute for American Strategy als een soort 'reizend burgeroorlog-college', dat door het hele land seminars voor het publiek en voor professionals hield om het voortdurende onderzoek naar de confrontatie in de Koude Oorlog te bevorderen. Er is een duidelijk verband met vergelijkbare ideeën in Europa, met name in Duitsland, over de noodzaak om een verantwoordelijk burgerschap te bevorderen als onderdeel van het proces om de democratische samenleving in stand te houden. Interdoc maakte wel gebruik van het netwerk van academies voor politiek burgerschap (zoals de Akademie für politische Bildung en het Ostkolleg in Keulen) om studenten, journalisten, academici en leden van de krijgsmacht te trainen in de details van de ideologische wedloop. Maar Barnett's radicalere, neoconservatieve perspectief botste met de denkbeelden die in Europa uitgedrukt werden.

Het contact met Barnett bleef in de jaren zestig bestaan. In mei-juni 1966 maakte Van den Heuvel een reis van drie weken door Noord-Amerika, met bezoeken aan Montreal, New York en Washington DC. De contacten waren voor hem geregeld door Dick Ellis (die bijvoorbeeld Ernest Cuneo voorstelde, de voormalige verbindingsofficier van het Office of Strategic Services (OSS) tussen Franklin Roosevelt en William Donovan, en die een goed contact had met Lyndon Johnson) en Kenneth Donaldson van de Foundation International Services Ltd, een woordvoerder voor de filantropie van de VS (Ford, Rockefeller) in Londen.<sup>4</sup> Hoewel het contact met Donaldson geen nieuwe financiën opleverde, had Van den Heuvel genoeg vertrouwen om voor zijn vertrek op te merken: 'Ik heb nu zoveel contacten in de VS dat het me moeite zal kosten me tot de meest waardevolle te beperken.'<sup>5</sup> Er openden zich nieuwe mogelijkheden voor samenwerking. Recente contacten met de Hoover Institution aan Stanford University had de overeenkomst opgeleverd dat Interdoc-materiaal over Nederland en België zou aanleveren voor hun *Yearbook on International Communist Affairs*, dat in de VS zou uitkomen. Hiermee werd het intellectuele prestige van Interdoc direct vergroot.

Op 31 mei 1966 woonde Van den Heuvel een bijeenkomst bij ten kantore van de National Association of Manufacturers (NAM) in New York, die werd voorgezeten door Stewart Baeder (hoofd van de divisie Internationale Zaken van de NAM), en waarbij zowel Barnett en admiraal b.d. (en vice-president van de Independent Telephone Association) William C. Mott van het NSIC aanwezig waren. Het was nota bene Vittorio Vaccari geweest, het ongrijpbare hoofd van de UCID, die Van den Heuvel eind 1964 had aangeraden om Baeder en de NAM te benaderen, en het is duidelijk dat de Nederlander de betrouwbaarheid van Barnett via zijn CIA vrienden uit Langley had laten controleren.<sup>6</sup> Baeder was onmisbaar om Barnett ervan te overtuigen 'om als aanspreekpunt voor Interdoc te dienen, mits de noodzakelijke fondsen gevonden zouden kunnen worden voor het extra werk' voor het NSIC.<sup>7</sup>

In juli berichtte de Nederlander aan Ellis: ‘Baeder en Mott proberen beiden Barnett ervan te overtuigen om een duidelijke afspraak te maken met Interdoc.’<sup>8</sup> Er had zich nog nooit zo’n goede kans voorgedaan op een Interdoc-kantoor in New York, maar Barnett, zoals Uwe Holl het verwoordde, was ‘iemand die ik niet graag als partner zou willen hebben’ (en Mott was ‘onbehouwen’ – of zoals Walter Bell later zei, ‘gewoon een pr man’).<sup>9</sup> Baeders vertrek bij de NAM later dat jaar verstoorde het momentum, maar zijn verhuizing naar Europa als vertegenwoordiger van Boyden International (de voorloper op het gebied van headhunting) in Genève, opende nieuwe mogelijkheden tot samenwerking.<sup>10</sup> In de vs verschoof de aandacht intussen naar Baeders opvolger, Russell Davis, en William Searle, een functionaris van de NAM die bijzonder geïnteresseerd was in de implicaties van de handel tussen Oost en West en de mogelijke rol van zakenmensen ‘door middel van hun bijdrage aan de infiltratie van westerse ideeën in het Oostblok’. Searle was behulpzaam, en opnieuw was Van den Heuvel optimistisch over een vestiging in de vs.<sup>11</sup> Het probleem was nu Barnett, zoals de Nederlander uitlegde aan Ellis:

Waar ik bang voor was, is uitgekomen; Barnett die tamelijk kritisch was – zoals je je zult herinneren – is dat nu nog meer. Hij denkt duidelijk nog steeds in termen van koude oorlog en heeft weinig oog voor de positieve kansen die het Westen krijgt bij uitbreiding van de contacten tussen Oost en West. [...] We zullen op zoek moeten gaan naar iemand anders die bereid is aanspreekpunt voor Interdoc te zijn in de Verenigde Staten. Ik heb geen problemen met deze ontwikkeling, aangezien ik altijd mijn twijfels over Barnett heb gehad met betrekking tot de juiste opstelling tegenover de huidige situatie tussen Oost en West. Searle zou een goede zijn, en Theroux ook.<sup>12</sup>

‘Theroux’ was Eugene Theroux, de broer van de schrijver Paul Theroux, en lid van de Independent Research Service (IRS), de mantelorganisatie van de CIA die samenwerkte met de US National Student Association (NSA). De IRS werd beschouwd als mogelijk ideaal netwerk voor de publicaties van Interdoc.<sup>13</sup> Intussen ontmoette Barnett, die door Europa reisde, Crozier in Madrid, op aanraden van Van den Heuvel. Crozier schijnt naderhand verklaard te hebben dat ‘Barnett nogal een reactionair type was, ervan overtuigd dat er zich geen echte veranderingen hadden voorgedaan in de communistische wereld en dat de knuppel het enige geschikte wapen was’. Maar de twee konden goed met elkaar opschieten. Barnett introduceerde Crozier bij Dan McMichael, die de aanzienlijke filantropische rijkdom van Mellon-erfgenaam en Gulf Oil-aandeelhouder Richard Mellon Scaife beheerde. In de jaren zestig en zeventig werd Scaife een belangrijke geldschietster van het conservatieve nieuwe rechts, vooral op het gebied van projecten die bedoeld waren om de publieke opinie te beïnvloeden. Dit zou de basis zijn voor een nieuwe club die Interdoc zag als een nuttige aanvulling in plaats van als een gelijkwaardige partner.<sup>14</sup>



De voor- en nadelen van de handel met het Oosten waren in het midden van de jaren zestig onderwerp van veel debatten. Hoewel president Truman aanvankelijk positief gestemd was geweest over economische relaties met de Sovjet-Unie, zorgden de oplopende spanningen van 1948-1949 met de Tsjechische coup en de blokkade van Berlijn ervoor dat er een restrictief handelsregime werd ingesteld om zowel de Amerikaanse als de West-Europese exporten te beperken om redenen van nationale veiligheid. De westerse coördinatie onder leiding van de vs werd geregeld door de Consultative Commission – Coordinating Council (CoCom), terwijl het beleid van de vs zelf in grote mate werd bepaald door het Congres via de Export Control Act. Beide werden gemotiveerd door het principe dat de handel in wezen de belangen van de vs schaadde, aangezien het de vijandige communistische regimes hielp. Het gevolg was dat de handel van de vs met de Sovjet-Unie en de communistische regimes tot een minimum beperkt werd (behalve met Polen en Joegoslavië, en met de algemene uitzondering van de verkoop van tarwe, ‘een niet-strategisch goed’), terwijl anderen, met name West-Duitsland en in steeds grote mate ook het vk, hun best deden om de economische relaties juist uit te breiden vanwege het financiële gewin en, mogelijkerwijs, politieke invloed.<sup>15</sup>

President Johnsons avances om ‘bruggen te bouwen’ in april 1964 en oktober 1966 waren bedoeld de ‘vreedzame confrontatie’ naderbij te brengen in plaats van de vreedzame co-existentie, en beide speeches lieten zien hoe de alliantiesystemen in Oost en West geëvolueerd waren. De handel tussen Oost en West was een prima kanaal om de zaak verder open te leggen. De speech van oktober 1966 was gedeeltelijk geïnspireerd door Brzezinski, die vond dat het belang van de speech was dat hij ‘de na-oorlogse prioriteiten van de Verenigde Staten en Europa fundamenteel omkeerde’: verandering zou pas bereikt worden door geleidelijke verzoening tussen Oost en West, in plaats van door te eisen dat Duitsland herenigd zou worden.<sup>16</sup> Johnson wakkerde nieuwe discussies aan over de vraag of de kredieten en exportvergunningen van de vs versoepeld moesten worden om de hervormingstendensen in het Sovjetblok stimuleren.<sup>17</sup> De Oost-Europese regimes hadden westers krediet nodig om de economische ontwikkelingen en de concurrentiepositie te verbeteren, en ‘het nationale gevoel van hun volkeren vast te houden’.<sup>18</sup> Waar het Amerikaanse ministerie van Buitenlandse Zaken de politieke voordelen zag, bleef het probleem dat voor velen ‘vreedzame confrontatie’ nog steeds gelijkstond aan ‘slapte tegenover het communisme’, en dat het Congres grotendeels vijandig stond tegenover het ‘handeldrijven met de vijand’.<sup>19</sup> De landen in het Westen hielden elkaar in dit opzicht ook scherp in de gaten, aangezien er ‘geen duidelijk vastgelegde ideologische opstelling was over het handeldrijven met de socialistische landen’.<sup>20</sup>

De NAM zat tussen beide uitersten in. Hoewel de nationale achterban heel conservatief was, hadden de Amerikaanse bedrijven die internationaal handeldreven een bredere kijk op de zaak, en Baeder en de divisie Internationale Zaken van de NAM wilden van deze groep uitgaan.<sup>21</sup> Een onderzoek uit 1965 dat door de NAM betaald was, benadrukte dat de economische en politieke voordelen van

minder strikte beperkingen vooral ten gunste van de Sovjet-Unie zouden komen. Het was Sovjetbeleid om de handel alleen te beschouwen als een extra hulpmiddel waarmee de ideologische strijd voortgezet kon worden en uiteindelijk 'de vernietiging van de Verenigde Staten' bereikt kon worden. Niettemin stelde het onderzoek in reactie daarop voor om het beleid van de Verenigde Staten zo aan te passen dat de maximale politieke winst te behalen zou zijn met de handel tussen Oost en West door er voorwaarden aan te verbinden, de liberalisering te bevorderen, en in te spelen op de zwaktes van de Sovjeteconomie. De verwachtingen waren niet hooggespannen, maar het belang van dit onderzoek is gelegen in het feit dat men begreep dat handel een onderdeel was van de Koude Oorlog, dat de Sovjet-Unie met gelijke munt moest worden terugbetaald, en dat het níet werd gezien als mogelijk middel om een vreedzame wereld te bereiken door grotere wederzijdse afhankelijkheid.<sup>22</sup>

Dit paste goed bij de algemene opvattingen van de Interdoc-groep, zij het met enig voorbehoud. Sommigen waren van mening dat het onderwerp van de handel ofwel misplaatst liberalisme was, ofwel niet meer dan een afleiding: het communisme moest aan de kaak gesteld worden, en niet worden ondersteund door het Westen. Van den Heuvel was aanwezig bij een bijeenkomst van de NAM en was overtuigd van de voordelen van de handel als die gebruikt kon worden als een nieuw kanaal voor westerse beïnvloeding: 'Ik geloof dat de groei van de economische betrekkingen tussen Oost en West essentieel is voor de versnelling van de desintegratie van het communistische systeem.'<sup>23</sup> Maar hij ging iedere confrontatie over het onderwerp uit de weg. Een onderzoek van het OWI uit deze periode vermeed zorgvuldig om iets op te merken over de 'politieke implicaties' om de aard van de economie van het Sovjet-blok en 'de primaire economische problemen van de handel tussen Oost en West' te analyseren.<sup>24</sup>

Begin 1967 scheen er wat beweging te zitten in het plan van een Interdoc-vestiging in de vs. Ellis, die inging op een recente brief van Barnett, merkte op: 'Het lijkt erop dat hij van gedachten veranderd is. [...] Ik sta enigszins wantrouwend tegenover Amerikaanse "fusies" maar er zou iets te zeggen kunnen zijn voor een nauwere band tussen "bepaalde Europese groepen" en een soort gecombineerde vs-organisatie.'<sup>25</sup> Barnett leek nu geïnteresseerd te zijn om de krachten te bundelen, en de samenwerking werd bezegeld met een Euro-Amerikaanse conferentie van gelijkgestemde veiligheidsinstituten eind 1967 in Brussel. Ellis berichtte een week later dat MIT6 er geen bezwaar tegen zou hebben als het overleg met de Amerikanen door zou gaan, 'mits je er zeker van bent dat je niet gefuseerd wordt met iets wat te groot is en het gevaar loopt politiek te worden'.<sup>26</sup>

Maar het plan van Barnett botste met een tegenvoorstel van Van den Heuvel en Baeder voor een conferentie in Wenen over de handel tussen Oost en West. De bijeenkomst in Wenen zou volledig zakelijk zijn en ingaan op het transatlantische investeringsklimaat, de technologische kloof tussen de vs en Europa, en de bijdrage die de knowhow van de bedrijven in het algemeen zou kunnen leveren aan het verbeteren van de betrekkingen tussen Oost en West. Baeder zorgde ervoor

dat de Amerikaanse Kamer van Koophandel in Wenen de conferentie volledig zou financieren, en er werd gesproken over het uitnodigen van prins Bernhard en prins Philip als voorzitters van de conferentie. Dit plan van Van den Heuvel en Baeder zou nog een paar jaar doorpruttelen, maar aangezien het Amerikaanse kamp geen consensus kon bereiken over de voordelen ervan, werd het eindelijk uitgesteld.<sup>27</sup>

Tussen juni en augustus 1967 was Van den Heuvel in de gelegenheid om deze discussies voort te zetten dankzij een uitnodiging om deel te nemen aan het International Visitor Program van de ambassade van de vs, een openbaar hulpmiddel van de diplomatieke dienst om invloedrijke personen naar de vs te halen om hen met hun professionele tegenhangers te laten overleggen en hun een rondreis te geven door de Amerikaanse samenleving. Van den Heuvel was door de CIA op de lijst gezet om hem de gelegenheid te geven de contacten van Interdoc binnen de vs aan te halen.<sup>28</sup> In zijn eigen woorden was de uitnodiging 'een soort beloning voor de dingen die ik gedaan had, onder zware druk van de CIA'.<sup>29</sup> Donald Norland, die indertijd political officer was bij de Amerikaanse ambassade in Den Haag, herinnerde zich later dat de uitnodiging 'een soort bevel zal zijn geweest, gezien de rol van zijn Instituut [OWI] als platform voor het buitenlands beleid van de vs'.<sup>30</sup> Een telegram van het Amerikaanse ministerie van Buitenlandse Zaken van 17 april 1967 beschrijft het OWI als een 'belangrijke organisatie op het gebied van politiek onderwijs' en 'gesponsord door het ministerie van Defensie'.

Van den Heuvel koos drie hoofdonderzoeksthema's voor zijn vijfenveertig-daagse reis: gedragswetenschappen, jeugdbewegingen ('met bijzondere aandacht voor linkse activiteiten') en raciale betrekkingen ('psychologische effecten van integratie'). Hij zette ook Brzezinski (samen met Kennan en Kissinger) boven aan zijn lijstje met mensen die hij wilde ontmoeten, hoewel dat niet geregeld kon worden.<sup>31</sup>

De Nederlander reisde van Washington door naar Philadelphia, New Orleans, Los Angeles, San Francisco, Las Vegas, Boston en New York (en deed ook de Grand Canyon aan). Onderweg bezocht hij een aantal 'Amerikaanse instituten die zich bezighouden met de problemen tussen Oost en West', en polste wat hun opstelling was ten aanzien van de 'bruggenbouw'-aanpak, waarbij hij iedere gelegenheid te baat nam om de verzendlijst van de Interdoc-tijdschriften uit te breiden en uitnodigingen uit te delen voor Interdoc-conferenties. Van den Heuvel ervoer veel scepsis over het nut van de betrekkingen (en de handel) met de communistische wereld. Zijn stellige indruk was dat de publieke opinie in de Verenigde Staten 'het communisme over het algemeen nog steeds beschouwt als de vijand, die ook zo behandeld moet worden'. Hij had dus weinig bewegingsruimte, maar Van den Heuvel nam iedere gelegenheid te baat om de visie van Interdoc te promoten – als deze contacten met tactisch esprit benaderd werden, dan konden er nog steeds resultaten behaald worden, hoe bescheiden ook. Toch was het niet duidelijk wat de rol van de vs hierin zou zijn.

Tijdens een bijeenkomst met Barnett, Mott en vrienden uit het Pentagon, de regering en de pers op 6 juli werd geopperd dat 'het denken en de pogingen om

de communistische wereld te beïnvloeden in Europa voorlopen op Amerika'. Een week eerder had Eugene Theroux, die inmiddels in dienst was gekomen van het Office of Economic Opportunity van Sargent Shriver, het standpunt verkondigd dat het feit dat de steun van de CIA aan de NSA, het Congress for Cultural Freedom en andere anticommunistische organisaties net bekend was geworden, met zich meebracht dat 'Amerikaanse organisaties voorlopig niet veel kunnen doen op het gebied van psychologische oorlogvoering tegen het communisme. Europese organisaties moeten deze taak overnemen, maar ze zouden daarbij gesteund moeten worden (niet openlijk) door Amerikaanse organisaties'.<sup>32</sup> De gastheren van Van den Heuvel waren voor het grootste deel contacten van Barnett en de NAM, en bevonden zich aan de conservatieve rechterkant van het spectrum: de Hoover Institution, de Freedoms Foundation, het Institute for American Strategy, Robert Strausz-Hupé van de universiteit van Pennsylvania en het Research Institute on Communist Strategy and Propaganda van de universiteit van Zuid-Californië. Een bijeenkomst met James Pratt van de Sovjetafdeling van het ministerie van Buitenlandse Zaken leverde een afspraak op met Eugene Staples van de divisie Internationale Zaken van de Ford Foundation. Staples was geïnteresseerd in Interdoc, maar toonde openlijk zijn verbazing over de benadering van Van den Heuvel, zoals de Nederlander na afloop beschreef:

Het grote publiek was nog steeds anticommunistisch en de intellectuelen waren verdeeld. Hij had de indruk dat ik tijdens mijn reis vooral had gesproken met conservatieve vertegenwoordigers van de intelligentsia die geïnteresseerd zijn in Oost-West betrekkingen, in plaats van met progressieve. Hij dacht niet dat de eerste groep een meerderheid had, en in ieder geval is hun invloed op het Amerikaanse buitenlandse beleid veel kleiner dan die van de andere groep.<sup>33</sup>

Van den Heuvel liet het idee van het financieren van Interdoc-activiteiten wel even vallen, maar de mensen van Ford waren erg behoedzaam. Na een vervolgspraak merkte Peter de Janosi van de divisie Onderwijs en Onderzoek op:

Volgens de heer Van den Heuvel wordt het [Oost-West] Instituut gefinancierd door grote Nederlandse bedrijven, en mijn eerste indruk is dat ze zich politiek gezien enigszins ter rechterzijde bevinden. Misschien verklaart dat waarom de Amerikaanse contacten van de heer Van den Heuvel vooral afkomstig zijn van de National Association of Manufacturers. Opmerkelijk genoeg was Van den Heuvel niet goed op de hoogte van wetenschappelijke onderzoeksorganisaties in de VS die zich bezighouden met internationale betrekkingen, zo kende hij de Council on Foreign Relations niet.<sup>34</sup>

Afgezien van de scepsis van de Ford Foundation, boekte Van den Heuvel wel enige vooruitgang bij zijn gastheren, het NSIC en de NAM. Het conferentievoorstel van Van den Heuvel en Baeder was erop gericht om belangstelling te wekken bij

de Amerikaanse industrie voor 'het bouwen van bruggen' en 'de rol van zakenmensen en niet-gouvernementele organisaties in de confrontatie tussen Oost en West', maar Barnett bleef strak gericht op de militair-psychologische dreiging van de Sovjets, en hoewel er op de een of andere manier een compromis gevonden werd, werd het evenement uitgesteld tot begin 1968. De betrekkingen met de NAM waren erg goed op dat moment, zelfs zo goed dat Van den Heuvel Baeder en Davis vlak voor zijn reis naar de vs in juni 1967 in Den Haag introduceerde bij de Nederlandse Werkgeversfederatie. Een koppeling tussen de NAM en Europese fabrikantenbonden kon belangrijke implicaties hebben voor de status van Interdoc. In september 1964 was er al een oriënterende bijeenkomst geweest met het Nederlandse Centrum van Directeuren (commerciële managers van groothandelaren en handelshuizen) voorafgaand aan hun onderzoeksreis naar Moskou, Leningrad en Kiev later die maand. Von Grote had ervoor gezorgd dat Helmut Klocke, een deskundige op het gebied van de Sovjet economie van de universiteit van Göttingen, een voordracht zou houden over de manier van zakendoen onder de Sovjets, en de gepresenteerde informatie was in goede aarde gevallen.<sup>35</sup> Een uitbreiding van de belangstelling voor de handel tussen Oost en West zou zulke bijeenkomsten gebruikelijker maken – en mogelijk lucratief. Maar de belangstelling van de Nederlanders voor deze handel bleef wat achter bij die van de Europese bureaus, en uiteindelijk ging de NAM haar eigen weg.<sup>36</sup> Davis en Searle gaven hun steun nog aan een voorstel om Interdoc een gedetailleerd, lezersvriendelijk boek te laten maken 'over hoe je zaken doet in het Oosten', maar dit plan kwam niet voorbij de tekentafel.

Van den Heuvel keerde terug uit de vs met één doorbraak: Crosby Kelly van het Foreign Relations Committee van de NAM had ermee ingestemd op te treden als 'promotor' van de Interdoc-belangen en distributeur van hun materiaal in de vs, hoewel hij ervoor terugschrok om 'dé Interdoc-vertegenwoordiger' te zijn. Het doel was nog steeds een geschikte Amerikaan te vinden om de rol te vervullen die Ellis in Groot-Brittannië had, maar Kelly, een bekende pr-goeroe voor Litton Industries en lid van de beroemde anti-marxistische Cercle van Pinay, was een uitstekende tijdelijke oplossing.<sup>37</sup> Hij legde uit dat er verschillende invloedrijke personen binnen de NAM waren die 'de handel tussen Oost en West steunen, en dan niet in de eerste plaats vanwege de aanzienlijke winsten die er behaald zouden kunnen worden, maar omdat deze handel zal bijdragen aan het versterken van de structurele veranderingen die nu merkbaar zijn in de communistische landen'. Hij steunde het plan voor de conferentie in Wenen, tenminste wanneer daar de praktische informatie gegeven zou worden die Amerikaanse zakenlieden nodig hadden en er niet 'gepreekt' zou worden.<sup>38</sup>

Op zoek naar Amerikaanse partners bewoog Van den Heuvel zich noodzakelijkerwijs in rechtse kringen die voor sommige Europeanen alle grenzen overschreden. Het was soms lastig om het evenwicht hierin te bewaren. In 1970 bracht Couwenberg een speciaal nummer van *Oost-West* uit over radicalisme, met de bedoeling om ook kritische meningen op te nemen, zoals die waarin de American

Security Council werd beschreven als ‘een van de belangrijkste nazi-organisaties in de vs’. Van den Heuvel was hier vanzelfsprekend niet blij mee. De Council was inderdaad ‘rechts, nationaal en anticommunistisch’, maar niet antisemitisch. ‘Beslist gevaarlijk vind ik zijn neiging om rechtse bewegingen als nazi-organisaties te bestempelen. Dat doen de communisten ook!’<sup>39</sup>

### De Vietnam-projecten

Aangezien de Vietnam-oorlog de reputatie van de Verenigde Staten in Europa beschadigde, vooral onder de jeugd, werd het onontkoombaar voor Washington om de ‘negatieve pers’ te compenseren met wat genuanceerdere meningen over het conflict. Tijdens zijn besprekingen met de CIA in september en oktober 1966 had Reinhard Gehlen aangeboden ‘om wat Vietnamees materiaal te planten bij de Duitse pers’ door vertrouwde journalisten ‘exclusief nieuws’ te bieden.<sup>40</sup> Een reeks door Interdoc uitgegeven publicaties uit het eind van de jaren zestig duidt erop dat de Haagse afdeling ook deelnam aan dit proces – met of zonder Gehlen als tussenpersoon. Het principiële standpunt van deze boeken was dat het conflict beschouwd moest worden als een menselijke tragedie waarvoor alle partijen verantwoordelijk waren – en daarmee was het niet langer simpelweg een gevolg van de Amerikaanse agressie. Dit standpunt kwam in grote lijnen overeen met president Johnsons doel om de oorlog te internationaliseren door er meer bondgenoten bij te betrekken, en zo de last te delen.

Van den Heuvel was al in 1965 actief bezig met het organiseren van ‘studieessies’ en informatie over Vietnam, in nauwe samenwerking met de ambassade van de vs. Eind 1966 ging Van den Heuvel aan de slag voor een mogelijke vertaling van *Een dag in Vietnam*, een objectief reisverslag over Zuidoost Azië van de Nederlandse journalist Max Nord, waarin gebruikt gemaakt werd van beeldmateriaal om de menselijke kant van het conflict te benadrukken.<sup>41</sup> Van den Heuvel wilde iets stellen tegenover de sterke, negatieve beelden van de oorlog die de pers en het televisienieuws begonnen te domineren, en verzamelde snel een collectie essays met observaties over de oorlog vanuit verschillende gezichtspunten, met officiële verklaringen van de vs, Moskou en Beijing, en met opvattingen vanuit perspectieven van de politiek, de krijgsmacht, de ethiek en het vredesonderzoek.<sup>42</sup> De tekst markeerde een vruchtbare samenwerking met majoor-generaal Max Broekmeijer, als directeur van het Defensie Studie Centrum een nuttige bondgenoot van Van den Heuvel. De twee maakten samen vervolgens een strijdlustiger boek, *South Vietnam: Victim of Misunderstanding*, om belangstelling te wekken voor Saigons bijdrage aan het conflict (dit boek werd ook in het Chinees uitgebracht).<sup>43</sup> De serie over de ‘tragedie’ werd afgesloten met een vervolgproject, *Vietnam is Our World*, van Max Nord, hoofdzakelijk een beeld- en grafisch verslag van het dagelijks leven in Noord- en Zuid-Vietnam tussen het geweld en het menselijk lijden.<sup>44</sup>

Pogingen om deze campagne uit te breiden hadden minder succes. In februari 1968 was het Tet-offensief nog steeds bezig toen Van den Heuvels tweede man bij het OWI, Henry van Oort, steun zocht voor een publieke campagne om de Zuid-Vietnamezen te helpen als de gemeenschap die het in deze oorlog het zwaarst te verduren had. In tegenstelling tot de vele westerse particuliere groepen die opgericht waren om geld, medicijnen en voedsel aan de Noord-Vietnamezen te sturen, klaagde Van Oort dat 'er geen enkele groep is die zich heeft gewijd aan het organiseren van steun voor het volk van *Zuid-Vietnam*', maar hij was niet in staat om prominente mensen over te halen om hun naam aan de zaak te verbinden.<sup>45</sup> Van den Heuvel bracht de 'tragedie'-boeken aan de man als een onverhulde poging om tegenwicht te bieden aan de hoofdzakelijk kritische media met 'objectieve feiten', zodat de lezers een evenwichtiger beeld zouden kunnen krijgen van deze zeer controversiële oorlog. Het feit dat Interdoc Nederlandse auteurs gebruikte voor Engelstalige (en Chinese) publicaties over Vietnam toont opnieuw aan dat Nederland gebruikt werd als acceptabele 'façade' voor de belangen van anderen (in dit geval de Amerikanen).

De focus van Interdoc op het Verre Oosten werd nog versterkt door andere plannen. In december 1968 richtte Van Oort het Azië-instituut op, met als doel 'de bevordering van de goede culturele, economische en politieke relaties tussen Nederland en de landen in Azië'. In 1969 maakte Van Oort een reis van vier maanden door Azië om een netwerk op te bouwen, en zijn instituut bracht een tijdschrift uit dat onregelmatig verscheen voordat Van Oort het stokje halverwege 1973 overgaf aan Broekmeijer, die het opnieuw lanceerde als *Asia Bulletin* (1974) en het kwartaalblad *Asian Perspectives* (1975).<sup>46</sup> Naast het Azië-instituut ontstond het Sun Yat-Sen Centrum, in 1973 opgericht door Hans van Ketwich Verschuur, zakenman en voormalig directeur van het Nederlandse Rode Kruis, in samenwerking met Fredrick F. Chen (die later de Taiwanese afgevaardigde in de vs en lid van de Club van Rome zou worden). In die periode was Nederland de tweede handelspartner van Taiwan in Europa, en Van Ketwich Verschuur, die ook optrad als voorzitter van de Stichting Nederland-Vrij China, huurde voor 6000 gulden per jaar een kantoor op de tweede verdieping van Van Stolkweg 10 om de bilaterale zakelijke contacten te stimuleren en de uitgifte van visa te vereenvoudigen. Het kantoor werd zo'n drukke bedoening dat de naam veranderde in de Far East Trade Organisation en een eigen pand kreeg.<sup>47</sup> Deze onderneming was van belang omdat er geen officiële diplomatieke betrekkingen onderhouden werden tussen Den Haag en Taipei, en Nederland in mei 1972 de Volksrepubliek China erkende, waarmee de officiële diplomatieke banden met Taiwan in feite geblokkeerd werden.

De boeken over Vietnam, het Azië-instituut en het Sun Yat-Sen Centrum zijn duidelijke aanwijzingen voor de invloed van de vs op de activiteiten van Interdoc en het OWI, maar er speelde in deze periode nog meer mee. In 1967, precies in de tijd waarin Interdoc zijn internationale bereik wilde vergroten, woonde Van den Heuvel in Taipei de oprichtingsbijeenkomst bij van de World Anti-Communist League (WACL), en hij zou tot 1973 verbonden blijven aan de League. Hoewel de

WACL nuttig was om overal ter wereld nieuwe contacten te leggen, was de band nooit bijzonder hecht. De WACL, een organisatie die voortkwam uit de Taiwanese Asian People's Anti-Communist League en nauwe banden had met de Amerikaanse, anti-Beijing 'China lobby', wilde een koepelorganisatie zijn voor anticommunistische facties over de hele wereld.

Toen de organisatie in de jaren zeventig opschoof naar rechts en zelfs neonazi's opnam (de extreemrechtse Anti-Bolshevich Bloc of Nations onder leiding van de Oekraïner Yaroslav Stetsko was hier ook bij betrokken), verliet Van den Heuvel de groep. Al in 1968 schreef hij aan secretaris-generaal José Hernandez van de WACL: 'Onze benadering van het communisme is anders dan die van jullie [...] de confrontatie met het communisme vereist wellicht ook verschillende methoden in verschillende delen van de wereld.'<sup>48</sup> Broekmeijer zou onderdeel blijven van de gematigde vleugel die zich in 1978 afsplitste in de European Council for Freedom and Human Rights.<sup>49</sup> Te midden van al deze opschudding bleef het contact met Taiwan in stand, en de Taiwanese delegatie in Nederland is heden ten dage gehuisvest in een indrukwekkende villa, een paar huizen verwijderd van Van Stolkweg 10.

### Interdoc goes global: 1967-1970

Een van de hoofdtaken van Raimute von Hassell-von Caprivi na haar benoeming als adjunct-directeur in november 1966 in Den Haag, was te zorgen voor een snelle uitbreiding van het aantal contacten van Interdoc en van de ontvangers van de publicaties overal ter wereld. Er werd speciale aandacht besteed aan de gedekoloniseerde regio's van Afrika, het Midden-Oosten en Azië. Ook met Zuid-Afrika werd contact onderhouden, zowel publiekelijk als achter de schermen.<sup>50</sup> De contacten in Zuid-Amerika waren al gelegd via het Vaticaan en met name dankzij de goede diensten van de jezuïet pater Van Gestel, die Eindhoven begin 1962 een gedetailleerde lijst had gegeven van personen en instituten die rechtstreeks betrokken waren bij sociaal werk op het continent. Het is interessant om te zien dat veel van de namen op Van Gestels lijst direct verbonden waren aan het Comité International d'Information et d'Action Sociale, de opvolger van het Paix et Liberté-netwerk.<sup>51</sup> Eind jaren zestig had het feit dat het niet gelukt was om nationale instuten op te zetten in België, Italië, Zweden en Zwitserland een heroverweging van de strategie tot gevolg, en het werd nu financieel effectiever geacht (en minder tijdverslindend) om publiciteit te krijgen via bestaande kanalen in plaats van te proberen nieuwe op te zetten. Deze actie had wel succes: het voortgangsrapport over 1968 vermeldde 1300 nieuwe contacten (een toename van 80 procent ten opzicht van 1967) in circa 100 landen (een toename van 100 procent). Tegen 1969 hadden deze nieuwe ontwikkelingen tot gevolg dat er een nieuw gebouw nodig was achter het pand aan de Van Stolkweg om de groeiende staf van Interdoc te



kunnen huisvesten.<sup>52</sup> Veel van de contacten (in Zuid-Vietnam, Zuid-Korea en India) kwamen voort uit Van den Heuvels connectie met de WACL.

De interessantste contacten die het gevolg waren van deze uitbreidingsactie zaten in Libanon, Japan, India en Indonesië. Eind 1967 ontving Von Hassell een lange brief van Jebran Chamieh, een journalist die in Beiroet het Research and Publishing House leidde en het Arabische maandblad *Record of Political Events in the Arab World* aan een paar duizend abonnees toestuurde. Chamiehs visie sloot goed aan bij die van Interdoc, aangezien zijn publicaties 'de fundamentele waarden van de westerse beschaving aan de ene kant [toonden], en de misvattingen en zwaktes van de communistisch georiënteerde regimes in de Arabische landen' aan de andere kant.<sup>53</sup> De Libanees verschaftte niet alleen een lijst met contactpersonen in heel Noord-Afrika en het Midden-Oosten (onder wie enkele naaste familieleden van koning Faysal van Saoedi-Arabië), maar stelde ook voor om een Arabische vertaling te laten maken van Broekmeijers *South Vietnam: Victim of Misunderstanding* om de 'Viet-Cong'-propaganda in de regio tegen te gaan (hij had al eerder Arabische versies verzorgd van George Orwells *Animal Farm* en 1984). Van den Heuvel was niet in staat de benodigde financiën te regelen (geschat op een bedrag van 10.800 gulden voor vijfduizend stuks), zelfs al beschikte Interdoc zelf niet over enig recent materiaal voor de Arabische wereld.<sup>54</sup>

Chamieh bezocht Den Haag in november 1968 en de WACL-conferentie in Saigon een maand later. Hij was een tijdlang oprecht geïnteresseerd in het uitbreiden van het bereik van Interdoc in het Midden-Oosten, en dat gold ook voor Einthovens suggestie om via Saoedi-netwerken Franse publicaties te verspreiden in islamitisch Afrika. Het hoogtepunt van hun samenwerking was de Rimini-conferentie in oktober 1970, waarbij Chamieh optrad als voorman om de Arabische deelname te regelen. Aangezien Interdoc ook vasthield aan deelname van de Israëliërs, hoopte men dat het conferentiethema van het Sovjetgevaar de kloof tussen de Arabieren en de Israëliërs zou dichten, maar dat was niet het geval. Zoals Van den Heuvel toe moest geven: 'De Arabische eenheid is een mythe. De vijandigheid tegenover Israël verenigt de Arabieren.'<sup>55</sup> Uiteindelijk was Chamieh de enige aanwezige Arabier. De daaropvolgende concentratie van de Interdoc-activiteiten op Europa en Azië zorgde ervoor dat het contact verbroken raakte.

In Japan was Etsuo Kohtani de belangrijkste contactpersoon. Hij was een gepensioneerde kolonel uit het keizerlijke Japanse leger die het Kojimachi Institute leidde, een onderzoekscentrum op het gebied van nationale en internationale communistische activiteiten dat gefinancierd werd door de Liberale Democratische Partij (LDP). Kohtani, die via de Hoover Institution van Stanford University in contact kwam met Interdoc, had eerder samengewerkt met de Public Security Investigation Agency (Koancho), een agentschap van het ministerie van Justitie dat in 1952 was opgezet als eenheid voor contraspionage en toezicht gericht op linkse subversieve actie.<sup>56</sup> In september 1969 gaf hij een voordracht over vreedzame co-existentie en Azië tijdens de Interdoc-conferentie in Deidesheim over 'Nationale visies op neutralisme en de detente tussen Oost en West', waarna hij de Van

Stolkweg bezocht om te bespreken hoe Interdoc Youth gekoppeld zou kunnen worden aan de jeugdafdeling van de LPD, en hoe hij zou kunnen bijdragen aan een derde deel over het nieuwe links overal ter wereld (dat er nooit zou komen).<sup>57</sup>

India was een speciaal geval vanwege het debat dat er in 1968-1969 gevoerd werd over de formele erkenning van de DDR. Minister-president Jawarlahal Nehru had zich vastberaden gehouden aan de niet-gebonden status van het land, maar de aanzienlijke handel met en investeringen van West-Duitsland betekenden dat zo'n opstelling schadelijke gevolgen kon hebben. De toenemende activiteiten van de DDR aan het eind van de jaren zestig om haar internationale positie te versterken – een campagne met enig succes, vooral toen Egypte onder generaal Nasser in juli 1969 aankondigde dat het de DDR erkende – wekte in Bonn de vrees dat India toe zou geven.<sup>58</sup> Interdoc mengde zich in dit debat door publicaties over het beleid van de DDR te verspreiden via verschillende Indiase afgevaardigden, zoals de lokale tak van het Congress for Cultural Freedom en de J.K. Organisation in Bombay (een concern waarmee Frank Barnett contact had).

In oktober 1967 stonden er veertig Indiase namen en adressen op de lijst, met onder anderen ook die van de journalist P.N. Agarwala, die aanbood als lokale 'Interdoc-correspondent' op te treden, en de actieve vertegenwoordiger van de Asian People's Anti-Communist League (APACL) Rana Swarup, die al in 1963 contact had gehad met Häggmans *Inform*-groep in Lund. Agarwala's aanbod werd afgeslagen ('zijn materiaal heeft beperkt nut'), maar hij publiceerde wel over de activiteiten van het Oostblok in *Orientierung*, het tijdschrift van de BND.<sup>59</sup> Swarup daarentegen kreeg in 1969 \$ 75 per maand om anoniem materiaal van Interdoc in de APACL-publicaties en in zijn eigen blad *Free News and Feature Service* op te nemen. In 1971, tijdens het vernieuwde politieke debat over de Indiase erkenning van de DDR, verspreidde Swarup een paar duizend exemplaren van het BND-pamflet 'Activiteiten van de DDR in India' onder de vlag van zijn pas opgerichte East-West Centre in New Delhi. De contacten met Swarup zouden tot 1974 in stand blijven. De Indiase episode toont een opmerkelijke, tijdelijke gelijkgerichtheid aan tussen het officiële West-Duitse buitenlandse beleid, Interdoc en het APACL-netwerk met het gemeenschappelijke doel om de DDR internationaal te isoleren.<sup>60</sup>

Vanwege het koloniale verleden van Nederland tot 1949 was Indonesië een geval apart in de internationaliseringsfase van Interdoc. Nadat de communistische partij in 1965-1966 weggevaagd was en Soeharto in maart 1967 tot interim-president benoemd was, legde Interdoc onmiddellijk contact met twee nieuwe mensen: H. Sitompoel, de afgevaardigde in Nederland van de rechtse krant *Nusantara* uit Djakarta (die onder Soekarno verboden was geweest), en generaal Simatupang, de Indonesische afgevaardigde bij de Wereldraad van Kerken.<sup>61</sup> Het contact werd gelegd door professor Verkuyl, een oom van Van den Heuvel en indertijd algemeen secretaris van de Nederlandse Protestantse Missieraad, die zowel Sitompoel als Simatupang meebracht naar een bijeenkomst in april 1967 in Den Haag. Sitompoel, die wilde weten of Interdoc een trainingsprogramma kon opzetten voor twee collega's, hield lange besprekingen over de mogelijkheden met Mennes, Couwen-

berg, Ellis en Von Grote. Vanwege de gevoelige aard van de Nederlands-Indonesische betrekkingen op dat moment, en de noodzaak niet de schijn te wekken van inmenging in Indonesische zaken, regelde Eindhoven het vertrouwelijk met het ministerie van Buitenlandse Zaken.<sup>62</sup>

Eindhoven, die het project zelf leidde, zorgde vervolgens voor de noodzakelijke middelen van Shell, Unilever, AKZO (de opvolger van de AKU) en Philips (18.800 gulden totaal), en de twee kandidaten – Dharmawan Tjondonegro en Domingus Nanlohy – kwamen in april 1970 in Nederland aan voor een trainingsperiode van vier maanden. Het project moest de eerste kleine stap worden in het doorbreken van de Indonesische politieke en culturele isolatie, en een hernieuwde kennismaking met westerse ideeën, maar in 1970 waren de ambities inmiddels uitgegroeid tot het opzetten van een regionaal informatie-centrum voor Zuidoost-Azië naar het model van het OWI en het Kohtani Institute. Zoals Tjondronegro en Nanlohy opmerkten, was de communistische partij geneutraliseerd als militaire macht, maar moest ze nog wel aangepakt worden op het ‘psycho-politieke’ niveau. Er bestond goede hoop dat de Shell – via De Niet – zo’n onderneming zou willen financieren.<sup>63</sup>

In oktober 1968 deed zich een andere mogelijkheid voor via Oejeng Soewargana, een expert in communistische strategie en instructeur aan het college voor militair kader in Djakarta. Soewargana kreeg opdracht van de regering van Soeharto om een Institute for International Studies op te zetten, waarmee hij de eerste niet-communist werd die toestemming kreeg om hoge regeringsfunctionarissen op te leiden in de theorie en de praktijk van het communisme, en hij nam contact op met Interdoc om assistentie te vragen. Er volgde een langdurige onderzoeksmis­sie, die hem naar de Verenigde Staten en Europa voerde (met onder meer bezoeken aan Von Grottes Arbeitsgruppe en de Stiftung Wissenschaft und Politik), en ook een gedeeltelijk gesubsidieerd verblijf in Nederland om materiaal over China te bestuderen. Het is interessant dat Soewargana zich ook wilde concentreren op de islam en de moderne samenleving, aangezien dat ‘het belangrijkste probleem zal worden in de naaste toekomst’.<sup>64</sup>

Er zijn geen aanwijzingen dat deze contacten na 1971 zijn voortgezet, of dat het gewenste Zuidoost-Azië Centrum ooit is opgericht. Niettemin kon het OWI zich dankzij deze nieuwe contacten met Indonesië positioneren als de voorhoede bij het opnieuw aanknopen van bilaterale betrekkingen, en werd er in februari 1970 een eendaagse conferentie over Indonesië georganiseerd, waarvoor Couwenberg een speciale uitgave van *Oost-West* liet verschijnen. Deze conferentie, die een actieve discussie opleverde over de Indonesische politieke ontwikkelingen en de mogelijke bijdrage daaraan van Nederlandse ontwikkelingshulp, kreeg behoorlijk veel publiciteit en bleek een nuttige manier te zijn om de vooralsnog zwakke banden met het Nederlandse ministerie van Buitenlandse Zaken aan te halen.<sup>65</sup> Toch was Eindhoven teleurgesteld dat het project niet meer voor Interdoc opleverde. In september 1970 zou Soeharto een belangrijk staatsbezoek afleggen aan Nederland, waarmee de bilaterale betrekkingen in feite genormaliseerd werden.

**Brian Crozier, het Institute for the Study of Conflict,  
en de Amerikaanse fase: 1968-1972**

In november 1967 berichtte Van den Heuvel aan Vaccari dat er een bijeenkomst van het organiserend comité gehouden zou worden ter voorbereiding van het transatlantische evenement van Barnett, Baeder en Van den Heuvel. Daaraan zouden hijzelf, Baeder en Triesch aan het eind van die maand deelnemen in hotel Sacher in Wenen (Vaccari werd uitgenodigd als vierde man, maar was opnieuw niet in staat aanwezig te zijn). Van den Heuvel had de leiding: 'Ik realiseer me dat ik het leeuwendeel van het werk moet doen, maar dat hoort er allemaal bij.'<sup>66</sup> De Euro-Amerikaanse bijeenkomst in Wenen werd opnieuw uitgesteld tot eind 1968, en moet op een bepaald moment afgelast zijn.<sup>67</sup> De reden daarvoor betrof het contact tussen Barnett en Crozier, en werd in de loop van 1968 concreter. Crozier, die in december 1963 ontslag had genomen bij de afdeling Foreign Report van *The Economist* om te ontsnappen aan 'de steeds vervelender en contraproductieve' redactionele sturing van het tijdschrift, wilde graag zijn eigen instituut op zijn eigen voorwaarden opzetten.<sup>68</sup> Hij raakte geïnteresseerd in het nieuwe links en de dreiging van gewelddadige subversieve actie in het Westen, waarin hij de hand van het Kremlin zag, en dit zou het leitmotif voor zijn nieuwe onderneming worden. Hij schreef over deze onderwerpen voor het persagentschap van het Congress for Cultural Freedom (CCF), Forum World Features (FWF, waarvan hij redacteur was sinds 1965) en de IRD, en droeg bij aan de Zandvoort-conferentie van Interdoc over het nieuwe links in september.

Nu wilde Crozier een stap verder gaan en (in zijn eigen woorden) 'een onderzoekscentrum [oprichten] dat studies zou voortbrengen naar het steeds bredere scala aan groepen en krachten die geweld, chaos en verstoring in onze samenlevingen brengen, maar nog altijd in de context van de Sovjet strategie'. De eerste handeling, in mei 1969, was de publicatie van een maandelijks serie *Conflict Studies* onder de vlag van de Current Affairs Research Services Centre. Het jaar daarop zette hij, met Sovjetdeskundige Leonard Shapiro van het London School of Economics en andere notabelen (de academici Max Beloff en Hugh Seton-Watson, diplomaat en CCF-partner Adam Watson en counter-insurgency deskundige sir Robert Thompson), het Institute for the Study of Conflict (ISOC) op.

Het meest interessante aan het ISOC is de manier waarop het gefinancierd werd. Volgens Crozier kreeg hij aanvankelijk toelages van Shell (£ 5000 per jaar gedurende drie jaar) en British Petroleum (£ 4000 per jaar gedurende twee jaar), en via de CIA kreeg Crozier toegang tot Richard Mellon Scaife, de filantroop, die hem \$ 100.000 per jaar gaf. Scaife was duidelijk beïnvloed door McMichael als iemand die, zoals Crozier tevreden noteerde, 'de juiste kanalen wist te kiezen voor de fondsen die hij ter beschikking had'.<sup>69</sup> Het geld van de CIA kwam ook via FWF binnen, maar het ISOC onderhield daarnaast nauwe betrekkingen met MI6, zowel wat de financiën als wat het personeel betreft.<sup>70</sup> Dit waren de bedragen waar Van den Heuvel de voorafgaande vijf jaar achteraan had gezeten in Groot-Brittannië

en de vs, en die steeds buiten zijn bereik waren gebleven. In zijn plaats had Crozier de goede benadering gevonden van de goede connecties. Het resultaat was dat Interdoc binnen dit nieuwe machtsveld een veilige plek moest zien te veroveren.

Van den Heuvel en Geyer reisden in november 1968 samen naar de Verenigde Staten. Tijdens deze reis, die in het teken stond van het optimisme na het succes van de Zandvoort-conferentie van september over het nieuwe links, probeerden ze de samenwerking te intensiveren, fondsen te regelen en een doorbraak te bereiken met 'Interdoc-vs'. Het feit dat Geyer meereisde met de Nederlander duidt erop dat dit een serieuze poging was om een partnerschap te sluiten met bondgenoten in de Verenigde Staten, aangezien Geyer, in de woorden van zijn collega Dietmar Töppel bij IIF, 'de Amerikanen niet vertrouwde'.<sup>71</sup> Maar Geyer toonde in deze periode oprechte belangstelling voor de Anglo-Amerikaanse connectie; eind 1969 bezocht hij Londen, en in het jaarverslag over 1967 staat dat 'een aantal concrete punten van samenwerking' geregeld waren tijdens de reis door de vs.

Er was ook hoop op de oprichting van een 'Interdoc-Canada' in Ottawa dankzij een oud contact van Eindhoven: voormalig diplomaat A.H.J. (Tony) Lovink. Lovink, die een prestigieuze maar niet altijd even succesvolle carrière achter zich had liggen (waarbij hij onder meer hoofd van de Centrale Inlichtingendienst in Londen in 1942-1943 was geweest en de eerste Nederlandse Hoge Commissaris in het net onafhankelijk geworden Indonesië), was in 1967 met pensioen gegaan en in Canada blijven wonen na zijn tweede termijn als ambassadeur in Ottawa.<sup>72</sup> In het voortgangsrapport werd duidelijk gesteld dat bovenaan de lijst voor deze reis stond om 'de verwezenlijking van een Interdoc-vs te versnellen'. In het verslag stond ook het doel 'om in de loop van 1969 één of twee projectvoorstellen in te dienen bij de Ford Foundation', maar er zijn geen aantekeningen van dergelijke voorstellen in de archieven van Ford.<sup>73</sup> In 1969 werd de Amerikaanse aanwezigheid binnen Interdoc duidelijker. Het voortgangsrapport van dat jaar concludeert als volgt:

Ondanks de overdaad aan instituten die zich in Amerika bezighouden met Oost-West zaken, lijkt het erop dat er in veel gevallen nog steeds bijzondere aandacht bestaat voor het werk en de publicaties van Interdoc. Interdoc heeft zulke goede connecties met sommigen van deze instituten en mensen dat een Interdoc-kantoor in de Verenigde Staten al overwogen kan worden. Het is nog steeds de ambitie van Interdoc om een permanent centraal kantoor op te zetten in de Verenigde Staten.<sup>74</sup>

Van den Heuvel bleef zijn Amerikaanse netwerk uitbreiden. In juni 1970 ontmoette hij William Casey, mede-oprichter van het NSIC, voor het eerst. Maar de gehoopte doorbraak met een officieel Interdoc-kantoor kwam er niet.<sup>75</sup> Crozier – die Casey al in 1968 had ontmoet – had een voorsprong. Na de mislukking met Hesmondhalgh en het verbreken van de banden tussen Interdoc en de IRD in 1968 wilde Crozier geen extra verantwoordelijkheden meer op zich nemen voor Den Haag.<sup>76</sup>

De periode 1968-1969 leek zo geschikt om Interdoc te positioneren als een nuttige uitbreiding van het nieuwe, transatlantische NSIC-ISOC-apparaat. Barnett en Crozier stonden nog op vriendschappelijke voet met Van den Heuvel. Crozier accepteerde de uitnodiging om zitting te nemen in het Interdoc-bestuur toen Ellis afstand nam in 1967, en bleef actief tot 1971. Hij gebruikte de Deidesheim-conferentie van Interdoc in september 1969 ook om reclame te maken voor *Conflict Studies*, en stuurde in ruil FWF-materiaal door naar Den Haag en München.<sup>77</sup> Maar dit was allemaal puur zakelijk. Croziers correspondentie met Van den Heuvel is evenzeer gevuld met bonnetjes en betalingsverzoeken als met een werkelijke ontmoeting van de geesten of het uitwisselen van ideeën. In 1970 verbond hij zich aan het opgeleefde Common Cause, dat onder leiding van Peter Crane op zoek was naar steun van bedrijven, voor zijn eigen studie (met meerdere auteurs) naar het nieuwe links.<sup>78</sup> De agenda's werden opgesteld, en Crozier wilde de leiding hebben.

Na de Rimini-conferentie van oktober 1970 en de aankondiging van de Duitse terugtrekking voerde Van den Heuvel zijn pogingen op om input uit de vs te krijgen. In november reisde hij onmiddellijk naar de vs, waar hij Barnett en Dan McMichael een voorstel deed voor een jaarlijkse bijdrage van tussen de \$25.000 en \$70.000, afhankelijk van wat de Duitsers zouden doen. Het idee was om Interdoc te laten doorgaan als internationaal coördinatiecentrum voor informatie en om aanwezig te blijven in Londen en Berlijn; Barnett en Mott zouden in het bestuur komen.<sup>79</sup> Er zou speciale aandacht besteed worden aan het trainen van deelnemers aan Oost-West-conferenties en aan het publiceren van het werk van Sovjetdissidenten dat naar het Westen gesmokkeld kon worden en waarin 'negatieve trekken worden blootgelegd en de fundamentele mensenrechten worden verdedigd'. Operationeel gezien zou Interdoc functioneren als de internationale arm van het NSIC-ISOC-OWI-apparaat (Albertini maakte geen deel uit van deze constellatie). De Amerikanen zegden toe 'een serieuze inspanning' te zullen leveren om de benodigde fondsen binnen te halen.<sup>80</sup> Maar het ISOC van Crozier, dat in juni van dat jaar geopend was en zijn eerste conferentie (over het Arabisch-Israëliëse conflict) hield in december in Sidney Sussex College, Cambridge, bezette de ruimte al die Interdoc had willen innemen.<sup>81</sup>

Een incident ter illustratie van de relatie: Van den Heuvel, die moeite had de financiën rond te krijgen voor de Brighton-conferentie van Interdoc van september 1971 over Europese en Amerikaanse benaderingen van het Sovjetblok, vroeg het ISOC om hulp, maar werd afgewezen. Crozier zei dat hij maar 'een geraamte van een staf' had met 'magere middelen', en dat het idee was dat zijn instituut 'uitsluitend een ontvangende organisatie wordt, niet een donerende'.<sup>82</sup> Dit was duidelijk een beperkt partnerschap. Een alternatieve route leidde naar Frankrijk. Eindhoven had geprobeerd de banden met Parijs weer aan te halen toen de Duitsers hun terugtrekking aankondigden, en bij de Brighton-conferentie was generaal Jacques Puech aanwezig, het voormalige personeelshoofd van de Franse krijgsmacht. Lang, die het evenement versloeg voor Albertini, merkte op dat hierin de

hand te zien was van het nieuwe, post-gaullistische hoofd van de SDECE, Alexandre de Marenches. Er zijn tekenen dat de Fransen in de jaren zeventig inderdaad fondsen ter beschikking hebben gesteld aan Interdoc.<sup>83</sup>

Barnett kwam met een alternatief en liet Van den Heuvel een aanvraag doen voor \$30.000 bij de American-Asian Educational Exchange (AAEE), een anti-totalitaire club die in 1957 was opgericht ter bevordering van het wederzijdse begrip tussen de Amerikanen en 'de onafhankelijke landen van Azië' (een beleefde manier om te beschrijven dat ze onderdeel waren van de rechtse, pro-Taiwanese 'China Lobby' in de vs). Om zijn zaak te bepleiten, wees de Nederlander met nadruk op Van Oorts Azië-instituut, de Vietnam-publicaties van Interdoc en de groeiende aandacht voor China, en in maart kwam het antwoord dat de aanvraag was goedgekeurd. Van den Heuvel, die zich bewust was van de succesvolle benadering van de Amerikanen door het ISOC, had geschermd met een reeks publicaties over de theorie en de praktijk van de Chinese invloed in het Midden-Oosten en Indonesië, en met een conferentie over guerrilla-oorlogvoering in Azië die later dat jaar gehouden zou worden. De AAEE was tevreden, maar net als alle koude-oorlogvoerders in de vs wilden ze dat er meer aandacht besteed zou worden aan de plannen van Moskou.

Nu de conferentie in Noordwijk over guerrilla-oorlogvoering in Azië in juni 1971 door kon gaan, nodigde Van den Heuvel AAEE-voorzitter en voormalig NSIC-onderzoeksdirecteur Frank Trager uit om een voordracht te geven over de situatie in Azië.<sup>84</sup> Andere bijdragen kwamen van Kernig, brigadegeneraal W.F.K. Thompson, Douglas Pike, Vietnam-specialist van de USIA, en Dennis Duncanson van de universiteit van Kent (een compagnon van sir Robert Thompson) over de lessen die in de jaren vijftig in Malaya geleerd waren. Het idee achter het evenement was duidelijk: de Vietnam-oorlog moest gezien worden in de context van een wereldwijde communistische strategie om 'nationale bevrijdingsoorlogen' in te zetten als essentieel onderdeel van vreedzame co-existentie. Zoals Trager zei: Vietnam was 'een façade in een wereldoorlog'.<sup>85</sup> Iedere kritiek op de militaire reactie van de vs sloeg de plank daarom helemaal mis. Het leek een voorteken. Van den Heuvel liet Ellis halverwege 1971 weten: 'Ik verwacht groeiende Amerikaanse samenwerking', en na een volgend bezoek aan de vs in mei kon hij berichten dat zijn werk aanzienlijk was uitgebreid doordat 'de nieuwe Amerikaanse steun [...] ook de nodige taken met zich mee[brengt]'.<sup>86</sup> Een reeks Interdoc-publicaties uit 1971-1972 illustreert deze nieuwe Amerikaanse input: *Activities of the GDR in India* (1971), *The Indonesian Communist Party and its relations with the Soviet Union and the People's Republic of China* (1972), *Soviet Aid to India* (1973), en *Soviet Views on Japanese Expansion* (1973). Een publicatie over de 'International Communist Student Movement', lijkt het niet gehaald te hebben, ondanks 'bijzonder goede inside-information'. De Amerikaanse bijdrage voor 1972 zou nog eens \$ 22.500 bedragen (circa 100.000 gulden).<sup>87</sup>

De \$ 30.000 voor 1971 was een reddingsboei, maar de totale ineenstorting van de Duitse financiering in 1972 leverde een ernstige crisis op. McMichael berichtte

in augustus dat er geen kans was op nieuwe fondsen van het Scaife-network en dat Barnett noch Trager op korte termijn iets konden regelen.<sup>88</sup> Het was onmogelijk voor Van den Heuvel, die een groot deel van zijn staf moest laten gaan, om de aandacht van Interdoc ineens te verleggen naar het Verre Oosten, zoals zijn nieuwe Amerikaanse geldschietters wilden.<sup>89</sup> In plaats daarvan werd de focus nu gericht op een grote conferentie in samenwerking met het Committee on Education about Communism van de American Bar Association, die in november gehouden zou worden in het Airlie House in Valley Forge, Pennsylvania, van de Freedoms Foundation. Onder de titel 'Amerikaans-Europese betrekkingen tegenover communistische doelstellingen in Europa' was deze bedoeld om Interdoc voet aan de grond te laten krijgen in de vs. Maar aangezien alles binnen twee maanden geregeld moest worden, leek het meer op een laatste poging. Ondanks beloftes dat er nog andere kanalen gevonden zouden kunnen worden, waren de Duitse geldstromen uiteindelijk helemaal opgedroogd. Van den Heuvel was tegenover Crozier heel open over de Amerikaanse connectie:

Ik denk dat wij allemaal de Amerikaanse band met Interdoc willen verstevigen. Een of twee van ons hebben wellicht enige bedenkingen dat de Amerikanen een te grote rol krijgen binnen Interdoc. Ik ben daar niet bang voor, Interdoc is in de eerste plaats een Europese organisatie en zal dat ook blijven. Toch is nauwe samenwerking met de Amerikanen essentieel voor ons, om verschillende redenen. West-Europa en Noord-Amerika vormen samen de westerse wereld. De eenheid van de westerse wereld is vreselijk belangrijk en zou met alle mogelijke middelen bevorderd moeten worden, ook door Interdoc.<sup>90</sup>

De conferentie die de band met de vs had moeten verstevigen, ging in november 1972 gewoon door, nadat de financiële strubbelingen van dat jaar ter zijde waren geschoven door een garantie voor de financiering die Mott van de American Bar Association gekregen had. Zoals W.F.K. Thompson naderhand opmerkte, was 'het feit dat er voor het eerst een grote INTERDOC-conferentie werd gehouden in de Verenigde Staten, op zichzelf al van groot belang'.<sup>91</sup> Van den Heuvel was vastbesloten om indruk te maken, en hij nodigde Joseph Luns, secretaris-generaal van de NAVO, Manlio Brosio, een van zijn voorgangers (en het toenmalige hoofd van de Atlantic Treaty Association), en Curt Gasteyger, adjunct-directeur van het Atlantic Institute en voormalige partner, uit om Interdoc te verbinden met gevestigde transatlantische netwerken.<sup>92</sup> Walter Bell gebruikte het evenement om Jeremy Russell van Shell UK, een expert op het gebied van Oost-Europa, te interesseren voor Interdocs blijvende relevantie in internationale zaken, en de Shell-man nam bereidwillig deel als panellid.

Met bijdragen van voormalig minister van Buitenlandse Zaken van de vs Dean Rusk (over 'Onderhandelen met het Oosten') en onderminister van Buitenlandse Zaken voor Politieke Zaken U. Alexis Johnson (over 'Oosters beleid van het Westen') had het evenement een voldoende hoog profiel om het aanzien van



Interdoc aan de andere kant van de Atlantische Oceaan te vergroten. Er namen vrij grote delegaties uit Groot-Brittannië, Nederland en Duitsland aan deel – samen met twee Franse afgevaardigden: generaal Puech en bataljonscommandant Robert Monguilan.<sup>93</sup> Andere forumgesprekken behandelden ‘De aanwezigheid van de vs in Europa’ en ‘Wrijving binnen het Bondgenootschap’, en daarnaast kwam op de conferentie de veranderende transatlantische relatie in een tijdperk van detente en rapprochement tussen de vs en China aan de orde. Zoals een lokaal verslag het omschreef: ‘Lange discussies over de Sovjet doelstellingen in Europa, die geklasseerd werden van absolute onderwerping aan het communisme als maximaal Sovjet doel, tot “Finlandisatie” (neutralisering van West-Europa zoals in Finland gebeurd is, met een Sovjet vetorecht op het beleid) als minimaal doel.’<sup>94</sup>

De Stasi, die Interdoc nog steeds in de gaten hield ondanks de terugtrekking van de BND, berichtte correct over de boodschap van de conferentie dat ‘de kracht en de eenheid van de westerse alliantie een cruciale voorwaarde was voor succesrijke onderhandelingen met het Oosten’, waarvan een essentieel onderdeel werd geïllustreerd door de voortdurende aanwezigheid van de troepen van de vs in West-Europa.<sup>95</sup> Maar de spanningen lagen nooit ver onder het oppervlak. Ondanks het feit dat het een Interdoc-conferentie betrof, had Barnett Europeanen uitgenodigd zonder dat te bespreken met Thompson, Bell of Van den Heuvel. Barnett sloot de conferentie af door een discussie op te starten over ‘Wat nu?’ waarbij hij aangaf dat zijn werkelijke belangstelling lag bij ‘een nieuwe internationale organisatie, wellicht gefinancierd door multinationals, die de problemen van internationale veiligheid zou bestuderen’. Voor Bell was dit precies het probleem: ‘Barnett wordt betaald om een compromisloze, negatieve houding aan te nemen’, waarin ‘actie’ gelijkstond aan ‘het oprichten en ondersteunen van koude oorlogsverenigingen en -instellingen’. Aan de andere kant maakte Van den Heuvel gebruik van de gelegenheid om nog eens te verklaren dat Den Haag de perfecte locatie was voor een instructiecentrum voor degenen die voor zaken of om andere redenen naar de andere kant van het IJzeren Gordijn wilden reizen. In brieven aan Kernig, Lades en Von Grote na afloop (geen van drieën was bij de conferentie), benadrukte hij het plan om een Interdoc-desk op te zetten om ervaringen over het onderhandelen met het Oosten te bundelen, waarvan de ene helft door de Amerikanen en de andere helft door de Europeanen betaald zou worden. Het oorspronkelijke plan dat in 1967 met Baeder en Barnett besproken was, stond nog, maar dat gold ook voor de scherpe scheidslijnen, en die zouden alleen maar dieper worden.<sup>96</sup>



## Interdoc hervormt – de jaren zeventig en detente

Vijandigheid die met vijandigheid beantwoord wordt kan nooit iets positiefs creëren, maar alleen haat, en betrekkingen die op haat gebaseerd zijn leiden gemakkelijk tot agressie. Het is misschien te veel om te verwachten dat we een tegenstander in een vriend kunnen veranderen, aangezien dat lang zal duren. We kunnen echter wel proberen om hem zodanig te veranderen dat hij langzaamaan zijn vijandigheid kwijtraakt. Hij moet zich realiseren dat hij door de betere betrekkingen niet zal verliezen, maar zal winnen. Als het Westen op deze manier verdergaat, zal dat wezenlijk bijdragen aan de vrede.

Cees van dan Heuvel, 1967<sup>1</sup>

In oktober 1974 ging Cees van den Heuvel naar Moskou. Het zou de eerste van een aantal reizen naar hoofdsteden in Oost-Europa zijn, en op elk van die reizen deed hij instituten voor internationale zaken, denktanks voor buitenlands beleid en ministeries van buitenlandse zaken aan. In de jaren zeventig knoopte hij sterke banden aan met mensen en organisaties in met name Polen en de Sovjet-Unie. Hij reisde alleen en regelde alles zelf. Het waren onderzoeksmissies om meer te leren over de communistische opvattingen over het Westen in een periode dat de diplomatieke en veiligheidsonderhandelingen van de detente in volle gang waren. Oost en West wedijverden met elkaar bij de Conferentie over Veiligheid en Samenwerking in Europa (CVSE) in Helsinki, de onderhandelingen over wederzijdse en evenwichtige vermindering van troepen (MBFR-onderhandelingen) in Wenen, en de Washington-Moskou Strategic Arms Limitations Talks (SALT). Al ruim een decennium had Van den Heuvel anderen gewaarschuwd en onderricht in de fijne kneepjes van Oost-Westcontacten via de SOEV, het OWI en Interdoc, nu wilde hij het met eigen ogen zien. Het zou ongetwijfeld Geyers goedkeuring hebben gedragen.

De reizen die de Nederlander naar het Oosten maakte, stonden centraal binnen een Interdoc dat met de tijd mee veranderde – maar even vastbesloten was om zijn missie te volbrengen. ‘Wat is het nut van onze militaire en diplomatieke veronderstellingen als wij de opvattingen van de Sovjets over de strategische en

politieke werkelijkheid niet begrijpen?’ had hij in 1967 geschreven: ‘Dit is allereerst een psychologische vraag.’<sup>2</sup> Recent onderzoek richt zich steeds meer op de rol van privégroepen in het detenteproces, met name op de manier waarop zij een mensenrechtenagenda nastreefden voordat de Westerse regeringen deze zaak officieel omarmden.<sup>3</sup> Dit hoofdstuk bestudeert de omvang van het Interdoc-netwerk tot in de jaren zeventig, evenals de meningsverschillen over de detente die eraan ten grondslag lagen.

In de nasleep van de terugtrekking van de BND werd Interdoc hervormd tot een lossere multinationale onderneming, en het bestuur kwam in 1973 overeen om verder te gaan ‘als de internationale tak van het Oost-West Instituut.’<sup>4</sup> Hoewel de contacten met West-Duitsland gedurende de jaren zeventig onderhouden werden, stond Interdoc nu los van de Duitse fixatie op de DDR. In 1971 werd de bestuursraad gereorganiseerd, en Eindhoven, die inmiddels met een zwakke gezondheid kampte, werd als voorzitter vervangen door brigadegeneraal W.F.K. ‘Sheriff’ Thompson. Thompson, die nauw samenwerkte met Crozier, Stewart ‘Paddy’ Menaul (Royal United Services Institute for Defence Studies) en Frank Kitson, gebruikte zijn column in de *Daily Telegraph* om te waarschuwen voor de gevaren van te grote zelfgenoegzaamheid in een tijd van detente. ‘Extremistische groepen die vastbesloten zijn om gevestigde instituten te ondermijnen worden bereidwillig of onbewust geëxploiteerd door krachten van buitenaf,’ schreef hij in augustus 1972: ‘Het gevaar ligt minder in de effectiviteit van de subversieve krachten dan dat wij, net zoals de Duitse Weimarrepubliek, door overmatig liberalisme onze eigen ondergang teweeg zouden kunnen brengen.’<sup>5</sup>

Zowel Kernig (vicevoorzitter) als Lades bleef tot 1979 in de raad (althans op papier). De Amerikanen Barnett en Mott waren voor die datum al weg. Kernig – à la Crozier – hield zich bezig met een multinationale studie naar ‘stedelijk geweld in hoogontwikkelde, moderne maatschappijen’, terwijl Lades een vergelijkende studie naar het onderwijs in Oost- en West-Duitsland deed.<sup>6</sup> Terwijl Kernig en Lades elders in touw waren, haalde Van den Heuvel zijn contacten met Haus Rissen in Hamburg aan en legde, in samenwerking met Hornix en de stichting Volk en Verdediging, contact met nieuwe partners bij het West-Duitse ministerie van Defensie en zijn belangrijkste uitgever, Markus Verlag.<sup>7</sup> In 1973 werd een nieuwe relatie gesmeed met het ministeries Arbeitskreis für Landesverteidigung, een openbaar instituut dat was opgericht om de steun voor het behoud van defensieve slagkracht in een tijd van detente en de algemene steun voor demilitarisatie te vergroten.<sup>8</sup> Het jaar daarop hielden het OWI en het Arbeitskreis een gezamenlijke tweedaagse conferentie in Noordwijk over de noodzakelijkheid van het in stand houden van de militaire paraatheid in de NAVO-landen. Opmerkelijk genoeg werd de hele conferentie in hotel Noordzee in het Duits gehouden.<sup>9</sup>

Financieel bleef Shell een trouwe donateur, aangezien de boekhouding van 1978 een door de multinational geschonken som van 30.000 gulden toont (naast 10.000 van Philips en 5000 van Unilever).<sup>10</sup> Van den Heuvel bleef volharden in zijn strijd om subsidie te verkrijgen van het ministerie van Defensie. Hij had sterke bond-

genoten, met name de secretaris-generaal van het ministerie van 1969 tot 1984 Gerard Peijnenburg, en de liberaal politicus Harm van Riel (bestuurslid van het OWI), die in het parlement zijn bezorgdheid uitte over de afnemende motivatie van het Nederlands militair personeel. Als bestuurslid van de Stichting Fondsenwerving Militaire Oorlogs- en Dienstsachtoffers (SFMO) had Peijnenburg een sleutelpositie om het grote budget van de stichting (meer dan 70 miljoen gulden in de jaren tachtig) toe te wijzen aan verschillende projecten van Van den Heuvel, inclusief de Stichting Geestelijke Weerbaarheid en haar inspanningen om de idealen van het democratisch burgerschap aan te prijzen middels haar publicatie *Basis*.<sup>11</sup>

Maar er kwam in de jaren zeventig ook nog geld uit een andere hoek, zoals de financiële rapporten van het OWI laten zien: in 1976 waren 'buitenlandse fondsen' goed voor 90.000 gulden, de helft van het totaalbedrag dat werd ontvangen van donateurs, en dit bleef het geval tot in 1977 (92.000 gulden) en 1978 (71.000). De meest voor de hand liggende bron van deze inkomsten waren de Amerikanen. In 1974 was de Amerikaanse bijdrage \$ 25.000 en Van den Heuvel, steeds op zoek naar manieren om deze geldschietter te behouden, verwees in een brief naar Bell naar onze 'vrienden in Pittsburgh', maar de relatie was moeilijk en de bron van de 'buitenlandse fondsen' blijft onduidelijk.<sup>12</sup>

Een overzicht van de belangrijkste partners van het OWI voor de ontbinding eind 1978 toont dat de coalitie die begin jaren zeventig was samengesteld om Interdoc drijvende te houden (Croziers ISOC, Sagers Ost-Instituut, Haus Rissen, en de Hoover Institution) nog steeds standhield, op papier tenminste, maar tijdens die jaren waren er grote breuken ontstaan. Van den Heuvel had een goede werkrelatie opgebouwd met Haus Rissen en de directeur ervan, Gerhard Merzlyn, door hun gemeenschappelijke interesse in het bevorderen van de handel tussen Oost en West, met name voor Amerikanen. Opmerkelijk genoeg worden het NSIC en de American Bar Association niet op de lijst vermeld, en een poging om een laatste Interdoc-conferentie te organiseren in 1978 werd opgegeven wegens het gebrek aan samenhang onder de voormalige partners. Andere anticommunistische rechtse groepen – WACL, CEDI, Le Cercle – waren eind jaren zeventig langzaam uit Interdocs kring verdwenen. Bell, die het etiket 'psychologische oorlogvoering' tijdens een nieuw tijdperk achter zich wilde laten, pleitte ervoor dat 'het extreemrechtse element geëlimineerd moet worden. Maar ik kan zien dat het niet zo makkelijk is [...]'. Tegen het einde van 1976 had hij zijn rol als vertegenwoordiger van het Verenigd Koninkrijk voor Interdoc opgegeven, met name om deze reden.<sup>13</sup>

De Interdoc brochure van 1973 vermeldt dat 'Interdoc ernaar streeft om de Atlantische Gemeenschap te dienen. Gevestigd in Europa, met het hoofdkantoor in Den Haag, heeft Interdoc over de Atlantische Oceaan gereikt en sterke banden gesmeed met de Verenigde Staten.'<sup>14</sup> Terwijl Couwenberg zijn tijd steeds meer besteedde aan *Civis Mundi* en aan zijn rol aan de Erasmus Universiteit, werd Van den Heuvel tijdens de jaren zeventig gesteund door twee nieuwe partners: A.C.A. (Tony) Dake, voormalig journalist en nu communicatieondernemer, en Ernst H.

van Eeghen, een zakenman met veel connecties. Dake gaf in 1973 een carrière in de media op (als correspondent in Moskou en Bonn voor *Het Parool* en *NRC Handelsblad* en later als politiek adviseur voor de NOS) om zijn kabelinfrastructuur-bedrijf (Delta Kabel) te leiden, een bedrijf dat profiteerde van de behoeften van de groeiende commerciële televisiemarkt. De stichting Haëlla van de familie Dake was een cruciale nieuwe bron van inkomsten voor Van den Heuvels activiteiten. Alleen al in 1976 droeg zij 30.000 gulden bij.<sup>15</sup> Van Eeghen, wiens familiebedrijf onder andere belang had in de oudste privébank in Nederland (Oyers & van Eeghen, opgericht in 1797) en het levensmiddelenconcern de Van Eeghen Groep (opgericht in 1662) was ook een grote onafhankelijke ondernemer. Geïnspireerd door zijn mennonitische geloof en door het voorbeeld van de informele Dartmouth-conferenties tussen vertegenwoordigers van de Sovjet-Unie en Amerika in de jaren zeventig en tachtig, maakte van Eeghen gebruik van de World Council of Churches om zijn eigen contacten met de Sovjetveiligheidsmacht op te bouwen en hield een aantal informele congressen op zijn landgoed Berkenrode in Haarlem.<sup>16</sup>

In de jaren zeventig werden verschillende activiteiten ondernomen om de transatlantische band te versterken, zowel offensief als defensief – al sinds het ontstaan van de organisatie het handelsmerk van Interdoc. Aan de defensieve zijde spande men zich in om de publieke opinie te versterken bij het steunen van de Atlantische alliantie die werd belichaamd door de NAVO en de aanwezigheid van Amerikaanse troepen in West-Europa. In Nederland werd dit vooral nagestreefd door de Atlantische Commissie, de jongerenafdeling JASON (Jong Atlantisch Samenwerkings Orgaan Nederland) en een aantal nieuwe organisaties die voor dit doel waren opgericht, zoals de Nederland-Verenigde Staten Stichting. Jongeren- en studentenzaken stonden wederom centraal bij deze inspanningen om bruggen te bouwen naar de komende generaties en om de waarden waar de alliantie voor stond te bevorderen. In aansluiting hierop werd, in samenwerking met partnerinstituten in heel Europa, voortdurend een analyse gemaakt van politiek geweld en terrorisme in het Westen. Het offensieve aspect werd getekend door Van den Heuvels toenemende dialoog met en steun voor contacten in het Oosten.

Intussen nam hij waar hij maar kon een adviserende rol op zich, en sprak hij geregeld in kringen van grote Amerikaanse bedrijven en de academische wereld. Omdat de VS steeds meer geïnteresseerd raakten in Oost-Westhandel, werd hij regelmatig uitgenodigd om te spreken over het belang van die handel als een middel tot verandering; hij werd een 'faculteitslid' van het International Management and Development Institute (een non-profitorganisatie uit Washington DC die contacten tussen de overheid en de zakenwereld bevorderde).<sup>17</sup> Daarnaast fungeerde hij als veiligheidsspecialist voor grote Amerikaanse bedrijven, zoals op de veiligheidsseminar over Oost-Westhandel voor Esso België (georganiseerd via De Niet) in december 1973 (waarbij hij onder andere inzicht verschaftte over de uitlokkings tactieken van de KGB), en een vergelijkbaar evenement voor de American Society for Industrial Security (ASIS) in Brussel in maart 1974.<sup>18</sup>

Het East-West Trade Center in Wenen, opgericht door de Amerikaanse overheid in 1974, werd veelvuldig door Van den Heuvel aangedaan, en hij werd zelfs uitgenodigd voor de jaarlijkse bijeenkomst van de Mont Pelerin Society in Amsterdam in april 1977 om Friedrich von Hayek te horen spreken voor een gehoor van voorstanders van de vrije markt over de waarde van het ‘denationaliseren van geld’. Terwijl de door de vs gesponsorde lezingen een ideale manier waren om het profiel van Interdoc te cultiveren onder potentiële donateurs, zag Interdoc zich in 1974 door financiële beperkingen genoodzaakt te stoppen met de uitgave van het laatste tijdschrift, *East-West Contacts*.

Een verstrekkender ontwikkeling tijdens deze periode was de poging om het OWI te hervormen tot een instituut dat toezicht hield op de ontwikkelingen na het sluiten van de Helsinki-akkoorden. Het zevende principe van de akkoorden was van cruciaal belang: ‘De verdragsluitende partijen [...] zetten zich in om vrijere beweging en contacten te vergemakkelijken, individueel en collectief, hetzij privé of officieel, tussen personen, instituten en organisaties van de verdragsluitende partijen.’ In 1979 zou Van den Heuvel al zijn inspanningen aanwenden voor een nieuwe onderneming: het Centrum voor Europese Veiligheid en Samenwerking (CEVS) – dat ernaar streefde om een officieel kanaal te worden voor westerse overheden om het naleven van de akkoorden te volgen. Het was een stoutmoedige zet, maar het mislukte wederom door de onverzettelijkheid van de overheid.

*Oost-West* onderging ook een transformatie in deze periode. Aan het einde van 1969 initieerde Couwenberg wederom een discussie over de identiteit van het tijdschrift, waarbij hij stelde dat het tijd was om de focus op Oost-Westbetrekkingen te laten varen en ervoor pleitte dat men zich voortaan, binnen een breder referentiekader, meer zou richten op de ‘fundamentele trends’ van het komende decennium: deelname (veranderingen in nationale politiek, de rol van de burger, en jongerenactivisme) en onderlinge afhankelijkheid (het ondernemen van natiestaten als eenduidige politieke en economische eenheden). Er was behoefte aan een universeel referentiekader dat verder reikte dan de orthodoxe koude-oorlogsdilemma’s van de vs, Europa, en de Sovjet-Unie. Recent uitgekomen boeken, zoals John Burtons *World Society*, wezen al in deze richting.

Wat Couwenberg betrof was detente uit, en wereldburgerschap in. In 1971 kreeg *Oost-West* dan ook de nieuwe titel *Civis Mundi*, en Couwenberg probeerde bestaande tijdschriften en instituten bijeen te brengen rondom dit project als onderdeel van een verenigde inspanning door middel van conferenties, in het onderwijs, en in de media.<sup>19</sup> Het doel werd ‘het ontwikkelen van een burgerschap dat zijn rechten en plichten beleeft vanuit een mondiale solidariteit (interdependens) en verantwoordelijkheid’. Couwenberg beklagde de bekrompen huidige politiek, de valse voordelen van de ‘informatie explosie’, en voelde de behoefte aan ‘een omwenteling (revolutie) in het menselijk bewustzijn’. Het behoeft geen betoog dat andere partijen – inclusief het Nederlands Centrum voor Democratische Burgerschapsvorming dat door Couwenberg zelf was opgezet – het OWI verdachten van ‘imperialistische bedoelingen’, en plannen voor nieuwe stichtingen

en verenigingen werden opgeschort. Couwenberg moest ook een oplossing zoeken voor het feit dat Koets' opvolger als voorzitter van de adviesraad van het tijdschrift, Henri Baudet, 'burgerschapsvorming' een 'monsterlijke term' vond.<sup>20</sup>

Couwenberg slaagde er uiteindelijk in om bij *Civis Mundi* de trossen los te gooien door een aparte stichting op te richten in januari 1975. Hij was inmiddels gevraagd om plaats te nemen in de adviesraad van het prestigieuze Nederlands Instituut voor Vredesvraagstukken (NIVV: een van de voorlopers van het Clingendael Instituut voor Internationale Betrekkingen) en door de Japanse overheid uitgenodigd Tokio te bezoeken. Als vrijdenker zocht hij altijd de controverse op. In de jaren vijftig riep hij op tot de formatie van een nationale christendemocratische partij, tien jaar voordat dit punt serieus op de agenda werd gezet, terwijl hij zich in de jaren zestig en zeventig richtte op de kwesties van burgerschap en nationale identiteit, lang voordat deze onderwerpen als zaken van belang werden gezien. Eind jaren zeventig stond hij in de voorste gelederen van een beweging om het democratisch systeem te verbeteren door referenda te introduceren. Zijn uitgesproken afwijzing van welk taboe dan ook leverde hem de reputatie op van rechtse onruststoker, maar dit is absoluut een verkeerde inschatting van Couwenbergs non-conformistische drang naar sociale hervorming. De schaduw van de BVD, die ten onrechte het eerste decennium van het tijdschrift had geteisterd, zou langzaamaan verdwijnen. De aparte stichting leidde eindelijk tot een succesvolle aanvraag voor subsidie van het ministerie van Cultuur (40.000 gulden). Halverwege de jaren zeventig opereerde Couwenberg volledig onafhankelijk, en hij zou het tijdschrift tot in de eenentwintigste eeuw gaande houden (in 2010 werd het digitaal).<sup>21</sup>

### Defensieve manoeuvres: het versterken van transatlantische banden

Van den Heuvels opmerkelijkste 'coup' in de jaren zeventig was zijn succesvolle overname van de Atlantische Commissie (AC). Opgericht in 1951, vormde de Nederlandse Atlantische Commissie een deel van het transatlantische netwerk van instituten die in het leven geroepen waren om de Atlantische alliantie uit te leggen en te promoten binnen de westerse maatschappijen. In 1953 speelde de Nederlandse groep een rol bij het gestalte geven aan de Atlantic Treaty Association (ATA), de overkoepelende organisatie voor alle nationale comités.<sup>22</sup> Aan het begin van de jaren zeventig was de AC al dringend toe aan vernieuwing; de gemiddelde leeftijd van de leden van de raad was opmerkelijk hoog en de administratie was een enorme wanorde. Bij de herorganisatie die in de jaren 1974-1975 plaatsvond, kreeg Dake de functie van penningmeester en Van den Heuvel werd aangetrokken als communicatieadviseur. De twee kenden elkaar sinds Dake zijn baan als Moskou-correspondent voor *Het Parool* in 1963 had opgegeven, aangezien hij een goede bron van informatie was waar het actuele Sovjetdenkbeelden betrof.<sup>23</sup> Het officiële verslag van de geschiedenis van de AC beschrijft hoe de informatiecampaagne van



de AC in rap tempo werd vernieuwd om zich meer op de banden tussen de VS en Europa toe te leggen – zowel psychologisch als militair – en het standpunt van Moskou over detente uit te leggen aan het Nederlandse publiek. Het tijdschrift *Atlantische Tijden* werd gemoderniseerd en in een serie brochures werden feiten over Eurocommunisme, de CVSE, en andere hedendaagse onderwerpen gepresenteerd. Dake leidde een succesvolle fondsenwervingscampagne in de Nederlandse zakenwereld. Men begon te merken dat deze voorheen nogal ingedutte, conventionele groep nu ook echt interessant materiaal produceerde.<sup>24</sup>

Hoewel deze versie klopt, wordt in dit verhaal niet over de achtergrond van de bij de AC uitgevoerde veranderingen gerept. Dake had al een nuttige rol voor zichzelf gevonden toen hij in oktober 1971 door de minister van Defensie H.J. de Koster werd gevraagd als om adviseur voor het informatiebeleid van het ministerie te werken. Over de ATA schreef Dake dat ‘informatie [...] meer kan zijn dan een instrument om echte en bedachte gevaren van buiten af te slaan [...] het biedt andere mogelijkheden [...] het kan niet alleen passief maar ook actief gebruikt worden.’ Het waren Dake en Van den Heuvel die, als de meest kritische bestuursleden, het ministerie van Buitenlandse Zaken, de belangrijkste bron van subsidie, vroegen om een onderzoek te starten dat leidde tot het ontslag van de secretaris van de AC, J. Kortenhorst, in 1975. Het was Van den Heuvel die de bevriende journalist Henk Aben aanmoedigde de details van Kortenhorsts wanbestuur openbaar te maken in het *Algemeen Dagblad*, een zet die opzettelijk was bedacht om Kortenhorst te dwingen open kaart te spelen. En het was Dake – als de nieuwe penningmeester – die een sleutelrol speelde bij het overhalen van de bestuursleden om Van den Heuvel en het OWI het contract aan te bieden voor de informatieopdracht in 1974, die 30.000 gulden per jaar waard was.<sup>25</sup> Dit was, gezien de financiële crisis waarin het OWI twee jaar tevoren had verkeerd, een aanzienlijke som.

Vanaf dat moment werkten Dake en Van den Heuvel samen in de bestuursraad en in de subcommissies voor onderwijs en tentoonstellingen om de publieke rol van de AC te moderniseren en professionaliseren. Maar het officiële verslag laat ook veel achterwege van de veelzeggende discussie binnen de AC zelf over Van den Heuvels inspanningen om greep te krijgen op haar activiteiten, en het gaat grotendeels voorbij aan zijn waarschijnlijk meest blijvende prestatie: het oprichten van de jongerenafdeling, JASON. Van den Heuvels reputatie ging voor hem uit, en hij moest voortdurend de strijd aanbinden tegen sceptici in de bestuursraad die zijn bedoelingen wantrouwden. Hij kon pas een actieve rol in de AC vervullen toen zijn oude en geduchte tegenstander van het Defensie Studie Centrum, Generaal Mathon, aftrad als voorzitter in 1973, en het was geen toeval dat de komst van PVDA-veiligheidsexpert Piet Dankert als voorzitter in 1987 Van den Heuvels eigen vertrek inluidde.

De eerste tekst die hij schreef om zijn beeld van de situatie van de NAVO uit te dragen, waarin hij zijn pijlen richtte op de wijdverspreide onduidelijkheid wat betreft de rol van de organisatie in het nastreven van ofwel defensie ofwel detente

(of beide), werd begroet met een geringschattende opmerking van Mathon, die waarschuwde niet 'te hard van stapel te lopen', daaraan toevoegend dat de NAVO 'toch nooit een populaire organisatie zal worden'.<sup>26</sup> In 1976 leverde Van den Heuvels stap van 'adviseur' naar volwaardig bestuurslid hem directe kritiek op van zowel J.H.C. Molenaar, de voorzitter van de Europese Beweging Nederland, als Dankert, die vond dat de rol van het OWI in het effectief leiden van de informatiecampagne van de AC (voor een honorarium) leek op een achterkamertjesovername door een 'politiek secretaris' die niet verantwoord kon worden.<sup>27</sup> Evenzo werd Van den Heuvels poging om zich meer te richten op de vraag 'Wat verdedigen we?' – een thema dat al dateerde van de oorspronkelijke debatten van de SOEV over westerse waarden – afgewezen.<sup>28</sup> Hijzelf was ook niet altijd even diplomatiek; ooit provoceerde hij zijn critici tijdens een raadsbijeenkomst met de uitspraak 'probleem in deze [sic] is [...] dat er in Nederland buiten de BVD niemand te vinden lijkt, die het communisme werkelijk kent en begrijpt'.<sup>29</sup>

Voor zowel Dake als Van den Heuvel was het duidelijk waarin er geld geïnvesteerd moest worden. De detente had de hele context van Oost-Westbetrekkingen veranderd. Hoewel de NAVO al 27 jaar bestond, moest het nut van de organisatie en de voortdurende noodzaak van verdediging steeds opnieuw uitgelegd worden aan een grotendeels onverschillig publiek en – hetgeen nog lastiger was – aan een steeds kritischer jeugd. Cruciaal bij deze aanpak was het verwerpen van propagandamethoden ten gunste van het presenteren van objectieve feiten, aangezien 'het niet genoeg is om gelijk te hebben, men moet door anderen in het gelijk gesteld worden. Om dit te bewerkstelligen zijn subtiele methoden nodig die de boodschap niet verbloemen maar haar op een acceptabele manier over het voetlicht brengen.' Dit hield niet alleen in dat men 'opinievormers' in de media en de academische wereld voor zich diende te winnen, maar ook dat men luisterde naar critici en het debat met hen aanging – iets wat voorheen ondenkbaar zou zijn geweest binnen de AC. Voor dit doeleinde werd nog een andere klassieke methode van 'informatiecontrole' gebruikt: een jong lid van Van den Heuvels entourage, Kees Nederlof, werd ingehuurd om een lexicon van politieke, militaire en strategische termen samen te stellen opdat het publiek kon volgen wat Oost en West tegen elkaar zeiden.<sup>30</sup>

Van den Heuvel kon nu het gedachtegoed van Interdoc gebruiken om de NAVO uit te dragen, iets wat hij al sinds eind jaren vijftig had willen doen. Ook hiervoor werden internationale kanalen benaderd – de Europese Beweging, het in Parijs gevestigde Atlantisch Instituut (waar Curt Gasteyger nu vice-directeur was), en vooral de ATA. In 1966 hadden Einthoven, Barnett, en Ellis geprobeerd binnen de ATA interesse te wekken voor 'een nieuwe psychologische NAVO-strategie ten aanzien van het Oosten' en de rol die Interdoc hierin kon spelen, maar de verschillende nationale comités bleken onwillig dan wel onvriendelijk te zijn.<sup>31</sup> In de jaren zeventig deden Dake en Van den Heuvel een serieuze poging om de rol van de ATA politieker te maken middels haar informatiewerkgroep, waarbij ze min of meer voor ogen hadden de losse verzameling goedbedoelende Atlantici te

veranderen in een gestructureerd public-relationsapparaat voor het promoten van de alliantie. Maar die visie werd niet breed gedeeld binnen de ATA. Van den Heuvels overtuiging – ‘De ATA zou immers niet, zoals dat nu eigenlijk gebeurt, achter moeten lopen bij de NAVO-politiek, maar juist aanwijzingen moeten geven voor de toekomst’ – vond ook binnen de AC zelf weerstand. Zulke uitingen wekten bezorgdheid over hoe ver men kon gaan voordat ‘informatie’ ‘propaganda’ werd. Van den Heuvel bleef vastberaden en gaf tegen Walter Bell toe: ‘Wat [de ATA] nodig heeft is vers bloed, jonge mensen die positief tegenover de NAVO staan, maar die zaken benaderen [...] met andere ideeën dan die van begin jaren vijftig.’<sup>32</sup>

In 1976 zei hij de ATA – in zijn optiek ‘een club van “old boys”’ die ‘hoegenaamd niets betekent’ – vaarwel.<sup>33</sup> De jonge garde daarentegen was gemotiveerd en stond klaar om te beginnen. De Studentenvereniging voor Internationale Betrekkingen van de Universiteit Leiden had oorspronkelijk de basis gevormd voor de jongerenafdeling van de AC, AJCON (Atlantisch Jongeren Comité Nederland), in 1963, maar was in 1971 opgeheven door gebrek aan interesse. Een jaar later werd de jongerenafdeling nieuw leven ingeblazen, en in 1974 begon Van den Heuvel doelbewust aan de overname van de groep en het opzetten van een platform dat uiteindelijk de Atlantische Commissie zelf voor zijn ideeën zou kunnen winnen. De spil in deze actie van Van den Heuvel was de Leidse rechtenstudent Rio Praaning. Praaning had de nationale Studentenvereniging voor Internationale Betrekkingen (SIB) al overgenomen en had de eerste door studenten geleide Oost-Westuitwisseling met Polen georganiseerd in 1973. Hij trok de aandacht van Van den Heuvel en werd het jaar daarna uitgenodigd om bij het OWI te komen werken. Vanuit de basis aan de Van Stolkweg bracht Praaning een gelijkgestemd team bij elkaar en stichtte in september 1975 JASON (Jong Atlantisch Samenwerkings Orgaan Nederland). De eerste uitgave van het periodiek van JASON verscheen in december van dat jaar, en Van den Heuvel droeg een kort stuk bij over de noodzaak van contacten tussen Oost en West om de beslissingen van het Sovjetblok te beïnvloeden. Praaning omschreef Van den Heuvels aanpak later als ‘indrukwekkend, persoonlijk, zeer stijlvol’, en de mentor zou vanaf dat moment een grote invloed hebben op het denken van de jongeman.<sup>34</sup>

Sinds begin jaren zeventig had zowel Dake als Van den Heuvel zich in de bestuursraad en in de ministeries geroerd om de NAVO-promotieactiviteiten (en relevantie) van de Atlantische Commissie te verbeteren op scholen en universiteiten, maar JASON was veel meer. Praaning paste Van den Heuvels credo toe door in debat te gaan met de tegenstander, en probeerde JASON’s imago als een rechtse club voor NAVO-propaganda te verminderen door in zijn nieuwsbrief een plek te geven aan schrijvers met andere denkbeelden, hetgeen de NAVO zelf niet op prijs stelde.<sup>35</sup> Binnen een jaar had Praaning met zijn Britse tegenhangers het International Secretariat for Atlantic Youth (ISAY) opgezet als ‘een documentatie- en informatiecentrum voor Atlantische (en andere) jongeren’ en al naar mogelijkheden gezocht voor nieuwe bondgenootschappen via de ATA, Europese Democratische Studenten, en andere Atlantische fora. Twee vertegenwoordigers van JASON

woonden de WFDY-conferentie over veiligheid en samenwerking in Warschau bij om doelbewust het westerse standpunt over veiligheidsproblemen te presenteren op deze hoofdzakelijk pro-Sovjetbijeenkomst.<sup>36</sup>

Van den Heuvel had in feite een nieuwe Interdoc Youth in het leven geroepen, en deze keer met een aantal zeer duidelijke doelstellingen. Toegegeven, de hoop op internationale coördinatie werd nooit bewaarheid. Praanings Franse en Belgische tegehangers steunden het ISAY niet, en hun nationale vertegenwoordigers verijdelden bovendien zijn plan om assistent secretaris-generaal voor informatie te worden bij de ATA.<sup>37</sup> De verdenkingen en beperkingen die ook Interdoc hinderden, bestonden nog steeds. Binnen Nederland bleken Praanings doorzettingsvermogen, charme en enthousiasme echter onstuitbaar te zijn. Met een toegewijde kern medestanders kante JASON zich al snel tegen de onderdanige positie die de groep had ten opzichte van de AC.<sup>38</sup> In 1976 benoemde Van den Heuvel Praaning als assistent-directeur van het OWI en in november 1978, op 26-jarige leeftijd, werd Praaning aangesteld als directeur van de Atlantische Commissie. Op hetzelfde moment verving Van den Heuvel Dake als penningmeester, en tussen 1978-1982 opereerde de AC vanuit het kantoor aan de Van Stolkweg 10. De overname was compleet, zoals sommigen opmerkten.<sup>39</sup>

Terwijl de banden van de alliantie door de ontspanning tijdens de detente losser werden, zette deze periode ook druk op de redenen die tot dan toe altijd waren aangevoerd om een groot deel van de Amerikaanse krijgsmacht in West-Europa te legeren. Het amendement dat Senator Mike Mansfield in mei 1971 aan het Congres voorlegde om het aantal in West-Europa gestationeerde Amerikaanse troepen tot 150.000 te halveren, werd echter met 61 stemmen tegen 36 afgewezen in de Senaat, en president Nixon had geen enkele intentie om dit voorstel te steunen terwijl Amerikaanse troepen in Europa een perfecte onderhandelingstroef tegenover Moskou waren.<sup>40</sup> Niettemin was het een teken dat het 'delen van de last' een serieuze kwestie was, en dat de aanwezigheid van de Amerikaanse krijgsmacht om de Europese veiligheid te garanderen niet langer als vanzelfsprekend beschouwd kon worden.

In 1971-1972, terwijl Dake bij de ATA een pleidooi voerde voor een informatie-campagne om deze trend tegen te gaan, stelde Crozier voor om iets nieuws op touw te zetten, 'een soort pressiegroep om de Amerikanen in Europa te houden' – een plan dat enthousiast bijval kreeg van Van den Heuvel.<sup>41</sup> Crozier nodigde de gepensioneerde diplomaat Joe Godson (de vader van Interdoc Youth-partner Roy), Labour Party-voorzitter Douglas Houghton, en Alan Lee Williams, directeur van de Britse Atlantische Commissie uit om over het plan te komen praten, en trok zich toen terug op de achtergrond terwijl deze groep een grote conferentie organiseerde in Amsterdam in maart 1973 over de gemeenschappelijke problemen van Europa en de vs. Hoewel Bell contact bleef onderhouden met deze groep, nam de conferentie tot Van den Heuvels ontzetting plaats in zijn eigen achtertuin zonder veel input van Interdoc.<sup>42</sup> Dit is nog verbijsterender gezien het feit dat Frank Barnett een van de sprekers was op de conferentie, die een sterke Anglo-

Amerikaanse bezetting van Brzezinski, Dean Rusk, Cyrus Vance, Harlan Cleveland, Shephard Stone en Alfred Wohlstetter behelsde, met prins Bernhard als voorzitter.<sup>43</sup>

Nauwelijks een half jaar na de Freedom House-conferentie werd Van den Heuvel volledig aan de kant geschoven door zijn Amerikaanse en Britse 'partners'. Roy Godson, die als Barnetts contactpersoon optrad bij de conferentiegroep in Londen, speelde eveneens een centrale rol in deze scheiding. Als iets de breekbare betrekkingen tussen Interdoc en de vs goed weergeeft, is het deze conferentie.<sup>44</sup>

Desalniettemin werd in juni 1973 een Nederlandse afdeling van deze voorgenomen Europa-brede organisatie opgericht – waarvan Van den Heuvel zich voorstelde 'dat deze de anti-Amerikaanse propaganda in de Europese pers en televisie zou tegengaan' met soortgelijke comités in België, Italië, Noorwegen en West-Duitsland. Dit was de stichting Solidariteit en Verbondenheid Nederland-Vereenigde Staten. De man die Van den Heuvel vroeg om de nieuwe stichting te leiden was Henk Hergarden, een gepensioneerd militair officier die zich in 1970 bij de Zuidnederlandse Uitgeverij had gevoegd. De twee hadden al een clandestiene werkrelatie – Van den Heuvel gebruikte de uitgever om Engels- en Russischtalige boeken te laten drukken om die vervolgens naar adressen in de Sovjet-Unie te sturen. Anderen die in die tijd aan de Van Stolkweg werkten, herinnerden zich dit boekenprogramma ook, dat geleid werd door Mennes en waarbij de boeken samen met een begeleidend schrijven van een 'Nederlandse student' werden opgestuurd om het spontaan en onschuldig te laten lijken. Waar de adressen vandaan kwamen is niet duidelijk, maar het heeft er alle schijn van dat deze taak door de CIA gefinancierd werd.<sup>45</sup>

De nieuwe stichting combineerde datgene waar Van den Heuvel al jaren mee bezig was via de veteranengroepen (het benadrukken van de waarden waar in de Tweede Wereldoorlog voor was gevochten en die nog steeds overeind stonden) met een hedendaagse viering van bilaterale betrekkingen door gedenkdagen, herdenkingen en uitwisselingen. De stichting gaf de negatieve effecten van de Vietnamoorlog die het heersende anti-amerikanisme van die tijd voedden toe, maar wilde dit compenseren door het respect en begrip te doen herleven met betrekking tot de ideeën en waarden die de vs in de wereld, en met name in Europa, voorstond. De stichting ontving donaties uit het bedrijfsleven van onder meer de Amerikaanse Kamer van Koophandel in Rotterdam, Heineken en KLM, hetgeen leidde tot een gezamenlijke campagne om reizen door de vs te promoten tijdens de viering van tweehonderd jaar onafhankelijkheid in 1976.<sup>46</sup> Frits Philips zat ook in de adviesraad.

Vanzelfsprekend werd de stichting geleid vanuit Van Stolkweg 10, en was er ook een jongerenafdeling om de negatieve verandering in het imago van Amerika onder de jongere generaties (van 'bevrijder' naar 'imperialistische macht', welke werd gevoed door 'eenzijdige, subjectieve en emotionele' media) tegen te gaan.<sup>47</sup> Met prins Bernhard als voorzitter, organiseerde de stichting in de jaren die daarop volgden een hele reeks high-profile evenementen: een bezoek van oss-veteranen

aan Nederland in september 1974, een reis naar Washington DC voor de viering van tweehonderd jaar Nederland-Verenigde Staten in 1982 (inclusief een diner bij de Army and Navy Club met prins Bernhard en Bill Casey, toenmalig hoofd van de CIA), de onthulling van een buste en de jaarlijkse herdenking van president Eisenhower bij de militaire academie in Breda in 1990, vriendschapsdinners om het Nederlands-Amerikaanse Vriendschapsdag (19 april) te vieren, en vele uitwisselingen met Amerikaanse veteranen uit de Tweede Wereldoorlog.<sup>48</sup> Buiten de schijnwerpers organiseerde de stichting ook uitgebreide informatieprogramma's over de geschiedenis van de vs en de Amerikaanse samenleving voor Nederlandse scholen, hetgeen zowel belangrijk was uit het oogpunt van public relations, als voor het informeren van de Nederlandse burger.

In 1976-1977 ging de aandacht uit naar nieuwe taken, waaronder – en hieruit blijken wederom de inkomsten vanuit het bedrijfsleven – samenwerking met kamers van koophandel om transatlantische handel te bevorderen. Er werd zelfs een werkgroep gevormd om de problemen van werkloosheid en inflatie te bestuderen. Maar de stichting hield zich met name bezig met het pleiten voor een effectieve organisatie op Europees niveau 'ter bevordering van een blijvende aanwezigheid van de Verenigde Staten in Europa.'<sup>49</sup> Van den Heuvel bleef op de achtergrond terwijl naaste collega's een leidende rol namen. Een van hen was Jack Fieyra, een voormalig verzetsman uit de Tweede Wereldoorlog die uitstekende banden onderhield met Amerikaanse militaire veteranenorganisaties.<sup>50</sup> Een ander was zakenman-artiest H.G. (Dik) Groenewald, voormalig verzetsleider, die een belangrijke tussenpersoon werd voor contacten in de vs (hij was zelfs een goede vriend van Bill Casey) en vergelijkbare organisaties door heel Europa.

In oktober 1976 woonde Groenewald een bijeenkomst van de Federatie van Europees-Amerikaanse Organisaties (FEAO) bij in Parijs. De FEAO, die oorspronkelijk opereerde onder naam Raad van Europees-Amerikaanse Associaties, werd opgericht als een afsplitsing van het Salzburg seminar in Oostenrijk in 1950 om transatlantische banden te bevorderen door het vormen van nationale vriendschapsverenigingen. Er waren delegaties uit elf verschillende landen (inclusief Roemenië), en de voorzitter, voormalig verzetsleider en gaullist Jacques Chaban-Delmas, leek open te staan voor ontwikkeling van het niveau van Europese coördinatie. Met de dynamische Nederlandse stichting als voorbeeld maakten Groenewald, de kosmopolitische contactenman, en Van den Heuvel, de 'organisatiegoeroe' achter de schermen, zich samen op om de FEAO te mobiliseren en om te vormen tot een effectieve lobbyorganisatie voor hedendaagse problemen. Er werden een aantal nieuwe principes opgesteld die met zich meebrachten dat het wederzijds begrip tussen de Amerikanen en de Europeanen 'niet langer een kwestie van plaatselijke of optionele interesse is, maar een gemeenschappelijke plicht'. Verder werd er een pr-campagne voorbereid, compleet met een 'sturingscommissie voor beleidszaken' en 'standpuntnota's', en werden op gezette tijden 'evenwichtige maar kernachtige' publieke verklaringen afgegeven over allerlei onderwerpen – van importkosten tot het militaire wervingsbeleid van de NAVO. Dit alles zou ertoe

moeten leiden dat de FEAO ‘een gezaghebbende stem in Europees-Amerikaanse betrekkingen’ zou worden. Het plan heeft echter nooit daadwerkelijk gestalte gekregen, ondanks de morele steun van prins Bernhard als ‘honorair Europees voorzitter’.

Wegens ziekte miste Groenewald een ‘bijeenkomst van experts’ in Straatsburg in januari 1978, en de volgende raadsvergadering in Parijs in juli van het jaar daarop valt niet terug te vinden. Steun van verschillende nationale instituten was niet voldoende om Chaban-Delmas te overtuigen. Eenmaal gekozen tot president van de Franse Nationale Vergadering in 1978, bleek hij geen enkele intentie te hebben om de FEAO door anderen over te laten nemen terwijl hij zich elders met andere zaken bezighield, en de plannen werden in de ijskast gezet.<sup>51</sup>

### **Defensieve manoeuvres: het tegengaan van extremisme**

De veteranenorganisatie Union Internationale de la Résistance et de la Déportation (UIRD) was het platform van een van de vele andere initiatieven van Van den Heuvel. De UIRD was opgericht in juli 1961, een fusie van haar voorgangers, het Comité d’Action Interallié de la Résistance (opgericht in 1953 in Brussel) en de Commission Internationale de Liaison et de Coordination de la Résistance (opgericht in 1957). De UIRD, die ook leden uit Israël had, was opgericht in een poging de voornaamste taken van de bewegingen van Tweede Wereldoorlogveteranen samen te brengen om zich te verzetten tegen de heropleving van het fascisme en om het belang van mensenrechten te bepleiten (in januari 1974 zou Van den Heuvel Israël bezoeken als lid van een UIRD-delegatie).<sup>52</sup> Als voorzitter van de Nederlandse NFR werd Van den Heuvel al snel vice-voorzitter van de UIRD en zat hij de conferentie in Amsterdam van mei 1970 voor, waar prins Bernhard de rol benadrukte die de organisatie nu en in de toekomst had in het doorgeven van de waarden van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens aan de jongere generaties.<sup>53</sup> Tijdens die conferentie zette Van den Heuvel een Commission for Resistance and Youth op om een onderwijs- en mediacampagne af te kondigen om ‘de jeugd bewust te maken van bepaalde schendingen van mensenrechten in de wereld van vandaag,’ met ‘speciale aandacht voor de activiteiten van totalitaire regimes.’ Als logisch verlengstuk van Interdoc Youth en de Stichting Geestelijke Weerbaarheid, had deze beweging ten doel de generaties te verbinden in een gemeenschappelijke strijd om democratische rechten:

Het zich verzetten tegen de bestaande orde is op zichzelf een gezond verschijnsel. [...] De jongeren van de jaren zeventig hebben een prachtige gelegenheid om uit de ervaringen van het verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog en van het jongerenverzet van de tweede helft van de jaren zestig te komen tot een synthese, die de goede elementen van beide bevat. Wat het eerste betreft, is dit de verdediging en de handhaving van de democratische waarden en

verworvenheden, wat het tweede betreft de ontwikkeling daarvan. De democratie is geen eindpunt, maar een samenlevingsvorm die voortdurend in beweging is.<sup>54</sup>

Interdoc werd officieel ingeschakeld om als het centrale punt voor deze nieuwe beweging te fungeren, maar door de veranderingen in 1971-1972 konden zij uiteindelijk niet veel meer doen dan het aankondigen van een nieuw internationaal comité voor de bescherming van mensenrechten in de Sovjet-Unie. Pas in 1973 begon het initiatief echt vorm te krijgen.

De analyse van politiek geweld in het Westen was al een prioriteit van Interdoc sinds het netwerk zich eind jaren zestig op 'het nieuwe links' was begonnen te richten. Conferenties over radicalisme en veiligheid (Noordwijk, april 1970) en guerrillaoorlogvoering in Azië (Noordwijk, juni 1971) hadden dit terrein al verkend, net als twee publicaties over 'irregular warfare' en terrorisme in Latijns-Amerika door Alphonse Max, de in Bulgarije geboren politiek commentator die in Montevideo woonde en werkte.<sup>55</sup> De invloed van de Amerikanen en Crozier is hier duidelijk; de bedoeling was om Interdoc-bijeenkomsten te organiseren die zich concentreerden rond specifieke kwesties, en om met experts tactische en strategische discussies aan te gaan, maar bij de conferentie in Noordwijk in 1970 was eveneens sprake van een partnerschap met het West-Duitse ministerie van Defensie. Zoals Van den Heuvel het verwoordde, 'radicalisme [zowel links als rechts] is van invloed op onze defensieve inspanningen'.<sup>56</sup> In 1971 verzorgde het owi zelfs cursussen voor de politie van Amsterdam over politiek extremisme in Nederland.<sup>57</sup> Crozier riep de hulp in van Van den Heuvels netwerk om materiaal te leveren voor zijn multinationale studiegroepanalyse over contrasubversie tijdens deze periode.<sup>58</sup>

In 1973 presenteerde men de eerste resultaten die voortvloeiden uit het in Amsterdam gelanceerde UIRD-plan, op een conferentie in Den Haag die als titel droeg 'Verzet en de nieuwe generatie'. De deelnemers aan deze conferentie (voornamelijk studenten) waren afkomstig uit Nederland, België, Groot-Brittannië en Duitsland. Bij deze gelegenheid verscheen ook een nieuwe partner, het Resistance and Psychological Operations Committee van de British Reserve Forces Association (BRFA), dat Interdoc had benaderd met het conferentievoorstel. De drijvende kracht achter de BRFA was majoor Gordon Lett, een Special Operations Executive veteraan uit de Tweede Wereldoorlog die de BRFA via connecties in Frankrijk en Italië wilde ontwikkelen tot een multinationale onderneming die psychologische oorlogvoering en communistische subversieve activiteiten zou opsporen.<sup>59</sup> Een ander BRFA-lid was een veteraan van de Slag bij Arnhem, militair correspondent voor de *Daily Telegraph*, en ISOC-bestuurslid brigadegeneraal W.F. Thompson, die toen hij Louis Einthoven verving als de nieuwe voorzitter van Interdoc een belangrijke schakel werd in de betrekkingen tussen ISOC en Interdoc.<sup>60</sup> De BRFA-commissie stelde voor dat Interdoc de basis werd voor een onderzoeksprogramma naar het fenomeen dat 'Internationale Revolutionaire Anarchie' werd



genoemd, waaronder ‘het onderwijzen in vijandige ideologieën in onze openbare scholen en universiteiten,’ de ‘inmenging van revolutionaire buitenlandse groepen in de zaken van onze landen’ (met voor de Britten een specifieke verwijzing naar Noord-Ierland) en ‘het bewuste gebruik van drugs om de structuur van de Staat te ondermijnen’ (met name de krijgsmacht). Het voorstel vermeldde expliciet:

Wij proberen NIET een soort ‘geheime’ organisatie op te zetten. Wat we willen is materiaal dat publiciteit heeft gekregen en duidelijk is gericht op het zaaien van twijfel en onrust in de geest van het publiek door overdrijving en het verdraaien van de feiten.<sup>61</sup>

Lett schetste een voorstel waarin hij ervoor pleitte de inspanningen te richten op Groot-Brittannië, België, Denemarken en Nederland, met Interdoc als middelpunt, zodat na een jaar genoeg bewijs zou zijn verzameld om de vertegenwoordigers van de groep in staat te stellen in het openbaar te treden en deze voorbeelden van subversieve activiteiten aan het licht te brengen.<sup>62</sup>

Van den Heuvel zag mogelijkheden in Letts voorstel, niet in de laatste plaats omdat het reeds langbestaande allianties versterkte: ‘Frank Barnett’, voegde hij toe in een handgeschreven kanttekening, ‘is er sterk voor om op dit gebied iets te gaan doen. Geen analyse, meer actie. Een field-manual waarin word aangegeven wat er moet gebeuren.’<sup>63</sup> Bell had meer twijfels, en wilde het geweld- en subversiewerk overlaten aan iemand als Crozier en Barnetts collega ‘Paddy’ Menaul terwijl Interdoc zijn aandacht zou verleggen naar de verschillende Atlantische Commissies binnen het ATA, en de Europese Beweging, om zich te concentreren op het ondersteunen van de NAVO en Europese integratie.<sup>64</sup> Maar Van den Heuvel kon het niet helemaal loslaten. Het enige concrete teken dat er iets uit het voorstel van het BRFA en Lett was gekomen, was een filmproject dat Van den Heuvel voor korte tijd herenigde met Bertil Häggman, die inmiddels een advocaat en bekende anticommunistische activist was in Zweden.

Na betrokken te zijn geweest bij de *Fight Communism-Inform* groep in Lund was Häggman gevraagd om als Zweedse vertegenwoordiger op te treden voor de Luxemburg-groep (zijn collega Sten Pålsson ging in zijn plaats), en later (met Bertil Wedin) bij Interdoc Youth, waarvoor hij de conferentie in Den Haag in maart 1969 bijwoonde.<sup>65</sup> Via het Baltisch Comité, opgericht om degenen te steunen die de Baltische staten hadden verlaten om aan de Sovjetcontrole te ontsnappen, raakte Häggman ook betrokken bij verschillende ballingschapsgroepen, zoals de European Freedom Council (opgericht in 1967) en het Anti-Bolshevik Bloc of Nations (waarvan de leider, Yaroslav Stetsko, in 1964 naar Stockholm kwam om zich uit te spreken tegen het bezoek van Nikita Chroesjtsjov). Samen met Wedin vormde Häggman de Commissie voor een Vrij Azië om te reageren op het Bertrand Russell-Jean-Paul Sartre Internationaal Tribunaal voor Oorlogsmisdaden, dat eind 1966 begon met een high-profile kwestie: de veroordeling van de interventie van het Amerikaanse leger in Vietnam.

Tussen 1967-1971 startte Häggman een programma om het imago van Amerika in Zweden te verbeteren en reisde (gesteund door onder meer het United States Information Agency en de Zuid-Vietnamese Raad voor Buitenlandse Zaken) drie keer naar Zuid-Vietnam, waar hij al doende een belangrijk mediacontact met betrekking tot de Vietnamoorlog werd (hij is er tot op de dag van vandaag heilig van overtuigd dat de oorlog gerechtvaardigd was en dat de vs had kunnen winnen als het leger ongehinderd had kunnen optreden). In 1971 nam hij deel aan Interdoc-conferenties over het nieuwe links (september 1968) en guerrillaoorlogvoering in Azië (1971), en vervolgens stichtte hij in 1972 de Stiftelsen för Konfliktanalys (Stichting voor Conflictanalyse) met een vergelijkbare gedachte als Brian Croziers isoc (de twee werkten samen in de jaren zeventig), gericht op communistische infiltratie en steun voor terrorisme. In de jaren tachtig haalde Häggman ook de banden weer aan met een andere contactpersoon uit het verleden: Roy Godson (de twee kenden elkaar van Interdoc Youth en contra-acties tegen de anti-Vietnam oorlogslobby en zouden via NSIC aan verschillende antiterrorismestudies samenwerken).<sup>66</sup>

Na hun samenwerking bij de actie op het Berlijnse jeugdfestival in 1973 benaderde Van den Heuvel Häggman om zich aan te sluiten bij een project van de Noorse Libertas-groep, een kruising tussen het owi en de Stichting Geestelijke Weerbaarheid die kritische analyses van het socialisme publiceerde via de uitgeverij Elingaard. Na een lezing aan de Van Stolkweg in september 1975 door de baas van Libertas, Trygve de Lange, over linkse infiltratie van Noorse tv- en radiozenders, ontstond het plan voor een uiteenzetting over de vooringenomenheid van de linkse inslag in de media en links-extremisme in de democratische samenleving in het algemeen. Oorspronkelijk zouden ook België en Zweden hierbij betrokken worden (Häggman reageerde enthousiast op het voorstel), en Van den Heuvel reisde in februari 1976 naar Oslo en Helsingborg via Hamburg (Haus Rissen) om de details te bespreken. Er werd uiteindelijk besloten om een televisiefilm te maken (budget: \$ 16,000) die zich in de eerste plaats slechts op Nederland en Noorwegen zou richten, maar ook parallellen zou trekken met de ervaringen van andere westerse landen. Of die film ooit gemaakt is, is niet gedocumenteerd, en het voorstel was de laatste vorm van samenwerking tussen de Nederlander en de Zweed.

Van den Heuvel was in de loop der jaren zeker positiever geworden over Häggmans werk. Toen hij schreef om hulp te vragen voor Häggmans onderzoek naar het Chinese inlichtingenwerk, prees hij de manier waarop deze 'heel goed werk doet in een moeilijke situatie en omstandigheden. [...] In tegenstelling tot anderen in vergelijkbare situaties in Westerse landen heeft hij overleefd, en meer dan overleefd. Hij is nu op zo'n manier actief dat hij zelfs wordt geaccepteerd in kringen die heel andere denkbeelden hebben, zonder dat hij zijn basisprincipes en ideeën op hoeft te geven.'<sup>67</sup> Kon dat ook van Van den Heuvel gezegd worden? Het is zeker waar dat hij aan zijn principes vasthield, maar brede acceptatie zou – tenminste in Nederland – altijd problematisch blijven.

### Offensieve zetten: Helsinki, contacten met het Oosten, en het JFK Instituut

Het analyseren van de richting van de Sovjetpolitiek en het beeld van Moskou van detente stond al hoog op de agenda van Interdoc sinds de Bad Tönisstein-conferentie over de communistische strategie in september 1967. De Sovjetvoorstellen voor een Europese veiligheidsconferentie, voor het eerst geopperd in 1954 door minister van Buitenlandse Zaken Molotov en opnieuw ingebracht bij de Boekarest-top van het Warschaupact in maart 1967, waren consequent afgewezen door fanatieke koude-oorlogsstrijders als voorwendsel dat bedoeld zou zijn om de standvastigheid van het Westen te ondermijnen. Binnen Interdoc waren de meningen meer verdeeld, omdat men zich bewust was van zowel de eventuele gevaren als de mogelijkheden van deze ontwikkelingen. In Bad Tönisstein had Geyer, in reactie op commentatoren in het Westen die meenden dat het niet langer mogelijk was om een samenhangend Sovjetbeleid te onderscheiden in het 'polycentrisme' van de communistische wereld, opgemerkt dat de wens van de Sovjet-Unie om een nieuw Europees veiligheidssysteem op te zetten gericht was op het zaaien van verdeeldheid binnen de NAVO, het losweken van de VS van West-Europa, en de kop indrukken van de in West-Duitsland opkomende nieuwe Ostpolitik. Zelfs nu de val van het kapitalisme niet had plaatsgevonden, zoals was voorspeld, en de communistische wereld in een staat van verwarring leek te verkeren, vereisten de voorstellen tot dialoog uit het Oosten en de inspanningen van westerse communistische partijen om deel uit te maken van de politieke mainstream door klassieke 'volksfront'-tactieken (in de vakbonden, vredesbeweging, religieuze groeperingen) voortdurende oplettendheid in een tijd waarin veel westerse samenlevingen dachten – of graag wilden denken – dat de communistische dreiging snel aan het afnemen was. Zoals Hans Lades (die tegen de erkenning van de DDR was) opmerkte, had Brezjnev nog maar pas op de pan-Europese bijeenkomst van communistische partijen in Karlsbad in april 1967 de onthullende verklaring afgelegd dat 'de hand van de politieke barometer tijdens een internationale detente naar links beweegt'.

Terwijl de meeste waarnemers de diplomatieke bijeenkomsten en officiële verklaringen volgden, benadrukte Van den Heuvel dat de maatschappij het cruciale slagveld was, als antwoord op communistische tactieken in het Westen en als manier om de algemene opinie in het Oosten te beïnvloeden.<sup>68</sup> In een overzicht dat twee jaar later (dankzij een eenmalige subsidie van 25.000 gulden in 1968) werd opgesteld voor het ministerie van Defensie, komt Van den Heuvel terug op dit punt: een proces van 'de-ideologisatie' was zeker zichtbaar in het Oosten, maar het zou fout zijn om aan te nemen dat het proces compleet was, want 'in de studie-opleidings- en vormingsprogramma's in het onderwijs, in de strijdkrachten, in jeugd- en andere organisaties heeft de indoctrinatie een vaste plaats'.<sup>69</sup>

Deze gedachten werden duidelijker uitgesproken tijdens de conferentie in Deidesheim (Neutralism and East-West Détente: Wishful Thinking or Reality?) in september 1969. Geyer deed nogmaals in detail uit de doeken hoe de grote internationale conferentie van communistische partijen die in juni van dat jaar

in Moskou had plaatsgevonden wees op een schijnbare bereidheid om de spanningen tussen Oost en West te verminderen, maar: 'In de algehele context van communistische doelen op de lange termijn [...] de voorgestelde veiligheidsconferentie of een veiligheidssysteem dat daaruit voortkomt daarentegen eveneens overkwam als een manier om de statusquo te verwoesten' door een aandrijvende kracht te zijn voor het uiteenvallen van het Westen en het voortduren van klasstrijd. Detente was niets meer dan een nuttige tijdelijke manier om een communistische overwinning in de toekomst veilig te stellen. Geyers waarschuwing werd slechts genuanceerd door de hoop dat het westerse pleidooi voor 'liberalisering in het Sovjetblok – hoe men die term ook moge opvatten' – zou leiden tot een gelijke 'socio-politieke omwenteling' door 'het openen van de grenzen, het verbreden van contacten en vermindering van openlijke tekenen van spanning'.<sup>70</sup> De uiteenlopende nationale standpunten samenvattend die op de conferentie waren uitgesproken, concludeerde Geyer dat 'ons doel voor de toekomst een beleid zou moeten zijn dat gericht is op detente en daardoor een "beleid van beweging"'. Interdoc moest de kans grijpen 'om telkens de discussie aan te gaan met de andere kant. [...] We hebben geprobeerd de situatie uit te leggen – het is nu aan ons om haar te veranderen.'<sup>71</sup>

Volgens Holl zag met name Van den Heuvel dat detente 'een nieuwe arena' kon creëren voor Interdocs 'intelligente anticommunisme'.<sup>72</sup> De ondertekening van de Helsinki-akkoorden op 1 augustus 1975 symboliseerde 'de eerste keer dat in een document, getekend door vertegenwoordigers van Oost en West, principes en intenties uiteengezet worden die ten doel hebben vrede, veiligheid, samenwerking en mensenrechten te bevorderen. Dit biedt een unieke kans'.<sup>73</sup> De veranderingen binnen Interdoc in 1970-1972 waren een tijdelijke tegenslag geweest wat Geyers visie betrof, maar vanaf 1973 streefde Van den Heuvel na om die doelen te realiseren als zelfstandig 'beleidsondernemer' door contacten op te bouwen en van gedachten te wisselen met makers van buitenlands beleid uit de Centraal- en Oost-Europa.

Op kleine schaal pasten zijn initiatieven bij de latere voorstellen van de uit prominente leden bestaande Onafhankelijke Commissie over Ontwapening en Veiligheid (de commissie-Palme), die ernaar streefde de Oost-Westvijandigheid te doorbreken door te appelleren aan de wens tot een gemeenschappelijk veiligheidskader voor heel Europa.<sup>74</sup> Tussen 1974 tot 1985 organiseerden het OWI, CEVS en JASON een reeks openbare lezingen aan de Van Stolkweg met vooraanstaande Sovjet-, Oost-Duitse, en Poolse experts op het gebied van internationale betrekkingen om het wereldbeeld van Moskou tot in detail uit te leggen, en boden zo een platform voor debat. Hoewel de opkomst niet altijd zo hoog was als gehoopt, kwamen er vaak Shell-werknemers naar de lezingen om op de hoogte te gehouden te worden van de laatste ontwikkelingen achter het IJzeren Gordijn.<sup>75</sup> De Interdocconferentie 'Development of East-West Relations through Freer Movement of People, Ideas and Information' (Noordwijk, september 1973) benadrukte de nieuwe richting die ingeslagen was. Nog duizelend van de financiële problemen

van 1971-1972, wendde Van den Heuvel zich tot de zakelijke netwerken van Ernst van Eeghen en Hans van Ketwich Verschuur (Sun Yat-Sen Centrum) om de benodigde fondsen binnen te halen, een stap die positief werd ontvangen door onder andere OGEM, Heineken en ABN Amro, én het ministerie van Buitenlandse Zaken.<sup>76</sup> Nu Interdoc zich had verzekerd van het noodzakelijke kapitaal, en met de bedoeling indruk te maken op met name de Nederlandse politiek, nodigde het netwerk een aantal opmerkelijke sprekers uit voor een reeks lezingen (onder wie de eerste secretaris van de Russische ambassade in Den Haag, Vladimir Kuznetsov).

Al geruime tijd wilde Van den Heuvel bijzonder graag Oost-Europeanen uitnodigen voor Interdoc-conferenties, maar hij was zich bewust van de tegenstand die zo'n initiatief zou ondervinden, met name van Barnett en Von Grote. Het congres van de World Veterans Federation (wvf) in Belgrado in oktober 1970 was de eerste gelegenheid waarbij West- en Oost-Europese delegaties allebei waren uitgenodigd, en Van den Heuvel zag de waarde in van het opzetten van nieuwe fora voor het leggen en onderhouden van contacten. Hij had oorspronkelijk de Sovjetambassadeur in Noordwijk uitgenodigd, die de verantwoordelijkheid op Kuznetsov afschoof. De betrokkenheid van de Russen is interessant, gezien het feit dat de conferentie was gericht op de centrale kwestie van de Helsinki-onderhandelingen welke een probleem veroorzaakte voor de Sovjet-Unie. Zoals Kuznetsov zei in zijn bijdrage: 'De USSR ziet in de omstandigheden van detente het verbreden van contacten, uitwisselingen van spirituele waarden en informatie, [en de] ontwikkeling van banden tussen het publiek uit verschillende landen als iets redelijk vanzelfsprekends, mits strikte voorwaarden over het respecteren van soevereine rechten en het niet-inmengen in de binnenlandse zaken van de staten worden nageleefd.' Westerse voorstellen voor een vrij verkeer van mensen en informatie tussen het Oosten en het Westen waren 'openlijk en op grove wijze uitgebreid en behelsden tevens publiekelijke bemoeienis in onze binnenlandse zaken' en 'subversieve activiteiten tegen het systeem dat in deze landen bestaat'. De activiteiten waarop hij doelde waren onder ander uitzendingen van Radio Free Europe en het clandestien smokkelen van boeken door burgers 'volgens de instructies van de anti-Sovjetcentra die nog steeds bestaan in West-Europa' – ongetwijfeld een directe kritische verwijzing, terwijl Van den Heuvel naast hem stond, naar zaken waarbij Interdoc betrokken was geweest. Maar zoals zijn aanwezigheid op de conferentie liet zien, zag Kuznetsov ook de behoefte aan dialoog op alle niveaus in: 'Detente in Europa is een gemeenschappelijk probleem van alle Europeanen.'

Desalniettemin was de algehele toon van het evenement voorspelbaar. Kuznetsovs 'keiharde' bijdrage in de publicatie die uitkwam naar aanleiding van het congres stond tussen die van Cornelis Berkhouwer van het Europees Parlement ('de inspanningen voor detente, veiligheid en samenwerking in Europa zullen geen blijvend succes hebben [...] als we er niet in slagen een grotere bewegingsvrijheid te creëren') en Boris Meissner ('Langdurige co-existentie als "vreedzaam" bestempelen staat gelijk aan impliceren dat de uitbreiding van het communisme

in de wereld plaats zou moeten vinden zonder internationale oorlogen en, indien mogelijk, op vreedzame wijze, om een pijnloze overgang van kapitalisme naar socialisme te volbrengen'). En terwijl de officiële diplomatie werd voortgezet, 'hebben onofficiële activiteiten als doel om het vernuft te gebruiken om het verlangen naar informatie dat in het Oosten bestaat te vervullen en de hoop levend te houden dat het systeem zal veranderen.'<sup>77</sup>

Kuznetsov was duidelijk niet afgeschrikt door de ervaring. Hij maakte prompt de weg klaar voor Van den Heuvel om een bezoek aan Moskou te regelen, hoewel de Nederlander bij het ministerie van Buitenlandse Zaken benadrukte dat het zijn eigen initiatief was, en dat de Sovjetambassade slechts een faciliterende rol in het geheel speelde. Hij werd ontvangen door het Soviet Committee for European Security and Cooperation (SCESC), de groep van academici en experts op het gebied van buitenlands beleid die was opgericht om de mening van Moskou te vertegenwoordigen tijdens het Helsinki-proces, en Van den Heuvels 'sprong in de duisternis' had als voordeel dat Kuznetsov tijdens zijn verblijf in de Sovjet-Unie als tolk, gids en entertainmentmanager kon optreden. Na een tour door het Moskou Instituut voor Internationale Betrekkingen, het Gyorgy Arbatovs Instituut voor de Verenigde Staten van Amerika, het Instituut voor de Wereldeconomie, en een ontmoeting met de buitenlandredacteur van *Pravda* keerde Van den Heuvel terug, oprecht dankbaar voor de blik die hem een week lang was gegund in de Sovjet-geest.<sup>78</sup> Voor iemand die de Sovjetopvattingen van het Westen al meer dan twintig jaar had bestudeerd, waren deze een-op-eendiscussies in Moskou zelf van unieke waarde:

Een gesprek voeren met anderen, die de Oost-West betrekkingen als betrekkingen tussen twee tegenovergestelde systemen beschouwen, is ook een psychologisch probleem. Dit is nog meer het geval wanneer de ideologische onverzoenlijkheid van de twee systemen en de klassenstrijd op internationaal niveau ook onderdeel van dit denkbeeld zijn. Dit creëert een zekere houding tegenover het Westen, en deze houding wordt vaak versterkt door het lezen van studies van westerse Sovjetkenners. Ik houd dit soort lezingen nu al een lange tijd en ik ken de beperkingen goed. Ik geloof echter nog steeds in het nut van deze lezingen.<sup>79</sup>

Wat ontdekte hij? Het voorspelbare wantrouwen van westerse motieven, met name waar het mensenrechten en de vrije beweging van mensen en ideeën betrof, maar dit werd vergezeld door openlijke erkenning dat het aannemen van zulke maatregelen 'hun systeem aanzienlijk zou ondermijnen'. De NAVO was een 'achterhaald instituut' dat welke doorbraak naar vrede dan ook verhinderde. Het westerse beleid werd gedomineerd door een militair-industrieel complex (waarnaar werd verwezen als 'zekere kringen') dat de belangrijkste dreiging vormde voor een uitbraak van oorlog.

Ondanks deze traditionele antwoorden zag Van den Heuvel ‘tekenen van verbetering’. Alleen al het feit dat hij in staat was om in Moskou deze lezingen te houden en een tegenargument te bieden tegen de ‘vaak vervormde voorstellingen van het Westen’ was op zich al vooruitgang. Meer dialoog en contact – waarbij men zich bewust was waarvoor deze dienden – zou het volgende doel moeten zijn.<sup>80</sup> Meerdere mensen die hij ontmoette zouden later als genodigden van het OWI naar de Van Stolkweg komen. Terug in Nederland zorgden zijn contacten bij de media – en dat waren er inmiddels heel wat – voor welkome publiciteit.<sup>81</sup>

Vol zelfvertrouwen ging Van den Heuvel met zijn ‘onofficiële activiteiten’ door in de drie jaar die daarop volgden. Contactpersonen via het netwerk van veteranen uit de Tweede Wereldoorlog waren daarbij van cruciaal belang. In de context van detente was de gemeenschappelijke band van de antinazistrijd een perfect ‘visitekaartje’ voor Van den Heuvel.<sup>82</sup> Eind jaren zestig was hij steeds actiever als vicevoorzitter van de UIRD en trachtte hij zijn betrokkenheid tegenover Geyer te verdedigen door het nut van deze netwerken voor Interdoc te benadrukken.<sup>83</sup> Deze contacten kregen nu erkenning.<sup>84</sup> Bij de World Veterans Federation-conferentie in Belgrado in oktober 1970 ontmoetten westerse en oosterse veteranen elkaar om ‘Europese veiligheid’ te bespreken, en daar knoopte Van den Heuvel – tijdens zijn eerste reis naar het Oostblok – contacten aan met SUBNOR, de Joegoslavische vereniging met 1,2 miljoen leden, van wie velen invloedrijke posities in dat land bekleedden.

Gebruikmakend van deze springplank maakte hij in september 1975 een reis naar Belgrado om het Instituut voor Internationale Politiek en Economie te bezoeken.<sup>85</sup> In 1977 maakte hij nog drie korte bezoeken: aan ADIRI, het onderzoekscentrum naar internationaal recht en internationale betrekkingen in Boekarest (februari); het ministerie van Buitenlandse Zaken en het Instituut voor Internationale Betrekkingen en Buitenlands Beleid in Sofia (mei); het ministerie van Buitenlandse Zaken en het Pools Instituut voor Internationale Betrekkingen in Warschau en een korte reis naar de DDR (september). In de herfst van 1978 ging hij naar Tsjecho-Slowakije en Hongarije, en bezocht ook daar de ministeries van Buitenlandse Zaken, de belangrijkste denktanks voor buitenlands beleid, en aan Helsinki gerelateerde Comités voor Europese Veiligheid en Samenwerking.

Bij ieder bezoek bestudeerde Van den Heuvel de denkbeelden ten aanzien van buitenlands beleid en de houding van zijn gastheren tegenover het Westen; hij schreef gedetailleerde rapporten over het gebrek aan eenheid onder de Joegoslaven, de onafhankelijkheid van de Roemenen en het sterke pro-Moskou-standpunt van de Bulgaren. Dit waren berekenende netwerkmissies om contacten voor het OWI op te bouwen en partners te vinden voor zijn Helsinki Monitor Project, waarvoor actuele informatie van zo veel mogelijk landen nodig was. Als het OWI zichzelf tot het belangrijkste ontmoetingspunt voor Oost en West kon maken – door Nederland als tussenlocatie te gebruiken – zou het zeker zijn van steun van de overheid. De WVF was een ander platform dat voor sterkere banden met de Joegoslavische en Poolse groepen zorgde (de ZBOWID, de Vereniging van Strijders

voor Vrijheid en Democratie, had 600.000 leden) tijdens een gezamenlijke CVSE-implementatiesessie bij de conferentie in Maastricht in oktober 1976, en Van den Heuvel werd ontwapeningsadviseur bij de wvf.<sup>86</sup>

Bij tijd en wijle lijkt het alsof hij te ver ging in zijn inspanningen om in een goed blaadje te komen staan bij zijn buitenlandse contacten, wellicht in een poging het negatieve imago te compenseren dat Nederland in het Oosten had door de harde opstelling van de regering – met name minister van Buitenlandse Zaken Max van der Stoep – naar aanleiding van de mensenrechtenkwestie. Nadat hij een ‘bijzonder goed contact’ had opgebouwd met de Bulgaarse ambassadeur voor Nederland, Ivan Kiulev, haalde Van den Heuvel de buitenlandredacteur van het *Algemeen Dagblad*, Henk Aben, over een interview af te nemen. ‘Mij wordt herhaaldelijk gesuggereerd dat ik maar eens een artikel moet schrijven over de goede samenwerking van hun land met Nederland,’ legde hij uit: ‘Ik geef dit nooit door aan iemand, maar in dit geval wil ik een uitzondering maken.’<sup>87</sup> Maar de opmerkingen die het meeste inzicht verschaffen, gaan over de ontmoeting met de vice-directeur van het Poolse Instituut, Janusz Symonides, en de wetenschappelijk secretaris, Wojcieck Multar. Terwijl hij de ‘liberale ideeën’ van zijn gastheren opmerkte, stelde Van den Heuvel ook vast dat ze nog steeds het hele communistische lexicon over internationale zaken gebruikten (vreedzame co-existentie, klassenstrijd, proletarisch internationalisme enzovoort). Zij legden uit dat, hoewel hun instituut ideologische kwesties vermeed, ‘hun fundamentele filosofie nou eenmaal het marxisme is.’<sup>88</sup> Van den Heuvel was de grenzen van de Oost-Europese ‘liberalisering’ tegengekomen.

Natuurlijk waren er ook anderen die soortgelijke bezoeken brachten, en eind jaren zestig gebeurde dit o.a. vanuit een onverwachte hoek: Tilburg. Via Hornix was er altijd al contact met Tilburg geweest, en vanwege Mieli’s interesse in de manier van plannen van de Sovjets besloot Van den Heuvel hem in 1965 in contact te brengen met de Economische Hogeschool in Tilburg.<sup>89</sup> Maar de Tilburgse ambities om de internationale aanwezigheid uit te breiden leidde in 1967 tot het oprichten van het John F. Kennedy Instituut (JFK), een academisch instituut met een sterke interesse voor beleidsgerelateerd onderzoek. Net zoals het OWI zou het JFK zowel naar het Oosten als het Westen kijken.

Het JFK was het geesteskind van Frans A.M. Alting von Geusau, die was afgestudeerd in de rechtgeleerheid aan de Universiteit Leiden en benoemd werd tot hoogleraar internationaal recht aan de Katholieke Universiteit Brabant (later de Universiteit Tilburg) in 1965. Hij had ook onder Henri Brugmans gestudeerd aan het Europa College in Brugge, waarna hij, in 1959-1960, nauw had samengewerkt met Ernst B. Haass aan de Universiteit van Californië in Berkeley. Nadat hij in 1962 zijn PhD afrondde in ‘Europese organisaties en de buitenlandse betrekkingen van staten,’ bekritiseerde hij hoe de studie van internationale betrekkingen in Europa zich vaak vooral concentreerde op de problemen die gerelateerd waren aan Europese integratie. Hierdoor ‘ontbreekt een systematische studie naar problemen in hun Atlantische context vaak’. Aangezien ‘Atlantische



problemen' noodzakelijkerwijs een interdisciplinaire aanpak nodig hadden waarbij 'ten minste de rechten- en economiefaculteiten, de sociale wetenschappen en de letterenopleidingen (inclusief politieke en historische wetenschappen)' betrokken zouden moeten worden, was de beste oplossing om dit te organiseren door middel van een onafhankelijk instituut dat niet gebonden was aan slechts één faculteit.

Alting von Geusau noemt Brugmans als een van zijn belangrijkste intellectuele invloeden, samen met de Leidse hoogleraar internationaal recht Frederick van Asbeck, een expert in mensenrechten. Uiteindelijk lag zijn interesse in hetgeen internationale organisaties konden bijdragen aan het beëindigen van de 'absurde en kunstmatige' verdeling van Europa en het creëren van een haalbaar naoorlogs vredessysteem.<sup>90</sup> Het werd tijd om te beseffen dat 'de soevereine natiestaat, vooral in Europa, zijn langste tijd heeft gehad, en wel zodanig dat zijn huidige bestaan de internationale vrede in toenemende mate bedreigt'. Het was het doel van het JFK om bij te dragen aan het opheffen van deze situatie. Omdat het Nederlandse veiligheidsbeleid volledig rond een functionerende Atlantische alliantie was opgesteld, bestond er sterk het gevoel dat 'Nederland [...] het beste politieke klimaat in West-Europa biedt om zo'n instituut op te richten.'<sup>91</sup>

De oprichting van het JFK had zowel voor- als nadelen voor het OWI. Het Nederlandse academische en politieke terrein was al moeilijk voor het instituut aan de Van Stolkweg. Alting von Geusau had uitstekende banden met het ministerie van Buitenlandse Zaken en de belangrijkste kringen van Den Haag, iets wat Van den Heuvel en zijn team altijd ontzegd was, en het JFK streefde een aanpak na die gebaseerd was op afzonderlijke onderwerpen en die relevant was voor het beleid (monetarisme, energie, nucleaire non-proliferatie) binnen een stevig Atlantisch kader dat overheidskringen aansprak. Alting von Geusau was ook 'trots op zijn echt academische achtergrond' en keek een beetje neer op de pretenties van de Van Stolkweg-ploeg.<sup>92</sup>

George Embree, een Amerikaanse journalist die gebruikmaakte van kantoorruimte aan de Van Stolkweg en aan verschillende projecten werkte met het JFK, vertelde naderhand dat de twee instituten nooit echt 'klikten'.<sup>93</sup> Van den Heuvel gaf aan Geyer toe dat het project van het JFK compleet binnen het werkterrein van het OWI viel, en hij vroeg of zijn collega uit München 'iets kon doen' om te helpen een partnerschap te vormen en gebruik te maken van het voordeel van de 'goede reputatie en vele waardevolle contacten' van het JFK. Geyer was niet in staat het nodige geld bijeen te brengen.<sup>94</sup> Niettemin was het overduidelijk dat er diverse mogelijkheden tot samenwerking bestonden. Alting von Geusau nam in zitting 1970 in de adviesraad van *Oost-West*, hetgeen het blad enige welkome academische geloofwaardigheid gaf, en in september van dat jaar stelde hij voor om samen te werken met andere Nederlandse instituten die actief waren op het gebied van Oost-Westbetrekkingen om een nationaal debat te stimuleren. Alting von Geusau deed in feite wat het OWI altijd had gewild, maar niet waar had kunnen maken. Hij speelde zelfs met het idee om de prestigieuze *Internationale Spectator* over te nemen.<sup>95</sup>

Alting von Geusaus kwalificaties waren indrukwekkend. De onderzoeksraad van het JFK bestond onder andere uit Jean Monnets vertrouweling Max Kohnstamm, de internationale secretaris van de Bilderberg-bijeenkomsten Ernst van der Beugel, en Alting von Geusaus intellectuele mentor Henri Brugmans. Vanaf het begin werd er ook nauw samengewerkt met de Nederlandse Atlantische Commissie en het Nederlandse Instituut voor Internationale Zaken. Als lid van de Europese afdeling van het door de Ford Foundation gesteunde Committee on Atlantic Studies (CAS) vormde hij de spil van een transatlantisch netwerk dat ideaal was uit het oogpunt van de doelstellingen van het JFK. Een gift van de Carnegie Stichting voor Internationale Vrede in 1965 betekende dat Alting von Geusau, zelfs al voordat het JFK werd opgericht, onderzoek nastreefde naar de rol van internationale organisaties in de tenuitvoerlegging van verdragen.

In november 1966 stelde een donatie van 25.000 gulden van Jean Monnets Institut de la Communauté Européenne pour les Études Universitaires het JFK in staat om zijn eerste symposium te houden over 'non-proliferatie en het nucleaire beleid van de NAVO als een probleem voor het Nederlands buitenlands beleid'.<sup>96</sup> Het was door zijn aanwezigheid bij dit colloquium dat Alting von Geusau in contact kwam met het transatlantische netwerk dat hij als het belangrijkste beschouwt voor zijn professionele activiteiten: het International Institute of Strategic Studies in Londen.<sup>97</sup> Soortgelijke evenementen zouden volgen: 'Atlantische betrekkingen na de Kennedy Round' (december 1967), 'De toekomst van de Atlantische alliantie' (na een verzoek van de NAVO – juli 1968), 'De toekomst van het internationale monetaire systeem' (januari 1969), 'NAVO en veiligheid in de jaren zeventig' (oktober 1969). Het doel van deze evenementen was steeds om mogelijkheden te bieden voor het samenbrengen van theoretische en praktische benaderingen en van de academische wereld en die van beleidsmakers, waardoor een 'meer op beleid gerichte omgeving' zou ontstaan.<sup>98</sup>

De eerste contacten tussen Tilburg en het Oostblok werden gelegd in 1967 toen een groep faculteitsleden en studenten van de economie opleiding dat jaar naar Moskou ging, gevolgd door een reis naar Praag in april van het jaar daarop.<sup>99</sup> Meer structurele contacten ontwikkelden zich in 1970, toen Alting von Geusau door de Poolse ambassade in Den Haag werd benaderd met een voorstel om hem in contact te brengen met het Instituut voor Internationale Zaken in Warschau. De eerste 'rondetafelconferentie' vond plaats in Warschau in januari 1971; de Nederlandse delegatie bestond uit Alting von Geusau, journalist Jérôme Heldring, parlementslid voor de Katholieke Volkspartij Jozef Mommersteeg, parlementslid voor de PVDa en toekomstig minister van Buitenlandse Zaken Max van der Stoep, directeur van het Nederlands Instituut voor Vredesvraagstukken (NIVV) Hendrik Neuman, en Leo Kraland, die de handelsbelangen van de Oost-West Handelscommissie van de Nederlandse Vereniging voor Groothandel behartigde. Een soortgelijk evenement vond plaats in Boedapest in juni 1971 onder auspiciën van de Hongaarse Wetenschappelijke Raad voor de Wereldeconomie. Dezelfde Nederlandse groep werd aangevuld door een nieuwe speler in het veld, Rudolf Jurrjens,

oprichter van de Stichting Oost-West Contacten aan de Vrije Universiteit van Amsterdam en ook lid van de adviesraad van *Oost-West*. Contact met het Joegoslavische Instituut voor Internationale Betrekkingen volgde het jaar daarna. Tussen 1971-1985 werd een totaal van zeventien bilaterale Oost-West rondetafelconferenties gehouden met Poolse, Hongaarse en Joegoslavische delegaties die zowel academische als regeringsinstellingen vertegenwoordigden.

Het JFK, het OWI en Jurrjens' Stichting zouden gedurende de hele jaren zeventig als een triumviraat werken, een soort privéconglomeraat dat detente inzette om de vrede in Europa te bevorderen door Oost-Westcontacten, terwijl ze al naargelang de situatie concurreerden of samenwerkten. Ze kwamen het dichtst bij een gezamenlijke aanpak op de grote conferentie 'Oost-West perspectieven: theorieën en beleid', die in september 1975 door Jurrjens werd opgezet. Zbigniew Brzezinski en Gyorgy Arbatov van het Instituut voor Verenigde Staten Studies in Moskou waren de belangrijkste sprekers. Alting von Geusau en Van den Heuvel namen deel, naast 36 gasten uit 12 landen (inclusief de DDR, Polen, Hongarije, Tsjecho-Slowakije, Roemenië en Joegoslavië) om de Europese veiligheidssituatie vlak na de ondertekening van de Helsinki-akkoorden te bespreken.<sup>100</sup> Jurrjens had met Brzezinski aan de Universiteit van Columbia gestudeerd in 1975-1976 en schreef zijn proefschrift over 'de uitwisseling tussen socialistische en niet-socialistische landen' in het tijdperk van de Helsinki-akkoorden.

Het drietal bezag de kwestie elk vanuit een ander perspectief. Van den Heuvel werd gedreven door de koude-oorlogsbenadering, die uitging van psychologische oorlogvoering en die vereiste dat je het standpunt van de tegenstander begreep en dan een dialoog aanging, waarbij elk gevoel van superioriteit werd vermeden. Alting von Geusau had een academischer benadering, geheel vervuld als hij was van de denkbeelden van Ernst Haass, de hervormende rol van instituten, en het nut van onderlinge afhankelijkheid van naties, maar hij sprak dit nooit volledig uit in zijn publicaties.<sup>101</sup> Van de drie was het Jurrjens die zijn visie van Oost-Westcontacten het grondigst uitwerkte in zijn studie naar 'psychologische operaties', methoden van politieke controle, en de houding van de Sovjet-Unie ten aanzien van vrij verkeer van mensen en ideeën.

Ondanks de duidelijke overeenkomsten in hun activiteiten konden anderen het niet laten om uit te halen naar Van den Heuvel als een 'ongeleid projectiel'. De kritiek van Jérôme Heldring over de OWI-lezingenserie van Sovjetexperts luidde: 'Zijn ze daar op dat instituut nu werkelijk zo dom of krijgen ze er convertibele roebels?'<sup>102</sup> Uiteindelijk werden alle drie echter gemotiveerd door de wens te ontsnappen aan het koude-oorlogssysteem, dat slechts twee extremen kende, door een nieuw systeem van vreedzame betrekkingen te initiëren dat de rivaliteit tussen staten (en tussen ideologieën) zou kunnen overwinnen. In de woorden van Alting von Geusau: 'Wij drieën hadden met elkaar gemeen dat we van mening waren dat contacten goed en nodig zijn, maar je niet je principes op moet geven.'<sup>103</sup> Voor Alting von Geusau was het doel om de spanningen die te maken hadden met

beleid te verminderen, terwijl voor Jurrijens de nadruk lag op het mensenrechten-gedeelte van het Helsinki-proces:

Universeel respect voor mensenrechten en het proces van détente kunnen niet als onverenigbare concepten gezien worden. Alleen in een wereld die vrij verkeer van mensen, ideeën en informatie accepteert als een onbetwist en natuurlijk verschijnsel kan een stabiele, stevige en langdurige relatie van détente gedijen.<sup>104</sup>

Het voornemen om een sterke mensenrechtenagenda door te drukken in de CVSE-onderhandelingen werd in deze periode een basisprincipe dat veel rechtse groepen voorstonden. Hierdoor kwam Interdoc, na de eerste contacten eind jaren zestig, in hetzelfde vaarwater als de Académie Européenne de Sciences Politiques (AESP), een onderneming die was opgericht door de Belg Florimond Damman maar met Jean Violet als een belangrijk lid. Samen met het CEDI, Le Cercle en de Cercle des Nations coördineerde de Académie in 1972-1974 een serie high-profile conferenties en verklaringen ter ondersteuning van Vrede zonder Grenzen, een agenda voor Europees federatieverband en vrij verkeer van mensen en ideeën om 'iedereen de heerlijke frisse lucht van vrijheid in te laten ademen' op het hele continent. Hoewel sommigen uit de bredere Interdoc-kringen meededen – de conferentie van de Académie in Luzern in 1974 over mensenrechten en het zelfbeschikkingsrecht van volkeren telde bijdragen van Ernest Kux, Josef Bochenski, Boris Meissner en Geoffrey Stewart-Smith – hield Van den Heuvel enige afstand om te voorkomen openlijk met hen geassocieerd te worden, hoewel ze dezelfde doelen als hij nastreefden. Natuurlijk sloot dit zorgvuldige kweken van het juiste imago van Interdoc een samenwerking achter de schermen niet uit.<sup>105</sup> In 1984 kwamen deze contacten aan het licht toen een brief van Damman aan Violet, die een ontmoeting beschreef bij de Amerikaanse ambassade in Brussel in 1973 tussen henzelf en Van den Heuvel, Paul Vankerkhoven en Alain de Villegas, opdook in de Nederlandse pers. Naar Interdoc werd verwezen als de Nederlandse 'cel' van de groep, iets wat Van den Heuvel natuurlijk gedwongen was te ontkennen.<sup>106</sup>

Brian Crozier, die in deze periode samenwerkte met Violet aan een anti-detente-campagne, stond bijzonder wantrouwig tegenover het Helsinki-proces als dekmantel voor subversieve activiteiten tegen de Sovjets. De drang van de Sovjets naar een Europese veiligheidsconferentie werd in een ISOC-rapport omschreven als een manier 'om de Westerse alliantie op te splitsen en op andere wijzen te verzwakken': 'Het gevaar van het Westerse geloof in de mogelijkheid van "detente" ligt in de verleiding concessies te doen om het te bereiken, concessies die de Russen van hun kant niet zullen doen of alleen zullen beantwoorden met concessies die ingetrokken kunnen worden als gevolg van een crisis die voor dat doeleinde is gefabriceerd.' Ostpolitik was net zozeer gevaarlijk en 'duidelijk in overeenstemming met Sovjetbeleid.' Het was een illusie dat de aanpak van de Sovjets op deze manier

veranderd of verzwakt zou kunnen worden.<sup>107</sup> Terwijl Van den Heuvel manieren zocht om het Helsinki-proces te gebruiken door het Oosten open te stellen, liet Crozier steeds dringender waarschuwingen horen met betrekking tot de activiteiten van het OWI, dat hij louter als een platform voor Sovjetpropaganda beschouwde. Bell waarschuwde in oktober 1974 dat ‘Brian erg ongerust is over je nieuwe vrienden’, en Van den Heuvels bezoek aan Moskou bleek een belangrijk breekpunt te zijn voor de anti-detentegroep bij het NSIC.<sup>108</sup>

Om die gedachten te versterken, verzamelde Crozier zijn troepen voor een conferentie in Ditchley Park in april 1975 over ‘Nieuwe dimensies in Europese veiligheid’, van de nucleaire strategie van de Sovjets tot energievoorzieningen, terrorisme en clandestiene steun voor subversieve activiteiten in het Westen. Het evenement, dat werd bijgewoond door een groot aantal Britse en Amerikaanse militair analisten en Van den Heuvel, Bell, Gasteyger, Sager en Violet, ontving een gemengde reactie van de Nederlander, die het niet eens was met de keiharde ‘conclusies met betrekking tot de bedoelingen en het beleid van de Sovjets’. In een poging hen te overtreffen liet hij op zijn beurt de ISOC-topman weten dat Interdocs meest recente studie naar Helsinki – Boris Meissners *The Soviet Concept of Coexistence and the Conference on Security and Cooperation in Europe* – ‘de belangrijkste communistische principes zoals op de conferentie toegepast’ uiteenzette en ‘zijn weg al had gevonden naar de westerse afgevaardigden’.<sup>109</sup> De twee concurreerden op hetzelfde terrein, maar vanuit zeer verschillende perspectieven.

Van den Heuvels optimisme en vastberadenheid om iedere stap, hoe klein ook, tot het veranderen van de denkbeelden van de andere zijde te nemen door betrokkenheid, vielen niet in goede aarde bij voorstanders van de harde lijn, zoals Crozier. Maar de tegenstanders van dialoog misten het doel van de OWI-Interdoc conferenties en publicaties. Aan de ene kant bleef het de informatieve rol van het ontmaskeren van de werkelijkheden van de Sovjetdoctrine gebruiken, waarbij hun vertegenwoordigers in het spotlicht werden gezet en de angel uit de schadelijke stereotypering van het Westen werd gehaald. Zo benadrukte Meissner, die de Sovjetideologie ten opzichte van Helsinki ontvouwde, nog steeds dat ‘de omschrijving van co-existentie op de lange termijn als “vreedzaam” slechts betekent dat het communisme over de wereld verspreid zal worden door het vermijden van internationale oorlogen, waar mogelijk door niet-militaire methoden, waardoor het minste lijden wordt veroorzaakt in de overgang van kapitalisme naar socialisme.’

Dit was hetzelfde beeld dat Zacharias Anthonisse tien jaar eerder in de SOEV-publicatie *Communistische Vreedzame Coëxistentie* had geschetst.<sup>110</sup> Maar midden jaren zeventig was Van den Heuvel verdergegaan om te zoeken naar manieren om de Europese veiligheidssituatie te zien als een reeks *gezamenlijke* problemen van beide zijden, die ook alleen door beide zijden samen opgelost konden worden. De uitdaging was om te ontsnappen aan het spelletje van de Oost-Westdiplomatiek, dat bestond uit het over en weer uiten van beschuldigingen en waarbij niemand won of verloor. Hierbij kon de privésector een belangrijke rol spelen door het proces langzaam in gang te zetten. Het feit dat er een zekere democra-

tisering van het buitenlandse beleid te bespeuren viel in het Oosten, waardoor er 'in toenemende mate' geluisterd werd 'naar de opvattingen van degenen die internationale betrekkingen bestuderen', bood meer contactpunten waar alleen de privésector gebruik van kon maken.<sup>111</sup> Van den Heuvel en zijn gelijkgestemde collega's hadden geen enkele illusie over het bereiken van een beslissende doorbraak in dit proces, maar ze geloofden wel in de waarde van de cumulatieve inspanningen die gedaan werden om de scherpe kantjes af te halen van de spanning en het wantrouwen dat aan beide kanten bestond door de mogelijkheden voor dialoog te vergroten.

Het meningsverschil bereikte een kritiek punt op een door het NSIC gesponsorde conferentie in Winchester eind 1976. In zijn autobiografie suggereerde Crozier dat hij al rond 1972 met Interdoc brak omdat 'het netwerk sterk aan waarde had ingeboet'.<sup>112</sup> In Winchester ging hij verder; hij beschuldigde de Nederlander (die niet aanwezig was) er openlijk van dat hij 'het communisme te zacht aanpakte' en een werktuig was geworden van Sovjetpropaganda. In aanwezigheid van Barnett, Trager en Paddy Menaul, stootte Crozier Van den Heuvel feitelijk uit 'de kring van anticommunisten waartoe hij en de anderen behoorden'. De Nederlander was zeer verontwaardigd en antwoordde dat Crozier de rol niet begreep die het OWI en Interdoc hadden in het uitleggen en begrijpen van de positie van het Oosten, en daaruit voortvloeiend het streven om 'zekere verkeerde of vervormde beelden die ze hebben van het westerse waarden en instituten te beïnvloeden'. Confrontatie was niet langer het juiste antwoord. Dit waren ook geen geheime contacten, aangezien Van den Heuvel zijn conclusies had gepubliceerd in *NATO Review* en *Atlantische Tijden* en erover sprak op conferenties. De beschuldigingen zorgden direct voor een aantal pogingen om de brand te blussen, waarbij Ernst van Eeghen Croziers woorden tegensprak tegenover Frank Barnett. Maar de ontstane kloof was onoverbrugbaar. Couwenberg zou aan het einde van dat jaar rapporteren: 'De opvattingen van beide instituten over Oost-Westrelaties zijn zodanig uit elkaar gegroeid dat er geen contact meer is.'<sup>113</sup> Crozier werd niet uitgenodigd om een bijdrage te leveren aan het *liber amicorum* voor Van den Heuvels tachtigste verjaardag, ondanks hun nauwe werkrelatie van de jaren vijftig tot halverwege de jaren zeventig. Zoals Bertil Häggman het veel later samenvatte: 'Als je de heer Crozier en de heer van den Heuvel wilde classificeren, was de heer Crozier meer anticommunistisch omdat hij van mening was dat je met die mensen niet kon praten.'<sup>114</sup>

Tegen het einde van de jaren zeventig was het OWI een erkende discussiepartner geworden voor Sovjetdelegaties.<sup>115</sup> De eerste bijeenkomst van het Instituut en het Sovjet Comité voor Europese Veiligheid en Samenwerking vond plaats in november 1974 na Van den Heuvels bezoek aan Moskou, en de rol van het OWI werd gewaardeerd vanwege het 'koppige beleid' van de Nederlandse overheid over de mensenrechtenkwestie en het gebrek aan welk betekenisvol Nederlands CVSE-Comité dan ook als tegenhanger.<sup>116</sup> De uitwisselingen die daaruit voortvloeiden leidden ertoe dat de Sovjetkant informatie verschafte voor het OWI's Helsinki Monitor

project van het OWI, een gezamenlijke onderneming van de Nederlanders en hun collega's in de VS, Groot-Brittannië en West-Duitsland om de naleving van de Helsinki-akkoorden te controleren.<sup>117</sup> Het project leverde een reeks publicaties op tussen 1976 en 1978 die de reacties op de akkoorden en sociale ontwikkelingen in Oost-Europa bijhielden, en de allerlaatste Interdoc conferentie, die in september 1976 in Noordwijk werd gehouden, ging ook over dit thema.<sup>118</sup>

In 1978 gaven de Sovjetafgevaardigden openlijk toe dat het OWI 'hard probeert detente te verbeteren' en dat de stap-voor-stap-aanpak effectief was. In die tijd woedde het debat over de plaatsing van kernwapens in Europa voor de Amerikaanse strijdkrachten, en de Sovjetdeelnemers volhardden in hun mening dat vooruitgang op het gebied van de mensenrechten hand in hand zou moeten gaan met inspanningen voor ontwapening. Deze verklaring kon op een kenmerkend, dat wil zeggen zeer voorzichtig antwoord van Van Eeghen rekenen, die de problemen van westerse maatschappijen opsomde en opperde om 'elkaar te helpen bij het oplossen van deze problemen. We leven in een wereld waar we onmogelijk zonder samenwerking kunnen.'<sup>119</sup> De activiteiten van het OWI kregen ook kritiek vanuit Nederland zelf, en de organisatie werd in een artikel in de *Internationale Spectator* uit 1976 omschreven als 'de spreekbuis van het Kremlin'.<sup>120</sup>

Het is wel opmerkelijk dat Van den Heuvel, die lang een verdachte persoon in Nederland was vanwege zijn BVD-achtergrond, in de jaren zeventig opnieuw werd verdacht vanwege zijn contacten met het Sovjetblok. Maar detente werd niet tegen elke prijs geaccepteerd. De laatste Interdoc-publicatie, die een titel droeg die de Vietnamprojecten van eind jaren zestig weerspiegelde (*Afghanistan is Our World*), werd uitgegeven in 1981. Het was een studie naar de achtergrond en consequenties van de Sovjetinvasie in dat land van december 1979, en het stuk begon met een taal die leek op Croziers ISOC-publicaties: 'Na jaren van detente bracht de invasie van Afghanistan de niet-communistische wereld tot het ontnuchterende besef dat een beleid dat lang op samenwerking en wederzijds begrip was gericht op niets was uitgelopen.' Afghanistan was 'hernieuwd bewijs van voortdurend agressief Sovjetcommunisme en de niet aflatende inspanningen van dit systeem om wereldhegemonie te veroveren.'<sup>121</sup>

De heroriëntatie van OWI-Interdoc werd elders met interesse opgemerkt. In 1974 schreef Carl Bildt, toenmalig vice-voorzitter van de European Union of Christian-Democrat and Conservative Students (ECCS, die Henri Starckx in 1970 als grotendeels ineffectief had weggewoven) aan Van den Heuvel over ECCS-activiteiten in Oost-Westuitwisselingen en zei dat hij 'zeer geïnteresseerd [was] in het werk dat Interdoc deed'. Een briefwisseling volgde en leidde tot de aanwezigheid van Bildt (destijds ECCS-voorzitter) en vice-voorzitter Colin Maltby bij de Interdoc-conferentie over 'Europa en de Noord-Atlantische Alliantie' in hotel Noordzee in Noordwijk in september 1974; ze kwamen beiden naar de Van Stolkweg in december voor verder overleg, onder andere over het voorbereiden van een ECCS-delegatie van vijftien man voor de WFDY-conferentie over veiligheid en samenwerking in Warschau in 1975 voor 'tegenwerking' van de 'incorrecte oosterse op-

vattingen' over het Westen. De Warschau-conferentie werd uitgesteld (een teken hoe zwaar de autoriteiten van het Sovjetblok het hadden om controle uit te oefenen op de conferentie), en Bildt verschoof de aandacht van de ECCS (vanaf 1975 bekend als European Democratic Students, EDS) naar ondersteuning van 'democratische niet-socialistische groepen' in Portugal, Spanje en Griekenland.

Een laatste ontmoeting tussen Van den Heuvel en Bildt vond plaats in Amsterdam in augustus 1975, toen opnieuw werd besloten dat 'om die [Warschause] bijeenkomst zo veel mogelijk te beïnvloeden de EDS-delegatie een voorbereidende bijeenkomst zal moeten houden, bij voorkeur in Holland'. Het is niet duidelijk of Bildt dit plan ten uitvoer heeft gebracht; in ieder geval woonden twee leden van JASON die nauw bij de EDS betrokken waren het evenement bij. De aanwezigheid van de ECCS deed het even lijken alsof de heftige dagen van Helsinki 1962 zouden herleven, maar Bildt werd verkozen tot Zweeds parlements lid in 1979 en Van den Heuvel verlegde zijn aandacht naar andere zaken.<sup>122</sup>

### **De jaren tachtig: CEVS, de Atlantische Commissie en het Verzetsherdenkingskruis**

De nieuwe richting van het OWI en het Helsinki Monitor Project nam concretere vormen aan in 1978, toen het Instituut per 1 januari 1979 werd opgedoekt en vervangen door het Centrum voor Europese Veiligheid en Samenwerking, CEVS. Om de twintig jaar van OWI- en Interdoc-activiteiten achter zich te kunnen laten was er een nieuwe start nodig, en de bedrijfssteun – waaronder die van Shell – werd in 1978 stopgezet.<sup>123</sup> Het CEVS moest eerst alle belangrijke Nederlandse instituten die zich bezighielden met de zogeheten 'Basket III'-kwesties verenigen en daarna internationaliseren om gelijkgestemde Europese bondgenoten onder één overkoepelende organisatie te kunnen coördineren. Meer dan ooit was men op zoek naar officiële erkenning, en men dacht dit te bereiken door de doelstellingen van het OWI aan te laten sluiten bij het beleid van de Nederlandse overheid. Tijdens de conferenties in Belgrado (1977-1978) en Madrid (1980-1982) die volgden op de Helsinki-akkoorden bleven Nederlandse diplomaten pleiten voor Basket III en de bescherming van mensenrechten.

In 1979 werd de bevordering van mensenrechten opgenomen als een officiële doelstelling van het Nederlands buitenlands beleid. Hoewel het Nederlandse ministerie van Buitenlandse Zaken bereid was om hierin alleen op te treden, wilde het liever proberen een gezamenlijk westers standpunt ten aanzien van Moskou te coördineren.<sup>124</sup> Een particulier instituut zou een dergelijke coördinatie soepeler kunnen bewerkstellingen dan diplomaten dat zouden kunnen. Het OWI was op dat moment het enige instituut in Nederland dat specifiek actief was in het volgen van ontwikkelingen op dit gebied. Het ministerie van Buitenlandse Zaken wilde het aantal niet-gouvernementele organisaties dat actief was op het gebied van buitenlandse zaken zelfs beperken en efficiëntie bevorderen door meer samenwer-



king af te dwingen door middel van het subsidiebeleid. Hierdoor leek dit het perfecte moment voor het plan van het CEVS.

Dake, Van den Heuvel, Couwenberg, Alting von Geusau, voormalig minister van Buitenlandse Zaken Max van der Stoel, staatsecretaris van Defensie Wim van Eekelen, en christendemocraat Joep Mommersteeg vormden samen een initiatiefgroep en dienden op 1 maart 1978 een officiële subsidieaanvraag in bij het ministerie van Buitenlandse Zaken voor het Helsinki Monitor Project van het OWI, en later ook nog een aanvraag voor 200.000 gulden voor het nog op te richten CEVS.<sup>125</sup> Het plan voor het CEVS was min of meer hetzelfde plan dat Interdoc voorheen behelsde, maar dan aangepast aan een nieuw tijdperk: het moest een uitwisselingsplaats worden voor informatie en documentatie voor partners op nationaal en internationaal niveau en het zou regelmatig een bulletin uitgeven over de nieuwste ontwikkelingen, met onderzoekstaken en conferentiediensten om de bestaande banden verder uit te bouwen.

Het triumviraat Van den Heuvel-Alting von Geusau-Jurrijens (Jurrijens werd ook bestuurslid van het CEVS) had nu de steun van een belangrijke doorsnede van politieke aanhangers. Van wezenlijk belang voor de presentatie van het CEVS was dat deze organisatie de doelen van het Nederlandse buitenlands beleid zou helpen in het streven naar een daadwerkelijke verandering in het oplossen van Europese veiligheidskwesties. Er kwam behoorlijk wat kritiek uit zowel het Oosten als het Westen (dit had de conferentie in Belgrado getekend), maar 'aan realistische, concrete en doordachte suggesties ontbreekt het nog veelal.'<sup>126</sup>

Nooit eerder was Van den Heuvel zó het middelpunt van een toonaangevende politieke organisatie geweest als bij het CEVS. Hij gaf tegenover Dake toe dat hij zich ervan bewust was dat zowel zijn aanwezigheid als de groeiende zichtbaarheid van het OWI (en Van Stolkweg 10) bij anderen wel eens de indruk zou kunnen wekken dat er 'iets geheimzinnigs' achter dit alles zat.<sup>127</sup> Toen er een persbericht werd opgesteld waarin stond dat Europese veiligheid en samenwerking 'niet alleen een zaak is van regeringen, maar vooral ook van volken' en wat suggestieve taal over 'wat er verder zou moeten of kunnen gebeuren', begonnen (zoals gebruikelijk) sommige leden van de initiatiefgroep (met name Van der Stoel) zich al snel af te vragen of het CEVS soms van plan was om verder te gaan dan wat hun oorspronkelijk verteld was.<sup>128</sup> Het bleek lastig te zijn om activiteiten te coördineren met andere instituten, niet alleen omdat er wantrouwen heerste, maar ook omdat men bang was om terrein prijs te geven aan een nieuwkomer – hetzelfde probleem waar het OWI als sinds zijn oprichting mee werd geconfronteerd. Het Defensie Studie Centrum, dat sinds de jaren vijftig uitermate wisselend had gereageerd op Van den Heuvel, afhankelijk van wie er op dat moment directeur was, vermeed wederom alle contact, ondanks de inspanningen van tussenpersoon Ernst van der Beugel. Pogingen om het Nederlands Genootschap voor Internationale Zaken binnen te halen via Jérôme Heldring werden afgehouden vanwege de 'politieke doeleinden' van het CEVS.<sup>129</sup>

Natuurlijk bleek ook dit keer geld een probleem te zijn. De minister van Buitenlandse Zaken, Chris van der Klaauw, kende in september 1978 een bedrag toe van 50.000 gulden voor dat jaar en voor volgende jaren, maar hij verwachtte dat andere ministeries het resterende tekort zouden aanvullen. Het ministerie van Defensie kende uiteindelijk ook 50.000 gulden toe in 1981, maar het ministerie van Economie was daar niet toe bereid. Er werd nooit veel aandacht geschonken aan een gedetailleerd voorstel van het ministerie van Cultuur, dat perfect paste bij de visie van het ministerie over het onderhouden van culturele contacten met het Oosten. Het voorstel betoogde dat het gebrek aan betrouwbare informatie vanuit het Oosten de succesvolle uitvoering van Basket III verhinderde. De coördinerende activiteiten van het CEVS door middel van Oost-Westconferenties, onderzoeksgroepen en bijeenkomsten van Helsinki-monitororganisaties zouden de ontwikkeling van democratische waarden en een levendige en onderling verbonden Europese cultuur pas echt bevorderen. De defensief-offensieve aanpak van Interdoc – westerse waarden versterken en tegelijkertijd de scherpe kantjes van het communistisch gedachtegoed afhalen – was in dit document nog steeds duidelijk aanwezig.<sup>130</sup> De Haëlla Stichting van de familie Dake bracht nog eens 30.000 gulden extra in, maar hoewel de president-directeur van Shell, Gerrit Wagner (die vroeger activiteiten van Interdoc had gesteund), in de adviesraad zat, bleek verdere steun in het bedrijfsleven moeilijk te vinden te zijn. Een nieuwe poging om steun te winnen van de Ford Foundation – waarvoor Van den Heuvel in juni 1980 zelfs persoonlijk naar New York ging – kon wederom niet de interesse van de filantropische organisatie wekken.<sup>131</sup>

Een essentieel onderdeel van deze strategie was internationalisatie. Van het begin af aan werden alle publicaties in het Engels uitgebracht. Al in maart 1978 werden plannen gemaakt om de belangrijkste westerse Helsinki-monitorinstellingen samen te brengen voor een coördinatieconferentie op Van den Heuvels vertrouwde locatie in Noordwijk (Huis ter Duin). Tot deze groep behoorden bekende partners van vroeger (Haus Rissen, Radio Free Europa, NAVO) en nieuwe instituten (het Aspen Instituut in Berlijn, de Amerikaanse Commissie voor Europese Veiligheid en Samenwerking, de Zwitserse Europäische Helsinki Gruppe, en het secretariaat van de Raad van Europa).<sup>132</sup> In 1980 was internationalisatie eigenlijk een kwestie van europeanisatie; de grootste kans lag in het mobiliseren van de Europese Gemeenschap (EG) om het CEVS te steunen als een verlengstuk van Europese integratie. Men nam zich zelfs voor het Centrum in de toekomst naar Maastricht te verhuizen om een betere aansluiting bij ander EG-organisaties te realiseren.

In mei 1980 werd een conferentie van Helsinki-monitorinstellingen gehouden in Den Haag met als doel de weg vrij te maken, en daarna volgde een conferentie over het bevorderen van mensenrechten aan de Universiteit van Leuven in februari 1981.<sup>133</sup> Ze namen een Amerikaanse journalist, Robert Weitzel, aan en steunden hem met geld van het UIRD-veteranennetwerk bij de conferentie in Madrid in 1980-1983, waar hij een nieuwsbrief produceerde onder de vlag van de CEVS (*CSCCE Weekly Review*) met de meest recente informatie over de ontwikkelingen. Omdat

Weitzel de conferentie de hele dag volgde, had hij in Madrid toegang tot beide zijden en werd de *Review* door de Nederlandse delegatie en de internationale media zelf herkend als een nuttige dienst. Ondertussen werden in Den Haag budgetten van 500.000 à 600.000 gulden als noodzakelijk gezien om deze diensten op een Europese schaal te bieden.<sup>134</sup>

Toch was de financiële situatie tegen het eind van 1981 hopeloos. Hoewel het CEVS een indrukwekkende lijst van activiteiten kon laten zien, had men de verschillende ministeries er niet van kunnen overtuigen dat zij voor voldoende kapitaal moesten zorgen. De productie van de *CSCE Weekly Review* alleen al kostte 100.000 gulden per jaar.<sup>135</sup> De enige oplossing was snelle internationalisatie, maar dit vereiste een stabiele basis in Nederland; een Catch-22 situatie. Halverwege 1981 klaagde het bestuur erover dat 'het nog steeds zo is dat ons Centrum het enige instituut ter wereld is dat wekelijkse informatie biedt over de successen en mislukkingen van de CVSE-akkoorden.'<sup>136</sup> En de terugkeer van Max van der Stoep als minister van Buitenlandse Zaken in september 1981 betekende niet dat de steun van het ministerie voor het CEVS toenam.

Op 1 april 1982 werd het CEVS in feite in de mottenballen gelegd. Een bedrag van 50.000 gulden van minister-president Dries van Agt in mei en nog eens 25.000 gulden van het loterijfonds was genoeg om Weitzel in 1982 in Madrid aan het werk te houden en leidde tot een wanhoopspoging om extra geld van binnen de EG binnen te halen (Van den Heuvel bracht verschillende bezoeken aan Londen, Parijs, Bonn en Brussel in deze periode). Maar hoewel Emile Noël, toenmalig secretaris-generaal van de Europese Gemeenschap, een eenmalige subsidie van ongeveer 10.000 gulden aankondigde in december, was het al te laat om het project nog te redden. Van den Heuvel, die toen zijn aandacht al op het Herdenkingskruisproject had gericht, besloot het te laten vallen. Pieter van Dijk, professor in het recht van internationale organisaties aan de Universiteit Utrecht en bestuurslid van het CEVS, ontving daarentegen wél een grote subsidie van de overheid om een Helsinki-monitorgroep te starten na de sluiting van het Centrum. Het lijkt er sterk op dat Van den Heuvel wederom was buitengesloten door overheidsfunctionarissen die zijn bedoelingen niet vertrouwden.<sup>137</sup>

Ondertussen leidde Praaning de Atlantische Commissie tijdens de jaren tachtig tien jaar lang als een dynamisch, belangrijk instituut in het Nederlandse veiligheidsdebat. Hij had bij Dake en Van den Heuvel het gevoel bespeurd dat als het Westen aan zijn lot werd overgelaten, de publieke opinie zich makkelijk tegen de Atlantische alliantie zou kunnen keren. Praaning betreurde het trieste gegeven 'dat een wasmiddel een zoveel grotere maatschappelijke belangstelling geniet dan de veiligheids- en vredessituatie zonder welke het wasmiddel nauwelijks enige relevantie had gehad'.<sup>138</sup> In deze omstandigheden was het essentieel om voor onrust te zorgen. De timing was goed – in december 1979 kondigde de NAVO haar dubbelbesluit aan over het plaatsen van middellangeafstandsraketten in West-Europa, samen met het streven naar een ontwapeningsverdrag met de Sovjet-Unie, en de Nederlandse politiek en maatschappij waren sterk verdeeld over deze kwestie.

Van den Heuvel wilde hun invloed vergroten en de feiten aan het publiek presenteren, en hij gebruikte zijn contacten bij de media om Praaning een serie groepstours te laten organiseren voor Nederlandse journalisten, eerst naar het Royal United Services Institute for Defence Studies in Londen in april 1979 en vervolgens naar Washington DC in 1980 en 1981.

Het plan werd gesubsidieerd door de informatiedienst van de NAVO. Het was de bedoeling dat de media de implicaties van het plaatsingsbesluit voor de alliantie in haar geheel zou begrijpen, en niet slechts als een bitter geschil in de Nederlandse politiek. De houding van veel Nederlandse media was sceptisch of negatief, en men gaf toe dat 'het aantal journalisten dat naar deze activiteiten gebracht kan worden nogal beperkt is'. Hierdoor waren deze bezoeken belangrijk om hen die wel bereid waren zich vóór de beslissing uit te spreken sterker te maken, maar Praaning (en de journalisten) werden gegeneerd toen een intern rapport naar *Vrij Nederland* werd gelekt waarin dit doel benoemd werd.<sup>139</sup>

De contacten met Polen werden tevens hernieuwd door een uitwisseling van leraren en studenten in 1979-1980 rond het thema 'Vredes- en veiligheidsonderwijs in Oost en West', die moest leiden tot beschouwing over de manier waarop de NAVO op scholen aan *beide* kanten werd behandeld. Belangrijke evenementen als de Ronde Tafel-conferentie in mei 1985 over 'Europese defensie of de defensie van Europa', waaraan Henry Kissinger, Zbigniew Brzezinski en secretaris-generaal van de NAVO lord Carrington meededen, waren belangrijke en geslaagde zetten. JASON was op dat moment ook een zeer actieve jongerenorganisatie en kreeg bovendien financiële steun van het Nederlandse bedrijfsleven via bestuursleden Wim van Eekelen (toenmalig staatssecretaris van Buitenlandse Zaken) en J. Spinoza Catella van Philips.<sup>140</sup>

Praaning volgde Van den Heuvels credo en reikte altijd linkse critici de hand, onder meer door een interview te geven aan *De Waarheid* en door journalisten van deze krant mee te nemen op de tours, maar zoals hij later uitlegde, was het meenemen van linkse academici op de trein door de DDR naar Polen ook een bewust confronterende zet om hun ideologische gedachtegoed aan het licht te brengen. Van den Heuvel wist allang dat het gebruik van communistische tactieken de beste manier was om de communistische zaak te verslaan, en Praaning begreep volledig hoe hij 'de andere kant binnen kon halen' en hen voor andere doeleinden kon gebruiken, naar voorbeeld van het 'volksfront'.<sup>141</sup> Niettemin was het standpunt van de AC duidelijk, en Praaning probeerde dit meer te benadrukken door rechtstreeks in gesprek te gaan met de belangrijkste tegenstander, het Interkerkelijk Vredesberaad (IKV), een vredesbeweging die was opgericht door de protestantse kerk en Pax Christi. Ze gebruikten de gegevens van opinieonderzoeken bewust om de bewering van het IKV, dat het de meerderheid van de Nederlandse bevolking vertegenwoordigde, te ondermijnen. Maar er waren grenzen aan hoe ver hij kon gaan. Vóór de parlementsverkiezingen van 1981 zou een plan voor een nationale informatiecampaignede over de NAVO de AC veranderd hebben in een eenzijdige stem in een sterk verdeelde politieke omgeving. Tussen 1981 en 1984 leidde Dake, ge-

steund door Van den Heuvel en Praaning, het offensief om de 'objectiviteit' achter zich te laten en de AC openlijk haar steun vóór plaatsing van de wapens te laten verklaren, maar dit zaaide tweedracht en werd tegengehouden door andere bestuursleden, die eisten dat de Commissie haar door consensus bepaalde, politiek-neutrale 'platform functie' zou behouden.<sup>142</sup>

Omdat Praaning binnen de Atlantische Commissie belemmerd werd, hielp hij bij het oprichten van een nieuwe onderneming die wél direct partijpolitiek kon bedrijven. Op 5 mei 1981 (de datum van het einde van de Tweede Wereldoorlog was doelbewust gekozen) werd de Stichting Vredespolitiek (sVP) opgericht, een verzameling van maatschappelijke organisaties die voor de plaatsing van de wapens waren, die de stemmen tegen eenzijdige ontwapening moest versterken. Waar het AC voorzichtig moest zijn, kon de sVP zichzelf lijnrecht tegenover het IKV zetten door te stellen dat alleen een sterke en verenigde NAVO Moskou naar de onderhandeltafel zou kunnen dwingen en resultaten zou kunnen behalen; dit was een herhaling van de 'Vrede door kracht'-slogan die sinds begin jaren vijftig de basis had gevormd voor de aanpak van de transatlantische alliantie ten aanzien van het Oosten.

Tijdens het eerste jaar van de beweging was Joris Voorhoeve hiervan de leider, op dat moment een jonge onderzoeker voor de denktank van de vvd (Teldersstichting). Voorhoeve was het met Praaning eens dat de hachelijke politieke situatie in Nederland een grotere rol van pro-NAVO-activisten in de maatschappij vereiste, aangezien de overheid geen standpunt in kon nemen. Hoewel de sVP zich voordeed alsof ze boven de partijpolitiek stond en niet tegen één specifieke tegenstander gericht was, moest er, zoals Voorhoeve later opmerkte, 'iets gedaan worden om tegen de groeiende invloed van het IKV op te wegen', omdat de steun van het IKV voor eenzijdige ontwapening het 'overheersende verhaal' was geworden. Werkgroepen werden opgezet om de boodschap en organisatie (inclusief financiën) van het IKV en een gedetailleerd overzicht van de meningen binnen de katholieke en protestante kerken te bestuderen.<sup>143</sup> Het Interkerkelijk Comité voor Tweezijdige Ontwapening (ICTO) sloot zich bij de sVP aan, een initiatief van de Groningse academicus Paul Teunissen om oppositie tegen het IKV binnen de katholieke en protestante gemeenschappen te mobiliseren. De centrale boodschap van het ICTO was dat de kerken geen controversiële standpunten over eenzijdige ontwapening moesten innemen, maar hun aandacht moesten verleggen naar het gebrek aan mensenrechten in het Oosten. Het was een symbiotische relatie: 'Het ICTO zorgde voor de aantallen, de sVP deed het denkwerk.'<sup>144</sup>

Hoewel Van den Heuvel niet direct verbonden was met de sVP, is zijn invloed er duidelijk in terug te zien. Hij zorgde voor steun uit de Stichting Geestelijke Weerbaarheid en de veteranengroepen (NFR), en de sVP-visie weerspiegelde de oproep van die groepen om de vrijheden te verdedigen waarvoor in de Tweede Wereldoorlog gevochten was. De Universele Verklaring van de Rechten van de Mens van de VN was een essentiële tekst, die onder de 'mantel' van het verdedigen van de fundamentele vrijheden in de westerse samenleving de sVP beschermde.

De stichting zou andere groepen die op dit gebied werkzaam waren, coördineren en zou als uitwisselingsplaats dienen voor openbare informatie over veiligheidsbeleid en nucleaire wapens. Het secretariaat zou aanhangers in de media zoeken en de pers screenen op het verkondigen van feitelijke onjuistheden en daar vervolgens op reageren.

Maar uiteindelijk sprak de svp-ICTO-beweging nooit zo tot de verbeelding als het IKV. Eind 1981 kon het ICTO maar op 3500 leden rekenen, terwijl het IKV en eraan gelieerde organisaties honderdduizenden de straat op konden krijgen voor anti-kernwapendemonstraties in 1981 en 1983. Dat de flamboyante rechtse politicus Jim Jansen van Raaij werd gekozen om het ICTO te leiden, was ook een vergissing, onder meer omdat hij een uitgesproken voorstander was van het apartheidsregime in Zuid-Afrika. Drie advertenties in vier nationale kranten in 1981 leverden, na aftrek van kosten, maar 3000 gulden op.<sup>145</sup> Voorhoeves slimme public relations, met opmerkingen als ‘Het gaat niet om aantallen, maar om argumenten’ en ‘De vrede is te belangrijk om aan de pacifisten over te laten’, waren niet genoeg om de stemming naar hun kant te doen omslaan.<sup>146</sup>

De angst dat svp-ICTO een dekmantel was voor pro-nucleaire machten, leek ook bevestigd te worden toen aan het licht kwam dat de conferentie ‘Kerken op het Kruispunt’, die in september 1983 in Wolfheze werd gehouden, financiële steun had ontvangen van het in Washington DC gevestigde Ethics and Public Policy Center (EPPC), dat zelf door de United States Information Agency ingeschakeld was om oppositie tegen de Europese vredesbeweging te steunen. Er kwam ook steun van voormalig Shell-bestuursvoorzitter Gerrit Wagner.<sup>147</sup> Volgens svp penningmeester Winfried van den Muisenbergh kregen ze, toen ze een keer bijzonder krap bij kas zaten, 10.000 gulden van de Amerikaanse ambassade – tien knisperende nieuwe biljetten van 1000 gulden in een bruine papieren zak.<sup>148</sup> Een Brits krantenartikel concludeerde later dat vanaf 1983 het ISOC tevens geld naar Nederlandse groepen had doorgesluisd, om extra steun aan het pro-plaatsingbeweging te geven. Hoewel de svp en ICTO perfecte partners van zo’n actie zouden zijn, is daarvoor tot nu toe geen vast bewijs. In 1979 had Crozier het ISOC aan een van de eerste redacteurs van Ampersand Books, Michael Goodwin, overhandigd, en Goodwin – misschien via Praaning – stond zeker meer open voor samenwerking.<sup>149</sup> Maar geen van beide kanten was wat dit betreft onschuldig.<sup>150</sup> De svp ging gedurende het decennium door met haar publieke campagne, en vond genoeg steun van aanhangers in de politiek en de pers om te kunnen stellen dat ze voor de ‘stille meerderheid’ van het Nederlandse publiek sprak. Het liet nooit de boodschap los dat schijnbare veranderingen in het beleid van de Sovjets eerst getest moesten worden voordat ze vertrouwd konden worden.

In het beoordelen van de svp-ICTO is het belangrijk om een van Van den Heuvels credo’s te herinneren dat aan de basis lag van de gedachten over psychologische oorlogvoering in zowel het Oosten als het Westen: het is boven alles belangrijk om de *indruk* te geven van een massabeweging, en het *beeld* van burgers die niet worden gemobiliseerd door persoonlijk gewin, maar door waarden die het verde-

digen waard zijn. Hoe meer organisaties er worden opgericht, hoe meer het gevoel er is dat er iets gebeurt. En in dit opzicht slaagde het plan.<sup>151</sup> Praaning, die ambities had om zich aan te sluiten bij de informatiedienst van de NAVO nadat hij weg was gegaan bij de Atlantische Commissie, werd een succesvol internationaal consultant, eerst bij Praaning-Meines in 1993 en daarna met zijn eigen bedrijf, PA Europe, nog gevestigd in Brussel.<sup>152</sup>

Het einde van het CEVS betekende in feite ook het einde van Van den Heuvels bijdrage aan de anticommunistische zaak op internationaal niveau, maar tijdens de jaren tachtig was hij actiever dan ooit met wat onafgemaakte nationale zaken. Na de Tweede Wereldoorlog had de overheid besloten dat het niet mogelijk was om verzetsleden een onderscheiding toe te kennen, omdat het moeilijk zou zijn te bepalen wie daarvoor in aanmerking kwamen. Deze kwestie bleef een pijnpunt binnen de veteranenorganisaties, totdat Van den Heuvel in 1979, samen met drie anderen, een comité oprichtte om dit officiële standpunt terug te laten draaien. Gesteund door de British Special Forces Club, het officieuze internationale centrum voor verzetsveteranen uit de Tweede Wereldoorlog, vond het comité steun bij de staatssecretaris van Defensie, Van den Heuvels oude vriend Gerard Peijnenburg.

Peijnenburg, die in de adviesraad van de Nederland-Verenigde Staten Stichting en van de SVP zat, was in de jaren zeventig een essentiële bron van steun geweest voor Van den Heuvels vele projecten, aangezien hij SFMO-geld naar onder meer JASON en het ICTO stuurde. In december 1980 werd besloten dat er een Verzetsherdenkingskruis toegekend zou worden. Er werd een eenmalige subsidie van 400.000 gulden verschaft om dit te realiseren, een aanzienlijke som. Aanvankelijk had men verwacht dat ongeveer 10.000 mensen het kruis zouden ontvangen, maar het eindtotaal kwam uit op 15.300, wat het comité en zijn vijftig man ondersteuningspersoneel tot 1985 bezighield. Natuurlijk werd de organisatie geleid vanuit de 'zoemende bijenkorf' aan Van Stolkweg 10.<sup>153</sup> Het was het hoogtepunt van Van den Heuvels decennia van inspanning om de nalatenschap van de Tweede Wereldoorlog in leven te houden.





## Conclusie

### De erfenis in kaart gebracht

Een tijdje geleden vroeg iemand me: ‘Wat is Interdoc nu eigenlijk?’, en hij begon vragen op me af te vuren. Is het een anticommunistische organisatie? Is het een organisatie die als doel heeft westerse waarden te verdedigen? Is het slechts een informatiecentrum voor Oost-West beleid? Is het een verlengstuk van bepaalde inlichtingen- en veiligheidsdiensten? Is het een overheidsdepartement belast met verborgen psychologische oorlogvoering of een bedrijfssector die zich daarmee bezighoudt? Is het een nieuwe politieke beweging?

Cees van den Heuvel, 1964<sup>1</sup>

Een communist heeft ook het recht om te bestaan in deze wereld.

Cees van den Heuvel, 2002<sup>2</sup>

In januari 1979 nam Van den Heuvel contact op met zijn notaris om enkele wijzigingen in de statuten van Interdoc te laten opnemen. Het was een somber verhaal:

Hier zijn de statuten van een stichting die gereduceerd is tot een fractie van haar oorspronkelijke omvang. Wat het bestuur betreft [...] de secretaris en de penningmeester zijn onlangs overleden; de voorzitter is over de 80 en heeft onlangs een hersenbloeding gehad; er bestaat geen contact met de buitenlandse bestuurleden met betrekking tot de stichting. Alleen de heer Hornix blijft over.<sup>3</sup>

Interdoc bleef bestaan, al was dit slechts ‘op papier’ – met Van den Heuvel, Hornix en Dake als bestuurleden, in de rol van een soort ‘holdingmaatschappij’ die haar nut kon bewijzen bij projecten die steeds meer verbonden waren aan het veteranennetwerk. Barnett en Mott waren al vertrokken, terwijl de laatst opgetekende gezamenlijke actie tussen de twee Amerikanen, Crozier en Van den Heuvel bestond uit het bijwonen van de International Freedom Conference die georganiseerd werd door de Libertas groep in Oslo in oktober 1977.<sup>4</sup> De Duitse band hoefde

niet langer officieel onderhouden te worden, waardoor Interdoc een louter Nederlandse identiteit verkreeg, hetgeen op de een of andere manier passend was gezien de pionierende rol die Eindhoven en Van den Heuvel hadden gespeeld in het opzetten van Interdoc eind jaren vijftig. Midden jaren tachtig had zelfs Interdoc in deze hoedanigheid zijn langste tijd gehad, en in november 1986 werd besloten om de stichting voorgoed op te doeken.

Bij de officiële ontbinding van de stichting luidde de verklaring als volgt: 'Het doel van de stichting – [het leveren van] documentatie en informatie over internationale aangelegenheden – kan niet langer naar behoren worden uitgevoerd wegens gebrek aan fondsen.' Van den Heuvel had in 1983 de leeftijd van 65 jaar bereikt, en zijn medestanders lukte het in 1984 gezamenlijk een eenmalige bijdrage van de Algemene Loterij Nederland van 100.000 gulden te krijgen, waarmee alle resterende schulden betaald konden worden. Een nieuwe overkoepelende organisatie, Stichting Dienstcentrum 1945-2000, werd opgericht om de overgebleven onderdelen van het netwerk (Geestelijke Weerbaarheid, Nederland-Amerika Stichting, *Civis Mundi*, de organisatie van het Verzetsherdenkingskruis en de journalistieke activiteiten van George Embree) in stand te kunnen houden; ze werden verhuisd van de Van Stolkweg naar een tijdelijk onderkomen aan de Scheveningseweg 11, tegenover het Vredespaleis in Den Haag. In 1989 werd ook het laatste bastion opgegeven wegens Van den Heuvels slechte gezondheid, en de onderdelen van het netwerk die nog functioneerden, gingen ieder hun eigen weg.<sup>6</sup>

Het doel van Interdoc om zichzelf te positioneren als centraal punt voor 'positief anticommunisme' en Oost-Westaanlegenheden was geen gemakkelijke taak geweest. De organisatie moest een lijn uitstippelen tussen het onbuigzame anticommunisme dat iedere erkenning van legitimiteit van het Sovjetblok afwees, en het anti-anticommunisme dat bereid was om de normalisatie van betrekkingen tussen Oost en West te accepteren, zij het met enig voorbehoud. In tegenstelling tot die twee uitersten wilde Interdoc een dialoog aangaan met het Oosten, maar tegelijkertijd wijzen op het voortdurende gevaar dat vreedzame co-existentie vormde voor de politieke soliditeit en eenheid van het Westen. Zoals Van den Heuvel het uitlegde aan een Duitse collega: 'Op deze wijze neemt Interdoc steeds een positie in het midden in, en distantieert zich derhalve van de Koude Oorlog aan de ene, en goedgelovigheid, naïviteit en wensdenken aan de andere kant.'<sup>7</sup> Vreedzame co-existentie moest gezien worden voor wat het daadwerkelijk was – een *ideologische uitdaging* – en ook als zodanig tegemoet getreden worden, en wel door het direct en zonder aarzeling op te nemen tegen de roep van Moskou om meer interactie tussen Oost en West. Contacten met het Oosten dienden onderhouden te worden met 'open geest', waarbij men de kansen (en de risico's) moest accepteren om de publieke opinie te beïnvloeden en, beetje bij beetje, de scherpe kantjes van het communistische denken af te halen.

Het verhaal van Interdoc laat zien dat het juist delen van de West-Europese inlichtingen- en veiligheidsdiensten waren – normaal gesproken de meest voorzichtige partijen ten aanzien van het onderhouden van contacten met de vijand –

die de grootste voorstanders van deze open benadering waren. Niettemin, zoals het verhaal ook laat zien, waren de obstakels die men ondervond bij het tot stand brengen van dergelijke coördinatie vaak overweldigend, variërend van belemmeringen die waren ingegeven door kwesties van nationale soevereiniteit, tot internationale invloedssferen en individuele onbuigzaamheid.

Wat betreft de Koude Oorlog als een ideologische strijd is het belang van Interdoc toe te schrijven aan de defensief-offensieve visie, waarmee men trachtte de publieke opinie te sturen en het discours te beïnvloeden *zowel in het Oosten als in het Westen*. Dit was een brede benadering. Zoals Van den Heuvel in juli 1960 schreef, is het doel 'het psychologisch beïnvloeden van de tegenpartij, *zijn eigen partij*, vriend en neutraal, in het belang van de eigen oorlogvoering'.<sup>8</sup> Het Interdoc-experiment levert wel vragen op over de relatie tussen de inlichtingendiensten en de democratische staat: wie beslist eigenlijk wat er verdedigd moet worden, en hoe dat moet gebeuren? Maar dat is een complexer verhaal. Het was de bedoeling dat dit met een relatief klein budget bereikt kon worden, om aan de Amerikanen te bewijzen dat dit mogelijk was zolang de doelstellingen duidelijk waren en het team toegewijd was. Terwijl de CIA miljoenen uitgaf om het Congress for Cultural Freedom en vele andere organisaties te laten opereren, teneinde de publieke opinie in het buitenland te beïnvloeden, werd Interdoc in de jaren zestig van de vorige eeuw draaiende gehouden met een combinatie van financiële bijdragen van de BND en bedrijven, en in de jaren zeventig werd er nog meer nadruk gelegd op de commerciële benadering. Het idee daarbij was dat de westerse maatschappij – en in het bijzonder die delen ervan die het meest te verliezen hadden door communistische opruiing, zoals grote zakelijke concerns – zou betalen voor haar eigen 'psychologische verdediging' door middel van de diensten van Interdoc. Internationale samenwerking was sowieso gemakkelijker te verwezenlijken op kleine schaal, zoals de Helsinki- en Straatsburg-Luxemburg-groepen aantoonde. Financiële vrijgevigheid van de vs mocht dan wel eens oppermachtig lijken, het kon ook gemakkelijk leiden tot rancune.

Het is opmerkelijk dat de Britten bijzonder sceptisch waren over Amerikaanse dominantie. Zelfs brigadegeneraal Thompson verklaarde: 'In zijn soort is INTERDOC uniek omdat het niet alleen zijn basis in Europa heeft, maar bovendien voornamelijk Europese financiële steun ontvangt,' terwijl Ellis 'het van groot belang vond dat Interdoc voornamelijk Europees was'. Bell ging nog verder: 'Meer dan ooit wantrouw ik organisaties zoals het NSIC', schreef hij in 1976, 'omdat zij wat betreft financiering zozeer afhankelijk zijn van de wapenindustrie.'<sup>9</sup> Interdoc daarentegen kon absoluut niet beschuldigd worden van het smijten met geld. Van den Heuvel bezondigde zich bij tijd en wijle aan schaamteloze bravoure, zoals in 1979 toen hij in een interview met *Vrij Nederland* meldde:

Ik werk op dit moment met een budget van 200.000 gulden per jaar. In het verleden was dit een paar miljoen per jaar. West-Duitsland droeg ook bij, maar dat hield op toen Willy Brandt met zijn Ostpolitik begon, en dergelijke steun

niet meer in hun straatje paste. Er kwam ook minder geld uit Groot-Brittannië en Amerika.<sup>10</sup>

De hele eenheid van Geyer had slechts een budget van DM 2 miljoen per jaar, en Interdoc werd daaruit gefinancierd. Er was nooit sprake van substantiële financiering door Groot-Brittannië. De hele operatie draaide om de connectie Geyer-Van den Heuvel.

Geyer, door Gehlen de vrije teugel gegeven, ging verder waar Foertsch was gebleven, en werd het brein achter de wijze van aanpak van de BND, volledige verantwoordelijkheid nemend voor III F en Interdoc. Onder deze omstandigheden was het onvermijdelijk dat Geyer alles op zich nam toen de SPD de macht kreeg, aangezien Interdoc, dat nogal vrijblijvend opereerde, er vergeleken met het voorzichtige politieke gemanoeuvreren van Brandt en Bahr gevaarlijk roekeloos zou hebben uitgezien. Niettemin was Geyers filosofische stijl niet naar ieders smaak. In een commentaar op Geyers paper voor de conferentie in Deidesheim over neutraliteit en detente in september 1969 gaf Ellis toe: 'Na het zeventien keer te hebben gelezen en het te hebben teruggebracht tot een handvol simpele punten begrijp ik het eindelijk.'<sup>11</sup>

De Tweede Wereldoorlog legde de basis voor de wereldvisie van de oorspronkelijke Interdoc-groep. De Nederlanders en Duitsers waren door anticommunisme verenigd, maar tussen de Nederlanders en de Oost-Europeanen speelde anti-nazisme een belangrijke rol. Van den Heuvel zag het als taak om ervaringen van de oorlog over te brengen op de jongere generatie als moreel kompas, en eveneens te gebruiken om bruggen te bouwen met tegenstanders van weleer uit de Koude Oorlog. Zoals hij het verwoordde:

De vele beproevingen van de oorlog maakten iedereen duidelijk wat zij waard waren. [...] Het verzet bracht het beste in mensen naar boven: mensen vochten met volledige overtuiging tegen een allesziende vijand die de duidelijke belichaming was van alles dat slecht was. Het was een krachtige drijfveer die men later in het leven dikwijls miste.<sup>12</sup>

Dit elan verenigde al zijn denkbeelden. Zelfs eind jaren zeventig was de visie van democratisch burgerschap van het Centrum voor Actieve Democratie verbonden aan steun voor de NAVO als de fundamentele beschermer van de vrije westerse maatschappij. Geloof in jezelf was essentieel, in de woorden van Couwenberg:

Ik heb sinds de jaren zestig verkondigd dat communisme een gevaar is, maar ik ben niet bang voor die vijand; ik zal met hem communiceren en tegen hem strijden met ideeën en argumenten.<sup>13</sup>

Of zoals Van den Heuvel het verwoordde: 'Ik heb niets tegen communisme. Ik ben alleen tegen de expansiedrang van het communisme.'<sup>14</sup>

Tot op heden maakte Interdoc nauwelijks deel uit van de geschiedschrijving over de Koude Oorlog. Het accent lag lange tijd op regeringsbeleid en 'hoge politiek' – op zich legitiem. Niettemin belemmerde dit het zicht op veel van de sociaal-politieke aspecten van de geschiedenis van deze periode. Pas ongeveer de laatste twee decennia is begonnen met de ontginning van dit gebied door een nieuwe generatie historici die de Koude Oorlog opnieuw hebben gedefinieerd – als een psychologische strijd van ideeën en boodschappen.<sup>15</sup> Dankzij deze verandering, kan de rol van Interdoc nu beter begrepen worden en is het beeld van die rol vollediger. In het verleden plaatsten verwijzingen naar het Interdocnetwerk in het verdachte pantheon van het rechtse anticommunisme. De documenten uit die tijd tonen echter aan dat er soms een grens werd getrokken. Het wantrouwen van de Democratische Alliantie in Scandinavië was slechts één voorbeeld daarvan, Common Cause in Groot-Brittannië een ander. Zoals Van den Heuvel in 1967 aan Ellis schreef:

Ik ben ervan overtuigd dat de stem van Common Cause gehoord moet worden, maar ik vraag me wederom af of het verstandig is om hun anticommunistische inspanningen te bundelen met die van ons, die – naar mijn mening – geraffineerder zijn. We mogen daarom wel ondergronds samenwerken, maar samenwerking bovengronds zou de activiteiten van beide betrokken partijen kunnen schaden.<sup>16</sup>

Degenen die hun mening niet bijstelden, zoals de Belg Roger Cosyns-Verhaegen, werden afgedaan als 'anticommunisten die in de jaren vijftig waren blijven steken':

Hij werd beschouwd als een expert op het gebied van ontwrichting en psychologische oorlogvoering tijdens het tijdperk van de 'koude oorlog'. Zoals zoveel van zijn collega's ontwikkelde hij zich niet en denkt hij nog steeds in oude begrippen. Ontwrichting en psychologische oorlogvoering hebben zulke andere vormen aangenomen dat de vertegenwoordigers van het Westen geschikte vormen hadden moeten ontwikkelen om deze nieuwe uitdaging het hoofd te bieden. Zij houden ofwel vast aan oude ideeën of geven toe aan de eisen van de Sovjet Unie. Wat we nu nodig hebben zijn nieuwe denkbeelden op dit gebied [...].<sup>17</sup>

Het was altijd al de ambitie geweest om een centrum voor informatie-uitwisseling op te zetten dat zou functioneren boven het dichte netwerk van al bestaande westerse anticommunistische organisaties, en dat zaken zou coördineren en faciliteren in plaats van slechts een nieuwe naam op de lijst te worden. Aan het eind van de jaren zestig was de distributielijst van Interdoc-publicaties gegroeid van 1300 individuen en instituten in 100 landen in 1968 tot een hoogtepunt van 2204 contacten verspreid over 119 landen in 1970.<sup>18</sup>

Veel van deze contacten behoorden zelf tot de media of waren personen en organisaties die periodieken uitgaven, die Interdoc-materiaal, veelal zonder bronvermelding, 'recycleden' en via hun eigen kanalen distribueerden. Interdoc had daarom zelf niet goed zicht op de eigenlijke omvang van hun lezerskring, maar het was duidelijk dat de publicaties wereldwijd werden gelezen. Zoals Van den Heuvel het in 1973 tactvol uitlegde aan het hoofd van de World Anti-Communist League die een verzoek deed tot een publieke steunbetuiging: 'Een groot gedeelte van onze inspanningen zijn niet bedoeld voor eigen parochie, maar voor degenen die twijfelen, en dat vereist een andere aanpak.'<sup>19</sup>

Dit werd door sommigen begrepen en gewaardeerd, zoals Bertil Häggman: volgens hem was de waarde van Interdoc 'de inspiratie die verkregen werd door het ontmoeten van andere anticommunisten, wellicht zelfs sterkere organisaties dan in Zweden, die tegen de communistische tirannie streden'.<sup>20</sup> Door de Münzenberg-strategie van mantelorganisaties naar goeddunken toe te passen creëerde Van den Heuvel voortdurend nieuwe organisaties – vaak met dezelfde leden die onderling van functie wisselden – om activiteiten te bevorderen indien en waar nodig. De mogelijkheid van 'dirty tricks' werd nooit uitgesloten. De bestuursvergadering van Interdoc in mei 1972 verwijst nog steeds naar ongedefinieerde 'Speciale Operaties' waarvoor een som van 10.000 gulden was gereserveerd.<sup>21</sup> Van den Heuvel ging mee met de tijd, ondertussen nieuwe allianties smedend en nieuwe inkomstenbronnen aanborend. In 1979 merkte hij hier zelf over op:

Ik ben veranderd. Ik sta bekend als progressief ten aanzien van Oost-West relaties, maar conservatief wat de NAVO betreft. [...] Het onderliggende wantrouwen [van de NAVO] bestaat nog steeds. Ik ben vooral geïnteresseerd in het aspect hiervan. Hoe zorg je ervoor dat dat wantrouwen verdwijnt? Ik denk onder meer door contacten en uitwisselingen.<sup>22</sup>

Niettemin leidde een dergelijke flexibiliteit ook wel eens tot problemen. Eind jaren zeventig leek Van den Heuvel uitspraken van het Sovjetblok over de Helsinki-akkoorden als feit te accepteren, hetgeen precies de houding weerspiegelde waarvoor hijzelf de afgelopen decennia had gewaarschuwd. Dit veroorzaakte zowel onzekerheid als kritiek van de buitenwereld. Zoals Couwenberg het veel later verwoordde: 'Het probleem met Cees en mij is dat het heel lastig was ons in een hokje te stoppen.'<sup>23</sup>

Slaagde Interdoc erin de rol te vervullen als centraal punt voor westers anticommunisme waarop het gehoopt had – een geprivatiseerd alternatief voor psychologische oorlogvoering dat gestuurd werd vanuit de NAVO? Het is waar dat de mate van internationale samenwerking niet zo groot was als oorspronkelijk geambieerd werd. Nederland was zeker de beste locatie om een dergelijk Europees-transatlantisch apparaat te proberen. Van den Heuvel en Hornix legden uit waarom de Nederlandse psyche paste bij de gedachte achter Interdoc, omdat zij het als een voordeel zagen dat de Nederlanders beïnvloed werden door drie grotere burens en

Nederland derhalve bij uitstek de plaats was om de drie te vermengen en er ondertussen een eigen praktisch antwoord op te vinden.<sup>24</sup>

Van den Heuvel slaagde erin om onafhankelijk te blijven opereren, van het ene project naar het andere over te stappen, en van de ene anticommunistische coalitie naar de andere, op vergelijkbare wijze als de 'free agent' Brian Crozier. Dit vergde echter een voortdurende evenwichtsoefening van de verschillende partners. Het koele pragmatisme van de Britten, dat dicht bij de Nederlandse visie lag, 'kon een tegenwicht vormen voor de Duitse meer filosofische, ideologische benadering'.<sup>25</sup> Maar de Britten – samen met de Italianen, Belgen, Zwitsers en Scandinaviërs, en tot op zekere hoogte de Amerikanen – waren nooit *volledig* partners, omdat ze Interdoc enigszins op afstand hielden of omdat ze er eenvoudigweg niet in slaagden om nationale commissies te vormen als directe partners met SOEV-OWI en de Verein.

In plaats daarvan ontwikkelde Interdoc vanaf 1965 met succes zijn 'platform-functie', door zich aan te sluiten bij uiteenlopende anticommunistische netwerken en meer op een ad-hocprojectbasis nauw samen te werken met bepaalde personen en organisaties. De verdenking zal wellicht blijven bestaan dat Interdoc niet veel meer was dan een van de vele geslepen manieren van de CIA om – via de Nederlanders – West-Europese activiteiten te sturen. Het bewijs duidt echter op een subtielere conclusie: dat de Amerikanen (in het begin althans, in de vorm van Allen Dulles) de Europeanen aanmoedigden om zich te organiseren om de effectiviteit van hun anticommunistische activiteiten te vergroten, en de Nederlanders waren de meest voor de hand liggende partij om te slagen als voortrekkers bij een dergelijke operatie. Dit zou het ontstaan van Interdoc binnen de context plaatsen van de algemene Amerikaanse steun voor Europese integratie eind jaren vijftig en begin jaren zestig. Een dergelijke conclusie zou ook passen bij het feit dat een Frans-Duits rapprochement aan de basis van Interdoc lag. Op een vergelijkbare wijze waarop de Europese integratie als geheel niet volledig geslaagd was, werden transatlantische en Europese betrekkingen in de jaren zestig en zeventig niet helemaal wat de verschillende partijen er oorspronkelijk van gehoopt hadden.

De flexibiliteit die hiervan het gevolg was, bleek in veel opzichten effectiever, en sloot beter aan op de behoeften van de losse alliantie van anticommunistische activisten die over heel Europa en daarbuiten verspreid waren. Op de een of ander manier paste deze benadering beter bij de democratische principes die het moest verdedigen dan de meer statische structuur uit de beginperiode. Het was eenvoudigweg onmogelijk om westers anticommunisme volledig te coördineren; dit zou niks meer dan een weerspiegeling van het Moskouse apparaat zijn. Wél hield Interdoc 'een netwerk aan netwerken' bijeen van organisaties en individuen die anders nooit de krachten gebundeld zouden hebben, vanwege verschillende doelstellingen of verschillende schakeringen van anticommunisme.

De weerstand tegen centralisatie was groot, en een los netwerk gericht op tijdelijke projecten en samenwerkingsverbanden werkte effectiever. Toegegeven, Interdoc slaagde er nooit helemaal in om zijn reputatie als een afdeling van de

westerse inlichtingendiensten af te schudden. Binnenlandse politiek en bureaucratische verdeeldheid maakten dat het netwerk nooit zo volledig ingezet kon worden door westerse regeringen als het geval had kunnen zijn. Het functioneerde volgens een media en communicatiemodel dat in deze tijd van het internet nogal gedateerd overkomt. Het legde in de loop van de tijd de ernstige obstakels bloot voor de Europese integratie op het gebied van veiligheid – een erfenis die tot op de dag van vandaag speelt. Deze beperkingen zouden echter niet de bijdrage van Interdoc aan de ideologische strijd die de Koude Oorlog behelsde moeten overschaduwen. De verdediging en het uitdragen van westerse waarden – waarvan de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens van de VN een illustratie is – stond centraal binnen Interdoc van het begin tot het eind. Daarnaast betekende deze egalitaire houding niet dat zelfkritiek uit de weg werd gegaan, ook al was dit niet altijd even zichtbaar vanwege de eisen die nu eenmaal gesteld werden aan een organisatie die met een communistische tegenstander van doen had.

Interdoc zou geen recht worden gedaan als men de progressieve sociale visie van het netwerk zou uitvlakken vanwege de associatie met rechts anticommunisme. Juist uit deze vooruitstrevendheid kwam een visie voort over de wijze waarop de Koude Oorlog beëindigd zou kunnen worden. Zoals met zoveel visies werd die van Interdoc slechts ten dele gerealiseerd. Niettemin blijft de betekenis ervan voor beschouwingen over de verbanden tussen ideeën en macht tot op de dag van vandaag relevant.



## Noten

### Inleiding

<sup>1</sup> Rolf Geyer, 'Conclusions', in *Communist Reassessment of Capitalism, its Resultant Strategy and the Western Response* (Den Haag: Interdoc, 1968), p. 68.

<sup>2</sup> George F. Kennan, *Memoirs 1925-1950* (Boston: Bantam, 1969), p. 588; Reagans speech van 8 maart 1983 tot de National Association of Evangelicals in Orlando, Florida, gebruikt voor het eerst (voor zover opgetekend) de frase 'rijk van het kwaad'.

<sup>3</sup> Melvyn P. Leffler, *For the Soul of Mankind: The United States, the Soviet Union, and the Cold War* (New York: Hill & Wang, 2007), p. 8.

<sup>4</sup> Odd Arne Westad, *The Global Cold War* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), p. 4.

<sup>5</sup> Vladislav M. Zubok, *A Failed Empire: The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev* (Chapel Hill NC: University of North Carolina Press, 2007), p. 6.

<sup>6</sup> Philip Taylor, *Munitions of the Mind: A History of Propaganda from the Ancient World to the Present Day* (Manchester: Manchester University Press, 2003), p. 250.

<sup>7</sup> Nigel Gould-Davis, 'The Logic of Soviet Cultural Diplomacy', *Diplomatic History*, 27 (april 2003), p. 195.

<sup>8</sup> Wyn Rees en Richard J. Aldrich, 'European and US Approaches to Counterterrorism: Two Contrasting Cultures?' in Ronald Tiersky en Erik Jones (red.), *Europe Today: A Twenty-First Century Introduction*

(Lanham, MA: Rowman & Littlefield, 2007), p. 441-442.

<sup>9</sup> Zie Hugh Wilford, *The Mighty Wurlitzer: How the CIA Played America* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2008).

<sup>10</sup> Richard J. Aldrich, *The Hidden Hand: Britain, America and Cold War Secret Intelligence* (Londen: John Murray, 2001), p. 5.

<sup>11</sup> Stella Rimington (Directeur-Generaal MI5 1992-1996), zoals geciteerd in Aldrich, *Hidden Hand*, p. 9.

<sup>12</sup> Zie H. Bradford Westerfield, 'America and the World of Intelligence Liaison', *Intelligence and National Security*, 11 (1996), p. 523-560; Chris Clough, 'Quid Pro Quo: The Challenges of International Strategic Intelligence Cooperation', *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence*, 17 (2004), p. 601-613; Jennifer E. Syms, 'Foreign Intelligence Liaison: Devils, Deals, and Details', *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence*, 19 (2006), p. 195-217.

<sup>13</sup> Wesley Wark, 'The Origins of Intelligence Cooperation between the United States and West Germany', in Detlef Junker (red.), *The United States and Germany in the Era of the Cold War, 1945-1968*, deel 1 (Washington DC: German Historical Institute/Cambridge University Press, 2004), p. 248.

<sup>14</sup> Zie Giles Scott-Smith, 'Not a NATO Responsibility? Psychological Warfare, the Berlin Crisis, and the formation of Inter-

doc', in A. Locher en C. Nuenlist (red.), *Challenges Beyond Deterrence: NATO in the 1960s* (Londen & New York: Routledge, 2006); Linda Risso, "Enlightening Public Opinion": A Study of NATO's Information Policies between 1949 and 1959 based on Recently Declassified Documents', *Cold War History* 7 (februari 2007), p. 45-74; Valerie Aubourg, 'Creating the Texture of the Atlantic Community: The NATO Information Service, Private Atlantic Networks and the Atlantic Community in the 1950s', in V. Aubourg, G. Bossuat en G. Scott-Smith (red.), *European Community, Atlantic Community?* (Parijs: Soleb, 2008).

<sup>15</sup> Sean McMeekin, *The Red Millionaire: A Political Biography of Willi Münzenberg* (New Haven: Yale University Press, 2003); Martin Ceadel, 'The First Communist "Peace Society": The British Anti-War Movement 1932-1935', *Twentieth Century British History*, 1 (1990), p. 58-86.

<sup>16</sup> 'Report by the National Security Council on Coordination of Foreign Information Measures', NSC 4, 17 december 1947, Document 252, C. Thomas Thorne Jr. en David S. Patterson (red.), *Foreign Relations of the United States 1945-1952: Emergence of the Intelligence Establishment* (Washington DC: US Government Printing Office, 1996), p. 640-641.

<sup>17</sup> Christopher Andrew en Vasili Mitrokhin, *The Mitrokhin Archief: The KGB in Europe and the West* (Londen: Allen Lane, 1999), p. 361.

<sup>18</sup> Marshall Shulman, *Stalin's Foreign Policy Reappraised* (Cambridge MA: Harvard University Press, 1963), p. 80-103.

<sup>19</sup> Vladislav Zubok, *A Failed Empire: The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2007), p. 102.

<sup>20</sup> Zie Rolf Steininger, *The German Question: The Stalin Note of 1952 and the Problem of Reunification* (New York: Columbia University, 1990); Klaus Larres en Ken Osgood (red.), *The Cold War after Stalin's Death: A Missed Opportunity for Peace?* (Lanham MD: Rowman & Littlefield, 2006).

<sup>21</sup> Citaat uit een rapport van Sovjetatoom-

wetenschappers aan het Politburo van maart 1954. Zie Wilfried Loth, *Overcoming the Cold War: A History of Détente 1950-1991* (Basingstoke: Palgrave, 2002), p. 34.

<sup>22</sup> Robert Tucker, *The Soviet Political Mind: Studies in Stalinism and Post-Stalin Change* (Londen: Pall Mall Press, 1963), p. 180-222.

<sup>23</sup> Chroesjtsjov, 'Peaceful Coexistence', *Foreign Affairs* (oktober 1959), p. 126-128.

<sup>24</sup> Ken Osgood, *Total Cold War: Eisenhower's Secret Propaganda Battle at Home and Abroad* (Laurence KA: University Press of Kansas, 2006), p. 24; Ken Osgood, 'The Perils of Coexistence: Peace and Propaganda in Eisenhower's Foreign Policy', in Larres en Osgood (red.), *The Cold War after Stalin's Death*, p. 40-42; zie ook Blanche Wiesen Cook, *The Declassified Eisenhower* (Harmondsworth: Penguin, 1981), p. 149-183.

<sup>25</sup> Evron Kirkpatrick (red.), *Year of Crisis: Communist Propaganda Activities in 1956* (New York: Macmillan, 1957), p. 7. Dit boek is samengesteld op basis van materiaal van het Office of Research and Information van de USIA.

<sup>26</sup> Zie 'Statement of Policy on East-West Exchanges', NSC-5607, *Foreign Relations of the United States 1955-1957* deel XXIV: Soviet Union; Eastern Mediterranean (Washington DC: Government Printing Office, 1989), p. 243-246.

<sup>27</sup> Sir Humphrey Trevelyan (Britse Foreign Office) aan M.A.M. Robb (Britse ambassade in Washington DC), 19 februari 1962, FO 1110/1489, Documenten van het Information Research Department, National Archives, Londen (hierna: IRD NAL); 'The Answer to Peaceful Co-Existence', zonder datum [1962], FO 1110/1489, IRD NAL; Christopher Mayhew, *Coexistence-Plus: A Positive Approach to World Peace* (Londen: Bodley Head, 1962). Zie ook Lynn Smith, 'Covert British Propaganda: The Information Research Department, 1947-77', *Millennium* 9/1 (1980), p. 67-83.

<sup>28</sup> M.A.M. Robb aan Sir Humphrey Trevelyan, 1 maart 1962, FO 1110/1489, IRD NAL.

<sup>29</sup> Sir Humphrey Trevelyan (Britse Fo-

reign Office) aan M.A.M. Robb (Britse ambassade in Washington DC), 19 februari 1962, FO 1110/1489, IRD NAL.

<sup>30</sup> M.A.M. Robb aan Sir Humphrey Trevelyan, 1 maart 1962, FO 1110/1489, IRD NAL

<sup>31</sup> National Security Action Memorandum No. 61, 'An Effective Counter Theme to "Peaceful Coexistence"', 14 juli 1961, National Security Action Memoranda, vergaderingen en memoranda-reeksen, Nationale Veiligheidsdossiers, John F. Kennedy Presidential Library, Boston VS.

<sup>32</sup> Lucius Battle, interview, 23 juni 1971, Oral History Collection, Harry S. Truman Presidential Library.

<sup>33</sup> Von Dellingshausen (Bundesministerium für gesamtdeutsche Fragen), 'Geistig-Politische Auseinandersetzung mit dem Kommunismus in Deutschland', 15 oktober 1957, dossier: B 137, collectie: 16429, archief van het Bundesministerium für gesamtdeutsche Fragen, Nationale Archieven, Koblenz (hierna: NAK).

<sup>34</sup> Uwe Holl, interview met de auteur, Keulen, 18 december 2005.

<sup>35</sup> Louis Einthoven, *Tegen de stroom in* (Apeldoorn: Semper Agindo, 1974), p. 200.

<sup>36</sup> Details uit Geyer's biografie van Rolf Geyer, Michael Garder, Zdenko Antic en Rudolf Rimer, *Einstellung zum Krieg in West und Ost* (Kopernicus Verlag: München, 1980), p. 144; Gunhild Bohm-Geyer, interview met de auteur, Würthsee, 4 juli 2008 en daaropvolgende correspondentie.

<sup>37</sup> Rio Praaning, Wim Couwenberg en Tony Dake in *Strijdbaar Toen en Nu: Vriendenbundel bij de 80ste verjaardag van Kees van den Heuvel*; Pieter Koerts, interviews met de auteur, Amsterdam 2 juni 2004 en Leiden 24 juni 2009.

<sup>38</sup> Over de Albrechtgroep, zie C.M. Schulten, 'En verpletterd werd het juk: Verzet in Nederland 1940-1945' (Den Haag: Sdu, 1995); J.W.M. Linssen, 'De Albrechtgroep: een fenomeen ontleed', in P. Koedijk, J. Linssen en D. Engelen (red.), *Verspreiders voor het Vaderland* (Den Haag: Sdu, 1996), p. 37-84; *Albrecht meldt zich* (Wageningen: Zomer en Keunings, 1946).

<sup>39</sup> Chris Vos, Rens Broekhuis, Lies Janssen en Barbara Mounier, *De Geheime Dienst: Verhalen over de BVD* (Amsterdam: Boom, 2005), p. 13, 34-35. Zoals voormalig BVD-officier Frits Hoekstra het zei, bepaalden de ervaringen in de Tweede Wereldoorlog de visie van zowel christenen als communisten: 'zij waren elkaars spiegelbeeld'. Herman Veenhof, 'Hoofddrol orthodoxe christenen in BVD', online beschikbaar op <[http://intel.web-log.nl/intel/2006/07/hoofddrol\\_orthod.html](http://intel.web-log.nl/intel/2006/07/hoofddrol_orthod.html)> (22 juni 2011).

<sup>40</sup> Anthony Dake, interview met de auteur, Den Haag, 27 juli 2011.

<sup>41</sup> C.C. van den Heuvel, interview met de auteur, Den Haag, 6 augustus 2002.

<sup>42</sup> C.C. van den Heuvel, 'De Psychologische Oorlogvoering van het Communisme in het Kader van de Koude Oorlog', zonder datum [1954-55], Inzagedossier: Psychologische Oorlogvoering, verzoek aan de AIVD op basis van de Wet Openbaar Bestuur, 12 december 2005.

<sup>43</sup> Over Van den Heuvels 'dirty tricks', campagne tegen de Nederlandse communistische partij, zie Dick Engelen, *Geschiedenis van de Binnenlandse Veiligheidsdienst* (Den Haag: Sdu, 1995), p. 222-224. Een vergelijkbare campagne werd met succes gevoerd tegen de Deense communistische partij, zie Peer Henrik Hansen, 'Upstairs and Downstairs: The Forgotten CIA Operations in Copenhagen', *International Journal of Intelligence and Counter Intelligence* 19 (2006-2007).

<sup>44</sup> Isaiah Berlin, 'Soviet Russian Culture', in Berlin (Henry Hardy red.), *The Soviet Mind: Russian Culture under Communism* (Washington DC: Brookings Institution, 2004), p. 155.

<sup>45</sup> C.C. van den Heuvel, 'Possibilities of Psychological Defence against Soviet Influence', april 1959 [US trip report], p. 3, in bezit van de auteur.

<sup>46</sup> C.C. van den Heuvel, *East-West Confrontation: A Psychological Strategy* (Den Haag: Interdoc, 1967), p. 5.

<sup>47</sup> 'Das INTERDOK ist der Ansicht, daß zur geistigen Auseinandersetzung mit dem Weltkommunismus und zur politischen

und wirtschaftlichen Verteidigung der demokratischen Staats-, Gesellschafts- und Wirtschaftsordnung gegen der Angriff des totalitären Weltkommunismus auch die Vervollkommnung der eigenen freiheitlichen Ordnungen gehört. Die Sicherung, Bewahrung, Entwicklung und Verteidigung unserer Lebensordnungen ist der beste Anti-Kommunismus.' 'Merkblatt über Veranlassung, Vorgechichte und Aufgabe des INTERDOK', maart 1963, dossier: B 137, collectie: 16431, NAK.

<sup>48</sup> Zie David Engerman, *Know Your Enemy: The Rise and Fall of America's Soviet Experts* (Oxford: Oxford University Press, 2009). De zinsnede 'militair-intellectueel complex' is afkomstig uit Ron Robin, *The Making of the Cold War Enemy: Culture and Politics in the Military-Intellectual Complex* (Princeton: Princeton University Press, 2001).

<sup>49</sup> Aangehaald in Tucker, *The Soviet Political Mind*, p. 206.

<sup>50</sup> S.W. Couwenberg, *Oost en West: Op de drempel van een nieuw tijdperk* (Den Haag: Pax Nederland, 1966), p. 188-199.

<sup>51</sup> 'Oost-West Instituut Jaarverslag 1965', p. 6.

<sup>52</sup> Van den Heuvel aan Dr. Laureano Lopez Rodo, 28 december 1964, dossier: 166 Spanje 1964-1974, Overige West-Europese Landen (1964-1976), archief van C.C. van den Heuvel, Nationale Archieven, Den Haag (hierna: CC NAH).

<sup>53</sup> Zo blijkt uit correspondentie dat onder andere 'Willi Münzenberg's Communist Propaganda Empire 1921-1933', *Journal of Modern History* 38 (1966) van Helmut Gruber op de leeslijst van Interdoc stond.

<sup>54</sup> Zie W. Scott Lucas, 'Mobilizing Culture: The State-Private Network and the CIA in the Early Cold War', in Dale Carter (red.), *War and Cold War in American Foreign Policy 1942-1962* (New York: Palgrave, 2002); Scott Lucas, *Freedom's War: The American Crusade against the Soviet Union* (New York: New York University Press, 1999).

<sup>55</sup> Zie Frances Stonor Saunders, *Who Paid the Piper? The CIA and the Cultural Cold*

*War* (Londen: Granta, 1999); Giles Scott-Smith, *The Politics of Apolitical Culture: The CIA, the Congress for Cultural Freedom, and Post-war American Hegemony* (Londen: Routledge, 2002); Hugh Wilford, *The CIA, the British Left and the Cold War* (Londen: Frank Cass, 2003), p. 193-224, 262-296.

<sup>56</sup> Ian Richardson, Andrew Kakabadse en Nada Kakabadse, *Bilderberg People: Elite Power and Consensus in World Affairs* (Londen: Routledge, 2011), p. 18.

<sup>57</sup> Wolfram Kaiser, 'Transnational Networks in European Governance', in Wolfram Kaiser, Brigitte Leucht en Morten Rasmussen (red.), *The History of the European Union: Origins of a Trans- and Supranational Polity 1950-72* (Londen: Routledge, 2009), p. 15; Wolfram Kaiser, Brigitte Leucht en Michael Gehler, 'Transnational Networks in European Integration Governance: Historical Perspectives on an Elusive Phenomenon', in Kaiser, Leucht en Gehler (red.), *Transnational Networks in Regional Integration: Governing Europe 1945-83* (Londen: Palgrave Macmillan, 2010), p. 2.

<sup>58</sup> Ken Osgood, 'Hearts and Minds: The Unconventional Cold War', *Journal of Cold War History* 4 (voorjaar 2002), p. 86.

<sup>59</sup> Voor meer over CEDI en CIDCC zie Johannes Grossman, 'Ein Europa der 'Hintergründigen': Antikommunistische christliche Organisationen, konservative Elitenzirkel und private Außenpolitik in Westeuropa nach dem Zweiten Weltkrieg', in Johannes Wienand en Christianne Wienand (red.), *Die kulturelle integration Europas* (Wiesbaden: Springer, 2010); voor meer over Le Cercle, zie David Teacher, *Rogue Agents: Habsburg, Pinay, and the Private Cold War 1951-1991*, online beschikbaar op <[www.cryptome.org/2012/01/cercle-pinay-6i.pdf](http://www.cryptome.org/2012/01/cercle-pinay-6i.pdf)> (15 juni 2012).

<sup>60</sup> Hugh Wilford, *The CIA, the British Left, and the Cold War*, p. 254.

<sup>61</sup> C.C. van den Heuvel aan Hernandez, 26 februari 1968, dossier: 180 Zuid-Korea 1966-1975, Diverse Oost-Aziatische Landen (1963-1975), CC NAH.

<sup>62</sup> 'die Diversificering, Privatisering und wachsende Komplexität außenpolitischer

Entscheidungsprozesse.' Grossman, 'Ein Europa der "Hintergründigen"', p. 320.

### Hoofdstuk 1

<sup>1</sup> 'Why Communists are Dangerous', zonder datum [1963], achtergrondinformatie aan diplomatieke posten uit Maclaren-dossier, 13 februari 1963, FO 1110/1712, archief van het Information Research Department, National Archives, Londen (hierna: IRD NAL).

<sup>2</sup> William Glenn Gray, *Germany's Cold War: The Global Campaign to Isolate East Germany, 1949-1969* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2003), p. 10-12, 25, 38.

<sup>3</sup> Gray, *Germany's Cold War*, p. 18.

<sup>4</sup> Ibid. p. 40.

<sup>5</sup> Laszlo Görgey, *Bonn's Eastern Policy 1964-1971* (Hamden: Archon, 1972), p. 8-11, 13, 26.

<sup>6</sup> Mary Ellen Reese, *General Reinhard Gehlen: The CIA Connection* (Fairfax: George Mason University Press, 1990), p. 12-13, 17.

<sup>7</sup> Zie Wolfgang Krieger, 'German-American Intelligence Relations, 1945-1956: New Evidence on the Origins of the BND', *Diplomacy & Statecraft*, 22 (2011), p. 28-43, voor de nieuwste onthullingen over de relatie tussen de VS en Gehlen, die twijfel wekken over Gehlens oorspronkelijke drijfveren. Zie ook James H. Critchfield, *Partners at the Creation: The Men behind Postwar Germany's Defense and Intelligence Establishments* (Annapolis: Naval Institute Press, 2003), p. 24-27.

<sup>8</sup> Critchfield, *Partners at the Creation*, p. 31-32, 45.

<sup>9</sup> Ibid. p. 47.

<sup>10</sup> Ibid. p. 87. Eric Waldman verklaarde grotendeels hetzelfde in Reese, *General Reinhard Gehlen*, p. 94-95.

<sup>11</sup> Galloway (adjunct-directeur Special Operations) als geciteerd in Krieger, 'German-American Intelligence Relations', p. 35.

<sup>12</sup> Reese, *General Reinhard Gehlen*, p. 110, 118, 129.

<sup>13</sup> Patrick Major, *The Death of the KPD: Communism and Anti-Communism in West*

*Germany, 1945-1956* (Oxford: Clarendon Press, 1997), p. 258.

<sup>14</sup> Dit leidde in april 1951 in Essen tot oprichting door de werkgeversbond en het ministerie van Binnenlandse Zaken van de particulier geleide Beratungsstelle für Betriebsschutz, die in 1959 overging in de Gemeinschaft zum Schutze der deutschen Wirtschaft. 'Geistige Auseinandersetzung mit dem Kommunismus und psychologische Verteidigung', 31 maart 1960, dossier: 16430, collectie: B 137, Bundesministerium für gesamtdeutsche Fragen, Nationale Archieven, Koblenz (hierna: NAK).

<sup>15</sup> 'Stellungnahme zu Fragen der psychologischen Kriegführung und zur Strategie des kalten Krieges', 3 december 1952, dossier: 16428, collectie: B 137, NAK.

<sup>16</sup> 'Der Pflege des gesamtdeutschen Bewußtseins'. 'Zur geistig-politischen Auseinandersetzung mit dem Kommunismus', 14 januari 1966, dossier: 16431, collectie: B 137, NAK.

<sup>17</sup> Voor meer over deze particuliere organisaties, zie Stefan Creuzberger, *Kampf für die Einheit: Das gesamtdeutsche Ministerium und die politische Kultur des Kalten Krieges 1949-1969* (Dusseldorf: Droste, 2008), p. 141-153; Ernst Nolte, *Deutschland und der Kalte Krieg* (Munich: R. Piper Verlag, 1974), p. 403-404. Nolte beschrijft het ministerie niet zozeer als 'Überministerium', als wel 'betrachtingsveld' (Betätigungsfeld), dat niettemin van belang was.

<sup>18</sup> 'Vorschlag zur Bildung einer zentralen Propagandaorganisation zur Abwehr der kommunistischen Infiltration', 12 oktober 1953, dossier: 16428, collectie: B 137, NAK.

<sup>19</sup> Deborah Kisatsky, *The United States and the European Right 1945-1955* (Columbus: Ohio State University Press, 2005), p. 59-85. In *NATO's Secret Armies: Operation Gladio and Terrorism in Western Europe* (Londen: Frank Cass, 2005), heeft Daniele Ganser vastgelegd hoe de BDJ-TD setup nauw verbonden was met de Gehlen-organisatie, p. 189-211.

<sup>20</sup> 'Statement of Intentions vis-à-vis Resistance Groups', 12 oktober 1954, dossier: 16428, collectie: B 137, NAK.

<sup>21</sup> Voor een gedetailleerde bespreking van de onderhandelingen met de CIA, zie Creuzberger, *Kampf für die Freiheit*, p. 197-223.

<sup>22</sup> ‘Telegram from the Secretary of State to the Department of State’, 17 december 1955, *Foreign Relations of the United States* (hierna: *FRUS*), 1955-1957 deel IV: Western European Security and Integration (Washington DC: Government Printing Office, 1986), p. 37.

<sup>23</sup> ‘Geistig-Politische Auseinandersetzung mit dem Kommunismus in Deutschland’, 15 oktober 1957, dossier: 16429, collectie: B 137, NAK. In de eerste helft van de jaren vijftig werd von Dellingshausen via CIA-contactpersoon Seymour Bolton beïnvloed door de ideeën van de VS over Rollback, hoewel zijn obsessie tegen het eind van het decennium verminderde. Zie Creuzberger p. 140.

<sup>24</sup> Over de oprichting en de activiteiten van de NATO Information Service (NATIS), zie verder Linda Rizzo, ‘Enlightening Public Opinion’: A Study of NATO’s Information Policies between 1949 and 1959 based on Recently Declassified Documents’, *Cold War History*, 7 (februari 2007), p. 45-74; Valérie Aubourg, ‘Creating the Texture of the Atlantic Community: The NATO Information Service, private Atlantic networks and the Atlantic Community in the 1950s’, in Valérie Aubourg, Gérard Bossuat en Giles Scott-Smith (red.), *European Community, Atlantic Community?* (Parijs: Soleb, 2008), p. 390-415.

<sup>25</sup> Generaal H.J. Kruls, *Vrede of oorlog: De wereld, West-Europa en de Benelux onder de dreiging van onze tijd* (Den Haag: Stok, 1952), p. 237; C.C. van den Heuvel, ‘Psychologische Oorlogvoering’, *Militaire Spectator*, jrg. 131 nr. 1 (1962), p. 22.

<sup>26</sup> 16 februari 1951, D-R(51)10, NAVO-archieven, Brussel (hierna: NATO).

<sup>27</sup> ‘Proposed Advisory Committee on NATO Information’, 8 november 1951, D-D(51)277, NATO.

<sup>28</sup> De PSB slaagde er nooit in deze rol te vervullen vanwege de interne machtsstrijd tussen de verschillende departementen.

Brandon Trissler, ‘The Psychological Strategy Board: Psychological Operations and Policy Coordination, 1951-1953’, Master-scriptie, University of Missouri Columbia, 1995; Scott Lucas, ‘Campaigns of Truth: The Psychological Strategy Board and American Ideology, 1951-1953’, *International History Review*, jrg. 18 nr. 2 (mei 1996), p. 279-302.

<sup>29</sup> Eric Duhamel, ‘Jean-Paul David et le Mouvement Paix et Liberté, un Anticommuniste Radical’, in J. Delmas en J. Kessler (red.), *Renseignement et Propagande pendant la Guerre Froide 1947-1953*, (Brussel: Éditions Complexe, 1999), p. 198-199, 201. Zie ook René Sommer, ‘Paix et Liberté: La Quatrième République contre le PC’, *L’Histoire*, 40 (december 1981), p. 26-35.

<sup>30</sup> Voor meer over Taubert en de VFF in de jaren vijftig en zestig, zie Bernhard Ludwig, ‘La Propagande Anticommuniste en Allemagne Fédérale: Le VFF pendant Allemand de Paix et Liberté?’ *Vingtième Siècle: Revue d’histoire*, 80 (oktober-december 2003), p. 33-42.

<sup>31</sup> Aangesloten groepen waren actief in Groot-Brittannië, Zwitserland, Noorwegen, Denemarken, Griekenland, Turkije, Australië, Canada, Mexico, Israël, Korea, Zuid-Afrika, Taiwan, Vietnam en Japan. Het niveau van de coördinatie tussen deze groepen moet niet overschat worden: ze hadden vaak alleen schriftelijk contact. Bernhard Ludwig, ‘Le Comité européen et international Paix et Liberté: “Internationale” ou réseau de l’anticommunisme?’ *Bulletin de l’Institut Pierre Renouvin*, 20 (najaar 2004), p. 15-22; Philippe Régnier, *La Propagande Anticommuniste de Paix et Liberté, France, 1950-1956*, PhD thesis, Université Libre, Brussel, 1987, p. 1-44, 52.

<sup>32</sup> Régnier, *La Propagande Anticommuniste*, p. 45-6; Paul Koedijk, ‘Van “Vrede en Vrijheid” tot “Volk en Verdediging”’: Veranderingen in Anti-communistische Psychologische Oorlogvoering in Nederland 1950-1965’, in B. Schoenmaker en J.A.M.M. Janssen (red.), *In de Schaduw van de Muur: Maatschappij en Krijgsmacht rond 1960* (Den Haag: Sdu, 1997), p. 70.

<sup>33</sup> Er werd bericht: 'David brengt twee weken door in de Verenigde Staten als gast van de Nationale Commissie voor een Vrij Europa', 'French Anti-Communist Visits in Washington', *New York Times*, 1 februari 1952.

<sup>34</sup> H.F. Eschauzier aan M, 8 september 1953, dossier 11728, Bijzondere Voorlichtings Commissie, ministeries AOK en AZ, Kabinet van de Minister-President (1944) 1945-1979, Nationale Archieven, Den Haag (hierna: NAH).

<sup>35</sup> Bernard Ludwig, 'Le Comité européen et international Paix et Liberté: "Internationale" ou réseau de l'anticommunisme (1950-1970)?', *Bulletin de l'Institut Pierre Renouvin*, 20 (Autumn 2004), p. 30-31; Bernard Ludwig, 'Guerre psychologique et propagande anticommuniste: Espoirs et illusions d'une "communauté atlantique", in Aubourg, Bossuat en Scott-Smith (red.), *European Community, Atlantic Community?* p. 426-431.

<sup>36</sup> Duhamel, 'Jean Paul David et le Mouvement Paix et Liberté', p. 210. In het Nederlandse verslag uit september 1953 staat: 'Bovendien kan niet worden ontkend dat de beweging in Frankrijk in hoofdzaak word gevoed uit Amerikaanse fondsen', maar er staat niet bij op welke informatie deze opmerking gebaseerd is. Régnier stelt dat zelfs indien er sprake was van Amerikaanse financiering, dit slechts een klein percentage bedragen kan hebben van het totale budget van de Franse organisaties van beroepsorganisaties en verenigingen van werkgevers, Régnier, *La Propagande Anticommuniste*, p. 55-56.

<sup>37</sup> Thomas de Jonge, 'Anticommunistische propaganda of gewoon De Echte Waarheid? Het anticommunistische geluid in Nederland 1945-1965', Master-scriptie, Universiteit Leiden, p. 54.

<sup>38</sup> 'Statuten van de Stichting "Vrede en Vrijheid"', Inzagedossier: Psychologische Oorlogvoering, Verzoek aan de AIVD op basis van de Wet Openbaar Bestuur, 2005.

<sup>39</sup> Koedijk, 'Van "Vrede en Vrijheid"', p. 65, 66.

<sup>40</sup> 'Persconferentie te Eindhoven door 'Vre-

de en Vrijheid"', 12 juni 1953, Inzagedossier: Psychologische Oorlogvoering, Verzoek aan de AIVD op basis van de Wet Openbaar Bestuur, 2005.

<sup>41</sup> Paul Koedijk, 'De Koude burgeroorlog in Nederland', *Vrij Nederland*, 18 juli 1992.

<sup>42</sup> Ludwig, 'Le Comité européen', p. 22, 31.

<sup>43</sup> C-M(52)110, bevestigd in C-R(52)31, NATO. De dossiers van AC/46 zijn nog vertrouwelijk.

<sup>44</sup> 'Positive Information Policy towards Peoples of NATO Countries', 24 september 1952, AC/24-D/7, NATO; 'Counter-Propaganda', 24 september 1952, AC/24-D/8, NATO.

<sup>45</sup> Rapport van de Committee of Three on Non-Military Cooperation in NATO, 13 december 1956, online beschikbaar op <<http://www.nato.int/docu/basicxt/b561213a.htm>> (22 juni 2010). Zie ook Joseph P. Sinasac, 'The Three Wise Men: The Effects of the 1956 Committee of Three on NATO', in Margaret O. MacMillan en David S. Sorenson (red.), *Canada and NATO: Uneasy Past, Uncertain Future* (Waterloo: University of Waterloo Press, 1990), p. 27-46.

<sup>46</sup> Lord Ismay, *NATO: The First Five Years, 1949-1954* (Utrecht: Bosch, 1955), p. 155.

<sup>47</sup> Thomas Gijswijt, *Uniting the West: the Bilderberg Group, the Cold War and European Integration 1952-1966*, Ph.D. dissertatie, Universiteit van Heidelberg, 2008, p. 74-75.

<sup>48</sup> Prins Bernhard aan Einthoven, 13 mei 1955, Box 187, Bilderberg Papers, NAH.

<sup>49</sup> Corinna Unger, *Ostforschung in Westdeutschland. Die Erforschung des europäischen Ostens und die Deutsche Forschungsgemeinschaft, 1945-1975* (Stuttgart: Franz Steiner, 2007), p. 206-215.

<sup>50</sup> Staatssecretaris van de Bundeskanzleramtes aan de staatssecretarissen Thedieck (BMG) en Von Lex (ministerie van Binnenlandse Zaken), 11 april 1956, dossier: 16428, collectie: B 137, NAK; ministerie van Binnenlandse Zaken aan bondskanselier Adenauer, 3 mei 1956, dossier: 16428, collectie: B 137, NAK.

<sup>51</sup> Minister van Binnenlandse Zaken Schröder aan bondskanselier Adenauer,

3 mei 1956, dossier: 16429, collectie: B 137, NAK.

<sup>52</sup> Krieger, 'German-American Intelligence Relations', p. 38-39.

<sup>53</sup> 'Die gesamte Koordinierungsarbeit ist mithin in ihrer Bedeutung steckengeblieben.' 'Geistig-Politische Auseinandersetzung mit dem Kommunismus in Deutschland', 15 oktober 1957, dossier: 16429, collectie: B 137, NAK.

<sup>54</sup> Interessant in dit verband is het algemene gebrek aan kennis binnen de Duitse regering over sommige anticommunistische vluchtelingenorganisaties die actief waren binnen de Bondsrepubliek. Voor meer over de Kroatische groepen, zie Alexander Clarkson, 'Home and Away: Immigration and Political Violence in the Federal Republic of Germany, 1945-90', *Cold War History* 8 (2008), p. 1-21.

<sup>55</sup> Unger, *Ostforschung in Westdeutschland*, p. 250-251.

<sup>56</sup> Critchfield, *Partners at the Creation*, p. 100-101.

<sup>57</sup> Heldring herinnerde zich dat Hornix, Van den Heuvel en communisme-expert W.A.H. (Ad) de Jonge van de BVD ook aanwezig waren. Heldring had Van den Heuvel al ontmoet tijdens een cursus bij het Defensie Studie Centrum in 1955. J.L. Heldring, interview met de auteur, Den Haag, 6 mei 2011.

<sup>58</sup> Paul en Marie-Catherine Villatoux, *La République et son armée face au 'péril subversif': Guerre et action psychologiques en France 1945-1960* (Parijs: Les Indes Savantes, 2005), p. 359.

<sup>59</sup> Volgens Brian Crozier bevond Bonnemaisons kantoor zich in een kelder aan een achterafstraatje bij rue des Capucines, in het 9de Arrondissement. Volgens het briefpapier van Bonnemaison organiseerde hij in 1960 zijn zaken vanaf de rue de la Pépinière. Zie Brian Crozier, *Free Agent: The Unseen War 1941-1991* (Londen: HarperCollins, 1993), p. 30-31.

<sup>60</sup> 'Achtergrond van onze bemoeiingen inzake de psychologische beïnvloeding', H.KO [Hoofd Kader Opleiding] [van den Heuvel]. 4 november 1958, dossier: Voorge-

schiedenis Interdoc (hierna: VI). Met dank aan Paul Koedijk voor dit materiaal.

<sup>61</sup> Crozier, *Free Agent*, p. 32.

<sup>62</sup> Roger Faligot en Pascal Krop, *La Piscine: The French Secret Service since 1944* (Oxford: Basil Blackwell, 1989), p. 141.

<sup>63</sup> Klaus Schwabe, 'West Germany between French and American Conceptions of European Unity and Atlantic Partnership 1949-1960', in Valérie Aubourg, Gérard Bossuat en Giles Scott-Smith (red.), *European Community, Atlantic Community?* (Parijs: Soleb, 2008), p. 165-166, 168-169.

<sup>64</sup> Critchfield, *Partners at the Creation*, p. 149.

<sup>65</sup> Zie Mathilde von Bülow, 'The Telefunken Affair and the Internationalisation of the Algerian War, 1957-59', *Journal of Strategic Studies* 28 (2005), en 'Myth or Reality? The Red Hand and French Covert Action in Federal Germany during the Algerian War, 1956-61', *Intelligence and National Security* 22 (2007).

<sup>66</sup> 'Strauss hat grosse Pläne mit der Abwehr', *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 16 augustus 1958.

<sup>67</sup> Willi Peters, 'Propagandakrieg gegen wen?' 16 augustus 1958, dossier: 16429, collectie: B 137, NAK.

<sup>68</sup> Gray, *Germany's Cold War*, p. 74, 87.

<sup>69</sup> 'Vermerk: Geisteige Auseinandersetzung mit dem Kommunismus und psychologische Verteidigung', 31 maart 1960, dossier: 16430, collectie: B 137, NAK.

<sup>70</sup> 'Achtergrond van onze bemoeiingen...' VI; Von Dellingshausen, 'Geistig-Politische Auseinandersetzung mit dem Kommunismus in Deutschland', 15 oktober 1957, dossier: 16429, collectie: B 137, NAK.

<sup>71</sup> '[...] nach Danemark, wo ein internationales gespräch des Studienburos Berlin (von Dellingshausen) stattfindet.' Van den Heuvel aan Baron von Hahn, 19 april 1963, dossier: 238 baron W. von Hahn, archief van C.C. van den Heuvel, Nationale Archieven, Den Haag (hierna: CC NAH).

<sup>72</sup> Von Dellingshausen, 'Geistig-Politische Auseinandersetzung mit dem Kommunismus in Deutschland', 15 oktober 1957, dossier: 16429, collectie: B 137, NAK.



<sup>73</sup> 'Bericht über das VI Internationale Gespräch des Studienbüro Berlin vom 25 bis 28 september 1961 in Berlin', dossier: 16431, collectie: B 137, NAK. Onder de Duitsers bevond zich Günter Triesch. Onder de internationale deelnemers waren Van den Heuvel, kolonel Ivar Göthberg (Zweden), kolonel Huber en dr. Hans Kopp (Zwitserland), Konrad Seine (Noorwegen) en Harry Welton (IRD, Groot-Brittannië). Geen Amerikanen dus, en geen Fransen.

<sup>74</sup> 'Die Beeinflussung der Westdeutsche Bevölkerung durch den Sowjetblock auf dem Umweg über westliche Länder'. 'Aktennotiz: Arbeitsgruppe VII', 12 februari 1957, dossier: 16429, collectie: B 137, NAK.

<sup>75</sup> Linda Rizzo, 'A Difficult Compromise: British and American Plans for a Common Anti-Communist Propaganda Response in Western Europe, 1948-1958', *Intelligence and National Security* 26 (2011), p. 330-354.

<sup>76</sup> 'Morele Herbewapening', 14 juni 1954, dossier: Psychologische Oorlogsvoering. Verzoek aan de AIVD op basis van de Wet Openbaarheid van Bestuur, 2005.

<sup>77</sup> D. Engelen, *Geschiedenis van de Binnenlandse Veiligheidsdienst* (Meppel: Ten Brink, 1995), p. 218-234; Koedijk, 'Van "Vrede en Vrijheid"', p. 71. Het is interessant om te merken dat Eindhoven duidelijk geen vertrouwen had in minister-president Willem Drees: 'Drees is hopeloos', 'Bespreking H.BVD [Eindhoven] en H.KO [van den Heuvel] op 10-12-58', VI.

<sup>78</sup> *Tasks for the Free World Today* (Den Haag: Interdoc, 1963), p. 93; Louis Eindhoven, *Tegen de stroom in* (Apeldoorn: Semper Agendo, 1974), p. 235-238; Crozier, *Free Agent*, p. 30-33.

<sup>79</sup> 'Überlegungen zur weiteren Arbeit des französisch-holländisch-deutschen Arbeitskreises', zonder datum [1958], VI. Van den Heuvel merkte op dat het voorstel van Foertsch nuttiger was dan 'de suggesties die Bonnemaïson oorspronkelijk had gedaan'. De onderwerpen die Bonnemaïson voorstelde, waren tamelijk gespecialiseerd: communistische infiltratie in de protestantse en katholieke kerken; communistische invloeden in het Afrika ten zuiden van de Sahara; en

de psychologische oorlogsvoering van de Sovjets tegen moslimvolkeren.

<sup>80</sup> 'Bespreking H.BVD en H.KO op 10-12-58', VI. Eindhoven was al volledig op de hoogte gebracht van de slechte verhoudingen tussen de BND van Gehlen en het Bundesamt für Verfassungsschutz (binnenlandse inlichtingen- en veiligheidsdienst), hetgeen een niet onbelangrijk detail zou blijken in hun toekomstige samenwerking.

<sup>81</sup> Cees van den Heuvel, 'De "Vreedzame Co-existentie" in Nederland', zonder datum [1959-1960], in bezit van de auteur.

<sup>82</sup> Cees van den Heuvel, 'De "Vreedzame Co-existentie" in Nederland'.

<sup>83</sup> Possibilities of Psychological Defense against Soviet Influence (US trip report), april 1959, p. 27, in bezit van de auteur.

<sup>84</sup> Bonnemaïson aan Eindhoven, 2 december 1959, dossier: 130 Algemeen 1959-1961, Italië (1959-1975), CC NAH. In de documenten van Aron staan geen aantekeningen over zijn deelname. Het enige rechtstreekse contact met Bonnemaïson schijnt een briefkaart te zijn die hij Aron stuurde om hem een hart onder de riem te steken tijdens zijn ziekte, 9 mei 1977, correspondance personnelle (1928-1983), Box 212: 1977-1980, NAF 28060, Archief van Raymond Aron, Bibliothèque Nationale, Parijs.

<sup>85</sup> 'Verslag van de reis naar Duitsland van 29 november tot 6 december 1958 door een aantal functionarissen uit de grootste Nederlandse bedrijven', Cees van den Heuvel, 17 december 1958, dossier: 59 Haus der Zukunft, Duitsland (1958-1978), CC, NAH.

<sup>86</sup> 'Bericht über die Tätigkeit des Hauses der Zukunft 1956 und 1957'; 'Verslag van de reis naar Duitsland...', Cees van den Heuvel, 17 december 1958. 'Rapport', G. Diepenhorst, Centraal Sociaal Werkgevers Verbond, december 1958, dossier: 59 Haus der Zukunft, Duitsland (1958-1978), CC NAH. Het CSWV was erop gebrand om positieve industriële banden aan te knopen, in de brede zin van het woord, en het huurde Diepenhorst, die eerder voor de BVD gewerkt had, om zich te richten op het weerstreven van communistische invloeden en het onderhouden van nauwe contacten

met zakelijke veiligheidsfunctionarissen, de BVD, Vrede en Vrijheid, de Economic League en het Deutsches Industrie Institut in Keulen.

<sup>87</sup> Van den Heuvels zoon Christiaan bezocht het Haus in 1966 en woonde er twee zomercursussen bij. Van den Heuvel aan H. Jöhren, 16 september 1966; Van den Heuvel aan Jöhren, 2 januari 1968, dossier: 59 Haus der Zukunft, Duitsland (1958-1978), CC, NAH.

<sup>88</sup> J.H. van den Berg, *Metabletica, of leer der veranderingen: beginsel van een historische psychologie* (Nijkerk: Callenbach, 1956).

<sup>89</sup> Shell werd in die tijd de Batavische Petroleum Maatschappij (BPM) genoemd. Koedijk, 'Van "Volk en Verdediging"' p. 72; Eindhoven-den Hollander memo, 22 oktober 1958; HKO (Van den Heuvel) aan HBVD (Eindhoven), 14 januari 1959, dossier: 301 1959, Beschouwingen en Verslagen, CC NAH.

<sup>90</sup> Possibilities of Psychological Defense against Soviet Influence (US trip report), april 1959, p. 47, in bezit van de auteur.

<sup>91</sup> J.H. van den Berg, interview met de auteur, Antwerpen, 6 maart 2004.

<sup>92</sup> 'Bespreeking H.BVD en H.KO op 10-12-58', VI. Gittingers belangrijkste bijdrage op het gebied van 'mind control' was de ontwikkeling van het Personality Assessment System (met een budget van \$1 miljoen en 29.000 respondenten) om toekomstig gedrag te kunnen voorspellen. In 1963 exploiteerde hij het systeem voor zakelijke klanten via de Psychological Assessment Associates in Washington DC. SIHE financierde ook Ewen Camerons bijzonder controversiële electroshocktherapie, 'psychic driving' en experimenten met sensorische deprivatie bij patiënten aan McGill University. Zie Gordon Thomas, *Journey into Madness: The True Story of Secret CIA Mind Control and Medical Abuse* (New York: Bantam, 1989), p. 239-240; Dominic Streatfield, *Brainwash: The Secret History of Mind Control* (Londen: Hodder & Stoughton, 2006).

<sup>93</sup> John Marks, *The Search for the Manchurian Candidate: The CIA and Mind Control* (New York: W.W. Norton, 1979), p. 159.

De Society ging in 1961 over in het Human Ecology Fund en werd uiteindelijk in 1965 opgeheven. De contacten tussen de Society en Nederland waren in 1958 al in gang gezet toen een beurs van \$ 15.000 aan de Universiteit van Nijmegen werd betaald voor een onderzoek naar Hongaarse vluchtelingen als onderdeel van een breder onderzoeksprogramma naar de beweegredenen die mensen hadden om te vluchten.

<sup>94</sup> Zie Edward Hunter, *Brainwashing: The Story of Men who Defied It* (New York: Pyramid, 1956).

<sup>95</sup> Jaarverslag 1957, p. 9.

<sup>96</sup> Zie Susan Carruthers, 'Not Just Washed but Dry-Cleaned: Korea and the "Brainwashing" Scare of the 1950s', in Gary Rawnsley (red.), *Cold War Propaganda in the 1950s* (Basingstoke: Macmillan, 1999).

<sup>97</sup> 'Geistig-Politische Auseinandersetzung mit dem Kommunismus in Deutschland', 15 oktober 1957, dossier: 16429, collectie: B 137, NAK.

<sup>98</sup> Van den Heuvel aan Monroe, 27 januari 1959, dossier: 42 Society for the Investigation of Human Ecology 1958-1964, Verenigde Staten (1958-1979), CC NAH.

<sup>99</sup> J.H. van den Berg, interview met de auteur, Antwerpen, 6 maart 2004.

<sup>100</sup> Possibilities of Psychological Defense against Soviet Influence (US trip report), april 1959, p. 13, in bezit van de auteur.

<sup>101</sup> Ibid., p. 67, in bezit van de auteur.

<sup>102</sup> Ibid., p. 69, in bezit van de auteur.

Deze opmerking was uitgelokt door het bewijs dat in William Sargants *Battle for the Mind* (Londen: William Heinemann, 1957) gepresenteerd werd, waarin de vele verschillende 'indoctrinatiemechanismen' die door de eeuwen heen gebruikt zijn, behandeld worden.

<sup>103</sup> Possibilities of Psychological Defense against Soviet Influence (US trip report), april 1959, p. 17, in bezit van de auteur.

<sup>104</sup> Het overdreven positieve beeld van de Amerikaanse samenleving dat bij Du Pont geschilderd werd, deed Van den Berg tot de spreker verzuchten dat 'dit niet de hemel is.' J.H. van den Berg, interview met de auteur, Antwerpen, 6 maart 2004.

<sup>105</sup> Ken Osgood, *Total Cold War: Eisenhower's Secret Propaganda Battle at Home and Abroad* (Lawrence, KS: University Press of Kansas, 2006) p. 314.

<sup>106</sup> Osgood, *Total Cold War*, p. 321.

<sup>107</sup> Possibilities of Psychological Defense against Soviet Influence (US trip report), april 1959, p. 36, 42, 44-46.

<sup>108</sup> Galantière aan Monroe, 24 augustus 1959; Perry aan Monroe, 8 september 1959; Irving Gitlin aan Monroe, 1 oktober 1959, HBVD [Eindhoven] aan HKO [Van den Heuvel], 20 oktober 1959, dossier: 42 Society for the Investigation of Human Ecology 1958-1964, Verenigde Staten (1958-1979), CC NAH.

<sup>109</sup> Het Nijmeegse project bestond uit een onderzoek naar Hongaarse vluchtelingen dat betaald werd door de SIHE en geleid werd door het Gemeenschappelijk instituut voor toegepaste psychologie (GITP) van de Nijmeegse universiteit. Zie 'Nederlands onderzoek via CIA betaald', *NRC Handelsblad*, 1 augustus 1979.

<sup>110</sup> Monroe aan Van den Heuvel, 10 november 1959, dossier: 42 Society for the Investigation of Human Ecology 1958-1964, Verenigde Staten (1958-1979), CC NAH.

<sup>111</sup> Van den Heuvel aan Monroe, 3 december 1959; Van den Heuvel aan Monroe, 30 mei 1960, *ibid.*

<sup>112</sup> Monroe aan Van den Heuvel, 28 juli 1960, *ibid.*

<sup>113</sup> Van den Heuvel aan Monroe, 7 januari 1961; Eindhoven aan Monroe, 18 december 1961, *ibid.*

<sup>114</sup> Monroe aan Van den Heuvel, 18 januari 1962; Walter Pasternak aan Van den Heuvel, 5 oktober 1963, *ibid.*

<sup>115</sup> 'The Story of the Economic League', zonder datum [1958], dossier: 90 Economic League 1959-1978, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>116</sup> 'Rapport', G. Diepenhorst, 25 november 1959, *ibid.*

<sup>117</sup> Van den Heuvel aan Dettmer, 28 januari 1961; Van den Heuvel aan Dettmer, 31 augustus 1961, *ibid.*

<sup>118</sup> Scott Anthony, "'Tate not State": The Aims of Industry and British Public Rela-

tions in the Cold War', lezing tijdens de conferentie over 'Public Relations of the Cold War', Cambridge University, 2-4 december 2011.

<sup>119</sup> Cees van den Heuvel, 'Enkele Gegevens over de Psychologische Verdediging in de VS en Engeland', maart 1960, in bezit van de auteur; Jaarverslag 1960 SOEV, p. 12.

<sup>120</sup> Cees van den Heuvel, 'Some Outlines of an International Institute for combating Psychological Warfare of Communism', oktober 1959, VI.

<sup>121</sup> 'Gedanken zur Errichtung einer Zentrale für Dokumentation und Information im Anschluss an den französisch-holländisch-deutschen Arbeitskreis', oktober 1959, VI.

<sup>122</sup> 'Einige möglichen Aktivitäten im Rahmen einer psychologischen Kriegsführung gegen den Kommunismus', zonder datum [1959-1960], VI.

<sup>123</sup> 'De invloed van de vreedzame co-existentie-propaganda in Nederland', in 'De Vreedzame Co-existentie' in Nederland', zonder datum [1959-60], in bezit van de auteur. Eindhoven discussieerde ook met mensen uit de Nederlandse regeringskringen om het restrictieve visabeleid wat te laten vieren, zodat er meer bezoekers uit het Oosten zouden kunnen komen, die dan rechtstreeks in contact zouden kunnen komen met de vrijheden van de westerse samenleving. Zie Eindhoven, *Tegen de stroom in*, p. 240-241.

<sup>124</sup> 'Note sur les Propositions de la Delegation Francaise à la séance de Travail de la Haye (5 mai 1960)', 28 april 1960, VI.

<sup>125</sup> 'INTERDOK tritt *nicht* an die Stelle bereitsbestehender Institutionen und Organisationen, die sich ähnlichen Aufgaben widmen. Es soll vielmehr vermittelnd und verbindend zwischen bestehenden Institutionen und Organisationen wirken, um ein möglichst umfassendes gemeinsames Ergebnis der Bekämpfung auf weitester europäischer Basis zu erzielen.' 'Merkblatt über die Gründung eines Internationalen Dokumentationszentrums im HAAG zur psychologischen Bekämpfung des Weltkommunismus', zonder datum [1963], dossier: 16431, collectie: B 137, NAK.

<sup>126</sup> Verslag van de persconferentie van minister Dulles, 26 november 1958, *FRUS*, 1958-1960, deel VIII: Berlin Crisis 1958-1959 (Washington DC: Government Printing Office, 1993), p. 125; Adenauer aan Dulles, 30 januari 1959, *FRUS*, 1958-1960, deel VIII, p. 310; Bruce aan State Department, 10 augustus 1959, *FRUS*, 1958-1960, deel IX: Berlin Crisis 1959-1960 (Washington DC: Government Printing Office, 1993), p. 2; Richard J. Barnett, *The Alliance: America-Europe-Japan, Makers of the Postwar World* (New York: Simon and Schuster, 1983), p. 181.

<sup>127</sup> Bruce aan State Department, 10 augustus 1959, *FRUS*, 1958-1960, deel IX: Berlin Crisis 1959-1960 (Washington DC: Government Printing Office, 1993), p. 3; Kohler aan minister, februari 1960, *FRUS*, 1958-1960, deel IX, p. 83.

<sup>128</sup> C-M(60)22, 9 maart 1960, NATO.

<sup>129</sup> Ibid.

<sup>130</sup> 'Vermerk: Psychologisch-politische Verdediging des freien Westens im Rahmen der NATO', dossier: 16430, collectie: B 137, NAK.

<sup>131</sup> Opmerkelijk genoeg werd de aard van de groepen deskundigen met opzet verborgen achter de kalmerende titel Ad Hoc Study Group om complicaties te vermijden. Zie verder Giles Scott-Smith, 'Not a NATO Responsibility? Psychological Warfare, the Berlin Crisis, and the Formation of Interdoc', in A. Wenger, C. Nuenlist en A. Locher (red.), *Transforming NATO in the Cold War: Challenges beyond Deterrence in the 1960s* (Londen: Routledge, 2007), p. 31-49; 'Sitzung der ad hoc-Arbeitsgruppe 'Psychologische Aktion' in der NATO', 27 maart 1961, dossier: 16430, collectie: B 137, NAK.

<sup>132</sup> 'Bespreeking mit amerikanischen Herren über allgemeine Fragen der psychologischen Kriegführung', 25 juni 1958, dossier: 16429, collectie: B 137, NAK. Hoewel de CIA-functionarissen verklaarden dat ze van zins waren met de Vrije Juristen (Onderzoekings-ausschusses Freiheitlicher Juristen) door te gaan, was de Kampfgruppe in staat van 'ontbinding' (Auflösung).

<sup>133</sup> Reinhard Gehlen, *The Service* (New York: World Publishing, 1972), p.195-196.

<sup>134</sup> Critchfield, *Partners at the Creation*, p. 133, 177; Reese, *General Reinhard Gehlen*, p. 176; Wesley Wark, 'The Origins of Intelligence Cooperation between the United States and West Germany', in Detlef Junker (red.), *The United States and Germany in the Era of the Cold War, 1945-1968* deel 1 (Washington DC: German Historical Institute/Cambridge University Press, 2004), p. 251-252.

<sup>135</sup> Critchfield, *Partners at the Creation*, p. 209.

<sup>136</sup> Over Königswinter zie Christian Haase, *Pragmatic Peacemakers: Institutes of International Affairs and the Liberalization of West Germany 1945-1973* (Augsburg: Wiäner, 2007), p. 125-131.

<sup>137</sup> Met de informatie die van groepen Oost-Europese emigranten verkregen werd, hoopte de BND zijn status in de ogen van de Amerikanen te vergroten. Zoals de Curveball-sage van na de invasie in Irak in 2003 laat zien, spelen deze motieven ook in de eenentwintigste eeuw nog een rol. Zie Unger, *Ostforschung in Westdeutschland*, p. 208; Bob Drogin, *Curveball: Spies, Lies, and the Con Man who Caused a War* (New York: Random House, 2007).

<sup>138</sup> Richard Deacon, *The French Secret Service* (Londen: Grafton, 1990), p. 191.

<sup>139</sup> 'Die Autorität eines oder mehrer "großer Förderer" (Persönlichkeit der kath. Kirche, prominente jüdische Persönlichkeit, kein Amerikaner)', 'Gedanken zur Errichtung einer Zentrale...' oktober 1959, VI.

<sup>140</sup> 'Enkele aantekeningen bij het voorstel van de Generaal Foertsch m.b.t. een "Zentrale für Dokumentation und Information"', 16 november 1959, in 'Hoofdlijnen van een internationaal instituut ter bestrijding van de psychologische oorlogvoering van het communisme', in bezit van de auteur.

<sup>141</sup> Einthoven aan Bernhard, 15 januari 1962, dossier: 254 Prins Bernhard 1962-1986, Nederland, CC NAH.

<sup>142</sup> Fritz Hoekstra, 'The Dutch BVD and

Transatlantic Co-operation during the Cold War Era: Some Experiences', *Journal of Intelligence History* 3/1 (zomer 2003), p. 48.

<sup>143</sup> De CIA-financiering van de BVD werd officieel beëindigd in 1967. Zie Bob de Graaff en Cees Wiebes, 'Intelligence and the Cold War behind the Dykes: The Relationship between the American and Dutch Intelligence Communities 1946-1994', in Rhodri Jeffreys-Jones en Christopher Andrew (red.), *Eternal Vigilance: 50 years of the CIA* (Londen: Frank Cass, 1997), p. 44-45.

## Hoofdstuk 2

<sup>1</sup> Eindhoven aan Vaccari, 23 mei 1961, dossier: 130 Algemeen 1959-1961, Italië (1959-1975), archief van C.C. van den Heuvel, Nationale Archieven, Den Haag (hierna: CC NAH).

<sup>2</sup> Zie voor het debat in West-Duitsland over dit onderwerp onder meer Anselm Doering-Manteuffel, *Wie westlich sind die Deutschen: Amerikanisierung und Westernisierung im 20. Jahrhundert* (Göttingen: Vandendbroeck & Ruprecht, 1999).

<sup>3</sup> Louis Eindhoven, *Tegen de stroom in* (Apeldoorn: SempetAgendo, 1974), p. 225.

<sup>4</sup> Paul Koedijk, 'Van "Vrede en Vrijheid" tot "Volk en Verdediging": Veranderingen in Anti-communistische Psychologische Oorlogvoering in Nederland 1950-1965', in B. Schoenmaker en J.A.M.M. Janssen (red.), *In de Schaduw van de Muur: Maatschappij en Krijgsmacht rond 1960* (Den Haag: Sdu, 1997), p. 71.

<sup>5</sup> Eindhoven, *Tegen de stroom in*, p. 226.

<sup>6</sup> Dossier 96: cursus 1953-56, dossier 97: cursus 1954, dossier 98: cursus 1954-55, dossier 128: Curatorium 1955-59, Defensie Studie Centrum, Archief van het ministerie van Defensie, Inventarisnummer 2.13.188, Nationale Archieven, Den Haag; 'Achtergrond van onze bemoeiingen inzake de psychologische beïnvloeding medegedeeld door H.KO op 4 november 1958', dossier: Voorgeschiedenis Interdoc, in bezit van de auteur (hierna: VI). Mathon werd uitgenodigd om het Studienbüro in 1957 bij te we-

nen, maar was niet in de gelegenheid om te gaan. Eindhoven maakte gebruik van de gelegenheid en stuurde Van den Heuvel in zijn plaats.

<sup>7</sup> 'Bespreking H.BVD en H.KO op 10-12-58', VI.

<sup>8</sup> Hoewel Van den Berg verklaarde dat hij naar de reis naar de VS verder geen contact had met Van den Heuvel, wordt hij 'adviseur' genoemd in de OWI-jaarverslagen tot 1974. J.H. van den Berg, interview met de auteur, Antwerpen, 6 maart 2004.

<sup>9</sup> Eindhoven, *Tegen de stroom in*, p. 233.

<sup>10</sup> Cees van den Heuvel, 'Het communisme als "ideologie" en de relatie tussen theorie en praktijk in het communisme', juli 1960, in bezit van de auteur.

<sup>11</sup> J.M.M. Hornix en C.C. van den Heuvel, 'Een karakteristiek van de waarden van het Westen, alsmede enkele gedachten over de mogelijkheden van bevordering van een blijvende invloed van deze waarden', september 1959, in bezit van de auteur.

<sup>12</sup> Hornix en Van den Heuvel, Syllabus: Waarden van het Westen, 1961, in bezit van de auteur; 'Ten Geleide', *Oost-West*, 1 (maart-april 1962), p. 2.

<sup>13</sup> Hornix en Van den Heuvel, Syllabus: Waarden van het Westen, 1961, in bezit van de auteur.

<sup>14</sup> Hornix en Van den Heuvel, 'Een karakteristiek van de waarden van het Westen', september 1959, in bezit van de auteur.

<sup>15</sup> Jackson aan Robert Cutler, National Security Advisor, 26 februari 1957, aangehaald in Scott Lucas, *Freedom's War: America's Crusade against the Soviet Union* (Manchester: Manchester University Press, 1999), p. 266.

<sup>16</sup> 'Dem Negativen des Antikommunismus [...] zu dem Positiven der demokratischen Staaterziehung'. 'Geistig-Politische Auseinandersetzung mit dem Kommunismus in Deutschland', 15 oktober 1957, dossier B 137, collectie 16429, Nationale Archieven, Koblenz (hierna: NAK).

<sup>17</sup> C.C. van den Heuvel, 'Bevordering van het Waardenbesef', 1961, in bezit van de auteur.

<sup>18</sup> C.C. van den Heuvel, *East-West Con-*

*frontation: A Psychological Strategy* (Den Haag: Interdoc, 1967), p. 8.

<sup>19</sup> Possibilities of Psychological Defense against Soviet Influence (US trip report), april 1959, p. 42, in bezit van de auteur; Prof. S.W. Couwenberg, interview met de auteur, Middelburg, 18 september 2002.

<sup>20</sup> C.C. van den Heuvel, 'De psychologische oorlogvoering in verband met de BVD-taak', en 'Het gebruik van de inlichtingen van een veiligheidsdienst ten behoeve van de psychologische oorlogvoering tegen het communisme', zonder datum [1958-59], dossier: 301 1959, Beschouwingen en Verslagen, CC NAH.

<sup>21</sup> C.C. van den Heuvel, 'Morele Herbewapening', 14 juni 1954, Inzagedossier: Psychologische Oorlogvoering, Verzoek aan de AIVD op basis van de Wet Openbaarheid van Bestuur, 2005.

<sup>22</sup> C.C. van den Heuvel, 'Morele Herbewapening', 14 juni 1954.

<sup>23</sup> 'De psychologische oorlogvoering in verband met de BVD-taak', dossier: 301 1959, Beschouwingen en Verslagen, CC NAH.

<sup>24</sup> 'Fact-Finding', 24 oktober 1961, dossier: VI.

<sup>25</sup> 'Stichting voor Onderzoek van Ecologische Vraagstukken', dossier 305: Correspondentie 1961-72, Stichting Geestelijke Weerbaarheid, archief van de Nationale Federatieve Raad van het Voormalig Verzet in Nederland, Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, Amsterdam (hierna: NFR NIOD).

<sup>26</sup> Cees van den Heuvel, 'Enkele nadere gegevens m.b.t. de mogelijkheid van een instituut in Nederland ter bestudering van de psychologische verdediging tegen Sowjet-beïnvloeding', 15 maart 1960, in bezit van de auteur.

<sup>27</sup> SOEV Jaarverslag 1960, p. 7, 8.

<sup>28</sup> Possibilities of Psychological Defense against Soviet Influence (US trip report), april 1959, p. 50, in bezit van de auteur.

<sup>29</sup> 'De motivering, alsmede de onderwerpen van een programma "Staatsburgerlijke Vorming" voor kaders in het bedrijfsleven', dossier: VI.

<sup>30</sup> SOEV Jaarverslag, 1960, p. 14.

<sup>31</sup> SOEV Jaarverslag 1961, p. 10-11.

<sup>32</sup> Frans Kluiters, *De Nederlandse Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten* (Den Haag: Sdu, 1993), p. 34.

<sup>33</sup> Voor meer over Les Galeries en Shell zie Max van Rooy, *Honderdzes adressen in Den Haag. De Koninklijke en de Residentie* (Den Haag: Shell International Petroleum Company, 1986), p. 71.

<sup>34</sup> Lyda de Bree, interview met de auteur, 22 januari 2011; Anneke Landheer-Roelants, *Romantisch buiten wonen in de stad. 125 jaar Van Stolkpark* (Utrecht: Stichting Matrijs, 1999), p. 80.

<sup>35</sup> Herman Mennes, 'Inleiding voor een programma ter bevordering van westerse waarden', augustus 1961, dossier: 306 Syllabus 1961, Beschouwingen en Verslagen, CC NAH.

<sup>36</sup> S.W. Couwenberg, *De Vereenzaming van de Moderne Mens. Een nieuwe formulering van het sociale vraagstuk* (Den Haag: Pax, 1956).

<sup>37</sup> Professor S.W. Couwenberg, interview met de auteur, Middelburg, 7 november 2002.

<sup>38</sup> 'Waarden van het Westen', augustus 1961, dossier: 306 Syllabus 1961, Beschouwingen en Verslagen, CC NAH.

<sup>39</sup> Ibid.

<sup>40</sup> 'Waarden van het Westen', 1961 (bijdragen van Hornix en Van den Heuvel), in bezit van de auteur.

<sup>41</sup> Jean-Marie Domenach, 'Leninist Propaganda', *Public Opinion Quarterly*, 15 (zomer 1951), p. 272.

<sup>42</sup> Eric Hobsbawm, 'Cadres', *Londen Review of Books*, 26 april 2007, p. 24.

<sup>43</sup> Robert Service, 'Introduction', in V.I. Lenin, *What is to be Done?* (Londen: Penguin, 1989), p. 25-26.

<sup>44</sup> Brian Crozier, *Free Agent: The Unseen War 1941-1991* (Londen: HarperCollins, 1993), p. 33.

<sup>45</sup> C.C. van den Heuvel, 'De psychologische oorlogvoering in verband met de BVD-taak', dossier: 301 1959, Beschouwingen en Verslagen, CC NAH.

<sup>46</sup> Eindhoven aan Bernhard, 24 juli 1962, en Eindhoven aan Bernhard, 22 juli 1963,

dossier: 254 Prins Bernhard 1962-1986, Nederland, CC NAH.

<sup>47</sup> 'Aan de leden van het Hoofdbestuur', 5 augustus 1958, dossier 305: Correspondentie 1961-72, Stichting Geestelijke Weerbaarheid, NFR NIOD.

<sup>48</sup> 'Nederland als verloren zou beschouwen.' Algemene Vergadering, 30 mei 1959, en Jaarverslag 1959, dossier 66: Jaarverslagen, NFR NIOD.

<sup>49</sup> Jaarverslag 1960, dossier 66: Jaarverslagen, NFR NIOD.

<sup>50</sup> 'Aan de leden...', dossier 305: Correspondentie 1961-72, Stichting Geestelijke Weerbaarheid, NFR NIOD.

<sup>51</sup> Jaarverslag 1961, dossier 66: Jaarverslagen, NFR NIOD.

<sup>52</sup> Cees van den Heuvel, 'Suggesties SOEV ten aanzien van het orgaan G.W.', 21 december 1965, dossier 305: Correspondentie 1961-72, Stichting Geestelijke Weerbaarheid, NFR NIOD.

<sup>53</sup> Besluit No. 1041/Afdeling Kabinet, ministerie van Binnenlandse Zaken, 19 augustus 1950; 'Het verkrijgen en gebruik van agenten', zonder datum, dossier 2: Spoorwegercherche, Archief van de Nederlandse Spoorwegen, collectie 938, Utrechts Archief, Utrecht (hierna: NS).

<sup>54</sup> Memoranda, 6 maart 1956 en 3 mei 1956, dossier 4: Stafvergaderingen 1954-65, NS.

<sup>55</sup> Dossier 15: Jaarverslagen, NS.

<sup>56</sup> Memoranda, 21 juni 1960, 23 november 1961 en 6 februari 1962, dossier 4: Stafvergaderingen 1954-65, NS.

<sup>57</sup> 'Stichting bestudeert de koude oorlog', *Trouw*, 3 februari 1962, p. 9.

<sup>58</sup> C.C. van den Heuvel, 'Psychologische Oorlogvoering', *Militaire Spectator* 131/1 (1962).

<sup>59</sup> Koedijk, 'Van "Vrede en Vrijheid"', p. 79-80. Koedijk merkt op dat Hornix rond deze tijd ook secretaris werd van de Nationale Raad Welzijn Militairen, een adviesraad voor het ministerie van Defensie die zich richtte op het (sociaal en psychologisch) welzijn – letterlijk: de 'geestelijke weerbaarheid' – van het personeel van de krijgsmacht.

<sup>60</sup> 'Some aspects of an International Documentation Centre for Psychological Action against Communism', maart 1960, VI.

<sup>61</sup> Ontwerpstatuten, 13 augustus 1960, VI.

<sup>62</sup> 'Documentatiecentrum in maximale opzet', zonder datum, VI.

<sup>63</sup> 'INTERDOC: International Centre for the Psychological Struggle against World Communism', september 1960, VI.

<sup>64</sup> 'Documentatiecentrum in maximale opzet', zonder datum, VI.

<sup>65</sup> 'Rapport van het werkcomité ter onderzoek van de mogelijkheden van een documentatiecentrum', 1 september 1960, VI.

<sup>66</sup> Van den Heuvel aan C.R.C. Wijckerheid Bisdom (advocaat), 7 oktober 1960; Wijckerheid Bisdom aan Van den Heuvel, 10 oktober 1960; Van den Heuvel aan Eindhoven, 24 oktober 1960, VI.

<sup>67</sup> 'Vergadering van het Werkcomité op 7 december 1960', VI.

<sup>68</sup> 'Diese sind vorhanden, wenn der Grundsatz befolgt wird, daß die Zielsetzung einen hohen Aufwand rechtfertigt. Wenn die erstrebten Diskussionen erst von unten in Gang gebracht sind, werden sich die Massenmedien einer Beteiligung nicht mehr entziehen können.' 'Entwurf eines Aktionsplanes', 23 december 1960, dossier B 137, collectie 16430, NAK.

<sup>69</sup> 'OAK Staff Comments on Precis on INTERDOC', 30 maart 1961, VI.

<sup>70</sup> 'Nadere omschrijving opleidingstaak i.v.m. vorming van kaders in het bedrijfsleven', juli 1961; 'Nadere omschrijving documentatie-taak Interdoc', juli 1961; 'Training as the primary task of Interdoc', zonder datum; 'De motivering, alsmede de onderwerpen van een programma 'Staatsburgerlijke Vorming' voor kaders in het bedrijfsleven', zonder datum, VI.

<sup>71</sup> 'Werkplan Interdoc 1962', juli 1961, VI.

<sup>72</sup> Van den Heuvel aan James L. Monroe, 21 juli 1961, dossier: 42 Society for the Investigation of Human Ecology 1958-1964, Verenigde Staten (1958-1979), CC NAH.

<sup>73</sup> 'Stand en Toekomst Interdoc', 5 juli 1961, VI.

<sup>74</sup> 'Eine der stärkstes Waffen des Kommunismus ist seine demonstrativ zur Schau ge-

tragen Siegesgewisheit, die "unterschwellig" mehr und mehr auf die Bewusstseinsbildung der Menchen in der Bundesrepublik einwirkt. Wenn es nicht gelingt, diese Einflüsse zu paralyseren, sind alle Bemühungen von vornherein vergeblich.' 'Vorschlag des BND vom 12 Juli 1961 für die Behandlung der grundsätzlichen Themen in der Ausseinandersetzung mit dem Kommunismus', 19 juli 1961, dossier: B 137, collectie 16430, NAK.

<sup>75</sup> 'Besprechung am 22 september 1961', ministerie van Binnenlandse Zaken, 27 september 1961, dossier: B 137, collectie 16430, NAK. Bochenski en Meissner waren belangrijke deelnemers aan deze 'Actieplan'-discussiebijeenkomsten. Voor meer over Mende, zie Corinna Unger, *Ostforschung in Westdeutschland. Die Erforschung des europäischen Ostens und die Deutsche Forschungsgemeinschaft, 1945-1975* (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2007), p. 206-207.

<sup>76</sup> 'Bezoeken aan Parijs', zonder datum [1961], VI. Rostini's link met de SDECE blijkt uit een geschreven aantekening van Van den Heuvel in de marge van een brief van Frank Trehern (Common Cause), 23 november 1967, dossier: 107 Common Cause 1964-1971, Groot-Britannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>77</sup> Voor meer over Albertini, zie Jean Levy, *Le Dossier Georges Albertini* (Parijs: Editions L'Harmattan, 1992); Pierre Assouline, 'Un expert en anticommunisme, Georges Albertini', in *Le Temps de la guerre froide* (Parijs: Seuil, 1994), p. 243-263;

<sup>78</sup> 'Bezoeken aan Parijs', zonder datum [1961], VI.

<sup>79</sup> Ibid.

<sup>80</sup> Ibid.

<sup>81</sup> 'J'ai la presque certitude de la disposition des Allemands à participer largement au financement de l'Interdoc.' 'Voyage en Allemagne du 13 au 15 Septembre 1961', VI.

<sup>82</sup> 'Verslag Mr L. Einthoven in Barbizon 7 Oct. 61', VI.

<sup>83</sup> 'Verslag Mr L. Einthoven in Barbizon 7 Oct. 61', VI.

<sup>84</sup> 'Fact-Finding', 24 oktober 1961, VI.

<sup>85</sup> 'Verslag Mr L. Einthoven in Barbizon

7 Oct. 61', VI; Einthoven, *Tegen de stroom in*, p. 233.

<sup>86</sup> 'Verslag Mr L. Einthoven in Barbizon 7 Oct. 61', VI.

<sup>87</sup> Louis Einthoven, slotwoord tijdens het Barbizon *colloque*, 7 oktober 1961, VI.

<sup>88</sup> Einthoven aan Dick Ellis (hoofd van MI6), 20 oktober 1961; Einthoven aan C.H. (Dick) Ellis, 3 november 1961, dossier: 92 C.H. (Dick) Ellis 1961-1963, Groot-Britannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>89</sup> 'Fact-Finding', 24 oktober 1961, VI.

<sup>90</sup> Crozier, *Free Agent*, p. 29-33.

<sup>91</sup> Crawley was de auteur van een reeks artikelen die tussen 28 oktober en 18 november 1962 in de *Sunday Times* verscheen onder de titel 'The Hidden Face of British Communism.' Crozier aan Bonnemaison, 1 september 1961, Van den Heuvel aan Crozier, 8 september 1961, Crozier aan Van den Heuvel, 12 september 1961, dossier: 91 Brian Crozier 1961-1976, Groot-Britannië (1959-1985), CC NAH; Van den Heuvel aan John Dettmer (Economic League), 31 augustus 1961, dossier: 90 Economic League 1959-1978, Groot-Britannië (1959-1985), CC NAH; 'Engelse delegatie in Barbizon', zonder datum [1961], dossier: 83 Algemeen 1961-1964, Groot-Britannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>92</sup> William Stevenson, *Intrepid's Last Case* (Londen: Michael Joseph, 1984), p. 238-249; Stephen Dorril, *MI6: Fifty Years of Special Operations* (Londen: Fourth Estate, 2000), p. 189-191.

<sup>93</sup> Stevenson, *Intrepid's Last Case*, p. 251.

<sup>94</sup> Zie Chapman Pincher, *Their Trade Is Treachery* (Londen: Sidgwick & Jackson, 1981), p. 192-205; Peter Wright, *Spycatcher* (New York: Viking, 1987), p. 325-330.

<sup>95</sup> Ellis aan Van den Heuvel, 27 december 1967, in bezit van de auteur.

<sup>96</sup> Jos Hagers, 'Ook hier opschudding over spionnenboek', *De Telegraaf*, 1 augustus 1987.

<sup>97</sup> Einthoven aan White, 8 juni 1961, dossier: 92 C.H. (Dick) Ellis 1961-1963, Groot-Britannië (1959-1985), CC NAH; White to Einthoven, 28 juni 1961, dossier: 83 Algemeen 1961-1964, Groot-Britannië (1959-



1985), CC NAH; Stevenson, *Intrepid's Last Case*, p. 253.

<sup>98</sup> 'Engeland', zonder datum [1961], dossier: 83 Algemeen 1961-1964, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>99</sup> 'Fact-Finding', 24 oktober 1961, VI.

<sup>100</sup> 'Gesprek met C.H. Ellis op 26 april 1962', 'Gesprek met Ellis 27 juli 1962', en 'Gesprek CC van den Heuvel met CH Ellis op 13 en 14-9-1962', dossier: 92 C.H. (Dick) Ellis 1961-1963, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>101</sup> 'Gesprek C.C. van den Heuvel met C.H. Ellis op 13 en 14-9-1962', dossier: 92 C.H. (Dick) Ellis 1961-1963, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>102</sup> Stevenson, *Intrepid's Last Case*, p. 253.

<sup>103</sup> Ellis aan Van den Heuvel, 7 januari 1963, dossier: 92 C.H. (Dick) Ellis 1961-1963, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>104</sup> 'US Information Policy with regard to Anti-American Propaganda', 1 december 1947, FO 1110/24, en 'Communism – New Publicity Policy', 12 februari 1948, FO 1110/24, archief van het Information Research Department (hierna: IRD), National Archives, Londen (hierna: NAL).

<sup>105</sup> Zie Andrew Defty, *Britain, America and Anti-Communist Propaganda 1945-53* (Londen: Routledge, 2004).

<sup>106</sup> 'I.R.D. Imprint Policy', zonder datum, FO 1110/1614; 'Use of IRD Written Material', september 1961, FO 1110/1355, IRD NAL.

<sup>107</sup> 'De [VK-]delegatie [bij de NAVO] ontvangt automatisch de volledige output van de IRD', want: 'Er bestaat binnen de NAVO geen contra-propaganda organisatie met dezelfde eindverantwoordelijkheid als het kantoor voor contra-subversie in CEN-TO.' T.C. Barker, 'NATO: Notes on IRD Role', 9 april 1962, FO 1110/1596, IRD NAL.

<sup>108</sup> 'Information Research Department', zonder datum [1963], PR 101/205G, IRD NAL.

<sup>109</sup> H.A.H. Cortazzi (IRD) aan M.I. Mac-kie (Britse ambassade in Den Haag), 11 november 1957, FO 1110/1014, IRD NAL.

<sup>110</sup> D.C. (Donald) Hopson (directeur van de IRD) aan R.G.A. (Gordon) Etherington-Smith (Britse ambassade in Den Haag), 12 september 1958; Etherington-Smith aan Hopson, 21 oktober 1960, FO 1110/1124, IRD NAL.

<sup>111</sup> G.A. Carey-Foster (Britse ambassade in Den Haag) aan D.C. Hopson, 13 april 1961, FO 1110/1380, IRD NAL.

<sup>112</sup> 'Information about Communism in the Netherlands', in T.H. Gillson aan H.H. Tucker, 5 mei 1961, FO 1110/1380, IRD NAL.

<sup>113</sup> H.H. Tucker aan G.A. Carey-Foster, 25 april 1961, FO 1110/1380, IRD NAL.

<sup>114</sup> T.H. Gillson aan H.H. Tucker, 29 juni 1961, FO 1110/1380, IRD NAL.

<sup>115</sup> 'Ihres geistigen nationalen Erbe'. 'Die Schweiz', zonder datum [1961], dossier: 151 Reisverslagen Zwitserland 1961-1967, Zwitserland (1961-1975), CC NAH.

<sup>116</sup> Einthoven aan Bernhard, 22 juli 1963, dossier: 254 Prins Bernhard 1962-1986, Nederland, CC NAH.

<sup>117</sup> 'Auf der wissenschaftlichen Ebene könne grade die zeitgenössische kommunistische Ideologie in ihrem Wandlungsprozess bisher aus Mangel an Mitteln und Wissenschaftlern nur unzulänglich erforscht werden. Ausser Ansätzen in Deutschland, in Rom (Prof. Wetter) und dem von ihm, Prof. Bochenski, geleiteten Osteurope-Institut in Freiburg (Schweiz), wo etwa die Hälfte aller westlichen Forscher für die zeitgenössische Sowjetphilosophie tätig seien, befasse sich im Westen – auch in Frankreich und in den USA – kaum jemand wissenschaftlich mit diesem zentralen Problem.' 'Niederschrift über die Sitzung am 15 März 1962 über die geistig-politische Auseinandersetzung mit dem Kommunismus im Bundesministerium des Innern in Bonn', archief van het Bundesministerium für gesamtdeutsche Fragen, dossier: 16431, collectie: B 137, NAK. Zie ook Einthoven, *Tegen de stroom in*, p. 237-238.

<sup>118</sup> 'Nicht sehr wissenschaftlich unterleift, aber ein ausgezeichneter Propagandist.' 'Reise nach Genf – 21/22 Juli 1961', 'Schweizerische Ost-Institut', en 'Schweizerischer Auf-

klärungsdienst', dossier: 151 Reisverslagen Zwitserland 1961-1967, Zwitserland (1961-1975), CC NAH.

<sup>119</sup> Eindhoven aan Déonna, 20 december 1961, dossier: 150 Algemeen 1961-1970, Zwitserland (1961-1975), CC NAH; '24 januari Peter Sager (Bern)', en '26 januari 1962. Déonna Genève', dossier: 151 Reisverslagen Zwitserland 1961-1967, Zwitserland (1961-1975), CC NAH; Eindhoven aan Sager, 22 september 1961, Eindhoven aan Sager, 28 december 1961, en Eindhoven aan Sager, 3 augustus 1962, dossier: 152 Schweizerisches Ost-Institut 1961-1965, Zwitserland (1961-1975), CC NAH.

<sup>120</sup> 'Vermerk über die Besprechung mit Herrn Huber am 10.9.1964', dossier: 150 Algemeen 1961-1970, Zwitserland (1961-1975), CC NAH.

<sup>121</sup> 'Gesprek met Procureur-generaal Fürst', 25 januari 1962, dossier: 151 Reisverslagen Zwitserland 1961-1967, Zwitserland (1961-1975), CC NAH.

<sup>122</sup> 'Bezoek bij Dr. Albert Müntz in Zürich op 31 oktober 1963', dossier: 156 Liga für Freiheit 1963-1965, Zwitserland (1961-1975), CC NAH.

<sup>123</sup> Van den Heuvel was zodanig onder de indruk van de documenten van Aktion Freier Staatsbürger dat hij een gecombineerde actie op touw zette met Müntz en Van Dam van Isselt van Vrede en Vrijheid ter gelegenheid van de zevende verjaardag van de Hongaarse Opstand. Van den Heuvel aan Müntz, 10 oktober 1963, dossier: 156 Liga für Freiheit 1963-1965, Zwitserland (1961-1975), CC NAH.

<sup>124</sup> Zie Leopoldo Nuti, 'The United States, Italië, and the Opening to the Left', *Journal of Cold War Studies* 4 (zomer 2002).

<sup>125</sup> Battista aan Eindhoven 13 april 1960, dossier: 130 Algemeen 1959-1961, Italië (1959-1975), CC NAH. In dezelfde tijd waren ook dr. Signorelli (directeur van *Prospettive Meridionali*), dr. Ugo Sciascia (directeur-generaal van Comitato Civico) en luitenant-kolonel Di Lorenzo hierbij betrokken.

<sup>126</sup> Bonnemaison aan Eindhoven, 2 december 1959 en Eindhoven aan kolonel Di Lo-

renzo (ministerie van Defensie), 25 augustus 1960, dossier: 130 Algemeen 1959-1961, Italië (1959-1975), CC NAH.

<sup>127</sup> 'Reis naar Rome 16-21 juni 1961', dossier: 130 Algemeen 1959-1961, Italië (1959-1975), CC NAH.

<sup>128</sup> 'Fact-Finding', VI.

<sup>129</sup> Vaccari aan Eindhoven, 12 oktober 1960, dossier: 130 Algemeen 1959-1961, Italië (1959-1975), CC NAH.

<sup>130</sup> Vaccari aan Eindhoven, 2 januari 1961, dossier: 130 Algemeen 1959-1961, Italië (1959-1975), CC NAH.

<sup>131</sup> Eindhoven aan Guicciardi, 16 februari 1961, dossier: 130 Algemeen 1959-1961, Italië (1959-1975), CC NAH.

<sup>132</sup> Eindhoven gebruikte Alfrinks invloed als voorzitter van het bestuur om voor Zacharias een leerstoel in de Sovjet-studies op te zetten aan de universiteit van Nijmegen.

'Gesprek met Kardinaal Alfrink', 8 juni 1961, dossier: 130 Algemeen 1959-1961, Italië (1959-1975), CC NAH.

<sup>133</sup> 'Reise nach Rom (nur für B.N.D., der Bruder einbegriffen)', dossier: 130 Algemeen 1959-1961, Italië (1959-1975), CC NAH.

<sup>134</sup> 'Contact Report', 16 september 1966, Gehlen, Reinhard, deel 5, Doos 40, aantekening ZZ-18, RG 263 archiefstukken van de Central Intelligence Agency, National Archives, College Park.

<sup>135</sup> 'Reis naar Rome 16-21 juni 1961', dossier: 130 Algemeen 1959-1961, Italië (1959-1975), CC NAH. Voor meer over Gedda, zie F. Cassata, 'Against UNESCO: Gedda, Gini, and American Scientific Racism', *Med Secoli* 20 (2008), p. 907-935.

<sup>136</sup> Eindhoven werd door een van zijn gastheren bijna gedwongen om Giulio Andreotti, minister van Defensie, te ontmoeten, waar hij bijzonder weinig zin in had, gezien de slappe houding van de christen-democratische regering ten aanzien van de anticommunistische activiteiten. Gelukkig bleek de minister niet beschikbaar te zijn. 'Visit to Rome', dossier: 130 Algemeen 1959-1961, Italië (1959-1975), CC NAH.

<sup>137</sup> Zoals Eindhoven in zijn autobiografie opmerkte: 'Wat bij de ondernemers

prompt de reactie opriep: 'Zie je wel hoe dubbelhartig die Jezuiteten zijn; in Rome waarschuwen ze tegen het communisme, in Milaan ruien ze de arbeiders op!' *Tegen de stroom in* (Apeldoorn: Semper Agendo, 1974), p. 237.

<sup>138</sup> Zie Nicola Buonasorte, *Siri: Tradizione e Novecento* (Bologna: Il Mulino, 2006).

<sup>139</sup> Het *Rerum Novarum* ('Over nieuwe zaken') was een encycliek waarin de zorg werd uitgesproken over de wanhopige omstandigheden van de arbeidersklasse. *Mater et Magistra*, dat zeventig jaar later werd uitgegeven als een vervolg over hetzelfde thema, pleitte voor grotere invloed van de arbeiders op hun werk en op meer hulp voor de ontwikkelingslanden.

<sup>140</sup> 'Bezoek aan Kardinaal Siri – Genua – 11 augustus 1961', dossier: 130 Algemeen 1959-1961, Italië (1959-1975), CC NAH.

<sup>141</sup> Eindhoven aan Vaccari, 14 augustus 1961, dossier: 130 Algemeen 1959-1961, Italië (1959-1975), CC NAH.

<sup>142</sup> Eindhoven aan Van Gestel, 26 oktober 1961 en Eindhoven aan Van Gestel, 26 oktober 1961, dossier: 130 Algemeen 1959-1961, Italië (1959-1975), CC NAH.

<sup>143</sup> 'Rome Reis 4-8 september 1961', dossier: 130 Algemeen 1959-1961, Italië (1959-1975), CC NAH.

<sup>144</sup> 'Bezoek Vaccari 29 november 1961', dossier: 130 Algemeen 1959-1961, Italië (1959-1975), CC NAH.

<sup>145</sup> Eindhoven aan Vaccari, 1 maart 1962, 'Bezoek Rome 22 maart / 27 maart 1962 van de Heer Eindhoven', Guicciardi aan Eindhoven, 10 oktober 1962 en Eindhoven aan Guicciardi, 13 november 1962, dossier: 131 Algemeen 1962-1963, Italië (1959-1975), CC NAH.

<sup>146</sup> C.C. van den Heuvel, 'Hoofdlijnen van een Internationaal Instituut ter Bestrijding van de Psychologische Oorlogvoering van het Communisme', 16 november 1959, in bezit van de auteur; C.C. van den Heuvel, 'Psychologische Oorlogvoering', *Militaire Spectator* 131/1 (1962), p. 22-23.

<sup>147</sup> 'Rome Reis 4-8 september 1961', dossier: 130 Algemeen 1959-1961, Italië (1959-1975), CC NAH.

<sup>148</sup> 'Aufzeichnung' (Koördineringszentrum), 29 mei 1961, 'Gedanken über das zu bildende Informationszentrum' (BND), 27 juni 1961, en 'Koördineringsausschuss Bundeskanzleramt' (ministerie van Binnenlandse Zaken), 19 juli 1961, dossier B 137, collectie 16430, NAK.

<sup>149</sup> 'Reis Amsterdam-München-Zürich-Bern-Genève-Amsterdam', januari 1962, dossier 151: Reisverslagen Zwitserland 1961-1967, Zwitserland (1961-1975), CC NAH.

<sup>150</sup> Om een voorbeeld te geven van wat de BND in de zin had, speelde Gehlen de CIA een kopie toe van *Ost-West-Begegnung in Frage und Antwort*, dat onder Geyer's supervisie tot stand gekomen was: een compendium van 300 pagina's met meningen over de meest gestelde vragen in verband met de Oost-West contacten. 'Contact Report', 16 september 1966, Gehlen, Reinhard, vol. 5, doos 40, aantekening ZZ-18, RG 263 Archiefstukken van de Central Intelligence Agency, National Archives, College Park.

<sup>151</sup> 'Also möglichst in Hintergrund wirken'. 'Aufgabenstellung INTERDOK', 7 februari 1962, VI.

<sup>152</sup> 'Reis Amsterdam-München-Zürich-Bern-Genève-Amsterdam', januari 1962, dossier: 151 Reisverslagen Zwitserland 1961-1967, Zwitserland (1961-1975), CC NAH.

<sup>153</sup> Richard Deacon, *The French Secret Service* (Londen: Grafton, 1990), p. 184-193.

<sup>154</sup> 'Programme d'un Colloque Français-Allemand-Hollandais sur l'Attitude de l'Industrie en face de la Propagande diffuse du Marxisme-Léninisme auprès de ses Cadres', 'The role and the formation of the industrial cadres in competitive coexistence', en 'Concept de l'Agression et Principe de Riposte', dossier: 138 Mont Saint Michel, Italië (1959-1975), CC NAH.

<sup>155</sup> 'The role and the formation of the industrial cadres in competitive coexistence', dossier: 138 Mont Saint Michel, Italië (1959-1975), CC NAH.

<sup>156</sup> In een brief aan Guicciardi liet Eindhoven vallen dat Bonnemaïson 'een goede vriend van Charron' was, om aan te geven dat het Shell-kantoor in Frankrijk ook bij-

zonder belangrijk was. Einthoven aan Guicciardi, 16 februari 1961, dossier: 130 Algemeen 1959-1961, Italië (1959-1975), CC, NAH.

<sup>157</sup> Voor meer over het Büro – de voormalige ‘Gruppe Siefert’ – zie Stefan Creuzberger, *Kampf für die Einheit. Das gesamtdeutsche Ministerium und die politische Kultur des Kalten Krieges 1949-1969* (Dusseldorf: Droste, 2008), p. 150.

<sup>158</sup> Gehlen kende de familie van Von Dellingshausen, en Andreas von Weiss, lid van Geyers IIIIF binnen de BND, was Von Dellingshausens neef. Zie Creuzberger, *Kampf für die Einheit*, p. 139.

<sup>159</sup> ‘Eines sehr genauen und vorsichtigen Aufbaues bedürfen’. ‘Vermerk’ (Einthoven/Van den Heuvel/Von Dellingshausen/Scheffler, 2 mei 1962), archief van het Bundesministerium für gesamtdeutsche Fragen, dossier: 16431, collectie: B 137, NAK.

<sup>160</sup> De eerste leden van de Verein zijn bekend uit een bijeenkomst in januari 1963 over de ‘Krise des Antikommunismus’: Geyer en IIIIF-leden Krause, Von Weiss en Herbert Ruoff, hoofd van de Verein Von Grote, Lades, Kernig, Hiltmann, belangrijke ‘partners’ van de BND als professor Otto Rögele (redacteur van *Rheinischen Merkur*, voorzitter van de Vereniging van katholieke uitgevers, directeur van het Instituut voor Krantenjournalistiek en lid van de Raad voor Televisie en Film), Winfried Martini (journalist van Springer en ooit genoemd als Gehlens ‘bodyguard’ voor de pers) en generaal b.d. Eberbach van de Evangelische Akademie. ‘Zusammenkunft des Vereins am 12. Januar 1963’, dossier: 16431, collectie: B 137, NAK; Erich Schmidt-Eenboom, *Geheimdienst Politik und Medien* (Berlijn: Kai Homilius Verlag, 2004), p. 148-149, 211-212.

<sup>161</sup> ‘Einige Unterlagen erhalten’. Von Dellingshausen aan Worgitski (BND), 23 mei 1962, en Von Dellingshausen aan dr. Mercker (Bondskanselarij), 24 mei 1962, dossier: 16431, collectie: B 137, NAK.

<sup>162</sup> ‘Einen Schleier des Geheimnisvollen zu breiten’. ‘Aktennotiz’ (Von Dellingshausen-Geyer), 3 juli 1962, en ‘Betr.: Interdok’, 9

juli 1962, dossier: 16431, collectie: B 137, NAK.

<sup>163</sup> ‘Eine Orientierung des französischen Gesprächspartners erfolgt sowohl durch Dr. Einthoven wie durch Herrn Geyer’. Nederlands-Duitse overeenkomst, 28 juni 1962, VI; ‘Reis Amsterdam-München-Zürich-Bern-Genève-Amsterdam’, dossier: 151 Reisverslagen Zwitserland 1961-1967, Zwitserland (1961-1975), CC NAH.

<sup>164</sup> ‘Weil die Wirkung von diesem Land aus am unauffälligsten und deshalb erfolgreichsten erwartet werden kann’. ‘Merkblatt über die Gründung eines Internationalen Dokumentationszentrums im HAAG zur psychologischen Bekämpfung des Weltkommunismus’, zonder datum [1962], dossier: 16431, collectie: B 137, NAK.

<sup>165</sup> Einthoven aan Bernhard, 15 januari 1962, dossier: 254 Prins Bernhard 1962-1986, Nederland, CC NAH.

<sup>166</sup> Memo, zonder datum [februari 1962], dossier: 254 Prins Bernhard 1962-1986, Nederland, CC NAH.

<sup>167</sup> Einthoven aan Bernhard, 24 juli 1962, dossier: 254 Prins Bernhard 1962-1986, Nederland, CC NAH.

<sup>168</sup> ‘Ein deutsches agitationsinstrument handelt, das lediglich zu tarnungszwecken unter holländischer flagge segelt.’ Geyer aan Van den Heuvel, 3 augustus 1962; Geyer aan Van den Heuvel, 31 augustus 1962, VI.

<sup>169</sup> ‘Gesprek tussen de heer Geyer enerzijds en het bestuur SOEV alsmede de heer Einthoven anderzijds, dd. 28 september 1962’, VI.

<sup>170</sup> Einthoven aan Bernhard, 15 januari 1962, dossier: 254 Prins Bernhard 1962-1986, Nederland, CC NAH.

<sup>171</sup> Zie Ellen Reese, *General Reinhard Gehlen: The CIA Connection* (Fairfax: George Mason University Press, 1990), p. 143-167.

<sup>172</sup> Einthoven aan Bernhard, 22 juli 1963, 254 Prins Bernhard 1962-1986, Nederland, CC NAH. Borchenski had Einthoven al in 1961 verteld dat de Ford Foundation ‘ganz anti- anticommunistisch war’. ‘Besuch Prof. J.M. Borchenski – Freiburg – 15-8-1961’, dossier: 151 Reisverslagen Zwitserland 1961-1967, Zwitserland (1961-1975), CC

NAH. Er bestaat een aantekenaartje op naam van Eindhoven over zijn benadering van de Ford Foundation, gedateerd 1962, met als kop 'onderwijsprogramma in Europa om burgers te immuniseren tegen het communisme', maar er is geen feitelijke brief of voorstel bewaard in het Ford-archief.

<sup>173</sup> Van den Heuvel aan Monroe, 18 januari 1961 en een memo over Eugene Metz van het Free Europe Committee, zonder datum [januari 1961], dossier: 42 Society for the Investigation of Human Ecology, Verenigde Staten (1958-1979), CC NAH.

<sup>174</sup> 'De dialoog tussen West en Oost', zonder datum [herfts 1962], dossier: 254 prins Bernhard 1962-1986, Nederland, CC NAH.

<sup>175</sup> Memo, zonder datum [februari 1963] en Eindhoven aan Bernhard, 19 augustus 1963, dossier: 254 prins Bernhard 1962-1986, Nederland, CC NAH.

<sup>176</sup> Eindhoven aan Bernhard, 19 augustus 1963, dossier: 254 prins Bernhard 1962-1986, Nederland, CC NAH.

<sup>177</sup> Eindhoven aan Bernhard, 22 juli 1963, dossier: 254 prins Bernhard 1962-1986, Nederland, CC NAH.

<sup>178</sup> Dossier: 224 Statutes 1962-1987, Organisatie, CC NAH.

<sup>179</sup> 'INTERDOC', januari 1963, dossier: 83 Algemeen 1961-1964, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>180</sup> Reinhard Gehlen, *The Service* (New York: World Publishing, 1972), p. 258.

<sup>181</sup> Crozier, *Free Agent*, p. 48-49; Eindhoven aan Pirenne, 14 juni 1965, dossier: 142 J-H Pirenne 1965-1966, België (1961-1977), CC NAH. Gedeeltelijk dankzij de steun van Shell had Bonnemaïson tegen deze tijd toegang tot het Franse bedrijfsleven en werd hij onder andere financieel ondersteund door Air Liquide. In 1965 gaf hij twee lezingen in Nederland over 'les clubs', volgens Eindhoven 'avec beaucoup de succès.'

<sup>182</sup> 'Interdoc', januari 1963, dossier: 103 L. Sheridan 1963-1964, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>183</sup> Van den Heuvel aan Von Hahn, 9 mei 1963, dossier: 65 Baron von Hahn 1963-1968, Duitsland (1958-1978), CC NAH;

Eindhoven aan Rijks, 7 oktober 1966, in bezit van de auteur.

<sup>184</sup> Eindhoven aan Lemonnier, 2 juli 1964, dossier: 137 Cronaca Politica 1964-1968, Italië (1959-1975), CC NAH; Ellis aan Van den Heuvel, 25 februari 1966, dossier: 95 C.H. (Dick) Ellis 1966, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>185</sup> 'Extension de Notre Travail sur le Plan International', 4 juni 1964, Archief van Georges Albertini, Doos 13 Map 7, Hoover Institution Archieven, Stanford. Dit document refereert ook aan contacten tussen Albertini, het Nederlandse ministerie van Buitenlandse Zaken, en de Universiteit van Leiden.

<sup>186</sup> Roger Faligot en Pascal Krop, *La Piscine: The French Secret Service since 1944* (Oxford: Basil Blackwell, 1989), p. 151-152.

<sup>187</sup> Brian Crozier, interview met de auteur, Londen, 4 november 2004.

<sup>188</sup> 'Die einzigen Gruppen, die sich mit Kommunismus befassten, seien ganz rechtsstehende Katholiken.' 'Protokoll der Interdok-Vortstandssitzung in Freiburg/Brsg 'Schauinsland' am 27 april 1967', dossier: 224 Statutes 1962-1987, Organisatie, CC NAH.

<sup>189</sup> Van den Heuvel aan Geyer, 14 februari 1966 en 5 mei 1966, in bezit van de auteur; 'Visit to Londen, 12-15 February 1964', dossier: 89 Reisverslagen 1963-1968, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

### Hoofdstuk 3

<sup>1</sup> 'De velden zijn rijp om te oogsten, maar arbeiders zijn er weinig.' Van den Heuvel aan Geyer, 14 februari 1966, dossier: 66 H.J. Geyer 1965-1972, Duitsland (1958-1978), archief van C.C. van den Heuvel, Nationale Archieven, Den Haag (hierna: CC NAH).

<sup>2</sup> *Tasks* werd oorspronkelijk in het Duits uitgegeven (*Aufgaben der Freien Welt - heute*, Keulen: Verlag Wissenschaft und Politik, 1964) en in het Engels vertaald door Rachel van der Wilden-Fall, een officier van MI6 die met Van den Heuvels oude BVD-collega Joop van der Wilden getrouwd was.

Ze zou nog verschillende andere Interdoc/Ampersand titels vertalen, waaronder Douglas Hyde's *United We Fall* en Karl Anders' *Murder to Order*. Van den Heuvel aan Ellis, 6 april 1964; Rachel van der Wilden-Fall, interview met de auteur, Rijswijk, 26 juli 2005.

<sup>3</sup> Van den Heuvel, 'Introduction', in *Tasks for the Free World Today: Thoughts on Positive Anti-Communism* (Gütersloh: Mohn & Co, 1964), p. 7-8; Baron von Hahn aan Alfred Müntz, 19 december 1963, dossier: 156 Liga für Freiheit 1963-1965, Zwitserland (1961-1975), CC NAH.

<sup>4</sup> 'Notes on Terminology', *Tasks*, p. 9.

<sup>5</sup> Van den Heuvel aan Lamberty, 24 juli 1963, dossier: 141 M. Lamberty 1962-1966, België (1961-1977), CC NAH.

<sup>6</sup> M. Lamberty, 'Western Values and Positive Anti-Communism', en A. Müntz, 'Thoughts on East-West Conflict', *Tasks*, p. 11, 61.

<sup>7</sup> S.W. Couwenberg, 'Changing Attitudes Towards Communism', en C.C. van den Heuvel, 'The Answer of the West to the Challenge of "Peaceful Coexistence"', *Tasks*, p. 35, 83.

<sup>8</sup> Von Hahn aan Renato Mieli, 27 oktober 1964, dossier: 136 CESES 1961-1975, Italië (1959-1975), CC NAH.

<sup>9</sup> C.C. van den Heuvel, 'Introduction', in *The Challenge of Coexistence* (Londen: Ampersand, 1965), p. 11.

<sup>10</sup> A. Avtorkhanov, 'Strategy for Freedom', *Challenge*, p. 37. Avtorkhanov wordt beschreven als iemand die is afgestudeerd aan het Instituut van Rode Professoren in Moskou, en die de Sovjet-Unie tijdens de Tweede Wereldoorlog verliet. De andere auteurs waren voormalig *Daily Worker*-redacteur Joseph Clark, *Deutsche Welle*-journalist Ernest Salter, de Hongaar Vincent Savarius (pseudoniem voor Bela Szasz) en de voormalige huisideoloog van de Britse communistische partij, Douglas Hyde. Verschillende anderen waren ook gevraagd, maar hadden niets gedaan (Mieli) of iets afgeleverd van slechte kwaliteit (de Zweedse socialist Ture Nerman).

<sup>11</sup> Degenen die betrokken waren bij de

voorbereidingen voor dit project waren Hornix, Zacharias en de hoogleraren Baudet (Groningen), Kuypers (Vrij Universiteit Amsterdam) en Barents (Amsterdam). 'Notulen van de Vergadering van de Stichting Vrede en Vrijheid, gehouden op 8 september 1960 te 's-Gravenhage' en 'Samenvatting van de Conclusies der Redactievergadering inzake de Uitgave van een Nieuw Maandblad, opgesteld door de Hoofdredacteur, De Heer L. Hanekroot', zonder datum [1960], Van den Heuvel aan Prof. Albrechts, 8 oktober 1960 en 'Afspraken Betreffende Digest', 11 juli 1961, dossier: Correspondentie, Oost-West 1961-1971 (hierna: Oost-West 1961-1971), in bezit van de auteur (met dank aan professor Couwenberg voor dit materiaal).

<sup>12</sup> 'Oost-West', 17 januari 1962, dossier: Voorgeschiedenis Interdoc (hierna: VI), in bezit van de auteur. De eerste redactieraad bestond onder meer uit Van Dam van Isselt en L. Hanekroot van Vrede en Vrijheid, maar als snel viel het tijdschrift volledig onder de Oost-West Stichting, die gedomineerd werd door de SOEV.

<sup>13</sup> Jaarverslag 1962, SOEV, dossier: VI.

<sup>14</sup> De statuten van de nieuwe Stichting refereren alleen aan Van den Heuvel, Couwenberg en Bart van der Laan. Eind 1962 zou het bestuur bestaan uit voorzitter: Peter Koets (voormalig redacteur van *Het Parool*), penningmeester: Van den Heuvel, secretaris: Couwenberg, leden: Spits, prof. Henri Baudet (sociale geschiedenis, Groningen), prof. Ivan Gadourek (sociologie, Groningen), Constant Smits (journalist bij de *Nieuwe Rotterdamse Courant*), prof. Lamberty (politieke filosofie, Gent) en prof. Devolder (sociale geschiedenis, Leuven). Deze informatie werd uiteindelijk naar buiten gebracht in het nummer van *Oost-West* van januari 1963. 'Verslag van de Vergadering van het Bestuur van de SOEV', 3 mei 1962, en 'Vergadering op 17 november 1962', *Oost-West* 1961-1971.

<sup>15</sup> Albrechts aan Couwenberg, februari 1962 en Banning aan Couwenberg, 24 maart 1962, *Oost-West* 1961-1971.

<sup>16</sup> 'Vergadering op 21 mei 1962 van het Be-

stuur van de Stichting ter Voorlichting over de Oost-West Verhouding', Oost-West 1961-1971.

<sup>17</sup> Het is ook opvallend dat er überhaupt weinig Nederlandse intellectuelen deelnamen aan de CCF. Zie Tity de Vries, 'The Absent Dutch', in G. Scott-Smith en Hans Krabbendam (red.), *The Cultural Cold War in Western Europe 1945-1960* (Londen: Frank Cass, 2003), p. 254-266.

<sup>18</sup> 'Ten Geleide', *Oost-West* 1 (maart-april 1962), p. 2.

<sup>19</sup> 'Oost-West', *De Brug*, 30 juni 1962, p. 5.

<sup>20</sup> Willem Couwenberg, interview met de auteur, Rotterdam, 21 oktober 2004; Tity de Vries, 'The Absent Dutch'.

<sup>21</sup> HKO (van Rest) aan HBVD (Sinninghe Damsté), 13 juli 1962, Inzagedossier: geheime memoires van Louis Einthoven, verzoek aan de AIVD op basis van de Wet Openbaarheid van Bestuur, februari 2009.

<sup>22</sup> 'Vergadering op 17 november 1962 van het Bestuur van de Stichting ter Voorlichting over de Oost-West Verhouding', Oost-West 1961-1971.

<sup>23</sup> Wim Couwenberg, interview met de auteur, Middelburg, 7 november 2002.

<sup>24</sup> 'Vergadering op 3 december 1963', Oost-West 1961-1971.

<sup>25</sup> 'Stichting Oost-West', zonder datum [1964], Oost-West 1961-1971.

<sup>26</sup> De belangrijkste directe concurrent was de *Internationale Spectator*, die werd uitgegeven door de prestigieuze Nederlandse Vereniging voor Internationale Zaken – een groep die grote bedragen bij elkaar wist te krijgen door advertenties te plaatsen, en die daardoor een aantrekkelijker tijdschrift wist uit te geven dan het sobere, zij het kwalitatief hoogwaardige *Oost-West*.

<sup>27</sup> Waar ZWO meteen nee zei, toonde het ministerie wel belangstelling, maar werd die nooit omgezet in een subsidie. 'Gesprek CC van den Heuvel en SW Couwenberg met Drs M van Loosdrecht', 7 november 1963 en JH Bannier aan Couwenberg, 21 juni 1965, 'Nota voor Ir. HJ Rijks in verband met eventueel bezoek aan Minister O en W', zonder datum [1965], Oost-West 1961-1971; Wim Couwenberg, interview

met de auteur, Middelburg, 7 november 2002.

<sup>28</sup> 'Nota inzake een nieuwe opzet van onze stichting', zonder datum [1965], en Van den Heuvel aan SOEV-staf, zonder datum [1965], Oost-West 1961-1971.

<sup>29</sup> Aanwezig bij de bijeenkomst waren Sinninghe Damsté, hoofd van sectie A (Administratie / Juridische Zaken), Van den Heuvel en Nico van Rest. 'Taakafbakening BVD en SOEV', 18 december 1961, Inzagedossier: geheime memoires van Louis Einthoven, verzoek aan de AIVD op basis van de Wet Openbaarheid van Bestuur, februari 2009.

<sup>30</sup> Mijn dank aan Constant Hijzen, voor deze informatie uit de 'Aurora'-rapporten van de BVD.

<sup>31</sup> Joop van der Wilden, interview met de auteur, Rijswijk, 26 juli 2005.

<sup>32</sup> Peter Keller, interview met de auteur, Brussel, 23 april 2008. Keller was zelf hoofd opleidingen van de BVD in de jaren zeventig.

<sup>33</sup> Deze botsing had niets te maken met de activiteiten van Van den Heuvel. Zie Bob de Graaff en Cees Wiebes, *Villa Maarheeze: De Geschiedenis van de Inlichtingendienst Buitenland* (Den Haag: Sdu, 1998), p. 327-328.

<sup>34</sup> Dick Engelen, *Geschiedenis van de Binnenlandse Veiligheidsdienst* (Den Haag: Sdu, 1995), p. 30-31.

<sup>35</sup> 'Stichting Oost en West', Aurora rapport, 3 maart 1967, Inzagedossier: geheime memoires van Louis Einthoven, verzoek aan de AIVD op basis van de Wet Openbaarheid van Bestuur, 25 februari 2009.

<sup>36</sup> Wolfgang Buchow, interview met de auteur, Neuss, 10 januari 2007.

<sup>37</sup> Einthoven aan Bernhard, 22 juli 1963, dossier: 254 prins Bernhard 1962-1986, Nederland, CC NAH.

<sup>38</sup> W.G. Wieringa aan A.J. Guépin, 2 januari 1962, PCA 25: 936 Oost-West Instituut v/h Stichting Onderzoek Ecologische Vraagstukken [SOEV], archieven van Philips International BV (hierna: Philips).

<sup>39</sup> 'Stichting voor Onderzoek van Ecologische Vraagstukken: Staat van baten en las-

ten over 1963', gedateerd februari 1964, Philips.

<sup>40</sup> Het bezoek onthulde dat er indertijd twaalf mensen actief waren voor de SOEV en Interdoc aan de Van Stolkweg. 'Kort Verslag van de Bespreking op 3.3.1964 over Ecologische Vraagstukken', 20 maart 1964 en memo I.T.M. Snellen aan J.R. Schaafsma, 24 maart 1964, Philips.

<sup>41</sup> J.L.J.M. v.d. Does de Willebois en I.T.H.M. Snellen, 'Notitie voor Mr. Schaafsma – R.v.B.' 9 August 1965, Philips.

<sup>42</sup> Statuten van het WCOD, dossier: 291 Stichting Werkcomité voor Opvoeding tot Democratie 1962-1964, Nederland, CC NAH.

<sup>43</sup> Van den Heuvel aan E.H.F. van der Lely, 22 februari 1962, C.C. van den Heuvel: 'Gesprek met Dr E.H.F. van der Lely op 5 april 1962', en Van den Heuvel aan W. Hogeveen (WCOD), 6 maart 1964, dossier: 289 Werkcomité voor Opvoeding tot Democratie 1961-1969, Nederland, CC NAH; Van den Heuvel aan Hogeveen, 16 maart 1965, dossier: 294 Geestelijke Weerbaarheid en Centrum voor Actieve Democratie, Nederland, CC NAH.

<sup>44</sup> 'Notitie voor Mr. Schaafsma – R.v.B.', 9 augustus 1965, I.T.M. Snellen aan Bavinck, v.d. Does de Willebois, Dronkers en Schaafsma, 6 oktober 1965, en 'Notitie voor Mr J.R. Schaafsma – R.v.B.', 4 november 1965, Philips.

<sup>45</sup> Bijvoorbeeld via de conferentie over massamedia en burgerschap die in november 1969 gehouden werd, en waarin opgeroepen werd tot een kritisch begrip van de effecten van de commerciële media op het individuele politieke bewustzijn. 'Mededelingen', 7 augustus 1967, en Couwenberg aan *Oost-West* Adviesraad, 13 augustus 1970, *Oost-West* 1961-1971.

<sup>46</sup> 'Verslag van de cursus 11-17 september 1966 aan het Ostkolleg te Keulen', dossier: 63 Ostkolleg 1965-1972, Duitsland (1958-1978), CC NAH. Volgens Alexander Heldring (wiens tante lid van de BVD was) had Van Oort ook deel uitgemaakt van de BVD-kring (Van den Heuvel, Mennes en Couwenberg) in het centrum aan de Van

Stolkweg, maar hoorde hij waarschijnlijk toch bij de militaire inlichtingendienst.

<sup>47</sup> Memorandum, 27 juli 1962, dossier 4: Stafvergaderingen 1954-1965, Archief van de Nederlandse Spoorwegen, Collectie 938, Utrechts Archief, Utrecht (hierna: NS).

<sup>48</sup> Memoranda, 2 juli 1963 en 17 maart 1964, dossier 4: Stafvergaderingen 1954-1965, NS.

<sup>49</sup> SOEV Jaarverslag 1964, p. 5-6; SOEV Jaarverslag 1965, p. 14; 'Gesprek directeur met penningmeester op 16 juli 1965', in bezit van de auteur. Uit dit document blijkt de voortdurende spanning over de financiën tussen München en Den Haag.

<sup>50</sup> De conferentie had in 1964 plaats zullen vinden, maar nergens blijkt uit dat de plannen verder zijn gekomen dan de tekenafel. 'Gesprek Mr L. Einthoven met ZKH Prins Bernhard, d.d. 12-11-1963', dossier: 254 Prins Bernhard 1962-1986, Nederland, CC NAH.

<sup>51</sup> Van den Heuvel zou tussen 1963 en 1981 nog een aantal keren een beroep doen op het Fonds, waarbij hij maar één keer succes had: een subsidie van 5000 gulden voor een conferentie van de Union Internationale de la Résistance et de la Déportation in mei 1970 in Den Haag. Dossier: 245 Prins Bernhard Fonds 1963-1981, Financieel beheer, CC NAH.

<sup>52</sup> Christiaan van den Heuvel, interview met de auteur, Rockanje, 20 juni 2009.

<sup>53</sup> In de InVoLu-staf, die grotendeels bestond uit katholieke officieren, zat ook de jonge Jaap de Hoop Scheffer. J.J.M. Penders aan Ernst van der Beugel, 9 december 1966, dossier 7: Privécorrespondentie 1963-67, Archief van E.H.van der Beugel, inventarisnr. 2.21.183.08, collectie 357, Nationale Archieven, Den Haag; Dirk Barth (InVoLu 1969-1970), interview met de auteur, Middelburg, 27 november 2007; Jos van Genip (InVoLu 1963-1967), interview met de auteur, Den Haag, 3 december 2007.

<sup>54</sup> Uit de correspondentie blijkt niet dat iemand geïnformeerd heeft wie de buitenlandse weldoener precies was, maar dat was waarschijnlijk ook te indiscreet om op papier te zetten. C.C. van den Heuvel aan



W. den Toom (minister van Defensie), 4 januari 1968, W. den Toom aan Van den Heuvel, 13 maart 1968, Van den Heuvel aan P. de Jong, 9 mei 1968, H. Bos (coördinator van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten, bureau van de minister-president) aan W. den Toom, 7 juni 1968, Subsidieaanvraag OWI 1967-1968, Archief van de minister van Defensie, Dossier 317.300, Centraal Archief Depot, ministerie van Defensie, Rijswijk.

<sup>55</sup> Jaarverslag van de secretaris Binnenland, januari 1967, doos 67: Jaarverslagen 1963-1972, Archief van de NFR/VVN, Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, Amsterdam (hierna: NFR NIOD).

<sup>56</sup> Statuten, 8 september 1969, doos 305: correspondentie 1961-1972, Stichting Geestelijke Weerbaarheid, NFR NIOD.

<sup>57</sup> Cees van den Heuvel, 'Het heden en de geestelijke weerbaarheid', *Basis*, 25 december 1970; Cees van den Heuvel, 'Eerste stap is gezet', *Basis*, 1 januari 1970.

<sup>58</sup> Dit was een controversiële zet, omdat het Veteranen Legioen Nederland ook Nederlandse militairen in de gelederen had die in de Tweede Wereldoorlog onder de Duitsers gediend hadden – vanzelfsprekend een onacceptabele groep voor de voormalige verzetsstrijders van de NFR. Zie Igor Cornelissen, 'Het moreel van de troep in Urk', *Vrij Nederland*, 21 september 1968.

<sup>59</sup> In een verslag in de *Haagsche Courant* stond deze opmerkelijke dialoog: 'Q: Wordt u gesubsidieerd door de CIA? A: Nee. Als voor zo'n subsidie de voorwaarde was gesteld dat ik zou moeten binnendringen in studenten- en arbeiderskringen, zou ik zo'n subsidie weigeren. Maar zonder die voorwaarden zou ik een subsidie van het CIA zeker aanvaarden.' 'Mening van eigenaars grond van Nationaal Monument moet meetellen', *Haagsche Courant*, 23 september 1970. Zie ook 'Overschakelen van verzet op geestelijke weerbaarheid', *Algemeen Handelsblad*, 4 april 1968; 'Een beetje autoritair gezag werkt zeer heilzaam voor de zuidelijke landen', *De Nieuwe Linie*, 30 augustus 1969; P.J. Kat, 'Niet wachten tot je door het extremisme van links verzwol-

gen bent', *Algemeen Handelsblad*, 3 september 1969; Eelke de Jong, 'De wanorde van deze tijd daadwerkelijk corrigeren', *Spiegel*, 20 september 1969; 'Geestelijke Weerbaarheid II', *Vrij Nederland*, 30 mei 1970; 'Wij luiden zo nodig de bel!' *De Telegraaf*, 3 februari 1972.

<sup>60</sup> C.C. van den Heuvel, Curriculum Vitae, dossier: 220 'Einde Interdoc', Overige Dossiers Betreffende Interdoc, CC NAH; 'Psychologische Verdediging', zonder datum [1971-72], dossier: 38 'Jeugd en Verzet' 1970-1974, Internationale Jeugdzaken, CC NAH.

<sup>61</sup> Van den Heuvel aan Geyer, 30 november 1962, VI. Hiltmann bleef lid van Von Grotes Verein/Arbeitsgruppe.

<sup>62</sup> Curriculum Vitae; Von Hahn aan Van den Heuvel, 19 februari 1963, dossier: 65 Baron W. von Hahn 1963-1968, Duitsland (1958-1978), CC NAH.

<sup>63</sup> Het Institut für Sowjetologie was in 1961 officieel opgericht als het Bundesinstitut zur Erforschung des Marxismus-Leninismus, en in mei 1966 werd de naam veranderd in het Bundesinstitut für ostwissenschaftliche und internationale Studien. Het had tot doel de complete theoretische en praktische realiteit van het 'communistiche fenomeen' te onderzoeken, en de staf van het instituut, onder leiding van de eerste directeuren Boris Meissner en Karl Thahleim, speelden een belangrijke rol in het Ostkolleg. Het aanvankelijke budget bedroeg DM 1,2 miljoen. Zie Corinna Unger, *Ostforschung in Westdeutschland. Die Erforschung des europäischen Ostens und die Deutsche Forschungsgemeinschaft, 1945-1975* (Stuttgart: Franz Steiner, 2007), p. 245-246.

<sup>64</sup> SOEV bestuursvergadering, notulen, 5 februari 1964 (Verslag nr. 25), dossier: 65 Baron W. von Hahn 1963-1968, Duitsland (1958-1978), CC NAH.

<sup>65</sup> Nederland was het enige West-Europese land met een communistische partij die haar woede hoofdzakelijk richtte op West-Duitsland in plaats van op de Verenigde Staten. Ondanks resterende wrok vanwege de Tweede Wereldoorlog, bleek uit het onderzoek dat de Nederlanders, behalve wat

anti-Duitse sentimenten onder sommige intellectuelen, tamelijk immuun waren voor pogingen van de CPN om hiervan te profiteren. 'The Effect of Soviet Propaganda regarding West Germany in a Number of West European Countries: The Netherlands', september 1966, in bezit van de auteur.

<sup>66</sup> Gunhild Bohm-Geyer, interview met de auteur, Würthsee, 4 juli 2008.

<sup>67</sup> 'Reis Amsterdam-München-Zürich-Bern-Genève-Amsterdam', januari 1962, dossier: 151 Reisverslagen 1961-1967, Zwitserland (1961-1975), CC NAH.

<sup>68</sup> Peter Becker, interview met de auteur, Tützing, 9 april 2006; Dietmar Töppel, interview met de auteur, München, 3 juli 2008. Töppel (codenaam Thorberg) voerde voor IIIF een analyse uit van trends in het internationale communisme, terwijl Becker (codenaam Zeussel) onder Theodor Krause (codenaam Krebs) de Sovjet-Unie behandelde voor *Orientierung, Bundesrepublik im Spiegel der sowjetischen Press* en andere kanalen. Von Weiss (codenaam Weber) runde de Poolse afdeling.

<sup>69</sup> Dethleffsen had de krijgsmacht na de oorlog verlaten om een economische onderzoeksinstituut te gaan leiden in Frankfurt, waardoor hij zeer bekend was geworden in het Duitse zakenmilieu.

<sup>70</sup> Vreemd genoeg werd Volker Foertsch ervan verdacht een overloper te zijn, maar dit is nooit bewezen. Peter Becker, interviews met de auteur, Tutzing, 9 april 2006, en vervolgdiscussies in Middelburg en München; Dietmar Töppel, interview met de auteur, München, 3 juli 2008; Gunhild Bohm-Geyer, interview met de auteur, Würthsee, 12 juli 2011.

<sup>71</sup> 'Und sehen sie, meine Freundinnen und Freunde, wir sind ein Haus, in dem sowohl die Erkenntnis gepflogen wird, gepflogen werden muss als Grundlage der anderen Seite unserer Aufgabe, der Arbeit, die wir in Aktion verwandeln wollen. Wir sind ein Platz, wo Gedanke zur Tat werden soll und zuweilen auch zur Tat wird; und solange ich Leiter dieser Dienststelle bleiben werde, werde ich alle meine Kraft einsetzen, diese Überschneidung von Gedanken und

Tat sicherzustellen, und ich werde ihre Kräfte immer wieder fordern, mit mir an diesem Ziele zu arbeiten.' Rolf Geyer, 'Ansprache zur Weihnachtsfeier 1968', personal papers of Gunhild Bohm-Geyer.

<sup>72</sup> General Foertsch, 'Gedanken zur Errichtung einer Zentrale für Dokumentation und Information im Anschluss an den französisch-holländisch-deutschen Arbeitskreis', oktober 1959, in C.C. van den Heuvel, 'Hoofdlijnen van een Internationaal Instituut ter Bestrijding van de Psychologische Oorlogvoering van het Communisme', 16 november 1959, in bezit van de auteur.

<sup>73</sup> 'Insofern war unser Budget illusorisch.' Von Hahn aan van den Heuvel, 22 mei 1963, dossier: 65 Baron W. von Hahn 1963-1968, Duitsland (1958-1978), CC NAH.

<sup>74</sup> Zoals Von Hahn zei, 'wir sollten Geyer die Möglichkeit geben zu zeigen, that we were very good boys' om 'seine Position und policy mit uns erheblich stärken'. Von Hahn aan Van den Heuvel, 22 mei 1963, dossier: 65 Baron W. von Hahn 1963-1968, Duitsland (1958-1978), CC NAH.

<sup>75</sup> 'Finanzierung: keine Regierungskontrolle.' 'Entstehung von Interdok – Geschichte – Aufbau – Zielsetzung', 17 juni 1965, dossier: 238 Baron W. von Hahn 1965-1966, Persoonsdossiers, Duitsland (1958-1978), CC NAH.

<sup>76</sup> Rijks aan Einthoven en Van den Heuvel, 6 augustus 1966, en Einthoven aan Rijks, 7 oktober 1966, in bezit van de auteur.

<sup>77</sup> Dossier: 220 Einde Interdok 1970-1973, Overige Dossiers betreffende Interdoc, CC NAH. De gulden-Deutchmark wisselkoers was indertijd ongeveer 1:1.

<sup>78</sup> Von Hahn aan van den Heuvel, 14 augustus 1964, dossier: 65 Baron W. von Hahn 1963-1968, Duitsland (1958-1978), CC NAH.

<sup>79</sup> Geyer aan Van den Heuvel, 8 september 1965, dossier: 66 H.J. Geyer 1965-1972, Duitsland (1958-1978), CC NAH.

<sup>80</sup> Van den Heuvel aan Geyer, 13 september 1965 en 14 december 1965, dossier: 66 H.J. Geyer 1965-1972, Duitsland (1958-1978), CC NAH.

<sup>81</sup> Dietmar Töppel, interview met de auteur, München, 3 juli 2008.

<sup>82</sup> SOEV Jaarverslag 1963, p. 10.

<sup>83</sup> H.K.O (Van den Heuvel) aan H.B.V.D. (Eindhoven), 18 juni 1960, dossier: 61 Ostkolleg 1960-1962, Duitsland (1958-1978), CC NAH.

<sup>84</sup> 'Bezoek Ostkolleg 31 januari 1962', dossier: 61 Ostkolleg 1960-1962, Duitsland (1958-1978), CC NAH.

<sup>85</sup> 'Gesprek in Ostkolleg met Bahro en Nitsche op 16 januari 1963', dossier: 62 Ostkolleg 1963-1964, Duitsland (1958-1978), CC NAH.

<sup>86</sup> Van den Heuvel aan Geyer, 24 oktober 1962, VI.

<sup>87</sup> Von Hahn aan Van den Heuvel, 2 december 1963, dossier: 65 Baron W. von Hahn 1963-1968, Duitsland (1958-1978), CC NAH.

<sup>88</sup> Von Hahn aan Von Dellingshausen, 3 september 1964, dossier: 64 Bundesministerium für gesamtdeutsche Fragen 1961-1968, Duitsland (1958-1978), CC NAH.

<sup>89</sup> Zie Unger, *Ostforschung in Westdeutschland*, p. 248.

<sup>90</sup> Von Hahn aan Buchholz, 5 oktober 1964, dossier: 64 Bundesministerium für gesamtdeutsche Fragen 1961-1968, Duitsland (1958-1978), CC NAH. Buchholz's *Der Kampf um die bessere Welt* (Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1961) was in het Nederlands vertaald als *De Dialoog tussen Oost en West* (Amsterdam: Wetenschappelijke Uitgeverij, 1966).

<sup>91</sup> 'Gesprek in Ostkolleg met Bahro en Nitsche op 16 januari 1963', dossier: 62 Ostkolleg 1963-1964, Duitsland (1958-1978), CC NAH.

<sup>92</sup> 'Rapport over de OSTKOLLEG cursus 13 mei – 20 mei 1962', dossier: 61 Ostkolleg 1960-1962, Duitsland (1958-1978), CC NAH. In dat eerste jaar bevonden zich onder de Nederlandse deelnemers onder anderen marine-attaché A.J.J. Benist, lt.kol. S. van der Pol en journalist J.R.G. Verreijdt.

<sup>93</sup> Banning vertelde Van der Laan dat er zowel binnen Kerk en Wereld en het rooms-katholieke studiecentrum De Hos-tink veel wantrouwen bestond tegen de

SOEV en een van de belangrijkste compagnons, prof.dr. Zacharias Anthonisse van de universiteit van Nijmegen. Hij deed de aanbeveling om het woord 'Ecologie' uit de naam te laten vallen, omdat het begrip in Nederland niet bekend was en te zeer zou lijken op een 'dekmantel' voor 'occupatie met de psychologische oorlogvoering en daardoor wantrouwen'. 'Onderhoud d.d. 15 mei te Driebergen met Prof. Dr. W. Banning', dossier: 61 Ostkolleg 1960-1962, Duitsland (1958-1978), CC NAH.

<sup>94</sup> 'Verslag van een Bezoek van 14 okt t/m 20 okt '62 aan het Ostkolleg', 23 oktober 1962, dossier: 61 Ostkolleg 1960-1962, Duitsland (1958-1978), CC NAH.

<sup>95</sup> Heldring aan Van den Heuvel, 28 december 1962, dossier: 61 Ostkolleg 1960-1962, Duitsland (1958-1978), CC NAH; J.L. Heldring, interview met de auteur, Den Haag 6 mei 2011.

<sup>96</sup> 'Cursus aan het Ostkolleg te Keulen, van 14 tot 20 oktober 1962', dossier: 61 Ostkolleg 1960-1962, Duitsland (1958-1978), CC NAH.

<sup>97</sup> Mennes aan J.A. Offermans (Utrechts Studenten Faculteiten), 20 februari 1964, dossier: 62 Ostkolleg 1963-1964, Duitsland (1958-1978), CC NAH.

<sup>98</sup> Er kwamen gedelegeerden uit Groot-Britannië, Frankrijk, Italië, Zweden, Dene-marken, Noorwegen, Portugal, Griekenland, Zwitserland, Nederland en de Verenigde Staten.

<sup>99</sup> Georg von Rauch aan Van den Heuvel, 16 september 1964, dossier: 63 Ostkolleg 1965-1972, Duitsland (1958-1978), CC NAH.

<sup>100</sup> 'Kurzreferate über Methoden der Behandlung von Ostfragen in der politischen Bildung, gehalten am 15. Dezember 1964', dossier: 63 Ostkolleg 1965-1972, Duitsland (1958-1978), CC NAH.

<sup>101</sup> Peter Foster aan J.C. Edmonds (Britse ministerie van Buitenlandse Zaken), 16 december 1964, FO 1110/1860, archief van het Information Research Department, National Archives, London (hierna: IRD NAL); 'Internationale Tagung im Ostkolleg vom 14 bis 16 Dezember 1964 in Köln' en 'Ostforschung und politische Bildung', dossier:

62 Ostkolleg 1963-1964, Duitsland (1958-1978), CC NAH.

<sup>102</sup> Edmonds aan Foster, 23 december 1964, FO 1110/1860, IRD NAL.

<sup>103</sup> 'Einen jungen Akademiker mit abgeschlossener Hochschulbildung und möglichst perfekten Kenntnissen der englischen Sprache zu gewinnen.' Geyer aan Van den Heuvel, 8 september 1965, dossier: 66 H.J. Geyer 1965-1972, Duitsland (1958-1978), CC NAH.

<sup>104</sup> Zie Ulrich von Hassell, *The von Hassell Diaries: The Story of the Forces against Hitler inside Germany* (Londen: Hamish Hamilton, 1948). Von Hassell werd op 8 september 1944 geëxecuteerd voor zijn betrokkenheid bij de samenzwering van 20 juli om Hitler te vermoorden.

<sup>105</sup> 'Abendland: Die Missionäre Monarchie', *Der Spiegel*, 10 augustus 1955, p. 12-14.

<sup>106</sup> 'Aufgaben von Frau R. von Hassell in Den Haag', zonder datum [1966], dossier: 239 R. Von Hassell-von Caprivi, Persoonsdossiers, CC NAH.

<sup>107</sup> Van den Heuvel aan Geyer, 22 december 1966, dossier: 66 H.J. Geyer 1965-1972, Duitsland (1958-1978), CC NAH.

#### Hoofdstuk 4

<sup>1</sup> C.C. van den Heuvel, 'Enkele hoofdlijnen van een internationaal instituut ter bestrijding van de psychologische oorlogvoering van het communisme', 10 oktober 1959, in bezit van de auteur.

<sup>2</sup> 'Verslag Reis Engeland 19-21 februari 1962', dossier: 83 Algemeen 1961-1964, Groot-Brittannië (1959-1985), archief van C.C. van den Heuvel, Nationale Archieven, Den Haag (hierna: CC NAH).

<sup>3</sup> Noble aan Glass (Britse ministerie van Buitenlandse Zaken), 24 augustus 1962, FO 1110/1488, archief van het Information Research Department, Nationale Archieven, Londen (hierna: IRD NAL).

<sup>4</sup> Barclay aan Noble, 18 september 1962, FO 1110/1488, IRD NAL.

<sup>5</sup> Notulen (Mr. McWilliams), 19 november 1962, FO 1110/1488, IRD NAL.

<sup>6</sup> De aanstoot die hier genoemd wordt,

zat blijkbaar bij Eindhoven. Notulen (Miss Allott), 4 september 1962, FO 1110/1488, IRD NAL.

<sup>7</sup> Josephine O'Connor Howe, interview met de auteur, Charing, 20 juli 2007.

<sup>8</sup> Noble aan Barclay, 3 november 1962; Barclay aan Noble, 10 december 1962, FO 1110/1488, IRD NAL.

<sup>9</sup> Josephine O'Connor Howe, interview met de auteur, Charing, 20 juli 2007.

<sup>10</sup> 'Besprekingen i.v.m. Interdoc in Engeland van 21-23 januari 1963', dossier: 89 Reisverslagen 1963-1968, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH; Van den Heuvel aan Ellis, 4 februari 1963, dossier: 92 C.H. (Dick) Ellis 1961-1963, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>11</sup> 'Gesprek met Dettmer en Baker White op 17 juli 1962', dossier: 90 Economic League 1959-1978, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>12</sup> 'Gesprek met Economic League (Dettmer en Baker White) op 21 jan. 1963', dossier: 90 Economic League 1959-1978, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>13</sup> 'Visit to Londen and Oxford 4-7 maart 1963', dossier: 89 Reisverslagen 1963-1968, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>14</sup> 'Gesprek met Economic League (Dettmer en Baker White) op 21 jan. 1963', dossier: 90 Economic League 1959-1978, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH; 'INTERDOC', januari 1963, dossier: 83 Algemeen 1961-1964, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH. Hoewel Shell de Economic League financieel ondersteunde, zou het lastig blijken deze basis verder uit te breiden. Unilever wimpelde de toenadering van Dettmer af, met de verklaring dat dergelijke anticommunistische activiteiten de verantwoordelijkheid van de regering waren.

<sup>15</sup> 'Bezoek aan Engeland, 25-30 april 1963', dossier: 89 Reisverslagen 1963-1968, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>16</sup> Van den Heuvel aan David Footman, 14 augustus 1962, en Footman aan Van den Heuvel, 2 september 1962, dossier: UK 101 St. Antony's College 1962-1964, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>17</sup> Christ Church was indertijd alleen toe-

gankelijk voor mannen, en dat paste eigenlijk wel bij de klantenkring van Interdoc.

Von Grotes plan om met *Gräfin* Fugger von Babenhausen aanwezig te zijn, bracht Ellis als gastheer dan ook ernstig in verlegenheid. Ellis aan Einthoven, 24 juli 1963, dossier: 92 C.H. (Dick) Ellis 1961-1963, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>18</sup> 'Common Cause Ltd', Interdoc memo, zonder datum, dossier: 107 Common Cause 1964-1971, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>19</sup> 'Visit to London from February 24th to March 3rd 1965', dossier: 89 Reisverslagen 1963-1968, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>20</sup> Maar het contact bleef afstandelijk. Ellis refereerde tussen neus en lippen door aan de connecties tussen Common Cause en de Belgische bankier Marcel de Roover, lid van het rechtse Centre Européen de Documentation et d'Information (CEDI) dat in 1948 was opgericht door aartshertog Otto von Habsburg, en van de World Anti-Communist League (WACL). Van den Heuvel en Geyer gingen niet in op het verzoek van Common Cause om De Roover en andere CIAS-figuren uit te nodigen voor Christ Church. 'Reis Londen 18 en 19 november 1963', dossier: 89 Reisverslagen 1963-1968, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH; Van den Heuvel aan Ellis, 4 april 1963, 'Visit to England 25-30 april 1963', en Ellis aan Van den Heuvel, 23 mei 1963, dossier: 92 C.H. (Dick) Ellis 1961-1963, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH; David Teacher, *Rogue Agents: The Cercle Pinay Complex 1951-1991* (2008), via verschillende websites online beschikbaar.

<sup>21</sup> 'Visit to England 25-30 april 1963', dossier: 89 Reisverslagen 1963-1968, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>22</sup> 'Bespreking C.C. van den Heuvel met L. Sheridan en C.H. Ellis', 30 september 1963, dossier: 92 C.H. (Dick) Ellis 1961-1963, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH; Richard Aldrich, *The Hidden Hand: Britain, America and Cold War Secret Intelligence* (Londen: John Murray, 2001), p. 455, 458.

<sup>23</sup> Van den Heuvel aan Ellis, 30 augustus 1963, en 'Gesprek CC van den Heuvel met L. Sheridan, 30 augustus 1963', dossier: 103 L. Sheridan 1963-1964, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>24</sup> 'Bespreking C.C. van den Heuvel met L. Sheridan en C.H. Ellis', 30 september 1963, dossier: 92 C.H. (Dick) Ellis 1961-1963, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>25</sup> Ellis aan Van den Heuvel, 30 oktober 1963 en 31 oktober 1963, dossier: 92 C.H. (Dick) Ellis 1961-1963, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>26</sup> Van den Heuvel aan Ellis, 1 februari 1964, dossier: 103 L. Sheridan 1963-1964, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH. Een van de mogelijke alternatieven was Guy Hadley, hoofd van de onderzoeksafdeling van het centrale bureau van de Conservative Party. Er waren in deze periode ook contacten met de leiders van de Young Conservatives, John MacGregor en Nicholas Scott, die later beiden parlamentslid zouden worden.

<sup>27</sup> 'Interdoc and Interdoc-UK', 16 juli 1964, dossier: 105 Oprichting 1964, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>28</sup> 'Interdoc-UK', 20 juli 1964, dossier: 105 Oprichting 1964, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH; Van den Heuvel aan Ellis, 7 juli 1964, dossier: 93 C.H. (Dick) Ellis 1964, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>29</sup> Uitnodiging aan toekomstige bestuursleden van Interdoc-UK, C.H. Ellis, 4 juni 1964, dossier: 89 Reisverslagen 1963-1968, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>30</sup> 'Interdoc-UK' [aantekeningen door Van den Heuvel, zonder datum (juli 1964)], dossier: 105 Oprichting 1964, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>31</sup> Stephen Howarth en Joost Jonker, *Geschiedenis van Koninklijke Shell*, deel 2 (1939-1973), (Amsterdam: Boom, 2007), p. 191.

<sup>32</sup> D.G. Stewart-Smith (met een voorwoord van Julian Amery), *No Vision Here: Non-Military Warfare in Britain* (Foreign Affairs: Petersham, 1966).

<sup>33</sup> Ellis aan Van den Heuvel, 26 augustus

1964 en 29 juni 1964, dossier: 93 C.H.

(Dick) Ellis 1964, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>34</sup> 'Report on a visit to Interdoc UK on 7 and 8 December 1966', dossier: 89 Reisverslagen 1963-1968, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>35</sup> 'Visit to Londen 12-15 februari 1964', dossier: 89 Reisverslagen 1963-1968, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH; dossier: 104 J. Josten 1963-1974, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH. De Tsjechische overloper majoor Josef Frolik beweerde later dat Josten twee keer was aangewezen als mogelijk doelwit om vermoord te worden. Zie *The Times*, 25 januari 1974, en *East West Digest*, 10 (december 1974).

<sup>36</sup> 'Reise nach England – vom 2 bis 4 november 1964', dossier: 89 Reisverslagen 1963-1968, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH; Ellis aan Van den Heuvel, 8 oktober 1964, dossier: 93 C.H. (Dick) Ellis 1964, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>37</sup> 'Reis naar Londen' en 'Gesprek met Ellis in Londen op dinsdag 18 augustus 1964', dossier: 89 Reisverslagen 1963-1968, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH; Van den Heuvel aan Ellis, 13 oktober 1964, dossier: 93 C.H. (Dick) Ellis 1964, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>38</sup> Van den Heuvel aan Ellis, 11 augustus 1965, dossier: 106 Financiën 1964-1969, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>39</sup> Van den Heuvel aan Sheridan, 3 december 1963, dossier: 103 L. Sheridan 1963-1964, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>40</sup> Onder de Duitse deelnemers in 1961 waren Felix von Eckhardt (hoofd van het Bundespresseamt) en dr. Wickert (Legionsrat / Eerste secretaris van het oostelijke departement van het West-Duitse ministerie van Buitenlandse Zaken). Wickert was de specialist op het gebied van internationale studenten zaken.

<sup>41</sup> H.A.H. Cortazzi (Britse ambassade in Bonn) aan John Jaaffreson (IRD), 8 april 1961, FO 1110/1372, IRD NAL. Cortazzi onderscheidde drie anticommunistische orga-

nisaties: Rettet die Freiheit ('zeer nieuw [...] moet met de grootste omzichtigheid behandeld worden'), de CIDCC en de VFF (de Duitse partner van het CIAS). De laatste, die werd gefinancierd door de BMG en het 'Reptilienfund' van de Bondskanselarij, leek de grootste kansen te bieden.

<sup>42</sup> J.L.W. Price (Britse ambassade in Bonn), 4 juli 1963, FO 1110/1633, IRD NAL; 'Report on a visit to Interdoc UK on 7 and 8 December 1966', dossier: 89 Reisverslagen 1963-1968, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>43</sup> 'Current Trends in Soviet Policy', augustus 1960, FO 1110/1738, IRD NAL.

<sup>44</sup> In 1964-1965 was het budget van de IRD via de Secret Vote £900.000, vergeleken met de £2 miljoen die gegeven werden door de openlijke informatie-afdelingen van het Britse ministerie van Buitenlandse Zaken. De Minister aan Sir John Nichols, 20 maart 1964; Sir John Nichols aan de Minister, 21 april 1964, FO 1110/1738, IRD NAL.

<sup>45</sup> 'Communist Policy and our Counter-Propaganda', Circulaire nr. 70, 29 mei 1964, FO 1110/1738, IRD NAL.

<sup>46</sup> Notulen van de 89<sup>ste</sup> Vergadering van de stuurgroep van de staatssecretaris, 8 december 1966; J.H. Peck aan de staatssecretaris, 7 december 1966, FO 1110/2004, IRD NAL.

<sup>47</sup> 'Bericht von Herrn van den Heuvel über seine Reise nach England vom 19 bis 23 Juli 1965', dossier: 84 Algemeen 1965, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH; Ellis aan Van den Heuvel, 1 januari 1965, dossier: 94 C.H. (Dick) Ellis 1965, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>48</sup> 'Reise von Herrn van den Heuvel nach Londen am 18 und 19 November 1963', dossier: 89 Reisverslagen 1963-1968, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>49</sup> Van den Heuvel aan Ellis, 11 augustus 1965, dossier: 106 Financiën 1964-1969, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH; 'Visit to London from February 24th to March 3rd 1965', dossier: 89 Reisverslagen 1963-1968, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>50</sup> Ellis aan Van den Heuvel, 12 juni 1964, en Van den Heuvel aan Ellis, 26 oktober 1964, dossier: 93 C.H. (Dick) Ellis 1964, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH; Ellis aan Van den Heuvel, 6 maart 1965 en 5 juli 1965, dossier: 94 C.H. (Dick) Ellis 1965, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>51</sup> Zelfs Cees de Niet bezocht Shell UK in deze periode om belangstelling op te wekken voor de plannen. 'Reise nach England – vom 9 bis 11 Dezember 1964', dossier: 89 Reisverslagen 1963-1968, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>52</sup> Dit was de reden waarom de Association, die aanvankelijk openstond voor uitnodigingen van Van den Heuvel, al snel terugschrok voor contact met Interdoc om niet gezien te worden als anticommunistische organisatie. 'Anlage zum Reisbericht England (2-4 Nov. 1964)', 'Reise nach England – vom 9 bis 11 Dezember 1964', 'Visit to London from February 24th to March 3rd 1965', en 'Reise nach England am 3 und 4 Mai 1965', dossier: 89 Reisverslagen 1963-1968, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>53</sup> 'Dabei bin ich der Überzeugung, dass es von grosser Wichtigkeit ist, Interdoc-UK auch weiterhin zu handhaben, auch wenn das für uns bedeutet, dass wir das Londoner Büro vollkommen finanzieren und zudem auch Herrn Ellis eine Vergütung für seine dortigen Dienste zukommen lassen müssen. Ich wäre nötigenfalls sogar bereit, hierfür andere Projekten fahren zu lassen.' Van den Heuvel aan Geyer, 13 september 1965, dossier: 66 H.J. Geyer 1965-1972, Duitsland (1958-1978), CC NAH.

<sup>54</sup> 'Visit to London 14-17 February 1966', dossier: 89 Reisverslagen 1963-1968, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>55</sup> In 1961-1963 was Sager verwickeld in een rechtzaak tegen het sociaaldemocratische parlamentslid Hans Oprecht. Oprecht had Sager beschuldigd van 'politische Schizophrenie' omdat Sager zich in zijn *Klare Blick* verzettede tegen culturele contacten met het Sovjetblok, terwijl hij tegelijkertijd de handel tussen Oost en West wilde bevorderen

via de Wirtschaftsdienst van het Ost-Instituut. Uiteindelijk verloor Sager de zaak.

<sup>56</sup> In plaats daarvan deed Sager een aanvraag bij de Ford Foundation voor \$70.000 per jaar voor een periode van vijf jaar. Einthovens verslag van de discussies, juni 1964, dossier: 151 Reisverslagen Zwitserland 1961-1967, Zwitserland (1961-1975), CC NAH; Einthoven aan Sager, 3 juli 1964, dossier: 150 Algemeen 1961-1970, Zwitserland (1961-1975), CC NAH; 'The Swiss Eastern Institute', zonder datum [1964], dossier: 160 Schweizerisches Ost-Institut 1961-1972, Zwitserland (1961-1975), CC NAH.

<sup>57</sup> 'Gedanken, Vorstellungen und Werte, die geeignet sind, in die östliche Welt hineingetragen zu werden.' 'Rapport reis naar Zwitserland 18 en 19 januari 1965', dossier: 151 Reisverslagen Zwitserland 1961-1967, Zwitserland (1961-1975), CC NAH. Het contact met de *Zeitung* kreeg een opmerkelijk vervolg toen Einthoven in juni 1965 de hoofdredacteur bezocht om hem ervan te overtuigen uitgesproken kritiek te uiten op De Gaulles buitenlands beleid en hoe dat de westerse alliantie ondermijnde. Einthoven ging zelfs zo ver dat hij de jaren zestig vergeleek met de jaren dertig, hoewel hij toegaf dat 'de parallel tussen Hitler en De Gaulle natuurlijk niet in ieder detail klopt'. De Zwitsers leken onverstoort. Het verslag van deze bijeenkomst is in het Engels geschreven en lijkt daarmee bedoeld te zijn voor Amerikaanse lezers, hetgeen interessante vragen oproept over de mate waarin de CIA – want om wie zou het anders kunnen gaan? – gebruikmaakte van Einthovens contacten.

<sup>58</sup> 'Reise in die Schweiz am 14 und 15 Februar 1965', dossier: 151 Reisverslagen Zwitserland 1961-1967, Zwitserland (1961-1975), CC NAH.

<sup>59</sup> 'Gespräch mit Professor Dr. Hofer am 12 april 1965', dossier: 151 Reisverslagen Zwitserland 1961-1967, Zwitserland (1961-1975), CC NAH. Mings partner Walter Renschler vertelde Einthoven en Van den Heuvel in juni 1965 dat het niveau van samenwerking met de Zwitsere inlichtingen-

en veiligheidsdienst niet optimaal was. 'Reise in die Schweiz und nach Italien in der Zeit vom 1 bis 5 juni '65', *ibid*.

<sup>60</sup> Gasteyger was bereid nuttige contacten te regelen, maar hij was verder niet betrokken bij de manoeuvres in Zwitserland zelf. Van den Heuvel was ook geïrriteerd door Gasteygers oordelen over anderen en over zijn onvermogen om begrip te tonen voor de problematische verschillen van opvatting in zijn eigen land. 'Reise nach England – vom 9 bis 11 Dezember 1964', en 'Visit to London from February 24th to March 3rd 1965', dossier: 89 Reisverslagen 1963-1968, Groot-Britannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>61</sup> Walter Renschler, Elizabeth Kopp en Max Frenkel, *la Suisse = Switzerland* (Zürich: Aktionskomitee Wahret die Freiheit, 1962).

<sup>62</sup> 'Er ist offensichtlich enttäuscht, dass er für uns nicht der einzige Mann in der Schweiz ist.' 'Besprechungen von Herrn van den Heuvel in der Schweiz', april 1965, en 'Gespräch mit Herrn Dr. Müntz am 14 april 1965', dossier: 150 Algemeen 1961-1970, Zwitserland (1961-1975), CC NAH.

<sup>63</sup> 'Die Schweizer Behörden Krankhaft befürchten'. 'Reise in die Schweiz und nach Italien in der Zeit vom 1 bis 5 Juni 65', dossier: 151 Reisverslagen Zwitserland 1961-1967, Zwitserland (1961-1975), CC NAH; 'Zusammenfassende Widergabe des Reisberichtes von Herrn van den Heuvel über seine Reise in die Schweiz und nach Italien in der Zeit vom 2 bis 4 Juni 1965', dossier: 132 Algemeen 1964-1965, Italië (1959-1975), CC NAH.

<sup>64</sup> 'Gesprek met Dr. Sager op 17 november 1965 in Bern', dossier: 152 Schweizerisches Ost-Institut 1961-1965, Zwitserland (1961-1975), CC NAH.

<sup>65</sup> Van den Heuvel aan Sager, 24 december 1965, dossier: 152 Schweizerisches Ost-Institut 1961-1965, Zwitserland (1961-1975), CC NAH. Dit betrof zeven publicaties: *Notes on Communist and Communist-sponsored Activities as Reported by Communist Sources* (wekelijks); *Activities of International Communist Organisations* (eens in het kwartaal); *Beiträge zur psychopolitischen*

*Lage der europäischen Ostblockländer* (maandelijks/tweemaandelijks); *Die psychopolitische Lage in der S.B.Z.* (maandelijks/tweemaandelijks); *Spiegel der kommunistischen wissenschaftlich-politischen Publizistik* (maandelijks); *Religion und Kirche im kommunistischen Einflussbereich* (maandelijks); *Interdoc Information Bulletin* (eens in de twee of drie maanden).

<sup>66</sup> 'Gesprek met Graf (president Wahret die Freiheit) op 20 aug. 1965', Van den Heuvel aan Graf, 13 oktober 1965, 'Gesprek met Graf op 16 november 1965 te Zürich', dossier: 155 Aktionskomitee Wahret die Freiheit 1962-1969, Zwitserland (1961-1975), CC NAH. Einthoven hield vol met Sager, en regelde via Schepers opvolger als directeur van Shell, Gerrit Wagner, dat de Zwitser naar Londen kon komen om 'een van de grote managers', R.G. Searight, te ontmoeten. Dit resulteerde in de mogelijkheid dat Shell UK een Arabische persdienst aan het Ost-Institut zou financieren. Einthoven aan Sager, 17 juni 1965, en Sager aan Einthoven, 23 juli 1965, dossier: 152 Schweizerisches Ost-Institut 1961-1965, Zwitserland (1961-1975), CC NAH.

<sup>67</sup> 'Interdok ist die einzige Stelle, die heute auf internationaler Ebene eine Zusammenfassung aller Kräfte sucht, die zu einem aktiven geistigen Kampf gegen den Kommunismus entschlossen sind'. Von Hahn kende Gianbattista Zanchi van Ideal-Standard duidelijk erg goed, en Zanchi opende de deuren naar de Associazione en Confindustria. 'Einige Bemerkungen zu den Gesprächen in Mailand und Rom', 25 oktober 1963, dossier: 134 Reisverslagen 1961-1964, Italië (1959-1975), CC NAH; Von Hahn aan Zanchi, 30 augustus 1963, en Von Hahn aan Zanchi, 11 november 1963, dossier: 131 Algemeen 1962-1963, Italië (1959-1975), CC NAH.

<sup>68</sup> Einthoven aan Pavetto, 20 augustus 1962, en Van den Heuvel aan Pavetto, 25 oktober 1963, dossier: 136 CESES 1961-1975, Italië (1959-1975), CC NAH.

<sup>69</sup> 'Ein massgebender Einfluss zugeschrieben wird'. 'Vermerk für Herrn van den Heuvel', 25 oktober 1963, 'Aufzeichnung',



zonder datum [31 oktober 1963], dossier: 134 Reisverslagen 1961-1964, Italië (1959-1975), CC NAH.

<sup>70</sup> Pavetto aan Van den Heuvel, 3 december 1963, Van den Heuvel aan Dettmer, zonder datum [januari 1964], dossier: 136 CESES 1961-1975, Italië (1959-1975), CC NAH.

<sup>71</sup> Biographische details, dossier: 136 CESES 1961-1975, Italië (1959-1975), CC NAH.

<sup>72</sup> 'Vermerk', 9 januari 1964, dossier: 136 CESES 1961-1975, Italië (1959-1975), CC NAH.

<sup>73</sup> Geyer had letterlijk gewaarschuwd dat Bonnemaïson zijn zaken niet aan de Van Stolkweg moest regelen. Zijn reis was niet geheim, aangezien de Fransman kolonel Mareuil van tevoren volledig van het doel op de hoogte had gesteld. Von Hahn aan Geyer, 14 januari 1964, dossier: 136 CESES 1961-1975, Italië (1959-1975), CC NAH.

<sup>74</sup> Van den Heuvel aan Vaccari, 2 maart 1964, dossier: 132 Algemeen 1964-1965, Italië (1959-1975), CC NAH.

<sup>75</sup> 'Visit Milan 25-3-1964', dossier: 134 Reisverslagen 1961-1964, Italië (1959-1975), CC NAH.

<sup>76</sup> Eindhoven aan Mieli, 23 maart 1965, Eindhoven aan Guicciardi, 23 maart 1965, en Eindhoven aan Mieli, 9 juli 1965, dossier: 136 CESES 1961-1975, Italië (1959-1975), CC NAH.

<sup>77</sup> 'Visit to Britain 29/5 - 3/6 /1964', dossier: 89 Reisverslagen 1963-1968, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>78</sup> Von Grote aan Van den Heuvel, 16 november 1964, dossier: 136 CESES 1961-1975, Italië (1959-1975), CC NAH.

<sup>79</sup> 'Seminar on the Problems of Soviet Planning', 12-13 november 1964, dossier: 136 CESES 1961-1975, Italië (1959-1975), CC NAH.

<sup>80</sup> Opnieuw speelden Von Hahns Italiaanse connecties een rol. De eerste kandidaat was graaf Lucca Pietromarchi, een gewezen diplomaat met uitstekende zakelijke connecties die vermaard was omdat hij in de oorlog had geweigerd met de Duitse autoriteiten samen te werken op het gebied van de deportatie van de Joden uit de gebieden die

door Italië bezet waren. Pietromarchi werd later ambassadeur in Moskou. Von Hahn kende hem uit zijn tijd bij de Volkenbond in Genève. Zie Jonathan Steinberg, *All or Nothing: The Axis and the Holocaust 1941-1943* (Londen: Routledge, 1990) p. 60-61.

<sup>81</sup> Van den Heuvel aan Lamberty, 22 april 1965, dossier: 142 J.H. Pirenne 1965-1966, België (1961-1977), CC NAH.

<sup>82</sup> 'Reise nach England am 3 und 4 Mai 1965', dossier: 89 Reisverslagen 1963-1968, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>83</sup> 'Bezoek G. Zucchini d.d. 25 mei 1965', dossier: 136 CESES 1961-1975, Italië (1959-1975), CC NAH.

<sup>84</sup> Naast vaste Interdoc-collega's zoals John Baker White (VK), Von Grote (Bondsrepubliek) en Caeymaex (België – onder het pseudoniem Benoit), schreef Herman Mennes de Nederlandse, Franse (als 'Pierre Mendès') en Finse (als 'Pentti Menneleki') bijdragen.

<sup>85</sup> Von Hahn aan Mieli, 7 september 1965, dossier: 136 CESES 1961-1975, Italië (1959-1975), CC NAH.

<sup>86</sup> 'Visit to Zürich-Bern-Milano 20-23 maart 1967', dossier: 136 CESES 1961-1975, Italië (1959-1975), CC NAH.

<sup>87</sup> 'Visit to Zürich-Bern-Milano 20-23 maart 1967', dossier: 136 CESES 1961-1975, Italië (1959-1975), CC NAH.

<sup>88</sup> 'Vermerk für Herrn van den Heuvel', 18 augustus 1965, dossier: 132 Algemeen 1964-1965, Italië (1959-1975), CC NAH.

<sup>89</sup> Eindhoven aan Van Gestel, 25 november 1965, en Von Hahn aan Galletti (UCID), 26 oktober 1965, dossier: 132 Algemeen 1964-1965, Italië (1959-1975), CC NAH. Een van de Italiaanse deelnemers in Lucarno, Luigi Craici van de Societa Edison, vertelde Von Hahn toen zelfs dat CESES zo succesrijk was dat het Interdoc overbodig maakte.

<sup>90</sup> Von Hahn aan Zanchi, 11 januari 1966, dossier: 133 Algemeen 1966-1967, Italië (1959-1975), CC NAH.

<sup>91</sup> Vaccari berichtte in 1966 zelfs dat Giulio Andreotti, die hij in 1961 in contact had willen brengen met Eindhoven, als minister voor Industrie nog steeds geïnteresseerd

was in Interdoc. Vaccari aan Van den Heuvel, 13 juli 1966, dossier: 133 Algemeen 1966-1967, Italië (1959-1975), CC NAH.

<sup>92</sup> Vaccari aan Van den Heuvel, 1 juni 1966, dossier: 133 Algemeen 1966-1967, Italië (1959-1975), CC NAH. Madiran (echte naam: Arfel) had tijdens de oorlog aan de kant van Vichy gestaan, en kreeg in de jaren tachtig opnieuw bekendheid toen de krant die hij mede had opgericht, *Présent*, een inspiratiebron werd voor het Front National.

<sup>93</sup> Einthoven aan Rijks, 7 oktober 1966, in bezit van de auteur; 'Reis Amsterdam-München-Zürich-Bern-Genève-Amsterdam', 22-26 januari 1962, dossier: 151 Reisverslagen Zwitserland 1961-1967, Zwitserland (1961-1975), CC NAH.

<sup>94</sup> In de woorden van Von Hahn: 'Madame Labin représente l'aile extrêmement gauche socialiste. Entre le groupe Labin et nous aucune coopération existe. Madame Labin n'appartient pas au groupe français avec lequel nous coopérons.' Het is merkwaardig dat Von Hahn Labin identificeert als extreem links en niet rechts. Von Hahn aan Philippe Mottu, 14 december 1964, dossier: 150 Algemeen 1961-1970, Zwitserland (1961-1975), CC NAH.

<sup>95</sup> Margot aan Einthoven, 25 mei 1962, dossier: 140 Algemeen 1961-1972, België (1961-1977), CC NAH. Margot, die verbonden was aan het Belgische Gladio-netwerk, had al eerder geklaagd over de Amerikaanse overmacht in inlichtingen- en veiligheidszaken. Zie Hugo Gijssels, *Netwerk Gladio* (Leuven: Kritak, 1991), p. 80.

<sup>96</sup> 'Bezoek aan Professor Devolder op 31 mei 1961', dossier: 140 Algemeen 1961-1972, België (1961-1977), CC NAH. Devolder bevestigde het opportunisme van Belgische zakenlieden, zoals in het geval van een werkgever die zijn zoon in Moskou liet studeren in de hoop daar naderhand de economische vruchten van te kunnen plukken.

<sup>97</sup> Over Lambertys betekenis binnen de kringen van Vlaamse intellectuelen, zie Fanny Leys, *Max Lamberty* (Antwerpen: Nederlandsche Boekhandel, 1977); Eva Schandevyl, 'Max Lamberty en het ontstaan van de

Stichting Lodewijk de Raet', in K. van Goethem en E. Schandevyl (red.), *50 jaar Stichting Lodewijk de Raet* (Brussels: Stichting Lodewijk de Raet, 2002).

<sup>98</sup> Uiteindelijk slaagde hij er alleen in een bijgewerkte Nederlandse versie uit te geven, *Grondslagen van de Westerse Cultuur*, in 1966.

<sup>99</sup> Max Lamberty, 'Dialogo met de Sowjets?' I (september-oktober 1963) en II (november-december 1963), *Oost-West*.

<sup>100</sup> Lamberty aan Van den Heuvel, 27 september 1964, dossier: 141 Max Lamberty 1962-1966, België (1961-1977), CC NAH.

<sup>101</sup> Lamberty aan Van den Heuvel, 30 november 1963, Van den Heuvel aan Lamberty, 23 januari 1964, en Lamberty aan Van den Heuvel, 29 mei 1964, dossier: 141 Max Lamberty 1962-1966, België (1961-1977), CC NAH.

<sup>102</sup> 'Bezoek D.G. Stewart-Smith en Dr. F.J. Thomson, 24 juli 1964' en 'Gesprek met Professor Dr. Emmanuel Coppetiers en Dr. Thomson in Antwerpen op 1 december 1964', dossier: 140 Algemeen 1961-1972, België (1961-1977), CC NAH; Van Gestel aan Lamberty, 12 oktober 1964, Lamberty aan Van den Heuvel, 8 januari 1965, en Van den Heuvel aan Lamberty, 16 maart 1965 en 22 maart 1965, dossier: 141 Max Lamberty 1962-1966, België (1961-1977), CC NAH; 'Report on the meeting with Prof. Dr. M. Lamberty and Dr. J.H. Pirenne, on January 21, 1965', en Van den Heuvel aan Pirenne, 19 februari 1965, dossier: 142 J.H. Pirenne 1965-1966, België (1961-1977), CC NAH.

<sup>103</sup> Pirenses ideeën zijn terug te vinden in 'Une dimension nouvelle du problème atlantique et des relations Est-Ouest?' *Le Phare*, 25 april 1965. Van den Heuvel aan Lamberty, 16 maart 1965, dossier: 141 Max Lamberty 1962-1966, België (1961-1977), CC NAH.

<sup>104</sup> Pirenne aan Van den Heuvel, 2 april 1965, en 'Programme Interdoc-Belgique', 10 april 1965, dossier: 142 J.H. Pirenne 1965-1966, België (1961-1977), CC NAH.

<sup>105</sup> Van den Heuvel aan Lamberty, 22 april 1965, dossier: 142 J.H. Pirenne 1965-1966, België (1961-1977), CC NAH; Lamberty aan Van den Heuvel, 7 april 1965, dossier:

141 Max Lamberty 1962-1966, België (1961-1977), CC NAH.

<sup>106</sup> Van den Heuvel aan Pirenne, 27 april 1965, en Shell memo [Eindhoven], 29 april 1965, dossier: 142 J.H. Pirenne 1965-1966, België (1961-1977), CC NAH.

<sup>107</sup> J.H. Pirenne, 'Rapport: Problèmes actuelle des Relations Est-Ouest', en Van den Heuvel aan Pirenne, 19 mei 1965, dossier: 142 J.H. Pirenne 1965-1966, België (1961-1977), CC NAH.

<sup>108</sup> Pirenne aan Van den Heuvel, 25 mei 1965, dossier: 142 J.H. Pirenne 1965-1966, België (1961-1977), CC NAH.

<sup>109</sup> 'Bezoek aan de heer J.H. Pirenne te Brussel op woensdag 2 juni 1965', dossier: 142 J.H. Pirenne 1965-1966, België (1961-1977), CC NAH.

<sup>110</sup> Lamberty aan Van den Heuvel, 14 juli 1965, dossier: 141 Max Lamberty 1962-1966, België (1961-1977), CC NAH.

<sup>111</sup> 'Herr Pirenne Struktur, Methoden und Aufgaben von Interdok bisher nicht richtig erkannt hat'. 'Unterrednung mit Herrn Prof. Dr. M. Lamberty am 6 augustus 1965 in Brüssel', Lamberty aan Van den Heuvel, 28 september 1965, en 'Gesprek CC van den Heuvel met Prof. dr. M. Lamberty, d.d. 8-10-65', dossier: 142 J.H. Pirenne 1965-1966, België (1961-1977), CC NAH.

<sup>112</sup> Van den Heuvel aan Lamberty, 25 oktober 1965, dossier: 141 Max Lamberty 1962-1966, België (1961-1977), CC NAH.

<sup>113</sup> 'Bericht über die Sitzung in Brüssel am 5 november 1965', dossier: 142 J.H. Pirenne 1965-1966, België (1961-1977), CC NAH.

<sup>114</sup> 'Im übrigen sollten wir – auch im Hinblick auf Italien und die Schweiz – das Problem der Gruppbildung noch einmal gründlich durchdenken.' Geyer aan Van den Heuvel, 28 oktober 1965, dossier: 66 H.J. Geyer 1965-1972, Duitsland (1958-1978), CC NAH.

<sup>115</sup> Eindhoven besprak zijn ontsteltenis over de situatie met Jim O'Ryan, het voormalige hoofd van de CIA in Den Haag (1955-1961), in 1966 in Brussel. O'Ryan zou voorstellen doen om andere personen de Belgische operatie te laten leiden. Van den Heuvel aan Geyer, 14 februari 1966, in bezit van de

auteur; Van den Heuvel aan Lamberty, 28 januari 1966, en Van den Heuvel aan Lamberty, 3 november 1966, dossier: 141 Max Lamberty 1962-1966, België (1961-1977), CC NAH; Van den Heuvel aan Fosty, 1 november 1966, dossier: 140 Algemeen 1961-1972, België (1961-1977), CC NAH; Eindhoven aan Ellis, 29 maart 1966, dossier: 95 C.H. (Dick) Ellis 1966, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH; L. Eindhoven, Memo, 4 maart 1966, dossier: 140 Algemeen 1961-1972, België (1961-1977), CC NAH.

<sup>116</sup> Peeters aan Van den Heuvel, 17 februari 1967, dossier: 143 F. Peeters 1965-1970, België (1961-1977), CC NAH.

<sup>117</sup> 'Verslag van bezoek van de heer Mennes aan Prof Peeters op 19 en 20 oktober en 30 oktober 1967', dossier: 143 F. Peeters 1965-1970, België (1961-1977), CC NAH.

<sup>118</sup> 'Die offiziell besser nicht von Interdok selbst durchgeführt werden'. Van den Heuvel gaf toe dat hij de Ligue al twee keer eerder om clandestiene hulp had gevraagd, beide keren met goed gevolg. 'Besuch bei der 'Ligue Internationale de la Liberté' und dem 'Centre de Défence Nationale' in Brüssel am 14 Januar 1970', dossier: 144 Ligue Internationale de la Liberté 1967-1971, België (1961-1977), CC NAH.

<sup>119</sup> Teacher, *Rogue Agents*.

<sup>120</sup> Van den Heuvel aan Göthberg, 12 december 1958, Van den Heuvel aan Göthberg, 18 maart 1961, en Göthberg aan Van den Heuvel, 6 oktober 1961, dossier: 81 I. Göthberg 1958-1963, Zweden (1958-1978), CC NAH.

<sup>121</sup> De belangrijkste leden van de groep waren Per-Eric Jangvert, Bertil Häggman en Sten Pålsson.

<sup>122</sup> 'Het algemeen verslag van de 15th International Student Course at Lund University 25 augustus – 8 september 1963', en 'A Conference on the Communist Menace to the West in Lund / Sweden', dossier: 79 Algemeen 1962-1966, Zweden (1958-1978), CC NAH.

<sup>123</sup> 'Op maandag 16 november 1964 kregen wij bezoek van Dr. Birger Hagard', november 1964, Hagård aan Van den Heuvel, 31

december 1964, Van den Heuvel aan Häggman, 6 januari 1965, dossier: 79 Algemeen 1962-1966, Zweden (1958-1978), CC NAH.

<sup>124</sup> 'Bezoek Mr B Häggman – Zweden – 7 januari 1965, Den Haag', dossier: 79 Algemeen 1962-1966, Zweden (1958-1978), CC NAH.

<sup>125</sup> 'Der erste schwedische Kontakt 'von Niveau' zu sein'. 'Besprechung mit Herrn Dr Ake Sparring (Schwede) am 11.3.1965', Sparring aan Von Hassell, 2 februari 1967, dossier: 82 Ake Sparring 1965-1967, Zweden (1958-1978), CC NAH.

<sup>126</sup> 'Bezoek Mr B. Häggman – Zweden – 7 januari 1965, Den Haag', 'Meeting with Mr S. Pålsson, Luxemburg, januari 21, 1965', en 'Interdoc Contacts in Sweden', februari 1965, dossier: 79 Algemeen 1962-1966, Zweden (1958-1978), CC NAH. Over de oorsprong van het Baltische Comité, zie Mikail Nilsson, 'The Professor and the CIA: Herbert Tingsten and the Congress for Cultural Freedom, a Symbiotic Relationship', *European Review of History* 18 (april 2011), p. 147-174.

<sup>127</sup> Zie Fredrik Logevall, 'The Swedish-American Conflict over Vietnam', *Diplomatic History* 17 (1993), p. 421-445.

<sup>128</sup> Bertil Häggman, telefonisch interview met de auteur, 4 december 2008.

<sup>129</sup> Armfelt zelf beschreef dit gecompliceerde incident als volgt: de Zweedse graaf Von Rosen had gezorgd voor het eerste oorlogsvliegtuig van Finland in 1918, en had een gedeelte van het familiewapen van de Von Rosens – een swastika, die in India algemeen gebruikt werd als hindoeïstisch, boeddhistisch en jainistisch symbool, net als in de Egyptische en Noord-Europese culturen – op de staartvleugel laten schilderen. Deze werd vervolgens overgenomen als symbool van de luchtmacht. Armfelts arrestatie in december 1941 volgde op de ontdekking van een foto van zijn vader met de regalia van de Finse luchtmacht, waaronder een swastika. Armfelts poging van 1939 om bij de Finse luchtmacht te komen werd later verdacht gevonden, omdat dat in 1941 'vechten tegen de grote vriend van de VS'

inhiel – de USSR. 'Information on the Armfelt Family', zonder datum, dossier: 321 C.G. Armfelt, CC NAH.

<sup>130</sup> 'De Zweedse Connectie', *De Groene Amsterdammer*, 31 januari 1996. Armfelt noch Zweden komen voor in Daniele Gansers *NATO's Secret Armies: Operation Gladio and Terrorism in Western Europe* (Londen: Frank Cass, 2005).

<sup>131</sup> Bertil Wedin, 'En djärv antikommunistis spännande liv', *Contra* 209 (2010), p. 20-24.

<sup>132</sup> 'Op maandag 16 november 1964 kregen wij bezoek van Dr. Birger Hagard', november 1964, dossier: 79 Algemeen 1962-1966, Zweden (1958-1978), CC NAH.

<sup>133</sup> Ellis aan Van den Heuvel, 15 augustus 1967, dossier: 96 C.H. (Dick) Ellis 1967, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH; Tom Bower, *The Perfect English Spy: Sir Dick White and the Secret War 1935-90* (Londen: Mandarin, 1996), p. 205-207.

<sup>134</sup> Bertil Häggman, telefonisch interview met de auteur, 4 december 2008; Armfelt aan Wedin en Häggman, 3 juni 1969, dossier: 320 C. Armfelt Reports 1968-1970, CC NAH.

<sup>135</sup> Ellis aan Van den Heuvel, 14 mei 1965, dossier: 94 C.H. (Dick) Ellis 1965, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH; Ellis aan Van den Heuvel, 6 juli 1967 en 15 augustus 1967, dossier: 96 C.H. (Dick) Ellis 1967, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH; Ellis aan Van den Heuvel, 25 februari 1969, dossier: 98 C.H. (Dick) Ellis 1969, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>136</sup> 'Freedom Studies Center opened in Virginia', *Svoboda, The Ukrainian Weekly*, 1 oktober 1966; Ellis aan Van den Heuvel, 27 februari 1969, in bezit van de auteur. Ellis was in december 1964 voor het eerst in contact gekomen met Armfelt toen de Zweed naar Londen kwam waar hij 'beveerde aan het hoofd te staan van een organisatie die gespecialiseerd was in het tegengaan van de communistische subversie', Ellis aan Van den Heuvel, 7 december 1964, dossier: 104 J. Josten 1963-1974, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>137</sup> Dossier: 320 C. Armfelt Reports 1968-1970, CC NAH.

<sup>138</sup> René de Bok, 'KGB drong door in de Tweede Kamer', *Elseviers*, 24 april 1976; 'De Zweedse Connectie', *De Groene Amsterdammer*, 31 januari 1996.

<sup>139</sup> Bertil Wedin, 'En djärv antikommunistis spännande liv', *Contra* 209 (2010), p. 20-24.

<sup>140</sup> *Strijdbaar toen en nu: Vriendenbundel bij de 80<sup>ste</sup> verjaardag van Kees van den Heuvel*, p. 3-4. Toen Armfelt in 1992 een diner met Margaret Thatcher bijwoonde, nam hij de gelegenheid te baat om haar te bedanken 'dat zij een eind had gemaakt aan de geruchten en beschuldigingen van Dickey Ellis' (in verband met haar verzet tegen Peter Wrights *Spycatcher*). Armfelt aan Van den Heuvel, 20 september 1992, dossier: 322, C. Armfelt 1989-1999, CC NAH.

<sup>141</sup> Bertil Häggman, interview met de auteur, Kopenhagen, 30 september 2011.

<sup>142</sup> Sheridan aan John Dettmer, 9 oktober 1963, dossier: 103 L. Sheridan 1963-1964, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>143</sup> Voor meer over Sejrs activiteiten, zie Ingeborg Philipsen, 'Out of Tune: The Congress for Cultural Freedom in Denmark 1953-1960', in G. Scott-Smith en Hans Krabbendam (red.), *The Cultural Cold War in Western Europe 1945-1960* (Londen: Frank Cass, 2003), p. 237-253.

<sup>144</sup> Van den Heuvel aan E.N. Svendsen, 22 mei 1964, waarin Van den Heuvel aangeeft dat Sejr dat jaar was uitgenodigd voor het colloque in Lunteren, maar nooit geantwoord had. Dossier: 137 Cronaca Politica 1964-1968, Italië (1959-1975), CC NAH. Svendsen, die er op stond al zijn correspondentie te ontvangen onder de schuilnaam 'F. Nielsen', was een belangrijke figuur binnen de Deense protestantse kerk. Hij schreef een artikel over het communisme in Denemarken voor *Cronaca Politica* in 1965, onder het pseudoniem Eric Christiaansen. Zie ook de distributielijst van Peter Sagers *De Klare Blick*, 1 juni 1965, dossier: 152 Ost-Instituut 1961-1965, Zwitserland (1961-1975), CC NAH.

<sup>145</sup> 'Interdoc: Report on Activities 1967' verwijst naar Frihed og Folkestyre als het enige Deense contact, weinig in vergelijking met Zweden, waarvoor de volgende contac-

ten genoemd werden: Høgers Ungdomsforbund (letterlijk 'rechtse jeugdorganisatie'), Utrikespolitiska Institutet, Stockholm, Göteborgsstudenternas Internationella Stipendiefond, Free Asia Committee in Scandinavia (Häggman).

<sup>146</sup> Later zou onthuld worden dat de Demokratisk Alliance in het geheim gesteund werd door de Politiets Efterretningstjeneste (PET), de Deense nationale inlichtingen- en veiligheidsdienst. 'Kurzreferate über Methoden der Behandlung von Ostfragen in der politischen Bildung', Ost-Kolleg, 15 december 1964, dossier: 63 Ostkolleg 1965-1972, Duitsland (1958-1978), CC NAH; 'Interdoc: Report on Activities 1967', p. 12, in bezit van de auteur; *PET's Overvågning af den Antimperialistiske Vensrefløj 1945-1989*, PET-Kommissionens Beretning Bind 9 (Kopenhagen: ministerie van Justitie, 2008); Bertil Häggman, interview met de auteur, Kopenhagen, 30 september 2011.

<sup>147</sup> P.A. Heegård-Poulsen, 'Focus På Ungdoms Oprøret', *International Analyse* 11 (1970).

<sup>148</sup> Paust aan Holl, 9 oktober 1968, en Van den Heuvel aan Ørvik, 3 oktober 1967, dossier: 163 Algemeen 1967-1976, Noorwegen (1967-1978), CC NAH.

<sup>149</sup> Zie Frédéric Laurent, *L'Orchestre Noir* (Paris: Stock, 1978), p. 120-138 e.v.

<sup>150</sup> Zie bijvoorbeeld Von Hassell aan Guérin-Sérac, 7 mei 1969, en Guérin-Sérac aan Von Hassell, 20 mei 1969, dossier: 168 Portugal 1967-1976, Overige West-Europese Landen (1964-1976), CC NAH.

<sup>151</sup> Van den Heuvel aan Van der Stoel, 27 maart 1975, 'J. (Jan) Habets', 5 december 1975, en Habets aan Van den Heuvel, 6 september 1976, dossier: 168 Portugal 1967-1976, Overige West-Europese Landen (1964-1976), CC NAH.

<sup>152</sup> Van den Heuvel aan generaal Pierre Nicolopoulos, 24 maart 1969, dossier: AK Europa - Griekenland, CC NAH. Van den Heuvel werd in de Nederlandse pers bekritiseerd vanwege zijn banden met Nicolopoulos, die gezien werden als bewijs van de rechtse identiteit van Interdoc.

Hoofdstuk 5

<sup>1</sup> Eindhoven aan Sager, 3 augustus 1962, dossier: 152 Schweizerisches Ost-Institut 1961-1965, Zwitserland (1961-1975), archief van C.C. van den Heuvel, Nationale Archieven, Den Haag (hierna: CC NAH).

<sup>2</sup> Jeremi Suri, *Power and Protest: Global Revolution and the Rise of Détente* (Cambridge MA: Harvard University Press, 2003); Martin Klimke, *The Other Alliance: Global Protest and Student Unrest in West Germany and the US, 1962-1972* (Princeton NJ: Princeton University Press, 2009).

<sup>3</sup> 'INTERDOC', januari 1963, dossier: 83 Algemeen 1961-1964, Groot-Britannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>4</sup> Voor meer over de vroege festivals en de reactie van het Westen, zie Joel Kotek, 'Youth Organizations as a Battlefield in the Cold War', in G. Scott-Smith en H. Krabendam (red.) *The Cultural Cold War in Western Europe 1945-1960* (Londen: Frank Cass, 2003), p. 168-191.

<sup>5</sup> Joni Krekola, 'Peace and Friendship or Freedom? Meaning of the Slogans at the World Youth Festival in Helsinki, 1962', paper gepresenteerd tijdens Cold War Interactions Reconsidered, een conferentie aan de Universiteit van Helsinki, 29-31 oktober 2009. Voor meer over Moskou 1957, zie Pia Koivunen, 'The Moscow 1957 Youth Festival: Propagating a New Peaceful Image of the Soviet Union', in M. Ilic en J. Smith (red.), *Soviet State and Society under Nikita Khrushchev* (Londen: Routledge, 2009).

<sup>6</sup> Jarkko Vesikansa, '*Kommunismi uhkaa maattamme*': *Kommunisminvastainen porvarellinen aktivismi ja järjestötoiminta Suomessa 1950-1968*, proefschrift, Universiteit van Helsinki, 2004, p. 368.

<sup>7</sup> 'World Youth Festivals', International Youth Service, Noorwegen, zonder datum [1962], CIA-RDP79-01194A000200030001-1, CREST (CIA Records Search Tool), National Archives, College Park, Washington DC.

<sup>8</sup> David Baad, 'Discussions with Pennti Mahlamaki, the President of SYL Finland, primarily concerning developments on the

8th World Festival for Youth and Students', zonder datum [november 1960], Doos F/9/20a: World Festival of Youth and Students: Algemeen, archief van de International Student Conference/Coordinating Secretariat, Internationaal Instituut van de Sociale Geschiedenis, Amsterdam.

<sup>9</sup> Voor meer over de Dienst en de NSA, zie Richard Cummings, *The Pied Piper: Al-lard Lowenstein and the Liberal Dream* (New York: Grove Press, 1985).

<sup>10</sup> 'VIIIth World Youth Festival - Helsinki - 29th juli to 6th August 1962', Cees van den Heuvel, p. 1, 2, in bezit van de auteur; drs. JMM Hornix & CC van den Heuvel, 'Een Karakteristiek van de Waarden van het Westen, alsmede enkele Gedachten over de Mogelijkheden van Bevordering van een Blijvende Invloed van deze Waarden', september 1959, in bezit van de auteur.

<sup>11</sup> 'Vermerk' (Bijeenkomst in Den Haag: Eindhoven/Van den Heuvel/Von Dellingshausen/Scheffler, 2 mei 1962), archief van het Bundesministerium für gesamtdeutsche Fragen, dossier: 16431, collectie: B 137, Nationale Archieven, Koblenz (hierna: NAK).

<sup>12</sup> 'Communist World Youth Festival Helsinki', 17 februari 1962, dossier: 132 Algemeen 1964-1965, Italië (1959-1975), CC NAH.

<sup>13</sup> Van den Heuvel aan John Baker White, 13 februari 1962, dossier: 90 Economic League 1959-1978, Groot-Britannië (1959-1985), CC NAH; 'Verslag Reis Engeland 19-21 februari 1962', dossier: 83 Algemeen 1961-1964, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>14</sup> 'Reis naar Italië in maart 1962 (Hr Eindhoven)', dossier: 132 Algemeen 1964-1965, Italië (1959-1975), CC NAH.

<sup>15</sup> Hans Peter Ming aan Van den Heuvel, 16 juli 1962, dossier: 155 Aktionskomitee Wahret die Freiheit 1962-1969, Zwitserland (1961-1975), CC NAH.

<sup>16</sup> Erwin Bresslein, *Drushba! Freundschaft? Von der kommunistische Jugendinternationale zu den Weltjugendfestspielen* (Frankfurt: M. Fischer, 1973), p. 121; Sydney Stern, *Gloria Steinum: Her Passions, Politics, and Mysti-*

*que* (Secaucus: Birch Lane Press, 1997), p. 129-130.

<sup>17</sup> Over Amerikaanse pogingen om het festival te ontwrichten, zie Joni Krekola en Simo Mikkonen, 'Backlash of the Free World: The US presence at the World Youth Festival in Helsinki, 1962', *Scandinavian Journal of History*, 36 (2011), p. 230-255.

<sup>18</sup> Hans Beuker, interview met de auteur, Houten, 3 september 2003; Hans Beuker, 'Wereld jeugdfestival Helsinki 1962', in *Strijdbaar toen en nu: Vriendenbundel bij de 80ste verjaardag van Kees van den Heuvel*, juni 1998, p. 6.

<sup>19</sup> Van den Heuvel aan Ellis, 7 februari 1962, dossier: 92 C.H. (Dick) Ellis 1961-1963, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>20</sup> Hans Beuker, interview met de auteur, Houten, 3 september 2003; Pieter Koerts, interview met de auteur, Amsterdam, 2 juni 2004.

<sup>21</sup> 'VIIIth World Youth Festival', p. 7; 'Communist World Youth Festival Helsinki', 17 februari 1962, dossier: 132 Algemeen 1964-1965, Italië (1959-1975), CC NAH.

<sup>22</sup> Van den Heuvel aan Ellis, 16 mei 1962, dossier: 92 C.H. (Dick) Ellis 1961-1963, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>23</sup> Dit werd georganiseerd door een aantal leden van de commissie buitenlandse zaken van de NSR en zou gefinancierd worden door Shell, Philips en Unilever, maar door een gebrek aan voorbereiding gebeurde dat niet. Chel Mertens, interview met de auteur, Amsterdam 9 december 2003; Hans Beuker, interview met de auteur, Houten, 3 september 2003.

<sup>24</sup> Hans Beuker, interview met de auteur, Houten, 3 september 2003.

<sup>25</sup> Hans Beuker, interview met de auteur, Houten, 3 september 2003. Aangezien de 'ordediens' (Finse communisten) van het festival 'de debatten, discussies en seminars heel precies in de gaten hield', was het een grote blunder dat Beuker de kans kreeg te spreken. 'VIIIth World Youth Festival', p. 11.

<sup>26</sup> Chel Mertens, interview met de auteur, 9 december 2003. Mertens zei ook dat hij

niet bereid was een anti-Russische speech te geven omdat er evengoed negatieve aspecten aan het Westen als aan het Oosten waren.

<sup>27</sup> De volledige titel van het seminar waar Beuker sprak, was 'De rol van studenten in de strijd om nationale onafhankelijkheid en om de politieke, economische en sociale problemen van de gekoloniseerde en onderontwikkelde landen op te lossen.'

<sup>28</sup> 'Niederschrift über die Sitzung am 15 März 1962 über die geistig-politische Auseinandersetzung mit dem Kommunismus im Bundesministerium des Innern in Bonn', dossier: 1643I, collectie: B 137, NAK.

<sup>29</sup> In april 1964 schreef Einthoven aan Caeymaex over een verdacht auto-ongeluk in de maand daarvoor waarbij de Nederlander Josef Roeloffzen was omgekomen, een voormalige activist van de World Alliance for Student Cooperation (WASC) die 'een zeer belangrijke anticommunistische propaganda heeft gevoerd' in Helsinki. Roeloffzen was ook de woordvoerder geweest van het WASC-café aan boord van de Nederlandse schip *Mathilde*. Einthoven dacht duidelijk dat de twee incidenten verband hielden. Einthoven aan Caeymaex, 17 april 1964, dossier: 137 Cronaca Politica 1964-1968, Italië (1959-1975), CC NAH.

<sup>30</sup> 'Colonialism stirs wrath at youth rally', *New York Herald Tribune*, 4-5 augustus 1962; *Pravda* artikel vertaald in *Vrij Nederland*, 18 augustus 1962; 'Afgevaardigden vermaken zich', *Het Binnenhof*, 6 augustus 1962; 'Nederlander bespreekt Russisch kolonialisme', *Het Vaderland*, 6 augustus 1962; 'Jonge Anti-Communist', *Het Parool*, 25 augustus 1962; 'Paniek in Helsinki', *Panorama*, 1 september 1962; '20th Century', CBS, 3 februari 1963.

<sup>31</sup> Hans Beuker, interview met de auteur, Houten, 3 september 2003.

<sup>32</sup> 'Paniek in Helsinki', *De Waarheid*, 1 september 1962.

<sup>33</sup> LFr. (L. Frijda), 'Hypocrisie van het absoluut gelijk', *Pharetra*, oktober 1962.

<sup>34</sup> Hans Beuker, 'Hypocrisie van het absoluut gelijk', en L. Frijda, 'Rancune van het absoluut gelijk', *Pharetra*, 7 november

1962. Frijda en Mertens deelden duidelijk eenzelfde mening. Mertens zei later dat Beuker hem tijdens de treinreis ernaartoe van de plannen had verteld: 'Hij hoorde dat ik Russisch sprak, dus hij dacht dat ik wel een goeie vent zou zijn.' Chel Mertens, interview met de auteur, Amsterdam, 9 december 2003.

<sup>35</sup> Dit was de mening van Jérôme Heldring in de *NRC* na het festival. Over Beuker schreef Heldring: 'Dat betekent dat deelnemers uit het Westen, willen zij enige vat krijgen op de jeugd uit de ongebonden landen, hun terminologie en hun optreden althans enigzins zullen moeten aanpassen aan de voor ons onlogische criteria van deze jeugd.'

<sup>36</sup> 'Ecologie', *Vrij Nederland*, 18 mei 1963.

<sup>37</sup> 'VIIIth World Youth Festival', p. 2-3, 10, 15, 32.

<sup>38</sup> *Frieden und Freundschaft? Weltjugendfestspiele, Funktion und Wirkung* (Bonn: Walter Lütz, 1963). Beukers speech staat op p. 159.

<sup>39</sup> Ellis aan Van den Heuvel, 13 mei 1965, en Van den Heuvel aan Ellis, 11 maart 1965, dossier: 94 C.H. (Dick) Ellis 1965, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>40</sup> Van den Heuvel aan Hagård, 7 oktober 1964 en 19 oktober 1964, dossier: 79 Algemeen 1962-1966, Zweden (1958-1978), CC NAH.

<sup>41</sup> Irja Berendson (secretaris, SYS) aan Interdoc, 16 maart 1965, en Hagård aan Van den Heuvel, 31 december 1964, dossier: 79 Algemeen 1962-1966, Zweden (1958-1978), CC NAH.

<sup>42</sup> 'VIIIth World Youth Festival', p. 30.

<sup>43</sup> Pieter Koerts, interview met de auteur, Leiden 24 juni 2009.

<sup>44</sup> Gert van Maanen, interviews met de auteur, Leidschendam, 14 mei 2004, 1 november 2006, en 8 april 2009. In correspondentie van Van der Beugel zelf wordt Van den Heuvel als lid genoemd in oktober 1966, en volgens een BVD-rapport van juni 1968 was hij nog steeds een actief lid van de groep. Maar zowel Van Maanen als zijn opvolger als NSR-president Frans Duynstee heeft deze bewering bestreden. Van der

Beugel aan R. Samkalden (internationaal secretaris NSR), 12 oktober 1966, dossier 7: Privécorrespondentie 1963-1967, archief van E.H. van der Beugel, inventarisnr. 2.21.183.08, collectie 357, Nationale Archieven, Den Haag; Notulen, 'Aurora' bijeenkomst, 21 juni 1968, Inzagedossier: Psychologische Oorlogvoering, verzoek aan de AIVD op basis van de Wet Openbaarheid van Bestuur, 12 december 2005.

<sup>45</sup> Notulen, 'Aurora' bijeenkomst, 23 december 1964, Inzagedossier: Psychologische Oorlogvoering, verzoek aan de AIVD op basis van de Wet Openbaarheid van Bestuur, 12 december 2005.

<sup>46</sup> G.H.O. van Maanen, 'A Dutch view on East-West student exchanges', en [C.C. van den Heuvel] 'Summary', in *East-West Contacts in Practice* (Den Haag: Interdoc, 1965), p. 49-58, citaten op p. 59-60.

<sup>47</sup> G.H.O. van Maanen, 'De Nederlandse student en het Oost-West contact', *Internationale Spectator*, 19 (8 juni 1965), p. 921; Gert van Maanen, interview met de auteur, Leidschendam, 14 mei 2004.

<sup>48</sup> Er zijn aanwijzingen dat Van Maanen in 1968 nog steeds betrokken was bij activiteiten tegen het nieuwe links in de Nederlandse studentenpolitiek. Hij was waarschijnlijk betrokken bij het onderzoek 'The European Syndicalist Student Movement', een exposé van de linkse studentenscene dat in maart 1968 anoniem werd aangeboden aan *Accord*.

<sup>49</sup> Gert van Maanen, *The International Student Movement: History and Background* (Den Haag: Interdoc, 1966). Van Maanen herinnerde zich later hoe hij het Fund for Youth and Student Affairs in New York had bezocht om onderzoek te doen voor zijn boek, en daar 'heel dunne dossiers' had gevonden. Zoals hij later voorzichtig zei over het CIA-contact: 'Ik wist genoeg om te weten dat het waar kon zijn', maar hij bleef erbij dat de ISC ondanks de CIA een 'open huis'-organisatie was vergeleken met de concurrentie, de IUS, een overduidelijke Sovjetdekmantel. Hij benaderde zelfs het ministerie van Buitenlandse Zaken om te zien of zij een 'overbruggingsbedrag' wil-



den verschaffen om de ISC in staat te stellen over de onthullingen van de CIA heen te komen en zich te nemen, maar het was een verloren zaak. Gert van Maanen, interviews met de auteur, Leidschendam, 1 november 2006 en 8 april 2009.

<sup>50</sup> Ellis nam inderdaad 600 exemplaren af voor verschillende kanalen in Groot-Brittannië. Hoeveel daarvan bij MI6 terechtkwamen is niet bekend. 'Report on a visit to Interdoc UK on 7 and 8 December 1966', en 'Points of discussion with Mr Ellis on 1-2 March 1967 in Londen', dossier: 89 Reisverslagen 1963-1968, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH; Van den Heuvel aan Ellis, 24 mei 1965, dossier: 94 C.H. (Dick) Ellis 1965, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>51</sup> 'Bericht bezüglich des Nennens von Interdok in der Öffentlichkeit und in Studentenkreisen aufgrund der letzten Enthüllungen über CIA', zonder datum, dossier: 96 C.H. (Dick) Ellis 1967, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>52</sup> Voor recenter onderzoek zie Karen Paget, 'From Stockholm to Leiden' in G. Scott-Smith en Hans Krabbendam (red.), *The Cultural Cold War in Western Europe* (Londen: Frank Cass, 2003), en haar aankomende boek over de geschiedenis van de National Student Association en de verhoudingen met de CIA.

<sup>53</sup> Van den Heuvel aan Ellis, 5 november 1963, dossier: 92 C.H. (Dick) Ellis 1961-1963, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH; Van den Heuvel aan Aureli Argeo, 21 oktober 1963, dossier: 135 Comitato Civico 1960-1965, Italië (1959-1975), CC NAH. Van den Heuvel aan Mieli, 18 februari 1964, dossier: 136 CESES 1961-1975, Italië (1959-1975), CC NAH; 'Bezoek bij Dr. Albert Müntz in Zürich op 31 oktober 1963', en Müntz aan Von Hahn, 24 februari 1964, dossier: 156 Liga für Freiheit 1963-1965, Zwitserland (1961-1975), CC NAH. Van den Heuvel berichtte naderhand dat Mennes en Hess een goed team vormden in Florence.

<sup>54</sup> Pieter Koerts, interview met de auteur, Amsterdam, 2 juni 2004.

<sup>55</sup> Van den Heuvel aan Ellis, 3 maart 1964 en 6 april 1964, dossier: 93 C.H. (Dick) Ellis 1964, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH; Van den Heuvel, 'Interdoc', zonder datum [1964], dossier: Voorgeschiedenis Interdoc (hierna VI), in bezit van de auteur.

<sup>56</sup> Hess aan Mennes, 7 maart 1964, dossier: 157 Aare-Verlag 1964-1965, Zwitserland (1961-1975), CC NAH; 'Vermerk über die Besprechung mit Peter Hess am 9.9.1964 in Zürich', dossier: 150 Algemeen 1961-1970, Zwitserland (1961-1975), CC NAH.

<sup>57</sup> Niettemin was Koerts niet betrokken bij de Luxemburg-groep.

<sup>58</sup> Pieter Koerts, interviews met de auteur, Amsterdam 2 juni 2004 en Leiden 24 juni 2009.

<sup>59</sup> Ming aan Van den Heuvel, 13 november 1962, dossier: 155 Aktionskomitee Wahrheit die Freiheit 1962-1969, Zwitserland (1961-1975), CC NAH.

<sup>60</sup> 'Vermerk über die Besprechung mit Herrn Dr. Müntz und Vertretern der Schweizer Studentenorganisationen', 9 september 1964, dossier: 150 Algemeen 1961-1970, Zwitserland (1961-1975), CC NAH.

<sup>61</sup> Van den Heuvel aan Von Dellingshausen, 18 augustus 1964, dossier: 64 Bundesministerium für gesamtdeutsche Fragen 1961-1968, Duitsland (1958-1978), CC NAH.

<sup>62</sup> 'Anglo-German Information Talks: Notes for IRD Discussions with Herr Wickert', 15 februari 1963, FO 1110/1633, IRD NAL.

<sup>63</sup> Mennes aan Ming, 1 december 1964, dossier: 155 Aktionskomitee Wahrheit die Freiheit 1962-1969, Zwitserland (1961-1975), CC NAH. De brief verwijst naar de (vertrouwelijke) protocollen van de groep, maar het enige specifieke detail dat genoemd wordt, gaat over de coördinatie van documentatie- en informatiemateriaal.

<sup>64</sup> Van den Heuvel aan Mieli, 29 januari 1965, dossier: 136 CESES 1961-1975, Italië (1959-1975), CC NAH.

<sup>65</sup> 'Anlage zum Reisebericht England (2-4 Nov. 1964)', dossier: 89 Reisverslagen 1963-1968, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>66</sup> Correspondentie met Gert van Maanen, internationaal secretaris (1962-1963) en voorzitter (1963-1964) van de NSR, 21 november 2006; Van den Heuvel aan Ellis, 11 mei 1965, dossier: 84 Algemeen 1965, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>67</sup> H. Graf aan het Bundesministerium für Familien und Jugendfragen, 9 juni 1965, dossier: 150 Algemeen 1961-1970, Zwitserland (1961-1975), CC NAH. Andere partners bij deze onderneming waren de Ariel Foundation in Londen (waarschijnlijk een mantelorganisatie van MI6 die actief was in Afrika – zie Stephen Dorril, *MI6* (Londen: Fourth Estate, 2000) p. 470 e.v.) – en Piet van Engelen, secretaris van de jongerenorganisatie van de KVP (KVPJO).

<sup>68</sup> Van den Heuvel aan Ellis, 24 juni 1965, dossier: 94 C.H. (Dick) Ellis 1965, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>69</sup> 'Gesprek met Graf (president Wahret die Freiheit) op 20 aug. 1965', Graf aan Van den Heuvel, 17 augustus 1965, 'Gesprek met Graf op 16 november 1965 te Zürich', en Graf aan Van den Heuvel, 29 december 1965, dossier: 155 Aktionskomitee Wahret die Freiheit 1962-1969, Zwitserland (1961-1975), CC NAH.

<sup>70</sup> 'Visit to London 14-17 February 1966', dossier: 89 Reisverslagen 1963-1968, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>71</sup> Ellis aan Van den Heuvel, 28 juni 1968, dossier: 97 C.H. (Dick) Ellis 1968, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>72</sup> 'Visit to Zürich-Bern-Milano 20-23 March 1967', dossier: 155 Aktionskomitee Wahret die Freiheit 1962-1969, Zwitserland (1961-1975), CC NAH; 'A Short Account of International Student Politics and the Cold War, with particular reference to NSA, CIA, etc', *Ramparts*, maart 1967, p. 29-38.

<sup>73</sup> Alexander Heldring aan Graf, 31 mei 1968, Graf aan Van den Heuvel, 2 juni 1968, en Van den Heuvel aan Graf, 18 juli 1968, dossier: 155 Aktionskomitee Wahret die Freiheit 1962-1969, Zwitserland (1961-1975), CC NAH; 'Personalía', dossier: 34 Sofia 1967-1968, Internationale jeugdzaken, CC NAH; 'Angstpsychose voor de BVD.

Twist en tweespalt op Rood Festival in Sofia', *De Telegraaf*, 10 augustus 1968; Nick Rutter, 'The Better Germans: The German Rivalry at the World Youth Festival 1951-1973', ongepubliceerde voordracht; Alexander Heldring, interview met de auteur, Den Haag, 30 juni 2004; Antoinette Gosses, interview met de auteur, Brussel, 23 april 2008.

<sup>74</sup> 'Talk with Dr Kassel, 12-4-73', dossier: 35 Berlijn 1973, Internationale jeugdzaken, CC NAH.

<sup>75</sup> Van den Heuvel legde aan Häggman uit dat deze procedure in het verleden ook was gevolgd met Engelse, Duitse, Franse, Belgische en Nederlandse instellingen. De Berlijnse publicaties waren 'Points of View' (waarin de lijn van Moskou op het gebied van Europese veiligheid, mensenrechten, vreedzame co-existentie en vervuiling betwist werd) en 'Two from Our Generation' (waarin Angela Davis en Sovjetdissident en dichter Yri Galanskov tegenover elkaar gezet werden). Van den Heuvel aan Häggman, 16 juni 1973 en 20 augustus 1973, dossier: 80 Algemeen 1973-1978, Zweden (1958-1978), CC NAH.

<sup>76</sup> Christiaan van den Heuvel, interview met de auteur, Den Haag, 27 mei 2009. Later schreef hij zijn doctoraalscriptie over het evenement: 'Nederland en het IIE [sic] Wereldjeugdfestival', februari 1979.

<sup>77</sup> Van den Heuvel aan Häggman, 20 augustus 1973, dossier: 80 Algemeen 1973-1978, Zweden (1958-1978), CC NAH.

<sup>78</sup> 'Jeugd Festival: aanslag op de detente', *Elsevier*, 11 augustus 1973.

<sup>79</sup> 'Die systematische Kontaktsuche und der offensive Gebrauch dieser Kontakte'. 'Bericht über das VI Internationale Gespräch des Studienbüro Berlin vom 25 bis 28 September 1961 in Berlin', collectie B 137, dossier 16431, NAK.

<sup>80</sup> SOEV Jaarverslag 1963, p. 2-3.

<sup>81</sup> Eindhoven aan Bernhard, 19 augustus 1963, dossier: 254 Prins Bernhard 1962-1986, Nederland, CC NAH.

<sup>82</sup> Von Hahn aan Von Grote, 5 juni 1964, dossier: 136 CESES 1961-1975, Italië (1959-1975), CC NAH.

<sup>83</sup> 'Der strategischen, gegen das Bewußtsein gerichteten, Herausforderung'. Rolf Geyer, 'Die Strategie des Friedens', zonder datum [1964], in bezit van de auteur. Zie W.W. Rostow, *The Stages of Economic Growth* (Cambridge: Cambridge University Press, 1960); W.W. Rostow, 'The Third Round', *Foreign Affairs* 42 (oktober 1963), p. 1-10.

<sup>84</sup> 'der Reaktion zur Aktion [...] eine dynamische geistige Aktion in der Begegnung vom Menschen zum Menschen' Geyer, 'Die Strategie des Friedens.'

<sup>85</sup> Van den Heuvel aan Mieli, 11 juni 1964, dossier: 136 CESES 1961-1975, Italië (1959-1975), CC NAH. Van den Heuvel schreef bijna exact hetzelfde aan Ellis, hetgeen suggereert dat hij bezig was de schade na Eschewege zo veel mogelijk te beperken.

<sup>86</sup> Geyer aan Mieli, 28 juli 1964, dossier: 136 CESES 1961-1975, Italië (1959-1975), CC NAH.

<sup>87</sup> Brzezinski's werk, dat Van den Heuvel beschreef als 'zo goed', was het onderwerp van veel discussie tijdens de bijeenkomsten van Interdoc en de Verein van eind 1965. Van den Heuvel aan Ellis, 20 oktober 1965, dossier: 94 C.H. (Dick) Ellis 1965, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH; Zbigniew Brzezinski, 'Het Westen en de onenigheid in de communistische wereld', *Oost-West* 2 (maart-april 1963), p. 36-40.

<sup>88</sup> Zbigniew Brzezinski, *Alternative to Partition: For a Broader Conception of America's Role in Europe* (New York: McGraw-Hill, 1965), p. 136.

<sup>89</sup> Brzezinski, *Alternative to Partition*, p. 152.

<sup>90</sup> Van den Heuvel aan Ernst Kux, 20 februari 1965, dossier: 150 Algemeen 1961-1970, Zwitserland (1961-1975), CC NAH.

<sup>91</sup> R. Dubs, 'A Swiss view on East-West contacts', in *East-West contacts in practice*, Interdoc conferentie, Lucarno, 9-10 april 1965, p. 46.

<sup>92</sup> Renato Mieli's bijdrage aan de voorbereidende bijeenkomst van Interdoc voor 'Strategy of Peace', München, 19 juni 1964, dossier: 136 CESES 1961-1975, Italië (1959-1975), CC NAH.

<sup>93</sup> R. Dubs, 'A Swiss view on East-West

contacts', in *East-West contacts in practice*, p. 47.

<sup>94</sup> Ellis aan Van den Heuvel, 15 oktober 1965, dossier: 94 C.H. (Dick) Ellis 1965, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>95</sup> Von Hahn aan Pietro Quarani (hoofd van de Italiaanse staatsradio en -televisie), 26 juni 1964, dossier: 132 Algemeen 1964-1965, Italië (1959-1975), CC NAH.

<sup>96</sup> 'Der 'Massentourist' wachsend Herrscher der Lage.' 'Entstehung von Interdoc - Geschichte - Aufbau - Zielsetzung', 17 juni 1965, dossier: 65 Baron W. von Hahn 1963-1968, Duitsland (1958-1978), CC, NAH.

<sup>97</sup> 'Das ideologische Streitgespräch ist auch bei den kommunistischen Gesprächspartnern nicht sonderlich beliebt. Es erschöpft sich von dieser Seite meist in der Wiederholung sowjetisch-politischer Argumentationen. (Die Gespräche bleiben im übrigen schon aus dem Grund unfruchtbar, weil sie a. von kommunistischer Seite von geübten Dialektikern geführt werden b. die deutsche Seite allzuoft die kommunistische Definition der ihr geläufigen Begriffe nicht kennt - z.B. Selbstbestimmung, Freiheit, Koexistenz -.) Es ist daher meist sinnvoller, auf die 'Praxis' einzugehen, um auf dieser Weise die 'Theorie' anzuzweifeln. Auf 'Kritik' reagieren Gesprächspartner aus den Ländern hinter dem Eisernen Vorhang zu meist empfindlich. [...] Bei längeren Gesprächen - vor allem mit Intellektuellen und Wissenschaftlern - wird früher oder später das 'Unbehagen', die 'Erkenntnis der leeren Felder' (Buchholz), das 'kulturelle Malaise' sowie der Wunsch nach einer Evolution des gesellschaftlichen Lebens im Sinne einer grösseren Freiheit des Individuums sowie der Wissenschaft und Kultur (die nur auf Kosten des beherrschenden Einflusses der Parteien erfolgen könnte) sichtbar.' 'Entstehung von Interdoc - Geschichte - Aufbau - Zielsetzung', 17 juni 1965, dossier: 65 Baron W. von Hahn 1963-1968, Duitsland (1958-1978), CC, NAH.

<sup>98</sup> *Preparation for East-West Contacts*, Interdoc conferentie, Zandvoort, 24-25 september 1965, p. 11-12.

<sup>99</sup> Geyer aan Van den Heuvel, 8 september 1965, dossier: 66 H.J. Geyer 1965-1972, Duitsland (1958-1978), CC NAH.

<sup>100</sup> Van den Heuvel aan Geyer, 14 december 1965, dossier: 66 H.J. Geyer 1965-1972, Duitsland (1958-1978), CC NAH.

<sup>101</sup> Van den Heuvel aan Ellis, 11 augustus 1965, dossier: 106 Financiën 1964-1969, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>102</sup> 'Free Europe Committee', maart 1965, en Van den Heuvel aan Ellis, 18 juni 1965, dossier: 84 Algemeen 1965, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>103</sup> 'Subversion and Counter-Subversion', voorbereidende aantekeningen en speech, Oxford, 22 juli 1965, dossier: 84 Algemeen 1965, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>104</sup> Von Hahn aan Von Grote, 6 december 1965, dossier: 150 Algemeen 1961-1970, Zwitserland (1961-1975), CC NAH. Wilson was zeer geïnteresseerd in 'wie man mithilfe der Presse die notwendige Widerstandskraft hervorrufen kann.' Maar er zaten grenzen aan het soort publiciteit dat Interdoc zocht, en Von Hahn moest een van de stafofficieren die de Van Stolkweg bezocht, ervan weerhouden om een verslag van het bezoek te schrijven voor de *NATO Letter*.

<sup>105</sup> Zie Peter Grose, 'Soviet Trying Briton as Agent of Exiles', *New York Times*, 22 juli 1965.

<sup>106</sup> Ellis aan Van den Heuvel, 5 mei 1965, en Van den Heuvel aan Ellis, 11 mei 1965, dossier: 84 Algemeen 1965, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>107</sup> Interdoc: Progress Report 1968, p. 8; voor meer over Cram, zie Bob de Graaff en Cees Wiebes, *Villa Maarheeze. De geschiedenis van de Inlichtingendienst Buitenland* (Den Haag: Sdu, 1998), p. 328.

<sup>108</sup> *The New Left* (Den Haag: Interdoc, 1968); *The New Left in The United States of America, Britain, The Federal Republic of Germany* (Den Haag: Interdoc, 1969), met hoofdstukken van Milorad M. Drachkovitch, C.H. Ellis en Hans Joachim Woehl; Claude Harmel, *La Crise de l'Enseignement Supérieur en France* (Den Haag: Interdoc, 1970).

<sup>109</sup> Brian Crozier, 'The New Inspirers of Violence', *The New Left*, p. 40; Nils-Eric Brodin, 'Right & Left-Wing Radicalism and Security in the United States', Stephen Kreppel, 'Political Radicalism and Defence: The British Situation', en Hans-Joachim Woehl, 'Left-Wing Radicalism and Defence in the Federal Republic of Germany', in *Radicalism and Security* (Den Haag: Interdoc, 1970), p. 73, 78, III.

<sup>110</sup> Von Weiss zou daarna een uitgebreid onderzoek publiceren, *Die Neue Linke. Kritische Analyse* (Boppard: Harald Boldt Verlag, 1969).

<sup>111</sup> A. von Weiss, 'Ideological Foundations of the New Left', C.D. Kernig, 'An Analysis of the Motives and Aims of the Student Movement', Cees van den Heuvel, 'International Aspects of the Radical Student Movement and Relations with Communism', *The New Left*, p. 14, 15, 50; Ivan Matteo Lombardo, 'Radicalism and Security', *Radicalism and Security*, p. 131.

<sup>112</sup> N. von Grote, 'Conclusions', *The New Left*, p. 51.

<sup>113</sup> Karel van Wolferen, *Student Revolutionaries of the 1960s* (Den Haag: Interdoc, 1970). Een samenvatting van een bestuursvergadering van Interdoc, waarschijnlijk uit de zomer van 1968, noemt al dat het Europese kantoor van Reader's Digest in Parijs Interdoc had benaderd voor assistentie bij een onderzoek naar links radicalisme. Interdoc Berlin en andere contacten werden ter beschikking van het tijdschrift gesteld.

<sup>114</sup> Van Wolferen, *Student Revolutionaries*, p. 33.

<sup>115</sup> Het is interessant dat Van Wolferen verklaart dat Couwenberg, en in zekere mate ook Van den Heuvel, sceptisch stonden tegenover de onbuigzame opinies die de Duitsers in Noordwijk naar voren brachten. Karel van Wolferen, interviews met de auteur, 12 januari 2005 en 21 april 2011.

<sup>116</sup> *The Armed Forces in the Psycho-Political East-West Confrontation* (Den Haag: Interdoc, 1968), met bijdragen van Geyer (inleiding), Spits (communistische strategie), commandant van de luchtmacht E.S. Williams (Groot-Brittannië), dr. Günther Wa-

genlehner (West-Duitsland), Ivan Matteo Lombardo (Italië), Nils Ørvik (Scandinavië), G. Bruderer (Zwitserland), en L. van der Put (Nederland). Lombardo, die tussen 1968 en 1971 nauwe betrekkingen onderhield met Interdoc, stelde zelfs de vorming van een “parallele” generale staf voor om clandestiene verzetsoperaties te leiden in geval van een ‘revolutionaire opstand’, zeer vergelijkbaar met de principes van Gladio.

<sup>117</sup> ‘Holland könne als neutrale Ebene eine vermittelnde Funktion ausüben’. ‘Protokoll der Interdok-Vorstandssitzung in Freiburg/Brsg. ‘Schauinsland’ am 27. April 1967’, dossier: 224 Statutes 1962-1987, Organisatie, CC NAH.

<sup>118</sup> Onder de sprekers in Amersfoort waren Ernst van der Beugel (transatlantische betrekkingen) en Alfred Mozer (Europese integratie). Van den Heuvel aan Geyer, 3 mei 1968, dossier: 66 H.J. Geyer 1965-1972, Duitsland (1958-1978), CC NAH; Van den Heuvel aan Graf, 11 januari 1968, dossier: 155 Aktionskomitee Wahret die Freiheit 1962-1969, Zwitserland (1961-1975), CC NAH; Van den Heuvel aan Mozer, 7 februari 1968, dossier: 140 Algemeen 1961-1972, België (1961-1972), CC NAH.

<sup>119</sup> Holl herinnerde zich dat de groep na een Interdoc-bijeenkomst in München naar de musical *Hair* ging (waarschijnlijk Geyers idee). Het was niet naar ieders smaak, en Ellis ‘leed vreselijk’. Uwe Holl, telefonisch interview, 7 juli 2006.

<sup>120</sup> Uwe Holl, interview met de auteur, Keulen, 18 december 2005; Uwe Holl, telefonisch interview, 7 juli 2006.

<sup>121</sup> ‘Besprechung am 22 september 1961’, ministerie van Binnenlandse Zaken, 27 september 1961, dossier: B 137, collectie 16430, NAK.

<sup>122</sup> Gunhild Bohm-Geyer, interview met de auteur, Würthsee, 4 juli 2008.

<sup>123</sup> Appendix 4, ‘International Conference: Interdoc Youth’, 29-30 maart 1969, Den Haag, dossier: 219 Interdoc Youth 1969-1970, CC NAH.

<sup>124</sup> Wolfgang Buchow, interview met de auteur, Neuss, 10 januari 2007.

<sup>125</sup> ‘Interdoc Youth: Aims and Activities’,

dossier: Interdoc Youth – Correspondentie, in bezit van de auteur (hierna: IY).

<sup>126</sup> Holl aan Ellis, 15 april 1969, IY.

<sup>127</sup> ‘International Conference: Interdoc Youth’, 29-30 maart 1969, Den Haag, en ‘Organisation von Interdok der Jugend’, Hans Graf, 25 maart 1969, dossier: 219 Interdoc Youth 1969-1970, CC NAH; Holl aan von Geyso, 17 april 1969, IY.

<sup>128</sup> ‘Den Pfad der Tugend’. Geyer aan Van den Heuvel, 6 juni 1969, dossier: 66 H.J. Geyer 1965-1972, Duitsland (1958-1978), CC NAH.

<sup>129</sup> Alexander Heldring, *FIR: Histoire et Actualite de la Federation Internationale des Resistants* (Den Haag: Interdoc, 1969).

<sup>130</sup> Alexander Heldring, interview met de auteur, Den Haag, 30 juni 2004. Volgens Heldring was het in werkelijkheid het ministerie van Buitenlandse Zaken dat zijn deelname aan Sofia dwarsboomde. Zijn vervangers, Antoinette Gosses en Michiel Verschoor van Nisse, waren vrienden uit zijn studentenhuus in Leiden.

<sup>131</sup> Zoals Holl het ooit zei: ‘Im Falle Frankreichs sind wir besonders an der Ausweitung unserer Kontakte interessiert, da wir dort bisher noch etwas “unterbesetzt” sind.’ Het enige teken dat er ooit een poging is gedaan om de Italianen erbij te betrekken betreft een trip van Jim Daly, Per Paust en Henri Starckx, drie van de actiefste bestuursleden van IY, naar Milaan, half oktober 1970, die door IY betaald werd, twee weken voor de Interdoc-conferentie in Rimini. Het doel van deze reis is niet duidelijk, maar het zou betrekking gehad kunnen hebben op contacten met de CESES. Holl aan Herrn Fuchs, 19 juni 1970, en Holl aan reisbureau INTRANED, 2 oktober 1970, IY.

<sup>132</sup> ‘Verschiedenen politischen Schattierungen in den einzelnen Ländern’. Holl aan Ernst Riggert (Volk und Verteidiging), 25 juni 1969, en Holl aan S. Stenderup, 13 augustus 1969, IY.

<sup>133</sup> Holl aan Howarth, 19 december 1969, en Holl aan Eduard Kaan, 24 september 1970, IY.

<sup>134</sup> Paust aan Holl, 9 oktober 1968, Paust

aan Van den Heuvel, 28 januari 1969, en Holl aan Paust, 4 februari 1969, dossier: 163 Algemeen 1967-1976, Noorwegen (1967-1978), CC NAH.

<sup>135</sup> Holl aan Geysso, 13 juni 1969, IY.

<sup>136</sup> Ulmer aan Van den Heuvel, 20 maart 1969, dossier: 154 Schweizerischer Aufklärungsdienst 1961-1974, Zwitserland (1961-1975), CC NAH.

<sup>137</sup> Holl aan E.J. de Roo, 27 mei 1969, 'Projekt Russlandreise SIB', 16 oktober 1969, en 'Extraordinary Board Meeting of Interdoc Youth', 29 mei 1970, IY. IY verschaft 8000 gulden (40 procent van de kosten) aan de SIB, en 2000 gulden aan de Vrije Universiteit. De bedoeling was om de verslagen aan te passen voor gebruik in het op handen zijnde *Youth Forum*.

<sup>138</sup> Holl aan W.H. van Claassen (voorzitter SIB), 9 september 1969, IY. 'Students unite to fight rebels', *Daily Telegraph*, 25 augustus 1969.

<sup>139</sup> Bezoek van Miss V.d. Pijl (studiesecretaris, NJG), 11 september 1969, IY. Het is duidelijk dat na de ontmaskering van de ISC als mantelorganisatie van de CIA, de WAY een nieuw belang kreeg als internationaal contactnetwerk.

<sup>140</sup> 'Bericht zum Gespräch', 9 juni 1969, IY; Ellis aan Holl, 4 februari 1969, Ellis aan Van den Heuvel, 7 maart 1969, en 'Comment by James Daly: Berlin meeting 24-26 February 1969', dossier: 98 C.H. (Dick) Ellis 1969, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH. In de Transport House-groep zaten onder meer Gwyn Morgan (vroeger NUS en algemeen secretaris van de ISC), Daly (vroeger NUS en ISC), T. McNally (vroeger NUS en ISC), en John Smith (vroeger NUS en Common Cause). Daly kreeg daarna werken voor de Greater Londen Council en hield in de jaren zeventig contact via Walter Bell.

<sup>141</sup> 'Visit of Mr S.N. Khare', 9 september 1969, IY.

<sup>142</sup> Holl aan Iversen, 11 juni 1969, IY.

<sup>143</sup> De bijeenkomst was georganiseerd door Jim Daly, en was oorspronkelijk gepland om in het National Coal Board College in Chalfont St. Giles, Buckinghamshire, ge-

houden te worden met een openingstoespraak van lord Robens. De locatie werd in augustus gewijzigd toen het College, om onbekende redenen, de afspraak annuleerde. 'Interdoc Seminar for Young Professionals, Executives, Academics and Students', 16 mei 1969, IY.

<sup>144</sup> Rolf Geyer, 'The Situation of the Youth in West and East', International Interdoc Youth Conference, 18-19 oktober 1969, in bezit van de auteur.

<sup>145</sup> Holl aan Etsuo Kohtani, 29 oktober 1969, IY.

<sup>146</sup> 'Telefon von Herrn Claasman', 23 september 1969, dossier: IY. Van den Heuvel had de noodzaak voor een officieel persbericht over de oprichting van Interdoc Youth al benadrukt, maar dit zou pas in september 1969 tijdens het Interdoc-*colloque* in Deidesheim opgesteld worden. De KRO gooide dus roet in het eten.

<sup>147</sup> Holl aan H.J. Woehl, 6 augustus 1969, en 'Working Paper for IY Board Meeting, Strasbourg, 14 maart 1970', IY.

<sup>148</sup> Holl aan Oberst Preusker, 22 december 1969, en Holl aan H.J. Woehl, 29 januari 1970, IY.

<sup>149</sup> Een interessant contact voor dit evenement, via generaal Dethleffsen, was dr. G.A. Krapf, persoonlijk adviseur van Kenneth Kaunda in Zambia.

<sup>150</sup> Wolfgang Buchow, interview met de auteur, Neuss, 10 januari 2007.

<sup>151</sup> Holl aan Godson, 24 september 1969, IY.

<sup>152</sup> Holl aan Brown, 21 januari 1970, en 'Working Paper for IY Board Meeting, Strasbourg, 14 maart 1970', IY. Toen Godsons plan niet doorging, sprong Van den Heuvel in en bood Bertil Wedin advies over manieren om de conferentie te verstoren door in de media de verschillen te benadrukken tussen de pro-Sovjet World Council of Peace, de trotskistische Bertrand Russell Peace Foundation en het Internationale Tribunaal voor Oorlogsmisdaden. Door op deze wijze 'antagonisme te bevorderen' kon 'op z'n minst de maximale doelen van de conferentie frustreren' door zo aan links te laten zien dat ze meer geïnteresseerd waren om onderling zaken uit te vechten dan zich

te verzetten tegen de oorlog. Van den Heuvel aan Wedin, 24 maart 1970, IY.

<sup>153</sup> Holl aan Godson, 29 juni 1970, Holl aan het Duitse ministerie van Binnenlandse Zaken (Bonn), 13 juli 1970, 'Filmprojekt', 17 augustus 1970, en Holl aan Godson, 19 augustus 1970, IY.

<sup>154</sup> Wolfgang Buchow, interview met de auteur, Neuss, 10 januari 2007.

<sup>155</sup> 'Declaration by Interdoc Youth', 1 december 1969, IY.

<sup>156</sup> Holl aan Raoul Syts, 4 februari 1970, IY.

<sup>157</sup> Holl aan Godson, 29 januari 1970, Holl aan Wolfgang Buchow, 12 februari 1970, Holl aan Godson, 18 februari 1970, en Holl aan Jim Daly, 18 februari 1970, IY.

<sup>158</sup> Holl aan Heikki von Hertzen, 9 juli 1970, IY. Starckx, die begin juli deelnam aan de conferentie van de European Christian Conservative Students (ECCS) in Wenen, kwam gedesillustreerd terug omdat de nationale afgevaardigden totaal niet op de hoogte bleken te zijn van de ontwikkelingen buiten hun eigen landen, en het grootste deel van de tijd besteedden aan organisatorische onderwerpen in plaats van 'gebruik te maken van de mogelijkheden van internationale coördinatie'. Bij oprichting in 1961 heette deze unie nog de International Union of Christian-Democratic and Conservative Students (ICCS). In 1970 werd de naam veranderd om de grotere focus op Europese eenheid te weerspiegelen. Een van de doelstellingen van de ECCS was 'om de invloed van extreem links aan de universiteiten tegen te gaan'. Aangezien Starckx Belgisch lid was van de ECCS (als afgevaardigde van het Katholiek Vlaams Hoogstudenten Verbond Gent) woonde hij de bijeenkomst van het dagelijks bestuur in oktober in Kopenhagen bij. Opnieuw kwam de ECCS hieruit naar voren als een slecht georganiseerde groep die verdeeld was over de vraag of de Ostpolitiek gesteund of bestreden moest worden. Hoewel het de bedoeling was meer aandacht te besteden aan EEG-gerelateerde onderwerpen en 'een nieuw alternatief te bieden aan de jeugd van Europa als tegenwicht voor de SDS alternatieven', vond Starckx de ECCS 'tame-

lijk conservatief', met 'beperkte politieke belangstelling', en dat er 'geen grote dingen van verwacht kunnen worden', anders dan dat het een nuttige basis was voor contacten in Duitsland en Scandinavië. 'Report on the ECCS Annual Conference, Vienna, 3-10 juli 1970', en 'Executive Committee Meeting (EC) of ECCS', Kopenhagen, 23-25 oktober 1970, IY; 'ECCS - a short introduction', dossier: 37 ICCS-ECCS-EDS 1970-1977, Internationale Jeugdzaken, CC NAH.

<sup>159</sup> Holl aan kapitein O.E. Saebøe, 11 maart 1970, Holl aan Von Geysso, 25 mei 1970, en 'Extraordinary Board Meeting of Interdoc Youth', 29 mei 1970, IY.

<sup>160</sup> 'Berlinseminar vom 25-30 Mai 1970', IY. Deze kerngroep bestond uit Mennes, Holl, W. Buchow (West-Duitsland), Bütikofer (Zwitserland), Henri Starckx en Raoul Syts (België), Wedin (Zweden), met de gasten Niels Aasheim (Noorwegen), Wolfgang Gläsker (Europahaus), en twee studenten uit Erlangen. Uiteindelijk lukte het Wedin niet om aanwezig te zijn. Aasheim bracht samen met John Skard aan de universiteit van Oslo zo nu en dan een tijdschrift uit over koude-oorlogszaken, *Fri informasjon*, dat aan ongeveer 10.000 'politeik geïnteresseerde jongeren in Noorwegen' werd toegezonden. 'Extraordinary Board Meeting of Interdoc Youth', 29 mei 1970, IY.

<sup>161</sup> Holl aan IY-conferentie deelnemers, 14 mei 1970, IY.

<sup>162</sup> Holl aan Wolfgang Buchow, 5 juni 1970, en Holl aan de IY-bestuursleden, 31 augustus 1970, IY.

<sup>163</sup> Uwe Holl, interview met de auteur, Keulen, 18 december 2005.

## Hoofdstuk 6

<sup>1</sup> Van den Heuvel aan Geyer, 22 december 1966, dossier: 66 H.J. Geyer 1965-1972, Duitsland (1958-1978), archive of C.C. van den Heuvel, National Archives, The Hague (hereafter CC NAH).

<sup>2</sup> 'Protokoll der Sitzung mit Herrn Wiggers am 2.6.1970', dossier: 220 Einde Interdoc 1970-1973, Overige Dossiers betreffende Interdoc, CC NAH.

- <sup>3</sup> Geyer aan Van den Heuvel, 8 september 1965, dossier: 66 H.J. Geyer 1965-1972, Duitsland (1958-1978), CC NAH.
- <sup>4</sup> Wilfried Loth, *Overcoming the Cold War: A History of Détente* (Basingstoke: Palgrave, 2002), p. 80-82; David Ryan, *The United States and Europe in the Twentieth Century* (Londen: Pearson Longman, 2003), p. 79-85.
- <sup>5</sup> Lyndon B. Johnson, 'Remarks in Lexington at the Dedication of the George C. Marshall Research Library', 23 mei 1964, *Public Papers of the Presidents of the United States, Lyndon B. Johnson, 1963-64 I* (Washington DC: US Government Printing Office, 1965), p. 708-710; 'Remarks in New York City before the National Conference of Editorial Writers', 7 oktober 1966, *Public Papers of the Presidents of the United States, Lyndon B. Johnson, 1966 II* (Washington: US Government Printing Office, 1967), p. 1125-1130.
- <sup>6</sup> 'Bridges to Eastern Europe', Memo voor de directeur van Central Intelligence, 25 juni 1964, online, beschikbaar op CIA Freedom of Information Act Electronic Reading Room, <<http://www.foia.cia.gov/>> (24 juni 2011).
- <sup>7</sup> Zie Zbigniew Brzezinski en William Griffith, 'Peaceful Engagement in Eastern Europe', *Foreign Affairs*, 39 (juli 1961), p. 642-654; Bennett Kovrig, *Of Walls and Bridges: The United States and Eastern Europe* (New York: New York University Press, 1991), p. 107-109.
- <sup>8</sup> Stephan Kieninger, 'Zbigniew Brzezinski, the Crisis of Superpower Détente and NATO's Dual-Track Decision 1979', paper gepresenteerd voor de Transatlantic Studies Association, Canterbury, 13-16 juli 2009.
- <sup>9</sup> Gottfried Niedhart, 'The East-West Problem as seen from Berlin: Willy Brandt's Early Ostpolitik', in Wilfried Loth (red.), *Europe, Cold War and Coexistence 1953-1965* (Londen: Frank Cass, 2004), p. 285-296.
- <sup>10</sup> Zie Jeremi Suri, *Power and Protest: Global Revolution and the Rise of Détente* (Cambridge MA: Harvard University Press, 2003), p. 216-218; Gottfried Niedhart, 'Ostpolitik: Phases, Short-Term Objectives, and Grand Design?' *GHI Bulletin Supplement 1* (2003), p. 118-136; Oliver Bange, 'Ostpolitik as a source of intra-bloc tensions', paper gepresenteerd voor het Lemnitzer Centre for NATO Studies / Ohio State University, online beschikbaar op <<http://detente.de/ostpolitik/publications/index.html>> (23 juni 2011); Egon Bahrs speech is online beschikbaar op <[http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/sub\\_document.cfm?document\\_id=81](http://germanhistorydocs.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=81)> (23 juni 2011).
- <sup>11</sup> Zie Peter Bender, *Offensive Entspannung* (Keulen: Kiepenheuer & Witsch, 1964); Ludwig Raiser, 'Deutsche Ostpolitik im Lichte der Denkschrift der Evangelischen Kirche', *Europa-Archiv*, 21 (1966), p. 195-208; Gottfried Erb, 'Das Memorandum des Bensberger Kreises zur Polenpolitik', in Werner Plum (red.), *Ungewöhnliche Normalisierung: Beziehungen der Bundesrepublik Deutschland zu Polen* (Bonn: Verlag Neue Gesellschaft, 1984), p. 179-190.
- <sup>12</sup> Gerhard Schröder, 'Germany looks at Eastern Europe', *Foreign Affairs*, 44 (oktober 1965), p. 17.
- <sup>13</sup> László Görgey, *Bonn's Eastern Policy 1964-1971: Evolution and Limitations* (Hamden: Archon, 1972), p. 3-28.
- <sup>14</sup> 'Bonn Looks Eastward', 10 november 1964, CIA: Office of National Estimates, Reel 2, CIA Research Reports: Western Europe 1946-1976, University Publications of America.
- <sup>15</sup> William Glenn Gray, *Germany's Cold War: The Global Campaign to Isolate East Germany 1949-1969* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2003), p. 193.
- <sup>16</sup> Zie Ronald J. Granieri, 'Odd Man Out? The CDU-CSU, Ostpolitik, and the Atlantic Alliance', in Matthias Schulz en Thomas Schwartz (red.), *The Strained Alliance: US-European Relations from Nixon to Carter* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), p. 83-101.
- <sup>17</sup> Reinhard Gehlen, *The Service: The Memoirs of General Reinhard Gehlen* (New York: World Publishing, 1972), p. 278.
- <sup>18</sup> Van den Heuvel aan H.J. Rijks, 11 januari 1967, in bezit van de auteur.



<sup>19</sup> 'The Effect of Soviet Propaganda regarding West Germany in a Number of West European Countries', Interdoc survey, september 1966, in bezit van de auteur.

<sup>20</sup> Uwe Holl, interview met de auteur, Keulen, 18 december 2005.

<sup>21</sup> Von Hahn aan Zanchi, 25 augustus 1966, dossier: 133 Algemeen 1966-1967, Italië (1959-1975), CC NAH.

<sup>22</sup> Rolf Geyer, 'Some Thoughts on Communist Policy', in *Communist Reassessment of Capitalism, its Resultant Strategy and the Western Response*, Interdoc-conferentie, 1967.

<sup>23</sup> 'Man müsse von einer Konzeption der Konfrontation ausgehen und nicht von einer krankhaften Suche nach den letzten Resten der Gemeinsamkeit.' 'Einzel-Information über die Struktur, die Tätigkeit und die Zielsetzung des Internationalen Dokumentations- und Informationszentrums (Interdok), Den Haag', Ministerium für Staatsicherheit (hierna MfS), HVA-139, Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik, Berlin (hierna BstU). De bron van dit rapport is waarschijnlijk Ludwig Bress, een Stasi IM (*Inoffizieller Mitarbeiter*) die in die tijd voor Kernig werkte.

<sup>24</sup> 'Aufklärung einer verstärkten Koordination gegnerischer geheimdienstlicher, militärischer und staatlicher Stellen mit den Zentren und Einrichtungen der politisch-ideologischen Diversion und eine erhöhte Einflussnahme auf diese sowie besondere Aktivitäten der Hetze und Verleumdung gegen die DDR und andere sozialistische Staaten' 'Befehl Nr. 40/68 über die Durchführung politisch-operativer Massnahmen zur Ausschaltung des Überraschungsmomentes und um rechtzeitigen Erkennen einer akuten Kriegsgefahr', 2 december 1968, MfS-BdL, Dok-1509, BStU; 'Interdok Den Haag', 16 juli 1969, MfS-HA II, No. 33802, BStU.

<sup>25</sup> Henry Kissinger, *The White House Years* (Boston: Little, Brown, 1979), p. 99.

<sup>26</sup> Zie Stefanie Waske, *Mehr Liaison als Kontrolle: Die Kontrolle des BND durch Par-*

*lement und Regierung* (Wiesbaden: Vs Verlag, 2008); Erich Schmidt-Eenboom, *Der BND* (Berlijn: ECON Verlag, 1993); Paul Maddrell, 'The Western secret services, the East German Ministry for State Security, and the building of the Berlin Wall', *Intelligence and National Security*, 21 (2006), p. 829-847; Eberhard Blum (codenaam Hartwig), 'Einleitung und Vorschlag für Neuordnung', 24 juli 1968, archief van het Forschungsinstitut für Friedespolitiek e.V., Welheim, Duitsland.

<sup>27</sup> *East-West Confrontation in Africa* (Den Haag: Interdoc, 1966) bevatte bijdragen van David Morison (Central Asian Research Centre, Londen), Roswitha Zastrow, Pieter Lessing, Pierre Alexandre en A.G. Aukes (Afrika Instituut, Den Haag).

<sup>28</sup> 'Accounts' en 'International Interdoc Conference, Cambridge, 22-23 September 1966', dossier: 95 C.H. (Dick) Ellis 1966, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>29</sup> Bijeenkomst met vertegenwoordiger van Johnson, 'Report on visit to London on the 30th and 31st of May, 1967', dossier: 89 Reisverslagen 1961-1968, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>30</sup> Ellis aan Van den Heuvel, 7 november 1969, in bezit van de auteur.

<sup>31</sup> 'Liaison between Power/Johnson & Interdoc', 7 november 1967, dossier: 89 Reisverslagen 1961-1968, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH; 'Joint Management Committee: Special Agenda 31st May 1967', dossier: 107 Common Cause 1964-1971, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>32</sup> Ellis aan Van den Heuvel, 19 januari 1968, dossier: 97 C.H. (Dick) Ellis 1968, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>33</sup> 'Distribution of Interdoc material', zonder datum [1968], dossier: 106 Financiën 1964-1969, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH; Ellis aan Van den Heuvel, 8 maart 1969, File: 98 C.H. (Dick) Ellis 1969, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>34</sup> 'Visit of Mr Ellis to Den Haag on the 14th of february 1968', 'Visit to London 21-23 March 1968', en 'Visit to London on the 30th and 31st of May 1968', dossier: 89 Reisverslagen 1961-1968, Groot-Brittannië (1959-

1985), CC NAH; Hesmondhalgh aan Van den Heuvel, 26 juni 1968, dossier: 97 C.H. (Dick) Ellis 1968, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>35</sup> 'Interdoc UK: Meeting of Board 18.12.68', dossier: 97 C.H. (Dick) Ellis 1968, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>36</sup> Britse ambassade in Den Haag aan IRD, 13 augustus 1968; O'Connor Howe aan Maclaren, 16 augustus 1968; H.H. Tucker (IRD Editorial Section) aan T.J. Trout (Britse ambassade in Den Haag), 5 september 1968, FCO 96/87, documenten van het Information Research Department, National Archives, Londen (hierna: IRD NAL).

<sup>37</sup> T.J. Trout aan Maclaren, 31 december 1968, FCO 95/448, IRD NAL.

<sup>38</sup> Colin Maclaren aan A.H. Campbell (Britse ambassade in Paris), 13 maart 1969, FCO 95/503, IRD NAL.

<sup>39</sup> P. Garran (Britse ambassade in Den Haag) aan B.R. Curson (Britse ministerie van Buitenlandse Zaken), 6 juni 1969; Colin Maclaren aan R.J.T. Trout (Britse ambassade in Den Haag), 7 juli 1969; Trout aan Maclaren, 8 oktober 1969, FCO 95/531, IRD NAL; Ellis aan Van den Heuvel, 28 januari 1969, dossier: 98 C.H. (Dick) Ellis 1969, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH. Het IRD-materiaal werd nog steeds rechtstreeks naar de mensen rond Interdoc gestuurd: Tony Dake, Hornix, De Niet, Mennes, Van Oort, de academicus Alting von Geusau en de journalisten Jérôme Helderling en Henk Hofland.

<sup>40</sup> 'Interdoc', FCO 95/907, IRD NAL.

Interessant genoeg noemt ook Ellis een mogelijke bijeenkomst met het ministerie van Defensie, hetgeen suggereert dat Geyer zijn aandacht verlegt naar de effecten van het studentenradicalisme op de opstelling tegenover de militaire diensten. Dit thema hield Interdoc – en het Duitse ministerie van Defensie – in de vroege jaren zeventig bezig.

<sup>41</sup> 'Interdoc UK: Report on Progress Sept 1969', dossier: 98 C.H. (Dick) Ellis 1969, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH; Ellis aan Van den Heuvel, 3 juni 1969, dos-

sier: 113 Walter Bell 1969-70, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH; Uwe Holl, interview met de auteur, Keulen, 18 december 2005; Stephen Dorril, *MI6* (Londen: Fourth Estate, 2000), p. 51.

<sup>42</sup> Ellis aan Van den Heuvel, 30 december 1969, in bezit van de auteur. Ellis hield nauw contact met William Stephenson ('Intrepid') in Bermuda in zijn tijd bij Interdoc, en probeerde zelfs een verbinding te leggen via de zorgen over de Black Powerbewegingen in het Caraïbisch gebied.

<sup>43</sup> Of Geyer de loop van de geschiedenis daadwerkelijk beïnvloed heeft is een ander verhaal, maar het is duidelijk dat hij bij de deskundigenbijeenkomst over het nieuwe links in maart 1968 in Murnau de kans kreeg om het met iemand van MI6 te bespreken: 'über den Kopf dieses Mannes hinweg, den Gang der Dinge zu beeinflussen.' Geyer aan Von Grote, 21 februari 1968, dossier: 112 W.B. Hesmondhalgh 1968, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH; 'Es scheint mir so, als ob wir nun den durchbruch in England erzielt hätten.' Geyer aan Van den Heuvel, 12 februari 1970, dossier: 66 H.J. Geyer 1965-1972, Duitsland (1958-1978), CC NAH.

<sup>44</sup> Brian Crozier, *Free Agent: The Unseen War 1941-1991* (Londen: HarperCollins, 1993), p. 104-5

<sup>45</sup> Crozier, *Free Agent*, p. 81.

<sup>46</sup> Van den Heuvel aan dr. N. Ørvik, 20 februari 1970, dossier: 163 Algemeen 1967-1976, Noorwegen (1967-1978), CC NAH. In een brief aan Peeters vroeg Van den Heuvel hem letterlijk om tijdens de conferentie op te komen voor degenen die zich verzetten tegen de erkenning van de DDR, om tegenwicht te bieden aan de meerderheid die vóór zou zijn – een teken des tijds. Van den Heuvel aan Peeters, 20 februari 1970, dossier: 143 F. Peeters 1965-1970, België (1961-1977), CC NAH.

<sup>47</sup> Gunhild Bohm-Geyer, interviews met de auteur, Würthsee, 4 juli 2008 en 12 juli 2011. Zie Rolf Geyer, *Entspannung, Neutralität, Sicherheit* (Osnabruck: Verlag A. Fromm, 1970) en 'Der Deutsche im Spannungsfeld psychopolitischer Vorgänge', *Po-*

*litische Studien: Monatschrift für Zeitgeschichte und Politik* (1975), p. 369-376 voor een beknopte samenvatting van Geyers gedachtegoed over de negatieve consequenties voor het Westen van een detenteproces dat zich vooral zou bezighouden met de belangen van het Sovjetblok.

<sup>48</sup> Geyer aan Van den Heuvel, 20 december 1972, dossier: 66 H.J. Geyer 1965-1972, Duitsland (1958-1978), CC NAH.

<sup>49</sup> Dietmar Töppel werd stafchef voor de DDR-sectie in het hoofdkwartier van de BND, terwijl Peter Becker, die de beslissing om IIIF te ontmantelen beschouwde als een arrogante fout van de kant van de SPD, een operationele training volgde en vervolgens posten zou bezetten in Hong Kong, Taiwan, Caïro en Beijing. Voor meer over de Stiftung zie Albrecht Zunker, 'Stiftung Wissenschaft und Politik: Die Neu-Berlinerin', *Handbuch Politikberatung* deel II (2006), p. 363-373.

<sup>50</sup> 'die Erweiterung des Freiheitsraums' 'Betr.: Interdok', 13 April 1970, en 'Gesprek met K. op 14 april 1970 in bijzijn van Dr. Von Grote en Frau von Hassell', dossier: 220 Einde Interdoc 1970-1973, Overige Dossiers betreffende Interdoc, CC NAH.

<sup>51</sup> Blötz aan C.E. Riggert (Volk und Verteidigung), 15 mei 1970, archief van het Forschungsinstitut für Friedes Politik e.V., Welheim, Duitsland.

<sup>52</sup> 'Einer kritischen Situation im Stich gelassen habe.' Geyer aan Van den Heuvel, 11 mei 1970, dossier: 66 H.J. Geyer 1965-1972, Duitsland (1958-1978), CC NAH.

<sup>53</sup> 'Protokoll der Sitzung mit Herrn Wiggers am 2.6.1970, 11.00 Uhr', en Wiggers aan Van den Heuvel, 12 juni 1970, dossier: 220 Einde Interdoc 1970-1973, Overige Dossiers betreffende Interdoc, CC NAH.

<sup>54</sup> 'Herr Wiggers regt an, die Gehälter möglichst nicht bar sondern durch Banküberweisung zu zahlen und beim Abholen grösserer Beträge von der Bank wegen der zunehmenden Unsicherheit Herrn Spruijt durch eine zweite Person begleiten zu lassen (möglichst in einem Fahrzeug).' Het document voor de bijeenkomst toont dat er bedragen werden gebruikt voor 'Interdoc

India' (4000 gulden) en Interdoc Canada (2000 gulden). 'Protokoll der Sitzung mit Herrn Wiggers am 2.6.1970, 11.00 Uhr', dossier: 220 Einde Interdoc 1970-1973, Overige Dossiers betreffende Interdoc, CC NAH.

<sup>55</sup> 'Ein finanzieller Beitrag von amerikanischer Seite muss angestrebt werden'. 'Reorganisation Interdok', september 1970, dossier: 220 Einde Interdoc 1970-1973, Overige Dossiers betreffende Interdoc, CC NAH.

<sup>56</sup> Van den Heuvel aan De Biasi, 22 november 1963, dossier: 136 CESES 1961-1971, Italië (1959-1975), CC NAH.

<sup>57</sup> Zie dossier: 23 EDIZ [Europäisches Dokumentations- und Informations-Zentrum] 1960, Internationale Organisaties, CC NAH.

<sup>58</sup> Interdoc kreeg in Spanje nooit een poot aan de grond, ondanks deze bijeenkomst waar ook hoogleraar filosofie Muñoz Alonso van de universiteit van Madrid, officier Joaquín Sánchez Gabriel van de Generale Staf, de communicatie/informatiedirecteuren van het ministerie van Informatie, de vakbonden en Movimiento aanwezig waren. De Carranza zou ambassadeur worden en kon alleen op afstand contacten leggen, van wie één ervoor zorgde dat Van den Heuvel een brief schreef aan de koning van Spanje, Juan Carlos de Borbón y Borbón, waarin hij aanbood hem Interdoc-tijdschriften toe te zenden (voor een jaarlijkse abonnementsprijs van 12 gulden). Van den Heuvel aan Don Juan Carlos, 11 november 1971, en 'Visit to Madrid from 4-6 February 1969 made by CC van den Heuvel', dossier: 166 Spanje 1964-1974, Overige West-Europese Landen (1964-1976), CC NAH.

<sup>59</sup> Lombardo was bij Interdoc gekomen via de Belg Florent Peeters.

<sup>60</sup> Enkele van Waldmans papers zijn 'Canada's Attitude towards Detente and Neutrality' (National Views on Neutrality and East-West Detente, Deidesheim, september 1969) en 'Political Radicalism and Defence: The Situation in North America' (Radicalism and Security, Noordwijk, april 1970). Voor meer over Waldman en Gehlen zie James Critchfield, *Partners at the Creation:*

*The Men behind Postwar Germany's Defense and Intelligence Establishments* (Anapolis, MA: Naval Institute Press, 2003), p. 31-41.

<sup>61</sup> Wolfgang Höpker, *Wie rot ist das Mittelmeer? Europas gefährdete Südflanke* (Stuttgart: Seewald, 1968)

<sup>62</sup> 'Soviet Activities in the Mediterranean', Internationale Interdoc-conferentie, Rimini, Italië, 16-18 oktober 1970, in bezit van de auteur.

<sup>63</sup> Aanwezig waren Kernig, Lades, Hoheisel, Holl, Von Hassell, IIF-researcher Albert von Weiss, Rolf Buchow, Von Grote, secretaris Von Freier van de Arbeidsgruppe, Hornix, Van den Heuvel, De Niet, Elles en Bell. Dick Ellis moest de bijeenkomst missen vanwege de slechte gezondheid van zijn vrouw. 'Protokoll der ordentlichen Vorstandssitzung von Interdoc in Rimini am 19 Oktober 1970 9.00-11.00 Uhr', dossier: 220 Einde Interdoc 1970-1973, Overige Dossiers betreffende Interdoc, CC NAH.

<sup>64</sup> Van den Heuvel aan Ulmer, 8 oktober 1970, dossier: 154 Schweizerischer Aufklärungsdienst 1961-1974, Zwitserland (1961-1975), CC NAH.

<sup>65</sup> 'Ich bin daher auch der Auffassung, dass sich die Ziele von Interdoc gut in die Gedanken der deutschen Ostpolitik hineinügen, indem sie auf der einen Seite eine realistische Analyse der Ost-West-Problematik und auf der anderen Seite eine Förderung der Ost-West-Kontakte beinhalten.' Van den Heuvel aan Ehmke, 10 november 1970, en Schlichter (Bondskanselierij) aan Van den Heuvel, 3 december 1970, dossier: 220 Einde Interdoc 1970-1973, Overige Dossiers betreffende Interdoc, CC NAH.

<sup>66</sup> 'Eine leitenden Herrn des französischen Dienstes'. 'Besprechung mit dem Präsidenten des BND am 3.12.1970, 17.10-17.40 Uhr', Van den Heuvel aan Wessel, 10 december 1970, en Wessel aan Van den Heuvel, 14 februari 1972, dossier: 220 Einde Interdoc 1970-1973, Overige Dossiers betreffende Interdoc, CC NAH.

<sup>67</sup> Couwenberg hield de leerstoel, die nog bestaat dankzij de financiering door zijn stichting Civis Mundi, van 1971 tot 1995.

<sup>68</sup> 'Falls keine befriedigende Lösung hin-

sichtlich der westdeutschen finanziellen Zuschüsse zur Unterstützung der Arbeit von Interdoc gefunden werde, würde Interdoc nach Auffassung der beteiligten westdeutschen Politologen in verstärktem Masse aus mitteln des amerikanischen Geheimdienstes finanziert, was die Zusammenarbeit zwischen Interdoc und westdeutschen Gruppen erschweren würde'. 'Information über die finanzielle Situation und analytische Materialien des Internationalen Dokumentations- und Informationszentrums (Interdoc), Den Haag', 1971, MfS, HVA 180, BstU.

<sup>69</sup> Van den Heuvel aan Kernig, 11 januari 1972, in bezit van de auteur.

<sup>70</sup> 'Memorandum m.t.b. de huidige precare financiële situatie van Interdoc (en daarvoor ook het Oost-West Instituut)', en Van den Heuvel aan Hoheisel, 1 augustus 1972, dossier: 220 Einde Interdoc 1970-1973, Overige Dossiers betreffende Interdoc, CC NAH; Van den Heuvel aan Bell, 18 juli 1972, dossier: 115 Walter Bell 1972, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>71</sup> Einthoven aan Bernhard, 4 september 1972, Van den Heuvel aan Thompson, 1 augustus 1972, en Van den Heuvel aan Ehmke, 10 augustus 1972, dossier: 220 Einde Interdoc 1970-1973, Overige Dossiers betreffende Interdoc, CC NAH.

<sup>72</sup> 'Vorgängen außerhalb meines Geschäftsbereiches'. Ehmke aan Van den Heuvel, 26 september 1972, dossier: 220 Einde Interdoc 1970-1973, Overige Dossiers betreffende Interdoc, CC NAH. Dit was niet het eind van het verhaal. Een jaar later werd ontdekt dat Ehmke in 1972 DM 50.000 had opgenomen uit een geheim fonds dat beheerd werd door het bureau van de Bondskanselier, precies een dag voordat ditzelfde bedrag aan een CDU-politicus betaald was als omkoopsom om zijn steun te winnen voor de Brandt-coalitie. In het rapport van de *International Herald Tribune* over de zaak werd ook de sterke verdenking uitgesproken dat het fonds 'bedoeld was voor geheime inlichtingenoperaties', en werd opgemerkt dat Ehmke niet in staat was zijn daad goed uit te leggen. Het is

mogelijk dat Ehmke dit geld gebruikt heeft om Interdoc te redden. 'Ehmke Admits Using Secret Funds', *International Herald Tribune*, 6 september 1973.

<sup>73</sup> Een overzicht van eind 1972 noemt twee bedragen uit West-Duitsland: 60.000 gulden (Ehmke) en 30.000 gulden (waarschijnlijk van Kernig). De inkomsten in dat jaar bedroegen 233.000 gulden, en de kosten bedroegen 270.000 gulden. 'Kort Verslag Oost-West Instituut / Interdoc', 31 december 1972, dossier: 246 Financiën OWI 1969-1979, Financieel beheer, CC NAH.

<sup>74</sup> 'Financial Report 1972 / 1973', dossier: 220 Einde Interdoc 1970-1973, Overige Dossiers betreffende Interdoc, CC NAH.

<sup>75</sup> 'Eine Verbindung zur nachrichtendienstlichen Aufgabe vermieden wird'. 'Geistig-Politische Auseinandersetzung mit dem Kommunismus in Deutschland', 15 oktober 1957, en 'Aufgaben der Arbeitsgruppe VII (als Beispiel für das vorgeschlagene Studienbüro)', dossier B 137, collectie 16429, Bundesministerium für gesamtdeutsche Fragen, Nationale Archiven, Koblenz (hierna: NAK).

<sup>76</sup> 'Anglo-German Information Talks', 23-24 oktober 1961, FO 1110/1372, IRD NAL. Hoewel de Muur het aantal vluchtelingen uit de DDR drastisch verlaagde en daarmee een waardevolle bron van inlichtingen afkapte, verhoogde dit ook de status van de radio-uitzendingen vanuit West-Berlijn als belangrijkste middel om de Oost-Duitsers te bereiken. R.M. Russell, 'Berlin as A Centre for Information Operations', 1 november 1961, FO 1110/1372, IRD NAL.

<sup>77</sup> SOEV Jaarverslag 1963, p. 10.

<sup>78</sup> Wolfgang Buchow, interview met de auteur, Neuss, 10 januari 2007.

<sup>79</sup> 'Reis Amsterdam-München-Zürich-Bern-Genève-Amsterdam', januari 1962, dossier: 151 Reisverslagen 1961-1967, Zwitserland (1961-1975), CC NAH.

<sup>80</sup> Stefan Creuzberger, *Kampf für die Einheit. Das gesamtdeutsche Ministerium und die politische Kultur des Kalten Krieges 1949-1969* (Dusseldorf: Droste, 2008), p. 279-286; Sonja Krämer, 'Westdeutsche Propaganda im Kalten Krieg: Organisationen

und Akteure', in Jürgen Wilke (red.), *Pressepolitik und Propaganda. Historische Studien vom Vormärz bis zum Kalten Krieg* (Keulen: 1997), p. 333-371.

<sup>81</sup> 'Auszug aus dem GM Bericht "Heinz", zonder datum [1953], "Auszug aus dem Bericht des GM "Heinz"', zonder datum [1954], 'Bericht über die technische Durchführung der Verteilung von SED-Oppositions-Material nach dem Gebiet der DDR', zonder datum [1955?], MfS, AOP 110/61 en 110/61 Teilvorgang 5, BStU.

<sup>82</sup> 'Da die Mitglieder dieses Kreises zum grössten Teil Heimat-vertriebene sind, war die Thematik dieser Gespräche von vornherein bestimmt, nämlich: Ostpolitik' en 'Herr Buchow ist ein von Natur aus sehr verschlossener Mensch, mehr ein wissenschaftlicher Analytiker und sagt nie mehr, als zur direkten Arbeit notwendig ist.' 'Bericht über die Arbeit der Arbeitsgemeinschaft für Ostfragen ev. (liquidiert) und der SED Opposition,' 5 december 1955, MfS, 110/61 Teilvorgang 5, BStU.

<sup>83</sup> 'Anhang zum Beschluss über das Anlegen des zentralen Operativ-Vorganges "Reichskanzler"', zonder datum, 'Bereitstellung von verdächtigen Personen', 29 juni 1959, 'Teilvorgang V des Zentralen Operativvorganges "Reichskanzler"', 23 juli 1962, MfS, 110/61 en 110/61 Teilvorgang 5, BStU.

<sup>84</sup> Wolfgang Buchow, interview met de auteur, Neuss, 10 januari 2007.

<sup>85</sup> 'Es hat sich herausgestellt, dass ein Berlinbesuch insbesondere für junge Menschen eine Art "praktische Untersuchung am Objekt" ermöglicht, nämlich was es für alle Lebensbereiche bedeutet, wenn zwei verschiedene Ideologien sich auf engem Raum berühren. [...] Praktischen Anschauungsunterricht im Gesamtzusammenhang der Ost-West Problematik zu bieten ist das Anliegen unserer Tätigkeit in Berlin.' Holl aan H. Schiffer, 5 maart 1970, Interdoc Youth: Correspondentie (hierna: IY), in bezit van de auteur.

<sup>86</sup> Oost-West Instituut: Jaarverslag 1969, p. 26. De Denen waren bijzonder actief, en stuurden in 1968-1969 verschillende groepen politici, journalisten, vakbondsleden,

legerofficieren en landweertroepen, en academici (van het Noord-Europese Landbouwcollege in Odense, een instituut met goede connecties in de ontwikkelingslanden) naar de Berlijnse seminars.

<sup>87</sup> Holl aan J.H.R.D. van Roijen (examencommissie voor de diplomatieke dienst), 5 juni 1970, IY.

<sup>88</sup> Rolf Buchow aan de Deutsche Arbeitsgruppe, 3 mei 1968, dossier: 68 Interdoc Berlin 1967-1968, Duitsland (1958-1978), CC NAH. Er zijn zeker tekenen dat de Nederlandse studenten de reises beschouwden als weinig meer dan een vakantie. Holl voelde zich geroepen om Engelpop-Gastelaars, die verantwoordelijk was voor de Oost-Westbetrekkingen bij de SIB (en die eind 1969 met Lades in Erlangen ging studeren), dat 'bei Entsendung zukünftiger Gruppen, der betreffende Leiter die Gruppe zu grösserer Disziplin (Pünktlichkeit und Vollzähligkeit bei den Vorträgen) anhalten müsse als dies im Juli 69 der Fall war.' Holl aan Engelpop-Gastelaars, 10 september 1969, IY.

<sup>89</sup> Rolf Buchow aan de Deutsche Arbeitsgruppe, 3 mei 1968, dossier: 68 Interdoc Berlin 1967-1968, Duitsland (1958-1978), CC NAH; Van den Heuvel aan dr. Krättschell, 29 april 1976, dossier: 72 Europäische Akademie 1974-1976, Duitsland (1958-1978), CC NAH.

<sup>90</sup> Interdoc: Progress Report 1969, Den Haag, p. 9.

<sup>91</sup> Holl aan Henri Starckx, 13 januari 1969, IY.

<sup>92</sup> Holl aan Löwenthal, 3 september 1970, en Holl aan K. Gould (BBC), 18 september 1970, IY. Bad Marienberg werd geregeld via Herbert Scheffler, bestuurslid van het Europa Haus en hoofd van de afdeling Duitsland van de Deutsche Welle. Scheffler had oprechte belangstelling getoond voor IY en was van plan de conferentie zelf bij te wonen.

<sup>93</sup> 'Die Frage des Verhältnisses zwischen Interdoc und Interdoc Youth ist damit irrelevant geworden'. Holl aan Von Geysso, 29 oktober 1970, IY.

<sup>94</sup> Uwe Holl, interview met de auteur, Keulen, 18 december 2005.

<sup>95</sup> 'Viel zu weitgefasst, viel zu vage und weicht ab von dem eigentlichen Anliegen, um das es geht: das Ost-West Verhältnis'.

'Probleme im Zusammenhang mit Interdoc-Jugend', 21 september 1970, dossier: 220 Einde Interdoc 1970-1973, Overige Dossiers betreffende Interdoc, CC NAH.

<sup>96</sup> 'Sollte wieder eine finanzielle Basis gefunden werden, ist geplant, IY als von Interdoc getrennte Organisation auch unter anderen Namen zu errichten.' Holl aan Von Geysso, 29 oktober 1970, IY.

<sup>97</sup> Holl aan IY bestuursleden, 11 november 1970, IY.

<sup>98</sup> 'Draft for Interdoc Youth's possible activities after 1st January 1971', november 1970, IY.

<sup>99</sup> Holl aan Paust, 12 november 1970, IY.

<sup>100</sup> Holl aan G. Scheer, 16 december 1970, en 'Protocol of the meeting in Erlangen', 11 december 1970, dossier: 219 Interdoc Youth 1969-1970, Overige Dossiers betreffende Interdoc, CC NAH.

<sup>101</sup> Wolfgang Buchow herinnert zich een bijeenkomst rond 1980 'om een nieuwe start te maken' met het IY-concept, maar de details van deze bijeenkomst, die blijkbaar plaatsvond in Nederland, zijn onduidelijk. Wolfgang Buchow, interview met de auteur, Neuss, 10 januari 2007.

<sup>102</sup> 'Report on a Visit to Berlin, juli 10-11, 1972', dossier: 220 Einde Interdoc 1970-1973, Overige Dossiers betreffende Interdoc, CC NAH.

<sup>103</sup> Wolfgang Buchow, interview met de auteur, Neuss, 10 januari 2007.

## Hoofdstuk 7

<sup>1</sup> C.C. van den Heuvel, interview met de auteur, Den Haag, 18 september 2002.

<sup>2</sup> 'National Strategy Information Center Inc', ongedateerd pamflet. Zie ook RightWeb, van Political Research Associates, op <<http://rightweb.irc-online.org/gw/2806.html>> (12 februari 2009).

<sup>3</sup> Frank R. Barnett, 'A Proposal for Political Warfare', *Military Review* (maart 1961), p. 3.

<sup>4</sup> Ellis aan Van den Heuvel, 20 februari

1966, dossier: 95 C.H. (Dick) Ellis 1966, Groot-Brittannië (1959-1985), archief van C.C. van den Heuvel, Nationale Archieven, Den Haag (hierna: CC NAH). Ellis had ook zijn contact met 'Intrepid' William Stephenson in stand gehouden gedurende diens verblijf na de Tweede Wereldoorlog op Bermuda, en heeft geprobeerd om contacten te leggen tussen de man die vroeger aan de British Security Coordination verbonden was geweest en Interdoc met betrekking tot de Cubaanse activiteiten in het Caraïbisch gebied.

<sup>5</sup> Van den Heuvel aan Geyer, 5 mei 1966, 66 H.J. Geyer 1965-1972, Duitsland (1958-1978), CC NAH; Van den Heuvel aan Ellis, 25 maart 1966, dossier: 95 C.H. (Dick) Ellis 1966, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>6</sup> Vaccari aan Van den Heuvel, 11 november 1964, dossier: 132 Algemeen 1964-1965, Italië (1959-1975), CC NAH. In een memo aan Van den Heuvel (in bezit van de auteur), gedateerd op 1 juni 1966, waarschijnlijk van Cleveland Cram, indertijd het hoofd van de CIA in Den Haag, staat: 'Barnett heeft een lange carrière achter de rug in het anticommunisme, en hij was aan het begin van de jaren vijftig een van de meest vurige voorstanders van het Vrije Slavische Legioen.'

<sup>7</sup> Van den Heuvel aan Vaccari, 23 juni 1966, dossier: 133 Algemeen 1966-1967, Italië (1959-1975), CC NAH.

<sup>8</sup> Van den Heuvel aan Ellis, 25 juli 1966, dossier: 95 C.H. (Dick) Ellis 1966, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>9</sup> Uwe Holl, interview met de auteur, Keulen, 18 december 2005; Bell aan Van den Heuvel, 21 april 1972, dossier: 115 Walter Bell 1972, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>10</sup> Ellis aan van den Heuvel, 17 november 1966, dossier: 95 C.H. (Dick) Ellis 1966, Groot-Britannië (1959-1985), CC NAH; Van den Heuvel aan Baeder, 11 oktober 1966, dossier: 150 Algemeen 1961-1970, Zwitserland (1961-1975), CC NAH.

<sup>11</sup> 'Bezoek Vaccari 6 oktober 1966', en Van den Heuvel aan Vaccari, 10 oktober

1966, dossier: 133 Algemeen 1966-1967, Italië (1959-1975), CC NAH.

<sup>12</sup> Van den Heuvel aan Ellis, 14 november 1966, dossier: 95 C.H. (Dick) Ellis 1966, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>13</sup> 'Report on a visit to Interdoc UK on 7 and 8 December 1966', dossier: 89 Reisverslagen 1963-1968, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>14</sup> Ellis aan Van den Heuvel, 17 november 1966, dossier: 95 C.H. (Dick) Ellis 1966, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH; Brian Crozier, *Free Agent: The Unseen War 1941-1991* (Londen: HarperCollins, 1993), p. 90. Voor meer over Scaife, zie Karen Rothmeyer, 'Citizen Scaife', in David Weir en Dan Noyes, *Raising Hell* (Reading MA: Addison-Wesley, 1983), p. 53-90.

<sup>15</sup> 'Background Paper: East-West Trade, Visit of Chancellor Erhard, december 28-29 1963', 19 december 1963, document vrijgegeven 31 mei 1984, Declassified Documents Reference System (hierna: DDRS); Ian Jackson, *The Economic Cold War: America, Britain, and East-West Trade* (Basingstoke: Palgrave, 2001).

<sup>16</sup> Zbigniew Brzezinski, interview met Paige Mulhollan, 12 november 1971, Reel 5, Part I: White House and Executive Departments, Oral Histories of the Johnson Administration 1963-1969, University Publications of America.

<sup>17</sup> John Dumbrell, *President Lyndon Johnson and Soviet Communism* (Manchester: Manchester University Press, 2004), p. 33, 44-45, 165-166.

<sup>18</sup> 'Economic Pressure for Change in Eastern Europe', CIA Intelligence Memorandum, maart 1968, document vrijgegeven 7 september 2000, DDRS.

<sup>19</sup> Bennett Kovrig, *Of Walls and Bridges: The United States and Eastern Europe* (New York: New York University Press, 1991), p. 109, 247-251.

<sup>20</sup> J. Wilczynski, *The Economics and Politics of East-West Trade* (Londen: Macmillan, 1969), p. 21.

<sup>21</sup> Hoewel de export van de VS naar Oost-Europa toenam, bedroeg die in 1967 nog maar 0,3 procent van de wereldwijde ex-

port naar de regio. Zie Kovrig, *Of Walls and Bridges*, p. 251.

<sup>22</sup> Mose Harvey, *East-West Trade and United States Policy* (New York: National Association of Manufacturers, 1966), p. 121-128, 155-171.

<sup>23</sup> Van den Heuvel aan Hesmondhalgh, 11 juli 1968, dossier: 112 W.B. Hesmondhalgh 1968, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>24</sup> In de studie werd wel opgemerkt: 'Tot op de dag van vandaag wordt het beleid van de VS gekenmerkt door een dogmatische houding', hetgeen grotendeels veroorzaakt werd door de oorlog in Vietnam. Pieter Koerts en Jean de Vries, *East-West Trade: Problems and Prospects* (Den Haag: Oost-West Instituut, 1967), p. 14.

<sup>25</sup> Ellis aan van den Heuvel, 6 februari 1967, dossier: 96 C.H. (Dick) Ellis 1967, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>26</sup> Ellis aan van den Heuvel, 15 februari 1967, dossier: 96 C.H. (Dick) Ellis 1967, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>27</sup> Ellis aan van den Heuvel, 15 mei 1967, dossier: 96 C.H. (Dick) Ellis 1967, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH; 'Visit to Zürich-Bern-Milano 20-23 March 1967', dossier: 151 Reisverslagen 1961-1967, Zwitserland (1961-1975), CC NAH. Zie ook Ellis aan Van den Heuvel, 28 januari 1969, dossier: 98 C.H. (Dick) Ellis 1969, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH, waar Ellis opnieuw refereert aan een voorstel voor een bijeenkomst in Den Haag over handel tussen Oost en West.

<sup>28</sup> Over de omstandigheden van zijn deelname aan het IVP, zie G. Scott-Smith, *Networks of Empire: The US State Department's Foreign Leader Program in the Netherlands, France, and Britain 1950-1970* (Brussel: Peter Lang, 2008) p. 296-297.

<sup>29</sup> C.C. van den Heuvel, interview met de auteur, Den Haag, 6 augustus 2002.

<sup>30</sup> Donald Norland, correspondentie met de auteur, 3 juli 2002.

<sup>31</sup> Ambassade van de VS aan het Department of State, 17 april 1967, en 'Planning Mr Cornelis C. van den Heuvel', 29 mei 1967, begunstigde dossier: C.C. van den

Heuvel, archief van het Governmental Affairs Institute, Washington DC (hierna: GAI).

<sup>32</sup> C.C. van den Heuvel, 'Report on a visit to the United States', 26 juni-5 augustus 1967, GAI.

<sup>33</sup> Ibid. p. 26.

<sup>34</sup> 'Visit of Mr C.C. van den Heuvel', 8 augustus 1967, dossier: Algemene correspondentie 1967, Band C1556, archief van de Ford Foundation, New York.

<sup>35</sup> Mennes aan F.Th. Witkamp, 19 augustus 1964, en Witkamp aan de SOEV, 19 oktober 1964, dossier: 256 Nederlands Centrum van Directeuren 1963-1964, Nederland, CC NAH; 'Delegatie van NCD naar Sowjetunie', 4 september 1964; F.Th. Witkamp en H.J. Aben, *Oriëntatie in de Sowjetunie* (NCD, 1965); Corinna Unger, *Ostforschung in Westdeutschland. Die Erforschung des europäischen Ostens und die Deutsche Forschungsgemeinschaft, 1945-1975* (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2007), p. 147, 181.

<sup>36</sup> Van den Heuvel had al in 1961 aan het Studienbureau bericht dat de eerste Nederlandse handelsmissie naar de Sovjet-Unie het voorgaande jaar vertrokken was om te proberen het Nederlandse handelstekort in Moskou ter bespreking te brengen. De algemene houding van het Nederlandse bedrijfsleven was dat de handel kon bijdragen aan het samenkomen van het Westen en de Sovjet-Unie, en dat China bovendien een grotere bedreiging vormde. 'Bericht Nederlande', zonder datum [september 1961], dossier: 16431, collectie: B 137, archief van het Bundesministerium für gesamtdeutsche Fragen, Nationale Archieven, Koblenz.

<sup>37</sup> Robert Hutchinson, *Their Kingdom Come: Inside the Secret World of Opus Dei* (NY: Doubleday, 1997) p. 153-158.

<sup>38</sup> Van den Heuvel, 'Report on a visit to the United States', GAI.

<sup>39</sup> Interessant genoeg was het nummer over radicalisme erg populair bij Shell, dat 115 exemplaren kocht om onder het management te verspreiden. 'Aan C Van H', 6 augustus 1970, dossier: Correspondentie, Oost-West 1961-1971 (hierna Oost-West 1961-1971), in bezit van de auteur.



<sup>40</sup> 'Contact Report', 11 oktober 1966, Gehlen, Reinhard, deel 5, doos 40, Entry ZZ-18, RG 263 Dossiers van de Central Intelligence Agency, Nationale Archieven, College Park.

<sup>41</sup> Van den Heuvel aan Ellis, 29 december 1966, dossier: 95 C.H. (Dick) Ellis 1966, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>42</sup> C.C. van den Heuvel (red.), *Vietnam: Aspects of a Tragedy* (Alphen aan de Rijn: Samson, 1967)

<sup>43</sup> M.J.W.M. Broekmeijer, *South Vietnam: Victim of Misunderstanding* (Bilthoven: H. Nelissen, 1967).

<sup>44</sup> Max Nord, *Vietnam is our World* (Den Haag: Interdoc, 1970).

<sup>45</sup> Van Oort aan de ambassadeur van Zuid-Vietnam in Groot-Brittannië, 1 april 1968, dossier: 182 Zuid-Vietnam 1966-1972, Diverse Oost-Aziatische Landen (1963-1975), CC NAH; Van Oort aan Ernst van der Beugel, 16 februari 1968, dossier 7: Privé-correspondentie 1963-67, archief van E.H.van der Beugel, inventarisnr. 2.21.183.08, collectie 357, Nationale Archieven, Den Haag.

<sup>46</sup> Dossier: 262 Stichting Azië Instituut 1968-1975, Nederland, CC NAH; Oost-West Instituut: Jaarverslag 1969, p. 12.

<sup>47</sup> 'Memorandum', 15 december 1972, en Kerwich Verschuur aan Van den Heuvel, 24 mei 1973, dossier: 273 Sun Yat-Sen Center 1972-1973, CC NAH; George Embree, interview met de auteur, Den Haag, 21 oktober 2004.

<sup>48</sup> Van den Heuvel aan Hernandez, 26 februari 1968, dossier: 180 South Korea 1966-1975, Diverse Oost-Aziatische Landen (1963-1975), CC NAH.

<sup>49</sup> Het ultieme onderzoek naar de WACL moet nog steeds geschreven worden. Scott Anderson en Jon Lee Anderson, *Inside the League: The Shocking Expose of How Terrorists, Nazis, and Latin American Death Squads Have Infiltrated The World Anti-Communist League* (New York: Dodd, Mead & Co, 1986); Ross Koen, *The China Lobby in American Politics* (New York: Harper & Row, 1974 [1960]); correspondentie met Pierre Abramovici, 28 november 2011 en 10 januari 2012.

<sup>50</sup> De eerste contacten werden gelegd met professor D.G. Kotzé van de universiteit van Stellenbosch, en met de National Council against Communism, een actiecomité dat in 1964 was opgericht door vertegenwoordigers van de protestantse kerken. In juli 1969 werd er via Eindhoven een regeling getroffen met generaal Van den Bergh, hoofd van het Bureau of State Security (BOSS), dat de Interdoc-tijdschriften via de ambassade in Den Haag aan de Zuid-Afrikaanse dienst zouden worden toegezonden. Zie 'Bezoek van de heren M.C.W. Geldenhuys en Brand, Zuid-Afrika, op 9-7-69 aan de heer Eindhoven in Lunteren', dossier: 201 Zuid Afrika 1962-1979, Afrika (1962-1979), CC NAH.

<sup>51</sup> Pater van Gestel aan Eindhoven, 29 maart 1962, dossier: 206 Latijns Amerika 1962-1974, Overige Niet-Communistische Landen (1962-1974), CC NAH.

<sup>52</sup> Interdoc: Voortgangsrapport 1968, Den Haag, p. 3; Interdoc: Voortgangsrapport 1969, Den Haag, p. 1.

<sup>53</sup> Chamieh aan Von Hassell, 22 december 1967, dossier: 198 Libanon 1967-1973, Overige Aziatische Landen (1966-1976), CC NAH.

<sup>54</sup> De enige brochure die beschikbaar was, was *The Muslim Peoples in the Soviet Union* van Abdullah Al-Qadiri (misschien een pseudoniem van een BND-onderzoeker), en die door Chamieh werd beschouwd als nuttig, maar verouderd. Chamieh aan Von Hassell, 24 februari 1968, Chamieh aan Van den Heuvel, 6 maart 1968, en Van den Heuvel aan Chamieh, 29 april 1968, dossier: 198 Libanon 1967-1973, Overige Aziatische Landen (1966-1976), CC NAH.

<sup>55</sup> 'Soviet Activities in the Mediterranean', Internationale Interdoc-conferentie, Rimini, Italië, 16-18 oktober 1970, in bezit van de auteur.

<sup>56</sup> Zie Etsuo Kohtani, *The Recent Internationaal Communist Movement: Review of the Khrushchev Line* (Tokio: Public Security Investigation Agency, 1962).

<sup>57</sup> Zie dossier: 179 Etsuo Kohtani 1967-1973, Japan (1963-1973), CC NAH.

<sup>58</sup> William Glenn Gray, *Germany's Cold*

*War: The Global Campaign to Isolate East Germany, 1949-1969* (Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press, 2003), p. 215.

<sup>59</sup> 'Sein Material ist begrenzt verwertbar' 'Protokoll der Interdok-Vorstandssitzung in Freiburg/Brsg. "Schauinsland" am 27. April 1967', dossier: 224 Statutes 1962-1987, Organisatie, CC NAH. Swarup stond op de lijst als een van de sprekers tijdens de geannuleerde *Inform*-conferentie van september 1963.

<sup>60</sup> Agarwala was niet de enige uit deze regio die in *Orientierung* publiceerde. Nirmal Singh, directeur van het Namgyal Institute of Tibetology van Sikkim, schreef ook het artikel 'How Chinese was China's Tibet Region?' Zie dossier: 188 Algemeen 1967-1968 en 190 Rama Swarup 1967-1969, India (1967-1976), en dossier: 195 Sikkim 1967-1970, CC NAH.

<sup>61</sup> 'Protokoll der Interdok-Vorstandssitzung in Freiburg/Brsg. "Schauinsland" am 27. April 1967', dossier: 224 Statutes 1962-1987, Organisatie, CC NAH.

<sup>62</sup> Einthoven aan Ellis, 29 oktober 1968, dossier: 97 C.H. (Dick) Ellis 1968, Groot-Brittannië, CC NAH.

<sup>63</sup> H. Sitompoel, 'Memo', 14 januari 1969, Dharmawan Tjondonegro en Domingus Nanlohy, 'Outline', zonder datum [1970], en 'Report by Hasan Sastraatmadja' [hoofdredacteur *Nusantara*], juni 1970, dossier: 175 Nusantara 1967-1970, Indonesië (1966-1977), CC NAH.

<sup>64</sup> 'Program Proposal for Mr. Oejeng Soewargana', 12 mei 1969, Soewargana aan Einthoven en Broekmeijer, 24 augustus 1970, en A.C.A. Dake aan Soewargana, 27 februari 1971, dossier: 176 Oejeng Soewargana 1968-1977, Indonesië (1966-1977), CC NAH. Dake, compagnon van Van den Heuvel in de jaren zeventig, zorgde via de Stichting Vredesfonds voor een bedrag van 2000 gulden (hij was daar indertijd penningmeester) voor het bezoek aan Nederland van Soewargana, en uit Interdoc-middelen kwam nog eens 2000 gulden.

<sup>65</sup> 'Indonesië-Conferentie van het Oost-West Instituut', Oost-West 1961-1971;

Louis Einthoven, *Tegen de stroom in* (Apeldoorn: Semper Agendo, 1974), p. 243-244.

<sup>66</sup> Van den Heuvel aan Vaccari, 21 november 1967, dossier: 133 Algemeen 1966-1967, Italië (1959-1975), CC NAH.

<sup>67</sup> Verslagen van eerder in 1968 wijzen erop dat een Britse delegatie (met professor Michael Kaser als belangrijkste spreker) werd samengesteld voor 'de Wenen-conferentie', maar Van den Heuvel deed ontwikkend toen er naar verdere details werd gevraagd, en dit spoor loopt dood. 'May 1968' to London on the 30th and 31st of May 1968', dossier: 89 Reisverslagen 1963-1968, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH; Hesmondhalgh aan Van den Heuvel, 16 augustus 1968, dossier: 112 W.B. Hesmondhalgh 1968, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>68</sup> Crozier aan Donald Tyerman, 20 december 1963, doos 2: Persoonlijke correspondentie 1958-65, archief van Brian Crozier, Hoover Institution Archives.

<sup>69</sup> Crozier, *Free Agent*, p. 90.

<sup>70</sup> Zie 'Conflicting Accounts', *Time Out*, 29 augustus-4 september 1975, p. 5-6, voor een nuttig verslag van de financiering en mensen rondom het IsoC.

<sup>71</sup> Dietmar Töppel, interview met de auteur, München, 3 juli 2008.

<sup>72</sup> Van den Heuvel aan Hesmondhalgh, 5 november 1968, dossier: 112 W.B. Hesmondhalgh 1968, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH; 'een aantal concrete samenwerkings-objecten', Oost-West Instituut: Jaarverslag 1967, p. 26. Over Lovink zie Hans Meijer, "'Op de drempel tussen twee werelden.'" A.H.J. Lovink, de laatste landvoogd van Indonesië', *BMGN / Low Countries Historical Review*, 144 (1999), p. 39-60.

<sup>73</sup> Interdoc Voortgangsrapport 1968, Den Haag, p. 4.

<sup>74</sup> Interdoc Voortgangsrapport 1969, Den Haag, p. 6.

<sup>75</sup> Van den Heuvel aan Ellis, 17 juni 1970, dossier: 100 C.H. (Dick) Ellis 1969-75, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>76</sup> Van den Heuvel aan Crozier, 18 december 1968, en Crozier aan Van den Heuvel,

31 december 1968, dossier: 91 Brian Crozier 1961-1976, Groot-Britannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>77</sup> Crozier, *Free Agent*, p. 90.

<sup>78</sup> Brian Crozier (red.), *We Will Bury You: A Study in Left-Wing Subversion Today* (Londen: Tom Stacey, 1970). Ellis droeg een hoofdstuk bij over Sovjetimperialisme, maar verder was er geen Interdoc-input.

Op een gastenlijst voor een receptie van Common Cause op 21 oktober 1968 staat een indrukwekkende dwarsdoorsnede van Britse CEO's uit de bouw en industrie, zie dossier: 97 C.H. (Dick) Ellis 1968, Groot-Britannië (1959-1985), CC NAH. Over de achtergrond en connecties van Common Cause – en met name over de waarschijnlijkheid van de banden met de CIA – zie Robin Ramsay, *The Clandestine Caucus* (Hull: Lobster, 1996) p. 8-10.

<sup>79</sup> Eind jaren zestig werkte de dochter van Mott, de latere schrijfster Diane Mott Davidson woonachtig in Denver, ook aan de Van Stolkweg 10.

<sup>80</sup> 'Report on a visit to the United States from 11-20 November 1970', dossier: 220 Einde Interdoc 1970-1973, Overige Dossiers betreffende Interdoc, CC NAH.

<sup>81</sup> 'Conflict Confab', *The Times*, 12 december 1970.

<sup>82</sup> Crozier aan Van den Heuvel, 9 juli 1971, dossier: 91 Brian Crozier 1961-1976, Groot-Britannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>83</sup> 'Conférence Interdoc', 27 september 1971, Archief van Georges Albertini, Doos 8 Folder 3, Hoover Institution Archives, Stanford. Van den Heuvel schreef Walter Bell eind 1973 dat de Fransen mogelijk 20.000 gulden zouden bijdragen aan toekomstige Interdoc-operaties, maar dit wordt verder nergens bevestigd. Van den Heuvel aan Bell, dossier: 116 Walter Bell 1973-1974, Groot-Britannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>84</sup> Barnett aan van den Heuvel, 20 januari 1971, Van den Heuvel aan Frank Trager (AAEE), 26 januari 1971, Trager aan van den Heuvel, 4 februari 1971, Van den Heuvel aan Trager, 11 februari 1971, en Trager aan Van den Heuvel, 5 maart 1971, dossier:

116 Walter Bell 1973-1974, Groot-Britannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>85</sup> Frank N. Trager, 'The Wars going on in South East Asia', in *Guerilla Warfare in Asia* (Den Haag: Interdoc, 1971), p. 83.

<sup>86</sup> Van den Heuvel aan Ellis, 6 april en 2 juni 1971, dossier: 100 C.H. (Dick) Ellis 1969-1975, Groot-Britannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>87</sup> 'Minutes of the Interdoc Board Meeting in The Hague, May 12, 1972', dossier: 220 Einde Interdoc 1970-1973, Overige Dossiers betreffende Interdoc, CC NAH.

<sup>88</sup> McMichael aan Van den Heuvel, 3 augustus 1972, dossier: 220 Einde Interdoc 1970-1973, Overige Dossiers betreffende Interdoc, CC NAH.

<sup>89</sup> Van den Heuvel aan Kernig, 11 januari 1972, in bezit van de auteur.

<sup>90</sup> Van den Heuvel aan Crozier, 11 oktober 1971, dossier: 91 Brian Crozier 1961-1976, Groot-Britannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>91</sup> Thompson aan Mott, 23 november 1972, dossier: 120 Brigadier W.F.K. Thompson 1971-1978, Groot-Britannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>92</sup> Geen van hen was in staat aanwezig te zijn. Luns sloeg tactvol af omdat: 'Ik denk dat het ongepast zou zijn voor een verantwoordelijke NAVO-functionaris om over het onderwerp "Wrijving binnen de Alliantie" te spreken.' Van den Heuvel aan W.F.K. Thompson, 1 augustus 1972, dossier: 220 Einde Interdoc 1970-1973, Overige Dossiers betreffende Interdoc, CC NAH; Luns aan Van den Heuvel, 4 september 1972, Reis Amerika 16-19 november 1972 Valley Forge, in bezit van de auteur.

<sup>93</sup> Onder de Duitsers waren Helmut Bohn van Markus-Verlag, Günther Lauterbach van het Institut für Gesellschaft und Wissenschaft van Lades, Gerhard Merzlyn van Haus Rissen, Günther Scheer van de Deutscher Gewerkschaftsbund, Rudolf Rothe van het ministerie van Defensie, de schrijver Manfred Obst en Holl. Onder de Nederlanders waren Couwenberg, Dake, Van Eeghen, Van Ketwich Verschuur, Hornix en De Niet. Onder de Engelsen waren Bell, Anthony Hartley, Kenneth MacKen-

zie van *The Economist*, parlementslid Carol Mather, S.W.B. (Paddy) Menaul, Michael Niblock van het onderzoekscentrum van de Conservative Party, Jeremy Russell van Shell, Alan Lee Williams, Harry Welton van de Economic League, W.F.K. Thompson, Ernest Wistrich van de European Movement, Michael Goodwin, Croziers tweede man bij het IsoC en studentenorganisator, later beurshandelaar, Ian Taylor. Dossier: 115 Walter Bell 1972, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>94</sup> 'East-West Negotiations', *Burlington Free Press*, 30 november 1972.

<sup>95</sup> 'Die Stärke und Einheit der westlichen Allianz eine entscheidende Voraussetzung für erfolgreiche Verhandlungen mit dem Osten sei'. 'Information über Situation und Aktivitäten von Interdok', 1972, MfS Hauptverwaltung Aufklärung-90, Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik, Berlin.

<sup>96</sup> 'American-European Relations vis-a-vis Communist Objectives in Europe', 17-18 november 1972, conferentieboekje, p.33-34; Bell aan van den Heuvel, 21 april 1972, dossier: 115 Walter Bell 1972, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH; Van den Heuvel aan Kernig, Lades en Von Grote, 4 december 1972, Reis Amerika 16-19 november 1972 Valley Forge, in bezit van de auteur.

### Hoofdstuk 8

<sup>1</sup> C.C. van den Heuvel, *East-West Confrontation: A Psychological Strategy* (Den Haag: Interdoc, 1967), p. 8.

<sup>2</sup> Van den Heuvel, *East-West Confrontation*, p. 1.

<sup>3</sup> Voor de Amerikaanse kant van dit verhaal, zie Sarah Snyder, *Human Rights Activism and the End of the Cold War: A Transnational History of the Helsinki Network* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011).

<sup>4</sup> Van den Heuvel aan Crozier, 2 mei 1975, dossier: 91 Brian Crozier 1961-1976, Groot-Brittannië (1959-1985), archief van C.C. van den Heuvel, Nationaal Archief,

Den Haag (hierna CC NAH); Oost-West Instituut, Jaarverslag 1973, p. 3. De verklaring dat Interdoc zou worden gereduceerd tot de internationale afdeling van het OWI staat alleen in de Nederlandstalige versie en niet in de Engelstalige versie van het jaarverslag van 1973.

<sup>5</sup> W.F.K. Thompson, 'Dealing with the wolf in the fold', *Daily Telegraph*, 28 augustus 1972.

<sup>6</sup> 'Notulen van de Interdoc Bestuursvergadering in Den Haag op 12 mei 1972', dossier: 220 Einde Interdoc 1970-1973, Overige Dossiers betreffende Interdoc, CC NAH.

<sup>7</sup> Van den Heuvel aan Hoheisel, 1 augustus 1972, dossier: 220 Einde Interdoc 1970-1973, Overige Dossiers betreffende Interdoc, CC NAH.

<sup>8</sup> Het Arbeitskreis had nauwe betrekkingen met de Arbeitsgruppe Volk und Verteidigung, de 'zusterorganisatie' van Hornix' Volk en Verdediging dat ernaar streefde burgers met het leger te verenigen.

<sup>9</sup> Oost-West Instituut, Jaarverslag 1973, p. 4; Van den Heuvel aan J. Kortenhorst (voorzitter, Atlantische Commissie), 3 september 1974, dossier 40: Correspondentie 1974-1976, archief van de Atlantische Commissie, Semi-Statistische Archiefdiensten, ministerie van Defensie, Rijswijk (hierna AC).

<sup>10</sup> De boekhouding van 1978 toont een totaal van 40.000 gulden van Nederlandse bedrijven in plaats van de beloofde 45.000, wat erop duidt dat een ervan de bijdrage heeft verminderd. 'Begroting 1978' en 'Staat van Baten en Lasten 1978', dossier: 246 Financiën OWI 1969-1979, Financieel beheer, CC NAH.

<sup>11</sup> 'Gesprek met de Secretaris-Generaal van Defensie op 26 Jan. 1971', dossier: 277 ministerie van Defensie, Nederland, CC NAH; Micha Kat en Tom Nierop, 'Gegoochel met Geld voor Oorlogsinvaliden', *De Krant op Zondag*, 6 januari 1991, p. 9. In 1973 huurde de interne communicatie-afdeling van de Nederlandse Marine voor het eerst het OWI in om bij te dragen aan haar trainingsprogramma.

<sup>12</sup> Daniel McMichael gaf in maart 1976 te kennen dat 'ik niet zeker weet hoe wij be-

hulpzaam kunnen zijn bij uw verschillende ondernemingen', wat duidt op een gebrek aan consensus over Van den Heuvels activiteiten. Een andere bron zou via Edward J. Rozek van de Edward Teller Stichting kunnen zijn gekomen, een contact van Jeremy Russell van Shell, maar het is onduidelijk of de Stichting ooit fondsen heeft geleverd. Dossier: 246 Financiën OWI 1969-1979, Financieel beheer, CC NAH; Van den Heuvel aan Bell, 6 juli 1973, en Van den Heuvel aan Bell, 30 juli 1974, dossier: 116 Walter Bell 1973-1974, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH; McMichael aan Van den Heuvel, 29 maart 1976, dossier: 117 Walter Bell 1975-1980, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>13</sup> 'Nederlands Instituut voor Studie van en Informatie over Oost-West Betrekkingen (Oost-West Instituut)', z.d. [1978], in het bezit van de auteur; Bell aan Van den Heuvel, 10 november 1973, dossier: 116 Walter Bell 1973-74, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH; Van den Heuvel aan Bell, 8 maart 1978, dossier: 117 Walter Bell 1975-80, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>14</sup> 'INTERDOC', brochure, 1973.

<sup>15</sup> 'Staat van Baten en Lasten 1976', dossier: 246 Financiën OWI 1969-1979, Financieel beheer, CC NAH.

<sup>16</sup> Zie E.H. van Eeghen, 'De familie Khailo', in Andre Gerrits (red.), *Een bizar experiment: De lange schaduw van de Sovjet-Unie (1917-1991)* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2001), p. 97; Willem Oltmans, *Zaken Doen* (Baarn: In den Toeren, 1986). Over Dartmouth zie James Voorhees, *Dialogue Sustained: The Multilateral Peace Process and the Dartmouth Conference* (Washington DC: United States Institute of Peace Press, 2002).

<sup>17</sup> Oost-West Instituut, Jaarverslag 1973, p. 4. Het instituut werd opgericht in 1970 en is voornamelijk gericht op het smeden van transatlantische contacten. Belangrijke sponsors zijn het Bondsverband der Duitse Industrie en de Zwisters-Amerikaanse Kamer van Koophandel.

<sup>18</sup> Van den Heuvel aan Häggman, 1 november 1973, dossier: 80 Algemeen 1973-

1978, Zweden (1958-1978), CC NAH; dossier: 145 ASIS 1972-1974, België (1961-1977), CC NAH. Häggman stuurde Major Per Lindgren als contra-infiltratie expert voor de Esso-bijeenkomst. ASIS werd opgericht in 1955 als een organisatie gewijd aan het professionaliseren en verbeteren van de effectiviteit van bedrijfsbeveiligingsystemen, zie <<http://www.asisonline.org/about/history/index.xml>> (11 januari 2012).

<sup>19</sup> Door de jaren heen zijn er andere namen geopperd: *Atlantica*, *Ontmoeting*, *Dialoog*, en *Vrede en Ontwikkeling*. 'Aanvulling: Toekomst "Oost-West"', zonder datum [1969], 'Kort verslag van de Raad van Advies op 26 februari 1970', 2 maart 1970, 'Concentratie van periodieken op het terrein van nationale en mondiale burgerschapsvorming', dossier: Correspondentie, Oost-West 1961-1971 (hierna: Oost-West 1961-1971), in bezit van de auteur.

<sup>20</sup> 'Oprichting vereniging Civis Mundi', zonder datum [1970], 'Mededelingen', 10 november 1970, en 'Kort verslag vergadering Raad van Advies op 17 december 1970', Oost-West 1961-1971.

<sup>21</sup> Oost-West Instituut, Jaarverslag 1971, p. 21-22; Oost-West Instituut, Jaarverslag 1974, p. 4; Willem Couwenberg, interview met de auteur, Rotterdam, 21 oktober 2004.

<sup>22</sup> Over de formatie van de ATA zie Valérie Aubourg, 'Creating the Texture of the Atlantic Community: The NATO Information Service, private Atlantic networks and the Atlantic Community in the 1950s', in V. Aubourg, G. Bossuat, en G. Scott-Smith (red.), *European Community, Atlantic Community?* (Paris: Soleb, 2008), p. 404-405.

<sup>23</sup> Anthony Dake, interview met de auteur, Den Haag, 26 juli 2005.

<sup>24</sup> Remco van Diepen, 'Beschaafd ageren voor de NAVO'. *50 jaar Atlantische Commissie* (Den Haag: Atlantische Commissie, 2002), p. 62-69.

<sup>25</sup> 'Nota van Voorlichtingsadviseur Atlantische Commissie', 1 oktober 1975, en J. Kortenhorst (secretaris) aan de bestuursleden van de Atlantische Commissie, 30 augustus 1974, dossier: 269 Atlantische Commissie

1974-1987, Nederland, CC NAH; L.J. Meiresonne, 'Defensievoorlichting Doorge-licht', 3 februari 1973, dossier: 266 Volk en Verdediging 1971-1978, CC NAH; A.C.A. Dake, 'Information tasks of members of ATA', september 1972, doos 9: 1971-1973 & 1976-1977, AC; Henk Aben, 'Storm om de Atlantische Commissie', *Algemeen Dagblad*, 30 augustus 1975.

<sup>26</sup> 'De Geloofwaardigheid van de NAVO', april 1974, dossier: 269 Atlantische Commissie 1974-1987, Nederland, CC NAH en 'Verslag van de plenaire vergadering', 18 november 1974, doos 10: 1974-1979, AC.

<sup>27</sup> 'Verslag van de vergadering van het Dagelijks Bestuur', 28 juni 1976, doos 10: 1974-1979, AC.

<sup>28</sup> 'Verslag van de vergadering van de Onderwijs Commissie', 3 december 1976, doos 10: 1974-1979, AC.

<sup>29</sup> 'Verslag van de vergadering van het Dagelijks Bestuur', 8 november 1977, doos 9: 1971-1973 & 1976-1977, AC.

<sup>30</sup> 'Voorlichtingsactiviteiten die van 1 september 1974 af door het Oost-West Instituut verzorgd zullen worden', 30 augustus 1974, 'Richtlijnen Voorlichting t.b.v. Atlantische Commissie', 1 oktober 1974, en 'Detente and the Information Policy of the Atlantic Alliance', dossier: 269 Atlantische Commissie 1974-1987, Nederland, CC NADH; 'Verslag van de Vergadering van het Dagelijks Bestuur', 6 juni 1977, doos 9: 1971-1973 & 1976-1977, AC; van Diepen, *Beschaafd ageren voor de NAVO*, p. 76.

<sup>31</sup> 'Bezoek aan Londen, 7-9 juli 1966', dossier: 89 Reisverslagen 1963-1968, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH; Van den Heuvel aan Ellis, 25 juli 1966, dossier: 95 C.H. (Dick) Ellis 1966, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>32</sup> 'Verslag van de vergadering van het Dagelijks Bestuur', 8 december 1977, doos 9: 1971-1973 & 1976-1977, AC; Van den Heuvel aan Bell, 4 september 1972, dossier: 220 Einde Interdoc 1970-1973, Overige Dossiers betreffende Interdoc, CC NAH.

<sup>33</sup> Van den Heuvel aan Bell, 15 maart 1976, dossier: 117 Walter Bell 19758-0, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>34</sup> 'Nota Activiteit Voorlichtingsadviseur Atlantische Commissie', 28 oktober 1975, dossier: 269 Atlantische Commissie 1974-1987, Nederland, CC NAH; 'Doel, taak en opzet van de Atlantische Commissie', Informatiemap, 1975, dossier: 268 Atlantische Commissie 1971-1975, Nederland, CC NAH; 'Advisory Committee on Conference Matters', Oktober 1977, doos 9: 1971-1973 & 1976-1977, AC; C.C. van den Heuvel, 'Veranderende Oost-West-Verhoudingen en Percepties', *JASON*, 1 (december 1975), p. 15; 'Curriculum Vitae', dossier: 242 Rio Praaning 1975-1990, Persoonsdossier, CC NAH; Rio Praaning, interview met de auteur, Brussel, 7 november 2005.

<sup>35</sup> Een van de vroege JASON nieuwsbrieven bevatte een artikel van het pacifistisch-socialistisch parlementslid Fred van de Spek over het militair-industrieel complex, dat leidde tot een kritisch telefoontje van de informatiedienst van de NAVO in Brussel. Winfried van den Muisenbergh, interview met de auteur, Middelburg, 9 januari 2009.

<sup>36</sup> *Jasonde* (verslag van JASON activiteiten), 1976, doos 11: 1971-1976, AC.

<sup>37</sup> 'Verslag van de vergadering van het Dagelijks Bestuur', 22 december 1980, doos 12: 1978 & 1980-1981, AC.

<sup>38</sup> Praaning aan Barend Biesheuvel (voorzitter AC), 17 december 1976, doos 10: 1974-1979, AC.

<sup>39</sup> Max van Weezel, 'ALCM, ICBM, MBFR, Ach, ik heb er zelf ook altijd een zakboekje bij', *Vrij Nederland*, 8 december 1979. In dit gedetailleerde, voorzichtig verwoorde maar duidelijk politiek gemotiveerde artikel schetst Van Weezel Praanings rol en de locatie van de Commissie, volledig uitgaand van de context van het OWI en Interdoc.

<sup>40</sup> Interessant genoeg had Leonid Brezjnev die intentie ook niet. Zie William Bundy, *A Tangled Web: The Making of Foreign Policy in the Nixon Presidency* (New York: Hill & Wang, 1998), p. 255-259.

<sup>41</sup> Crozier aan Van den Heuvel, 5 oktober 1971, en Van den Heuvel aan Crozier, 11 oktober 1971, dossier: 91 Brian Crozier 1961-

1976, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>42</sup> ‘Notulen van de bestuursvergadering in Den Haag op 12 mei 1972’, dossier: Einde Interdoc, CC NAH.

<sup>43</sup> Raymond Aron aan Alain Peyrefitte, zonder datum [begin 1973], doos 113: Hollande – Amsterdam, Sectie: Conférences – colloques (invitations refusées), archief van Raymond Aron, NAF 28060, Bibliothèque National, Parijs (hierna Aron).

<sup>44</sup> Bell aan Van den Heuvel, 20 september 1972, dossier: 115 Walter Bell 1972, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>45</sup> Henk Hergarden, interview met de auteur, Berlicum, 30 juli 2005; Henk Hergarden, ‘Met beide benen op de grond’, in *Strijdbaar toen en nu: Vriendenbundel bij de 80ste verjaardag van Kees van den Heuvel*, p. 38; Pieter Koerts, interviews met de auteur, Leiden 24 juni 2009 en 29 juni 2011.

<sup>46</sup> Een brochure, ‘Beeldschoon Amerika’, werd door de stichting uitgegeven in 1976 waarin reclame werd gemaakt voor transatlantische aanbieding van de KLM. Zoals Van den Heuvel opmerkt in het voorwoord: ‘Er bestaat veel onbegrip over Amerika. Door juiste informatie kan hiertegen wel iets gedaan worden.’

<sup>47</sup> ‘Stichting Nederland-Verenigde Staten: Informatiebulletin’, 1973, persoonlijk archief van H.G. Groenewald (hierna HG).

<sup>48</sup> Henk Hergarden, interview met de auteur, Berlicum, 30 juli 2005; Henk Hergarden, ‘Met beide benen op de grond’, in *Strijdbaar toen en nu*, p. 38; Henk Hergarden, ‘De Stichting Nederland-Verenigde Staten’, ongepubliceerde memoires.

<sup>49</sup> C.C. van den Heuvel, ‘Terugblik en Toekomst’, 22 november 1977, HG; C.C. van den Heuvel, ‘Solidariteit met VS moet bevorderd’, *NRC Handelsblad*, 19 november 1973.

<sup>50</sup> Jantiena Fieyra, interview met de auteur, Amsterdam, 26 juni 2009.

<sup>51</sup> Casey aan Groenewald, 17 januari 1975, HG; ‘Federation of European-American Organizations’, augustus 1977, HG; ‘Report of the FEAO Assembly Meeting, October 21-22-23 1977, Bordeaux, France’,

HG; FEAO, ‘A Declaration of Principles and Objectives’, 15 januari 1977, HG; Roger Beardwood aan prins Cyrille Makinsky, 25 november 1977, HG; ‘Minutes of the Meeting, FEAO Board of Governors, Paris, July 11, 1978’, HG; Henk Hergarden, interview met de auteur, Berlicum, 30 juli 2005.

<sup>52</sup> Er bestonden nog twee andere veteranenorganisaties voor voormalige verzetsleden, die allebei een kant van de Koude Oorlog representeerden. De World Veterans Federation, opgericht in Parijs in november 1950, representeerde de West-Europese, Noord- en Zuid-Amerikaanse en Afrikaanse naties (de Nederlandse vertegenwoordiger was Van den Heuvels goede vriend Willem van Lanschot). De Fédération Internationale des Résistants (FIR), als reactie opgericht in Wenen in 1951, bestond voornamelijk uit communismesympathisanten en had leden uit het Sovjetblok.

<sup>53</sup> De conferentie, met o.a. Simon Wiesenthal als deelnemer, had in het programma een diner dat werd aangeboden door ‘Interdoc’ in Den Haag op 25 mei. Voor een verslag van het evenement zie ‘La VIIIème conférence internationale de la Résistance et de la Déportation’, *Le Soir*, 2 juni 1970.

<sup>54</sup> ‘Resistance and Youth’, Berlijn Congres 17-20 juli 1974, dossier: 38 Jeugd en Verzet 1970-1974, Internationale jeugdzaken, CC NAH.

<sup>55</sup> Alphonse Max, *Tupamaros: A Pattern for Urban Guerrilla Warfare in Latin America* (Den Haag: Interdoc, 1970), en *Guerrillas in Latin America* (Den Haag: Interdoc, 1971).

<sup>56</sup> Van den Heuvel aan dr. N. Ørvik, 20 februari 1970, dossier: 163 Algemeen 1967-1976, Noorwegen (1967-1978), CC NAH.

<sup>57</sup> Oost-West Instituut, Jaarverslag 1971, p. 16-17. Dit werd ook opgepikt door de pers, die zich afvroeg of het nieuwe links nu door de overheid als dreiging jegens de staat werd gezien. Zie ‘Staatsgevaarlijk?’ *Het Vrije Volk*, 8 maart 1971.

<sup>58</sup> Crozier aan Van den Heuvel, 19 april 1972, en Van den Heuvel aan Crozier, 29

juni 1972. Crozier stond ook in contact met voormalig OWI-werknemer Bart van der Laan, die op dat moment bij het ministerie van Defensie werkte. De lijst van contacten die Van den Heuvel verschafte voor Croziers studiegroep biedt een interessant inzicht in zijn contacten op dat moment. Over Duitsland: Hoheisel; over Italië: Ivan Matteo Lombardo van de Ligue Internationale de la Liberté; over België: Hubert Halin, secretaris-generaal van UIRD; over Zwitserland: Hans Ulmer van de Schweizerischer Aufklärungsdienst; over Denemarken: voormalig contactpersoon voor Interdoc Youth Heegaard-Poulsen; over Zweden: Bertil Häggman. Dossier: 91 Brian Crozier 1961-1976, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>59</sup> Ellis aan Van den Heuvel, 21 januari 1969, dossier: 98 C.H. (Dick) Ellis 1969, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>60</sup> Voor meer informatie over de militaire carrière van Thompson, die overleed in 1980, zie <[http://www.unithistories.com/officers/1AirbDiv\\_officersT.htm](http://www.unithistories.com/officers/1AirbDiv_officersT.htm)> (19 februari 2009).

<sup>61</sup> 'Politics, Violence, and the Threat to International Law and Order: Summary', G.L. [Gordon Lett], dossier: 38 Jeugd en Verzet 1970-1974, Internationale jeugdzaken, CC NAH.

<sup>62</sup> Letts uitleg van de behoefte aan deze anti-subversiecampagne trok een directe parallel tussen de ervaring van verzetsbewegingen tijdens WOII en het voortbestaan van deze vorm van ongeregelde oorlogvoering door zekere eenheden in Europa: de Noren, de Deense Hjemmeværnet (dat met de SAS trainde), Luxemburg, en België, 'waar tijdens de training van reservetroepen veel aandacht wordt geschonken aan "achterblijf" acties die lijken op de ondergrondse red- en ontsnap- lijnen die hun vruchten af hadden geworpen tijdens de vorige oorlog.' 'Politics, Violence, and the Threat to International Law and Order', G.L. [Gordon Lett], dossier: 38 Jeugd en Verzet 1970-1974, Internationale jeugdzaken, CC NAH.

<sup>63</sup> Handgeschreven kanttekening, zonder datum, dossier: 38 Jeugd en Verzet 1970-1974, Internationale jeugdzaken, CC NAH.

<sup>64</sup> Bell aan Van den Heuvel, 16 oktober 1972, dossier: 115 Walter Bell 1972, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>65</sup> Van den Heuvel aan Häggman, 6 januari 1965, dossier: 79 Algemeen 1962-1966, Zweden (1958-1978), CC NAH.

<sup>66</sup> Zie bijvoorbeeld Bertil Häggman, *Sweden's Maoist Subversives: A Case Study* (Londen: Institute for the Study of Conflict, 1975); Bertil Häggman, *For Freedom against Totalitarianism: The Great Triumph*, memoires, uitgave in eigen beheer, 2000; Häggman aan Mennes, 3 januari 1966, dossier: 79 Algemeen 1962-1966, Zweden (1958-1978), CC NAH; Bertil Häggman, telefonisch interview met de auteur, 4 december 2008; 'How to improve America's Image in Sweden', zonder datum [1966], persoonlijke papieren van Bertil Häggman; Bertil Häggman, interview met de auteur, Kopenhagen, 30 september 2011.

<sup>67</sup> Van den Heuvel aan Häggman, 22 december 1975, 'Film on Left Wing Extremism', februari 1976, en 'Bertil Häggman', dossier: 80 Algemeen 1973-1978, Zweden (1958-1978), CC NAH.

<sup>68</sup> Rolf Geyer, 'Some Thoughts on Communist Policy', Hans Lades, 'Reform as a Form of Revolution', en C.C. van den Heuvel, 'Suggestions for a Western Response', in *Communist Reassessment of Capitalism, its Resultant Strategy and the Western Response* (Den Haag: Interdoc, 1968).

<sup>69</sup> C.C. van den Heuvel, 'Oost-Europa en Ontspanning en Veiligheid', september 1969, in bezit van de auteur.

<sup>70</sup> Rolf Geyer, 'Neutralism and East-West Détente: Wishful Thinking or Reality?' in *Neutralism and East-West Détente: Wishful Thinking or Reality?* (Den Haag: Interdoc, 1969), p. 16, 19.

<sup>71</sup> Rolf Geyer, 'Summary', in *National Views on Neutralism and East-West Détente* (Den Haag: Interdoc, 1970), p. 108, 109. De brochure van de conferentie bevatte bijdragen van Gerald Steibel (VS), Alan Lee Williams (VK), Nicolas Lang (Frankrijk), Hans Lades (West-Duitsland), A. Camponeschi (Italië), Eric Waldman (Canada), P.A. Heegaard-Poulsen (Scandinavië), F.C.



Spits (Nederland), Hans Graf (Zwitserland), Etsuo Kohtani (Japan/Azië), en Uwe Holl (Interdoc Youth).

<sup>72</sup> Uwe Holl, interview met de auteur, Keulen, 18 december 2005.

<sup>73</sup> C.C. van den Heuvel, R.D. Praaning, en F.Z.R. Wijchers, *Implementation of the Conference on Security and Cooperation in Europe Part I* (Den Haag: Oost-West Instituut, 1976), p. 3-4.

<sup>74</sup> Zie Matthew Evangelista, *Unarmed Forces: The Transnational Movement to End the Cold War* (Ithaca NY: Cornell University Press, 1999).

<sup>75</sup> Dossier: 275 Bijeenkomsten en Lezingen 1974-1985, Nederland, CC NAH.

<sup>76</sup> 'Overzicht van binnengekomen bedragen voor Interdoc conferentie Noordwijk, 21/22 september 1973', dossier: 247 Noordwijk 1973, Financieel beheer, CC NAH.

<sup>77</sup> Van den Heuvel aan Ellis, 30 oktober 1973, dossier: 98 C.H. (Dick) Ellis 1969, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH; C.C. van den Heuvel (red.), *Development of East-West Relations through Freer Movement of People, Ideas and Information* (Den Haag: Interdoc, 1973), p. 7, 11, 14, 18, 31, 54. De bijdragen in deze publicatie waren van Berkhouwer, Kuznetsov, J. van der Valk (ministerie van Buitenlandse Zaken), Meissner, en Michael Bordeaux (directeur van het Centre for the Study of Religion and Communism, VK). Berkhouwer was eigenlijk de derde keuze geweest na minister van Buitenlandse Zaken Max van der Stoep en NAVO Secretaris-generaal Joseph Luns, die allebei niet konden komen. Kuznetsovs bijdrage werd ook afgedrukt in de Foreign Report-sectie van *The Economist* (26 september 1973) via Noordwijk-deelnemer Kenneth Mackenzie.

<sup>78</sup> Van den Heuvel aan ambassadeur A.I. Romanov, 6 mei 1974, Van den Heuvel aan G.J. van Hattum (Bureau Oost-Europa), 4 oktober 1974, en Van den Heuvel aan ambassadeur A.I. Romanov, 5 november 1974, dossier: 210 Moskou 1974, Sovjet-Unie (1974-1985), CC NAH; Van den Heuvel aan Bell, 14 oktober 1974, dossier: 116

Walter Bell 1973-1974, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>79</sup> 'Soviet Perceptions of the West and NATO', 10 november 1974, dossier: 210 Moskou 1974, Sovjet-Unie (1974-1985), CC NAH.

<sup>80</sup> 'Soviet Perceptions of the West and NATO', 10 november 1974, dossier: 210 Moskou 1974, Sovjet-Unie (1974-1985), CC NAH; Van den Heuvel aan Bell, 31 oktober 1974, dossier: 116 Walter Bell 1973-1974, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>81</sup> Bijvoorbeeld het artikel 'Voorlichting Atlantische Commissie', in *Economisch Dagblad*, 7 januari 1975, waarin een lang citaat uit zijn Moskou-rapport stond, werd geschreven door de 'speciale contactpersoon' bij die krant, W. Schaap, na een brief waarin Van den Heuvel hierom vroeg. Voor een lijst van mediacontacten zie dossier: 269 Atlantische Commissie 1974-1987, Nederland, CC NAH.

<sup>82</sup> Rio Praaning, interview met de auteur, Brussel, 7 november 2005.

<sup>83</sup> Van den Heuvel aan Geyer, 3 mei 1968, dossier: 66 H.J. Geyer 1965-1972, Duitsland (1958-1978), CC NAH.

<sup>84</sup> De Poolse ambassadeur in Nederland begin jaren zeventig bijvoorbeeld was Włodzimierz Lechowicz, een voormalig verzetsstrijder.

<sup>85</sup> SUBNOR stond voor Savez Udruzenjan Boraca Narodno Oslobodilackog Rata Jugoslavije (Federatie van Oorlogsveteranen van de Volksbevrijding van Joegoslavië). In mei 1975 zou Van den Heuvel ook de Sovjet-veteranendelegaties ontmoeten die Nederland bezochten voor de dertigste gedenkdag van het eindigen van WOII. Van den Heuvel aan Tarik Ajanovic (ambassadeur in Nederland), 8 augustus 1975, dossier: 214 Joegoslavië 1975-1979, Overige Communistische Landen (1973-1985), CC NAH.

<sup>86</sup> Van den Heuvel aan prof. M. Dobrosielski, 30 augustus 1976, dossier: 215 Polen 1975-1985, Overige Communistische Landen (1973-1985), CC NAH; Van den Heuvel aan dr. M. Sahovic, 31 augustus 1976, dossier: 214 Joegoslavië 1975-1979, Overige Communistische Landen (1973-1985), CC NAH.

- <sup>87</sup> Van den Heuvel aan Henk Aben, 3 september 1979, dossier: 216 Bulgarije 1977-1979, Overige Communistische Landen (1973-1985), CC NAH.
- <sup>88</sup> 'Bezoek aan Polski Instytut Spraw Miedzynarodowyck (Pools Instituut voor Internationale Betrekkingen)', september 1977, dossier: 215 Polen 1975-1985, Overige Communistische Landen (1973-1985), CC NAH.
- <sup>89</sup> Van den Heuvel beweerde tegen Ellis dat 'wij onze hand hadden in de uitnodiging' aan professor Leontiev van de Moskou Economie Academie om in juni 1965 een college te geven in Tilburg over de Russische industriële ontwikkelingen, dat Mieli bijwoonde. Van den Heuvel aan Ellis, 11 augustus 1965, dossier: 106 Financiën 1964-1969, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.
- <sup>90</sup> Frans Alting von Geusau, interview met de auteur, Leiden, 11 maart 2009.
- <sup>91</sup> 'Tweede rapport', p. 2 en 8, dossier: JFK Circulaires 1966 tot 1-9-1967, archief van het John F. Kennedy Instituut, Universiteit Tilburg (hierna: JFK).
- <sup>92</sup> Willem Couwenberg, interview met de auteur, Rotterdam, 21 oktober 2004; Rio Praaning, interview met de auteur, Brussel, 7 november 2005.
- <sup>93</sup> Embree, die in 1962 op van Stolkweg 10 verscheen uit nieuwsgierigheid over wie *Oost-West* produceerde, betaalde vanaf 1966 huur voor kantoorruimte aan de Van Stolkweg. Volgens alle betrokkenen bleef hij een onafhankelijke ondernemer met zijn eigen persbureau. Willem Couwenberg, interview met de auteur, Rotterdam, 21 oktober 2004; Rio Praaning, interview met de auteur, Brussel, 7 november 2005; George Embree, interviews met de auteur, Den Haag, 15 maart 2004 en 21 oktober 2004.
- <sup>94</sup> Van den Heuvel aan Geyer, 3 mei 1968, en Geyer aan Van den Heuvel, 15 mei 1968, dossier: 66 H.J. Geyer 1965-1972, Duitsland (1958-1978), CC NAH.
- <sup>95</sup> 'Mededefingen', 10 november 1970, *Oost-West* 1961-1971; *Oost-West* Instituut: Jaarverslag 1970, p. 22-23.
- <sup>96</sup> Alting von Geusau, 'Eerste rapport over activiteiten', augustus 1966, dossier: Correspondentie 1-4-1967 tot 1-7-1967, JFK.
- <sup>97</sup> Frans Alting von Geusau, interview met de auteur, Oisterwijk, 5 juni 2002.
- <sup>98</sup> Alting von Geusau, maart 1968, dossier: JFK Circulaires 1-9-1967 tot 1-9-1968, JFK.
- <sup>99</sup> Dossier: JFK Circulaires 1-9-1967 tot 1-9-1968, JFK.
- <sup>100</sup> Jurrjens aan Raymond Aron, 28 januari 1975, doos 113: Hollande-Amsterdam, Sectie: Conferences – colloques (invitations refusées), Aron.
- <sup>101</sup> Hij kwam hier nog het dichtst bij in zijn recente publicatie *Cultural Diplomacy: Waging War by other Means?* (Nijmegen: Wolf, 2009).
- <sup>102</sup> Max van Weezel, 'ALCM, ICBM, MBFR, Ach, ik heb er zelf ook altijd een zakboekje bij', *Vrij Nederland*, 8 december 1979.
- <sup>103</sup> Frans Alting von Geusau, interview met de auteur, Oisterwijk, 16 februari 2011.
- <sup>104</sup> Rudolf Jurrjens, *De vrije stroom: Mensen, ideeën en informatie in Sovjet ideologie en beleid*, proefschrift, Vrije Universiteit, Amsterdam, 1978, p. 14.
- <sup>105</sup> Er is een brief van Van den Heuvel aan Damman waarin hij de uitnodiging voor zichzelf en Mennes om naar een Académief conferentie in Antibes in september 1972 te komen afslaat. De VS-conferentie was twee maanden later en er was weinig geld in 1972, dus Van den Heuvel had genoeg redenen om de uitnodiging af te slaan, maar het past ook bij zijn voorzichtigheid om te diep verwickeld te raken in de netwerken van rechtse anticommunisten – tenzij hij, net zoals bij de WACL, hun netwerken voor zijn eigen doeleinden kon gebruiken. Van den Heuvel aan Damman, 25 augustus 1972, 'For a True and Lasting Peace', Pinay Cercle-verklaring, januari 1973, en 'Un Appel de l'Adadémie Européenne de Sciences Politiques sur la Sécurité Européenne', *Le Monde*, 21 juni 1973, dossier: 146 Académie Européenne de Sciences Politiques 1972-1977, België (1961-1977), CC NAH; Johannes Grossman, 'Ein Europa der 'Hintegründigen': Antikommunistische christliche Organisationen, konservative Elitenzirkel und private Außenpolitik in Westeuropa nach dem Zweiten Weltkrieg', in Johannes Wienand en Christianne Wienand (red.), *Die*

*kulturelle integration Europas* (Springer: VS Verlag, 2010), p. 335-336.

<sup>106</sup> 'Ultra rechts lonkt naar Nederland', *Het Vrije Volk*, 12 januari 1984.

<sup>107</sup> Brian Crozier, Max Beloff, en Robert Conquest, *European Security and the Soviet Problem* (Londen: Institute for the Study of Conflict, 1970), p. 14, 39; Brian Crozier, *Free Agent: The Unseen War 1941-1991* (Londen: Harper Collins, 1993), p. 82, 96.

<sup>108</sup> Bell aan Van den Heuvel, 16 oktober 1974, dossier: 116 Walter Bell 1973-1974, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH; Bell aan Van den Heuvel, zonder datum [1976], dossier: 117 Walter Bell 1975-1980, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH. Mott bleef een waardevol maar wispelturig contactpersoon. In 1977 publiceerden het OWI en de American Bar Association *Soviet Perceptions of Western Realities* een vertaling van een officieel Sovjethandboek, waarvoor Mott tegenstand van de Raad van de ABA terzijde schoof nadat Crozier het project had afgewezen.

<sup>109</sup> 'The New Concept of Security for Europe', maart 1974, en conferentieprogramma, dossier: 122 Ditchley Park 1974-1975, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH; Van den Heuvel aan Crozier, 2 mei 1975, dossier: 91 Brian Crozier 1961-1976, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>110</sup> Boris Meissner, *The Soviet Conception of Coexistence and the Conference on Security and Cooperation in Europe* (Den Haag: Oost-West Instituut, 1974), p. 14; Zacharias Anthonisse, *Communistische Vreedzame Coëxistentie* (Den Haag: SOEV, 1963).

<sup>111</sup> 'Détente, het Oost-West Instituut en enkele Projecten', zonder datum [1975], in bezit van de auteur.

<sup>112</sup> Crozier, *Free Agent*, p. 104.

<sup>113</sup> Van Eeghens brief werd gedictieerd door Van den Heuvel zelf. Van Eeghen aan Barnett, 30 november 1976, en Couwenberg aan G.J.B. Kleinsman, 30 november 1976, dossier: 91 Brian Crozier 1961-1976, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH; Van den Heuvel aan Bell, 30 november 1976, dossier: 117 Walter Bell 1975-1980, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>114</sup> Bertil Häggman, telefonisch interview met de auteur, 4 december 2008.

<sup>115</sup> De Sovjets waren niet de enigen die interesse toonden. In 1973 werd een positief artikel over het OWI gepubliceerd in het Poolse blad *Studia Nauk Politycznych*, 14/4.

<sup>116</sup> De Nederlandse groep bestond uit Van den Heuvel, Couwenberg, Mennes, journalist George Embree, zakenman Ernst H. van Eeghen, de voorzitter van de Nederlandse Vereniging voor de VN H.E. Schefker, en internationaal recht-onderzoeker Wallis de Vries. 'Bijeenkomst Sovjet Comité voor Europese Veiligheid en Samenwerking met Oost-West Instituut op 21 november 1974', dossier: 211 Sovjet Comité voor Europese Veiligheid en Samenwerking, Sovjet-Unie (1974-1985), CC NAH; Vragenlijst voor SCESC-bezoek, november 1974, dossier: 210 Moskou 1974, Sovjet-Unie (1974-1985), CC NAH.

<sup>117</sup> 'Détente, het Oost-West Instituut en enkele Projecten', zonder datum [1975], in bezit van de auteur; Van den Heuvel aan N. Pankov (Sovjet Comité voor Europese Veiligheid en Samenwerking), 2 mei 1977, dossier: 211 Sovjet Comité voor Europese Veiligheid en Samenwerking, Sovjet-Unie (1974-1985), CC NAH. In 1978 werd het door Van den Heuvel en Rio Praaning geregeerde *The Belgrade Conference: Progress or Regression?* uitgegeven, met bijdragen van Gerhard Wettig, de Amerikaanse Commissie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa van het Amerikaanse Congres, Sovjet-onderzoeker dr. V. Lomeiko en dr. L. Acimovic van het Joegoslavische Instituut voor Internationale Betrekkingen.

<sup>118</sup> C.C. van den Heuvel, R.D. Praaning, en F.Z.R. Wijchers, *Implementation of the Conference on Security and Cooperation in Europe*, deel I (Den Haag: OWI, 1976); C.C. van den Heuvel, R.D. Praaning, P. Vaillant, en F.Z.R. Wijchers, deel II (1977); F.Z.R. Wijchers, deel III (1977).

<sup>119</sup> 'Bijeenkomst met de delegatie van het Sovjet Comité voor Europese Veiligheid en Samenwerking, dinsdag 6 juni 1978', dossier: 275 Bijeenkomsten en Lezingen 1974-1985, Nederland, CC NAH

<sup>120</sup> J.W. van der Meulen, 'Commentaar: Het Oost-West Instituut als spreekbuis van het Kremlin', *Internationale Spectator*, 30 (december 1976), pp. 748-750. Zie de daaropvolgende felle discussie tussen Van den Heuvel en Van der Meulen in 'Commentaar: Een merkwaardige insinuatie', *Internationale Spectator*, 31 (februari 1977), p. 122-125.

<sup>121</sup> Gerrit Pietersen, *Afghanistan is Our World* (Den Haag: Interdoc, 1981), p. 7-8. Het was bedoeld als direct antwoord op *The Truth about Afghanistan* (Moskou: Novosty Publiciteitsbureau, 1980).

<sup>122</sup> Bildt aan Interdoc, 14 februari 1974, Van den Heuvel aan Bildt, 1 maart 1974, Maltby aan Van den Heuvel, 12 november 1974, 'Gesprek met twee vertegenwoordigers van ECCS op 12 december 1974', Bildt aan Van den Heuvel, 9 augustus 1975, en 'Gesprek met Carl BILDt', 27 augustus 1975, dossier: 37 ICCS EDS ECCS 1970-1977, Internationale jeugdzaken, CC NAH.

<sup>123</sup> Van den Heuvel aan Bell, 6 juli 1977, dossier: 117 Walter Bell 1975-1980, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>124</sup> Floribert Baudet, 'Het heeft onze aandacht'. *Nederland en de rechten van de mens in Oost-Europa en Joegoslavië 1971-1989*, proefschrift, Universiteit Utrecht, 2001, p. 259, 262; 'De rechten van de mens in het buitenlands beleid', Tweede Kamer der Staten-Generaal, zitting 1978-1979, 15 571 nr. 1-2.

<sup>125</sup> 'Toelichting', zonder datum [1978], en 'Centrum voor CVSE-Informatie', z.d. [1978], dossier: CEVS 114, CC NAH. De steunaanvraag werd verzonden op naam van Van der Stoel (PvdA), Laurens Jan Brinkhorst (D66), Ad Ploeg (VVD), en Joep Mommersteeg (CDA).

<sup>126</sup> 'Secretariaat/Centrum CVSE Informatie', zonder datum [1978], dossier: CEVS, CC NAH.

<sup>127</sup> Van den Heuvel aan Dake, 1 november 1978, Dossier: CEVS, CC NAH.

<sup>128</sup> 'Persbericht' en 'Verslag van de Vergadering van de Initiatiefgroep Centrum Europese Veiligheid en Samenwerking', 23 november 1978, dossier: CEVS, CC NAH.

<sup>129</sup> Notulen Bestuursvergadering, 16 augustus 1979, dossier: CEVS, Bestuursvergaderingen 1979-1982, CC NAH.

<sup>130</sup> 'Suggesties n.a.v. Nota betreffende de Internationale Culturele Betrekkingen', 3 januari 1979, dossier: CEVS, CC NAH.

<sup>131</sup> 'Activiteiten Rapport: Voorbereiding CVSE Centrum', 5 oktober 1978, dossier: CEVS, CC NAH; Notulen Bestuursvergadering, 24 juni 1980, dossier: CEVS, Bestuursvergaderingen 1979-1982, CC NAH.

<sup>132</sup> 'Conferentie Helsinki Monitor Instellingen', zonder datum [1978], dossier: CEVS, CC NAH.

<sup>133</sup> Notulen Bestuursvergadering, 23 juli 1980, Dossier: CEVS, CC NAH.

<sup>134</sup> 'Centrum voor Europese Veiligheid en Samenwerking (internationalisatie)', zonder datum [1980], dossier: CEVS, CC NAH; Robert Weitzel, interview met de auteur, Amsterdam 11 juli 2006. Weitzel zou ook bijdragen aan een van de laatste Interdoc publicaties, *A Soviet Dilemma: Soviet Jews, A Study in Jewish Emigration from the Soviet Union* (Den Haag: CEVS, 1980).

<sup>135</sup> Notulen Bestuursvergadering, 24 juni 1980, dossier: CEVS, Bestuursvergaderingen 1979-1982, CC NAH.

<sup>136</sup> Notulen Bestuursvergadering, 23 juli 1980, dossier: CEVS, Bestuursvergaderingen 1979-1982, CC NAH.

<sup>137</sup> Weitzel zei later dat Van der Stoel waarschijnlijk verantwoordelijk te houden was voor het instorten van het CEVS: 'We hadden een probleem met hem.' C.C. van den Heuvel aan bestuursraad, 23 december 1982, dossier: CEVS, Bestuursvergaderingen 1979-1982, CC NAH; Noël aan Van den Heuvel, 17 december 1982, en Van den Heuvel aan C. Trajan (EG-Commissie), 14 februari 1983, dossier: Algemene Correspondentie 1983, CC NAH; Robert Weitzel, interview met de auteur, Amsterdam, 11 juli 2006. Zie ook Arie Bloed en P. van Dijk (red.), *Essays on Human Rights in the Helsinki Process* (Leiden: Martinus Nijhoff, 1985).

<sup>138</sup> 'De Nederlandse Atlantische Commissie: Schets van Voorlichtingstaal', doos 10: 1974-1979, AC.

<sup>139</sup> 'Aanzet tot een Beleidsnota van de Stich-

ting Atlantische Commissie', 13 augustus 1980, doos 12: 1978, 1980-1981, AC; 'Atlantische eenheidsworst', *Vrij Nederland*, 5 juli 1980; Joep Bik, interview met de auteur, Den Haag, 1 februari 2008. Bik, die meeging met de journalistenreis van 1981 naar Washington DC en verschillende andere tours die door de Amerikaanse ambassade en NAVO waren georganiseerd, was op dat moment diplomatiek redacteur van het *NRC Handelsblad*, waar het personeel van de redactie sterk verdeeld was over de plaatsingskwestie. Samen met Rob Meines was Bik een belangrijke aanhanger van het NAVO-besluit in het redactiecomité van de krant.

<sup>140</sup> Frank van den Heuvel (Jason bestuurslid 1984-87), interview met de auteur, Middelburg, 13 juni 2008.

<sup>141</sup> *De Waarheid*, 29 oktober 1983; Rio Praaning, interview met de auteur, Brussel, 7 november 2005.

<sup>142</sup> Dake wilde dat de Commissie 'zo onafhankelijk mogelijk' zou werken in plaats van strikt 'objectief', waardoor ze meer speling zou hebben voor politiek activisme tegen haar tegenstanders. 'Verslag van de Vergadering van het Dagelijks Bestuur', 22 december 1980, doos 12: 1978 en 1980-1981, AC; van Diepen, *Beschaafd ageren voor de NAVO*, p. 76-77, 95-114.

<sup>143</sup> 'Stichting Vredespolitiek', 5 mei 1981, en 'Vrede is Duur' advertentie, *Trouw, Volkskrant* enz., 23 mei 1981, Box 213; Overzicht Stichting Vredespolitiek, AC; Joris Voorhoeve, interview met de auteur, Den Haag, 23 juni 2010.

<sup>144</sup> Teunissen aan Praaning, 19 maart 1981, en Praaning aan Voorhoeve en Nederlof, 25 april 1981, doos 213; Overzicht Stichting Vredespolitiek, AC; Joris Voorhoeve, interview met de auteur, Den Haag, 23 juni 2010.

<sup>145</sup> 'Enkele opmerkingen over mogelijke SVP-activiteiten', zonder datum [1981], 'Plan de Campagne', 1 april 1982, doos 213; Overzicht Stichting Vredespolitiek, AC; Winfried van den Muisenbergh, interview met de auteur, Middelburg, 9 januari 2009.

<sup>146</sup> 'Concurrentie bewegingen bestrijden monopolie van IKV', *NRC Handelsblad*,

10 oktober 1983; 'De opmars van rechts in de vredesbeweging', *Week-Uit*, 22 oktober 1983.

<sup>147</sup> Het EPPC werd geleid door zijn oprichter, de conservatieve Ernest W. Lafever, een beruchte tegenstander van president Carters mensenrechtenbeleid. De Nederlandse pers kwam erachter dat het USIA het EPPC ten minste \$190.000 had gegeven voor zijn Europese activiteiten. Het totale budget van de SVP was naar verluidt 150.000 gulden per jaar in 1983. 'Concurrentie bewegingen bestrijden monopolie van IKV', *NRC Handelsblad*, 10 oktober 1983; 'VVD-Kamerlid Voorhoeve hekelt horizontale theologie', *Trouw*, 17 september 1983.

<sup>148</sup> Winfried van den Muisenbergh, interview met de auteur, Middelburg 9 januari 2009. Van den Heuvel zette op dat moment een splintergroep van Geestelijke Weerbaarheid op, Gezag en Vrijheid genaamd, maar deze onderneming was maar van korte duur; de ideeën waren te rechts. De evenementenkalender van de SVP voor eind 1982 toont aan dat de voorgestelde demonstratie van de groep tegen geweld en terreur in Amsterdam in oktober gecancelld moest worden omdat de burgemeester de veiligheid van de deelnemers niet kon garanderen.

<sup>149</sup> Winfried van den Muisenbergh, eerste penningmeester van de SVP, heeft gezegd dat hij geen directe subsidie van het ISoC heeft gezien, maar dat het wel mogelijk is dat zo'n transactie heimelijk via SVP-directeur (en gepensioneerde zeemachtofficier) Fred de Bree ging. In 1983 ging Goodwin op bezoek naar Nederland in verband met een door het ISoC gesponsorde studie, *Campaign Against Western Defence*, geschreven door sir Clive Rose. Zie 'Dutch missile groups "financed from London"', *The Guardian*, 26 June 1987, p. 3.

<sup>150</sup> Het IKV werd eigenlijk gesponsord door de Nederlandse overheidssubsidies voor ontwikkelingssamenwerking. Voor de inspanningen van de Sovjet-Unie en DDR om het Nederlandse debat over nucleaire wapens te beïnvloeden, zie 'Nederland ge-

liefd doelwit van communistische infiltratie', *Reformatorisch Dagblad*, deel I 15 juli 1981, deel II 16 juli 1981; Beatrice de Graaf, *Over de Muur. De DDR, de Nederlandse Kerken en de Vredesbeweging* (Amsterdam: Boom, 2004).

<sup>151</sup> Voor positief commentaar, zie bijvoorbeeld 'Alternatief vredesberaad', *Het Parool*, 28 september 1982. Het laatste SVP-evenement was de conferentie 'Perestroika – Opportunities for Real Détente?' die in september 1988 werd gehouden. Voorhoeve was ook hier een van de belangrijkste sprekers.

<sup>152</sup> Zie 'Waar zakenwereld en wereld diplomatie samenvloeien', *Focus*, 8 maart 2007, p. 56-59. Praanings NAVO-ambities (hij wilde een leidende positie bij de informatiedienst) werden tegengehouden door zijn oude contacten met Oostblokvertegenwoordigers – nog een indicatie van het officiële wantrouwen tegenover Van den Heuvels 'onorthodoxe' methoden. Een van Praanings belangrijkste klanten als consulent is altijd het consulaat van Oman geweest. Zijn eerste contact met die natie kwam ook via Van den Heuvel tot stand. In 1976 verliet Tony Ashworth, een Britse diplomaat, het ministerie van Buitenlandse Zaken om pr-adviseur te worden voor Sultan Qaboos bin Said, en huurde zelf voormalig IRD-functionaris Hans Welser in als zijn in Londen gevestigde partner. Welser moest 'geschikte bezoekers [aan Oman] vinden tussen politici, academici, schrijvers en leden van internationale organisaties' om een grotere waardering voor deze rijke oliestaat te bevorderen. Welser nam contact op met Van den Heuvel die, omdat hij zijn handen vol had aan het Helsinki Monitor-project, de verantwoordelijkheid afschoof op Praaning, die een bezoek organiseerde van negen Nederlandse studenten (inclusief JASON bestuurslid en toekomstig diplomaat Kees Nederlof) aan Oman in december 1977. In die tijd waren de betrekkingen tussen de sultan en de sjah van Iran zo goed dat de groep daar werd getransporteerd in een Iraans militair vliegtuig. De groep was zich er goed van bewust dat hun reis als

propaganda bedoeld was. Zie Bell aan Van den Heuvel, 3 oktober 1976 en Welser aan Van den Heuvel, 16 mei 1977, dossier: 123 J.L. Welser 1976-1978, Groot-Britannië (1959-1985), CC NAH; Winfried van den Muisenberg, interview met de auteur, Middelburg, 9 januari 2009.

<sup>153</sup> De andere leden van het comité waren Willem Ch.J.M. van Lanschot, E. Roest, en H.J. Teengs Gerritsen (een goede vriend van prins Bernhard). *Gedenkboek Verzetsherdenkingskruis* (Den Haag, Samson, 1985), p. 15-20, 25-33; Micha Kat en Tom Nierop, 'Gegoochel met Geld voor Oorlogsinvaliden', *De Krant op Zondag*, 6 januari 1991, p. 9.

### Conclusie

<sup>1</sup> C.C. van den Heuvel, 'Interdoc', zonder datum [1964], dossier: Voorgeschiedenis Interdoc, in bezit van de auteur (hierna: VI).

<sup>2</sup> C.C. van den Heuvel, interview met de auteur, Den Haag, 6 augustus 2002.

<sup>3</sup> Van den Heuvel aan G.L. Maaldrink, 25 januari 1979, dossier: 224 Statutes 1962-1987, Organisatie, archief van C.C. van den Heuvel, CC NAH.

<sup>4</sup> Dossier: 164 Libertas 1975-1978, Noorwegen (1967-1978), CC NAH.

<sup>5</sup> 'Interdoc bestaat noch immer auf Papier', Van den Heuvel aan Kernig, 20 februari 1979, en document ontbinding stichting Interdoc, 11 november 1986, dossier: 224 Statuten 1962-1987, Organisatie, CC NAH.

<sup>6</sup> H.J. Teengs Gerritsen, W.J.C. Tensen, en J. Glaser aan Algemene Loterij Nederland, 9 april 1984, A. van Emden aan Van Stolkweg 10, 29 mei 1984, en C.C. van den Heuvel, 'Memorandum: Dienstcentrum Organisaties Tweede Wereldoorlog Nederland', 15 september 1986, dossier: 251 Dienstcentrum 1984-1990, Financieel beheer, CC NAH. Er zou zich nog een definitieve breuk voordoen in het vergrijsde netwerk. In 1989 gaf Van den Heuvel een interview in *Vrij Nederland* waarin hij suggereerde dat een speciale status voor degenen die tijdens de Tweede Wereldoorlog gevangen

waren genomen niet wenselijk was. Dit was bedoeld als kanttekening bij de verschillende ervaringen van verzetsstrijders en anderen die gearresteerd waren en in de kampen terecht waren gekomen, maar zijn opmerking veroorzaakte een storm van protest bij degenen die meenden dat hij de verschrikkingen waaronder de Joden hadden geleden bagatelliseerde. In feite gaf hij slechts zijn mening over de interne verdeeldheid binnen de veteranenorganisaties.

<sup>7</sup> 'Dabei hat Interdoc stets eine Zentrumposition eingenommen, d.h. Distanzierung vom Kalten Krieg einerseits, allerdings andererseits auch von Gutgläubigkeit, Naivität und Wunschenken.' Van den Heuvel aan brigadegeneraal dr. J. Gerber (Kanselierij), 14 augustus 1972, dossier: 220 Einde Interdoc 1970-1973, Overige Dossiers betreffende Interdoc, CC NAH.

<sup>8</sup> Discussie document, dossier: 308 psychologische oorlogvoering 1960-1967, Beschouwingen en Verslagen, CC NAH.

<sup>9</sup> Thompson aan Van den Heuvel, 16 juni 1972, dossier: 120 Brigadier W.F.K. Thompson 1971-1980, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH; Ellis aan Van den Heuvel, 26 september 1971, in bezit van de auteur; Bell aan Van den Heuvel, 10 juli 1976, dossier: 117 Walter Bell 1975-1980, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>10</sup> Max van Weezel, 'ALCM, ICBM, MBFR. Ach, ik heb er zelf ook altijd een zakboekje bij,' *Vrij Nederland*, 8 december 1979.

<sup>11</sup> Ellis aan Van den Heuvel, 10 september 2011, dossier: 98 C.H. (Dick) Ellis 1969, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>12</sup> 'Comité Résistance et Jeunesse: Verantwoording voor Congres U.I.R.D. West-Berlijn, 1974', juni 1974, dossier: 38 Jeugd en Verzet 1970-1974, Internationale jeugdzaaken, CC NAH.

<sup>13</sup> Professor W. Couwenberg, interview met de auteur, Middelburg 7 november 2002.

<sup>14</sup> 'Een beetje autoritair gezag werkt zeer heilzaam voor de zuidelijke landen', *De Nieuwe Linie*, 30 augustus 1969.

<sup>15</sup> Met name Scott Lucas, *Freedom's War:*

*America's Crusade against the Soviet Union* (Manchester: Manchester University Press, 1999); Frances Stonor Saunders, *Who Paid the Piper? The CIA and the Cultural Cold War* (Londen: Granta, 1999); Volker Bergahn, *America and the Intellectual Cold Wars in Europe* (New York: Bergahn Books, 2002).

<sup>16</sup> Van den Heuvel aan Ellis, 2 oktober 1967, dossier: 96 C.H. (Dick) Ellis 1967, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.

<sup>17</sup> Van den Heuvel aan Häggman, 20 juli 1976, dossier: 80 Algemeen 1973-1978, Zweden (1958-1978), CC NAH. Cosyns-Verhaegen was de auteur van vele boeken over communistische infiltratie, waaronder *Theory of Subversive Action* (Brussels: Les Ours, 1968).

<sup>18</sup> Interdoc Progress Report 1968, p. 3; Oost-West Instituut: Jaarverslag 1970, Den Haag, p. 24.

<sup>19</sup> Van den Heuvel aan Ku Cheng-Kang (voorzitter WACL), 20 augustus 1973, dossier: 9 WACL/APACL 1968-1976, Internationale Organisaties, CC NAH.

<sup>20</sup> Bertil Häggman, telefonisch interview met de auteur, 4 december 2008.

<sup>21</sup> 'Minutes of the Interdoc Board Meeting in The Hague May 12, 1972', dossier: 220 Einde Interdoc 1970-1973, Overige Dossiers betreffende Interdoc, CC NAH.

<sup>22</sup> Max van Weezel, 'ALCM, ICBM, MBFR. Ach, ik heb er zelf ook altijd een zakboekje bij', *Vrij Nederland*, 8 december 1979.

<sup>23</sup> Professor W. Couwenberg, interview met de auteur, Middelburg 7 november 2002.

<sup>24</sup> J.M.M. Hornix en C.C. van den Heuvel, 'Een karakteristiek van de waarden van het westen, alsmede enkele gedachten over de mogelijkheden van bevordering van een blijvende invloed van deze waarden', september 1959, in bezit van de auteur.

<sup>25</sup> Van den Heuvel aan Ellis, 10 april 1967, dossier: 96 C.H. (Dick) Ellis 1967, Groot-Brittannië (1959-1985), CC NAH.





## Afkortingen

IIIF:	Sectie F (psychologische oorlogvoering) van de BND
AAEE:	American-Asian Educational Exchange
AC:	Atlantische Commissie
AESP:	Académie Européenne de Sciences Politiques
AFL-CIO:	American Federation of Labor – Congress of Industrial Organizations
afo:	Arbeitsgemeinschaft für Ostfragen
AJCON:	Atlantische Jongeren Comité Nederland
AKU:	Algemene Kunstzijde Unie, later AkzoNobel
ANJV:	Algemeen Nederlands Jeugd Verbond
APAEL:	Asian People's Anti-Communist League
ASIS:	American Society for Industrial Security
ATA:	Atlantic Treaty Association
AWF:	Aktionskomitee Wahret die Freiheit
BBC:	British Broadcasting Corporation
BDJ:	Bund Deutscher Jugend
BMG:	Bundesministerium für gesamtdeutsche Fragen
BND:	Bundesnachrichtendienst
BOSS:	Bureau of State Security
BPM:	Bataafsche Petroleum Maatschappij (een divisie van Koninklijke Olie)
BRFA:	British Reserve Forces Association
BSC:	British Security Coordination
BUI:	British United Industrialists
BVD:	Binnenlands Veiligheidsdienst
CAS:	Committee on Atlantic Studies
CC:	Common Cause
CCF:	Congress for Cultural Freedom
CDU:	Christlich Demokratischen Union
CEDI:	Centre Européen de Documentation et d'Information

CESES:	Centro di Studi e Ricerche su problemi economico-sociali/ Centrum voor Onderzoek van Sociaal-economische Vraagstukken
CEVS:	Centrum voor Europese Veiligheid en Samenwerking
CIA:	Central Intelligence Agency
CIAS:	Comité International d'Information et d'Action Sociale
CIDA:	Centre d'Information et Documentation Atlantique
CIDCC:	Comité International de Défense de la Civilisation Chrétienne
Cominform:	Communistisch Informatiebureau
Comintern:	Communistische Internationale
Confindustria:	Confederazione Generale dell'Industria Italiana
COSEC:	Coordinating Secretariat (van de ISC)
CPN:	Communistische Partij Nederland
CSCE:	Conference on Security and Cooperation in Europe
CSU:	Christlich-Soziale Union
CVSE:	Conferentie over Veiligheid en Samenwerking in Europa
DM:	Deutschmark
DSC:	Defensie Studie Centrum
ECCS:	European Union of Christian-Democratic and Conservative Students
EDS:	European Democratic Students
EEC:	European Economic Community
EL:	Economic League
EPPC:	Ethics and Public Policy Center
FBI:	Federal Bureau of Investigation
FDP:	Freie Demokratische Partei
FEAO:	Federation of European-American Organisations
FEC:	Free Europe Committee
FHO:	Fremde Heere Ost
FIR:	Fédération Internationale des Résistants
FWF:	Forum World Features
G-2:	us Army Intelligence
GDR:	German Democratic Republic
ICCS:	International Christian Democratic and Conservative Student Union
ICTO:	Interkerkelijk Comité voor Tweezijdig Ontwapening
IKV:	Interkerkelijk Vredesberaad
Interdoc:	International Documentation and Information Centre
InVoLu:	Interne Voorlichting Luchtmacht
IPC:	International Preparatory Committee (voor WFDY-IUS festivals)
IRD:	Information Research Department
ISAY:	International Secretariat for Atlantic Youth
ISC:	International Student Conference

## Afkortingen

ISOC:	Institute for the Study of Conflict
ISMUN:	International Student Movement for the UN
ISS:	Institute for Strategic Studies
IUS:	International Union of Students
IY:	Interdoc Youth
JASON:	Jong Atlantisch Samenwerkings Orgaan Nederland
JFK:	John F. Kennedy Institute (Tilburg)
KGB:	Komitet gosodarstvennoj bezopasnosti (Comité voor staatsveiligheid)
KLM:	Koninklijke Luchtvaart Maatschappij
KVP:	Katholieke Volkspartij
LDP:	Liberaal Democratische partij (Japan)
MDIC:	Multilateral Disarmament Information Centre
MIT:	Massachusetts Institute of Technology
NAM:	National Association of Manufacturers
NATIS:	NATO Information Service
NATO:	North Atlantic Treaty Organisation
NFR:	Nationale Federatieve Raad van het Voormalige Verzet Nederland
NIVV:	Nederlands Instituut voor Vredesvraagstukken
NJG:	Nederlandse Jeugd Gemeenschap
NS:	Nederlandse Spoorwegen
NSA:	National Student Association
NSC:	National Security Council
NSIC:	National Strategy Information Center
NSR:	Nederlandse Studenten Raad
NTS:	Narodno-Trudovoy Soyuz Rossijskikh Solidarstov (Nationale Alliantie van Russische Solidaristen)
NUPI:	Noors Instituut voor Buitenlandse Zaken
OAS:	Organisation Armée Secrète
OCB:	Operations Coordinating Board
OGEM:	Overzeese Gas- en Elektriciteitsmaatschappij
OI:	Ost-Instituut (Zwitserland)
OPJS:	Organisatie Progressiever Studerende Jeugd
OSS:	Office of Strategic Services
OVP:	Österreichische Volkspartei
OWI:	Oost-West Instituut
PCI:	Partito Comunista Italiano
PET:	Politie Efterretningsstjeneste
PSB:	Psychological Strategy Board
PTT:	Staatsbedrijf der Posterijen, Telegrafie en Telefonie
RGR:	Rassemblement des Gauches Républicaines
RSHA:	Reichssicherheitshauptamt

## Afkortingen

SAD:	Schweizerischer Aufklärungsdienst
SALT:	Strategic Arms Limitation Talks
SCESC:	Soviet Committee for European Security and Cooperation
SDECE:	Service de Documentation Extérieure et de Contre-Espionnage
SDES:	Société pour le Développement de l'Economie Suisse
SFMO:	Stichting Fondsenwerving Militaire Oorlogs- en Dienstslachtoffers
SHAPE:	Supreme Headquarters Allied Powers Europe
SIB:	Studentenvereniging voor Internationale Betrekkingen
SIHE:	Society for the Investigation of Human Ecology
SIS:	Secret Intelligence Service
SOEV:	Stichting voor Onderzoek van Ecologische Vraagstukken
SORELS:	Société Coopérative d'Etude et de Promotion des Echanges Economiques et Culturels
SPD:	Sozialdemokratische Partei Deutschlands
SV:	Staatsveiligheid (België)
SVP:	Stichting Vredespolitiek
SYS:	Scandinavian Youth Service
TD:	Technischer Dienst
TUC:	Trades Union Congress
UCID:	Unione Cristiana Imprenditori Dirigenti/Christelijke Bond van Bedrijfsleiders
UDHR:	Universal Declaration of Human Rights
UIRD:	Union Internationale de la Résistance et de la Déportation
UN:	United Nations
UNESCO:	United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organisation
USIA:	United States Information Agency
VFF:	Volksbund für Frieden und Freiheit
VV:	Vrede en Vrijheid
WACL:	World Anti-Communist League
WASC:	World Alliance for Student Cooperation
WAY:	World Assembly of Youth
WCOD:	Werkcomité voor Opvoeding tot Democratie
WFDY:	World Federation of Democratic Youth
WVF:	World Veterans Federation
ZWO:	Nederlandse Organisatie voor Zuiver Wetenschappelijk Onderzoek

## Interviews

F.A.M. Alting von Geusau, Oisterwijk, 5 juni 2002 en 11 maart 2009  
Dirk Barth, Middelburg, 27 november 2007  
Peter Becker, Tutzing, 9 april 2006  
J.H. van den Berg, Antwerpen, 6 maart 2004  
Hans Beuker, Houten, 3 september 2003  
Gunhild Bohm-Geyer, Würthsee, 4 juli 2008  
M. Bolten, Wassenaar, 13 juli 2006  
Lyda de Bree, Den Haag, 22 januari 2011  
Wolfgang Buchow, Neuss, 10 januari 2007  
Wim Couwenberg, Middelburg, 7 november 2002, en Rotterdam, 21 oktober 2004  
Brian Crozier, Londen, 4 november 2004  
Anthony Dake, Den Haag, 26 juli 2005  
George Embree, Den Haag, 15 maart 2004 en 21 oktober 2004  
Jantiena Fieyra, Amsterdam, 26 juni 2009  
Jos van Gennip, Den Haag, 3 december 2007  
Antoinette Gosses, Brussel, 23 april 2008  
Edo Groenewald, Amsterdam, 16 juni 2009  
Bertil Håggman, Kopenhagen, 30 september 2011  
Alexander Heldring, Den Haag, 30 juni 2004  
Henk Hergarden, Berlicum, 30 juli 2005  
Christiaan van den Heuvel, Den Haag, 27 mei 2009, en Rockanje, 27 mei 2009  
C.C. (Cees) van den Heuvel, Den Haag, 6 augustus 2002 en 18 september 2002  
Frank van den Heuvel, Middelburg, 13 juni 2008  
Uwe Holl, Keulen, 18 december 2005 en 7 juli 2006  
Peter Keller, Brussel, 23 april 2008  
Pieter Koerts, Amsterdam, 2 juni 2004, en Leiden, 24 juni 2009  
Gerd van Maanen, Leidschendam, 14 mei 2004, 1 november 2006 en 8 april 2009  
Chel Mertens, Amsterdam, 9 december 2003  
Winfried van den Muisenbergh, Middelburg, 9 januari 2009  
Josephine O'Connor Howe, Charing, 20 juli 2007  
Sten Pålsson, 13 juli 2012  
Rio Praaning, Brussel, 7 november 2005  
Dietmar Töppel, München, 3 juli 2008

*Interviews*

Joris Voorhoeve, Den Haag, 23 juni 2010

Robert Weitzel, Amsterdam, 11 juli 2006

Joop van der Wilden, Den Haag, 26 juli 2005

Karel van Wolferen, Amsterdam, 12 januari 2005

# Archieven

Nationaal Archief, Den Haag:

Archief van C.C. van den Heuvel

Archief van het kabinet van de minister-president (1944) 1945-1979

Archief van de Bilderberg vergaderingen

Archief van het Defensie Studie Centrum

Archief van E.H. van der Beugel

Royal Dutch Shell, Den Haag:

Archief van Koninklijke Olie

Algemene Inlichtingen en Veiligheidsdienst, Den Haag:

Archief van de BVD (Wet Openbaar Bestuur)

Centraal Archieven Depot, ministerie van Defensie, Rijswijk:

Archief van het ministerie van Defensie

Archief van de Atlantische Commissie

Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD), Amsterdam:

Archief van de Nationale Federatieve Raad voor het Voormalige Verzet in Nederland

Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam:

Archief van het International Student Conference/Coordinating Secretariat (COSEC)

Het Utrechts Archief, Utrecht:

Archief van de Nederlandse Spoorwegen

Philips, Eindhoven:

Archief van Philips International

Universiteit van Tilburg, Tilburg:

Archief van het John F. Kennedy Instituut

## *Archieven*

Bundesarchiev, Koblenz:

Archief van het Bundesministerium für gesamtdeutsche Fragen

Bundesbeauftragter für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik (BstU), Berlijn:

Archief van het Ministerium für Staatsicherheit

National Archives, Londen:

Archief van het Information Research Department

Bibliothèque Nationale, Parijs:

Archief van Raymond Aron

NAVO hoofdkwartier, Brussel:

Archief van de NAVO

National Archives, College Park, Washington DC:

RG 263 Central Intelligence Agency

CREST database (CIA Records Search Tool)

Meridian International, Washington DC:

Archief van het Governmental Affairs Institute

Ford Foundation, New York:

Archief van de Ford Foundation

Hoover Institution, Stanford, California:

Archief van Brian Crozier

Archief van Georges Albertini



## Bibliografie

### Boeken

*Albrecht meldt zich* (Wageningen: Zomer en Keuning, 1946)

Richard J. Aldrich, *The Hidden Hand: Britain, America and Cold War Secret Intelligence* (Londen: John Murray, 2001)

F.A.H. Alting von Geusau, *Cultural Diplomacy: Waging War by other Means?* (Nijmegen: Wolf, 2009)

Scott Anderson en Jon Lee Anderson, *Inside the League: The Shocking Expose of How Terrorists, nazis, and Latin American Death Squads Have Infiltrated The World Anti-Communist League* (New York, NY: Dodd, Mead & Co, 1986)

Christopher Andrew en Vasili Mitrokhin, *The Mitrokhin Archive: The KGB in Europe and the West* (Londen: Allen Lane, 1999)

Valerie Aubourg, Gerard Bossuat en Giles Scott-Smith (red.), *European Community, Atlantic Community?* (Parijs: Soleb, 2008)

Oliver Bange en Gottfried Niedhart (red.), *Helsinki 1975 and the Transformation of Europe* (New York: Berghahn Books, 2008)

Richard J. Barnet, *The Alliance: America-Europe-Japan, Makers of the Postwar World* (New York: Simon en Schuster, 1983)

Peter Bender, *Offensive Entspannung* (Keulen: Kiepenheuer & Witsch, 1964)

J.H. van den Berg, *Metabletica, of leer der veranderingen: Beginsel van een historische psychologie* (Nijkerk: Callenbach, 1956)

Volker Berghahn, *America and the Intellectual Cold Wars in Europe* (New York: Berghahn Books, 2002)

## Bibliografie

- Tom Bower, *The Perfect English Spy: Sir Dick White and the Secret War 1935-90* (Londen: Mandarin, 1996)
- Erwin Bresslein, *Drushba! Freundschaft? Von der communistische Jugendinternationale zu den Weltjugendfestspielen* (Frankfurt/M.: Fischer, 1973)
- M.J.W.M. Broekmeijer, *South Vietnam: Victim of Misunderstanding* (Bilthoven: H. Nelissen, 1967)
- Zbigniew Brzezinski, *Alternative to Partition: For a Broader Conception of America's Role in Europe* (New York: McGraw-Hill, 1965)
- William Bundy, *A Tangled Web: The Making of Foreign Policy in the Nixon Presidency* (New York: Hill & Wang, 1998)
- Nicla Buonasorte, *Siri. Tradizione e Novecento* (Bologna: Il Mulino, 2006)
- Blanche Wiesen Cook, *The Declassified Eisenhower* (Harmondsworth: Penguin, 1981)
- S.W. Couwenberg, *De vereenzaming van de moderne mens. Een nieuwe formulering van het sociale vraagstuk* (Den Haag: Pax, 1956)
- S.W. Couwenberg, *Oost en West: Op de drempel van een nieuwe tijdperk* (Den Haag: Pax Nederland, 1966)
- Stefan Creuzberger, *Kampf für die Einheit. Das gesamtdeutsche Ministerium und die politische Kultur des Kalten Krieges 1949-1969* (Dusseldorf: Droste, 2008)
- James H. Critchfield, *Partners at the Creation: The Men behind Postwar Germany's Defense and Intelligence Establishments* (Annapolis: Naval Institute Press, 2003)
- Brian Crozier (red.), *We Will Bury You: A Study in Left-Wing Subversion Today* (Londen: Tom Stacey, 1970)
- Brian Crozier, Max Beloff, en Robert Conquest, *European Security and the Soviet Problem* (Londen: Institute for the Study of Conflict, 1970)
- Brian Crozier, *Free Agent: The Unseen War 1941-1991* (London: HarperCollins, 1993)
- Richard Cummings, *The Pied Piper: Allard Lowenstein and the Liberal Dream* (New York: Grove Press, 1985)
- Richard Deacon, *The French Secret Service* (Londen: Grafton, 1990)
- Andrew Defty, *Britain, America and Anti-Communist Propaganda 1945-53* (Londen: Routledge, 2004)

## Bibliografie

- Remco van Diepen, *'Beschaafd ageren voor de NAVO': 50 jaar Atlantische Commissie* (Den Haag: Atlantische Commissie, 2002)
- Anselm Doering-Manteuffel, *Wie westlich sind die Deutschen. Amerikanisierung und Westernisierung im 20. Jahrhundert* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1999)
- Stephen Dorril, *M16: Fifty Years of Special Operations* (Londen: Fourth Estate, 2000)
- Bob Drogin, *Curveball: Spies, Lies, and the Con Man who Caused a War* (New York: Random House, 2007)
- John Dumbrell, *President Lyndon Johnson and Soviet Communism* (Manchester: Manchester University Press, 2004)
- Louis Einthoven, *Tegen de stroom in* (Apeldoorn: Semper Agindo, 1974)
- Dick Engelen, *Geschiedenis van de Binnenlandse Veiligheidsdienst* (Den Haag: Sdu, 1995)
- David Engerman, *Know Your Enemy: The Rise and Fall of America's Soviet Experts* (Oxford: Oxford University Press, 2009)
- Matthew Evangelista, *Unarmed Forces: The Transnational Movement to End the Cold War* (Ithaca NY: Cornell University Press, 1999)
- Roger Faligot en Pascal Krop, *La Piscine: The French Secret Service since 1944* (Oxford: Basil Blackwell, 1989)
- Frieden und Freundschaft? Weltjugendfestspiele, Funktion und Wirkung* (Bonn: Walter Lütz, 1963)
- Daniele Ganser, *NATO's Secret Armies: Operation Gladio and Terrorism in Western Europe* (Londen: Frank Cass, 2005)
- Gedenkboek Verzetsherdenkingskruis* (Den Haag: Samson, 1985)
- Reinhard Gehlen, *The Service* (New York: World Publishing, 1972)
- Rolf Geyer, *Entspannung, Neutralität, Sicherheit* (Osnabruck: Verlag A. Fromm, 1970)
- Hugo Gijssels, *Netwerk Gladio* (Leuven: Kritak, 1991)
- Thomas Gijswijt, *Uniting the West: the Bilderberg Group, the Cold War and European Integration 1952-1966*, proefschrift, Universiteit van Heidelberg, 2008
- Laszlo Görgy, *Bonn's Eastern Policy 1964-1971: Evolution and Limitations* (Hamden: Archon, 1972)

## Bibliografie

- Beatrice de Graaf, *Over de Muur. De DDR, de Nederlandse kerken en de vredesbeweging* (Amsterdam: Boom, 2004)
- Bob de Graaff en Cees Wiebes, *Villa Maarbeeze. De geschiedenis van de Inlichtingendienst Buitenland* (Den Haag: Sdu, 1998)
- William Glenn Gray, *Germany's Cold War: The Global Campaign to Isolate East Germany, 1949-1969* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2003)
- Christian Haase, *Pragmatic Peacemakers: Institutes of International Affairs and the Liberalization of West Germany 1945-1973* (Augsburg: Wiäner, 2007)
- Bertil Häggman, *Sweden's Maoist Subversives: A Case Study* (Londen: Institute for the Study of Conflict, 1975)
- Mose Harvey, *East-West Trade and United States Policy* (New York: National Association of Manufacturers, 1966)
- Ulrich von Hassell, *The von Hassell Diaries: The Story of the Forces against Hitler inside Germany* (Londen: Hamish Hamilton, 1948)
- Wolfgang Höpker, *Wie rot ist das Mittelmeer? – Europas gefährdete Südflanke* (Stuttgart: Seewald, 1968)
- Stephen Howarth en Joost Jonker, *Geschiedenis van Koninklijke Shell*, deel 2 (1939-1973), (Amsterdam: Boom, 2007)
- Edward Hunter, *Brainwashing: The Story of Men who defied it* (New York: Pyramid, 1956)
- Robert Hutchinson, *Their Kingdom Come: Inside the Secret World of Opus Dei* (NY: Doubleday, 1997)
- Lord Ismay, *NATO: The First Five Years, 1949-1954* (Utrecht: Bosch, 1955)
- Ian Jackson, *The Economic Cold War: America, Britain, and East-West Trade* (Basingstoke: Palgrave, 2001)
- George F. Kennan, *Memoirs 1925-1950* (Boston: Bantam, 1969)
- Deborah Kisatsky, *The United States and the European Right 1945-1955* (Columbus: Ohio State University Press, 2005)
- Henry Kissinger, *The White House Years* (Boston: Little, Brown, 1979)
- Martin Klimke, *The Other Alliance: Global Protest and Student Unrest in West Germany and the US, 1962-1972* (Princeton NJ: Princeton University Press, 2009)
- Frans Kluiters, *De Nederlandse inlichtingen- en veiligheidsdiensten* (Den Haag: Sdu, 1993)

## Bibliografie

- Ross Koen, *The China Lobby in American Politics* (New York: Harper & Row, 1974 [1960])
- Bennett Kovrig, *Of Walls and Bridges: The United States and Eastern Europe* (New York: New York University Press, 1991)
- H.J. Kruls, *Vrede of oorlog. De wereld, West-Europa en de Benelux onder de dreiging van onze tijd* (Den Haag: Stok, 1952)
- Anneke Landheer-Roelants, *Romantisch buiten wonen in de stad. 125 jaar Van Stolkpark* (Utrecht: Stichting Matrijs, 1999)
- Klaus Larres en Ken Osgood (red.), *The Cold War after Stalin's Death: A Missed Opportunity for Peace?* (Lanham MD: Rowman & Littlefield, 2006)
- Frédéric Laurent, *L'Orchestre Noir* (Parijs: Stock, 1978)
- Melvyn P. Leffler, *For the Soul of Mankind: The United States, the Soviet Union, and the Cold War* (New York: Hill & Wang, 2007)
- V.I. Lenin, *What is to be Done?* (Londen: Penguin, 1989)
- Jean Levy, *Le Dossier Georges Albertini* (Parijs: Editions L'Harmattan, 1992)
- Fanny Leys, *Max Lamberty* (Antwerpen: Nederlandsche Boekhandel, 1977)
- Wilfried Loth, *Overcoming the Cold War: A History of Détente 1950-1991* (Basingstoke: Palgrave, 2002)
- Wilfried Loth (red.), *Europe, Cold War and Coexistence 1953-1965* (Londen: Frank Cass, 2004)
- Scott Lucas, *Freedom's War: The American Crusade against the Soviet Union* (New York: New York University Press, 1999)
- Patrick Major, *The Death of the KPD: Communism and Anti-Communism in West Germany, 1945-1956* (Oxford: Clarendon Press, 1997)
- John Marks, *The Search for the Manchurian Candidate: The CIA and Mind Control* (New York: W.W. Norton, 1979)
- Christopher Mayhew, *Coexistence-Plus: A Positive Approach to World Peace* (Londen: Bodley Head, 1962)
- Sean McMeekin, *The Red Millionaire: A Political Biography of Willi Münzenberg* (New Haven: Yale University Press, 2003)
- Ernst Nolte, *Deutschland und der Kalte Krieg* (München: R. Piper Verlag, 1974)

## Bibliografie

- PET's *Overvågning af den Antiimperialistiske Venstrefløj 1945-1989*, PET-Kommissionens Beretning Bind 9 (Kopenhagen: Ministry of Justice, 2008)
- Gerrit Pietersen, *Afghanistan is Our World* (Den Haag: Interdoc, 1981)
- Chapman Pincher, *Their Trade Is Treachery* (Londen: Sidgwick & Jackson, 1981)
- Robin Ramsay, *The Clandestine Caucus* (Hull: Lobster, 1996)
- Mary Ellen Reese, *General Reinhard Gehlen: The CIA Connection* (Fairfax: George Mason University Press, 1990)
- Philippe Régnier, *La Propagande Anticomuniste de Paix et Liberté, France, 1950-1956*, proefschrift, Université Libre, Brussel, 1987
- Ian Richardson, Andrew Kakabadse en Nada Kakabadse, *Bilderberg People: Elite Power and Consensus in World Affairs* (Londen: Routledge, 2011)
- Ron Robin, *The Making of the Cold War Enemy: Culture and Politics in the Military-Intellectual Complex* (Princeton: Princeton University Press, 2001)
- Max van Rooy, *Honderdzes adressen in Den Haag. De Koninklijke en de residentie* (Den Haag: Shell International Petroleum Company, 1986)
- W.W. Rostow, *The Stages of Economic Growth* (Cambridge: Cambridge University Press, 1960)
- David Ryan, *The United States and Europe in the Twentieth Century* (Londen: Pearson Longman, 2003)
- William Sargant, *Battle for the Mind* (Londen: William Heinemann, 1957)
- M.E. Sarotte, *Dealing with the Devil: East Germany, Détente, and Ostpolitik 1969-1973* (Chapel Hill NC: University of North Carolina Press, 2001)
- Erich Schmidt-Eenboom, *Der BND* (Berlijn: ECON Verlag, 1993)
- Erich Schmidt-Eenboom, *Geheimdienst Politik und Medien* (Berlijn: Kai Homilius Verlag, 2004)
- C.M. Schulten, *'En verpletterd werd het juk'. Verzet in Nederland 1940-1945* (Den Haag: Sdu, 1995)
- Matthias Schulz en Thomas Schwartz (red.), *The Strained Alliance: US-European Relations from Nixon to Carter* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010)
- Giles Scott-Smith, *The Politics of Apolitical Culture: The CIA, the Congress for Cultural Freedom, and Post-war American Hegemony* (Londen: Routledge, 2002)

## Bibliografie

- G. Scott-Smith en Hans Krabbendam (red.), *The Cultural Cold War in Western Europe 1945-1960* (Londen: Frank Cass, 2003)
- G. Scott-Smith, *Networks of Empire: The US State Department's Foreign Leader Program in the Netherlands, France, and Britain 1950-1970* (Brussel: Peter Lang, 2008)
- Marshall Shulman, *Stalin's Foreign Policy Reappraised* (Cambridge MA: Harvard University Press, 1963)
- Sarah Snyder, *Human Rights Activism and the End of the Cold War: A Transnational History of the Helsinki Network* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011)
- Jonathan Steinberg, *All or Nothing: The Axis and the Holocaust 1941-1943* (Londen: Routledge, 1990)
- Rolf Steininger, *The German Question: The Stalin Note of 1952 and the Problem of Reunification* (New York: Columbia University, 1990)
- Sydney Stern, *Gloria Steinum: Her Passions, Politics, and Mystique* (Secaucus: Birch Lane Press, 1997)
- William Stevenson, *Intrepid's Last Case* (Londen: Michael Joseph, 1984)
- D.G. Stewart-Smith, *No Vision Here: Non-Military Warfare in Britain* (Petersham: Foreign Affairs, 1966)
- Frances Stonor Saunders, *Who Paid the Piper? The CIA and the Cultural Cold War* (Londen: Granta, 1999)
- Dominic Streatfield, *Brainwash: The Secret History of Mind Control* (Londen: Hodder & Stoughton, 2006)
- Jeremi Suri, *Power and Protest: Global Revolution and the Rise of Détente* (Cambridge MA: Harvard University Press, 2003)
- Philip Taylor, *Munitions of the Mind: A History of Propaganda from the Ancient World to the Present Day* (Manchester: Manchester University Press, 2003)
- David Teacher, *Rogue Agents: Habsburg, Pinay, and the Private Cold War 1951-1991*, <[www.cryptome.org/2012/01/cercle-pinay-61.pdf](http://www.cryptome.org/2012/01/cercle-pinay-61.pdf)>
- Gordon Thomas, *Journey into Madness: The True Story of Secret CIA Mind Control and Medical Abuse* (New York: Bantam, 1989)
- Robert Tucker, *The Soviet Political Mind: Studies in Stalinism and Post-Stalin Change* (Londen: Pall Mall Press, 1963)

## Bibliografie

- Corinna Unger, *Ostforschung in Westdeutschland. Die Erforschung des europäischen Ostens und die Deutsche Forschungsgemeinschaft, 1945-1975* (Stuttgart: Franz Steiner, 2007)
- Paul en Marie-Catherine Villatoux, *La République et son armée face au 'péril subversif'. Guerre et action psychologiques en France 1945-1960* (Parijs: Les Indes Savantes, 2005)
- James Voorhees, *Dialogue Sustained: The Multilevel Peace Process and the Dartmouth Conference* (Washington DC: United States Institute of Peace Press, 2002)
- Chris Vos, Rens Broekhuis, Lies Janssen en Barbara Mounier, *De geheime dienst. Verhalen over de BVD* (Amsterdam: Boom, 2005)
- Stefanie Waske, *Mehr Liaison als Kontrolle. Die Kontrolle des BND durch Parlament und Regierung* (Wiesbaden: vs Verlag, 2008)
- Andreas von Weiss, *Die Neue Linke. Kritische Analyse* (Boppard: Harald Boldt Verlag, 1969)
- Andreas Wenger, Vojtech Mastny en Christian Nuenlist (red.), *Origins of the European Security System: The Helsinki Process Revisited, 1965-75* (Londen: Routledge, 2008)
- Odd Arne Westad, *The Global Cold War* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007)
- J. Wilczynski, *The Economics and Politics of East-West Trade* (Londen: Macmillan, 1969)
- Hugh Wilford, *The CIA, the British Left and the Cold War* (Londen: Frank Cass, 2003)
- Hugh Wilford, *The Mighty Wurlitzer: How the CIA Played America* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2008)
- Karel van Wolferen, *Student Revolutionaries of the 1960s* (Den Haag: Interdoc, 1970)
- Peter Wright, *Spycatcher* (New York: Viking, 1987)
- Vladislav Zubok, *A Failed Empire: The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2007)

## Artikelen / Hoofdstukken

- Pierre Assouline, 'Un expert en anticommunisme, Georges Albertini,' *Le Temps de la guerre froide* (Parijs: Seuil, 1994), p. 243-261
- Frank R. Barnett, 'A Proposal for Political Warfare,' *Military Review* (1961), p. 2-10
- H. Bradford Westerfield, 'America and the World of Intelligence Liaison,' *Intelligence and National Security*, 11 (1996), p. 523-560



## Bibliografie

- Zbigniew Brzezinski en William Griffith, 'Peaceful Engagement in Eastern Europe,' *Foreign Affairs*, 39 (1961), p. 642-654
- Mathilde von Bülow, 'The Telefunken Affair and the Internationalisation of the Algerian War, 1957-59,' *Journal of Strategic Studies* 28 (2005), p. 703-729
- Mathilde von Bülow, 'Myth or Reality? The Red Hand and French Covert Action in Federal Germany during the Algerian War, 1956-61,' *Intelligence and National Security* 22 (2007), p. 787-820
- Susan Carruthers, 'Not Just Washed bu Dry-Cleaned: Korea and the "Brainwashing" Scare of the 1950s,' in Gary Rawnsley (red.), *Cold War Propaganda in the 1950s* (Basingstoke: Macmillan, 1999), p. 47-66
- Martin Ceadel, 'The First Communist "Peace Society": The British Anti-War Movement 1932-1935,' *Twentieth Century British History*, 1 (1990), p. 58-86
- Alexander Clarkson, 'Home and Away: Immigration and Political Violence in the Federal Republic of Germany, 1945-90,' *Cold War History* 8 (2008), p. 1-21
- Chris Clough, 'Quid Pro Quo: The Challenges of International Strategic Intelligence Cooperation,' *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence*, 17 (2004), p. 601-613
- Jean-Marie Domenach, 'Leninist Propaganda,' *Public Opinion Quarterly*, 15 (1951), p. 265-273
- Éric Duhamel, 'Jean-Paul David et le Mouvement Paix et Liberté, un Anticommuniste Radical,' in J. Delmas en J. Kessler (red.), *Renseignement et Propagande pendant la Guerre Froide (1947-1953)* (Brussels: Éditions Complexe, 1999), p. 195-216
- Gottfried Erb, 'Das Memorandum des Bensberger Kreises zur Polenpolitik,' in Werner Plum (red.), *Ungewöhnliche Normalisierung: Beziehungen der Bundesrepublik Deutschland zu Polen* (Bonn: Verlag Neue Gesellschaft, 1984), p. 179-190
- Rolf Geyer, 'Der Deutsche im Spannungsfeld psychopolitischer Vorgänge,' *Politische Studien: Monatschrift für Zeitgeschichte und Politik* (1975), p. 369-376
- Nigel Gould-Davis, 'The Logic of Soviet Cultural Diplomacy,' *Diplomatic History*, 27 (2003), p. 193-214
- Bob de Graaff en Cees Wiebes, 'Intelligence and the Cold War behind the Dykes: The Relationship between the American and Dutch Intelligence Communities 1946-1994,' in Rhodri Jeffreys-Jones en Christopher Andrew (red.), *Eternal Vigilance: 50 years of the CIA* (Londen: Frank Cass, 1997), p. 41-58
- Johannes Grossman, 'Ein Europa der "Hintegründigen": Antikommunistische christliche Organisationen, konservative Elitenzirkel und private Aussenpolitik in Westeuropa nach dem Zweiten Weltkrieg,' in Johannes Wienand en Christianne Wienand (red.), *Die kulturelle integration Europas* (Wiesbaden: Springer vs, 2010), p. 303-340

## Bibliografie

- Peer Henrik Hansen, 'Upstairs and Downstairs: The Forgotten CIA Operations in Copenhagen,' *International Journal of Intelligence and Counter Intelligence* 19 (2006-2007), p. 685-701
- C.C. van den Heuvel, 'Psychologische Oorlogvoering,' *Militaire Spectator*, 131 (1962), p. 22-25
- Eric Hobsbawm, 'Cadres,' *London Review of Books*, 26 april 2007
- Fritz Hoekstra, 'The Dutch BVD and Transatlantic Co-operation during the Cold War Era: Some Experiences,' *Journal of Intelligence History* 3 (2003), p. 47-54
- Wolfram Kaiser, 'Transnational Networks in European Governance,' in Wolfram Kaiser, Brigitte Leucht en Morten Rasmussen (red.), *The History of the European Union: Origins of a Trans- and Supranational Polity 1950-72* (Londen: Routledge, 2009), p. 12-33
- Wolfram Kaiser, Brigitte Leucht en Michael Gehler, 'Transnational Networks in European Integration Governance: Historical Perspectives on an Elusive Phenomenon,' in Kaiser, Leucht en Gehler (red.), *Transnational Networks in Regional Integration: Governing Europe 1945-83* (Londen: Palgrave Macmillan, 2010), p. 1-17
- Paul Koedijk, 'Van "Vrede en Vrijheid" tot "Volk en Verdediging": Veranderingen in Anti-communistische Psychologische Oorlogvoering in Nederland 1950-1965,' in B. Schoemaker en J.A.M.M. Janssen (red.), *In de Schaduw van de Muur: Maatschappij en Krijgsmacht rond 1960* (Den Haag: Sdu, 1997), p. 57-81
- Pia Koivunen, 'The Moscow 1957 Youth Festival: Propagating a New Peaceful Image of the Soviet Union,' in M. Ilic en J. Smith (red.), *Soviet State and Society under Nikita Khrushchev* (Londen: Routledge, 2009), p. 46-65
- Sonja Krämer, 'Westdeutsche Propaganda im Kalten Krieg: Organisationen und Akteure,' in Jürgen Wilke (red.), *Pressepolitik und Propaganda: Historische Studien vom Vormärz bis zum Kalten Krieg* (Keulen: Böhlau 1997), p. 333-371
- Joni Krekola en Simo Mikkonen, 'Backlash of the Free World: The us presence at the World Youth Festival in Helsinki, 1962,' *Scandinavian Journal of History*, 36 (2011), p. 230-255
- Wolfgang Krieger, 'German-American Intelligence Relations, 1945-1956: New Evidence on the Origins of the BND,' *Diplomacy & Statecraft*, 22 (2011), p. 28-43
- J.W.M. Linssen, 'De Albrechtgroep: een fenomeen ontleed,' in P. Koedijk, J. Linssen en D. Engelen (red.), *Verspreiders voor het Vaderland* (Den Haag: Sdu, 1996), p. 37-84
- Fredrik Logevall, 'The Swedish-American Conflict over Vietnam,' *Diplomatic History* 17 (1993), p. 421-445
- Scott Lucas, 'Campaigns of Truth: The Psychological Strategy Board and American Ideology, 1951-1953,' *International History Review*, 18 (1996), p. 279-302

## Bibliografie

- Scott Lucas, 'Mobilizing Culture: The State-Private Network and the CIA in the Early Cold War,' in Dale Carter (red.), *War and Cold War in American Foreign Policy 1942-1962* (New York: Palgrave, 2002), p. 83-107
- Bernhard Ludwig, 'La Propagande Anticomuniste en Allemagne Fédérale: Le VFF pendant Allemand de Paix et Liberté?' *Vingtième Siècle: Revue d'histoire*, 80 (2003), p. 33-42
- G.H.O. van Maanen, 'De Nederlandse student en het Oost-West contact,' *Internationale Spectator*, 19 (8 juni 1965), p. 914-931
- Paul Maddrell, 'The Western secret services, the East German Ministry for State Security, and the building of the Berlin Wall,' *Intelligence and National Security*, 21 (2006), p. 829-847
- Jeffrey H. Michaels, 'Waging 'Protracted Conflict' Behind-the-Scenes: The Cold War Activism of Frank R. Barnett,' presentatie gegeven op het congres van Historians of the Twentieth Century USA (HOTCUS), Roosevelt Study Center, Middelburg, 20-22 juli 2012
- Mikail Nilsson, 'The Professor and the CIA: Herbert Tingsten and the Congress for Cultural Freedom, a Symbiotic Relationship,' *European Review of History* 18 (2011), p. 147-174
- Leopoldo Nuti, 'The United States, Italy, and the Opening to the Left,' *Journal of Cold War Studies* 4 (2002), p. 36-55
- Ken Osgood, 'Hearts and Minds: The Unconventional Cold War,' *Journal of Cold War History* 4 (2002), p. 85-107
- Ludwig Raiser, 'Deutsche Ostpolitik im Lichte der Denkschrift der Evangelischen Kirche,' *Europa-Archiv*, 21 (1966), p. 195-208
- Wyn Rees en Richard J. Aldrich, 'European and US Approaches to Counterterrorism: Two Contrasting Cultures?' in Ronald Tiersky en Erik Jones (red.) *Europe Today: A Twenty-First Century Introduction* (Rowman & Littlefield: Lanham, MA, 2007), p. 437-464
- Linda Risso, "'Enlightening Public Opinion": A Study of NATO's Information Policies between 1949 and 1959 based on Recently Declassified Documents,' *Cold War History* 7 (2007), p. 45-74
- Linda Risso, 'A Difficult Compromise: British and American Plans for a Common Anti-Communist Propaganda Response in Western Europe, 1948-1958,' *Intelligence and National Security* 26 (2011), p. 330-354
- W.W. Rostow, 'The Third Round,' *Foreign Affairs* 42 (1963), p. 1-10
- Karen Rothmeyer, 'Citizen Scaife,' in David Weir en Dan Noyes (red.), *Raising Hell* (Reading MA: Addison-Wesley, 1983), p. 53-90

## Bibliografie

- Eva Schandevyl, 'Max Lamberty en het ontstaan van de Stichting Lodewijk de Raet,' in K. van Goethem en E. Schandevyl (red.), *50 Jaar Stichting Lodewijk de Raet* (Brussel: Stichting Lodewijk de Raet, 2002), p. 8-13
- Gerhard Schröder, 'Germany looks at Eastern Europe,' *Foreign Affairs*, 44 (1965), p. 15-25
- Giles Scott-Smith, 'Not a NATO Responsibility? Psychological Warfare, the Berlin Crisis, and the formation of Interdoc', in A. Locher en C. Nuenlist (red.), *Challenges Beyond Deterrence: NATO in the 1960s* (Londen & New York: Routledge, 2006), p. 31-49
- Giles Scott-Smith, 'Interdoc, Peaceful Coexistence, and Positive Anti-Communism: West European Cooperation in Psychological Warfare 1963-1972', *Cold War History*, 7 (2007), p. 19-43
- Giles Scott-Smith, 'Interdoc and West European Psychological Warfare: The American Connection,' *Intelligence and National Security*, 26 (2011)
- Giles Scott-Smith, 'Psychological Warfare for the West: Interdoc, the West European Intelligence Services, and the International Student Movements of the 1960s' in Kathrin Fahlenbrach, Martin Klimke, Joachim Scharloth en Laura Wong (red.), *The Establishment Responds: Power, Politics, and Protest since 1945* (New York: Palgrave Macmillan, 2012), p. 123-138
- Joseph P. Sinasac, 'The Three Wise Men: The Effects of the 1956 Committee of Three on NATO,' in Margaret O. MacMillan en David S. Sorenson (red.), *Canada and NATO: Uneasy Past, Uncertain Future* (Waterloo: University of Waterloo Press, 1990), p. 27-46
- Lynn Smith, 'Covert British Propaganda: The Information Research Department, 1947-77,' *Millennium* 9 (1980), p. 67-83
- René Sommer, 'Paix et liberté: La Quatrième République contre le PC,' *L'Histoire*, 40 (1981), p. 26-35
- Jennifer E. Syms, 'Foreign Intelligence Liaison: Devils, Deals, and Details,' *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence*, 19 (2006), p. 195-217
- Wesley Wark, 'The Origins of Intelligence Cooperation between the United States and West Germany,' in Detlef Junker (ed.), *The United States and Germany in the Era of the Cold War, 1945-1968* deel 1 (Washington DC: German Historical Institute / Cambridge University Press, 2004), p. 248-254
- Albrecht Zunker, 'Stiftung Wissenschaft und Politik: Die Neu-Berlinerin,' *Handbuch Politikberatung* deel 11 (2006), p. 363-373

Appendix I: Interdoc colloques/congresses

List of all Interdoc meetings:

1. Jouy-en-Josas (France), 2 - 5 october, 1958  
Theme: "La guerre psychologique"
2. Wolfheze (Netherlands), 16 - 19 april, 1959  
Theme: "Communism and Religion"
3. Ettal (Germany), 25 - 27 september, 1959  
Theme: "Das Wertbewusstsein und der Einfluss des kommunistischen Denkens und Wirkens"
4. Aix-en-Provence (France), 24 - 27 march, 1960  
Theme: "Des systèmes économiques comme porteurs de valeurs"
5. Heelsum (Netherlands), 20 september - 2 october, 1960  
Theme: "L'influence de la coexistence pacifique communisme sur le monde non-communiste"
6. Bad Soden (Germany), 13 - 16 april, 1961  
Themes: - Gedanken zur Begriff Praxis als philosophisches Element der kommunistischen Aktion;  
- Faschismus, Nationalsozialismus, Kommunismus;  
- Die Rolle der Entwicklungsländer im kalten Krieg.
7. Barbizon (France), 5 - 8 october, 1961  
Theme: "La formation de cadres"
8. Mont Saint-Michel (France), 29 march - 1 april, 1962  
Theme: "Latitude des cadres de l'industrie devant les problèmes posés par une société en transformation";  
"Les possibilités concrètes d'une action générale de réflexion"

Appendix I: Interdoc colloques/congresses

- 2 -

9. Noordwijk aan Zee (Netherlands), 27 - 30 september, 1962  
Theme: "Möglichkeiten einer Zusammenarbeit zwischen Erziehungswesen und Industrie zur Förderung der staatsbürgerlichen Erziehung der Führungskräfte"
10. Bad Godesberg (Germany), 28 - 31 march, 1963  
Theme: "Die verschiedenen Aspekte der Situation des zweigeteilten Deutschlands im Rahmen der Ost-West-Auseinandersetzung"
11. Oxford (England), 25 - 28 september, 1963  
Theme: "Britain and the Commonwealth and East-West problems"
12. Lunteren (Netherlands), 6 - 9 may, 1964  
Theme: "Youth and Communism"
13. Eschwege (Germany), 1 - 4 october, 1964  
Theme: "Gedanken über eine aktive Politik des Friedens"
14. Locarno (Switzerland), 8 - 11 april 1965  
Theme: "Practical experiences in regard to East-West contacts"
15. Zandvoort (Netherlands), 24 - 25 september, 1965  
Theme: "Preparation for East-West Contacts"
16. Cambridge (England), 22 - 23 september, 1966  
Theme: "Africa: East-West confrontation"
17. Bad Emsstein, Eifel (Germany), 22-23 september 1967  
Theme: "Communist Reassessment of Capitalism; Its Resultant Strategy and the Western Response"

## Appendix I: Interdoc colloques/congressen

- Noordwijk (Nederland), maart 1968.  
"The Armed Forces in the Psycho-Political East-West Confrontation".
- Zandvoort (Nederland), september 1968.  
"The New Left".
- Deidesheim (BRD), september 1969.  
"Neutrality and East-West Détente - wishful thinking or reality?"
- Noordwijk (Nederland), april 1970.  
"Radicalism and Security".
  
- Rimini (Italië), oktober 1970.  
"Soviet Activities in the Mediterranean".
- Noordwijk (Nederland), juni 1971.  
"Guerrilla Warfare in Asia".
- Brighton (Engeland), september 1971.  
"The Policies of Western Europe and North America towards the Soviet Bloc"
- Valley Forge (VS), november 1972.  
"American-European Relations vis à vis Communist Objectives in Europe".
- Noordwijk (Nederland), september 1973.  
"Development of East-West Relations through freer movement of people, ideas and information."
- Noordwijk (Nederland), september 1974.  
"Europe and the North Atlantic Alliance".
- Noordwijk (Nederland), september 1974  
"Verteidigungsbereitschaft".
- Noordwijk (Nederland), september 1976.  
"Implementation of the Conference on Security and Co-operation in Europe".





II. INTERDOC PUBLICATIONS

Series on East-West Relations

1. Tasks for the Free World Today; (\*)  
contributions by various writers;  
Mohn & Co., G.m.b.H, Gütersloh, F.R.G.;  
1964 - 93 pp. Hfl. 3,--
2. The Challenge of Coexistence; (\*)  
contributions by various writers;  
Ampersand Ltd., London;  
1965 - 130 pp. Hfl. 3,--
3. East-West Contacts in Practice;  
contributions by various writers;  
Interdoc, The Hague;  
1965 - 60 pp. Hfl. 3,--
4. Communist Reassessment of Capitalism,  
Its Resultant Strategy and the Western Response; (\*)  
contributions by various writers;  
Interdoc, The Hague;  
1967 - 68 pp. Hfl. 3,--
5. War and Peace in Communist Thinking;  
by C.C. van den Heuvel;  
Interdoc, The Hague;  
1967 - 22 pp. Hfl. 1,50
6. Neutralism and East-West Détente -  
Wishful Thinking or Reality ?  
contributions by various writers;  
Interdoc, The Hague;  
1969 - 93 pp. Hfl. 3,50
7. National Views on Neutralism and East-West Détente;  
contributions by various writers;  
Interdoc, The Hague;  
1970 - 109 pp. Hfl. 3,50

(\*) = out of stock

-2-

(Series on East-West Relations - contd.)

8. Soviet Foreign Policy and Ideology;  
by C.C. van den Heuvel;  
Interdoc, The Hague;  
1972 - 15 pp. Hfl. 1,50
9. American-European Relations vis-à-vis  
Communist Objectives in Europe; (\*)  
Interdoc, The Hague;  
1972 - 52 pp. Hfl. 7,50
10. Development of East-West Relations Through  
Freer Movement of People, Ideas and Information;  
contributions by various writers;  
Interdoc, The Hague;  
1973 - 57 pp. Hfl. 6,50
11. The Soviet Conception of Coexistence and the Conference  
on Security and Cooperation in Europe (CSCE);  
by Boris Meissner;  
East-West Institute, the Hague;  
1975 - 59 pp. Hfl. 6,50
12. Implementation of the Conference on Security and  
Cooperation in Europe (CSCE), Part I.  
by C.C. van den Heuvel, R.D. Praaning and F.Z.R. Wijchers;  
East-West Institute, the Hague;  
1976 - 45 pp. f 6,--

Series on the New Left

1. The New Left;  
contributions by various writers;  
Interdoc, The Hague;  
1969 - 52 pp. Hfl. 3,50
2. The New Left in the United States of America,  
Great Britain and the Federal Republic of Germany;  
contributions by various writers;  
Interdoc, The Hague;  
1969 - 77 pp. Hfl. 3,50

(\*) = out of stock

(Series on the New Left - contd.)

3. La Crise de l'Enseignement Supérieur en France;  
by Claude Harmel;  
Interdoc, The Hague;  
1970 - 35 pp. Hfl. 1,50
4. Student Revolutionaries of the Sixties;  
by Karel van Wolferen;  
Interdoc, The Hague;  
1971 - 60 pp. Hfl. 4,50

Series on Asian Problems

1. Cambodia - Problems of Neutrality and Independence;  
Interdoc, The Hague;  
1970 - 16 pp. Hfl. 1,50
2. South Vietnam Takes the Offensive - Lam Son 719;  
Interdoc, The Hague;  
1971 - 12 pp. Hfl. 1,50
3. Activities of the G.D.R. in India;  
Interdoc, The Hague;  
1971 - 39 pp. Hfl. 1,50
4. The Indonesian Communist Party (PKI) and Its Relations  
with the Soviet Union and the People's Republic of China;  
by C. van Dijk;  
Interdoc, The Hague;  
1972 - 76 pp. Hfl. 3,50
5. Soviet Aid to India; (\*)  
Interdoc, The Hague;  
1973 - 39 pp. Hfl. 4,50
6. Soviet Views on Japanese Expansion;  
Editor: Dr.H.A. van Oort;  
Interdoc, The Hague;  
1973 - 113 pp. Hfl. 6,--

(\*) = out of stock

(Series on Asian Problems - contd.)

7. The Devious Dalang  
Editor R.S. Karni;  
Interdoc, The Hague;  
1974 - 211 pp. Hfl. 9,--

Series on Vietnam

1. Vietnam, Aspects of a Tragedy;  
contributions by various writers;  
1967 - 136 pp. Hfl. 4,50
2. Viet-nam, Aspects d'une Tragédie;  
contributions by various writers;  
1967 - 136 pp. Hfl. 4,50
3. Vietnam is Our World;  
by Max Nord;  
1970 - 125 pp. Hfl. 8,--

Series on African Problems

1. East-West Confrontation in Africa (\*)  
contributions by various writers;  
Interdoc, The Hague;  
1966 - 83 pp. Hfl. 3,--

Series on Guerrilla Warfare

1. Tupamaros - A Pattern for Urban Guerrilla Warfare  
in Latin America;  
by Alphonse Max;  
Interdoc, The Hague;  
1970 - 16 pp. Hfl. 1,50
2. Guerrillas in Latin America;  
by Alphonse Max;  
Interdoc, The Hague;  
1971 - 100 pp. hfl. 3,50

(\*) = out of stock

(Series on Guerrilla Warfare - contd.)

3. Guerrilla Warfare in Asia;  
contributions by various writers;  
1971 - 90 pp. Hfl. 3,50  
Interdoc, The Hague

Series on Neutralism and Détente

1. Neutralism and East-West Détente - Wishful Thinking  
or Reality ?  
contributions by various writers;  
Interdoc, The Hague;  
1969 - 96 pp. Hfl. 3,50
2. National Views on Neutralism and East West Détente;  
contributions by various writers;  
Interdoc, The Hague;  
1969 - 109 pp. Hfl. 3,50

Series on International Communist Front Organizations

1. The International Student Movement - History and Background  
by G. van Maanen;  
1966 - 350 pp. Hfl. 8,--
2. F.I.R. - History and Background;  
by A. Heldring;  
1969 - 120 pp. Hfl. 3,50
3. F.I.R. - Histoire et Actualité;  
by A. Heldring;  
1969 - 120 pp. Hfl. 3,50

Series on Defence Problems

1. The Armed Forces in the Psychopolitical  
East-West Confrontation;  
contributions by various writers;  
Interdoc, The Hague;  
1968 - 70 pp. Hfl. 3,50
2. Radicalism and Security;  
contributions by various writers;  
Interdoc, The Hague;  
1970 - 134 pp. Hfl. 3,50

*Appendix II: Interdoc publicaties*

Additional Publications

1. A Soviet Dilemma: Soviet Jews (A study in Jewish Emigration from the Soviet Union)  
by R.I. Weitzel  
The Hague 1980 - 43 pp.
2. Afghanistan is our world  
by G. Pietersen  
Interdoc, The Hague;  
1981 - 51 pp.

## Appendix II: Interdoc publicaties

### Bijlage bij blz.3.

13. Implementation of the Conference on Security and Cooperation in Europe, Part II  
by C.C.van den Heuvel, R.D.Praaning, P.Vaillant, F.Z.R.Wijchers;  
East-West Institute, the Hague.  
1977 - 102 pp, Hfl.7,50
14. Implementation of the Conference on Security and Cooperation in Europe, Part III  
by F.Z.R.Wijchers;  
East-West Institute, the Hague.  
1977 - 97 pp, Hfl. 7,50
15. Soviet Perceptions of Western Realities  
by C.C.van den Heuvel;  
American Bar Association, Chicago(USA)  
1977 - 43 pp.
16. The Belgrade Conference, Progress or Regression?  
Ed.C.C.van den Heuvel, R.D.Praaning.  
Contributions: Dr.G.Wettig, American Commission on Security and Cooperation in Europe, Dr.V.Lomeiko, Dr.L.Aćimović.  
C.C.van den Heuvel.  
New Rhine Publishers, Leyden.  
1978 - 60 pp, Hfl. 9,50

Gestopte reeksen uitgebracht doot het Oost-West Instituut/Interdoc:

- a. Activities of the Communist World Organizations (quarterly)
- b. The Communist Parties (once a year)
- c. Religion and Church in the Communist Orbit (monthly)
- d. Review of Communist Scientific and Political Publications (monthly)
- e. East-West Contacts (bimonthly)
- f. Economic East-West relations (monthly)
- g. Africa in the light of Soviet Russian publications (quarterly)
- h. Essays on the Psycho-political Situation in the Eastern Bloc Countries of Europe (10 times a year)
- j. The psychological situation in East Germany (quarterly)
- k. Notes on Communist and Communist-sponsored Activities as reported by Communist sources (weekly)
- l. Handbuch der kommunistische Weltorganisationen (loose-leaf collectie)
- m. Red China (monthly)
- n. Pro-Chinese Newspapers and Periodicals (once a year)

Nagenoeg alle series uitgebracht in Engels, Duits, Frans en Spaans. Bovendien werden i.s.m. "Die Deutsche Arbeitsgruppe für Ost-West Beziehungen e.V"(München), "das Institut für Gesellschaft und Wissenschaft in Mitteldeutschland", Erlangen, Stichting Volk en Verdediging (Nederland), verschillende andere reeksen, brochures, boeken, en ook conferenties uitgebracht en georganiseerd.





## Appendix III: Contacten in het Oostblok

### V. Instituten waarmee contacten worden onderhouden:

#### Soviet Union

1. Institute for World Economy and International Relations of the USSR  
Academy of Sciences  
address: Yaroslavskaya Ulitsa 13,  
Moscow L-243  
tel. 283.50.40
2. Soviet Committee for European Security and Cooperation  
address: Moscow G-34  
3, Kropotkinstr.
3. Institute for the United States of America and Canada  
of the USSR Academy of Sciences  
address: Khlebny Pereulde 2/3  
Mosco K-9  
tel. 290.58.75

#### Yugoslavia

Institute for International Politics and Economics  
address: Makešonska 25  
11000 Beograd

#### Poland

Polish Institute of International Affairs  
address: 1a, Warecka street  
00-950 Warsaw  
tel. 28.82.51

#### German Democratic Republic

1. Institute for International Politics and Economics  
address: 102 East Berlin  
Breitestrasse 11

*Appendix III: Contacten in het Oostblok*

2. G.D.R. Committee for European Security and Cooperation  
in Europe  
adress: 102 East Berlin  
Breitestrasse 11

Hungary

Comitté National pour la Sécurité Europeenne  
adress: Szeceenyi Rakpart 19  
Budapest 5

Romania

Association for International Law and International Relations  
of the Socialist Republic of Romania  
adress: 47 Kiseleff Avenue, Sector 1  
Bucharest

Bulgaria

Institute for International Relations and Socialist Integration  
Moslowska Str. 21  
Sofia

National Committee for European Security and Cooperation  
Dobromir Hriz str. 7  
Sofia

The Institute for International Relations and Foreign Policy  
Dr.Janko Vekilov  
Dr.Georgi Stefanov

The Bulgarian Committee for European Security and Cooperation  
Mr.Guero Grozev, president

Appendix III: Contacten in het Oostblok

Soviet War Veterans Committee  
Gogolevsky Bulvar 4  
121019 Moscow  
USSR

Zwiazek Bojownikow o Wolnosc i Demokracje - SBOWid  
Aleje Ujazdowskie Nr 6 a  
00 - 461 Warsaw

Komitee der Antifaschistischen Widerstandskampfer  
in der Deutschen Demokratischen Republik  
Unter den Linden 12  
DDR 108 Berlin

SUBNOR (Savez Udruzenja Boraca Narodnooslobodilackog Rata Jugoslavije  
Federation of Veterans' Associations of the People's Liberation  
War in Yugoslavia  
Bulevar Lenjina 6  
BEOGRAD



## Register

- Adenauer, Konrad 23, 24, 31, 37, 53  
Aktionskomitee Wahret die Freiheit (AWF)  
136, 157, 163, 167-169  
Albertini, George 15, 70, 99, 145, 203, 230  
Albrechtgroep 16, 68, 113  
Alfrink, kardinaal 87  
Alting von Geusau, F.A.M. 68, 256-259  
Anthonisse, Zacharias 58-59, 65, 167, 261,  
298 n132, 302 n11, 307 n93  
Armfelt, Carl 15, 150-152, 162, 316 n129, 317  
n140  
Aron, Raymond 44, 289 n84  
Atlantische Commissie (AC) 240-244, 267-  
268
- Bahr, Egon 192-193  
Banning, Willem 105, 123, 158, 307 n93  
Barents, Jan 57-58, 302 n11  
Barnett, Frank 214-221, 230-233, 242, 335 n6  
Beel, Louis 42  
Bell, Walter 200, 204, 232, 233, 243, 261  
Berg, J.H. van den 45, 59, 65  
Berle, Adolf A. Jr. 46  
Beugel, Ernst van der 114, 164  
Beuker, Hans 158-162  
Bidault, Georges 33  
Bilderberg 21, 36, 97  
Bildt, Carl 263-264  
Binnenlands Veiligheidsdienst (BVD) 15, 16,  
17, 34, 42, 56, 62-63, 66, 69, 73, 104, 108-  
110, 121-122, 161, 164, 184  
Bochenski, Josef 83-84, 93, 124  
Bonnamaison, Antoine 38-39, 67, 74, 75,  
86, 87, 92, 99-100, 202, 288 n59, 289  
n79, 301 n181
- Borbon y Borbon, Juan Carlos de 331 n58  
Borghouts, J.J.F. ('Peter Zuid') 65, 68-70,  
111, 113-114  
Brandt, Willi 192-193, 194  
Broger, John 48  
Brzezinski, Zbigniew 172-173, 192, 217, 219,  
245, 259, 323 n87  
Buchow, Rolf 83, 170, 182, 183, 207-210,  
212  
Bund Deutsche Jugend (BDJ) 29-30  
Bundesministerium für gesamtdeutsche Fra-  
gen (BMG) 28-30, 37, 40-41, 44, 94-95,  
119, 208  
Bundesnachrichtendienst (BND) 15, 25-27,  
37-41, 43, 54-56, 72, 76, 90-91, 94-95, 97,  
118-119, 121-122, 148, 207-208  
Büro für politische Studien 40, 94, 132,  
162, 207
- Caeymaex, Ludovicus 143, 145, 319 n29  
Cals, J.M.L.Th. (Jo) 112  
Casey, William 16, 214, 229, 246  
Central Intelligence Agency (CIA) 10, 11, 16,  
17, 20, 26-27, 30, 37, 46, 54-56, 73, 85,  
87, 91, 97, 151, 156-157, 160, 165, 168, 192,  
215, 228, 305 n59  
Centre Européen de Documentation et  
d'Information (CEDI) 21, 148, 152, 203  
Centrum voor Europese Veiligheid en  
Samenwerking (CEVS) 264-267  
Cercle (Pinay) Le 21, 99-100, 221  
Chamieh, Jebran 225  
Chroesjtsjov, Nikita 12-13, 17, 18, 40, 44,  
45, 53, 139, 150  
*Civis Mundi* (tijdschrift) 239-240

- Comité International de Défense de la  
Civilisation Chrétienne (CIDCC) 21, 133
- Comité International d'Information et  
d'Action Sociale (CIAS) 21, 34, 44, 83, 86,  
129, 133, 309 n20, 310 n41
- Common Cause (CC) 129-130, 132, 152, 197-  
200, 230
- Communistische Partij Nederland (CPN)  
42, 43, 109
- Confindustria 139-140, 142
- Congress for Cultural Freedom (CCF) 20,  
105-106, 153, 186, 226, 228
- Cosyns-Verhaegen, Roger 277
- Couwenberg, W.F. 60, 62, 65-66, 102-108,  
111, 123, 205, 226, 239-240, 278
- Crozier, Brian 15, 79, 99-100, 128-129, 130,  
178, 195, 203, 216, 228-230, 237, 244, 248,  
260-262, 343 n58
- Dake, A.C.A. (Tony) 237, 238, 240-244
- Dam van Isselt, E.W.P. van 34
- Damman, Florimond 260, 346 n105
- Dankert, Piet 241-242
- David, Jean-Paul 32-35, 74
- Defensie Studie Centrum 58, 67, 82, 114,  
205, 222, 241, 265
- Dellingshausen, Ewert von 30-31, 37-38, 40-  
41, 46, 54-55, 61, 76, 94-95, 116, 119, 122,  
129, 157, 182, 207, 286 n23, 300 n158
- Dethleffsen, Erich 91, 117, 129, 306 n69,  
326 n149
- Drees, Willem 63, 115
- Dulles, Allen 15, 33, 87, 97-98, 213, 279
- Dulles, John Foster 13, 55, 124
- Economic League (EL) 50-51, 128-134, 156,  
197-198
- Eeghen, Ernst H. van 238, 252, 262
- Ehmke, Horst 197, 204-207
- Eintheven, Louis 15, 16, 36, 42-43, 46, 50,  
52, 56, 57, 58, 63, 65, 71, 73-78, 83, 85-92,  
94, 96, 98-110, 112-113, 130, 132, 138, 145,  
146, 149, 156, 171, 204-205, 229, 242, 291  
n123, 311 n57, 337 n50
- Ellis, Charles Howard (Dick) 79-81, 128,  
130-132, 134, 152, 156, 162, 169, 186, 198-  
200, 218, 227, 231, 242, 335 n4
- Endt, Friso 160
- Engelen, Dick 42
- Federal Bureau of Investigation (FBI) 48-49
- Federatie van Europees-Amerikaanse  
Organisaties (FEAO) 246-247
- Felfe, Heinz 97
- Foertsch, Herman 38, 43, 51, 52, 55, 56, 71,  
73-74, 91
- Free Europe Committee (FEC) 49, 97, 163,  
176
- G-2 (US Army Intelligence) 25-27
- Galantière, Lewis 49
- Gaulle, Charles de 10, 39, 53, 74, 76, 92,  
99, 191
- Gedda, Luigi 88-89
- Geestelijke Weerbaarheid 68-69, 105, 114-  
115, 182, 237, 247, 250, 269
- Gehlen, Hans ('Giovanni') 87
- Gehlen, Reinhard 15, 25-27, 37-38, 54-55,  
78, 91, 197, 222
- Geter, Rolf 15-16, 19, 78, 91, 94-96, 115-121,  
122, 125, 129, 130, 132, 134, 139, 146-148,  
171-173, 176, 180-181, 184, 187, 191, 195,  
201-202, 212, 229, 251-252, 257, 276, 299  
n149, 330 n43
- Gittinger, John 46, 49
- Globke, Hans 37-38
- Godson, Roy 187-189, 214, 245
- Groenewald, H.G. (Dik) 246-247
- Guépin, F.A.C. 75, 96
- Häggman, Bertil 149-150, 153, 162, 163, 170,  
249-250
- Hahn, baron Wilhelm von 116, 119, 120,  
125, 137-138, 141-142, 174-175, 195
- Hassell-von Caprivi, Raimute von 125, 181,  
202, 224
- Haus der Zukunft 40, 44, 45, 209
- Haus Rissen (Gesellschaft für Wirtschaft und  
Sozialpolitik) 40, 44, 236, 237, 250, 266
- Healey, Denis 36
- Heldring, Alexander 184, 325 n130
- Heldring, Jérôme 38, 114, 258, 259, 265
- Hersenspoeling 46-47
- Hoekstra, Fritz 56, 283 n39
- Hogewind, F.J.E. 45, 65
- Holl, Uwe 181-190, 205, 210-211
- Hollander, Frans den 45, 58
- Hornix, J.M.M. 45, 50, 58-59, 65-66, 68,  
70, 96, 183, 211, 236, 256, 273, 278, 288  
n57, 295 n59, 332 n63

## Register

- Information Research Department (IRD)  
14, 41-42, 81-83, 104, 127-128, 131, 133, 157,  
162, 165, 166, 171, 177, 197-201, 310 n44
- Interkerkelijk Comité voor Tweezijdig  
Ontwapening (ICTO) 269-270
- International Student Conference (ISC) 82,  
156, 163, 164, 168, 186
- Internationale Spectator* (tijdschrift) 107,  
144, 165, 257
- Interne Voorlichting Luchtmacht  
(InVoLu) 113-114, 180
- Jackson, C.D. 61
- Jong, Piet de 114
- Jurrijens, Rudolf 258-259
- Kadertraining 73, 111-112
- Kampfgroep tegen Unmenschelijkheid 30,  
37, 292 n132
- Kernig, Claus 78, 95, 98, 129, 135, 147, 179,  
201, 205-206, 209, 236
- Ketwich Verschuur, Hans van 223, 253
- KLM 58, 69, 113, 245, 343 n46
- Koets, P.J. 105, 240, 302 n14
- Koerts, Pieter 158, 166-167
- Kohtani, Etsuo 225-226
- Koninklijke Olie (inc. Bataafsche Petrole-  
um Maatschappij) 58, 64-65, 96, 110-111,  
113, 252
- Shell België 146
- Shell Italy 86, 90, 140
- Shell UK 128-134, 197, 228, 232
- Kruls, generaal Hendrik Johan 31
- Kuipers, Andries 109-110
- Kuznetsov, Vladimir 253-254
- Laan, Bart van der 123, 302 n14, 344 n58
- Labin, Suzanne 131, 143, 148, 314 n94
- Lades, Hans 95, 117, 129, 180, 182, 188, 196,  
201, 209, 211-212, 236, 251, 300 n160, 332  
n63
- Lamberty, Max 65, 76, 102, 140, 143-147
- Lenin 19, 66-67, 93
- Lippe-Biesterfeld, prins Bernhard van 36,  
55, 70, 96, 113, 171, 245, 247
- Luns, Joseph 232, 345 n77
- Maanen, Gert van 163-166, 320 n48, 320  
n49
- Mansholt, Sicco 68
- Mennes, Herman 65, 123, 148, 149, 158, 159,  
165, 166, 168, 183, 189-190, 205, 211, 226,  
245, 313 n84, 327 n160, 346 n105
- Mertens, Chel 159
- M16 17, 39, 54, 79-81, 129-130, 132, 134, 151,  
157, 162, 165, 166, 176, 198-200, 218, 228,  
301 n2
- Mieli, Renato 138-142, 166, 167, 172, 173-  
174, 195, 256
- Militant Liberty 48, 65
- Mollet, Guy 75, 77
- Münzenberg, Willi 12, 19, 284 n53
- National Association of Manufacturers  
(NAM) 215-218, 220-221
- Nationale Alliantie van Russische Solidaris-  
ten (NTS) 131, 151, 177
- Nationale Federatieve Raad van het Voor-  
malige Verzet Nederland (NFR) 68-69,  
105, 114-115, 247, 269
- National Security Council (NSC) 12, 13
- National Strategy Information Center  
(NSIC) 50, 187, 203, 214-215
- Nederlandse Spoorwegen (NS) 69
- Nederlandse Studenten Raad (NSR) 158, 163-  
164, 185
- Nederlandse Vereniging van Ex-Politieke  
Gevangene (Expogé) 115
- Neervoort, H.C. ('Hassan') 42, 57, 109
- Niet, Cees de 64-65, 227, 238, 311 n51, 332  
n63, 339 n93
- Nijenrode Business School 184, 185, 210
- Nijgh & van Ditmar uitgeverij 82
- North Atlantic Treaty Organisation (NATO)  
12, 31-35, 53-54, 81, 90, 177
- Oort, Henry van 112, 205, 223, 231, 304 n46
- Oost-West* (tijdschrift) 104-108, 113, 239
- Oost-West Instituut (OWI) 108, 110-114, 154,  
167, 202, 205-207, 219, 223, 227, 235-237,  
242, 252, 257-265
- Operations Coordinating Board (OCB) 33
- Organisation de l'Armée Secrète (OAS) 92,  
154
- Ostkolleg 121-124, 150, 215
- Paix et Liberté 32-34, 42, 74
- Palme, Olof 150, 152, 252
- Pearson, Lester 31
- Peeters, Florent, 144, 147-148

- Peijnenburg, Gerard 237, 271  
 Philby, Kim 80  
 Philips b.v. 110-111  
 Philips, Frits 45, 115  
 Pirenne, Jacques-Henri 144-147  
 Pous, K.D. de 45, 59, 69  
 Praaning, Rio 243-244, 267-269, 350 n152  
 Psychological Strategy Board (PSB) 32-33, 286 n28
- Quay, J.E. de 63
- Ratzinger, Josef 138, 193  
 Riel, Harm van 237  
 Rijkens, Paul 36  
 Roover, Marcel de 146, 148, 309 n20
- Sager, Peter (Ost Institut) 76-77, 83-86, 135-137, 203, 237  
 Scaife, Richard Mellon 216, 228  
 Schepers, Lijkle 90, 128  
 Schröder, Gerhard 193-194  
 Service de Documentation Extérieure et de  
 Contra-Espionage (SDECE) 34, 35, 39, 55, 74, 78, 81, 90, 92, 99, 100, 120, 139, 142, 231, 296 n76  
 Simatupang, generaal 226  
 Sinninghe Damsté, J.S. 109  
 Sitompoel, H. 226  
 Society for the Investigation of Human  
 Ecology (SHE) 46-47, 49-50, 63, 299 n92, 299 n93  
 Soewargana, Oejeng 227  
 Solidariteit en Verbondenheid Nederland-  
 Verenigde Staten (Stichting Nederland-  
 vs) 245-246  
 Sozialdemokratische Partei Deutschlands  
 (SPD) 24, 37, 39, 194-195, 201  
 Spaan, Cees 187  
 Stalin 12, 36  
 Starckx, Henri 170, 183, 325 n131, 327 n158  
 Stewart-Smith, Geoffrey 15, 131, 144  
 Stichting Fondsenwerving Militaire Oor-  
 logs- en Dienstslachtoffers (SFMO) 237  
 Stichting voor Onderzoek van Ecologische  
 Vraagstukken (SOEV) 62-70, 97-98, 104-  
 110, 159, 165  
 Stichting Vredespolitiek (SVF) 269-270, 349  
 n148, 349 n149  
 Stoel, Max van der 154, 267
- Strauss, Franz-Josef 39, 53-54, 97  
 Studentenvereniging voor Internationale  
 Betrekkingen (SIB) 185, 334 n88  
 Studienbüro Berlijn 40-41, 43, 55, 152, 207, 209  
 Swarup, Rana 226
- Taubert, Eberhard 32, 37  
 Triesch, Günter 51, 70, 76, 87, 122, 129, 132, 196, 205, 212, 228, 289 n73
- Union Internationale de la Résistance et de  
 la Déportation (UIRD) 115, 247-248, 255, 266, 344 n58  
 Universele Verklaring van de Rechten van  
 de Mens 19, 60, 102, 105, 247
- Verein zur Erforschung Sozialpolitischer  
 Verhältnisse im Ausland e.V. 94-95, 118, 300 n160  
 Verschoor van Nisse, Michiel 169-170  
 Verzetsherdenkingskruis 271  
 Violet, Jean 99-100, 142, 260  
 Volk en Verdediging 70, 149, 183  
 Volksbund für Frieden und Freiheit (VFF)  
 30, 32, 37, 44, 310 n41  
 Voorhoeve, Joris 269  
 Vrede en Vrijheid 34, 42, 58, 62, 67, 104  
 Vreedzame co-existentie 11-14, 15, 17, 19-21, 31, 34, 36, 38, 43, 52, 57, 61, 63-65, 103-104, 106, 122, 145, 156, 165, 168, 171, 173, 176, 195, 217, 225, 231, 256, 274
- Wagner, Gerrit 266, 270, 312 n66  
 Wedin, Bertil 152, 183, 187, 326 n152, 327 n160  
 Wereld Jeugd Festival  
 Vienna (1959) 156  
 Helsinki (1962) 156-162  
 Sofia (1968) 169  
 Oost Berlijn (1973) 170  
 Werkcomité voor Opvoeding tot Democra-  
 tie (WCOD) 111-112  
 White, Dick 80, 132  
 Wolferen, Karel van 179-180  
 World Anti-Communist League (WACL) 21, 148, 152, 154, 223-224, 278  
 World Veterans Federation (WVF) 253, 255-256



In 1963 werd in Den Haag Interdoc opgericht. Interdoc – het International Documentation and Information Center – was een opmerkelijke poging om een transnationaal, anticommunistisch netwerk op te bouwen. De CIA was daar al lang mee bezig, maar Interdoc, het resultaat van een samenwerking tussen de Duitse, Franse, en Nederlandse geheime diensten, was het Europese antwoord op de Koude Oorlog. Hoe modern de naam ook klinkt, het is alweer ruim een kwarteeuw geleden dat Interdoc uit Den Haag verdween. Dit internationale netwerk van personen en instellingen bood 23 jaar lang de ruimte om het doen en laten van de Russen te bestuderen. Al bestaat de geheime organisatie niet meer, de gedachte erachter is nog altijd actueel. In *Interdoc, een geheim netwerk in de Koude Oorlog* beschrijft Scott-Smith hoe de organisatie ontstond en hoe zij probeerde Oost-Europese landen ontvankelijk te maken voor westerse waarden en ideeën.

**Giles Scott-Smith** is historicus en verbonden aan het Roosevelt Study Center in Middelburg. Hij bekleedt de Ernst van der Beugelleerstoel voor trans-Atlantische diplomatieke geschiedenis aan de Universiteit Leiden.

ISBN 978 94 6105 208 7



9 789461 052087 >

[WWW.UITGEVERIJBOOM.NL](http://WWW.UITGEVERIJBOOM.NL)